This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

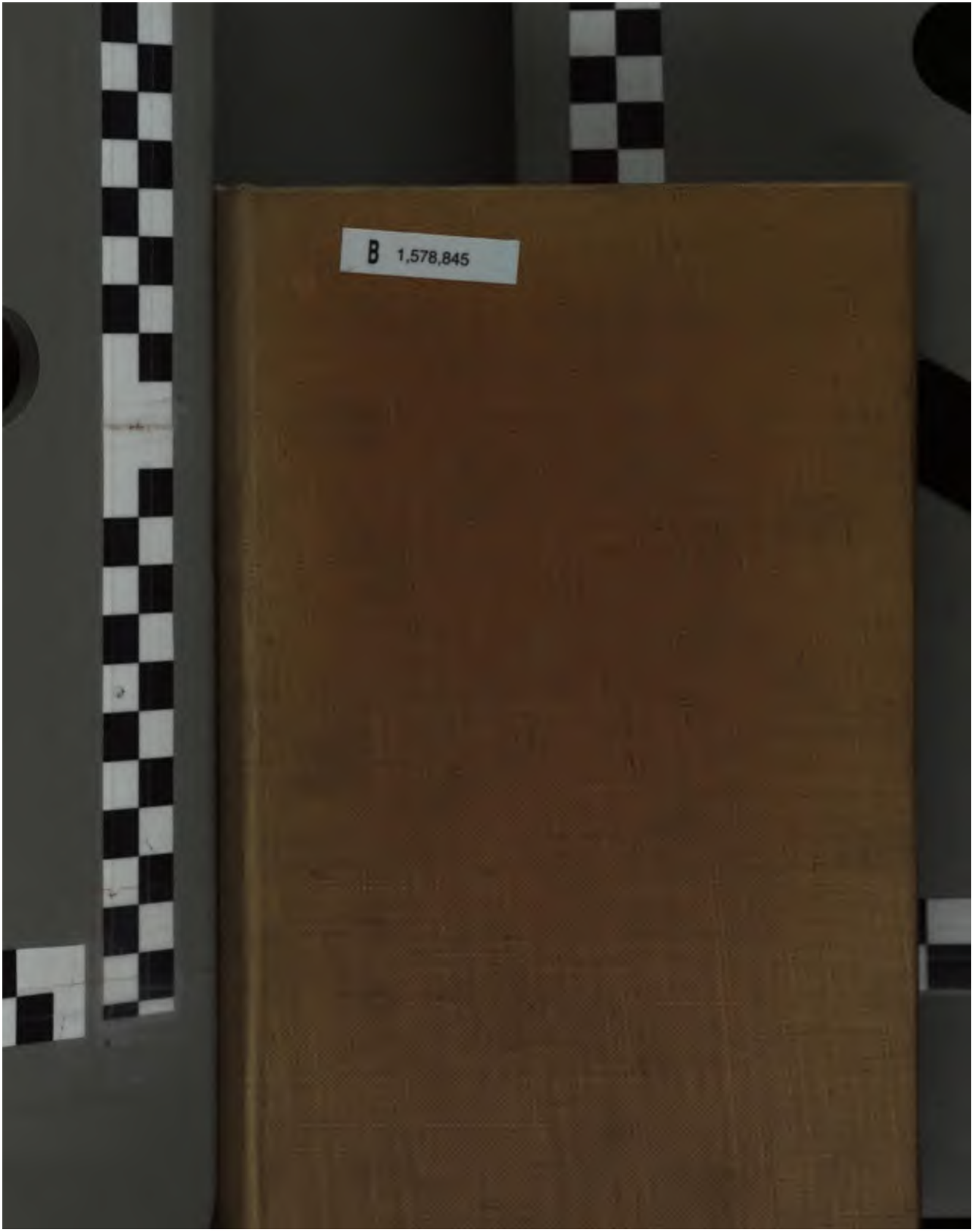
B 1,578,845

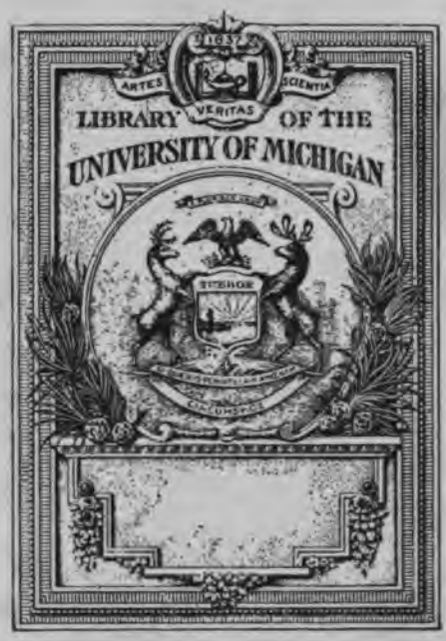

1837
ARTES VERITAS SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

839.36
T57
N37

ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN

839.36
T51
N31

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

7de JAARGANG.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1887.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES

INHOUD.

	Bladz.
J. W. MULLER, De taalvormen van Reinaert I en II	1.
I. Vocalen	5.
II. Consonanten	41.
III. Conjugatie	44.
IV. Declinatie: A. Substantiva	57.
B. Adjectiva	75.
C. Pronomina	78.
G. BUSKEN HUET, Van Sinte Brandane, vs. 137—260	85.
J. A. WORP, Apollo's Harp (1658)	92.
M. DE VRIES, Van den Borchgrave van Couchi. Fragmenten . .	97.
Inleiding	97.
I. Fragment uit Atrecht	134.
II. Fragmenten uit Heeswijk. Eerste fragment	161.
Tweede fragment . . .	186.
Bijlage: I. Scavote	237.
II. Imbare	240.
III. Zimperlijc	247.
IV. Nog een fragment van Couchi	248.
J. W. MULLER, Mr. Henric van Alcmaer	251.
J. H. GALLÉE, Saksische namen van planten en delfstoffen . .	261.
M. DE VRIES, Een fragment van de tweede vertaling der Rose.	282.
H. E. MOLTZER, Over woeker. Middelnederlandsch fragment . .	292.
J. VERDAM, Custinge	302.
A. K., Bladvulling	319.

103250

DE TAALVORMEN VAN REINAERT I EN II.

De volgende bladzijden bevatten de uitkomsten van een vergelijkend onderzoek der taalvormen van Reinaert I en II. In de eerste plaats is daarbij mijn doel geweest, eene bijdrage te leveren tot de vaststelling van eenen zuiveren, critischen tekst der beide werken. Zeker hebben de beide Reinaert-gedichten op een dergelijk onderzoek, dat eene scheiding tusschen dichter en afschrijver althans gedeeltelijk mogelijk maakt, vóór andere gedichten aanspraak, niet alleen uit hoofde van hunne hooge innerlijke waarde, maar ook omdat zij juist de oudere en de jongere periode van het Middelnederlandsch vertegenwoordigen, en bovenal omdat de op het uiterst slechte en slordige hs. b berustende tekst van II, zelfs in den vorm, dien de uitgave van Prof. Martin er aan geeft, zulk eene grammatische »taalzuivering" dringend noodig heeft, veel meer dan I, waarvan hs. a een in grammatisch opzicht nauwkeurig, althans niet moderniseerend afschrift schijnt te zijn [1]).

Daarbij kunnen deze onderzoekingen later wellicht een en ander opleveren voor de nadere bepaling van tijd en plaats der beide werken. Men neemt op grond der voorkomende plaatsnamen, enz. gewoonlijk aan, dat I vóór 1250 in Oost-Vlaanderen, II omstreeks 1375 in West-Vlaanderen is geschreven, terwijl hs. a omstreeks 1400 door een Vlaming, hs. b omstreeks 1425 (door een Hollander?) vervaardigd zou zijn [2]). Deze meening wordt door de taalvormen over het geheel bevestigd. Het

1) Zie hierover Ojb. 1 vlgg.
2) Zie Martin, Einl. I vlgg., XVI vlgg.

groote verschil tusschen den oorspronkelijken dichter en den omwerker bestaat hierin, dat, terwijl de laatste volstrekt niet zuiver Westvlaamsch schrijft en herhaaldelijk van Maerlant afwijkt, »Willem die Madoc maecte" telkens opnieuw blijk geeft van buitengewone zuiverheid en nauwgezetheid in zijne taal en zijne rijmen, zoodat men hem ook ten opzichte der techniek gerust onzen voortreffelijksten Middeleeuwschen dichter mag noemen: ik wijs slechts op zijne *e*-, *o*- en *oe*-rijmen, op welke punten hij allen, ook Maerlant, in zuiverheid overtreft. Tevens hoop ik iets bij te dragen tot de chronologie van verschillende verschijnselen; immers op de vraag, waar en wanneer, tot of sedert welken tijd deze of die vorm gangbaar is geweest, moeten wij in vele gevallen nog het antwoord schuldig blijven. Vooral op het vocalisme, de apocope der slot-*e* en de wisselvormen heb ik daarom mijne aandacht gevestigd; ik heb mij hierbij niet laten afschrikken door de dikwijls onzekere, of op zich zelve weinig beslissende uitkomsten, gedachtig aan hetgeen Dr. Franck, AfdA. 5. 83—4, over de noodzakelijkheid en het nut van dergelijke detailstudiën gezegd heeft.

Gewoonlijk heb ik alleen de feiten gegeven [1]), soms ook door vergelijking van oudere of jongere dialecten eene verklaring beproefd; dikwijls heb ik mij echter moeten bepalen tot eene statistiek der vormen, zonder tot eenig bepaald resultaat te kunen geraken omtrent het deel van den dichter en van den afschrijver. De groote moeilijkheid is juist hierin gelegen, dat

---

1) Veel van het door mij opgemerkte was reeds door Prof. Franck in zijne Mnl. Gramm., of door Prof. Martin in zijne uitgave behandeld: ik heb dan meestal daarheen verwezen. Het eerste stuk van Prof. Van Helten's Mnl. Spraakkunst kwam mij eerst in handen, toen het achterstaande reeds grootendeels bewerkt en geschreven was; in den daar verzamelden schat van bewijsplaatsen bevinden zich natuurlijk ook vele uit den Rein.; om die reden alles, wat daar reeds vermeld werd, hier te schrappen, scheen mij echter onnoodig, en, in het belang van een volledig overzicht der eigenaardigheden van R. I en II, ook ongewenscht. — Nadat ik het volgende reeds bij de Redactie had ingeleverd, verscheen Prof. Van Helten's uitgave van Reinaert I.

men in I en in II (vervolg) met dichter en afschrijver, in II (omwerking) met dichter, omwerker en beider afschrijvers te doen heeft. Hier komt nog bij de onzekerheid aangaande de »vorlage" van den omwerker: immers de tekst van I, dien wij kennen, wijkt zeker van het origineel vrij sterk af; waarschijnlijk zelfs heeft de omwerker een hs. van I voor zich gehad, dat in vele opzichten nader aan het oorspronkelijke stond dan de redactie van a: er is dus eigenlijk sprake van een origineel (x), eene gewijzigde redactie, waarvan a, en eene omwerking, waarvan b een afschrift is [1])! Vooralsnog zijn dan de rijmen dikwijls de eenige, hoewel lang niet altijd vaste steun. Bovendien mag men uit het feit, dat iets door den *omwerker uit I behouden* is, nog niet altijd afleiden, dat dit voor hem een gewone vorm of een gewoon woord was: alleen wat *ook* in de *afwijkende* gedeelten der omwerking en in het *vervolg*, en dan nog *in het rijm* voorkomt, is zeker van den dichter van II. Immers dat hij om niet al te veel »overhoop te halen" op sommige plaatsen woorden, rijmen of vormen behield, die eigenlijk in zijnen tijd verouderd [2]), of in zijne streek »ongehoord" waren, is niet onwaarschijnlijk. Wanneer (om van poëtasters als Velthem niet te spreken) reeds een dichter als Maerlant »om vrai te houdene rijm ende sin", dus uit »reimnot", en ook wel om eene algemeen verstaanbare schrijftaal te bezigen, vaak buiten zijn eigen dialect ging, dan zal eene eeuw later de vermenging der dialecten, waarop deze min of meer algemeene schrijftaal be-

---

1) Zie hierover Ojb. 4 vlgg. De onderlinge verhouding der verschillende redacties hoop ik later nog eens opnieuw met het oog op de teksteritiek te onderzoeken. Enkele plaatsen zijn hierachter reeds terloops behandeld.

2) Men zie een voorbeeld van deze Middeleeuwsche manier van overnemen bij Mr. S. Muller Fz, Die Holl. Cronike v. d. Heraut (Bijdr. v. Vad. Gesch. 3e Reeks, II, blz. 1 vlgg), waar geheele passages uit Stoke vrijwel letterlijk zijn ingelascht in eene kroniek van c 1400, waaronder allerlei uitdrukkingen, die in dien tijd waarschijnlijk niet meer gangbaar waren. Zoo heerscht er in de taal van II zeker eene vrij groote ongelijkmatigheid tusschen de oudere, uit I overgenomene, en de nieuwere, oorspronkelijke gedeelten.

rust [1]), zonder twijfel veel verder gegaan zijn. Bovendien is onze omwerker vooral niet angstvalliger en nauwgezetter dan Maerl., een zuiver, onvermengd dialect behoeft men bij hem niet te verwachten, en het gaat dus niet aan, alles wat niet in dat dialect thuishoort, voetstoots te verwerpen en onecht te verklaren, iets waartoe men in I op grond der buitengewoon zuivere oudvlaamsche taal van het geheele gedicht wel degelijk het recht heeft. Ten gevolge van dit alles is eene beslissing tusschen omwerker en afschrijver dikwijls zeer moeilijk.

Meestal zijn hier de plaatsen van II aangehaald naar Groebe's afschrift [2]) (doch naar de telling van M.'s uitgave, die ik ook voor I gebruikt heb); bij onbelangrijke verschillen (*i* of *y*, *ghe* of *ge*, enz.) zijn echter zeer dikwijls de vormen en de spelling van M.'s uitgaaf behouden. De door het rijm bewezen plaatsen heb ik altijd van (:) voorzien, behalve bij de apocope van den infin. en bij de declin. der znw. en bnw., waar *alle* plaatsen, tenzij het *tegendeel* vermeld is, in het rijm staan. Voor de door mij gebruikte verkortingen [3]) verwijs ik naar Ojb. (De oude en de jongere bewerking van den Reinaert. Amst. 1884) blz. I—IV, waaraan ik toevoeg: F(ranck, Mnl. Grammatik), Verd(am, Mnl. Woordenboek).

Aan Prof. Franck, die mij op de meest heusche wijze over verschillende punten hooggewaardeerde inlichtingen heeft gegeven, breng ik hier mijnen welgemeenden dank.

---

1) Zie o. a. F. 3, Alex., Inl. LXXXIV.

2) Zie Ojb. III; waar dit afschr. eene door M. in de varr. niet opgegevene lezing heeft (wat nog al eens voorkomt) heb ik altijd stilzwijgend de lezing van Gr. aangehaald.

3) Bij vormen, die zeker alleen van de afschrijvers zijn, heb ik meestal van *a* en *b* gesproken; in onzekere gevallen ook wel eens van I en II: uit het al of niet aanwezig zijn van bewijzende rijmen blijkt dan genoegzaam, of een vorm den dichter of den omwerker, dan wel vermoedelijk alleen den afschrijvers mag worden toegeschreven.

I. Vocalen.

ă. De oorspronkelijke *ă* is nog bewaard in *ghe(h) orsam* 2572/2594 (:), /1694, dus ook in II. *Hat* (odium), dat alleen in II /938, 3810, 5824, 7225 (:), 7681 (b) voorkomt, en geheel met Hd. *hasz* overeenstemt, moet in vorming van Nnl. *haat* (uit *hāte*) verschillen (of kan het evenals *an*, *dan* [1]), enz. berusten op oudere apocope?); het bnw. *hat* (= *ghehat* »vijandig", zie F. 17) komt evenzoo alleen in II voor /818, 3973 (:). Over *dwas* (vocat.) /940 (:), en *pijpgheblas* 4164 (:) zie Franck, op Alex. blz. 397, Gr. 45; Van Helten, Tijdschr. 3. III; Verd. 2. 491; is in *dwas* eene oorspronkelijke *ă*, die door de, oorspronkelijk alleen in de verbogen vormen thuis hoorende, *ā* verdrongen ware, onmogelijk? In elk geval wordt de *ă* in deze vormen voor II hierdoor toch wel bewezen, daar een rijm *ă* : *ā* verder niet voorkomt. De *ā* in de verbogen vormen der woorden met *ă* is in II nog bewaard, bijv. *gemaec* /3331 (:), *onghemake* 4878 (:), *caeff* 7301 (bc), *gheselscaeps* 7497 (c ; b : *-scaps*), *achterbaecs* 4239.

I heeft altijd : *waes*, *waest*, enz. bijv. 226/, 1316/, 1890/; II *wast*, enz., zonder bewijzende rijmen ; *maghet* (mach het) : *draghet* wordt door II, gesyncopeerd, behouden 3347 3347, *maechs* 1498/ weggelaten. I doorgaans : *saels saelt*, II : *sals*, *salt*, evenzoo *cant* 4219, *gaft* 6785, enz [2]). Evenzoo meestal *jamer*, *-like* × *jammer*, *-like*.

a × e [3]). Wat den umlaut betreft, vermeld ik de volgende vormen : *geslechte* 6552 (:) (F. 13), *gestedicheit* 4851, *scende(n)* (b : *a*) /1339 (:) (*scende* f. of *scent* m., zie gl. Rijmb. en Franc.; Verdam, Versl. Kon. Ac. 3de reeks 2. 297), *kemden* 5154, *wermen* 5063 (:). *bat* en *bet* in I elk tweemaal, in II tweemaal (eens overgenomen) *bat* 2235/2256, 3976, doch 8 maal *bet* (alle :), dat dus zeker meer in gebruik kwam. II heeft eenmaal *laetst* 4976 (:), meestal *lest* 3612, 3664, 3990, 5506, 5848,

1) Zie over deze woorden ben. bij Adverbia.

2) *Dart* 239/, 3468/ is door M. te onrechte in *daert* veranderd, zie F. 15, Anm.

3) Over *e* × *a* in *gesleyhen*, enz., zie ben. bij Conjugatie.

7088, doch nooit in 't rijm, ofschoon dit toch geenszins onmogelijk was; is *lest* dus van den afschrijver? I kent geen van beide.

weien: *verdreien* 6835 (c volgens M., volgens Gri.: *ai*: *ai*; b: *aei*: *aei*), *weidet* 5361, *dreide* 5610 (beide in b) [1]), vgl. gl. Hild. (Kil. geeft *weien* als *Sax.* op, en in Gelderland luidt het ook nog aldus). Is hierbij van umlaut sprake, of is *ai* (of *âi*?) [2]) alleen voor de *e* tot *ei* iplv. tot *ê* overgegaan (vgl. *screien*, *Meie*, enz. F. 26)? In elk geval wordt *ei* voor II niet bewezen; het zal, daar De Bo en Schuermans beiden *aai* als Vla. opgaven, dus wel van den afschr. zijn.

II kent umlaut van *â* tot *ê* in *geberen* /925, *weer* (esset) 6656 (:), *weren* /2484, /2922, /3185, *verveert* 3817 (:), *vermeert* 4221 (:) [3]); *mordeneere* 128/ (: *ombeere*; /135 : *-aer* : *-aer*) staat in I geheel alleen, vermoedelijk is het dus van den afschr. van a, en moet men lezen: *-are* : *-are*, evenals in II; doch vgl. F. 39 over een mogelijk *-ēre* uit *-ĕre* (ontleening van den umlautsvorm *-êre* uit het Brab. of Limb. is in I hoogst onwaarschijnlijk). Over het geheel toont II dus meer neiging tot umlaut dan I.

wale en *wel* zijn eigenlijk twee verschillende woorden, zij komen in I en II beide passim zonder eenig onderscheid voor.

II heeft verder nog: *nase* 6091, *naesgat* 6078 (*nese* o. a. 793/821 (:)), *vaechde* 7143 (:) naast *veechde* 7139, *dienstmegen* 5150 (? M. naar p: *-maghede*), *steven* (staven) 6328 (Kil. geeft *steve* op als vetus voor *staf*).

enden 3885 (:), *entvoghel* 6883 zijn onvlaamsche vormen, blijkens het rijm echter eene vrijheid des *dichters* tegenover zijn dialect. De Vlaamsche vorm was (en is) *aend(e)*, zie De Bo en Schuerm. i. v., Verwijs, Inl. op Nat. Bl. XXXVII en Taalk. Bijdr. I. 223.

---

1) *waien* 7054 (: *scraven*) alleen in c, zeker van den afschrijver, lees met b: *draven* (zie ook Verd. i. v.).

2) Of oorspr. *âe* (zie Braune, Got. gr. § 22; Beitr. 11. 51 vlgg.)?

3) Overgang (zonder uml.) tot *e* voor *-rt* heeft volgens F. 69 alleen bij *a*, niet bij *á* plaats.

baraet × *beraet* (ook *verraet*), *maer* × *mer* (beide passim) zijn natuurlijk te verklaren uit het verzwakte accent, bij het eerste woord gesteund door de volksetymologie.

a × **o**. II uitsluitend: *wopen* /2172, 4325, 5859, 6655, maar zonder bewijzend rijm. Pron. pers. fem. in I uitsluitend *hare*, II in het rijm altijd *hare*, *haer* (zie ben. bij Pronom.), buiten het rijm passim *hore*, *hoor*, *huer*; dat deze vormen niet in het rijm voorkomen, bewijst hier nog niet, dat ze van den afschrijver zijn: waarschijnlijk waren het de ongeaccentueerde vormen, die natuurlijk alleen *in* het vers konden voorkomen, terwijl *haer* dan vooral in het rijm stond (zie F. 47).

af in I uitsluitend (*of*, zoover ik weet, alleen 21/, in den proloog, zie ben. blz. 13, noot 4), in II soms *af* behouden 1798/1818, 2851/2841, en verder 5266, 5305 (*ave*), 7486, meestal vervangen door *of* /1924, /2094, en verder 3702, 4943, 4986, 5671, 5772, 7083, 7394, 7686 (alle:, zie verder M.'s gloss.), evenzoo in samenstellingen. Volgens De Bo, 24 vlgg., kent het Wvl. tegenwoordig uitsluitend *of*, ook in samenstellingen [1]). Evenzoo *wach*, *ach* × *och* (zie gl.), doch niet door het rijm bewezen [2]).

ē : **ê**. De volgende tabel geeft een overzicht dezer rijmen :

---

1) Zie verder ben. bij Adverbia.

2) Over *-ocht-* en *-acht-* in de verl. tijd en deelw. der ww. *bringhen*, enz. zie ben. bij Conj.

A. ex.[1]	I	(Omwerking) II	(Vervolg)
ēx : *ēx*	96	95	143
ɛ̄x : *ɛ̄x*[2])	49	39	40
-hede : *ē*	3	4	11 (incl. 1 : zichzelf[5]))
-hede : *ɛ́*	—	—	1 (5590)
ex in vreemde woorden: *ēx*	1 (2971/)	1 (/2961)	—
ɛ́x	4	4	6
-e)el in vr. woorden: *ē*	—	—	4 (5319, 5905, 6211, 7429)
-e)el in vr. woorden: *ɛ́*	5 (incl. 1 : zichzelf[4]))	3 (incl. 1 : zichzelf)	7
ēx : *ɛ̄x*	1 (/21)	4 (/21, /2077, /2229, /2833)	11
B. er.			
ēr : *ēr*	4 (incl. 2873/?)	3	5
ɛ̄r : *ɛ̄r*	26	26	39
-ērt, -de : *-ērt, -de*	2	4	12
-ɛ̄rt, -de : *-ɛ̄rt, -de*	1	—	—
er in vreemde woorden: *ēr*	—	—	—
er in vreemde woorden: *ɛ́r*	2 (375/, 425/)	2 (/403, /453)	—
-eert, -de in vr. eigenn.: *-ērt*	—	2 (/1021, /3087)	6
-eert, -de in vr. eigenn.: *-ɛ́rt*	7	4 (/1039, /1059, /1676, /2001)	1 (3817?)
-eren in vr. werkw.: *ēr*	1 (703/ : zichzelf)	1 (/2041)	2 (4121, 4800)
-eren in vr. werkw.: *ɛ́r*		1 (/3085)	6 (incl. 1 : zichzelf)
-eert in ppp. v. vr. ww.: *-ērt*	—	—	1 (5379)
-eert in ppp. v. vr. ww.: *-ɛ́rt*	1 (203/?)	1 (/2755)	3 (4746, 6733, 7327)
ēr : *ɛ̄r*	2 (127/(?), 3469/)	15	24
ērt : *ɛ̄rt*	—	—	1 (4221)

1) *e* + alle cons. behalve *r*.

2) *ē* = zachtlange *e* (Ogerm. *e*), *ɛ́* = scherplange *ee* (Ogerm. *ai*).

3) *-hede* : *-hede*.

4) Een rijm van twee vreemde woorden op *-eel*.

Hierbij heb ik, voordat ik er eenige conclusies uit trek, het volgende op te merken. Ik heb alle rijmen geteld, ook normale als *ēx* : *ēx*, om de frequentie dezer rijmen tegenover de weinige onregelmatige in 't oog te doen springen; opgesomd heb ik de rijmen slechts, wanneer ze onregelmatig en weinig talrijk of twijfelachtig waren; de rijmen als *-hede*: *-hede*, die niets bewijzen heb ik daarom afzonderlijk uitgemonsterd. Voorts verdienen de volgende woorden eenige vermelding wegens de plaats, die zij in deze tabel verkregen hebben. Voor *heden* (hodie) heb ik *ē* aangenomen, vgl. (behalve onze tegenwoordige spelling) Cosijn, Noord en Zuid 1. 219 vlgg., en Franck, Etym. Wdb. i. v. Het rijmt hier dan ook 3459 (?) /3458 op *-hede*, 4830, 6670 op *ē*, alleen 7300 op *ê*. — Onder de *êx* : *éx* rijmen heb ik opgenomen 2075/2105, 2081/2111, waar *bleeten*, *ghebleet* op *ê* rijmt, zie beneden. — *eten* : *creten* 6479 heb ik als *ē*: *ē* beschouwd. Wel kent Kil. 323 een ww. *kreiten*, *kreten* (d. i. *ê*) »provocare", blijkbaar hetzelfde, als hetgeen Schuerm. 292 met »tergen, plagen", en De Bo 571 met »knijzen, verdrietig, vragen om iets" verklaren (zie nog voor het Limburgsch: Onze Volkstaal 2. 222 i. v. en vgl. gl. Lap.), dat men wellicht als causatief van *krijten* »schreeuwen", met eene latere intrans. beteek. (vgl. *neigen*, *steig(er)en*, enz.), zou kunnen opvatten, doch eenvoudiger is het, voor deze intrans. bet. een ww. met zwakken vocaaltrap *crēten* (uit **kritôn*) aan te nemen (o. a. ook Lorr. (J.) 1. 1053, en Franc. 5475 in deze intrans. beteek. voorkomende), dat tot *kriten* staat, als *clēven* tot *cliven*. Prof. Franck, die mij hierop opmerkzaam maakt, en in het gloss. zijner Gramm. ook twee ww. *creten* heeft opgegeven, vermoedt dat *crêten* (**kraitjan*) »tergen" een geheel ander woord is, dat met *criten* en *creten* »schreeuwen" niets te maken heeft, veeleer bij **kritan* »rijten, krabben" behoort, evenals Hd. *kritzeln* (vgl. Hd. *reizen*: *reissen* en Kluge, Etym. i. v.). Nl. *cretten* (o. a. Rose 1610) en *kretsen* (Kil., De Bo) zijn zeker nader verwant aan Hd. *kratzen*, dat trouwens wel in eenige verwantschap met **kritan* zal staan. Zie verder Kluge en Franck i. v. *kratzen* [1]). Wellicht blijken ten slotte deze beide ww. **kritan* identiek, vgl. het door mij, Ojb. 101, over de verschillende beteek. van *scramen*, *screuwen*, *krassen*, *schrassen* opgemerkte. — *slepen*: *ghegrepen* 7353 heb ik als *ē* : *ē* gerekend. Volgens Franck, ZfdA. 25. 41, heeft er zoowel een *slēpen* (uit **slipôn*) als een *sleipen*, *slépen* (uit *slaipjan*) bestaan, *beide* met trans. *en* intrans. bet. De verschillende dialecten hebben het een of het ander, of beide door elkander: De Bo heeft *slepen* trans. (maar ook enkele afleid. met *ee*); Schuerm. zegt uitdrukkelijk dat het Vlaamsche *slepen* in Brab.,

1) En nu ook Franck i. v. *kreits* (en *kleven*).

Antw., Kempen en Noord-Brab. »met eene bleitende *e*, of bijna als *sleipen* of *slijpen*" wordt uitgesproken; V. d. Brand, Onze Volkstaal 1. 86, 224, geeft voor het Noordbrab. op: *slēipen*, in de bet. *sleepen* en *slepen*, dus tr. en intr.; voor den Antwerpschen Brabander [1]) Kiliaen is *sleipen* blijkbaar de gewone vorm (in de tr. en in de intr. bet.), waarheen hij i. v. *slepen* verwijst. Blijkbaar is dus *sleipen*, *sleepen* Brabantsch, *slepen* Vlaamsch, en wel in beide beteekenissen [2]). Daar nu R. II stellig Vlaamsch is, en bovendien II (b) van *ê* veelal *ei* maakt, zal men hier wel *ē* moeten aannemen. — *bleke* 4802 (: *ghebreke*) is niet »bleiche Farbe" (M., gloss.), maar mv. v. *blec* »vlek", zie Verd. i. v., het rijm is dus *ē* : *ē*. — *keel* »rood" 5636 heeft stellig *ē*; het is identiek met *kele* »guttur". — De *e* van *teder* 3782 heb ik als *ē* beschouwd, op grond van Beckering Vinckers' betoog, TLB. 4. 198. — Evenzoo die van *gheten*, ppp. v. *eten* 6424, op grond van Schuerm. 152, V. d. Brand (Onze Volkst. 1. 87, 172), Vercouillie (t. a. p. 2. 17), Beckering Vinckers (t a. p. 200), Ternest (Uitspraakleer der Ned. taal § 14), waaruit voldoende blijkt, dat de tweede klinker in woorden als *kedel*, *ledig* bij samentrekking niet met den eersten samensmelt tot een tweeklank, maar alleen de quantiteit, niet de qualiteit van den eersten wijzigt. Hetzelfde zal men dus hier, waar geen syncope, maar synaloephe of eigenlijk elisie plaats heeft, wel mogen aannemen [3]).

Wat de *e* voor *r* betreft, in *begeren* heb ik *ē* aangenomen, op grond van den bijvorm *begaren* (*é* wordt voor *r* niet tot *a*, vgl. Franck, Etym. Wdb. i. v. en V. d. Brand, t. a. pl. 1. 86); in *keren* *ê* op grond van mhd. *kêren*. — De *e* van *veer* (uit *veder*) 4015 heb ik als *ē* beschouwd, in overeenstemming met V. d. Brand t. a. p. 1. 87, 172, De Bo 287 en Kil.: *vere*. Wel schijnt *sweer*, uit *swe(h)ir* (of *swe(h)ir*?) *é* te hebben (zie Franck, ZfdA. 25. 47, en vgl. Gr. 40, 47), maar wat bij eene oudere syncope geschiedde,

1) Zie Kluyver, Kiliaan 122 vlgg.

2) Het Groningsch schijnt te weifelen: terwijl volgens Prof. Cosijn het Groningsch (Stad?) alleen *slepen* kent (ZfdA. t. a. p.), geeft Onnekes voor Hunsingoo *sleepen* op (Onze Volkst. 2. 56). Hebben nu ôn **slaipjan* ôn **slipôn* van oudsher deze beide (tr. en intr.) beteek. gehad, zoodat de verschillende dialecten later eene verschillende keus uit beide hebben gedaan, en de onderscheiding onzer Nnl. spelling dus volkomen willekeurig en kunstmatig (doch practisch) is; of heeft **slaipjan* (zeker toch caus. v. *slîpan*, „doen glijden") oorspronkelijk alleen de trans. bet. gekend, terwijl het later, evenals *neigen*, *stei(ge)ren* en dgl., ook de intr. bet. heeft aangenomen, wat hier zeer begunstigd werd door de *verwarring* met het oorspr. enkel intr. **slipôn* (vgl. Fr. 202 over den invloed van het intr. *quelen* op het trans. *quellen*), zoodat onze spelling, zij het ook kunstmatig, een oud, historisch onderscheid heeft hersteld?

3) Onze spelling *preeken*, *leeje* is dus eigenlijk verkeerd. — Het Gron. schijnt trouwens bij samenstelling wel scherpl. *ee* te kennen (Onze Volkst. 2. 56.).

behoeft daarom nog niet bij een zooveel jongere syncope, als die der *d* tusschen vocalen, te hebben plaats gehad. — Bij de gevallen van *-ert* zijn er verscheidene, waar *ērt* voor *art* staat, zooals *veerde*, *Reineert* en dgl.; ook enkele waar *-aert : -eert* rijmde, heb ik hierbij gerekend. — Umlaut van *á* (zie boven, blz. 6) heb ik als *ê* beschouwd, vgl. F. 39, ZfdA. 25. 42. —

Zien wij nu, welke uitkomsten het voorgaande overzicht oplevert. Ik beperk mij hierbij in hoofdzaak tot eene vergelijking met hetgeen Franck voor Maerlant gevonden heeft (ZfdA. 25. 30 vgl.); eene volledige behandeling van de kwestie der verschillende *e*'s in het Mnl., in verband met de hedendaagsche tongvallen, zou voorzeker voor onze kennis der uitspraak van het Mnl., voor de plaats- en tijdsbepaling der Mnl. dichtwerken (en ook voor de tegenwoordige spelling) belangrijke resultaten beloven, doch ligt niet binnen mijn bestek.

Waren beide klanken *ē* en *ė̄* voor den dichter gelijk geweest, dan zou men het rijm *ėx : ėx* stellig vrij dikwijls aantreffen [1]). In plaats hiervan vindt men alleen *si weten : si heten* 21/. Ik weet niet, of hierbij sprake kan zijn van eene verkorting der *e* voor *tt* (*heten* »nominati sunt" uit een vorm, overeenkomende met Ags. *hâtton*, vgl. F. 134, Sievers, Ags. gramm. § 367, anm.); *ĕt* uit *etet* enz. staan niet geheel gelijk, omdat daar van *ē* (of *ĕ*), hier van *ê*, dus niet alleen van verkorting (of kort blijven), maar ook van eene andere qualiteit sprake is, ook de analogie van *vet* uit **faitid* (zie Kluge) is niet volkomen; aan den anderen kant ware in het praes., waar sg. en plur. anders altijd dezelfde vocaal hadden, ook *si wéten* naar analogie van *ic weét* niet ondenkbaar: V. d. Brand geeft voor Noord-Brabant althans werkelijk *wééten* op (Onze

1) Weliswaar komt *ė* in I, waar de ww., in het rijm althans, meestal nog niet syncopeeren, alleen in open lettergrepen, dus in slepende rijmen, voor (praes. en ppp. der st. ww.), *é* daarentegen zeer dikwijls in gesloten lettergrepen (bijv. praet. sg. v. ww. der *i*-kl.), dus in staande rijmen, waardoor de mogelijkheid van zuivere rijmen zeer beperkt wordt, maar aan den anderen kant vermeerderen de kansen hierop weder, doordat I voor Nl. *ei* zeer vaak de Vlaamsche *é* heeft.

Volkst. 1. 86); zeker kan ten gevolge van een en ander een rijm van twee dergelijke woorden als geoorloofd beschouwd zijn. In geen geval echter geeft dit ééne, twijfelachtige geval (*in den proloog*, waarover straks), vergeleken met de talrijke onzuivere rijmen in II, en tegenover de regelmaat der zuivere (*ēx : ēx* of *êx : êx*) in I, het recht om aan te nemen, dat de dichter beide klanken doorgaans op elkander liet rijmen, en dus geheel gelijk uitsprak. Op dit punt is I dus nog ten minste even conservatief als Maerlant. II daarentegen heeft wel nog overwegend zuivere rijmen, maar toch reeds 4 en 11 maal *ēx : êx*. Hieruit volgt, dat de omwerker òf beide klanken gelijk uitsprak, òf minder nauwgezet in zijn rijmen is. Daar hij zoogoed als zeker uit West-Vlaanderen afkomstig was, waar nu nog een scherp onderscheid tusschen de twee *e*'s gemaakt wordt, en er bovendien bij gelijke uitspraak zeker nog veel *meer* dergelijke rijmen zouden gevonden worden [1]), zal men wel tot het laatste moeten besluiten: het waren dus eenige, ook voor hem *onzuivere* rijmen, die hij zich voor het gemak, uit armoede, veroorloofde. — *-hede* rijmt in I altijd op *ē*, evenals bij Maerlant (F. 20, ZfdA. 25. 45); in II evenzoo, slechts ééns: *ê*. De Mnl. rijmen geven hier dus een krachtigen steun aan onze, zoover ik weet, alleen op traditie of conventie berustende spelling *-heden* naast *-heid*. — I rijmt *bleeten*, *ghebleet* op *ê*, wat II althans behoudt, wederom evenals Maerlant (t. a. p. 37); dit klanknabootsend woord, dat toch wel te allen tijde eveneens zal zijn uitgesproken, verspreidt eenig licht over de uitspraak der *ê*, nl. min of meer als de »zware blètende è", zooals o. a. te Yperen nog geschiedt (t. a. p. 49, De Bo 287). — *-eel* in Fransche woorden en namen (*casteel*, *juweel*, *Bruneel*

1) Wel heeft II, evenals het Nnl., in plaats van de Vlaamsche *é* veelal *ei*, wat de kansen op onzuivere rijmen vermindert, maar daartegenover staat, dat men in de 7794 vss. van II, waarvan de 1e helft slechts voor een deel letterlijk uit I, dus met zuivere rijmen is overgenomen, en waarin bovendien de st. ww. *wel* syncopeeren, en dus *ē* ook in gesloten lettergrepen kan voorkomen, *veel* meer onzuivere rijmen zou kunnen verwachten dan in de 3476 vss. van I.

enz.) in I: *ê*, in II meestal: *ê*, maar ook soms: *ē* [1]); Maerl. evenzoo meest: *ê*, wat op dezelfde uitspraak van *ê*, nl. ongeveer gelijk aan Fr. *-el* of *è* wijst, en weder een historischen grond aan onze hedendaagsche spelling geeft [2]). Evenzoo rijmen de andere vreemde woorden en namen [3]) in I en II op *ê*, alleen *deken* (decanus) 2971/2961: *ē*, wat trouwens om de afleiding zeer natuurlijk is.

Bij de *e* voor *r* toont I zich even angstvallig: slechts *twee* twijfelachtige gevallen van onzuiver rijm doen zich voor: over *ombere*, *mordenere* 127/ zie boven blz. 6; aangaande het andere, *bere : here* (domine) 3469/ merk ik op, dat een *hēre*, *vóór* eigennamen, wanneer de klemtoon niet op het woord viel, op zichzelf niet onwaarschijnlijk is (vgl. *-hēde* in de cas. obll., later ook in den nom., wat evenzeer wel aan den geringen klemtoon zal moeten worden toegeschreven, zie F. 20, 26, 190), als 't ware een tusschentrap tusschen *hêre* en den kortsten vorm *her* (dit laatste schijnt in I juist niet voor te komen (zie gloss.), en is dus wellicht pas *later* uit dit onderstelde *hēre* ontstaan); de vraag is maar, of zulk een vorm, die alleen op onbeklemtoonde plaatsen *vóór* eigennamen, en dus *in* het vers thuishoorde, ook *na* eigennamen, en in het *rijm* gebruikt kan zijn. Doch zeker is het opmerkelijk, dat de eenige gevallen van *ēx : êx* en *ēr : êr* voorkomen *in den proloog* en geheel *aan het einde van het werk*; zonder dat ik vooralsnog de echtheid van proloog en slot zou willen betwijfelen, en daarmede een ouden strijd oprakelen [4]), wensch ik toch hierop de aandacht te vestigen. Terwijl dus I ten opzichte van *ēr : êr* nog strenger blijkt dan Maerlant, die *ēr : êr* althans eer rijmt dan

---

1) Daaronder *meneestrēle*, evenals bij Maerl. (t. a. p. 43).

2) Terneet, Uitspraakl. 14, geeft aan *-eel* eene zachtere *e*.

3) Het zijn: *crede*, *amen*, *forcest*, *secret*, *Phariseen*, *Helene*, *feest*, *audite*, *judicare*.

4) Zie Willems, Inl. XXXIV en Jonckbl., Inl. XXIX vlgg., vooral XXXVII. Ik moet bekennen, dat het geheel ontbreken van eenig slot door dichter of afschrijver mij in I altijd vreemd is voorgekomen. Is ook de zinspeling op het ontstaan der veste

ēx : êx (t. a. p. 47 en 49), veroorlooft II zich op dit punt weder veel meer vrijheden dan I; dat echter *ēr : êr* ook voor het gehoor des omwerkers minder onzuiver was dan *ēx : êx*, mag men wel afleiden uit de veel grootere frequentie der eerstgenoemde. — Met *er* + cons. is het eveneens: in I rijmt *-ērt* nooit op *-êrt*, in II éénmaal *steert : vermeert* 4221 (dus *ē : ê*, umlaut van *â*). Ook Maerl. vermijdt dit rijm nauwgezet (t. a. p. 42) [1]). — *-er* in vreemde woorden in I slechts tweemaal, beide *Cantecleer : êr* (dus in overeenstemming met *e* in andere vreemde woorden: *êx*), beide door II overgenomen, doch niet met andere vermeerderd. — De eigennamen op *-eert* (*Grimbeert*, *Tibeert*, in II ook *Reineert*, *Cuweert*), rijmen in I altijd op *ê*, nooit op *ē*; in II worden 4 van de 7 rijmen uit I overgenomen, doch overal, waar de omwerker zelfstandig dicht, rijmt hij het op *ē*, behalve 3817 (*verveert : Reineert* dus *ē : ê*, uml. v. *â*). — Eindelijk *-eren* en *-eert* in den infin. en de ppp. der aan het Fransch ontleende ww.: in I komt de infin. slechts ééns, in rijm op zich zelf, dus zonder bewijs, voor, *gheleert : apeert* 203/ spreekt echter voor *ê*; in II 11 maal: *êr*, 4 maal: *ēr*. Maerl. rijmt de eigennamen, evenals I, op *êr*, vreemde werkw. op *ēr*, umlaut van *âr* op *êr*; alles, naar 't schijnt, anders dan II (t. a. p. 42, 43).

Wat blijkt nu uit een en ander voor de uitspraak der *e* vóór *r* in I en II? De verschillende Vlaamsche *e*'s zijn mij niet

---

tusschen wolven en schapen (zelfs zooals I het heeft) niet meer in den geest des omwerkers, of des interpolators der fabel van de kikvorschen en den ooievaar, dan in dien des dichters van I? Ook het noemen van den „wulf enten bere" zonder eigennaam er bij is niet in den geest van I, vgl. echter hierover Ojb. 118, 170. De geheele kwestie is waard, nog eens opnieuw in haar geheel onderzocht te worden. Willems' argumenten houden toch wellicht niet alle zoo weinig steek, als Jonckbloet heeft gemeend. Vgl. ook bov. blz. 7 (*of*) en ben. blz. 22 (*ie : îe*).

1) Hoe het komt, dat *-ērt* over het geheel zoo opmerkelijk weinig in het rijm voorkomt, terwijl toch rijmen als *keert : leert : eert* (*-de*) zeer gewoon moesten zijn (en bij Maerl. ook werkelijk zijn), en terwijl rijmen op *-ērt* en op *-ēre(n)* ook hier in vrij grooten getale gevonden worden, weet ik niet te zeggen: het zal toch wel niet toevallig zijn.

duidelijk genoeg, om hier vooralsnog veel te kunnen uitmaken; ook wordt voorzichtigheid bij het trekken van conclusies geboden door het kleine aantal rijmen, en door de reeds geblekene onnauwkeurigheid van II ten opzichte der *e*'s (vooral bij vreemde woorden was natuurlijk grootere vrijheid geoorloofd): het overwegen van deze of van die rijmen kan daar dus zeer goed op toeval berusten. Intusschen kan het volgende wellicht tot eene latere oplossing bijdragen. Dat de namen *Tibeert* en *Grimbeert* in I zonder uitzondering op *êr* rijmen, bewijst, bij de nauwkeurigheid van I, toch wel eene uitspraak dier woorden, gelijk aan, of zweemende naar *êr*. Hoe was echter de uitspraak dier *ê* voor *r*? Uit De Bo 287 kan men opmaken, dat tegenwoordig in het grootste gedeelte van (West-?)Vlaanderen *ĕr* als *èr* (met de Fransche, »blètende" *è* van *père*) wordt uitgesproken, terwijl *ê* (wel onderscheiden van *è*) voor *r* onveranderd blijft, maar dat in enkele streken, o. a. te Yperen, *ĕr* als *ĕr* klinkt, *êr* daarentegen als *èr*, welke uitspraak (als *è*) de *ê* dan echter voor *alle* consonanten heeft. Aangezien nu de *ê*, zooals wij zagen, voor andere cons. in I waarschijnlijk als *è* klonk, mag men hieruit misschien voor I dezelfde uitspraak der *ê* gevolgd door *r* afleiden, welke uitspraak men dan ook voor *Tibeert* en *Grimbeert* [1]) zou moeten aannemen. Hiertegen schijnt echter te pleiten, dat de vormen *Tibaert* en *Grimbaert* (welker *ae* toch zeker wel nader aan de *è*, dan aan de *ē* of *ê* staat), wel in II, maar nooit in I voorkomen, ofschoon anders *ar* i. pl. v. *ĕr* in I wel gevonden wordt (zie ben.); dit zou dus integendeel wijzen op de uitspraak dier namen, en dus ook der andere woorden in I met onveranderde

---

1) De etymologie dezer oorspronkelijk Germaansche namen zou *-ĕrt* of *-ârt* doen verwachten. Wellicht moet men dan dit *ârt* (*èrt*) toeschrijven aan het Fransche origineel, waaruit de dichter, den Germ. oorsprong der namen niet kennende, deze als *Fransche* woorden met Fransche uitspraak (d. i. *è*?) overnam. Vgl. het door mij, Ojb. 197, over den naam *Isingrijn* opgemerkte. Voor deze namen de bovengenoemde uitspraak *êr* als *èr* aan te nemen, is onmogelijk, omdat de woorden juist rijmen op *êr*, dat in de streken, waar *êr èr* wordt, onveranderd blijft, zoodat beide klanken niet zuiver zouden rijmen.

ê (die dan ook in het gewone Mnl. en in de meeste streken van Vlaanderen niet in *a* overgaat, vgl. F. 47). Doch *Tibaert* en vooral *Grimbaert* in II kunnen hun ontstaan ook wel alleen danken aan de volksetymologie van *baert* (barba), welke misschien ten tijde van I nog geen invloed oefende. Hoe dit zij, voor II schijnt de *e* in die namen meer als *ē* te hebben geklonken, hetzij hij *ēr* als *èr* of als *ĕr* uitsprak. — Wat de ww. op *-eren* aangaat, is over de uitspraak van I niets met zekerheid te zeggen (de wisseling met *-ieren* staat niet in verband met de Mnl. uitspraak, zie ben., blz. 21); II schijnt ze met eene *e*, gelijk aan, of zweemende naar de *ê* voor *r* in Ned. woorden te hebben uitgesproken. Ik wijs op De Bo's opgave, dat het »waalschsteertige *-eeren*", dat in Vlaanderen en Brabant anders meestal *ē* heeft (De Bo 287, Ternest § 14, V. d. Brand, t. a. p. 86), in een deel van Vlaanderen (welk, zegt hij er, helaas, niet bij) »blètende" klinkt. Uit dat deel (of uit een dier streken) zal de omwerker dan waarschijnlijk afkomstig zijn, althans, indien men van de tegenwoordige uitspraak mag besluiten tot de toenmalige, iets, waartoe men zeker niet overal en altijd het recht heeft.

De quaestie der uitspraak dus voorloopig onbeslist latende, kunnen wij als slotsom toch zeker vaststellen, dat I ten opzichte der *e*-rijmen met Maerlant volkomen overeenstemt, doch dezen in zuiverheid en nauwgezetheid nog overtreft [1]); II daarentegen staat wel, wat de uitspraak betreft, op hetzelfde standpunt als I en Maerl. (behalve bij de namen op *-eert* en de ww. op *-eren*), maar is veel minder nauwkeurig dan beiden, al is ook bij hem een streven naar zuiverheid niet te miskennen. Dit verschil tusschen I en II, dat a priori reeds te verwachten was, zullen wij telkens bevestigd vinden; nu reeds geeft het ons het recht, bij den dichter van I overal groote nauwkeurigheid in het rijm te onderstellen. —

1) Men vergete echter niet, dat in de honderdduizenden verzen van M. natuurlijk eer onzuiverheden gevonden worden, dan in de vierdhalfduizend van I.

e × a. *Willam* /1 schijnt een bepaald Hollandsche vorm, dien men althans voornamelijk in Hollandsche stukken (o. a. ook bij Hildegaersberch) aantreft, en die hier dus wel van den afschrijver afkomstig zal zijn.

Voor *r* + voc. is *a* iplv. *ē* (niet iplv. *ê*) in I, en ook in II niet ongewoon 904/, 2465/, 2873/ [1]), 2935/ [1]); 5128, 6636 (alle: oorspronk. *ā* en *â*); *ê* blijft voor *r* onaangetast, gaat niet in *a* over, vgl. F. 47 en De Bo 287. — In de afwisseling van *a*, *e* en *ae* voor *r* + cons. heb ik uit de rijmen noch voor I, noch voor II eenigen regel kunnen ontdekken, evenmin als het Nnl. of het Westvl. zich hierin gelijk schijnen te blijven. Alleen kan men in I zekere voorliefde voor de gerekte vormen met *-aert* (en *-are*), in II voor die met *-eert* en de korte met *-art* en *-ert* opmerken. I heeft in het rijm alleen *Reinaert*, *Cuwaert*, maar *Tibeert*, *Grimbeert*, II ook *Reineert*, *Cuweert*. *Tibaert*, *Grimbaert*, zie ben. bij Decl. der eigenn.

ê × ei. I geeft de voorkeur aan *ê*, II *schijnt* daarvoor *ei* in de plaats te stellen; nauwkeuriger scheiding is onmogelijk, noch naar den umlaut, die volgens sommigen (o. a. V. Helten, Klink. en Mkl. 62, Gallée, Noord en Zuid 5. Extranummer, blz. 68) *ê* tot *ei* zou maken, noch naar den volgenden cons. Voor *r*, *h*, *w*, auslautend, en in de praet. der ww. van de *i*-kl. hebben noch I, noch II *ei*. I heeft slechts 8 *ei*-rijmen, II 22 (waaronder 5 uit I overgenomen) + 27 [2]). De *ê*-rijmen van I worden door II soms behouden, dikwijls in *ei* veranderd (waar dit laatste althans niet onmogelijk is, zooals bijv. bij een rijm van *ê* op een vreemd woord). Men mag echter m. i. deze *ei*'s niet alle als van den omwerker afkomstig beschouwen: dat verbiedt zijn ontwijfelbare herkomst uit West-Vlaanderen, waar toch stellig in de ME., evenals nog nu, zekere voorliefde voor de *ê* heerschte;

1) Zie Tijdschr. 1. 9, 26. Vgl. nog *wareltere* 2325/.

2) Dat deze in I alle, in II grootendeels voor *d* of *t* voorkomen, ligt toch wel alleen aan het dikwijls voorkomen van woorden als *beide*, *seide*, *leide*, *-reide* enz., zonder dat dit dus iets bewijst voor een invloed der dentalen op de voorafgaande voc.

zeker zijn vele *ei*'s op rekening van den (Hollandschen?) afschrijver te stellen, voor wien, blijkens zijne veranderingen tegen het rijm in (bijv. *gheleide : crede* /149) *ei* het gewone was. Den laatste *alle ei*'s toe te schrijven en den omwerker voor een onvervalschten Westvlaming, die alleen *ê* sprak en schreef, te houden, gaat echter m. i. ook te ver: enkele woorden als *bede* /2834, *scede* /2078, *bereet* 4875, *bescheet* 5302, *dregen* [1]) 6377, *geleden* 7299 schijnt hij toch alleen dan met *ê* te gebruiken, wanneer hij daartoe gedwongen wordt door een rijmwoord, dat òf *ē*, òf eene zoodanige *ê*, die nooit *ei* werd, bevatte, òf aan eene vreemde taal ontleend was. Men heeft dus zeker niet het recht alle *ei*'s in *ê* te gaan veranderen; vele *ei*'s zijn m. i. van den omwerker afkomstig; en dit vooral, omdat blijkens Vercouillie, Onze Volkst. 2. 9 en De Bo 286 tegenwoordig de *ê* slechts in enkele streken van West-Vlaanderen met *uitsluiting* van *ei* in gebruik is, terwijl op de meeste plaatsen slechts in vele, lang niet in alle woorden, waar het Nnl. *ei* heeft, *ê* gesproken wordt. In de ME. zal die vermenging, hoewel in mindere mate, toch ook reeds bestaan hebben. Oorspronkelijk had natuurlijk ieder dialect òf in alle gevallen, òf volgens vaste wetten *ê* of *ei*; langzamerhand echter vermengden zich die dialecten meer en meer, of werden althans de afwijkende vormen ook elders bekend: de Oostvlaamsche dichter van I sprak en schreef doorgaans *ê*, maar kende toch reeds in enkele gevallen vormen met *ei*, die òf reeds in zijn dialect waren ingeslopen, òf hem nog vreemd waren, maar in elk geval te stade kwamen in het rijm op woorden, welke alleen *ei*, geen *ê* hadden, bijv. Fransche namen als *Lamfreit*, woorden op *-heit*, enz.; de Westvlaamsche omwerker sprak en schreef anderhalve eeuw later eveneens meestal *ê*, maar, hetzij zijn dialect reeds meer vermengd, hetzij hij meer met vormen uit andere dialecten bekend was, hij gebruikte in ruimere mate dan I woorden met *ei* in het rijm, welke de (Hollandsche?) afschrijver nog aanzienlijk vermeerderde. Het aandeel van dich-

1) Kil. noemt *dreeghen* bepaald Vlaamsch i. pl. v. het voor hem gewone *dreihgen*.

ter en afschrijver hier juist te scheiden, is dus vooralsnog ondoenlijk, zoolang althans omtrent het gebruik van *ê* of *ei* geene scherpere grenzen zijn getrokken ten opzichte van de plaats waar, en de woorden waarin ze voorkwamen en voorkomen [1]). Waarschijnlijk zal alleen het onderzoek der oorkonden, welker tijd en plaats met zekerheid bekend zijn, daartoe in staat stellen.

ĕ × ē. *vremde* × *vreemde*, *peelgrijn* × *pelgrim* (*-im* blijkens 3635 (: *sijn*) van den afschr., [2]) ook de *e*?), *menich* × *mennich* passim, *besem* × *bessem* 772/778 (vgl. F. 14), *oordeel* × *oordel* passim (uit 3693 (: *Firapeel*) blijkt dat de omw. althans ook den ouden vollen vorm kent [3]). Evenals op dit laatste woord had het accent zeker ook invloed op de wisselvormen in II *leitier* en *lettier* (zie gl. M. en 4748), en op *keytijf* × *katijf*, al is hier de wisseling in het Ofr. van *chaitif*, *cheitif*, *chétif* en *leitière*, *lettière* wel de eigenlijke oorzaak, eindelijk op *verbi* en *her* (zie bov. blz. 13) in II. Wat van dit alles den afschrijver toekomt, is voorloopig niet uit te maken.

ĕ × ĭ. Over het geheel heeft I meer *e*, II meer *i*, zoo geregeld *strec* × *stric*, (zie gl. en 1171/1195, 3888, 6498 (: *ic*)), *selver* × *silver*, *met* × *mit*, *mes-* × *mis-* [4]), *-nesse* × *-nisse* [5]), (o. a. 2584/2606, 3431/3433, 3160/, 5336), alle passim. Verder nog: *ghewes* × *ghewis* 597/647 (:), maar *e* ook 5053 (: *Aristoteles*); *messen* × *missen* 2583/ (:), 3946 (:), maar *mes* 4060 (: *ses*): *let* × *lit* 2847/2837, maar *e* 5188 (: *foret*); (*be*)*smette*(*n*)

---

1) De door Verc. t. a. p gegeven regel, volgens welken tegenwoordig *ei é* wordt voor *d*, *t*, *g*, *k*, *l*, *m*, *s*, gaat hier althans niet op. Vgl. F. 26. *Ei* schijnt in I en II nooit in *é* over te gaan in vreemde woorden, voor vocalen, in *seide*, *leide*, *gheseit* enz. (dus uit *-eye-*), en in *-heit* (nom.). De 3 *ei*-rijmen in I, die hierbuiten vallen, zijn 879/, 1097/, 1181/. De door De Bo t. a. p. gegeven voorbeelden van *é* voor *ei* zijn meestal ook in de ME. met *é* gebruikelijk.

2) Vgl. Ojb. 196 over *Isegrim*, en Kluge, Nomin. stammbildl. X.

3) Zie verder ben. blz. 34, over *Hatemet*(*e*) zie ben. bij Decl.

4) Kil.: Flandri dicunt *mes-*, Brabantii et alii *mis-*; De Bo 698 geeft als Wvl. *mes-* op.

5) *dies*: *is* /3403 kan *des*: *es* of *dis*: *is* zijn (F. 224), over *hem*; *best*, *es* zie verder bij Conj.

4393 (: *wette*), 5574, 5646 (: *vet*), (*be*)*smitte*(*n*) 4128, 5576 (: *twitte*); *gif* (imper. v. *geven*) 5672. Vooral voor *-cht* wisselen *e* en *i*, een enkele maal in I, maar dikwijls in II 303/331, 1641/1655, 2863/2853, /63, /3320, /3363, /3433, 5524, 6447, 6551, 6701, 7711, 7789 (alle:) [1]). Men kan dus niet zeggen, dat I nooit *i*, II nooit *e* heeft; zeker kende II althans ook *e*, en zijn vele *i*'s weer van den afschrijver; van een Westvlaming kan men dan ook eene neiging tot *e* verwachten, zie De Bo 288, waaruit echter blijkt, dat het Westvlaamsch nu althans tegenover Nnl. *i* wel in vele gevallen, doch volstrekt niet uitsluitend *e* heeft. Zie nog *peck* 6538 (:), *lecken* 4129 (:) 5692, 5699, in overeenstemming met De Bo. *Wellecoom*, dat II voor *willecome* in de plaats stelt (o. a. 629/587, 1073/1097, 3277/3291, 6560/), zal wel van den afschrijver zijn; het is, gelijk bekend, een latere, door volksetymologie (naar Fr. *bienvenu*) ontstane vorm, dien het Wvl. nog heden niet kent (De Bo t. a. p.). *ligghen* × *legghen*, zie gl. en 536/560, 839/877, 871/895, 2898/2886, 5710, 6501, 7113, 7118, 7419, het laatste wordt door 5992 (: *segghen*) toch wel voor II bewezen (of een onzuiver rijm?) [2]).

Voor *n* is omgekeerd de overgang van *e* tot *i* juist in het Wvl. gewoon (zie De Bo t. a. p.), zoodat *brengen*, hoewel niet identiek met het oude st. **bringan*, maar uit **brangjan* (zie Fr., Etym. Wdb.), daar toch met *i* luidt, en men dit laatste ook wel voor II zal mogen aannemen: *bringhen* wordt dan ook door II meestal bewaard, bijv. 432/460, 663/715, 3065/3057, en verder 3560, 4613, 7643 (alle:); *brengen*, dat in II overal elders te lezen staat [3]), is dus vermoedelijk van den afschrijver.

---

1) Te onrechte beweert F. 71, dat voor *-cht i* niet of zelden voorkomt, o. a. nooit in *richten* en *slichten*; zie bijv. *richten* 7789, *slichten* /3320.

2) De verwarring tusschen die twee ww. is dus reeds oud; van onze tegenwoordige (Hollandsche) dooreenhaspeling ook van *lay* en *lei*, *gelegen* en *gelegd* is evenwel in de ME., zoover ik weet, nog geen sprake; wel is het ontstaan daarvan te zoeken in de toen reeds gewone verwarring der infin., ontstaan, behalve door de gewone wisseling tusschen *e* en *i*, doordat èn *ligghen* èn *legghen* beide den bijvorm *leghen* hadden (F. 103, 118).

3) Rijmen als 6107 (: *venghen*), 7001 (: *ghehenghen*) bewijzen natuurlijk niets: beide

Evenzoo zal het wel zijn met *ghedenken*, *blencte*, en de praet. *heng*, *veng*, enz. (zie ben. bij Conj. en gl. M.): ook II zal hier *i* hebben gesproken en geschreven.

Voor *m* is *i* in het Vla. minder gewoon (F. 71, De Bo 288); II heeft wel *timmerman*, *climmen*, *bin* (I steeds *e*), maar alleen *e* wordt door het rijm bevestigd: *clemmen* 7688, *bem* (zie ben. bij Conj.). Vgl. F. 74, anm.

ee × **ie.** *-eren* en *-ieren* in den infin. v. ww. in I en II naast elkaar: *-eren*, zie hierboven, blz. 8; *-ieren* 849/, 4043, 4193, 5497, 5641 (alle: zich zelf); het verschil berust op de uitgangen *-er* en *-ier* in de verschillende Fransche dialecten, waaruit werd overgenomen (F. 125). *veertich* staat 5209, 7725, volgens F. 82, 240 een jongere (Holl.) vorm, die 1674/ dan ook door *viertich* zal moeten worden vervangen (a heeft: XL).

ei × **e** voor n. I heeft nooit, II telkens *ei* in *einde*, *scheinde*, *seinde*, *weinde*, *weintelde*, *heinc*, *meinken*, *veinster* alle iplv. *e*; daarentegen dikwijls *peinsen* × *pensen*, *veinsen* × *vensen*. Het rijm bewijst hier niets (maar kon ook nauwelijks iets bewijzen); de oorzaak van het verschil bij *peinsen* en *veinsen* is mij onbekend.

ij iplv. **i** voor *n* + cons. (*kijnder*, *wijnter*, *aermijnc*, *scijncken*, enz.) is in a zeer gewoon, ook in b, althans voor dentalen; daar echter b tusschen *ij* en *y* bijna geen onderscheid maakt, en het laatste voor *i* en voor *ij* gebruikt, is de bedoeling onzeker. Bewijzende rijmen (trouwens niet talrijk, maar bijv.: *schijnt*) komen niet voor[1]); *ij* zal wel van de beide afschrijvers zijn (zie F. 61, anm. 2). Bekend is deze uitspraak (als *în*) o. a. nog in het Wvl. (De Bo 457), en, tot Nnl. *ijn* gediphthongeerd, te Gouda en in het Amsterdamsch der zeventiendeeuwsche kluchten (nog *in* of reeds *ijn*?). Dezelfde uitzondering, die De Bo stelt (als

---

rijmwoorden kunnen *en* of *in* hebben; een rijmbewijs is hier dan ook zoogoed als onmogelijk.

1) Of begon oorspr. *i* reeds in den diphthong *ij* over te gaan, en was ook daarom een rijm onmogelijk? Over den tijd en de plaats van den overgang van *i* in *ij* is, zoover ik weet, nog zeer weinig bekend.

d of *t* persoonsuitgang is, dus bij ww. op *-innen*) vindt men ook hier: nooit *hi wijnt* voor *hi win-t.*

e, **i** × **u**. *lettel* × *luttel*, *(n)emmer(meer)* × *(n)ummer(meer)*, *spel* × *spul* (6750, 7700), *selver* × *sulver* (5487, 5637), *sitten* × *sutten* 144/152, *vullen* (*i*) 3965, alles onbewezen; omgekeerd *u* × *i*: *lust* × *list* (*u* blijkens 2397/, 2623/2637 (:) van den afschrijver), *busant* × *bisant* 1149/1173; *u* is echter in II bewezen in *lucht* [1]) (*i*) 7553 (: *ducht*) (*e* 1641/1665 (:), *i* 6818), en is hier Wvl. (De Bo 651). Over *heden* × *huden* zie ben., blz. 25.

i × **ij**. *adversarijs*: *waer is* 4653, omgekeerd *wijs*: *Paris* 5553. *-ijs* uit *-ius* is oorspronkelijk natuurlijk lang geweest, maar is toch blijkbaar, ten gevolge der toonloosheid, reeds in het Mnl. ook tot *-is* verkort; *Paris* kon als vreemde naam zoo wel met *ĭ* als met *î* worden uitgesproken (vgl. Franck, Inl. op Alex. LXXIX); beide rijmen zijn dus zeker zuiver (vgl. nog *perdidit*: *quit* /269. *-lijc* × *-lic* zeer dikwijls (ook in I *-lic* bijv. 3030/); het rijm kan hier natuurlijk niets bewijzen, dáár staat natuurlijk altijd *-lijc*, bijv. 6347 (of moet men lezen: *slic*: *-lic*, zie ben. bij Decl.). *-ijn* in I meestal *-in*, in II *-en*: *eighin*, *maerghin*, *guldin* × *eigen*, enz. — De swarabhakti-klinker wordt in II na *l* (niet na *r*) vaak geschreven: *ellic*, *alsullic* (4704), *bellichdi* (/3231), alle welke vormen in I niet voorkomen.

ie × **îe**. Deze beide klanken (*ie* tweeklank, *îe* tweelettergrepig *î* + *e*) werden in het oudere Mnl. altijd duidelijk onderscheiden, en rijmden dus ook niet (zie F. 5, Taalk. Bijdr. 2. 161, Inl. op Alex. LXVII). Toch komt in I één dergelijk rijm voor *ghelijet*: *verriet* 3425/, in II twee *tij(e)t*: *niet* 5221, *vijftien*: *surgijen* 7619 [2]). Bewijzen deze rijmen nu, dat *îe* en *ie* niet meer, of niet meer zoo scherp onderscheiden werden? Ik zou het niet durven beweren: immers alle overige rijmen op *ie* of *îe* zijn volkomen zuiver; Franck wil het eenige rijm in I [3])

---

1) Volgens bp; M. naar c en tegen het rijm: *licht*.

2) *die* (femur): *bie* (apis) 6987 is zuiver *ie*: *ie*, zie F., Inl. op Alex. LXX.

3) Wederom aan het *einde* van I (vlg. boven blz. 13, noot 4)!

dan ook emendeeren in *beghiet : verriet* (zie Ojb. 94). De spelling van a is over het geheel zuiver: er is zelfs een streven merkbaar om *ie* altijd door *ije* uit te drukken, en de klanken zoo te onderscheiden. In b daarentegen is de spelling deerlijk in de war: *ie* en *ie* worden wel doorgaans als *ie* geschreven, maar ook zeer dikwijls *i* en *y* (beide hier wel den klank *i* voorstellende), bijv. 1° *y* voor *ie*: auslautend *leckerny* /2110, *verradery* 4825, *hoverdy* 7683, *perty* 5368, *vry : verty* /2587, *ty* 6740, ook voor cons.: *lyt* /3427, 5097, 7161 (b) (dit kan echter werkelijke syncope der *e* zijn, zie F. 21. 1); 2° *i*, *y* voor *ie*: *oly* 6806, *sylency : audiency* /2233, *fallaci : saluaci* 4345, *absoluci : persecuci* 4521, *exsecuci : absoluci* 4539, *histori* 5634, 5640, 7793, *spaci : informaci* 6399, *contrari* 6641, 6706, *regnaci* 7519 (b), *offici* 7588 (b) [1]), en ook voor cons.: *kreygiren* /53 *cytiren : pleytiren* 4537, *ygelic* /1655 a, *relyff* 4465, *nyt* 5222, *hyr* 6767, 6768, *syt* 6768, *nywe* /614, 4059, 6991, *nywelic* 6907, *vernywet* 7331 (b; c: *verniet*). Hs. c is hier, zooals dikwijls, meer behoudend dan b. Hieruit blijkt ten eerste dat de afschrijver van b *ie* reeds min of meer als *i* uitsprak, wat ook natuurlijk aan onze Nnl. uitspraak *lekkernij* enz. moet zijn voorafgegaan; ten tweede dat ook *ie* voor hem reeds min of meer tot *i* was geworden, dus reeds nagenoeg met *ie* samenviel: in het eene geval werd de *e*, die eigenlijk in de volgende syllabe stond, geapocopeerd (of gesyncopeerd), in het andere smolt de naslag van den diphthong allengs weg, zoodat het (voor ons gehoor ook zeer geringe) verschil tusschen tweelettergrepig *ie* en diphthong *ie* verdween. In het Wvla. schijnen *beide* dan ook tot een soort van tweeklank geworden te zijn, duidelijk onderscheiden van de *i* (= Nl. *ij*); in onbeklemtoonde lettergrepen aan het einde der woorden schijnt echter *ie* ook wel, evenals bij ons,

[1]) In de verbogen nv. werden deze woorden met *ie* later natuurlijk tweelettergrepig, evenals die met *ie* het reeds vroeger waren: achter *i* (uit *ie*) plaatste men den uitgang met *e* er voor, om dien duidelijk te doen hooren: *oli-en*, *dri-en*, iplv. het vroegere éénlettergrepige, maar diphthongische *olien*, *drien*, enz., zie F 40 169, Inl. op Alex LXIX, en vgl. Hd. *seien* voor *sein*.

als *î* te worden uitgesproken (*leli* enz.), zie De Bo 451). In het Nnl. daarentegen is *îe* tot *ij* (gespr. *ei*), *ie* tot *î* (geschr. *ie*) geworden [1]). — Dit alles geldt echter slechts voor den *afschrijver van b*. De dichter van I heeft hoogstwaarschijnlijk een in zijn tijd stellig onzuiver rijm als *îe : ie* niet gebruikt, zoodat het eenige voorkomende geval vermoedelijk corrupt is; voor den dichter

---

1) Zijn woorden als *poesij*, *koffij*, *muzijk* ooit met *ij* (= *ei*) uitgesproken? Vanwaar dan onze tegenwoordige uitspraak met *ie* (d. i. *î*)? Of is deze spelling *ij* alleen een overblijfsel uit den tijd, toen men met *ij* nog *î* bedoelde, welke spelling men, vooral in en om 't rijm, behouden heeft, toen de *i* in deze woorden niet tot *ij* overging, en van welke verouderde spelling de uitspraak met *ij* dan weder een pedante navolging is geweest? En *waarom* hebben dan *poezij* enz. niet, evenals *heerschappij*, *hoovaardij*, enz. hun *î* (uit Lat. *-îa*, Fr. *-ie*) tot *ij* gediphthongeerd? Vermoedelijk zijn derg. bastaardwoorden achtereenvolgens uitgesproken met *îe*, *î*, *ij*, dus evenals de Nederl. woorden met dezen bastaarduitgang, en heeft men in lateren tijd, terwijl de laatstgenoemde woorden aldus bleven, de vreemde woorden *opnieuw* uit het Fransch (of Latijn) overgenomen, of juister gezegd, zich den vreemden oorsprong en de oorspronkelijke uitspraak dier woorden (met *î*) herinnerd, wat men nu, evenals in het Fransch en in het Nederl., door *ie* voorstelde. Vandaar de verschillende uitspraak van oorspronkelijk denzelfden uitgang; *poezij* is dus de oude regelmatige ontwikkeling, heeft vroeger op de werkelijke uitspraak berust, en is later door dichters behouden, *poezie* berust op nieuwe ontleening; vgl. Nl. *kopij* naast *kopie*, Hd. *melodei* en verouderd *poesei*, *fantasei*, *paradeis* naast de nieuwere vormen dier woorden met *ie* (zie Kluge i. v.). Waarschijnlijk zijn dus ook de woorden op *-iek* en *-iet* vroeger werkelijk met *ij* uitgesproken, en later opnieuw ontleend; in het Wvl. worden zij nog heden duidelijk met *î*, niet met *ie* uitgesproken (De Bo 451). In woorden als *koffij*, waar de laatste lettergreep onbeklemtoond was, zal de uitspraak wel altijd *î* geweest zijn (evenals in Vla. *leli*, enz.) en de spelling *ij* naar analogie van *poezij* en dgl. zijn ingevoerd in een tijd, toen men tusschen de *ij* en *i* in deze woorden weifelde, en dus met *ij* ook wel eens de uitspraak *i(e)* voorstelde. — Hoe komt het Vlaamsch-Brabantsch aan *drij*, naast Mnl. en ook Wvl. *drie*? (Kil. heeft *drij*, *drije*, ook Vondel (V. Helten, V.'s taal § 24); of het Mnl. het kende, weet ik niet: de hss. hebben meestal III, zoo ook in I, bijv. 1905/, 2738/, 2805/, 2812/, waar M. *dri* heeft, maar zie 2001/: *ie*). Is *drie* tot *drî* en dit tot *drij* geworden langs phonetischen weg? Of beantwoordt *drij* aan Got. *þreis*, Ags. *þrî*, Ohd. *drî* *), Nhd. *drei* voor mann. en vrouw., terwijl ons *drie* oorspronkelijk eigenlijk alleen onzijdig was, en beide later voor alle geslachten gebruikt zijn? Dan moet *drî* reeds oud zijn en ook in 't Mnl. voorkomen.

---

*) Vgl. Braune, Ahd. gr. § 270 c, waar voor 't latere Ohd. ook *drie* (masc.) wordt opgegeven, maar *drîu* alleen voor het neutr.

van II bewijzen de twee rijmen ten hoogste toenadering in de uitspraak, of het zijn onzuivere rijmen, zooals hij zich er meer veroorlooft.

ie × u(u). Zie F. 78, ZfdA. 24. 359, De Bo 1201. I heeft voor Ogerm. *io* en *iu* altijd *ie* [1]), II behoudt dit meestal, maar heeft *schijnbaar* daarnaast vaak *u*, zoo *vuer* 5370, 5476, *duer* (carus) 4876, 5431, *vluys* (vlies) 5576, *suucte* 4355 (:), 5949, 6009, *ruken* 5463, 5466, *Rukenauwe* passim, *dietsc* × *duutsc* 5/9, 1457/1499, 4037, *dieden* × *duden* 1444/, 3184/3208, /2974, *liede* × *lude* passim, *huden* 6129, 6133 [1]); *schijnbaar* — want bewezen worden deze *u*'s niet: integendeel, in het rijm komt alleen *ie* voor, nooit *u* : *vier* 1241/1265, 3621, 6513, *diere* 5461, *bestier* 5712, *bedieden* 4492, *liede* 2189/2209, 3257/3271, /879, 4785, 4892, 5569, 7439, 7774, *stiet* 7473 [2]) (alle:), *heden* zie boven blz. 9. De omwerker toont zich hier dus een goed Vlaming, de *u*'s zijn klaarblijkelijk van den (Hollandschen?) afschrijver. Het eenige *rijm*, dat hiertegen zou kunnen worden aangevoerd, *suuct* : *cruuc* 4355 is zeker corrupt, en bewijst dus niets hiertegen [3]). *Rukenauwe* zou dus in *Riekenauwe* ver-

---

1) *lubaert* 3398/ is zeker een knoeivorm voor *lupaert* (naar *liebaert*): beide woorden zijn blijkbaar telkens, wat voc. en cons. betreft, verward (oorspronkelijk zijn beide één, zie gloss. Esop. i v.).

2) Zie Ojb. 105; Kil. geeft *stuyt* als *Holl.* op.

3) De beteekenis dezer regels, zooals ze in b voorkomen, zou op zich self wel te verklaren zijn: „sterven zonder ziekte", is, naar Prof. Franck mij verzekert, eene spreekwoordelijke uitdrukking geweest voor „gehangen worden", zie ook M., Anm., waar hetzelfde spreekwoord in het Hd. wordt aangewezen (in Hor. Belg. IX vond ik het niet, en Saringar noch Harrebomée stonden mij ten dienste); het zou dus een nieuw bewijs zijn van des omwerkers neiging om spreekwoorden in te lasschen (zie M., Einl. L en Ojb. 120, 189). Desniettemin is de plaats stellig niet in orde: immers het rijm is geheel onzuiver, zoowel wat de consonant als wat de vocaal betreft. De door Mart., blz. 436 zijner uitgave, opgeteekende gevallen van consonantisch onzuiver rijm kunnen bijna alle gemakkelijk verbeterd worden, en zoo zou men ook hier door te lezen: *suke* : *cruke* een schijnbaar volkomen, althans consonantisch zuiver rijm verkrijgen. Kil. nu kent 1° *sucke* vetus Sax., Sicamb., 2° *suecke* en 3° *suke* beide Sax., Sicamb., en 4° *suchte*, *suycke* Holl.; doch de gewone (Brab.) vorm is voor hem blijkbaar *siechte*, dat nu ook bij De Bo en Schuerm. alleen wordt opgegeven. In den Vlaamschen R II heeft men dus het recht, noch

doopt moeten worden. Het is zeker zonderling, dat de laatste vorm noch in II, noch in een der latere bewerkingen (p, r, Caxton's vertaling) ooit voorkomt, ofschoon de etymologie van den naam den Nedersaksischen vertaler althans nog wel duidelijk geweest zal zijn, maar juist hierom is het toch ook weer zeer verklaarbaar, dat de Hollandsche afschrijver de be-

---

suuckt(e), noch ook *suke* te verwachten, maar *siecte*, welke vorm dan ook werkelijk 5388, 5391 voorkomt en 7622 (:) bewezen wordt. Men zou dus moeten aannemen, dat, evenals Maerl. reeds bij uitzondering in het rijm wel eens *u* gebruikt, waar zijn dialect eigenlijk *ie* eischt (Inl. op Alex. LXXXIV), ook de omwerker ter wille der beide spreekwoorden, welke hij te pas wilde brengen, hier in het rijm op het onveranderbare *cruke* dezen hem eigenlijk vreemden vorm zou gebezigd hebben Doch er is een woord, dat, ook in het Vlaamsch, een zuiver rijm geeft, en op allereenvoudigste manier te herstellen is, nl. *stuuc* (o. a. Van der sielen ende van den lichame 301, zie verder Kil. en De Bo). Dit woord wordt Esop. 36. 19—20 juist in hetzelfde spreekwoord, dat hier volgt, gebruikt: *So langhe stuuct men ende steect | Den stoep* (kruik) *te watre, dat hi breect.* Het is mogelijk, dat de overeenkomst toevallig is, doch vooral wanneer men denkt aan de verwantschap, die er elders tusschen den Esopet en Reinaert II bestaat (zie M., Einl. XLIV, Ojb. 153—5, en vgl. verder nog 4858—5038 met Es. X), dringt de gedachte zich op, dat het znw. *stuuc* of het ww. *stuken* hier op de eene of andere wijze bij het *tweede* spreekwoord behoort, hetzij men bijv. in 4355 na *sterven* eene punt plaatst en bij *sonder stuuc(-ke)* een nieuwen (trouwens gewrongen) zin laat beginnen, hetzij men eene lacune aanneemt, waardoor *stuuc* of *stuken* op eene verkeerde plaats en in een verkeerd verband is gekomen. Prof. Verdam, dien ik over deze plaats raadpleegde, geloofde met mij dat niet *suuct*, maar *stuuc* de ware lezing is, doch opperde aangaande de beteekenis daarvan eene andere gissing, die m. i. zeer de aandacht verdient. Hij meent, dat *sonder stuuc* („zonder stoot") in het Mnl. de beteekenis kan gekregen hebben van ons „zonder slag of stoot", d. i. zonder dat men eenige moeite behoeft te doen", „met het meeste gemak", wat hier òf ironisch door Nobel tegenover R. kan zijn gebruikt, òf wellicht in de beteekenis kan zijn overgegaan van „weldra", „binnen korten tijd"; zoo krijgt men eene uitdrukking, gelijk men naar de lezing van p: *sonder langhe marren*, en die der Engelsche vertaling van p door Caxton (herdruk van E Arber. Lond. 1878): *without longe taryeng*, zou verwachten (h en r baten niets). Bewezen is deze beteekenis van *sonder stuuc (-ke, -ken)* nog wel niet, maar zij ware geenszins onverklaarbaar, en zou hier in het verband goed passen; in elk geval heeft p dus waarschijnlijk iets dergelijks gelezen en in proza vertaald. Wellicht ook is de plaats op andere (minder eenvoudige) wijze te verbeteren (ook *sonder huken* „zonder veel geschreeuw" zou misschien mogelijk zijn, vgl. Rijmb. 32202); maar in elk geval is de plaats, zooals bM. haar geven, niet in orde, en allerminst een bewijs van eene onvlaamsche *u* bij den omwerker.

teekenis nog zeer goed gevoelde, en dus steeds den voor hem gewonen vorm met *u* in de plaats van den Vlaamschen met *ie* [1]) heeft gesteld. Het rijm bewijst hier natuurlijk voor noch tegen. In nauw verband hiermede staat:

ör : ûr (*ör* rijmende op Ogerm. of Rom. *û* voor *r*, in het Wvl. uitgesproken *eur* (*ör*), zie F. 37. 47, ZfdA. 24. 359) komt in I nooit voor, in II vindt men *verhueren : verbueren* 4245, *aventueren : gebueren* (accidere) 6169 [2]). Ofschoon F. 47 deze uitspraak van *ûr* als *ör* ook bij niet-Westvlamingen vindt, zoo staven deze rijmen hier toch zeker, in verband met de overige eigenaardigheden, mede de Westvlaamsche herkomst van II. Men zal dus nu ook *gebueren* (vicini): *aventueren* /3188, *dueren : trueren* [3]) 4513, *asuere : aventuere* 5499, *dueren : aventueren* 7105, en *dueren* 7091, *bueren* 6019, enz., als *eu* (*ö*) moeten opvatten en uitspreken, al kunnen zij op zich zelf niets bewijzen, en door een niet-Westvlaming even-goed als *ü : ü* uitgesproken zijn.

u × i. Dezen umlaut van *ü* tot *i* (F. 35) kent I in sommige gevallen, maar vooral in II komt *i* vaak voor: *ric* 3572 (:), maar *rugghe* 1742 1743 (:), 2851/2841; *putte* 2704/2714, /2749, 6417, *putte* × *pit* 2604/2616, 2607/2619, *Kriekenputte* 2671/, × *-pit* 2598/2600 (:) (blijkbaar juist hierom veranderd), 2636/2648, 2663/2675, *-pit* nog 2580/2602, /3167, 3723 (alle 3 :), dus ook in I, *oghenpit* 7139, 7348 (beide :); *stic* /1113, /2034,

---

1) De Bo 936 zegt uitdrukkelijk, dat *ru(i)ken* in W.-Vl. „niet gekend" is; Kil. 543 noemt het evenzoo *Holl. Sic.*; Vlaamsch is *ruken* dus zeker nu evenmin als ooit vroeger.

2) *telyuren* 5707 (: *gebueren*), uit Ofra. *tailloir, taillëor*, heeft in het Mnl. zeker *ö* gehad, het rijm is dus *ö : ö*.

3) Dit woord had blijkens Mhd. *trûren*, Nhd. *trauern* oorspr. *û*, dus Mnl. *û*, Wvl *ö*, welke laatste uitspraak in dit woord ook in het Nnl. is doorgedrongen (F. t. a p. 361 noot). Het Nbr. zegt nog: *trüren* (Onze Volkst. 1 167). Volgens Kluge is het wellicht uit het Hd. overgenomen (Ags. *drëorig* zou al. *d* doen verwachten), dus Mhd - Wvl.- Nnl.(?) Of kan de *eu* hier eenvoudig een umlaut van *ō* (uit Ogerm *ū*) zijn, zoodat men naast Mhd. *trûren* voor het Mnl. een *troren, treuren* (uit **trūr(i)en*), mag aannemen (vgl ben blz. 29, noot 3)?

4357, 6309, 6675, 7254 (in II alle:), *stuc* /1472, 4879, 5126, 6601, 6933; *dinne* /3143(:), *dun* 5469. Bewezen is dus voor I *rugghe*, *putte* en *pit*, voor II *ric* (en *rugghe*?), *pit* (*putte* bepaald vermeden), *stic*, *dinne*: II is hier dus meer uitsluitend dan I, en de vormen met *u* in II zullen weder van den afschrijver zijn [1]). Blijkens De Bo 1201 is de *i* Wvl., al schijnt zij ook elders voor te komen, en al is *u* in vele woorden daarnaast gebruikelijk (onder de hier besproken woorden noemt hij alleen *stic* als bij uitsluiting geldende; *dun*, *put*, *rug* komen ook in 't Wvl. naast *din* enz. voor). — Eenigszins in strijd hiermede schijnt *dinken* × *dunken* passim; daar het echter nooit in het rijm voorkomt (ofschoon toch rijmen op *dinken* niet moeilijk waren), is eene beslissing hier onmogelijk [2]).

Over *ghehidet* × *ghehuut* 2596/2608 (:) zie men M., Anm.; F. 39, anm. 1; Van Helten, Tijdschr. 5. 260.

u : uu. Over *spiritus : huus* 1541/, *dominus : huus* 2063/ (II heeft op beide plaatsen iets anders), zie het boven, blz. 22, over *i : ij* gezegde en het daar aangehaalde; *Menelaus : Venus* 5557 kan *ŭ* of *ū* zijn. Zijn *Duwa* (Douai) /2648 (:) en *Coewaert* (iplv. *u*) 158/, 164/ een bewijs, dat *u* voor *w* in sommige gevallen nog als Nnl. *oe*, Hd. *u* werd uitgesproken (vgl. F. 66. 2), en de voorstelling van dezen klank dus niet vaststond? Fr. *co(u)ard* pleit voor deze uitspraak van den naam [3]).

ō : o. De volgende tabel geeft hiervan een overzicht:

---

1) Het tweemaal *behouden* van *ruggke* (eens :) kan niet als bewijs daartegen gelden. Opgemerkt dient echter, dat rijmen op de vormen met *u* weinig talrijk waren, terwijl *ic* en *dit* voor *stic* en *pit* waren, wat *Spanje* en *Oranje* zoo lang voor elkaar geweest zijn: volkomen zekerheid heeft men hier dus niet.

2) Noch De Bo 1201, noch Vercouillie, Onze Volkst. 2. 9, geven *dinken* op onder de voorbeelden van *i* voor *u*, zoodat het bijna niet-Wvl. zou schijnen, indien Verc., t. a. p. 87, niet opgaf: *dinken* (= denken en *dunken*). Dat het in 't rijm niet voorkomt, is wellicht het gevolg der weinig beklemtoonde plaats, die het in den zin meestal heeft.

3) *raeu* : *calu* 7493 (b; cM.: *ro(e)* : *also*) is zeker niets anders dan een soort van „eye-rime" van den afschrijver, nadat *raeu* eenmaal verkeerd geschreven was.

A. ox. [1])		I	(Omwerking) II	(Vervolg)
ōx : *ōx*		45	43	42
ôx : *ôx*		54	56	78
ox in vreemde woorden:	*ōx*	—	—	2 (4033, 7701)
	ôx	5 (incl. 2: zich zelf)	9 (incl. 3: zich zelf)	10 (incl. 3: zich zelf)
ōx : *ôx*		4 (1787/, 2343/. 2659/, 2969/)	5	35
B. or.				
ōr : *ōr*		18	7	26
ôr : *ôr*		4	3	—
-ōrt, -de : *ōrt, -de*		5	6	9
-ôrt, -de : *ôrt, -de*		—	—	—
or in vreemde woorden:	*ōr*	—	1 (/2959 : zich zelf)	2 (3883, 4507)
	ôr	1 (945/)		—
ōr : *ôr*		5 (311/, 1323/. 1629/, 2047/, 2793/)	7	21
-ōrt, -de : *ôrt, -de*		10	13	11

Eenige opmerkingen over enkele woorden met twijfelachtige *o*'s mogen aan de uitkomsten van dit onderzoek voorafgaan.

De *o* van *knopen* 2027/ heb ik als *ô* beschouwd, overeenkomstig Md. *knäufen* uit **knaupjan*, al is een **knupôn* niet ondenkbaar (Hd. *knüpfen* wijst op **knuppjan*, zie Kluge, ons *knop(p)* wijst dus nog niet direct op een **knōpen*). — Evenzoo *cloot* /823 met *ô*, zie Kluge, De Bo, Schuerm.: *kloot* en *klot(t)* stonden naast elkaar [2]); *klote* (*ō*) bij De Bo = *krote* is toch wel alleen uit het laatste woord ontstaan door verwarring met *kloot*. Onze nieuwe spelling heeft ook, hoewel aarzelend, in beide woorden scherplange *oo* aangenomen (zie Grondbeg. der Ned. spell. § 80 b, c.). — *cronen* /2021, 6189 met *ô*, vgl. Franck, ZfdA. 24. 365. Nnl. *kreunen* moet òf op een stam met zwakken vocaaltrap **krūni-* (naast **kraunjan*) berusten [3]), òf op ontlee-

---

1) Zie de verkortingen, hierboven, blz. 8, gebruikt.

2) En ook *klost* (zie M. gl. en Anm., en Ojb. 37) met schijnbaar zeer afwijkende beteekenis. Wanneer men echter Van Dale, Schuerm., De Bo, Kil. vergelijkt, ziet men, dat de oorspr. bet. ook van dit woord wel „klomp, rond voorwerp" zal zijn geweest, en later „hasta... inferiore parte obtusa et globo munita" (Kil.), wat in I werkelijk de beteekenis schijnt te zijn. Etymologisch moet het woord echter van *klwot* gescheiden worden (zie Franck, Etym. Wdb. i. v.).

3) Vgl. eene dergelijke wisseling in Mnl. *stûnen* naast Nnl. *steunen* uit **stūni-* (F. t a p, Aant. op Alex. 397). — Kil. verwijst bij *kreunen* en *kronen* ook naar *groonen*, *gronen*, waar hij *Ang. groan* vergelijkt. Dit Eng. *to groan* (Ags. *grânian*,

ning uit een dialect, waar ook *ô* (uit *au*) »umlautet" tot *eu* (zooals *bleu* uit *bloode*, *sneu*, (wat slecht uitvalt, tegenvalt) uit *snoode* en derg.). — *door*, *dore* (stultus) met *ô*: ofschoon Verd. 2. 291 ook van een »ongerekten vorm" spreekt (te recht?), en vele der door Franck, Etym. Wdb. i. v. *duizelen*, genoemde woorden »den klanktrap *ŭ*" hebben, wijst toch het allernaast verwante Mhd. *tôre* duidelijk op *ô*. — *pote* (*poot*?) 6088, 7025, 7125 met *ô*, volgens onze hedendaagsche spelling, ofschoon ik daarvoor geen anderen grond weet, dan de traditie; uit Kluge blijkt dienaangaande ook niets. — *cote* (*coot*) 6087, in strijd met onze spelling, met *ō*, op grond van Franck, Etym. Wdb. i. v. — *hoden* 7337 met *ō*: Kluge neemt voor het Hd. aarzelend *ô*, maar voor het Mnl. *ō* aan, en Prof. Franck verzekert mij, dat de uitspraak in Duitsche dialecten nog op *ō* wijst; ten overvloede schrijft Kil. *hoden*. — *Aelcrote* 5205 met *ō*: het tweede deel van het woord staat zeker wel in verband met *krot* (lutum), zie Kil., Schuerm., De Bo, (5200 heeft b: *Aelcrotte*[1]). — *crode* /1911 met *ō*, in de meening, dat het toch wel met *cruden*, Nnl. *kruien* zal samenhangen. Zeer helder is het woord en de regel, waarin het voorkomt, mij echter nog niet. — *altoos* /2958, 7208, 7251 met *ō*, als zijnde samengetrokken uit *altōghes*.

Gewoonlijk wordt *ō*: *ô* als een door alle dichters gebruikt rijm beschouwd (F. 13, Inl. op Alex. LXXVIII): het verschil in uitspraak zou dus òf geheel verdwenen, òf althans zoo gering geworden zijn, dat zelfs nauwkeurige dichters als Maerlant, die nooit of zelden *ē*: *ê* rijmen, toch in *ō*: *ô* geenerlei bezwaar zagen (behalve voor *m*, zie t. a. p. en F. 44). Toch maken de hedendaagsche dialecten nog wel degelijk en duidelijk onderscheid, zoo bijv. het Wvl., het Noordbrab., het Gron. (vgl. De Bo 755, Onze Volkst. 1. 165, 2. 11, 59, en Kil.). Het schijnt echter, dat de dialecten ten opzichte der twee soorten van *o* reeds vroeg het spoor zijn bijster geraakt, en de op de etymologie berustende onderscheidingen hebben vervangen door andere, bijv. naar gelang van de volgende cons.: vooral *r* en *m*

Hd. en *Ned. *greinen*) kan toch niet op de eene of andere wijze met *kreunen* in verband staan? Zie over *kreunen* nog Kluyver, Kil. 137.

1) Het eerste lid zal wel *aal* »gier" zijn, zie Ned. Wdb. en De Bo, en vgl. de andere even zindelijke namen van Rukenauwe's maagschap, o. a. *Panthe-crote* (M., Einl. XL).

hebben naar 't schijnt grooten invloed gehad, terwijl verder de nog min of meer diphthongische uitspraak der *oe* in sommige streken ook wellicht mede in het spel is geweest. Ten gevolge van een en ander is de eenparigheid ten opzichte van de *ō* en *ô* tegenwoordig ook lang niet zoo groot als bij de *ē* en *ê* (vgl. Taalk. Bijdr. 2, 289, Kluyver, Kil. 129). Maar het is ons hier niet te doen om de geheele geschiedenis der verschillende *o*'s in het Mnl. en in de tegenwoordige dialecten: ik wilde alleen aantoonen, dat I hier alweder nauwgezetter dichter (rijmer) blijkt dan wellicht een zijner Mnl. kunstbroeders.

Vooreerst rijmt *o* in vreemde woorden in I en in II voor andere cons. dan *r*, op twee gevallen na, altijd op *ô*, evenals bij Maerl. althans met *Rome* het geval schijnt te zijn; daar echter vele dier vreemde woorden ausl. *o* of *oi* hebben, terwijl Nederl. woorden ausl. of voor *i* (oorspronkelijk) niet anders dan *ô konden* hebben, en er zich verscheidene rijmen van vreemde woorden op elkander onder bevinden, wil ik hierop niet te veel nadruk leggen. Vreemde woorden met *or* zijn te zeldzaam en te weifelend in hun rijmen om er eenig besluit uit te trekken.

De hoofdzaak is het rijm van *ō* : *ó* in Nederlandsche woorden. Tegenover 45 rijmen van *o* : *ō* en 54 van *ô* : *ó* [1]) staan in I slechts 4 van *ō* : *ó*; in de omwerking is de verhouding vrij wel dezelfde gebleven, maar in het vervolg, slechts 900 regels langer dan I, vindt men naast 42 rijmen met *o* : *ō* en 78 met *ó* : *ó*, 35 met *ō* : *ó*; de onzuivere rijmen zijn dus naar verhouding in II (vervolg) oneindig talrijker. De 4 onzuivere rijmen in I zijn *hoven : gheloven* (credere) 1787/, *poghede : ghedoghede* 2343/, *loghe* (mentirer) : *hoghe* 2659/, *altoos : scadeloos* 2969/. Gaat men

1) Bij het overwicht der zuivere rijmen ook in II houde men echter in 't oog, dat hetgeen boven, blz. 11 noot, bij de *e* werd opgemerkt ook hier van toepassing is: zoolang apocope en syncope nog niet algemeen waren, kon *ō* alleen in open lettergrepen, dus in slepende rijmen voorkomen, terwijl *ó* althans zeer vaak in de praet. sg der u-kl., dus in gesloten lettergrepen, en in staande rijmen voorkwam.

te ver, wanneer men bij het eerste rijm aan verwarring tusschen *ghelôven* (credere) en *ghelōven* (promittere) [1]), bij het tweede aan verwarring tusschen *dôghen* (pati) en *dōghen* (valere), bij het derde aan verwarring tusschen de *ô* van ind. sg. en de *ō* van ind. pl. en conj. van het praet. der *u*-kl. [2]), en bij het vierde aan eene twijfelachtige quantiteit (of qualiteit) zoowel van *altoos* (uit *-tōghes*) als van *-loos* (door den bijtoon en door invloed van het er naast bestaande *los* [3]) denkt, en zoodoende deze gevallen als verklaarbare uitzonderingen op den regel, om alleen zuivere rijmen te gebruiken, beschouwt? Het is mogelijk, maar zelfs al waren deze rijmen bepaald onzuiver, dan blijft hun aantal te gering, en het groote verschil, aan den eenen kant met het overwegend aantal zuivere rijmen in I, en aan den anderen kant met het veel grooter aantal onzuivere in II, m. i. wederom te opmerkelijk, om aan toeval te kunnen worden toegeschreven. Dwaal ik hierin niet, dan is I, zoover ik weet, de eenige Mnl. dichter, van wien tot nog toe bewezen is, dat hij dit rijm althans vermijdt, het alleen bij uitzondering, uit nood of bij vergissing gebruikt. Dat hij hier niet zóó streng is, als bij de *e*, wijt ik aan die mindere vastheid en eenparigheid in de uitspraak der verschillende *o*'s, waarvan boven sprake was.

Ook bij een volgende *r* schijnt hij het onzuivere rijm te hebben vermeden, er is althans een verschil met II, hoewel minder groot, dan bij *ox*. Daar echter geen der 5 onzuivere rijmen aan eene of andere uitzondering doet denken [4]), en bovendien bij *or*, gevolgd door een dentale cons., beide *o*'s ook

---

1) Vgl. bijv. 1616/1630, waar II *ghelôven* schijnt te gebruiken iplv. *ghelōven* van I, en vgl. ook 2510/2532 en 2517/2541 met elkaar: vaak weet men nauwelijks welke der twee woorden men voor zich heeft; zie ook Ojb. 75.

2) Vgl. boven blz. 11 over *weêt* — *wēten*, en vooral De Bo 275 i. v. *duigen*, Vercouillie, Onze Volkst. 2. 34—35.

3) Vgl. beneden.

4) Tenzij de *o* van *dor*(*e*) (stultus) toch wellicht *ŏ* is: dan zouden nog 2 onzuivere rijmen wegvallen.

in I zonder eenige beperking op elkander rijmen, wil ik dit voorloopig in 't midden laten, te meer, daar *r* de *ŏ* [1]) toch zeker wel in quantiteit of qualiteit gewijzigd heeft (zie F. 46—57 en De Bo 755, waaruit blijkt, dat bijv. in Fransch-Vlaanderen alle *o*'s voor *r* scherp zijn).

II rijmt daarentegen in alle gevallen zonder eenige beperking *ō* en *ó*: òf hij rijmde dus onzuiver, òf het verschil was voor hem geringer, òf er was reeds verwarring in de onderscheiding der *o*'s: *geheel gelijk* zullen de beide *o*'s ook voor hem wel niet geweest zijn, daar zij nog heden in West-Vlaanderen onderscheiden worden (zie bijv. nog Ternest § 20 en 21).

Het eenige onderscheid, dat Maerlant tusschen *ō* en *ó* maakt, nl. voor de *m* [2]), vindt men evenwel niet alleen in I, maar ook in II gehandhaafd: onder de 39 onzuivere rijmen van II is geen enkel rijm *ōm : óm* (bijv. *cōmen : bómen* enz.) [3]). Of waren er weinig rijmwoorden op *óm*?

Dat *-ŏrt*, *-de* ook in I op *-ôrt*, *-de* rijmt, bewijst wel, dat de swarabhakti-vormen met *-oor* iplv. *-or-* toen reeds gebruikelijk waren, iets wat in tegenspraak schijnt met de vaste spelling *mort*, *wort*, *porte*, enz., die juist in I, niet in II de gewone is. Heeft men hier met twee verschillende wijzen van uitspraak te doen, welke met elkander om den voorrang dingen, zoodat men in het rijm zoo noodig de verlengde (*ŏr*) kon bezigen, ofschoon de korte (*ór*) buiten het rijm en in proza nog algemeen gebruikelijk was; of moet men uit de spelling *hort* en dgl. in I met F. 56 afleiden, dat voor *r* + dent. *alle o*'s (*ŏ* en *ó*) gelijkelijk (gerekt of lang) uitgesproken werden, en men dus, juist omdat *-ort* vanzelf als *ôrt* werd gesproken, de aanduiding dier rekking of lengte overbodig achtte en dus naliet [4])?

1) Of *ó* evenals *ĺ* voor de *r* onaangetast blijft?

2) Vgl Fr., Inl. op Alex. LXXVIII.

3) Wel *ōm : oom*, zie straks, blz. 35.

4) Volgens Prof. Franck hebben woorden als *orlof*, *ordeel* enz. veel langer hun *ŏ*, bewaard, dan *wort*, *porte* enz., zeker ten gevolge van den bijtoon op de tweede let-

oe : o. Zie F. 29, 44, Inl. op Alex. LXX vlgg., LXXVIII. In I is de toestand aldus: 1° slot-*oe:* slot-*ô*: *doe : vrô* 2105/ (Verd., Tijdschr. 1. 17, wil naar b: *also : vro* lezen, maar herroept dit, Mnl. Wdb. 2. 227, omdat *doe* hier niet tegen het Mnl. taalgebruik blijkt in te druischen; vgl. behalve de daar aangehaalde plaatsen nog 2120/); 2° *oei ôi*: *moeien* (amita): *vernôien* 1363/, 1665/, 1987/, 2907/, 3219/; 3° *oem : ōm* of: *ôm* komt in I niet voor; 4° *oe* voor andere cons.: *ō* of *ô*: *snoeren : voren* 2935/, *voeten : grote* 3049/, *soenen : comen* 3419/. Men zal zeker niet aarzelen, den tekst van onzen nauwkeurigen dichter van de laatste drie onzuivere rijmen, die voor een deel ook op andere gronden verdacht zijn (en waarvan het laatste bovendien weder aan het *einde* van I voorkomt, zie boven, blz. 22, noot 3), te zuiveren (zie Tijdschr. 1. 26, en J.'s uitg., en vgl. Ojb. 86). Immers, zelfs al is 2105/ niet corrupt, toch blijkt ook hier weder, hoe nauwgezet onze dichter is, uit het vermijden van het rijm *oem : ōm*, dat bijna alle Mnl. dichters, ook Maerl., gebruiken (Inl. op Alex. LXII). Het hs. spelt meestal (*o*)*ōm* voor *oem*, ook buiten het rijm (*(ghe)nomen* 806/, 2632/, *verdoomt : ghenoomt* 999/, *roomt : ghenoomt* 2635/, ééns, aan het einde, *ŏm : domsdaghe* 3450/), en dikwijls *ŏmm* voor *ōm*: *commen*, *willecomme*, bijv. 527/, 705/, 1448/, 3277/ passim, daarentegen *vrome*, *somich*, enz. Moet men hieruit, niet alleen voor den afschrijver, maar ook voor den dichter afleiden, dat *oem* als *ŏm*, *ōm* daarentegen als *ŏmm* klonk (zoodat *oem* op den door F. 44 bedoelden 2den of tusschentrap stond, of hadden voor den dichter *oem* en *ōm* hunnen oorspronkelijken klank? Gelijk (d. w. z. beide *ŏm* of beide *ŏmm*) zijn zij voor hem zeker niet geweest:

---

tergreep (*órlòf* × *wóórdĕ*), waardoor de werking der *r* (anders natuurlijk gesteund door het accent, vgl. de rekking van oorspr. korte klinkers in open, beklemtoonde lettergr.) min of meer verhinderd werd In II staat echter reeds geregeld *oorloʃ*, *oordeel* enz., wat toch zeker rekking aanduidt Waar de *r* geen verlengenden invloed had, en de hoofdtoon op *ór* zoer sterk was, ontstond *órdĕl*, naast (*o*)*órdèel*, vgl. bijv. R. v. Utr., gloss., en de samenstelling *órdĕlboèkés* in Zutfen en elders: immers zoo zal men deze woorden toch wel moeten uitspreken.

een afdoend bewijs daarvan is de afwezigheid van dergelijke rijmen [1]). Streng bewezen zou de klank *ŏmm* alleen worden door een rijm op een woord met oorspronkelijk *omm*, maar deze zijn vrij schaarsch en doen zich dus zelden in het rijm voor (*omme*, *domme*, *stomme*, de vreemde woorden *somme*, *tomme*, enz.). Afgezien van 2105/, houden wij dus voor I alleen 5 rijmen over van *oei* op *ôi* [2]), en dat nog wel bij een vreemd woord, waar alle Middeleeuwsche dichters zich, zooals trouwens zeer verklaarbaar is, vrijheden veroorloven (Inl. op Al. LXXIX). De spelling *moie* enz., die in I (ook bij rijm van *oei : oei* 2867/) regel is, wijst ook hier op eene gewijzigde uitspraak, althans bij den afschrijver.

In II zijn de onzuivere rijmen natuurlijk weder veel talrijker: 1° slot-*oe:* slot-*ô*: *also : toe* /1235, *vro : toe* 4237, 7119,: *doe* /6069 [3]); 2° *oei : ôi*: *moeide : vernoide* /681, *moeie : v.* /1383, 1679, /2895, /3233, 6457; en: *ôi*: *bloeien : gecrôien* (ppp. v. *cruden* »kruien") 5251; 3° *oem : ôm* (*ge*)*noemen : (ge)comen* /1659, /2159, 4299, 5209, 6349, 6595, *verdoemen : comen* /2223, 4557, 4797; en: *ôm* : *bomen : bloemen* /49, *droomt : noemt* /2647, 4° *oen : ôn* : *doen : ongewoen* /3395, *baroene : hoerensone* /3413, *gewoon : verdoen* 6071; en: *ôn* : *scoonre : coenre* 4183, *doen : scoon* 6667 [4]); 5° voor andere cons., *oe : ô* : *beroepen : ongheworoken* /203,

1) Het Nwvl. en andere dial. hebben voor *oem* en *ôm* beide *ŏmm* (vgl. De Bo 756, Verrouillie t. a. p 11). Vgl. ook het Hollandsch der 17e eeuw, zelfs in eigennamen, zoo meermalen *Anna Rommers*. Dezelfde verkorting door den invloed der *m* heeft men, als ik mij niet bedrieg, in het Ofra., waar (althans in enkele dialecten) *oom : ôm* geoorlooft is

2) Dat ik Fr. *oi* (in *vernoien*) = *ôi*, niet = *ŏi* stel, berust op P. 125, en op de boven geblekene waarschijnlijkheid, dat *o* in Fransche woorden meestal op *ô* rijmt. Oorspronkelijk kon trouwens *ŏi* in Nederl. woorden evenmin bestaan als ausl. *ŏ* (daar *ôi* en ausl. *ô* vroeger niet bestaan hadden); later is *ŏi*, *ŏj* ontstaan, doordat intervocal. *d* tot *j* werd in *dooier*, *gekrooien* enz, waar Brabanders en Vlamingen *ŏi* wel degelijk van *ôi* onderscheiden, zie Onze Volkst. I. 87, 171, 2. 7, Ternest § 42.

3) *so : ba noch bo* 7017 is niet, zooals wij zouden meenen *o : oe*, zie Gl. Lap. en De Bo 155, die als Wvl. *bo* opgeeft, en uit Maerl. *ba so bu* (: *bestu*) aanhaalt. De klank wisselde dus in deze uitdrukking, begrijpelijk genoeg, af.

4) Over *Salomo(o)n : doen* en dgl. zie ben., bls. 38, noot 2.

genoecht : doocht 6143, *voeghen : soghen* 5741; en *: ô : goet : doot* 4367, *doot : verwoet* 5971 [1]). Het aantal is groot genoeg, doch rekent men /3395, dat stellig, en /203, dat misschien corrupt is, verder die op *oen : ōn*, en 6143 en 5741, welke waarschijnlijk anders verklaard kunnen worden, er af [2]), dan houdt men, behalve de ook elders geoorloofde (ausl. voor *j* en *m*), slechts enkele onzuivere rijmen over, die ontwijfelbaar zijn; altoos genoeg evenwel, om te doen zien hoe ook hier II in zijne rijmkunst beneden I staat. Dat hij echter toch zooveel mogelijk het rijm *oe : o* vermijdt, blijkt bijv. uit 7123—6 (*voeten : ghemoeten, poten : ghescoten*). De spelling *commen*, enz. is in b zeldzaam (bijv. 3739), meest *coom*, *wellecoom*. Ook *om* en *oi* voor *oem* en *oei* is daar onbekend; integendeel worden *om* en *oi* gespeld *oem* en *oei*, ten einde zoodoende voor het oog een zuiver rijm te verkrijgen. Van den afschrijver zijn evenzoo *bloeyt* /908, *bebloeyt* /953, *bloyde* 4071, 6093, 7147 (c) (*: te moede*), 7349 (c), *ghevoyt* 6809 (c), *vermoeyt* 6845 (*: te voet*), (alles iplv. *oe*), welke door de rijmen weersproken worden (merkwaardig oude voorloopers van het tegenwoordige *bloeien* voor *bloeden*, enz.; zie verder ben. bij Cons.); over *stroi* (stroo) 3905 (*: proi*), dus van den omwerker, zie ben. bij Declin. [3]).

ou iplv. **oe** voor keel- en lipletters komt in I veelvuldig voor, ja is daar de gewone schrijfwijze; voor *m* zelden (*bloumen* 324/), meest *o*(*o*), zie hierboven; voor andere cons. nog minder; in II komt deze schrijfwijze zelden of nooit voor. Men zou juist omgekeerd bij den *Oost*vlaamschen dichter deze uit-

---

1) Volgens M.'s lezing; die van b (*doot : groot*) geeft wel een zuiver rijm, doch geen zin.

2) *cloot : groot* /823, *Avesoete : loete* /831, *hooft : tooft* 6825 zijn zuivere rijmen, zie Ojb 37 en 103.

3) I heeft doorgaans *Lamfroit*, daarnaast *Lamfreit* 647/, 699/ (beide :); II (en l) alleen *Lam(nt)freit* o a. '699 (:); zie Ojb 200, F 125. De afwisseling tusschen beide klanken bestaat reeds in de Ofra. dial., en is vandaar overgenomen; *ei* is dus ook voor I bewezen, waar het in het rijm om het grooter aantal rijmwoorden voor het gemak gebruikt werd.

spraak [1]) niet, bij den *West*vlaamschen omwerker daarentegen wel verwacht hebben: moet men dus aannemen, dat beide afschrijvers consequent de spelling veranderd hebben, zoodat men in I *oe*, in II *ou* mag, ja moet herstellen?

ue (ȣ) iplv. **oe**. Zeer dikwijls vindt men in II *oe* als *ue* gespeld in *genuecht*, *genuegen*, *vuegen*, *brueder*, *muede*, *hueden*, *grueten*, *suete*, *prueven*, *rueken*, *sueken*, *ruelen*, *vueren*, *rueren*, dus alle beantwoordende aan Mhd. *üe*, Nhd. *ü*, d. w. z. in woorden, waar umlaut althans *mogelijk* is; daarnaast slechts enkele als *vluect*, *brueder* (sing.) [2]) enz., waar dit niet het geval is. Voegt men hierbij nu de bovengenoemde rijmen *vueghen : sueghen* (sus) 5741 en *genuecht : duecht* 6143, waar zulk een *ue* werkelijk op *ue* [3]) d. i. *ȣ*, umlaut van *ȣ*, rijmt, dan moet men er wel toe komen, in die *ue* niet meer eene willekeurige spelling des afschrijvers te zien, maar er werkelijk umlaut van *oe* in te erkennen, en deze twee rijmen dus niet als onzuiver, maar als *ȣ : ȣ* op te vatten. Waarschijnlijk is deze niet-Westvl. uitspraak hier door den omwerker uit nood aan een ander dialect [4]) ontleend, immers rijmen als *voeghen : dwoeghen* 5315 en vele andere dergelijke zijn toch stellig zuiver *oe : oe*. Men moet dus aannemen, dat de omwerker een enkele maal om het rijm

1) Waarschijnlijk niet als Nnl. *ou*, maar als Nnl. korte *oe* (Hd. *u*): het *Nieuwvl.* althans schijnt Nnl. *oe* als lange *oe* (+ naslag), daarentegen Nnl. *oe* voor gutt. en lab. en Nnl. *ou* beide als korte *oe* uit te spreken; het Katwijksch spreekt Nnl. *oe* voor gutt. en lab. als *ou* uit; het Gron. eindelijk spreekt *alle* Nnl. *oe*'s als *ou* uit. Vgl. F. 30, De Bo 756, 804, Vercouillie, t. a. p. 7, 11, enz.

2) Vgl. echter in hedend dial. *brœur* of *brœur*, zeker uit het plur. overgenomen.

3) b heeft in alle 4 woorden *ue*, door M. in *oe : oe* en *oe : oo* veranderd.

4) Zoover ik weet, komt de uml. v. zachtl. *ō* (*ou*, *ō*) bijna in alle dialecten voor (althans in bijna geheel België, en ook bijv. in Gron.); de uml. v. scherpl. *ó* daarentegen is in 't Wvl. onbekend, luidt in 't Oostvl., Limb. en Gron. *ou*, in 't Zbrab. *eou*, oostel. Noordbrab. *éú* (tusschen *ou* en *u*); de uml. v. *oe* eindelijk is in 't Wvl. en Oostvl. onbekend, luidt in het Saks., Zbr., Nbr., Antw. *u* (maar niet constant), Limb. tusschen *ou* en *u* (*oei* wordt *uj*), Gron. (soms) *ui*. Zie over deze klanken: Onze Volkst. t. a. p., Kluyver, Kil. 133, enz. Strikt genomen kan men hier dus ten hoogste eene uitspraak tusschen *ou* en *u* (*ō* en *ȣ*) aannemen, zoodat de beide rijmen toch niet geheel zuiver zouden zijn, maar is dit niet eer denkbaar dan *oe : o*?

buiten zijn dialect is gegaan, wat eene eeuw na Maerlant, die dit ook reeds soms doet [1]), niet kan verwonderen: de vermenging der dialecten zal natuurlijk steeds verder gegaan zijn. Vermoedelijk zijn dus niet alle *ue*'s van den omwerker; waar het niet door het rijm geeischt werd, zal de omwerker bij zijn eigen dialect zijn gebleven. De spelling *ue* in die woorden in *b* en in andere latere hss. is dus uitgegaan van dialecten, waar de umlaut van *oe* werkelijk (als *ū* of *ō*) aanwezig was; in de latere ME. mode geworden, is zij door onkundige afschrijvers uit andere streken ook overgebracht in woorden, waar van umlaut geen sprake kon zijn.

Het is de vraag of men dezen zelfden umlaut van *oe* moet aannemen in de boven, blz. 35 sub 4° opgesomde rijmen *oen : on* [2]); de woorden met *oe* rijmen daar op *gewone*, *sone*, woorden, welke in alle dialecten den umlaut van *ō* in *ō* kunnen hebben, of op *scone*, waar althans enkele dialecten denzelfden umlaut kennen; vgl. hierover F. 29, Inl. op Al. LXXI. Bij de rijmen *oe : ó* zouden dan beide rijmklanken aan andere dialecten ontleend zijn.

8. Of die umlaut van *ō* in I en II dikwijls voorkomt, is voor het overige moeilijk uit te maken (vgl. F. 36, ZfdA. 24. 25, 355 vlgg.): de spelling *ue* voor *o* komt in I zelden (bijv. *hueghen* 2106/), in II zeer dikwijls voor; in I komen 4 rijmen *ō : ō* (d. w. z. twee woorden, waar *ō* mogelijk is) voor, tegen 9 *ō : ǒ* (waar in een der beide umlaut onmogelijk is, en het rijm dus *ō : ǒ moet* zijn); in II 9 *ō : ō* tegen 37 *ō : ǒ* rijmen. Nadere bijzonderheden zijn twijfelachtig: *ghewone* komt slechts ééns in I [3]) voor 919/; evenzoo *gone* slechts ééns in II 5603 (beide *: sone*); verder schijnt *vore* alleen op *ō* te rijmen, *sone* en *jode* daaren-

---

1) Zie de bekende plaats Franc. 131.

2) Fr. en Lat. *-on* is in I en II *oen* (F. 29, 125, Inl. op Al. LXXIX): *pardoen : scoen* 2917/, *Lioen* 1831/, 3400/, 3466; *Simoen* 4544, *Salomoen* 5587, *paulioene* 3803, *baeljoen* 7587 b (? c : *baeljw : u*), alle *: doen(e)*.

3) In II nog de bovengenoemde rijmen op *[oen*.

tegen ook op *ô*. Doch de rijmen zijn te weinig talrijk om er veel uit af te leiden [1]).

ŏ × **ō**. *botscap* × *bootscap* 477/507, 481/511, 1353/1370, 2476/; beide uit **bodaskap* door oudere of jongere syncope der *a*? — *loos* nom. sg. in de bet. »los" 6826 (:) (in de bet. »slim" 7207 (:) en zie gl.) naast *los* 1469/1511 (waar de constr. niet, de bet. wel duidelijk is), en evenzoo *verloost* 3 sg. praes. 5310 (:) naast *verlost* ppp. 7288 (:) en *'loste* (:); zie F. 45 anm.: *loos* vereenigde dus nog de twee bet. »slim" en »los". — Voor de *o* in *paternooster* 1737/1757 (*: clooster*) vergelijke men boven, blz. 22 en 28 over de *ĭ* en *ŭ*: eene vrijheid, bij een vreemd woord en in het rijm begrijpelijk (die echter den afschrijver van b aanstoot en aanleiding tot bijvoeging van *te trooster* gaf).

oe × **ŏ**. *moeste* × *moste* passim, omgekeerd *wostine* × *woestijn* 503/529, 2667/2669 (F. 166, 41); *trop* 821/859 (F. 125, De Bo 1187).

o × **a**. *morghin* passim, en *maerghin* bijv. 1093/, 1371/, 1390/2728/, 2796/ × *morgen* o. a. 6772 (:), 6793 (:) en *mergen* /1391, 6790 (F. 35, 47, 50, anm.: **r* meer Vl., **r* meer Br. en Holl.); alleen de *o* is dus bewezen, al kunnen de andere vormen wellicht ook van de dichters zijn: De Bo 685 kent *mergen* als verouderend.

o × **u**. *up* × *op*, *vul* × *vol* passim; *wulf* × *wolf* 1573/1600, 1963/, 2899/2887, 3420/3422, *dul* 493, 918/, *mol* (»stof") 6975, 7102 (beide: *vol*; c: *vol: mul*). Evenzoo heeft I voor *r* soms *u*: *burse* 1265/, *durste* (audebat) 2402/ (*dorste* 758/), *burne* 2702/ (anders altijd *o*). Daarentegen heeft I voor *n* altijd *o*, II ook meestal *o*, maar soms ook *u*: *cundi* 3773, *kunst* 4105, 7665, *kundigen* /292, *gunst* /679, 6626, 7467 (c), 7744. *wangunst* /931, *ongunst* /2570, 5829, 6591, *guns* 6951, *sunde* /2222, 4112. *borch* in I en II, *donrebussen* 3745, maar met *o* 3801 (:). Is *tocht* (*u*): *gedocht* (*a*) 6565 een onzuiver rijm? Over 't geheel is I hierin meer oudvlaamsch: De Bo 756 geeft de vormen met *u* voor *l* als Westvl. op, terwijl die met *u* voor *n* over 't al-

1) *ervaen* (vgl. boven blz. 29, F. t. a. p. 364, Kluyver, Kil. 139) wordt altijd met *o* gespeld /2021, 6189 (beide: *ô*), 6104, 6696.

gemeen meer in jongere Holl.-Brab. hss. voorkomen. Bewijzende rijmen doen zich niet voor en kunnen ook kwalijk voorkomen, daar van bijna alle woorden wisselvormen mogelijk schijnen.

ou, au, u. *ou* voor *w* wordt in I gewoonlijk *au* gespeld, hetzij uit Ogerm. *iw* of *aw* ontstaan: *trauwe, rauwe, rauwen, blauwen, vrauwe, scauwen*, alle welke woorden op elkaar rijmen. Ogerm. *âw* is *aeu* : *claeuwen* 750/, 1262/, 2891/ (: *braeuwen*). De Bo 804 en Schuerm. 442 onderscheiden de Oostvl. uitspraak van *ou* als *au* van de Westvl. als *oe* (»tusschen de korte *o* en de langere *oe*"). II heeft *au* alleen voor oorspr. *au*: *nau* 3589, 3941, 5071, 5134 (maar *nouwe* : *trouwe* (*iw*) 4981, : *vrouwe* 6319), *Rukenauwe* 7596 (c; b: *R. die vrouwe*) (: *ghetrouwe*), 5291 (: *rauwe*); *claeuwe* 3549, 6848, *clauwe* /802, /1282, /2879. Voor *trouwe, ghetrouwe* (dus oorspr. *iw*) staat in II dikwijls (*ghe*)*tru*(*we*) o. a. /637, /661, /665, /678, /1793, /2671, 4390, 4422, 6261, 7252 enz., maar nooit door eenig rijm bewezen; de rijmen op oorspr. *au* bewijzen ook wel, dat de omwerker althans ook de uitspraak *ou* kende; zijn de *u*'s van den afschrijver? De woorden met oorspr. *ûw* hebben in I altijd *uw*, maar komen niet in 't rijm voor; in II heeft men *betrouwen* : *vrouwen* /3415, *verduwen* : *kuwen* 3829, *bouwen* : *trouwen* (*iw*) 4253, *vrouwe* : *knouwen* 6075, *duwen* : *gruwen* 7115, dus naar 't schijnt *ou* bewezen; moeten dus 3829 en 7115 ook met *ou* gelezen worden?

ou × **ul, el** (F. 33, 52, 76). *hulde* : *sculde* in I en II 2165/, 2511/2533, 3463/3461, 4323, *houde* alleen in I 2249/2273, *scout, -de* alleen in II /2057, 3855 (*onsc.*), 3972, 4502; *ghewelt* in I en II 2265/2289, 2316/, /2289, /2823, 5417, 7689 en buiten het rijm nog 5233), *ghewout* slechts éénmaal in II behouden 605/657, 2134/, 2472/, 2875/, 3452/ (alles:). Kende II dus *houde* en *ghewout* niet meer? Of is dit toeval, evenals dat *scout* in I niet voorkomt, ofschoon alle drie toch gemakkelijke rijmwoorden waren?[1])

1) Over *wilde* × *wonde*, *hilt* × *helt* enz. zie bij Conjug.

II. Consonanten.

De **h** wordt in het Vlaamsche hs. a zeer vaak voorgevoegd en weggelaten, zie Mart., Einl. X; in hoeverre dit van den dichter afkomstig is, blijft natuurlijk onzeker; de (Hollandsche?) afschrijver van hs. b doet hieraan bijna in 't geheel niet mede, slechts een enkele maal vergist hij zich (*eten* 6155, *hase* 7512, *ontheren* 4388, *offerhande* /1293, 4698, vgl. M.'s aant. op de laatste pl.): over 't geheel kan men zien, dat hij voor de *h* een goed oor had [1]).

Assimilatie heeft in a meer plaats dan in b, welks vervaardiger hier over 't geheel meer grammatisch spelt, terwijl a meer de phonetische vormen geeft: *omberaden*, *ommacht*, *anscoen*, *heefse*, *oemoedelike* × *ontberen*, enz.; maar toch ook in b: *ondaen*, *wachs* (*-te des*) /814, *sel(f)s* /2209, *scheyndi* (*-de di*) /942, *huesschelic* 6125, 6132, *patrysen* /3156 en dergelijke, voor een deel zeer krasse en jonge verminkingen, waarschijnlijk alle van den afschrijver.

Epenthesis of prothesis 1° van *t* in a soms: *int sleets duvels name* 1274/, *tsinxen* 41/, *ontsochte* 3342/; in b dikwijls: *goedertierenste* /2101, *ontscout* /1897, 3702, 3855, 4505, *tegents* 7792, *int spaeus hoff* 4479 [2]); (over *Lantfreyt* passim zie Ojb. 200); 2° van *d* in b: *lijnde* /1969, /2062 [3]), *venijnden* (inf.) 4873, *gespelden* 5328; zonderling genoeg vind ik geen enkel voorbeeld der *d* tusschen liquidae (*stilder*, *beender*, *aldermeest* en dgl.) [4]); in het rijm staat *scalmeiden* 3487 (*: reiden*), 7415

---

1) Uit plaatsen als *sone* (*h*)*at* × *en had hi* 271/299, (*h*)*u mestroude yet* × *mistrouwe* (*h*)*iet* 2699/2711 mag men wellicht afleiden, dat de „vorlage" van b een hs. was, dat met de *h* wel degelijk in de war was (de Westvl. archetypus?), bij de verbetering waarvan de (Hollandsche?) afschrijver van b een enkele maal de fouten over het hoofd zag en overnam, of ook soms een plaats misverstond en verknoeide.

2) *roesencrans : gans* (Hd. *gans*) 6609 is *ts : ts* of *s : s*.

3) Zie o. a. ook S. Muller Fz, Gloss. op de Utr. rechtsbronnen i. v.

4) Over *met mi tienden* /647, *myt haer vierde* 6276, die door *met mi tienen* 593/645, 4297 (*: verdienen*) worden weersproken, zie Van Helten, Tijdschr. 5. 215—8: in elk geval is dit syntactisch, niet phonetisch te verklaren.

(*: seiden*), waar op de eerste plaats b beide *d*'s, op de tweede plaats c de *d* in *sc.* tot *i*, *y* maakt: men zal toch wel als M. moeten lezen, met anorganische *d* in *scalmeiden* (of ook *reien*, *seien* met bc?) [1]).

Paragoge: *nochtan* × *nochtant* 78/88, 353/381, 1398/1436, × *nochtans* 1061/1085, 3002/2994; alleen de oorspronkelijke vorm komt in het rijm voor (/3153, 4571, 5231, 5737, 5855), en is dus van den omwerker (rijmen op de jongere vormen waren zeer gemakkelijk). Evenzoo (*n*)*iement* passim in II; een bewijzend rijm ware alleen *nyement : ghiement* (of *jugement* volgens de lezing van Prof. De Vries) [2]), maar zulk een blijkbaar bedorven plaats heeft weinig bewijskracht. Verder *nergent* in b passim, maar niet bewezen, wel de oude vorm *nergen* 5335 (:); *tegens* onbewezen, *tegen* 4937, 5689 (beide :). Adverb. *s* in *corts* 6608, 7104 (c) (*cort* 6627), *billix*, zie gloss. (zelfs iplv. het adj. 6663), *al des gelijcs* 5629 (p nog: *ghelike*); maar nog zonder *-s* *behouden* 5422, *onlanck* 4845 (:), *niet* 4607 (:), enz. Geen dezer achtergevoegde mkl. zijn door het rijm bewezen: waarschijnlijk komen dus alle op rekening van den afschrijver.

Apocope en syncope (van cons.) Apoc. v. *-de* in *Eerswijn* 6409 (:) naast *Eerswinde* in II (zie ben. bij Decl. der eigenn.), verder in *provende* × *proven* 2715/2727, *gesyn* 6002, beide onbewezen. *d* tusschen twee voc. valt in b uit in *me (mede)* 4554, 7472 (c), 7710 (c), *sei* 7761 (c volgens Gr.), *sou* 6882 (c), *no* 4225 (*: placebo*), *bli* 7140 (c), 7414 (bc), 7433 (c), 7726 (c), (*ééns* in 't rijm /2981, doch zoogoed als zeker door den afschr. achter *hi* ingevoegd, zie Ojb. 86 [3]), *luy* 7767 (c) [4]); verder *eellynck* /171, *weer* (Hd. wetter) /1125 (p nog: *weder*), *wair* (utrum) /971,

1) De ww. *li(d)en* en *(toe)ti(d)en* laat ik buiten beschouwing, daar verschillende uitdrukkingen mij in beteekenis en afleiding niet duidelijk zijn.

2) Over M 's lezing: *niemen : sniemen* zie Ojb. 99. Juist dit verdachte *niement* doet mij ook twijfelen aan de door Prof. De Vries voorgeslagen lezing.

3) Zie den vollen vorm *blide* bijv. nog /1082, 6871 (beide :).

4) In het naschrift van b nog: *se : me*, *dra : pa*, *alre : le*, *versta : pa* (alle iplv. *-de*).

4078, 7286, *veer* (veder) [1]) 4015 (*: gheer* cupio), (en *misdaen* dat. pl. fem. /1483 (:), doch waarschijnlijk bedorven, zie Ojb. 51); na andere voc. dan *e* wordt dan eene *j* ingevoegd (of *d* gaat in *j* over) [2]): *scai (scade)* /2918, 6950 (c), 7446 (c), *scalmeyen : reyen* 3487, *: seiden* 7415 (c) (zie bov. blz. 42), *ontglien : siden* 7527 (c), *: tiden* (temporibus) 7715 (c), *hoeygen* (dimin. v. *hode*): *noyen* 7337 (b; c: *hoden : node*), *armoede : moeye* (amita) /1995 (verknoeide lezing), *gecroeyen* (ppp. v. *cruden*) 5521 (*: bloeyen*); en verder *bloeyt*, *bebloeyt*, *bloyde*, *ghevoyt*, *vermoeyt* met anorganische *j* (zie bov. blz. 36, alle door de rijmen weersproken); na *u* wordt *w* ingevoegd: *houwen : gewouwen* /459, *houwen : trouwen* 4253 (M.'s lezing *bouwen* is toch wel juist, zie Verd. 1. 1402. 3), *spouwen : ouwen* 5993, *ouer* 4382 (?).

Van deze gevallen zijn *Eerswijn*, *no*, *veer*, *gecroien* door het rijm bewezen; het is dus mogelijk, dat van de andere nog enkele van den omwerker afkomstig zijn, ofschoon het meer den schijn heeft, alsof het vooral eene eigenaardigheid van hs. c is [3]), en men dus wat niet streng bewezen is, in den ouden normalen vorm met *d* kan herstellen.

j × **g**. *jonnen* × *gonnen*, 10/10, 260/272, 5808, 6951 enz., evenzoo *gonst (gunst)*. *gicht* 5389 (in strijd met F. 116). Een dergelijke weifelende *g* (palatale sisklank of spirant of wel halfvoc. *i̯*) is zeker ook de *g* geweest in diminutiva op *-gen* of *-jen* in II: *rijsgen* 5251, *stertgens* 5900, *hoeygen* 7337, en evenzoo de *g* (*j*, *i*) in vreemde woorden: *geeste* /4, *stage* 2761/, *seriant* × *sergant* 984/1007, 2446/2464, *bottelgier* 2808/2804, *craieren* × *kreygiren* 45/54 (F. 126).

cht × **ft**. *achter* × *after* passim, maar *achter* ook in II 1293/1313, 6015, 6733, enz. (alle *: lachter*); *after* is onbewezen, en is ook zeker de meer (Friesch-Saksische) Hollandsche vorm, zie Verd.

---

1) Niet „*Federstrich*" (WM), maar „iets zeer lichts, geringe", vgl de bekende Mnl. uitdrukkingen *niet een twiat* enz.

2) Vgl. F. 114. 5 en Tijdschr. 5. 111 noot.

3) Dat is andere gevallen, bij de apoc der *-e* bijv., juist veel conservatiever dan b is.

1. 16. Ook *efter* (»hierna") /1663, /1848 is zeker niet Vlaamsch; in I komt alleen *echt* voor (zie gl.), in II ook *echter* 4921. *lachter* × *laster*, zie de bovenaangehaalde rijmen bij *achter* en gloss. M. *gracht* × *graft* 1601/1615 (*: nacht*), *gheruchte* × *geruft* 739/793, /1385 (*cht* /884), *vercoft* (praet.) 4006; geen der *f*'s is bewezen (*gaeft : geknaecht* 6721 is geen onzuiver rijm; men leze: *geknaeft*, zie Verdam, Tijdschr. 1. 19, Franck, Etym. Wdb. i. v. *knabbelen*).

ruwe × *ruge* 2822/, /803, 3529, 6815, 6968 (c op de laatste twee plaatsen *ruwe*), nooit in 't rijm (F. 90).

vroech alleen 7567 (c) en 6931 (b: *vroech doe: toe*), dus stellig van den afschrijver iplv. het herhaaldelijk in 't rijm staande *vroe* 3844, 4318, 6931 (c: *vroe : toe*) (F. 116).

Isingrijn × *Isegrim*, zie Ojb. 196; evenzoo *peelgrijn* × *pelgrim* /3016, 3635 (*: sijn*): de vormen met *m* zijn dus zeker wel van den afschrijver [1]).

terden × *treden* 540/564, 2877 2867, *verde* × *vrede* 166/174 (en 140/148 volgens J.'s lezing), alle onbewezen.

III. Conjugatie.

Imperatieven als *ganc* 5862, *vanc* 1538/1575 (naast *va* 1549/1585 (:)), *slach* 1538/1575, 5789 (beide :), *sich* /1298, 7314, dus ook nog in II.

ĕ iplv. ē komt in I alleen in den imperatief voor: *nem* 1954/, 2564/, (beide :), wat algemeen Mnl. is. In II zijn daarentegen de vormen met verkorten stamklinker zeer gewoon, meestal voor *t*, *ct*, zelden voor andere cons. (F. 17, 43): *et* 3 sg. /294, /944 (:), 2 pl. /1238 (:), /3451 (:), *verget* 3 sg. 5930 (:), 6013, *wet* 3 sg. 3147, 4895 (:), *met* 3 sg. 6453; *sprect* 3 sg. /190, 4170, 2 pl. 3857, 4572, 6726, *brect* 3 sg. 4357, 4927, *stect* 3 sg. 7730, *trect* 2 pl. 6632; *heft* 3 sg.

1) Over *hem* × *hin* zie beneden bij Conj.

1245, 4018, *west* 2 pl. /1976, 6560. Het eenige voorbeeld dezer klinkerverkorting in I *verbit* (:) wordt echter door II in *verbijt ende et* veranderd 3453/3451 [1]). Blijkens Onze Volkst. 1. 22, 245, 2. 37 en de aldaar uit De Bo aangehaalde plaatsen is dit verschijnsel in het tegenwoordige Westvlaamsch en Noordbrabantsch zeer gewoon.

Van de **ww. met er** heeft II: praes. *ward* /1819, /1940, /2048, 4140, 4153, 4222, 6761; *wort* 3822; praet. *werp* /213, /233, *sterf* 4491; *wort* (ind. 3 sg.) 3784 (:) [2]).

In de **ppp.** der ww. van de 6de kl. op **-aghen** en **-eghen** heeft I uitsluitend *e*, II *e* en *a* beide: *ghedreghen* 881/, 902/, 3282/, *bedreghen* 2525/2549, *ghesleghen* 653/705, 1728/1748, 4847, *versleghen* 427/, 901/ [3]); *ghedraghen* /2499, /2628, 3813, 7616, *bedraghen* 4499, *verdraghen* 4057, *gheslaghen* 6012, *beslaghen* 4058 (alle :), en nog buiten het rijm *ghesleghen* /1657, *gheslaghen* 6251, *ghedraghen* 7225. Daarentegen heeft II eenige ppp. met *e*, die in I niet voorkomen: *ghescepen* 6249 (*a* 6495), *begreven* /2621 (:), *ghegreven* 5562[a] (waarschijnlijk bedorven lezing), 5641; *ghedwoghen* 5149 (:).

Ppp. met zoogen. »**rückumlaut**" in I en II: *bewant* 1624/, /986, *becant* 4392, 6562, *gesant* 6215; ook *ghesacht* 6700 [4]) (alle :).

-echt- in het **praet.** en **ppp.** der ww. *bringhen*, *denken*, *werken* en in *sechte* (mollis) is zoowel in I als in II veelvuldiger dan *-acht-*: in het rijm althans komt *-acht-* in I alleen 1911/ (*: nacht*), in II /912, /1320, /1944, 5152, 5628, 6062 voor, *-echt-* daarentegen in I 12, in II 13 + 13 maal. Waren er meer rijmwoorden met *o*? Of ligt er dialectverschil aan ten grondslag [5])?

---

1) Wederom aan het *einde* van I, zie boven, blz. 22, noot 3.

2) Over *commen* zie bov., blz. 34—5; over *ligghen*, *bringhen* (*e*) blz. 20; over apocope der *-e* bij de ww. blz. 50 vlgg.

3) Of *ghesleghen*, zie Ojb. 39. 4) Volgens F. 159 Brab.-Holl.

5) Kil. noemt *socht* Holl. Fris.; De Bo heeft het als Wvl., ofschoon *sacht* er naast staat. De afschr. van b veranderd *o* nog al eens in *a*, zie /844, waar, vermoedelijk door hem, om die reden het rijmwoord veranderd is.

Die **ppp.**, welke oudtijds, en ook in I, **zonder ghe-** voorkomen, worden in II gewoonlijk daarvan voorzien: *comen* × *ghec.* **37**/, 314/, 1087/, 2775/, 79/89, 160/168, /2160, /3141, **3787**, 4363, 5210, 7702, maar in II nog *comen* /543, /951, **/1598**, /1772, 4300, 4855, 6595, 7635; *bleven* × *ghebl.* **866/902**, 1652/1666, /6, maar *bl.* 5506; *vonden* × *ghev.* **2361/2387**, maar *vo.* 2238/2262, 6628, 6993 (b; c: *gev.*); *leden* × *ghel.* 3206/, 231/237, 2455/2473, 3645, 7219, maar *l.* /351, **3502**; *worden* × *ghew.* 2780/2778, 3111/3103; *brocht* × *ghebr.* **332**/, 748/, 83/93, 651/703, 685/737, 1644/1658. Evenzoo *gheten* × *ghegheten* 706/763, 4463, 4882, 6330, 6589, maar *gheten* 5837, 6424; *onneert* 1994/, 7337 naast *gheonneert* 2001/. Voorts in II zonder *ghe-* de ppp. van vreemde ww. *visiert* 5326, **5642**, *lycensiert* 4043. Wat hierbij van den dichter, wat van den afschrijver is, zou alleen de metriek wellicht kunnen uitmaken.

Wisselvormen in de sterke en zwakke vervoeging: *sceide* /1469, 4477, 7634, 7749 (c) [1]; maar *sciet* /880 (:), 3952 (:), 4510, 6194 (:), 6611, 7652, 7749 (b): het sterke praet. dus wel, het zwakke niet bewezen. Naast *loech* (ook in II o. a. 4610 (:)) ook *lachde* 6109; *ghepronden* × *gheprijnt* 399'427 (*prandic* 1535/1572); *beswijmde* 6196, ppp. *beswijmt* /3255. *Beghinnen* sterk in I en II: *began* 108/, 2236/2249, /2109, 6395, *ontgan* 2079/ (alle :); *begonste(n)* alleen in I, × *began*, *begonnen* 146/154, 1317/1335, × *begonde(n)* 64/74, 3393/3389, 6480, welk laatste ook in I voorkomt o. a. 1707/; het zw. ppp. noch in I, noch in II. *Ghewesen* 2909 2897 (:), 5907, × *geweest* 2929/2915, het laatste ook 4318, 7253, 7669, doch niet in 't rijm; *ghesijn* 4437 (:).

Naast de ook in II nog zeer gewone en door het rijm bewezene infin. *gescien*, *vlien* en dgl., reeds een enkele maal *gescieden* 7259 (c) [2]. Van *vlien* komen naast *vlo* 1823/, 6689 (:) in II ook *vlooch* 5800 en *vloghen* 4658, 4789, onbewezene, en volgens

1) Volgens F. 172 Holl.-Brab.

2) Over de ww. *tiden* en *liden* zie bov., blz. 42, noot 1.

F. 140 vooral Holl. vormen, en ook *vliecht* 3 sg. praes. 7394 (b; c: *vliet*) voor [1]).

pleghen, plien. Praes. ind. 3 sg. *pleghet, pleecht* 1217/, 5748, 6299, 6575, *pliet* 5918, 7454, 7665 (alle drie:); 3 pl. *pleghen* 35/37, 654/706 (:), 4938 (:), 5090, 5164, 6369 (:), 7549, *plien* 4817 (:); inf. *pleghen* 430 456 (:), 1727/1747, 6558 (:), *plien* /1416 (:), 5698(:); I heeft dus, naar 't schijnt, alleen *pleghen* [2]), II *pleghen* en *plien*. In 't praet. pl. heeft II naast *plaghen* ook *ploghen* 5124 (:), 5150 (:), ppp. *gheploghen* 4331 (:), 4771 (:), 6394.

vaen, ghevaen (en *ontfaen*) zijn de gewone vormen, ook in II: ind. 4799, 5682, inf. 4967 (:), 5028, 6706, ppp. 5656 (:), behalve dat het zeer dikwijls uit I behouden is. Daarnaast evenwel ook ind. *vanct* /273, 3883; inf. *vanghen* 3429/3431 (:), /1543, 3692, 3856, 4706; ppp. *ghevanghen* 683/, 2839/2831, /3035 (3043/ *ghevaen*), /250 (:), 7196: de ind. en inf. *vanghen* schijnen dus alleen in II (en ééns aan het *einde* van I[3])) voor te komen, het ppp. ook in I. Evenzoo inf. *ganghen* alleen in II /1463, 3928, 5314, 6588 (de laatste drie:), maar ppp. *ghe-, ontganghen* ook in I 3237/, /1956.

Hilt [4]) in I en II 587/ 1160/1183, 5572 (conj.) (de laatste twee:); *hielt* 3080, 6080, 6351, 7479 (onbewezen, maar waren er veel rijmwoorden?) en *helt* /2688, 4053 (conj.), 4096, 4107 (alle vier:), beide alleen in II. *Viel* in I en II: ind. 4063, 3781 (plur.), 7742, conj. 5820 (:), 6147, *vel* (alleen sing.) 3543, 3577, 6407, 6613, 7027 (alle:). *Vinc* in I uitsluitend, in II 1825/1849 (:), /2019 (:), 5679, 7751 (c), meestal echter *venc* /813, /1544, /2057 (mv.) /2280, 3869, 4690 (mv.) 4783, (mv.) 5204, 5536, 6107 (mv.: *brenghen*), 6138, 7421 (het eenige rijm bewijst niets, vgl. bov. blz. 20, noot 3); *hinc* meest behouden, maar *henc* /192 (conj.), /2965 (conj.), /2978, /3301; *genc* heb

1) Over *gherro(c)ien* zie bov., blz. 35 en 43.
2) Dat *pleghet* niet door het rijm bewezen wordt, is toch wel bloot toeval.
3) Zie boven, blz. 45, noot 1.
4) De compos. dezer ww. er onder begrepen.

ik nooit ontmoet: vermoedelijk zijn al deze *e*'s voor *n* van den afschrijver, vgl. nog 5507, 6337, 6704, en dgl., waar deze praet. op *i*'s rijmen, die bijna nooit of nergens in *e* veranderen.

staen. 3 sg. ind. *steet* komt in I en II voor 2663/2673, 5494, 5915 (alle:); *stoet* en *stont* zijn in I en II gelijkelijk geldig, in beide door talrijke rijmen bewezen.

raken. rochte, gherocht in I en II 747/(:), 752/, /2973(:), 3537 (:), naast de regelmatig zwakke vormen 2405/, 1240/1264 (:), 2437/, 6528 (:).

Praeter.-praes. *weten.* 3 sg. praet. *woste* /3324 (: *goste*), beide zeer twijfelachtig.

connen. Praes.-vormen met enkele *n* alleen in I: *ghi coont* 3307'; voorts in II *du const(e)* 4049, 5674, 6412, 7165, alle onbewezen. In het praet. heeft I bijna uitsluitend *conste* o. a. 3312/(:), ofschoon ook *conde* een enkele maal voorkomt 201/; II daarentegen heeft meestal *conde* /2397, /3475, 3890, 5386, 5764, 5788, 6281 (alle:), *conste* wordt meestal in *conde* veranderd, maar toch behouden 342/370, 462/489, en gebezigd 6159, 7018; eens *ghi cost* 6934 (c). — *(j)onnen* (× *gonnen*, zie bov. blz. 43). Praes. 3 sg. in II *vergan* 5737 (:), maar *gun(s)* /1461, 6951 (conj.); praet. in I *jonste* 3311/, in II meest *gonde* 4296 (:), *goste* /3323 (zie hierboven), 5808 Vgl. *beghinnen*, bov. blz. 46.

dorren. I alleen *dar* 1352/, 2005/, 2930/, 2955/, II ook *der* 4173; in II ook reeds de verwarring met *dorven* : *derf* iplv. *dar* /2941, 4529, *dorren* iplv. *dorven* 5777 (zie Verd. 2. 361, 363).

sullen. I uitsluitend *sal*, II *sal* 1412/1456, 2155/2177, 3703, 4900 enz., en *sel* /1376, /3146, /3450 (alle:); verder *selst(e)* 4873, 5535; het mv. *sellen* komt alleen buiten het rijm voor: 1. 3. ps. /3053, 3881, 7193, 2. ps. /716, /1025, /1201, /1707; *selen, sulen* of *solen* (F. 15, blz. 15) noch in I, noch in II.

moghen. Praes. 2 pl. *mocht* 1112/; /714, 4035.

moeten. moeste × *most(e)* passim, maar zonder bewijzend rijm voor het laatste.

willen. Praes. 1. 3. sg. *wille* × *wil* passim, maar het laatste onbewezen, 3. *wilt* × *wil* 3062/3054, 3462/3460 (of = wille het? zie F. 170). Praet. *wilde* × *woude* 132/140, 610/662, 1270/1292, 1487/1529, enz.; buiten het rijm schijnt I meer *wilde*, II meer *woude* te hebben, hoewel volstrekt niet uitsluitend; in het rijm komt *woude* in I en II meer voor dan *wilde*, wat echter niets bewijst, daar het veel gemakkelijker rijmde (*wilde* in het rijm slechts 1159/1183, 2185/2205, 5571).

doen. Praet. in I nog geheel regelmatig; in II naast de regelmatige, door 't rijm bewezen vormen ook reeds 3 pl. ind. *deden* /829 (:), /24, /806, /1742, /1890, 3 sg. conj. *dede* /2092, /2561, 3707, 5011 (alle vier:), /1130, /1998, /2213, /3209.

sijn. I altijd *bem*; II zeer dikwijls *ben*, *bin*, maar in het rijm alleen *bem* bijv. 1774/1794, 2780/2778, 3118/3110, 4338, 4444, 5580, 5955, 7603, 7639 (alle: *hem*); *ben* en *bin* zijn dus òf van den afschrijver, òf de toonlooze vormen, die in 't rijm niet gebruikt konden worden; *best* × *bist* gewoonlijk, maar I kende ook *bist* 2623/2637 (:); *es* × *is* gewoonlijk: *is* komt in I, althans in het rijm, niet voor, II kent beide vormen *es* 1217/1239, 2951/2937, 3718, 6663, 6781, *is* 6841 (alle:) [1]). Praet. ind. *weren* /2484, /2922, conj. *were(n)* /3185, 6656 (alle vier:), blijkbaar een onvlaamsche vorm iplv. het gewone *waren*, uit rijmnood gebruikt. Over het ppp. zie bov. blz. 46.

Persoonsuitgangen. 2 sg. op *-ste* in II (vooral in het laatste gedeelte) 1°. in het praes.: *hebste* (*du* nog postpositum, niet herhaald) /949, 7316; *du verlieste* 7308, *du segste* 7313 (c; b: *segest*), *du hebste* 7166, 7297, 7310, 7313, 7327, *du en conste* 5674, 7165, *du selste* 4873, 5535, *du biste* /942; 2°. in het praet.: *soutste* 7302 (c; b: *soutstu*) (*du* hier nog postpositum, niet herhaald); *du gaefste* 7290 (conj.), 7318 (b; c: *gaves*), *du quaemste* 6423, *du saetste* 6420, *du seitste* 6423, *du soudste* 4891, 7306.

2 sg. praes. op *-ts.*: *du doets* 5859.

2 pl. praet. der zw. ww. op *-e*: *gi gruete* 6058, *gi hoorde* 6128,

---

1) *dies: is* /3403 kan als *des: es* of als *die: is* (F. 234) gelezen worden.

gi laefde 6720, *gi sende:* (*gi*) *verblende* 4123 : 4, *gi misdeylde* /212, *gi spotte* 6724, en ook met *gi* herhaald: *andwoorde gi* /226, *lachde gi* 6109, *seynde gi* 4694. Ook hs. a schijnt dit ééns te hebben: *wilde ghi* 1778/.

Vormen met *-en* iplv. *-e: scoorden ende braken* 1 sg. conj. /2372, *toenden* 3 sg. ind., *hadden* 3 sg. ind. /2463.

Geen enkele van al deze vormen wordt door het rijm bewezen, wat bij sommige althans toch zeer wel mogelijk was; vermoedelijk zijn zij dus alle van den afschrijver.

Syncope der -e in de vervoeging wordt in II natuurlijk veel meer aangetroffen dan in I; wanneer en waar dit voor 't eerst werd toegelaten, zal men wel alleen kunnen leeren uit de oorkonden; zooveel is zeker, dat I zelden syncopeert, en dat aan den anderen kant in II vormen als *duncket* /1120, /1685, /1992, 3913, *nakede* /790, *danckede* 6001, *behaghede* 6045, *duwede* 3531, 3982, vooral in c (zie 6895, 6984, 7139, 7338, 7357) nog niet ongewoon zijn.

De syncope der tweede *-e-* in het praet. der zw. ww. komt in I en II hoogst zelden voor: *volghet* 210/, *voerese* 2843/, *horet* 3363/, *ghetrauwet* 3387/; *aset* 212/216 (*: oplaset* [1]).

Apocope der -e in de vervoeging. Nu wij hier voor het eerst van de apocope der slot-*e* gewagen, zijn eenige opmerkingen van algemeenen aard wellicht niet misplaatst. De vraag, hoe ver deze apocope ten tijde van R. II was doorgedrongen is voorzeker een der gewichtigste punten van dit onderzoek: immers juist in dezen tijd, in de laatste helft der 14e eeuw, dringen uit de spreektaal, die uit haren aard veel »radicaler" is, d. w. z. de volle, oude vormen prijsgeeft, te gelijk met vele nieuwe woorden ook allerlei afgesletene, afgekapte, verminkte vormen, die in het oudere Mnl. ongeoorloofd en ongehoord zijn, in de meer conservatieve, steeds langzaam volgende schrijftaal binnen. De vraag is nu: wanneer en waar is dit begonnen? Men dient hierbij dus niet alleen op den tijd, maar ook op de

1) Volgens Beets' emendatie, Tijdschr. 2. 206.

plaats, op den tongval te letten: het zuivere Westvlaamsch van onzen tijd bijv. staat in dit opzicht op een punt van ontwikkeling, dat het Hollandsch der 17e eeuw reeds lang achter zich had: het bewaart nog heden ten dage Maerlant's taal bijna ongerept. En behalve verschil van tijd en plaats heeft er zeker ook tusschen de verschillende schrijvers, ook wanneer zij tijd- en gouwgenooten waren, onderscheid bestaan: de een zal zich meer van de ouderwetsche schrijf- of boekentaal hebben bediend, de ander zal zich, wanneer òf zijn persoon, òf zijn onderwerp, òf de stijl van zijn werk het medebrachten, nauwer aan de levende volkstaal hebben aangesloten; de een zal zich binnen de grenzen van zijn dialect hebben gehouden, de ander vaak daarbuiten gegaan zijn [1]). Men zal dus ieder schrijver of ieder werk op zich zelf moeten onderzoeken, voordat men tot eenige zekere, algemeene uitkomst kan geraken.

Dit onderzoek nu wordt zeer bemoeilijkt door de dolle, door dik en dun gaande afkappingswoede der afschrijvers: de rijmen zijn dus de eenige toetssteen. En ook die nog niet eens geheel zuiver: wat in het rijm, op de meest beklemtoonde plaats van het vers niet vrijstond kan *in* het vers nog wel recht van bestaan hebben; en omgekeerd kan een dichter uit »rijmnood" zich wel eens een enkele maal in het rijm zekere vrijheid (in dit geval het overnemen uit de spreektaal) veroorloofd hebben, zonder dat dit nog voor hem de normale vorm was; voorts heeft er in een tijd van overgang natuurlijk lang weifeling geheerscht en schreef dezelfde dichter waarschijnlijk nu eens een vorm met *-e*, dan weer een zonder *-e*, terwijl de spreektaal reeds alleen den geapocopeerden vorm kende [2]); en eindelijk zijn er te allen tijde zekere staande uitdrukkingen, die aan de werking der klankwetten weerstand bieden, en als versteende overblijfselen uit

---

1) Men stelle in onze eeuw bijv. Van der Palm en Multatuli naast elkander. Wat hier aangaande de apocope gezegd is, geldt natuurlijk in het algemeen evenzeer ten opzichte van vocalen, flectievormen, woordenkeus, enz.

2) Vgl. ons *eenen*, *een'*, *eigenen*, *eigen* en dgl.

een ouder tijdperk in veel jongeren tijd blijven bestaan [1]). Genoeg om te doen zien, dat bij zulk een onderzoek de uiterste omzichtigheid vereischt wordt. Zooals op de meeste punten van dien aard, heeft ook hierop Dr. Franck het eerst de aandacht gevestigd, en tevens den weg gewezen, door zijn onderzoek van den Seghelijn (AfdA. 5. 79) en van Maerlant (Inl. op Alex. LXXXII en ZfdA. 26. 332). Daaruit is gebleken, dat niet alleen de Westvlaming Maerlant in de 13e eeuw, maar ook Loy Latewaert (wiens herkomst, voor zoover ik weet, nog niet bekend is) uit de eerste helft der 14e eeuw nog slechts bij uitzondering apocope toelaat. Men kan dus a priori verwachten, dat zich in R. I geene apocope (behoudens enkele algemeen-Mnl. gevallen van ouderen datum), in II een begin van apocope zal vertoonen. En zoo is het er ook inderdaad mede gesteld. Het hs. van I, hoewel veel jonger dan het gedicht, heeft de oude vormen over het geheel zeer zuiver bewaard en van apocope is daar dus geen sprake, laat staan van een bewijzend rijm [2]).

Anders is het daarentegen in II gesteld. Hoewel de tijdsruimte tusschen de vervaardiging van gedicht en handschrift hier veel kleiner schijnt (wellicht niet meer dan eene halve eeuw?), vindt men in b toch geenszins eene ook maar bij benadering getrouwe afspiegeling van het Westvlaamsch van c. 1375: juist op dit punt heeft de (Hollandsche?) afschrijver zich zeer talrijke en groote vrijheden veroorloofd; niet alleen *buiten*, maar ook *in* het rijm, heeft hij gekapt en gesnoeid, zooveel hij kon, zeker zelfs meer dan in zijn eigen tijd en plaats gebruikelijk was, en daardoor soms (schijnbaar) vormen in 't leven geroepen, welke zelfs nu nog, en zeker toen nog veel eer, onmogelijk waren (*cond*, *scaed*, *bood*, *aeff* en dergelijke monstra!); kortom b vertoont een afschuwelijk mengsel van oudere, jongere en

1) Vgl. onze datieven op *-e*: *in den bloede* enz.

2) Gevallen als *waense* 1125/, *waer ic* 1139/, *waer soe* 1148/, *gaefse* 1149/, *groet* = 1771|, waar inclinatie of elisie plaats heeft, reken ik niet mede; M. drukt dgl. woorden soms aan elkander, soms niet, maar in elk geval bewijzen zij geen eigenlijke apocope.

onbestaanbare vormen [1]). Evenwel zal ons uit de rijmen blijken, dat ook de omwerker zelf, levende in eenen tijd van overgang, zich zelven niet gelijk bleef, en nu eens de oude, volle, dan weer de jonge, geapocopeerde vormen bezigde. Dat het voor den toekomstigen critischen uitgever van R. II eene moeilijke vraag zal zijn, hoever hij in het herstellen der oudere vormen mag gaan, en wat hij op elke plaats moet schrijven, behoeft geen betoog [2]); wij hebben ons hier echter voorloopig alleen bezig te houden met die gevallen van apocope, welke door het rijm bewezen worden. Wij komen dus hier allereerst tot de apocope in de conjugatievormen [3]).

1 sg. ind. praes. *waen* /3139 (: *doet verstaen*), 6440 (: *van daen*), *gheer* 4016 (: *niet een veer*), *hoor* 6149 (: *door*), *spaer* 7095 (: *hierentaer*); de rijmwoorden *kunnen* alle ook met *-e* gelezen worden, al staan ze gewoonlijk geapocopeerd (ook *vere*, nog bij Kil., uit *vedere*); /3139 zou men dan moeten lezen: *wane : doet te verstane* (vgl. bijv. 1609/1623), wat echter met een znw. als object wellicht minder gewoon was. Dus één min of meer zeker geval van apocope, welke trouwens bij zulk een *ic waen*, als verzekeringsformule in een tusschenzin gebruikt, wel het eerst zal zijn voorgekomen; daarom zal men 6440 misschien ook *ic waen* moeten lezen. Dat dit evenwel nog niet bewijst, dat apocope in alle gevallen geoorloofd was, spreekt vanzelf.

1, 3 sg. conj. praes. *verhoet* (3) 3899 (: *onder die voet*), eene zeer onzekere plaats, door M. tegen het rijm naar p ver-

1) In elk geval blijkt hieruit wel, dat het Westvlaamsch toen reeds conservatiever was dan het dialect des afschrijvers, vermoedelijk het Hollandsch; hetzelfde onderscheid dus, dat nog heden valt waar te nemen.

2) In M.'s uitgave heerscht te dezen opzichte ook geene groote consequentie: nu eens herstelt hij de oude vormen, dan weder laat hij zeer jonge vormen van hs. b staan, zoodat zijne uitgave, hoewel in veel mindere mate dan hs. b, toch ook een zonderling mengsel van oudere en jongere vormen oplevert.

3) Zie verder beneden bij Declinatie en bij Apocope der bijwoorden enz. Ik zal hierbij over het algemeen alleen de in het rijm staande, dus werkelijk of schijnbaar bewezen gevallen aanhalen, de overige bepaaldelijk als zoodanig aanwijzen.

anderd, vgl. Ojb. 96; volgens mijne lezing is er **geen conj.** bedoeld, in elk geval heeft zij geen genoegzame **bewijskracht.** Meer bewijst *eer ic laet* 4533 (*: staet* acc.), dat, **hetzij ind. of** conj., in allen gevalle ontwijfelbare apocope (wederom **in een** hulpww.) is.

1, 3 sg. conj. praet. van st. ww. *liet* (1) /1439 (*: in verdriet*), *liep* (1) *: riep* (1) 4401, en dgl. bewijzen niets; evenmin *gheviel* (3) 7186 (*: siel* acc.) (maar waarschijnlijk is het ind., en **bewijst** dan apoc. v. *siel*) [1]); *waer* (esset) /2819, /2999, 4362 (*: van, in vaer*), /2225 (*: naer*), 4314 (*: openbaer* adv.), 4831 (*: niemaer* acc. sg.); 5370 (*: daer* adv.), 5555 (*: daernaer*), 6656 (*seer: weer*), dus rijmende op woorden, die meestal wel geapocopeerd *kunnen* worden, maar toch ook nog zeer vaak met *-e* voorkomen. **Het** eenige ontwijfelbare geval schijnt *waer* (esset) 5549 (*: ic seg di waer*); wel zou men hier gemakkelijk *ware: twaren* kunnen lezen, doch *ghi secht waer* is een te gewone uitdrukking (zie gl.), om het zonder geldige reden hier te betwijfelen. Gewoon was de apocope ook hier stellig niet, blijkens rijmen als 5572, 5573, 6003: 4, 6639: 40, 7713: 4 enz. waar de volle vorm, soms zonder eenige noodzaak (bij op elkander rijmen van twee conj. praet.) ook in het zoo sterk moderniseerende hs. b zijn blijven staan.

Verbogen infin. na te. Vgl. Franck, AfdA. 5. 82 en ZfdA. 26. 344. Apocope is hier schijnbaar bijna regel, maar zij is lang niet altijd bewezen. Vooreerst zijn er zeer vele gevallen, waar beide rijmwoorden zonder eenig bezwaar met eene *-e* verrijkt kunnen, en dus ook meestal wel moeten worden, zooals *te slaen* /784 (*: vaen* acc. sg.), *te doen* /1348 (*: baroen* acc. pl.), 5608, 5775, passim (*: coen*, een zeer gewoon rijm), zie verder nog /867, /1623, /1673: 4, /2031: 2, /2203, /3340, 4231, 4267: 8, 5364, 6072, 6404, 6667, 6774, 7776, 7787: 8, enz. enz., op alle welke plaatsen de volle, ongeapocopeerde vorm althans *mogelijk* is. Het hs. (b) heeft deze wel *zeer zelden* behouden (bijv. 3804),

1) Over *bleef* (8) 7370 (*: gheeft*) zie Ojb. 104.

maar deze zeldzaamheid bewijst op zich zelve natuurlijk niets.

Eene tweede reeks van gevallen, waar de apocope ten minste twijfelachtig is, vormen die plaatsen, waar de infin. afhangt van *wanen*, *beghinnen*, *pleghen* en dgl. ww., welke in den ouderen tijd door den blooten inf. gevolgd werden, terwijl later de verbogen inf. met *te* daarnaast en daarvoor in de plaats kwam (vgl. tegenwoordig *durven* met *te* iplv. met den enkelen inf.). Zulk een infin. met *te* komt voor (in het rijm): na *wánen* /756, /1770, 3518, 3519, 6350, 6363, 6957 (c), 7029, 7043 (c), 7299 (c); na *beghinnen* /745, /810, /1728, /1769, /2158, /2260, /2892, 3882, 5778, 6473, 6480, 7116; na *pleghen* 4451, 4939, 5899, 6156. Op bijna al deze plaatsen *kan* men zonder bezwaar den blooten inf. herstellen: of men evenwel het recht hiertoe heeft, is niet zeker; immers ook de constr. met *te* schijnt reeds vrij oud: zoo vindt men in I (waar de bloote inf. regel is), reeds *te*: na *beghinnen* 148/, 1693/, 1707/ (:), na *pleghen* 521/ (:), 536/, 2760/, (na *wanen*, naar het schijnt, nog niet), en zoo vind ik bij Maerl. bijv. na *pleghen* den blooten inf. Heim. 934 (:), 998, Franc. 10132, Mart. 1.905 (:), Sp. I[3] 13.32, Rijmb. 4779 var., 21244; doch *te -e* Rijmb. 610 (:), 1879, 4779, 4853 (:), zie verder gl. Rijmb. i. v., dus beide meermalen door het rijm gesteund. Ook zijn er in II een paar plaatsen, waar men den blooten inf. niet kan herstellen, zonder in het rijmwoord eene ten minste even onwaarschijnlijke apocope aan te nemen, zoo na *pleghen* /1727 (uit I), na *beghinnen* 6480. Het is dus twijfelachtig, of men niet op vele plaatsen de nieuwere constr. met *te* van het hs. moet laten staan. Aangezien echter de inf. zonder *te*, althans na *wanen* en *beghinnen*, in het hs. nog *herhaaldelijk* voorkomt, en men alleen op de beide bovengenoemde plaatsen *gedwongen* wordt de nieuwe constr. te erkennen, geloof ik te mogen vaststellen, dat tijdens II de nieuwe constr. na *plegen* en *beghinnen* (na *wanen* schijnt zij later te zijn ingeslopen [1]) allengs de oudere begon te verdringen, maar nog

1) De tijd van het optreden dezer constr. zal weder alleen uit de oorkonden kunnen bepaald worden: de rijmen baten hier weinig, daar deze beide kwesties (apo-

geenszins geheel verdrongen had (evenals nu bij *durven*), zoodat men, waar het rijmwoord het niet verbiedt, gerust *te* kan schrappen. Maar al mocht men door de nieuwe constr. slechts als bij uitzondering toe te laten te ver gaan, zoo dwingen deze plaatsen in allen gevalle niet tot het aannemen der apocope na *te*: men kan òf den blooten inf. òf, waar het rijmwoord het eischt, *te -e* lezen [1]). Na deze beperkingen moeten wij echter toegeven, dat er verscheidene plaatsen zijn, waar eene aanvulling met *-e* om het rijmwoord onmogelijk is. Zoo komen geapocopeerde infin., voorafgegaan door *te* voor: 1° na een znw. /2874, 6479 (?), 7301, 7412; 2° na een bnw. 3829, 4918, 6907 (volgens M's lezing; b heeft acc. na *in*), 7566; 3° in finale zinnen zonder *om* na een ww. /553, /2069, 4127 (pM.; b anders), 4554; 4° in finale zinnen met *om* na een bnw. of een ww. /2512, /2847, 5114, 5609, 7449; 5° na een voorzetsel, gevolgd door *te* 6030; 6° na verschillende ww. (*hem*) *pinen* 6828, 6942, 7467, 7688, *ghereden* /1776, *dwinghen* 5701, *ontbieden* 3739, *wisen* 6346, *heten* 6940, *sweren* 7191, *weten* 4708 [2]), 5906, 6938, *schinen* 4386, *zijn* /2684, 4328. Het is mogelijk, dat in enkele dezer gevallen ook de bloote inf. zonder *te* gebruikelijk was, bijv. na bnw. met *om* (nog in de 17e eeuw) [3]), na *schinen*, *weten*, *heten* (?), enz., ook dat twee naast elkander staande, of van elkander afhangende infin. verschillend

---

cope der *-e* en geldigheid van *te -e* iplv. enkelen inf.) wederkeerig van elkander afhangen, en men dus in een cercle vicieux komt.

1) De gevallen waar de infin. na andere voorz. dan *te* staat (/2423, 3698, 3830, 3945, 6253 (*te* invoegsel van WM.), 6937, 7007, 7103 (of znw.?), 7778) blijven hier natuurlijk buiten beschouwing: daar kan òf een acc., òf een dat., die evenals andere dat. (ook bij Maerl. reeds) apocope toeliet, bedoeld zijn: de „taaiheid" der *-e* geldt, zooals bekend is, alleen voor den infin. na *te*, en die wordt door deze plaatsen niet weersproken. — De oorzaak van dit beklijven juist na *te* is blijkbaar hierin gelegen, dat *te* langer dan eenige andere praep. (immers tot heden toe) uitsluitend den dat. geregeerd heeft, en men dus onbewust na *te* een anderen vorm dan dien van den nom.-acc., een duidelijk datief-teeken verlangde.

2) Volgens V.'s afschrift; M. heeft geen *te*.

3) Vgl. Van Helten, Vondel's taal § 194—196.

behandeld werden [1]), doch bezwaarlijk zal men *alle* gevallen kunnen verwijderen [2]).

Als resultaat meen ik dus te kunnen vaststellen: dat de ongeapocopeerde vorm met *-e* na *te* in II [3]) nog in gebruik was, dat na *wanen*, *beyhinnen*, enz. meestal nog de onverbogen inf. zonder *te* werd gebruikt, maar dat na andere voorzetsels, en ook soms na *te* apocope toch ook reeds werd toegelaten.

Drong de apocope hier, waar de *-e* zoo bijzonder lang constant is gebleven, reeds uit de spreektaal in de schrijftaal binnen, dan heeft men het recht, in II die apocope ook in andere gevallen te verwachten. Voornamelijk komt hier in aanmerking de *-e* in de verbuiging.

IV. Declinatie.

A. Substantiva.

Sterke masculina (*behalve ja-stammen*). **Nom. sg.** Anorgan. *e* in *pry(h)ore* 945/ (*: ore* [4]), en toch ook zeker wel in *provisore* 4507 (*: te vore(n)*; b: *oor: oor*); over deze overtollige *e* in bastaardwoorden zie Fr. t. a. p. 80.

Acc. sg. *enen mure* 335/, 343/, 1162/ [5]) schijnbaar mann.,

---

1) Vgl. over iets dgl. Fr. t. a. p. 82, V. Helten t. a. p. § 197, Verdam, Tekstcrit. 81, en hier /553, /2684, 4127 (in omgekeerde orde 3518—9?), waar zoo iets denkbaar ware.

2) Aan een verschil tusschen één- en meerlettergrepige ww. (dat nl. de laatstgenoemde, waar de *-e* na eene lettergroep met toonloose *e* kwam te staan (*te houdene*, *te vertreckene*), eer apocope toeliet dan *te gane*, *te doene*, enz.) valt niet te denken: onder de boven opgesomde zijn er verscheidene van de laatste soort.

3) In I is, (zie boven, blz. 52, en ald. noot 3) van apocope der werkwoordsvormen geen sprake: ten hoogste vindt men een enkele maal *in* het vers een vorm als *in te wonen* 3177/ moet men daar lezen: *in te woonne?*

4) Zie Ojb. 40.

5) Alle aanhalingen in dit hoofdstuk staan weder in 't rijm, indien het omgekeerde niet uitdrukkelijk vermeld is.

maar elders in I is het woord steeds vrouw., zooals M. ook te recht hier hersteld heeft: *muur* m. en *mure* vr. stonden in het Mnl. naast elkander, vgl. Kluge, i. v. — *cloet* 786/ en *cloete* 792/: het tweede zal wel dat. zijn, zie over *om* c. dat. Franck, Alex. 5. 146 noot en Aant., blz. 456 (ook *cloet: onder voet* ware trouwens mogelijk, zie beneden, blz. 61.[1])

Dat. sg. Voor I zijn de volle vormen met *-e* regel; maar ook voor II zijn deze nog zeer gewoon, òf nog in het hs. bewaard, òf althans waarschijnlijk gemaakt, doordat blijkbaar beide rijmwoorden geapocopeerd zijn; de regelmatigheid van dergelijke rijmverbindingen, waar *beide* woorden met *-e* aangevuld kunnen worden, pleit eer vóór, dan tegen apocope. Vooral bij bepaalde zegswijzen als *bi daghe* (bijv. 2369/2393, 2791/2787, 5409) en dgl. geeft hs. b steeds den vollen vorm; verder bijv. *verrade* 6262 enz., ook buiten het rijm.

Doch daarnaast staan ook geapocopeerde vormen. In I over het geheel zelden, *raven* 17/, *metter dagheraet* 1093/, *in — mont* 1554/, *te — oom* 2129', *in — ban* 2722/, waarvan trouwens die na *in* niet eens als dat. behoeven te worden opgevat[2]).

In II *kunnen* van de talrijke schijnbaar geapocopeerde datieven vooreerst in vele gevallen beide rijmwoorden met *-e* aangevuld worden; zoo: *van — steen* /850 (*: alleen*), /1608 (*: ghemeen*), *knecht* /2932 (*: mit recht*), *uut — mont: hont* (beide dat.) 3567, *raet* 4520 (*: mit quaet*), *van scat* 5523 (*: dat*), *na — waen* 5643 (*: aen*), *met — bec : met — trec* 5857 : 8 (p nog: *trecke*), *bi — coninc* 6005 (*: dinc* dat. sg. of pl.?), *van hongher* 6583 (*: jongher* acc. pl. v.

1) *Minen sinne* (nom.) /11 (*: in dit beghinne*) en *haddi kive* 4933 (*: gaet aen den live*) zijn toch niets anders dan *schrijf*fouten van den afschrijver, door M. te recht verbeterd? Of hebben dergelijke wanschepsels, geboren òf uit verwarring van twee naamvallen of twee constructies, òf uit de neiging eens (af)schrijvers om ook eens oude vormen met een *-e* te gebruiken, *ooit* werkelijk bestaan, ook buiten het rijm, vgl. bijv. bij Hooft: Laes ick sie den *dagherade* (:)? Iets derg. is *ghemaec* /2861 (*: spraec*), /3163, *oorloof* /3007, *hoof* 3923, 4581, welke zonderlinge acc. echter, blijkens de rijmen, stellig van den afschr. zijn.

2) Vgl. tegenover *in — ban* bijv. *te banne* 2740/, *van den banne* 2748/, beide buiten het rijm.

jonc), *mit — nijt* 6955 (: *wijt* adj. of adv.?), *mit — val* 7157 (b: *mit al*) [1]), *te voet* 7742 (: *soet* adj. postp. [2]). Of deze echter alle aangevuld *moeten* worden, zou ik betwijfelen: voor-eerst kan na een praep. vaak de acc. bedoeld zijn, en verder zijn vormen als *ane* (zie ben. bij Adv.), *honghere* (zie F. 21.7,178.4), *te voete* (zie ben., blz. 60), *datte* voor II ten minste onzeker.

Bij de volgende is geene aanvulling der beide rijmwoorden mogelijk, doch kan na eene praep. de acc. bedoeld zijn; de rectie der praep. in het Mnl. is nog niet voldoende bekend om hierover te beslissen: *in — waen* /1083 [3]), *in — ban* 4408, *in — staet* 4693, 5739, *in — mont* 7542, *in — pat* 7703 (acc., of dat. als *God*, zie F. 178.4), *aen — Dam* 6888, *bi — raet* 5295, 5968, *uut — mont* 4754, *uut — gront* 5611, *mit — vlijt* /3142, *mitten wint* 6977 (c), 7055. Indien men al deze plaatsen als dat. moet opvatten, zijn dit natuurlijk zoovele bewijzen van apocope; doch men mag stellig na *in* en *aen*, en vrij zeker ook na de andere praep. een acc. aannemen.

Voorts *in schijn* 4598 (: *concubijn* nom. sg.); tegen aanvulling is geen bezwaar, maar in eene dergelijke bijwoordelijke uitdrukking na *in* zou de apocope evenzeer verklaarbaar zijn, als in het er op rijmende vreemde woord. Evenzoo kunnen *ghedaen aenschijn* /1832 (: *in den lachter mijn*) en *dat is a.* 4352 (: *u pijn*) met *-e(n)*: *-e* gelezen worden; daar evenwel bij *pine* en bij de pron. postposita apocope vroeg geoorloofd schijnt (F. 208.1, 222), *an schine* eene bijwoordelijke uitdrukking is, die al spoedig tot één woord is samengesmolten [4]). en eindelijk *worden a.*: *sijn* (sunt) 1775/1795 geene aanvulling toelaat, zullen wij hier wel voor I en II apocope moeten aannemen.

Streng bewezen zijn ten slotte slechts enkele gevallen: *teinden*

---

1) Zie reeds M's lezing naar *c*: *selle*: *mit allen*.

2) 4390 is zeker wel acc. bedoeld.

3) In *mi ducht mijn waen* /609 is w. volgens Verd. 2.452 nom.

4) Zie o. a Verd. i. v. *bi*.

5) Vgl. over de apocope in dergelijke „formelhaft gebrauchten Verbalformen" F. 180. begin.

minen praet 6752 (*: vraet* acc. sg.), *te voet* 5419 (*: ghemoet* adj.), 6325 (*: bestoet*), 6959 (*: mitter spoet*), 7012 (*: ootmoet* (acc.), (het laatste weder eene staande uitdrukking).

Met het oog op Maerl. en R. I, waar de apocope in dit geval toch ook reeds geoorloofd was (F. 178. 4, t. a. p. 81 en 343), en op den infin. na *te* in II (bov. blz. 56) is dit kleine aantal bewezene gevallen eenigszins onverwacht en bevreemdend; waarschijnlijk zal men dus op vele der opgesomde plaatsen toch wel een dat. zonder *-e* moeten aannemen, en het voor toeval houden, dat die vormen niet meermalen door het rijm *bewezen* worden. In elk geval blijkt M.'s bewering, dat »die sehr häufige Apocope durch die Reime meist bestätigt wird" (Einl. XII), althans op dit punt onjuist; integendeel, in den regel heeft de omwerker zeker nog den dat. met *-e* geschreven; en waar dit niet het geval is, behoeft men nog niet eens altijd eene ongere apocope aan te nemen (zie Fr. t. a. pl.), dikwijls zijn het oudere vormen zonder *-e*: de jongere apocope begon pas door te dringen, het eerst, naar het schijnt, in bepaalde uitdrukkingen.

Nom. en acc. pl. In II komen buiten het rijm vele onbewezen en ongeloofelijke vormen zonder *-e* voor, zooals nom. *hond* /365, 7534, *vond* 4354, *scalc* 4814; acc. *spronc* 6961, 7036, *vinger* 4241, *tand* 5493; zijn dergelijke vormen ooit of ergens in gebruik geweest? Anders staat het met eenige, die ook in het rijm voorkomen: *baroen* nom. 6403 (voc. /2770 buiten het rijm), acc. /1347, 4280, *campioen* nom. 6773, *caproen* acc. (pl. of sg.?) 4232 (alle *: te doen* of *: coen*), *prochiaen* voc. /868, *present* acc. 5894, en verder *knecht* nom. 5312, acc. /2702, 5873 (*haren knecht* acc. of dat? pl.), *huusghenoot* nom. /2770, *speelghenoot* nom. 5206, *voet* acc. 3900 [1]). In al deze gevallen is apocope niet ongehoord: bij bastaardwoorden, bij de oorspronkelijk consonantische stammen *knecht* en *ghenoot* en bij den oorspr. *u*-stam *voet* (vooral in een gewone verbinding als *onder voet*, die hier evenwel slechts op conjectuur berust) komen

1) Volgens mijne lezing, zie Ojb. 96.

zulke schijnbaar onverbogen vormen werkelijk voor (zie F. 178. 6, 198 Anm. en t. a. p. 81 en 343): zij *kunnen* dus ook hier bedoeld zijn. Doch de volle vormen zijn overal mogelijk en ten minste even waarschijnlijk; alleen *present* 5894 (*: ghesent*) wordt door het rijm bewezen.

De zwakke nom. acc. pl. op *-en* komt in het hs. van I reeds een enkele maal voor (337/, 3349/, door M. onveranderd gelaten), in het hs. van II zeer dikwijls: *magen* /72, 7722, *dagen* 3799, *honden* 3889, 5787, *slagen* 7356, *tanden* /205 (:), *scalcken* 4233, *visschen* 6349, *moniken* /2728, *coningen* /1425, *vluegelen* 3783, enz. [1]). Zijn deze vormen alleen van den afschrijver, die de door den omw. nog uitsluitend gebruikte mv. op *-e* in *-en* veranderde, hetzij om het rijm *e: en* te verbeteren [2]), hetzij omdat hij werkelijk reeds de nieuwe mv. op *-en* kende; of heeft ook de omwerker deze mv. op *-en* gebezigd, zooals men volgens F. 178.6 voor een schrijver uit het einde der 14e eeuw zou mogen aannemen? De rijmen baten hier niets: immers *e: en* is, zoover ik weet, altijd en overal geoorloofd geweest; wat des dichters en wat des afschrijvers is, zal dus ook hier voorloopig niet gescheiden kunnen worden.

---

1) *Boecstaven* /496 (:) kan plur. v. een zw. *boecstave* zijn, dat naast *staf* bestond, zie Franck, Gloss. en Etym. Wdb.

2) Het rijm is zeker niet de éénige reden tot verandering geweest: vooreerst komen de vormen met *-en* juist dikwijls in het vers voor, terwijl er omgekeerd vele *e: en* rijmen in het hs zijn blijven staan (vgl. de lijst in M.'s uitg., blz. 436 met het hs.); en ten tweede bewijst bijv. *dagen* (acc. pl.): *ic clage* 5753, waar door den nieuwen pluralisvorm juist het zuivere *e: e* rijm geschonden wordt, wel, dat de afschr. althans niet alleen om het „eye-rime" wijzigde. — Bij *daghe* (dat. sg.): *haghe* (nom. sg.) × *dach* (acc.): *sach* 41/45 zou men wellicht kunnen denken aan eene opvatting door den omw. van *haghe* als mv., bij welke verandering in *haghen* een door hem afgekeurd rijm *e: en* ontstaan ware, om welke reden hij het dus liever in *dach, sach* veranderd zou hebben; eenvoudiger is het, de verandering toe te schrijven aan de vervanging van *in* c. dat. door het nieuwere *op* c. acc. — *claghe* (nom. sg.): *maghe* (nom. pl.) × *clagen* (inf.): *magen* 61/71 behoeft men niet aan den omwerker toe te schrijven, de verandering kan evengoed van den afschr. zijn (hetzij om *en: en*, hetzij om een plur. op *-en* (vgl. echter /3470) te krijgen, hetzij wegens de constructie (vgl. trouwens reeds 1758/).

Gen. pl. *keer* 3638 (*: meer* mare) en dgl. bewijzen natuurlijk geene apocope.

Dat. pl. *baroen* /1027, /3339, 3697; alleen het laatste (*: int misdoen*) is zoogoed als bewezen.

Sterke neutra (*behalve ja-stammen*). **Nom. acc. sg.** Over *int isere* 3472/ (*: in de risere*) zie Ojb. 94: men zal, ter verwijdering van den bastaardvorm van dat. en acc., dus moeten lezen òf *beide* in dat. of acc. pl. òf *in die riser: int iser*. Een dergelijk wanschepsel in b is *in dit beginne* (*: minen sinne* nom.) /11, waar de omwerker natuurlijk *sin: beghin* schreef (zie bov., blz. 58, noot 2 [1]). Bij enkele woorden is men in twijfel over den aan te nemen nom.: *na sijn begheer* /709 (*: beer* urso), *haer, sijn b.* acc. sg. /2337, 5706 (beide*: heer* dominum, -o); op de tweede plaats drukt M.: *ere: ere*, op de twee andere *eer: eer*. Verd. geeft *begeer* als onz. op, dat òf uit *beghēre* moet zijn geapocopeerd (de bewijsplaatsen zijn alle uit lateren tijd), òf eene jongere afleiding van *begheren* kan zijn. Maar ook *die beghere* (mann. of vrouw. evenals *ghere*, vgl. F. 181 anm. 1) is mogelijk. Wellicht hebben al deze vormen naast elkaar bestaan, vgl. *ghe- mesbare, -aer, ghenent, -de* en dgl. vrouw. of onz. woorden, zie beneden. Naast *volen* acc. 4003, dat. 4067 (niet:) komt *vole* voor nom. 3997 (*: cole*), acc. 4033 (*: ter scool*), dat. *vool* 4025, 4074 (beide niet:); hier is geen sprake van apocope, of van eene ontwikkeling als van Mnl. *raven* tot Nnl. *raaf*: er bestond van oudsher een vorm zonder *-n* (Got. *fula*, Ohd. *fuli*) naast dien met *-n* (Ohd. *fulin*), zie Kluge i. v. [2]). Bij *paradise* acc. sg. 5457 (*: spise*) zou men kunnen denken aan eene anorgan. *-e* (vgl. boven, blz. 57 over een dergelijke *-e* bij masc.); ten overvloede kennen het Ohd. en Mhd. naast *paradīs* ook *paradīsi, -e*, zie Graff en Ben.-Müll. i. v.

Dat. sg. Apocope in I alleen in *van baraet* 483/, een vreemd

---

1) Over *venine* (acc.) 4933, zie ben. blz.?

2) *Vole* o. a. ook Nat. Bl. 1. 1683 (VAB; Verwijs: *volen*). Het Gron. kent nog *wool* (Onze Volkst. 2. 60).

woord, waar apocope oud is (F. t. a. p. 343), en *in huus* 1066/, 1117/, 1358/, 1541/, *an — huus* 1123/, *voor — huus* 1376/, waar men wel aan een mogelijk bedoelden acc. zou kunnen denken (vgl. echter *uten huse* 1127/, *in dien huse* 1237/, beide buiten het rijm), doch dit niet behoeft te doen, aangezien de dat. zonder *-e* in dit woord overoud is, dus in elk geval niet door jongere apocope ontstaan is (vgl. Grimm, Gr. 1².622, Gallée, Alts. Laut- u. Flexl. 1 § 56, Braune, Ahd. gr. § 238, anm. 2, Paul, Mhd. gr. § 115. anm. 2).

In II heeft schijnbaar telkens apocope plaats, doch zelden ontwijfelbaar. Vooreerst is een volle vorm met *-e* in vele gevallen waarschijnlijk of althans mogelijk, zoo bijv. *in verdriet* /1440 (*: liet* 1 sg. conj.), *van steen* /2761 (*: ghemeen*), *van — vel* /2979 (*: van — ghesel*), *mit quaet* 4519 (*: teinde mijn raet*), *van enen been* 5453 (*: reen* dat. sg.), *in enen jaer* 5703 (*: volvaer* of*: volnaer*, zie Ojb. 103; in beide gevallen is *-e: -e* mogelijk), enz. In *mit — recht* /2701, 5873 (*: knecht* acc. pl.), /2931 (*: k.* dat. sg.), 6551 (*: gheslecht* acc. sg.), *mit onrecht* 4389 (*: k.* dat. of acc.? sg.) zou men apoc. kunnen aannemen, omdat *knecht* als oude conson. stam eene eigenaardige vervoeging had (zie bov. blz. 60), *gheslecht* wellicht apoc. toeliet (zie beneden), *mit* c. acc. mogelijk was [1]), en bovendien in eene dergelijke bijwoordelijke uitdrukking apocope eer te verwachten is; maar tegen aanvulling bestaat toch geen bezwaar.

Ten tweede vele gevallen, waar aanvulling onmogelijk is, doch na een voorz. de acc. iplv. den dat. bedoeld kan zijn: [2]) *in — beghin* 4185, *in — crijt* 6742, *in — berijt* 7682; *mit — naesgat* (stellig acc.) 6078; *na — lijf* /836; *voor — huus* /1090 (zie hierboven); *van — venijn* 5387 (bovendien een vreemd woord); *aen — ghelaet* 6472.

Op andere plaatsen echter blijkt de dat. uit lidw. of vnw.

---

1) *Mit allen rechte* 5878, *mit desen onrechte* 5312 (beide*: knecht* plur.) is natuurlijk wel datief.

2) Ik laat hier de gevallen buiten rekening, waar de acc. duidelijk blijkt òf uit het vnw. (zooals /12), òf uit den klinker (zooals /659, waar M. de lezing van b: *hof ghelof* onnoodig (en onjuist?) in *hove: ghelove* veranderd heeft).

en is aanvulling onmogelijk of althans twijfelachtig: *in sinen leven* /2536 (*: wil vergheven*) (na eene toonlooze lettergreep), *in enen halven jaer* /2605 (*: daer*, dus *e: e* niet onmogelijk), *van enen dinc* 3989 (een woord, dat behalve onz. ook vrouw. is geweest, wat invloed kan hebben gehad), evenzoo *van alle dinc* 6006 (waar geslacht, getal en nv. onzeker zijn), *ter luden huus* 5119 (zie de vor. blz.), *na den richt* 6702 (*: nicht*; is *nichte* met anorgan. *e*, evenals in het Nhd., onmogelijk?). Onze uitkomst is dus, dat er van jongere apocope nauwelijks een ontwijfelbaar, of althans verklaarbaar geval te vinden is; evenals in het mann. is de apocope der *-e* in den dat. sg. nog uitzondering, tot zekere gevallen beperkt; de volle vormen zijn regel.

Nom. acc. pl. Van *jongere* apocope is hier geen sprake. In I bestaan de vormen met en zonder *-e* zonder verschil naast elkaar, bijv. *lier* 855/, *-e* 895/, *dier* 1868/, *-e* 1873/. In II zonder *-e*: *been* /1283, 6822, *jaer* 5990, 6394, *lier* /797, *woort* /15, /466, 6929, 7762, *dier* /2696 [1]), *haer* /2324, *scaep* 4270 (?) (buiten het rijm 6330), *dinc* 4517, 5981, 7752 (kan ook als fem. sg. worden opgevat [2]); verder vele met *-e*, bijv. *woorde* 5640; ook met *-en*: *dingen* 4613, 5333 (?), *ghebreken* /2080, *stenen* 4085 (dat.?), en *dieren* zeer vaak buiten het rijm, (dat hier trouwens weinig bewijst). I schijnt uitsluitend *-re* te hebben [3]), II meestal *-er*, zoo *kinder* /1883, /2147, 3871, 5173, 6531, 6573, 7243, 7387, 7759, *jongher* 6584 (plur. v. *dat jonc*, als znw. gebruikt), maar toch ook *-re*: *hoenre* /2115, *beenre* 3831, 5839 (beide niet:); *-e*: *kinde* 4569, *jonghe* 6522; *-en*: *jonghen* 6120, 6657, *bladen* 5783, *recalven* 6597; *-eren*: *kinderen* /426, *wichteren* 6678 (beide niet:).

Dat. pl. Hebben vormen als *kynderlijn* /1468, *welpekijn* /3240 (en ook wel /1380) (beide: *Ermelijn*), *been* /820 (*: cleen*) [4])

1) *fier* is toch zeker wel van den afschrijver.

2) Is *peerd* 3900 plur. en *beest* 4753 pl. fem. of neutr. (beide buiten het rijm)?

3) Zooals men dan ook 2085: 6 wel zal moeten lezen (a: *coene: hoene*, M.: *-er: -er*).

4) Immers hier is toch wel, evenals in I 800/, *plur.* bedoeld.

ooit bestaan (syncope van *-nen* tot *-n*)? Hier moet in elk geval overal toch wel *en : e* hersteld worden. Ook hier naast *-eren -en : kinden* 6601, 6633, *jonghen* 3867; *-ers : kinders* /1399 (niet:).

ja-stammen. Masculina. Apocope komt in I en in II alleen voor in de woorden op *-er*. (Over *pit*, *Kriekenpit*, *oghenpit* (ook dat. en acc. *-pit* blijkens /3167, 3723) [1]) en *ric* (de plaatsen bov., blz. 27) zie F. 179 en t. a. p. 336; verandering van *dit* (overal het rijmwoord) in *ditte*, hoewel anders mogelijk, is dus onnoodig en ongeraden. Onder de talrijke plaatsen, waar *-are* tot *-aer* is verkort, zijn er slechts twee twijfelachtig, nl. *mordenaer* acc. sg. 5911 (*: twaer*), waar *are : are* wel mogelijk, doch niet waarschijnlijk is (*twaer* »de waarheid" passim), en *outaer* acc. sg. 4828 (*: claer* praedic.), waar volgens F. 208.2 *are : are* althans niet onmogelijk is. Of men /2477 (*dit telde hi die vier felle verrader : algader*) moet lezen: *verradren : algadre*, dan of men den geapocopeerden pluralisvorm *verrader* moet aannemen (F. 180), kan ik niet beslissen. — Gewoonlijk gaat de plur. dezer woorden in de hss. van I en II reeds op *-en* uit, welke zwakke uitgang hier ook het eerst te verwachten is; daar echter *e : en* geoorloofd is, kan wederom niet vastgesteld worden, wat van den omw., wat van den afschr. is; toch komen in b nog plur. op *-e* voor: *ghebuer* /1606, *ghetughe* /1909; die op *-s* in a zelden, in b vaker: *dorpers* 845/884, /887, 866/902, *jaghers* 2456/2474, *verraders* /2521, *voetganghers* 3746, enz. (alle niet:). — *soen* (nom.): *loen* 4471 wordt door M. wel te recht in *sone : lonen* veranderd.

ja-stammen. Neutra. Noch in I, noch in II is apocope bewezen. (Over *stic* (de plaatsen bov., blz. 27), *net* 5679, 7668 zie F. 185 en t. a. p. 336). Van de woorden met *ghe-* zijn ook in II de volle vormen nog zeer gewoon, bijv. *geslachte* /3472, 3881 (niet:), 7267 (alle acc.), 3687 (dat.), *gerochte* /884 (acc.), *gedinge* /504 (dat.). Gevallen als *gherocht* 7500 (acc.: *hi mocht*), 6187 (dat.: *hi brocht*), *aensicht* 7131 (acc.: *ghedicht* adv.)

1) Waarom M., gl. dit als onz. opgeeft, weet ik niet.

bewijzen natuurlijk eer den vollen vorm dan de apocope; twijfelachtig zijn echter plaatsen als *gheslacht* 6552 (: *recht* dat.), 7267 (: *wacht* dat. of acc.), 7599, 7663 (: *macht* dat.), waar apocope wel niet bewezen, maar toch niet onwaarschijnlijk is. — *Ghe-*, *mesbare* in I uitsluitend, en ook in II 1763/, 3249/, /3263 (alle: *ware* esset), maar 3601 (: *haer* pron. pers.), 4416 (: *jaer* acc. pl.), 7137 (: *daer*) maken ook *-aer* niet onwaarschijnlijk; over het ontstaan dezer vormen zonder *-e* van woorden met *ghe-* naar analogie der talrijke neutr. verbaalsubst. met *ghe-* zie F. 185, t. a. p. 337, Aant. op Alex. blz. 470. (De beide woorden schijnen in I en II steeds neutr., nooit fem. te zijn). — *Ghenent* 2533/ (acc.), *met groten geninde* 2832/. In het Mnl. schijnen twee woorden *ghenent* en *ghenende*, beide n. en f., naast elkander te bestaan. Of deze woorden *van oudsher* naast elkander bestaan hebben, dan wel uit elkander ontstaan zijn, en zoo ja, op welke wijze, is, bij de talrijke mogelijke oude vormen en »analogiebildungen" moeilijk uit te maken; ik wijs er alleen op, dat bij Otfrid het simplex *ginindan* voorkomt, dat de uitdrukking *met ghenende*, waarin het woord voornamelijk gebruikt wordt, zoowel van het een als van het ander de dat. kan zijn, en dat *ghenent* blijkbaar geen jonge apocope-vorm is [1]). — *Antwoorde* 2138/, 2954/, *vorwoorde* 2534/, *voorwaerde* 6461 (alleen het eerste:) schijnen in I en II beide f.; ook hier spelen van oudsher verschillende vormen door elkander (zie over deze en dgl. woorden Braune, Ahd. gr. § 201 anm.) In allen gevalle is bij geen dezer woorden van eigenlijke apocope sprake. — *Hoi* nom. 6534, *stroi* dat. 3915 (beide: *proi*). Het eerste zou de, hoezeer onregelmatige, toch algemeen-Mnl., uit de cas. obl. ingedrongene vorm zijn voor het normale *houwe* (zoo nog bij Kil., zie ook Franck, Etym. Wdb. en vgl. Nnl. *ooi*, *het Gooi*); doch de regel is in b naar p

1) Voor *met ghenent* (i) zie verschill pl. bij Oudem. (waarvan de meeste:), en nog Ren. 1456 (:); *met ghenente* Limb 2.670 (:) zal wel een fout des afschr. zijn, evenals Maerl., Sp. H. 3[a]. 48. 51 (zie de noot aldaar), ofschoon de vorm niet onverklaarbaar ware. — Vgl. ook *scende* f. en *scent* m. (reeds bij Maerl., Wap. Mart. 1843) naast elkander.

ingevuld: er kan dus zeer wel de, ook om het rijmwoord waarschijnlijke, datief *hoie*, gestaan hebben [1]). Evenzoo zal *stroi* wel met eene *-e* verrijkt moeten worden: het is dan een dat. van *stroi*, dat òf een oud afleidsel op *-ja* van *straujan*, òf een jongere »anlehnung" aan *stroien* moet zijn (iplv. het oude *strô*, dat. *strôe*), uit *strao*, *strawe*, zie Braune, Ahd. gr. § 114*a*), waarop ook het in denzelfden kring behoorende, en vaak te zamen gebruikte *hoi* wellicht niet zonder invloed geweest zal zijn (nog heden is *strooi* in dialecten, naar ik meen, niet onbekend).

Zwakke masculina. De nom., acc., dat. sg. vertoonen in I nooit, in het hs. van II ontelbare malen apocope, doch er is nauwelijks één bewezen geval: *heer : seer, haen : ic waen* en dgl. (passim) bewijzen natuurlijk niets; evenmin *heer* [2]) (voc.) 6018, 6068 (beide: *meer*, zie ben., blz. 82); *wil* /27, /2909, 6245, *onwil* 5984 (alle: *stil*); *paep* 4269 (: *scaep* acc. pl.; *scape* is in II evenzeer mogelijk, zie bov., blz. 64), 4412 (: *aep* [3]); *born* 6425 (: *korn*; Kil. nog: *korne*); *poot* [4]) 6088 (: *koot*), 7025 (: *enen slach groot*) (en buiten het rijm 6966); alleen het laatste geval schijnt twijfelachtig, in zooverre *enen slach grote(n)* voor II wel wat te oud schijnt, doch zie F. 208. Dus geen enkel zeker geval; de volle vorm is ook nog vrij dikwijls in b bewaard gebleven. Over monstra als *bood* 6675, *scaed* 6207, en dgl. zie bov., blz. 52.

Zwakke neutra. *hert* passim, doch nooit bewezen, ook niet 6847, 7019 (: *smert*): het laatste woord luidt in 't Mnl. *smerte* *f.* (M. geeft naar het Hd. *m.* op).

Sterke en zwakke feminina (behalve i- en u-stammen).

---

1) Bijv: *si laghen op een leitier van hoie*, vgl. *l. v. hoie* 4748, 7617, *v. strói(e)* 3915, en 5711.

2) *Aer* (alleen in II, zie bov., blz. 13) is geene eigenlijke apocope, althans niet op één lijn te stellen met de andere; in allen gevalle, kan het als toonlooze vorm nooit door het rijm bewezen worden.

3) Verd. geeft *aep* als normalen vorm op; waarom?

4) *pote* was oorspr. fem. (zie Kluge); in b (ook in II?) is het echter blijkens de pron. reeds masc.

Van apocope in het enk. is in I geen sprake. In b komen geapocopeerde vormen bij menigte voor, doch slechts zelden door het rijm gesteund. Vooreerst in eenige *vreemde* woorden: bewezen is *les* 4775 (*: misericordes*), 6781 (*: es*) [1]); waarschijnlijk is *feest* 3483 (*: alremeest*) (of mag men *alremeeste* postpositum voor den omwerker aannemen? zie F. 208); doch onbewezen zijn *concubijn* 4597 (*: in schijn* dat. of acc.), *urijn* 7345 (*: pijn* dat.) (5959: 60 hebben beide woorden in b *-e*), *pijn* /238, /399, /1963, /2204, /2437, /2470, /2680, /2991, /3112, 6624 (alle*: Isegrijn* (acc.), *Ermelijn*, *sijn* pron. postp., *lijn*, *te sijn*, *woestijn* en dgl.), 4351 (*: dat is aenschijn*), 4932 (*: venijn* acc., dat als vreemd woord wellicht een overtollige *-e* kan krijgen, vgl. bov., blz. 57), *woestijn* bijv. /529, /2679, /3184 (de door F. 188, t. a. p. 80, 339 besproken vormen *pijn* en *woestijn* behoeven dus in II niet te worden aangenomen), *manier* 5332 (*: van Trier* (zie ben., blz. 75), *proi* 3916 (*: van stroi*), 6533 (*: vuul hoi* nom., maar de regel ontbreekt in b, zie de vorige blz.)

Ten tweede eenige woorden, waar na eene toonlooze lettergreep de *-e* werkelijk verdwenen is: *loghen* /3172, 7309 (beide*: bedroghen*), *koken* 7463 (*: gheroken*), *reden* 4901 (*: te vreden*), 6768 (nom. *pl.: ghebeden*) (ook *in* het vers, bijv. 4185): deze apocope is algemeen-Mnl. (zie F. 21.7, 188, t. a. p. 333); niet alzoo *coninghin* 4307 (*: sin*), en hier met WM. *inne : sinne* (acc. pl.) te lezen is bedenkelijk: werd *sinne* ooit in die bet. in het mv. gebruikt (vgl. 5132)?

Voorts mag men in verschillende gevallen naast de vrouw. woorden een mann. vorm zonder *-e* aannemen: zoo is *vaer* m. in het Mnl. meer gewoon dan *vare* f. (zooals M., gl. opgeeft); dienovereenkomstig kan men in den dat. na *met*, *van*, *in*, enz. *vare* lezen (/1635, /2969, /3000, 3841, 3931, 4361, 7597), doch waar bepaald acc. bedoeld is, *vaer* /2663, 5765 (beide*: secht waer*), *sonder v.* 4111 (*: claer* praedic.) — Mag men bij *met scoonre groet* 6058 (*: int ghemoet*) reeds denken aan een mann.

---

1) Kan het onz *gheles* (o. a. /2939:) op dit woord van invloed geweest zijn?

bijvorm *groet*, als in het Mhd., Nhd. en Nnl. (door den afschr. met een vrouw. verbogen adj. verbonden [1])? — *rol* 7660 (*: in — hol*) is zeker het abstr. mann. woord, nog over in ons: »aan den rol zijn." — *stroot* 5855 (*: hi boot*): kan naast het Mnl. *strote f.* (vgl. M., Anm., Kil., Schuerm. i. v.) toen reeds het Nnl. *strot m.* bestaan hebben, waardoor de beide woorden in geslacht en buiging door elkander geloopen zouden zijn? — Over *stont* f. 2928/ (buiten het rijm 2373/), 5685 (*: hont* nom.) naast *stonde* zie F. 188, t. a. p. 339; over *meercat* 6519 (nom. sg.: *dat*) F. t. a. p. 338 [2]).

De volgende gevallen van jongere apocope zijn echter meer of min zeker. *mare* (volgens F. 194 oorspr. een neutr. *ja*-stam, in het Mnl. altijd fem.) kan, doch behoeft niet gelezen te worden /395, 3932, 4405, 4832 (4831 is corrupt, zie Ojb. 98); 3862 (*: een haer*) schijnt *maer* onvermijdelijk, doch *so duchtic niemen van enen hare* is zeker beter Mnl. dan *s. d. van niemen een haer* (vgl. /1784) [3]). — *siel* 7185 (*: ic wane enen coninc nie en gheviel*) kan men aanvullen, maar na *ic wane* is een conj., hoewel niet onmogelijk, zeker niet zoo gewoon als de ind. — *in die waes* 6278 (hs.: *maes: die arme dwaes*); hier met W. en Verwijs (Inl. op Hildeg. XX) *dwase* te lezen, schijnt mij, ondanks F. 211 1e alin., gewaagd: *dwaes* is toch blijkbaar altijd znw. geweest, of als zoodanig beschouwd, men zal dus hier wel apocope van *wase* moeten aannemen. — Tegen *met uwer pis* 6841 (*: is*) valt niets in te brengen, de nom. *pisse* blijkt uit *mit pissen* 6981, 7103 (en 7052, niet:) (of zijn alle verbogen inf.?) — *te maet* /2869 (*: hoet gaet*) schijnt zeker, maar het laatste heeft veel van een inlapsel des afschr. (vgl. bijv. /2892), nadat

1) Evenzoo zou tegen *boet* 5464 (*: soet*) niets in te brengen zijn, (Mhd. *buoz* m., zie Verd. i. v.); maar niets belet, beide woorden met *-e* te lezen.

2) *met metre heer* 6094 (*: eer*) is natuurlijk *-e : -e*; ook behoeft men het adj. niet maan. te verbuigen, daar naast *heer* m. ook *here* f. stond (zie Franck, Etym. Wdb. i. v.). — *moen* 7336 (nom.: *doen* pl.) kan òf maan. (zonder *-e*) òf vrouw. (met *-e*) zijn (b leest hier ook anders). — Over *pote, smerte* zie bov., blz. 67, 68; over *cruuc -he* 4356 bov., blz. 26, noot 3.

3) 5098 schijnt het adj *mare* bedoeld te zijn, zie ben., blz. 76.

hij het voor *hem* verouderde *ghemicke* van I door *te maet* had vervangen: wellicht heeft de *omwerker* dus de lezing van I behouden [1]) (aan een onz. *maet*, overeenkomende met Mhd. *mâz* n., valt toch niet te denken?).

Vormen met *-en* iplv. *-e* komen in b, en soms ook in a, niet alleen in den gen. of dat., waar het ten gevolge van de verwarring der st. en zw. decl. in het geheele Mnl. gewoon is, maar ook soms in den acc. voor: *priemen* 385/, *vygelien* 431/ (beide niet:), *scaden*, *vromen* 474/; *dieften* /379 (niet:), *karynen* /451, *wylen* /1000, *malen* 3634, *heiden* 4410, *syden* 5947 (niet:), alle welke vormen zeker òf aan schrijffouten òf aan de neiging om *en : en* te rijmen hun ontstaan danken; het schijnt trouwens ook vooral bij vreemde woorden voor te komen, ten gevolge der onzekerheid aangaande den nom.; een enkele maal kan ook het mv. bedoeld zijn, zoo bij *genaden* /77, /345, 7009 (alle:), zie F. 194, Anm.

Van het *plur.* komen in a enkele vormen op *-e* voor: *aventure* 4/, 394/, *lettre* 3363/; in b talrijke geapocopeerde vormen als *muys* /1148, *fonteyn* /3160, *beest* [2]) 4750, enz; alle weder voornamelijk bij vreemde woorden en buiten het rijm; *reden* 6768 (:) is syncope van *-nen*.

Vrouw. i- en u-stammen. De anorgan. vorm van den nom. acc. sg. op *-e* der langstammige woorden komt in b reeds een enkele maal voor, doch nauwelijks bewezen: *onmachte* /1319 is stellig, *crachte* /844 waarschijnlijk van den afschr. — Of met *lijfs node* 4926 plur. bedoeld kan zijn, weet ik niet. — *sonder sculde* 4324 is geen plur., maar de regelmatige acc. van *sculde* (naast *scult*), vgl. in I *onsculde* 82/ en Ohd. *skulda* naast *skult*. — *Hatenet* 5145 (: *wet*), 5160, 7389 (beide niet:) schijnt vreemd; volgens M.'s ontwijfelbaar juiste afleiding (»Hassdienisse") heeft men in het tweede lid een korten vrouw. *i*- stam te zien, en verwacht

1) Vgl. bijv. *te baet: mit verraet* /2039, waar men met M. lese: *bate : berate*, welk laatste woord de afschr. telkens in *beraet* of *verraet* verandert.

2) Kunnen *aventuer(e)*, *beest(e)* reeds onz geweest, en kan met *peerd ende waghen* 3800 (:) het enk. bedoeld zijn?

men dus *-nete* (uit **hniti*), zooals Kil. dan ook heeft (vgl. Kluge i. v.). Ook het gloss. achter Franck's gramm. geeft echter *net* op. Doch de vraag, of deze vorm *net* in het Nl. kan hebben bestaan, is hier overbodig; op de eenige plaats, waar *Hatenet* in het rijm staat, zijn blijkbaar *beide* rijmwoorden door den afschr. geapocopeerd: immers niet *wet* »geloof, wet", maar *wete* f. »kennis, kennisgeving" is het rechte woord (»die weet (heeft) haar weetje ook wel" zouden wij nog zeggen). vgl. Kil., gloss. Lep., Fr., gloss., enz. Wij kunnen dus veilig overal *Hatenete* lezen; de vorm zonder *-e* is dan ontstaan òf doordat de afschr. den naam niet begreep, òf doordat er werkelijk naast *nete* een vorm *net* bestond, welke echter voor II door vs. 5145 niet bewezen wordt.

Van de woorden op *-heit* komen in II enkele nom. en acc. sg. op *-hede* voor /247, 4890, 4966, 4975:6, 5016 (dat.?), 5028, 5812 [1]) (zie F. 190).

De gen. dat. sg. zonder *-e* (*vaert*, *daet*, *ghewelt* en *ghewout*, enz.) staan naast die met *-e* (evenals overal in het Mnl.), en schijnen ook in I reeds talrijker dan laatstgenoemde; zeker is dit het geval in II, waar echter ook nog vormen met *-e* voorkomen: *crachte* /3471, *machte* /3193 (niet:), *ghewelde* /2289, *-hede* /3164, 4810, 5590. Ook *-en* vindt men in b: *steden* 5440, *on(t)scouden* 3855, *geboorten* /845, *crachten* /737, 7073 (alle niet:, of: *-en*, dus weinig bewijzend) [2]).

Plur. op *-en* (buiten den dat.) reeds in a en b: *ganzen* 2087/, (/2117 nog *-e*), *mesdaden* 1675/, /2807, *vriheden* /3457, *steden* 5061, *listen* /1938, *noden* 3763, alles sporadisch en buiten het rijm, dus onbewezen.

Kleinere groepen. Gen. sg. *vader*, *broeder* in I nog 1277/;

---

1) *serchede* 2537/ is immers plur.?

2) Van *moort* (in I altijd vrouw. behalve 2196/ (?), in II mann.) luidt de dat. in I *moort* 437/, 2158/ (beide:), en *moorde* 2526/ (niet:). Het Germ. kende een onz., later mann. woord *morþ* (Kluge, Nom. stammbildl. § 117), daarnaast een vrouw. woord, dat in overeenstemming met Lat. *mors*, *-tis* toch wel een *i*- stam zal zijn geweest (vgl. Kern, Lex Salica 68)

178/, 1334/, (*vaders* 2347/?), in II niet meer; plur. deser woorden ook in I meest op *-s* 305/333, 1920/1952, maar *sustren* 320/, 5201, 7387, *dochtren* 329/357 (alles niet:).

Dat. sg. *vrient* komt niet voor, *-e* 3967, 7483; plur. *vrient* alleen 1959/, *-e* 2148/, 3412/ (beide niet:) en in II altijd (ook reeds *-en*). Gen. sg. *viant* nog /2288 (? niet:); plur. *viant* 7557, anders altijd *-de*, zooals ook 6949 wel zal moeten worden gelezen (*: scande* [1]), *-en* /659 (niet:), 4671.

Eigennamen [2]). *Reinaert* [3]) in I nom. *-de* 1898/, 2808/ (beide niet:), zeker alleen van den afschr., en dus in den gewonen vorm te herstellen; dat. *-de* 4/, 31/33, 702/, 1325/, 1977/, 3386/, *-t* 1075/ (niet:), 1325/ (?); acc. *-de* 59/, 154/, 857/, 1757/. In II dat. *-de* /4, /33, /3382, *-t* /1345 (?), /3336, 5175 (of acc.?); acc. *-de* 3494, *-t* /69 (?), /161 (?), /1070, /1777 (?), 5041 (?), 6778, 7248; acc. pl. *-de* 7675. I schijnt dus alleen verbogen vormen op *-de*, II ook verbogen vormen met apocope op *-t* te kennen.

Tibeert en *Grimbeert* moesten, verbogen, *-te* luiden (zie Graff 4.325), zooals ook in I voorkomt (*Tibeerte* 1942/, 2246/ *Grimbeerte* 2257/, 2288/ alle 4 buiten het rijm); ook I laat beide namen op *-tus* uitgaan. Daarnaast staan in II van beide namen onjuiste vormen met *ae* [4]), en van *G.* in I ook een dat. op *-de* 1753/, 1760/ (beide niet:), blijkbaar ontstaan door de analogie van *Reinaert*, *-de* en de volksetymologie van *Grim-baard* [5]); eindelijk in I een dat. *Tibeert* 1246 (niet:), 1925/.

Cuwaert [6]) dat. acc. *-de* 2744/ (niet:), 3385/, (I ook: *-dus*), de

1) Of bestond, evenals *scent* m. naast *scende* f., ook *scant* m. naast *scande* f. (vgl. bov., blz. 66 noot, en Wiselau (Mnl. ep fragm, ed. Kalff) 29 noot)?

2) Zie hierover ook Ojb. 196 vlgg.

3) *ee* iplv. *ae* alleen in II /1021, 3494, 3712, 6903, 6946, 7039, 7348 (alle: *é*), 3817 (*: é*), en dikwijls buiten het rijm.

4) O. a *Grimbaert* /1492, /1777 (beide: *Reinaert*), en dikwijls buiten het rijm, evenals *Tibaert*.

5) Zie reeds /185—7 (?).

6) *ee* iplv. *ae* alleen in II /3087.

dat. en acc. op *-t* in II /3381, /3087 moeten blijkbaar in *-de* veranderd worden.

Isingrijn nom. *-ne* 2489/ (niet:); dat. en acc. *-ne* 3000/, 231/, 1563/, 2093[1]), dat. *-n* /2992 (?), 6053 (: *swijn* acc. sg.), maar zulk eene appos. bij een dat. staat in het Mnl. niet altijd in den dat. (zie F. t. a. p. 343), acc. *-n* /237, /2123, /3409, geen van alle bewijzend, hoewel in de rijmwoorden (*pijn*, *Rijn*, *mijn* postpos.) apocope *mogelijk* is; (buiten het rijm ook in I *-n* bijv. 1515, 1614/); apocope dus ook voor II nauwelijks bewezen.

Belijn dat. *-ne* 3215/, 3285/, 3344/ (beide niet:), 3375/, 3424/; *-n* /3229, /3371, 5908; acc. *-n* /3426; geen van alle bewijzen apocope.

Brune in I òf volgens de oorspronkelijke zwakke verb. (alleen de met: gemerkte staan in het rijm) nom. *Brune* 497/, 863/, 2489/, 3413/; voc. 563/, 659/, 704/ passim; gen. *-nen* 2435/, 2486/; dat. *-nen* 657/, 773/, 807/, 2461/, 2472/, 2842/, *-ne* 476/, 645/ (:), 1461/ (:), 1813/ (:), 1819/ (:), 2249/; acc. *-nen* 2248/, 2331/, *-ne* 839/, 978/, 983/, 2167/, 2451/, 2838/. De dat. en acc. op *-ne* kunnen ook reeds als vormen der sterke decl. worden beschouwd. Dat deze sterke decl. in I werkelijk reeds naast de zwakke bestond, blijkt uit nom. *Bruun* 510/, 525/, 776/, 850/, 2020/ (:); voc. 480/, 624/, 1901/(:), dus vrij dikwijls, hoewel de zwakke vorm nog de overhand heeft; gen. *-s* 2466/, 2987/; dat. *-n* 479/, 931/, 3420/; acc. *-n* 544, 911/. Deze sterke decl., die door het anders zoo behoudende hs. a en door de twee rijmen toch wel bewezen wordt, was zeker mede onder den invloed van het bnw. *bruun* en van den Ofra. naam *Bruns* ontstaan; l heeft zelfs uitsluitend *Brunus*, niet meer *Bruno*, zooals de Isengrimus en de Reinardus van Mone (Grimm, R. F. CCXXIII[2]). In II nom. *-n* /696 (:) (?), /1933

1) Volgens mijne lezing, zie Ojb. 65; over den vorm *Isegrim* (*Isingrime*) 2093/, 231/ (?) zie ald. 196.

2) Volgens Graff 3.313 zoo ook in het Ohd. naast *Brûno* reeds *Brûn* voorkomen.

(voc.) (:), /2024 (:), /2055 (:) (?), 3805, 3969 et passim; schijnbaar komt de zw. nom. op *-e* niet meer voor, maar /696, /2055 moet zeker *-ne* gelezen worden: immers de zwakke verb. was nog bekend, is althans niet altijd veranderd blijkens de cas. obl.: gen. *-nen* /2484, /2841, /2979 (I op de 1e en 3e plaats *-s*, welke sterke gen. in II niet schijnt te worden gevonden); dat. *-nen* /509, /586, /741, /817, /854, /2466, *-ne* /1839 (:), *-n* /734, /1503 (:), /1833 (:), /3479, 3962, maar op de beide in 't rijm staande plaatsen moet *-ne(n)* hersteld worden; acc. *-nen* /876, /952, /2469, /2830, *-ne* schijnt in b niet voor te komen, maar moet misschien vaak hersteld worden uit *-n* /507, /867, /1002, /2272, /2357, /3409, 3727, enz.

Hermeline [1]) in I nom. *-e*; dat. *-en* 3225/; acc. *-en* 1359/, 3087/, 3099/; in II nom. *Ermelijn* /1379, /1449, /1467, /2437, /3111, /3183; dat. *-nen* 7750, *-n* 3925; acc. *-n* /3079; al de schijnbaar geapocopeerde vormen rijmen op *pijn*, *woestijn*, *welpekijn*, of pron. poss. postpos.: apocope is dus mogelijk, maar niet waarschijnlijk.

(*Ha*)*ers(w)int* (alleen de met: gemerkte in 't rijm) in I nom. *Hersuint* 2899/, *Haersint* 242/; gen. *Hersenden* 2937/ (: *binden*); dat. *Hersuinden* 2920/, *Hersenden* 3421/, *Haersenden* 2868/, *Harsenden* 2121/ (: *kinden*), *Arsenden* 1975/; acc. *Yswenden* 1649/. In II nom. *E(e)rswinde* /2887, 6451 (:), 7613 (:), *Erswijn* /246, 6409 (:); gen. *Eerswinden* /2923 (:); dat. *Eerswynden* /1664 (:), *Eerswoynde* 3423; *Eerswijn* /2906; acc. *Eerswinde* 7325(:). Bewezene, of althans waarschijnlijke normale nomin. zijn dus voor I *Herswint*, voor II *Eerswinde* en *Eerswijn*.

Andere eigennamen. *Canticlere* nom. 291/ (niet:), *Reinaerdine* acc. 1409/, *Rumen*, *Widelanken* acc. 1921/, *Boudewijn* nom. 5693 [2]), *Lamfreide* [3]) dat. 645/ (× *-t* /699?), acc. 699/, *Abrioen*

1) Over de *h* aan het begin zie Ojb 196.

2) *Baldwini* werd regelmatig tot *Boudene* (F, t. a. p. 345); Nl. *Boudewijn*, Hd. *Baldwin*, *Eberwein*, *Trautwein*, enz. berusten volgens Prof. Franck op volksetymologie (*wijn* vinum), of op invloed van de Lat. en Fr. vormen *Balduinus*, *Baud(o)uin*. Van apocope is hier dus eigenlijk geen sprake.

3) Over *oi* × *ei* zie bov., blz. 36, noot 8.

dat. 5337, 5363 (*: coen*, *te doen*, dus waarschijnlijk *-e* te herstellen), *Goods* gen. /3007, 4134, 6873 (alle niet:), *Gode* dat. of acc. 4132, 7517 (beide niet:), 5341, *God* dat. (of acc. als appos. bij een dat. zie bov., blz. 73), 7188 (F. 178.4, 5); *Coppen* × *-ns* gen. 305/333, 307/335 (beide niet:), *Corbout* dat. of acc. 4353, 4655 [1]), *Julocken* acc. /1316.

Plaatsnamen. *Maupertuus* heeft in dat. of acc. in I en II nooit eene *-e* 514/, 1065/, 1357/, 1375/, 1425/, 3080/: /1377, /3072, 3515, 3747, 7739; evenzoo de datieven *Mompelier* 1155/1179, 5937 (?), *Gent* 92/102, *Provijn* 4038, doch *Trier* 5331 (*: manier*) moet zeker met *-e* aangevuld worden, immers ook de nom. luidde *Triere* (zie ook r 4877 *Trere*); *Jordane* acc. 2643/2655 (II apoc.?), *Pavien* dat. /23; *Rome* dat. in I op *-e*, in II op *-en* 2724,5/2736,7, 2750/2753, 2798/2794, 3636, 4534, 4538, 7701. Over *Kriekenpit*, *-putte* zie bov.. blz. 27 en 65.

B. Adjectiva.

Apocope der -e bij ja-, i- en u-stammen (vgl. F. 201, t. a. p. 80, 339). In I is hiervan geen sprake; wel van den oorspronkelijken nom. zonder *-e* der *i-* en *u*-stammen met lange stamlettergreep, welke naast de jongere, naar analogie der *ja*-stammen gevormde met *-e* blijven bestaan, zoo: *swaer* 1855/, 1870/. 2022/, 2197/ (*: daer*, *naer* en de laatste plaats: *waer* (verum), wat hier bewijzend is), en evenzoo in II /1592, 2217, 4585, 6365; *traech* 1900/, 2719/ (beide*: maech* nom.), maar ook *-e* 1176/ (niet:): verder in I ook *edel* 991/, 2553/, 2201/2221, 5553 (alle voc. of nom., maar niet:); zie F. 203.

II heeft nog meer gevallen van dergelijke *schijnbare* apocope: *hooch* /1584 (*: vlooch*), 6913 (niet:), welken vorm zonder *-e* ook I reeds als adv. gebruikt 1546/. — *soet* 5463 (*: boet*) is mogelijk, doch niet bewezen (zie bov., blz. 69, noot 1), 7741 (*: te voet*) zal men echter wel niet anders kunnen lezen (of is

1) Over *Hatemet(e)* 5145 zie bov., blz. 71; over *Aelo(r)oot(e)* 5206 (*: speelghenoot* bov., blz. 60.

te voete naast *te voet* (bijv. 5419, 7011, beide:) denkbaar?); hier moet men dus òf den ouden vorm zonder *-e* (zie echter F., t. a. p. 341, noot), òf latere apocope aannemen. — *wilt* /3157 (*: ghi wilt*), 5835 (*: ghevilt*), dus bewezen (trouwens ook in I reeds 271/ (niet:), zie F., t. a. p. 342). — *onghehiere* wordt in *ghier* veranderd 414/442 (*: vier* quattuor), wat òf met *-e : e* kan gelezen worden, òf de onverbogen vorm van het als znw. gebruikte bnw. na *die* is (vgl. bij F. 211 *de gherecht*), waarop wellicht het znw. *ghier* (vultur) niet zonder invloed gebleven is. — *int openbaer: mi selve maec ic voor een maer* 5097; de tweede regel is zonderling: *mare* geeft, noch als »gerucht", noch als »merrie" opgevat, hier een zin (tenzij men bij het laatste denke aan het latere *meer* »nachtmerrie, tooverkol, vrouwmensch, feeks"); Prof. Franck wil lezen *voren* (vgl. bijv. 5322) en *maer* als adj. opvatten (»mij zelve noem ik het eerst," vgl. bijv. 5322); men kan de plaats met of zonder *-e* lezen (zie F. 201 en t. a. p. 341), *openbaer* verder 5442, 7522, enz. (niet:). — *ghewoon* 6071 (*: tot sijn verdoen*); apoc. is wellicht mogelijk (zie bov., blz. 56, noot 1), zeker niet vereischt. — *ghemeen* 4150, 4153, 4916, 5503, 6954 (alle*: alleen* en *steen* plur.), dus geenszins bewezen. — *vreemt* 4837, 5634, 5927, 7221 (alle niet:) [1]). De bewezen oude vormen zonder *-e* zijn dus zeldzaam, en die met *-e* komen in b ook herhaaldelijk voor, zoo *milde*, *blide*, [2]) *blode* enz

In *purpervaer* 5401 (*: voor waer*) zal men echter apocope moeten aannemen: immers *-vare* uit *farwa*, *faro* is in het Mnl., waar de *-e* niet, als in het Mhd., na korte voc. + *r* afvalt, de normale vorm. — Bewijzen voor de eigenlijke jongere apocope bij

1) *quit* wordt door /270 (*: perdidit*) wel bewezen (/383*: hermijt* bewijst niets), F, Gr., gl. geeft het dan ook naast *quite* op; maar als vreemd woord staat het op zich zelf; ook het Mhd. heeft *quît*.

2) Over *bli* /2982 zie bov., blz. 42; over de als adv. ten deele bewezene *sachte*, *soete*, enz. zie ben., blz. 82; zij onderstellen toch wel een (ouden of jongeren) vorm van het adj. zonder *-e*. Gevallen als *vroom* /3907 (:), *ghewaer* /1726 (:), /1947 (:), *droef* /3384, 4484, *dun* 5469, enz., die alleen in het vers of in rijmen zonder bewijskracht voorkomen, heb ik hier niet vermeld: alleen die, welke althans mogelijk schijnen of dikwijls voorkomen.

de *ja*-stammen zijn zeldzaam: niet bewezen zijn: *cleen* passim (: *alleen*, *been* plur. en dgl.); *scoon* 5459 (: *onder shemels throon*), 6668 (: *te doen*); *coen* /1577, (òf volgens b met aanvulling van *-e*: *-e*, òf met M. naar p* te lezen), 4279 (: *baroen* pl.), 5337 (: *Abrioen* dat.), en passim: *te doen*; *reen* wordt evenmin door 5453, 7312 (niet:) bewezen, maar wel door 4787 (: *steen* acc. sg.): evenzoo is *rijc* /2579, 5538, 5553 (beide niet:), 7194 zeer twijfelachtig [1]), doch 4628 (: *onghelijc* znw. acc. sg.) onbetwistbaar. In het geheel dus twee zekere gevallen; de volle vormen komen dan ook zelfs in b nog dikwijls voor, bijv. *clene* /3130, *nutte* 5974 (beide:).

Over de eigenlijke verbuiging hier slechs enkele opmerkingen, daar hier zeer zelden iets door het rijm bewezen wordt en er op dit punt groote verwarring schijnt te heerschen [2]).

Masc. Nom. sg. op *-n* komen in a en b voor; in hoeverre deze anorganische vorm wellicht reeds door beide dichters gebruikt werd, is niet uit te maken. Na *een* in b soms reeds (F. 202) de verbogen vorm: *een trouwe vrient* 4555 (meest onverbogen, bijv. 7059, 7505); omgekeerd na *die* onverbogen: *die mul catijf* 5274.

Acc. sg. Onverbogene (uit den nom. overgenomene) vormen in a en b: *vul aflaet* 2770/, 2801/; *groot vederslach*, *lof*, *lachter* /1885, /3317, 6016, *subtijl raet* /1426. Bewijzen *goede* /1086, *eerste* 3771[b], *die meeste* 5530 en dgl. iets meer dan de slordigheid des afschrijvers? *goedertiere* × *-n* 2337/2363 (nom. pl. *-n* in I en II 3067/3059 (beide:)).

Gen. sg. Sterke vorm op *-s* na *des*, ook in II: *uwes goets raets* 548/, *in eens arems ziers wise* 1318/; *des edels houts* 5627.

Dat. sg. *slapende* /129 en dgl. alleen schrijffouten (?); *arem man* 773/ zeker als een geheel beschouwd; *verwaten* /2744 uit *-enen* gesyncopeerd, *groot* 7457 en dgl. uit nom. overgenomen.

Nom. acc. pl. Enkele onbewezene vormen met apocope der *-e*: *groot* /2769, *gevangen* /3437 (sync. uit *-enen*?), *subtijl* 6644.

1) /3768 is waarschijnlijk bedorven, zie Ojb. 81.

2) Alleen de als zoodanig vermelde plaatsen staan in het rijm.

Dat. pl. Enkele op *-e* /2477, 4660 òf slordigheid des afschr., òf als acc. opgevat?

Neutra. Nom. acc. sg. Na de pron. poss. in b reeds (F. 202) meestal *-e* /83, 4326, 6035, 7788 (c; b: zonder *-e*). — *dat waer*, zelfst. gebruikt (»de waarheid"), is het gewone /1906, /3147, 4019, 4173, 4612, 5912 (alle:), 6637 (niet:), geen van alle volkomen bewezen, maar de meeste toch waarschijnlijk [1]); volgens F. 211 zouden *dat waer* en *dat ware* beide even goed mogelijk zijn, doch naar analogie van *secht waer* 170/, 673/, 1391/, 2654/, 2664/, 3695/, 4288, 5550, 5766 (alle:, behalve 673/), zal *dat waer* wel overal aangenomen moeten worden.

Dat. sg. *overlopende* /1755, alleen slordige spelling, of met *slapende* (zie boven), *menige* dat. pl. neutr. /366 en dgl. misschien een bewijs, dat bij part. praes. en na toonlooze lettergrepen de *-n* gemakkelijk afviel? *van verren* × *-e* 979/1013, 1046/1071.

Fem. Nom. acc. sg. Enkele vormen zonder *-e*, vooral *groot*, ook in I 2588/; /2470, /3401, 3644, 6848, 6950, 7094 (zie F. 202); maar ook andere bnw.: nom. 6714, 7345 (c: *-e*), acc. /619, /948, /1381, 4335. [2])

Gen. dat. sg. I meest *-re*; II *-er*, maar na *n* ook *-re*: *steenre* /1186, *opgelokenre* 3569, zoo ook *scoonre*, *edelre*, enz. Een enkele maal *-e van goede sede* /3061 (of is dit acc.?); ook in I *met ere verbolghenlike tale* /79 (na eene toonl. lettergr.). In den compar. ook in II nog meest *-rre*: *swaerre* /2326, *sekerre* /3190 (?).

C. Pronomina. [3])

Personalia. I. Acc. (of dat.?) sg. *mijn* 4625 (:) [4]), 5107.

1) 4638 heeft b: *twaren*, p: *dat waer*, M.: *tware*, wat hier ook beter past dan de lezing van a of b. Omgekeerd staat 5377 *twaer* (: *claer*), waar men *twaren* verwacht; moet men hier lezen: *twaren*: *clare*? Maar de geheele regel is bedorven (zie Tijdschr. 2 77); evenzoo 4831.

2) Deze vormen zijn, gelijk bekend is, niet altijd jonge apocope-vormen; zij kunnen op oude onverbogen vormen berusten; vgl. Braune, Ahd. gramm. § 247, Paul, Mhd. gr. § 129.

3) Alleen de als zoodanig vermelde plaatsen staan in het rijm.

4) Vermoedelijk is deze plaats echter niet in orde, zie Ojb. 97.

II. Gen. pl. *uwes* /1204, 6558 (beide van één persoon), *uwer* /1973 (?), 6493.

III. Nom. sg. fem. *soe* komt in I passim, en naar ik meen, uitsluitend voor, in II niet. Dat. sg. masc. *heme* wordt door II vermeden 3090/3082 (in I in 't rijm; door II blijkbaar hierom veranderd) [1]). Dat. acc. sg. fem. *haer* met apocope der *-e* is in I zeldzaam 3106/; in II bewezen door 3696· *(: seit waer)*, 5289 *(: voorwaer)*, (ook door /243, 3602*: jaer* acc. pl., *misbaer*?), in strijd met F.'s bewering, t. a. p. 335, dat *haer* nooit in 't rijm staat. Over *hore*, *hoor*, *huer* zie bov., blz. 7). Gen. pl. fem. *haerre* in I en II niet ongewoon 151/159, /2455, 5118, 6962.

Possessiva. In I is de verbuiging vrij regelmatig, maar toch vindt men *na* het nw. in de cas. obl. van het mann. en in het vrouw., kortom in alle nv., ook onverbogen vormen *mijn*, *dijn*, *sijn*, in II zijn deze vormen zelfs de gewone. Door het rijm kunnen deze vormen natuurlijk alleen bewezen worden bij sterk enjambement en wanneer het pron. achter het subst staat, en in dit geval worden ook bewezen: in I *mijn* 1138/, 2751/; in II: *mijn* /1162, /1432, /3358, 3510, 3647, 3879, 5315, 6116, 6196, 6230, 6240, 6665, 7550, 7645, (/1449, /3080, /3410*: Ermelijn*, *Isegrijn* acc. twijfelachtig); *sijn* 3496, 3970, 4468, 4808, 5694, (/2469, /3372, 3926, 6623*: pijn*, *Bellijn*, *Ermelijn* in cas. obl. twijfelachtig) (alle:). In I zijn dus *voor* het znw. de verbogen vormen regel (vgl. bijv. bij enjambement *minen* dat. sg. neutr. 2283/ (:)), en worden de onverbogen vormen alleen *na* het znw. toegelaten, hoewel de verbogen vormen ook daar de gewone zijn (412/, 504/, 744/, 1291/, 1310/, 1406/, 1858/, 2451/, 2677/, 3376/, alle:); in II (althans in b) zijn de onverbogen vormen niet alleen *na*, maar, naar 't schijnt, ook *voor* het znw. regel (daarnaast blijven natuurlijk de verbogen vormen bestaan). Deze onverbogen vormen behoeven echter niet door jongere apocope ontstaan te zijn; vooreerst is

1) Dat pl. Asm, door Verwijs, Mnl. spraakk. uit II 5760 aangehaald, berust op verkeerde lezing van W.; bM.: Asm.

bij *alle* pron. poss. de onverbogen vorm (overeenkomende met den gen. der personalia) vanouds eigenlijke de normale, bijv. in het Ohd. in den nom. sg. van alle geslachten, en vandaar in andere nv. overgebracht [1]); ten tweede is bepaaldelijk bij het pron. *postpositum* de onverbogen vorm in het Mnl. vanouds regel (waarnaast de verbogen vormen op *-e* en *-en* voorkomen, zie F. 208.1, 222); en ten derde kon *mines* enz. worden *gesyncopeerd* tot *mijn*, welke vorm dan weder in de andere casus overgebracht kon worden. Men *behoeft* dus noch wanneer het pron. *voor*, noch wanneer het *na* het subst. staat, bij *mijn* en dgl. aan jongere apocope te denken; evenwel zal zeker de geringe klemtoon, dien dergelijke pron. poss., *voor* het subst. staande, hadden, en hun veelvuldig gebruik grooten invloed hebben gehad op het in gebruik blijven dezer kortere, onverbogen (schijnbaar geapocopeerde) vormen: de verbogen vormen zijn door dit alles hier vroeger dan in andere gevallen verdrongen, en later alleen kunstmatig in de schrijftaal weder ingevoerd. Schijnbaar heeft men hier dus eene apocope, die in I reeds in begin aanwezig, in II veel meer veld gewonnen heeft, terwijl men werkelijk met oude onverbogen en met gesyncopeerde vormen te doen heeft, die gesteund en algemeen geworden zijn ten gevolge van eene jongere apocope, ontstaan onder invloed der toonloosheid [2]). Zooveel is zeker, dat de onverbogen vormen in het latere Mnl. hoe langer hoe meer indringen en de volle verbogen vormen verdringen: men heeft dus in dit geval stellig geen recht, overal de volle verbogen vormen critisch naar de grammatica te herstellen.

De verdere verbuiging der pronomina is in a vrij correct, in b deerlijk in de war: allerlei oudere en jongere vormen staan er naast elkander; welke vormen de dichter gebruikt heeft, is hier uit de rijmen niet te beslissen, daar er meestal slechts van

1) Vgl Braune, Ahd. gramm. § 284—5.

2) Vgl. over dezelfde reeds vroeg zich vertoonende onverbogen vormen der pron. poss. in het Mhd.: Paul, Mhd. gr. § 143, Bartsch, Beitr. z. kritik der Kudrun (Germ. 10.60).

het al of niet aanvoegen eener *n* sprake is; slechts enkele opmerkingen dus. *U* voor alle nv. ook reeds in a 949/, 1839/, 2918/. — Zeer gewoon is, ook in a, de vorm *minen*, *desen* enz. in den nom., volstrekt niet alleen voor vocalen (F. 223, Anm.); omgekeerd heeft b onophoudelijk *die* enz. in alle nv., zelfs in den dat. plur. — Gewoonlijk *miere*, *gheere*, *eere* × *mijnre* enz. (*dijnre* ook 2623/); de laatste vormen houden in b veel beter stand dan *minen*, enz.; de uitgang *-re* was natuurlijk karakteristieker en dus taaier dan *-e*, *-en*. — *Das* gen. sg. neutr. alleen 3115/3107 (:) (3023/: *es* is het van den afschr.). — *De* alleen in a, niet in b. — In b vele apocope's als *dees*, *geen* enz., nooit bewezen. — Dikwijls heeft het, anders zoo conservatieve, hs. a den acc. *die*, *dese*, *ene*, waar b nog den door het voorz. of het ww. geregeerden dat. *dier*, *deser*, *enre* heeft. — (*Die*) *gone* alleen 5604 (:), zie bov., blz. 38. — *Wie* als nom. (= hij, die; alwie) 4129, 5884, 7760, 7789. 7791. — Naast *some* in I, en ook in II 3740 (:), ook *som* 2191/, /3051, 5118 (: *om*). ook in sg. 7779; evenzoo *somich* en *sommich* in II. — *Selve* nom. sg. masc. 3615, 4973, dat. /252, /967; *self* nom. sg. m. /3308; *selver* nom. sg. m. 5866, 6115, acc. 5684, dat. /194, 1086; (*sijns*) *selfs* (in I nog vaak *-res*) passim. — *Niemene* nom. 1349/, 1754/, acc. 130/, 2222/, 2387/, 2600/, alle in I; in b in alle nv. passim *niement*, doch nooit bewezen; evenzoo is het met *alleen* (*-e* bijv. nog 6436: *henen*) en *veel* [1]). — *Beede* (× *ei*) dat. zonder *-n* 875/, 2890/, 2903/; /2720, /2912, 7337, steeds voor of achter een pron., evenals *alle* in hetzelfde geval (zie Verd. 1.765). — *Ander* gen. sg. masc. in I 1165/1189, 2934 2920, in b *-en* of *-s*; *ander* onverbogen in b in alle nv.

Hierbij sluit zich geleidelijk aan, wat er valt op te merken omtrent de apocope der *-e* bij de **adverbia** en **partikels** (alle plaatsen staan hier weder in het rijm, tenzij het tegendeel vermeld is). Adverbia van adj. afgeleid komen niet alleen in II, maar ook in I zonder *-e* voor, ook in het rijm: in I *hooch* 1546/, *snel*

1) 6074 is een modern fabrikaat van W., evenals bijv. 6448.

3422/ (en buiten het rijm *licht* 3035/, *recht* 282/, 3410/ en dgl.); in II *bloot* 4969, 5980, *claer* 4151 (?), 4680 (?), 5827, 6465 (?), 6708 (?), *licht* 4601, 5477, 6447, *sacht* 5152, *slecht* /2955, *snel* 7028, *soet* 3831, 5463 (?), *vast* /1221, enz.; volgens Fr., t. a. p. 342, bewijst dit echter niets, daar de acc. neutr. en in het algemeen de vorm van het adj. vaak als adv. gebruikt wordt; van apocope is in dat geval geen sprake. Dat woorden als *ghemeene*, *openbare*, welke als adj. in II geene apocope toelaten, dit als adv. evenmin doen, spreekt vanzelf: de apoc. wordt althans nergens bewezen, zie bijv. *gh.* /1433, /1607, /2762, 4916; *o.* /1888, /2245, /2657, 4313, 5109.

Adv. op *-like* komen in II buiten het rijm reeds zeer vaak in den vorm *-lije*, *-lic* voor, in 't rijm zelden: *ghierichlije* 6347 (: *int slije*).

mere, *meer* (en *emmer-*, *nemmer-*) stonden vanouds naast elkaar (F., t. a. p. 347). en komen ook beide in I voor; *mere* schijnbaar alleen in I (102/, 3193/), maar op vele plaatsen in II schijnt *mere* door den afschr. geapocopeerd te zijn, en dus hersteld te moeten worden /1312, /3169, /3463, 3652, 4941, 5198, 6017, 6067, 7592 (evenzoo wordt *mee*, dat in b dikwijls in *meer* veranderd is, door talrijke rijmen voor II bewezen).

Evenzoo stonden *ere* en *eer* vanouds naast elkander; I kent dan ook beide, II schijnbaar alleen *eer*: *ere* 101/, 3194/, *eer* 3046/; /111, /3038, maar deze laatste twee plaatsen *kunnen* althans ook met *ere* gelezen worden.

ane, *an*, *aen*, *ane* in I 814/ (en 442/, 3336 en dgl., niet:), wellicht ook in II 5644, 6525, waar apocope niet bewezen is; *an* in I en II passim, *aen* alleen in II, nooit in I (alle ook:).

are, *af*, *of*, *are* in II nog 5305 (b *aeff*: *gaeff* acc. sg.), over *af* (in I en II) en *of* (alleen in II) zie bov., blz. 7. I wijkt hierin dus af van Maerlant, die wel evenzoo *aen* noch in noch buiten het rijm kent, doch *of* reeds bezigt, ook in 't rijm (t. a. p. 334 en 335). De opgaven van het Mnl. Wdb., dat *ane*, *an*, *aen* en *are*, *af*, *of* onverschillig bij dezelfde dichters

door elkander gebezigd worden, en dat *ane* meest bij oudere, *an* en *aen* meest bij latere schrijvers gevonden worden, zijn dus niet geheel juist: het oudste zuivere Vlaamsch, waarin I geschreven is, kende noch *aen* noch *of* (ook niet buiten het rijm), daarentegen wel *an* (naast *ane*, en *af* naast *ave*); door elkander worden de 3 vormen der beide woorden dus alleen in werken van jongeren datum gebruikt. De verklaring van dit verschijnsel is bekend: *an* is ontstaan door oudere, *aen* door jongere apocope (na de rekking der *ā* tot *ā*); *af* was de beklemtoonde, *of* de toonlooze vorm [1]), welke daarom noch in samenstellingen, noch in het rijm thuis hoorde, maar later daar is ingedrongen (F. 13. Anm. 1, en 67).

dore, *dor*, *door*. Als adv. *dore* nog in II 3833, en waarschijnlijk 6150, 7045, waar apocope niet bewezen is; *door* in 't vers ook 4365, 6227, enz., doch in 't rijm niet bewezen; als praep. in I *dor*, in II *door*, natuurlijk evenals alle praep. onbewezen.

rore, *ror*, *roor*. Als adv. in I *vore* 1618/1632 (en buiten het rijm: zie gloss.): in II *roor* 4508 (: *provisoor* nom. sg.), 7046 (: *door*), waarschijnlijk moet men op beide plaatsen de *-e* aanvullen, of *roren* (: *-ore*, zie bov., blz. 57) lezen, dat als adv. in I en II zeer gebruikelijk is, hoewel niet uitsluitend. Als praep. schijnen I en II alleen *roor* te kennen, niet *ror*. Maerlant gebruikt *dore*, *dor* *door* en *rore*, *ror*, *roor*, doch in het rijm alleen *dore* en *rore*, en als adv. alleen *dore* (?) en *roren* (F., ZfdA. 26.335, 24.356).

mede, *met*. *mede* in I en vooral in II passim; *met* (adv.) 594, 1228, 2113 (alle drie niet:); 3452 (b ook eenige malen *meed*, dat toch wel nooit bestaan heeft).

ute, *uut*. *ute* nooit in 't rijm (zeker toevallig, of omdat er weinig rijmwoorden waren), maar in I buiten 't rijm zeer gewoon, bijv. 521, 1826, 2379, in II niet meer; *uut* in I en II beide herhaaldelijk in 't rijm, doch hier is geen sprake van apocope: van oudsher stonden, o. a. in het Got., Osa. en Ohd.

1) Vgl Ags. *æf-* en *ōf*

de adv. *ût* »foras" en *ûta* »foris" naast elkaar, welke al spoedig verward, en als praep. gebezigd, ook in 't Ohd. naast elkander *ûz* en *ûze* opleverden.

tote × *tot* doorgaans, doch natuurlijk onbewezen.

omme, *om*. *omme* in I en II: 2443/2461, 7726 (en 6168 en dgl., niet:); *om* in II 5117; buiten het rijm in II, en ook in I passim. (Maerl. vermijdt *om* in het rijm.)

inne nog in II 3663.

hare, *haer* (huc). *hare* in I 2646/ (3244/ niet:), en wellicht in II /2658, 4293; *haer* alleen in II 4020, 4447, 4611 (Maerl. in 'trijm alleen *hare* (zoowel het pron. als het adv., zie bov., blz. 79).

harentare in I 1622/, 1705/, 2061/, en waarschijnlijk in II /1636, /1725, 4406, 7096.

dare, *daer*. *dare* nergens bewezen, doch mogelijk /2606, 6200, 7138, 7181, *daer* in I en II passim; ook hier berust de vorm zonder *-e* niet op apocope: uit vermenging van *dara* en *dâr* zijn beide vormen geboren, zie Franck, Etym. Wdb. i. v., en t. a. p. 335.

nare, *naer*. *nare* 2373/ en wellicht /2226, 3842, 4152, 5556, 6199, 6466, 7182, waar *naer*, hoewel soms zeer waarschijnlijk, toch niet bewezen is; *naer* (en *na*) in I en II passim (hier is de vorm zonder *-e* toch wel de oude oorspronkelijke, die soms (naar analogie van *dare*) eene *-e* heeft aangenomen?)

danen, *dane*, *dan*, *daen*. I uitsluitend *danen* (ook 2799/, waar M. *van dane* drukt, heeft a *danen*); II soms *van danen* o. a. 6611 (: *wanen* infin.), maar meestal *van dan* /2603, 3952, 6580, of *van daen* /523, 6439, 6526 (en /2738, /3141 niet:); 6439, 6526 moet *daen* wellicht in *dane* veranderd worden. *Danen* en *dane* zijn twee woorden, met verschillend suffix gevormd (Ogerm. *thanan(a)* en *thana*), *dan* is oude apocope uit *dane*, maar *daen* kan òf jongere apocope uit *dane*, òf syncope van *danen* zijn, en is dus geen zeker bewijs van apocope.

wanen, *wane*, *wan*, *waen*. I uitsluitend *wanen*, II *wan* 6595 en *waen* /1217, /2160, /3345, 6021 (alle niet:); zoowel *wanen* als *wane* is dus voor II mogelijk.

henen, *hene*, *hen*, *heen*. I uitsluitend *henen*, II *henen* /1594, /3351, 3758, 5042, 5600, 6252, 6435 (: *allene(n)*, al de overige niet:), *hene* 1573 (d), *hen* komt niet voor, *heen* /1573 (b), 3599, 4050: het laatste kan, evenals *waen*, weder door apocope der *-e*, of door syncope van *-nen* tot *-n* ontstaan zijn (zie Franck, Etym. Wdb. i. v. *dan* en *heen*). Waarom *henen* zooveel meer gespaard blijft, dan *danen* en *wanen*, is mij onbekend.

danne, *dan*. I *danne* o. a. 2113/, II schijnt het niet te hebben. Onbewezen zijn ten slotte de passim voorkomende geapocopeerde vormen *seer*, *wael* (5208: *dat watermael* bewijst niets, daar dit woord oorspronkelijk *fem.* (*die male*) was, zie TLB. 1.51,53, Kern, Lex. Sal.[1] 50) en *die* (7253: *so wat stic* alleen in c; b: *dicke*: *sticke*, wat ook veel waarschijnlijker is, ofschoon een acc. sg. of zelfs gen. pl. *stic* hier wellicht niet onmogelijk ware (F. 185)).

Haarlem, October 1886. J. W. MULLER.

VAN SINTE BRANDANE,

vs. 137—260.

In de Middelnederlandsche redactie der Brandaan-legende komt eene episode voor die aanleiding heeft gegeven tot tegenstrijdige meeningen aangaande haar oorsprong en beteekenis, namelijk de verzen 137—260.

Men kan het daar verhaalde aldus samenvatten: op het oogenblik dat Brandaan scheep zou gaan, vond hij een doodshoofd van reusachtige afmetingen. Brandaan bezweert het, zijn vroeger leven te verhalen. Ik was, zegt het hoofd, een heiden en een zeeroover:

> » Ic was groet ende stranc,
> Ende ic was wel C voete lanc,
> Dus woedic in die diepe zee,
> Ende dede den ghenen wee,
> Die hier up die zee baren
> Met scepen wilden varen." (vs. 157—162).

Ten slotte kwam hij in een storm om, en voer ter helle. Brandaan vraagt hem, of hij zich niet wil laten doopen, ten einde uit de hel verlost en het Paradijs deelachtig te worden. De doode weigert evenwel, en betoogt met klem van redenen dat hij bij eene verandering van zijn toestand niets te winnen heeft: werd hij gedoopt en zondigde hij opnieuw, dan zou hij in het hellevuur veel gestrenger gefolterd worden, dan nu het geval was; en nog meer vreest hij, opnieuw de angsten des doods te moeten doorstaan:

»Al ware al de werelt dijn,
Ende soe oec ware roet ghuldijn,
Ende ghi se mi mocht gheven,
Ende daer toe met blischepen soude leven,
Noch II^{m}. der jaren,
Ic en naemse niet te waren,
Dies gheloeft, dor den noet,
So sterc is die pine der doet.
Dies willic weder varen
Te mijnre harmscaren [1])
In die deemsternesse." (vs. 241, 251)

Brandaan geeft hierop aan de ziel vrijheid te gaan waar zij wil:

»Dus voer die heydin man,
Aldaer hem God ghejan,
Ter stede daer God woude," (vs. 255—257)

en Brandaan begaf zich naar zijn schip.

Deze episode vindt men niet terug in de, trouwens verkorte, Hoog- of Nederduitsche redacties van het verloren Duitsch gedicht, waarnaar de mnl. auteur werkte. Verwijs was van oordeel, dat ook deze episode naar een Duitsch origineel vertaald werd, zich beroepend op het woord *harmschaer* dat tweemaal in onze episode, en evenzoo later in het gedicht voorkomt (vs. 240, 250 en later 1143, 1599); volgens hem was dit woord niet van Nederlandschen oorsprong. Deze meening is inder-

1) Verbetering van Dr. De Vries; zie Verwijs, in *Verslagen en Meded. der Koninkl. Akad. Letterk.* 2e reeks, II, 238.

tijd door Dr. Kern bestreden (*Versl. en Meded.* 2e reeks, II, 229). Een ander onderzoeker, Suchier, die in Boehmer's *Romanische Studien* de Brandaan-legenden behandelde, vond de meening van Verwijs onaannemelijk, om litterarische redenen: hij noemt de geheele episode »eine Betrachtung, deren Zusammenhang mit Brandans Schicksalen zu locker ist, als dass der Dichter selbst ihn hätte herstellen können". (*Rom. Stud.* I, 562). Zoolang de germanisten het niet eens zijn over de herkomst van het woord *harmschaer*, is de vraag moeilijk uit te maken. Twee opmerkingen slechts: vooreerst is het onmogelijk, juist om dat woord, dat ook elders in het gedicht voorkomt, en bovendien in de handschriftelijke overlevering verknoeid is, aan te nemen, dat onze episode het werk zou zijn van een interpolator van den mnl. tekst, en wel van den kopist van het eenige handschrift dat ons verhaal bevat (in het andere handschrift ontbreken de 300 eerste verzen). Ten tweede: het verhaal kan uit het Duitsch vertaald zijn, zonder daarom in het origineel gestaan te hebben, waarnaar de schrijvers van de door Schröder uitgegeven redacties werkten; het kan door een Duitscher geïnterpoleerd zijn in het handschrift dat onze mnl. dichter volgde [1]).

Eenig licht zal intusschen ontstoken zijn, wanneer wij weten uit welke bron de auteur van onze episode geput heeft. Ik geloof dat ik die bron kan aanwijzen.

Bij een onderzoek over de Brandaan-legende in het algemeen raadpleegde ik Maerlant's *Spieghel*, ten einde mij te vergewissen dat Maerlant op dit punt van Vincent van Beauvais onafhankelijke bronnen gekend zou hebben. Ik bespeurde weldra dat dit niet het geval was, maar mijn aandacht viel daarbij op een verhaal dat bij Vincent voorkomt, maar mij daarom niet minder interesseerde. Maerlant, zooals men weet, even-

1) Dat ons verhaal in het origineel waarnaar het Middelduitsche gedicht (de door Schröder uitgegeven Nederduitsche tekst is hiervan een uittreksel) en de Hoogd. prozatekst bewerkt werden voorkwam, is onwaarschijnlijk, daar deze twee teksten onafhankelijk van elkander zijn (Suchier, p. 561)

als zijn voorbeeld Vincent, verwerpt de eigenlijke Brandaan-legende; maar maakt van onzen heilige toch gewag bij het verhalen der lotgevallen en reistochten van den H. Malo (lat. Machutes, Maclovius), wiens reisgenoot Brandaan geweest zou zijn. Hoe Vincent en Maerlant het met hun beginselen van critiek overeenbrachten, de eene legende te verwerpen, terwijl zij de andere, niet minder avontuurlijke, opnamen, gaat ons hier niet aan. Malo onderneemt met Brandaan een zeetocht tot ontdekking van een geheimzinnig eiland, door de engelen bewoond, en Ima geheeten. Na jaren lang rondgezwalkt te hebben, ontdekken zij een eiland waar zij een reusachtig graf vinden; op raad van Brandaan en zijn overige reisgenooten, bidt Malo God dat hij den doode verwekke: zijn gebed wordt verhoord:

»Ende alse hi endde sine ghebede,
Stont die ruese op van der stede,
So groot, so lanc, dat elken dochte,
Dats niemene geloven en mochte". (III^6, 56, vs. 85 vgg.)

Hij verhaalt dat hij op aarde een reus en een heiden geweest, en na zijn dood ter helle was gevaren; thans door Malo's voorbede verlost, wil hij zich laten doopen. Dit gebeurt, en nu vragen Malo en de zijnen den reus inlichtingen omtrent Ima. De reus wist hen aanstonds te helpen:

»Wilen, seiti, hier te voren,
Doe ic die see hadde vercoren,
Ende ic wandelde dor die vloede,
Doe saghic Ima dat goede." (Ibid. 57, vs. 9 vgg.)

maar hij had, als heiden, het nimmer mogen bereiken.

»Die bisscop Machuut hem bat,
Dat hi name daer ter stat
Haren cabel ende trocse dare
Daer hi waende dat eylant ware.
Doe ginc hi henen dor die vloet,
Ende tooch tscip also te voet
Oft hise gebringen mochte
Toten eylande, datmen sochte". (Ibid. vs. 19 vgg.)

De reizigers werden evenwel, voor zij Ima bereikt hadden, door een storm teruggeslagen; zij keerden naar het eiland terug waar Malo het graf had aangetroffen; dáár stierf de reus, en werd ten tweeden male begraven.

Er bestaat een zeker verschil tusschen dit verhaal en dat van den *Brandaen:* Brandaan vindt een doodshoofd, Malo een geheel lichaam; de reus in de laatste legende stemt er in toe, zich te laten doopen, die in den *Brandaen* weigert. Over het laatste verhaal is eene zonderlinge, pessimistische tint gespreid, die in de S. Malo-legende geheel ontbreekt. Maar in beide verhalen is de uit de dooden opgestane persoon een reus, een heiden; in beide wordt hij als bijzonder vertrouwd met de zee voorgesteld; in beide verhalen vindt men de karakteristieke trek van het waden door de zee. In beide verhalen doet de afgestorvene mededeelingen aangaande de folteringen die hij in de hel had te doorstaan. Dit alles maakt waarschijnlijk dat er verband bestaat tusschen de beide legenden. Blijkbaar heeft de vinder van onze episode het avontuur van S. Malo gekend, eenige omstandigheden, misschien onder invloed van andere verhalen, gewijzigd (wij komen op dit punt zoo straks terug), en, naar eigen opvatting, een geheel ander slot bedacht.

Uit welk werk putte hij? Niet uit Maerlant; de *S. Brandaen* is veel ouder, en wij zagen dat onze episode het werk niet kan zijn van een Nederlandschen interpolator. Maerlant vertaalde in deze hoofdstukken Vincent van Beauvais woordelijk, en volgde zijn zegsman zoo getrouw, dat de uitgevers den tekst met behulp van het Latijn van Vincent konden verbeteren [1]). Maar de mnl. *S. Brandaen* is ouder dan Vincent; de dichter heeft dus uit dezelfde bron geput als de Fransche encyclopedist. Naar die bron verwijst Vincent zelf door de woorden *e gestis S. Machuti*,

---

1) Ik merk dit op, omdat Suchier (blz. 561) zegt: „Verwijs, S. 241—2, ist also berechtigt, das ndl Gedicht und nicht die *Navigatio* als Maerlants Quelle anzusehen". Verwijs zeide dit niet en hij had gelijk. Maerlant schijnt het gedicht en de *Navigatio* niet gekend te hebben en vertaalde Vincent woordelijk.

door hem aan het hoofd van de paragraaf geplaatst die handelt over Malo. Er bestaan verschillende levensbeschrijvingen van dien heilige: die, waaruit Vincent putte, is in 1613 door Jean du Bois (Johannes a Bosco) in zijne *Bibliotheca Floriacensis* uitgegeven (p. 485 vgg.). Het is niet noodig dat verhaal afzonderlijk te behandelen; evenals Maerlant Vincent vertaalde, kopieerde Vincent de Latijnsche biografie, hier en daar eenige zinsneden verkortende.

Er zouden hier, wilde men de Malo-legende opzettelijk behandelen, verschillende opmerkingen te maken zijn. In welk verband staat de Malo-legende tot die van Brandaan? Vanwaar die merkwaardige inwerking van de eene Keltische legende op de andere? Doch deze punten kunnen alleen uitgemaakt worden na eene chronologische studie van de levens van S. Malo. Wij merken alleen op, dat onze episode niet voorkomt in de oudste, door Mabillon uitgegeven biografie (vgl. J. Loth, *l'Emigration bretonne en Armorique*, Rennes, 1883, p. 44).

Wij kunnen des te gemakkelijker hier dit punt voorbijgaan, daar de Latijnsche Brandaan-legende niets bevat wat ook maar in de verte aan ons verhaal herinnert. Maar de middeleeuwsche legenden-litteratuur bevat andere verhalen die overeenkomst toonen met onze episode. In de hoofdzaak wijken zij soms zeer af van den mnl. *Brandaen* evenals van de Malo-legende; maar eenige trekken, die men niet terugvindt in de Malo-legende, heeft de *Brandaen* met deze verhalen gemeen; de onderstelling is geoorloofd, dat de dichter, behalve de Malo-legende, andere overeenkomstige kende, en daaruit putte.

Prof. G. Paris alhier vestigde mijn aandacht op de legenden betreffende Trajanus. Men weet dat in de middeleeuwen het verhaal gangbaar was, dat de als een voorbeeldig vorst beroemde Keizer, op voorbede van Paus Gregorius den Groote, in het Paradijs was opgenomen. Men stelde zich dit wonder op verschillende wijzen voor: volgens sommigen zou bij het opdelven van een naamloos graf de schedel van Trajanus gevonden zijn, en deze, weder levend geworden, daarop de voorbede van den

Paus hebben aangeroepen. Volgens den theoloog Willem van Auxerre (gest. 1230) zou daarentegen de Paus, getroffen door het verhaal van eene daad van rechtvaardigheid van Trajanus, den Keizer uit eigen beweging uit de dooden opgewekt, gedoopt en alzoo voor hem de poorten van het Paradijs geopend hebben [1]). Wij hebben hier hetzelfde thema als in de Malo-legende; beide verhalen wijken te veel af van de legende uit den *Brandaen* dan dat wij een direct verband kunnen aannemen; maar zij behooren blijkbaar tot dezelfde groep van godsdienstige voorstellingen.

Een ander verhaal, dat vooral overeenkomst heeft met de eerste legende aangaande Trajanus, vindt men in de *Vitæ Patrum* (uitgaaf Rosweyde, Antwerpen 1615, p. 526). Wandelende in de woestijn, wordt daar verhaald, stootte de kluizenaar Macarius bij toeval met zijn stok een doodshoofd aan, dat slechts even onder het zand begraven was. Aanstonds begon het hoofd te spreken; de doode bleek in zijn leven een heiden geweest te zijn, verhaalde van de pijnen der hel, en van de verlichting die de gebeden van Macarius in het lijden der verdoemden aanbrachten; de Christenen, werd er bijgevoegd, die gezondigd hadden, werden strenger gestraft dan de heidenen. Toen het verhaal geëindigd was, begroef Macarius het hoofd dieper en ging zijns weegs.

Men weet dat in sommige gevallen de verhalen der *Vitæ Patrum* zeer hoog opklimmen. Het is niet onmogelijk dat deze legende de bron is geweest van alle andere dergelijke. In ieder geval komt het ons niet onwaarschijnlijk voor, dat de dichter van onze redactie, behalve het Leven van S. Malo, ook het verhaal aangaande Macarius gekend heeft. De vermelding van het doodshoofd (niet van een graf, zooals in de *Vita S. Machuti*), en de bijzonderheid dat de heiden niet gedoopt wordt, maar alles zich tot een gesprek bepaalt, zouden dit doen gelooven.

1) G. Paris, in de *Mélanges de l'Ecole des Hautes Études*, Paris 1878, p. 283, 285.

In ieder geval is het niet waarschijnlijker geworden dat de interpolator een Duitscher is geweest. Suchier (o. c. p. 563), heeft vermoed, dat de dichter van het Duitsche origineel den Latijnschen tekst van de *Navigatio S. Brandani* niet kende, maar alleen mondelinge berichten dienaangaande. Blijkbaar was deze Iersche legende in Duitschland weinig verspreid. Het is niet zeer waarschijnlijk dat Bretonsche verhalen van dien aard meerdere bekendheid verkregen; en het feit is bij de levendige litterarische gemeenschap tusschen Frankrijk en Nederland voor dit laatste land gemakkelijker aan te nemen dan voor Duitschland. Het is dus mogelijk dat de auteur van onze episode een Duitscher was, maar, als men enkel rekening houdt met litterarische argumenten, is het niet zeer waarschijnlijk.

Parijs, Mei 1887. G. B. HUET.

APOLLO'S HARP (1658).

Een paar schriftelijke aanteekeningen, op het schutblad van mijn exemplaar dezer bekende bloemlezing gemaakt, geven mij aanleiding om over den verzamelaar van dit bundeltje eene gissing te berde te brengen. Die aanteekeningen bestaan uit de aanwijzing, dat eenige verzen, die niet of met eene enkele letter zijn onderteekend, van Brandt's hand zijn. Een nader onderzoek van de zaak leerde mij het volgende.

De volledige titel der bloemlezing is: *Apollos Harp, Bestaande in Nederduytsche Mengelrymen Van byzondere stoffen, van C. Huygens, J. v. Vondel, J. Westerbaen, J. vander Burgh, R. Anslo, J. Decker, J. Vos, etc. By een verzamelt door N. H. A. I. M.* (Vignet) *t' Amsterdam, By Jan Hendriksz. en Jan Rieuwertsz. Boekverkoopers. Anno* 1658. Allereerst zij opgemerkt, dat Brandt, die toen predikant te Nieuwkoop was, in dezen tijd verscheidene werkjes bij Jan Rieuwertsz heeft uitgegeven [1]), en dat hij met Jan Hendriksz in betrekking stond [2]). In de opdracht van »D'uytgever Aan Juffr. G. v. L." leest men o. a.: »Onder veele Gedichten heeft men dit inzonderheydt gezien in die twee Deelen der

1) In 1655 *Vyftien predicatien* van Joannes Loedingius (vgl. Penon, *Bijdragen*, II, blz. 67), in 1657 *Verlaet uw eigen Vergaederinge niet* (t. a. p., III, blz. 130), in 1658 den 4den druk van het *Kronijkje* (t. a. p., blz. 93), en in 1665 zijne *Stichtelyke Gedichten* (t. a. p., II, blz. 172).

2) Vgl. Penon, t. a. p., II, blz. 155 — Brandt noemt hem in 1660 »onze boekverkooper" — III, blz. 58, 113, 130.

Mengel-rijmen, die voor dezen, niet zonder oordeel verzamelt, met zulken graagheydt ontfangen zijn, dat zy den Drucker alles afgekocht, en ons bewogen hebben om een derde stuk, en dat weder meest van die zelfde Poëten, op nieuws daar by te voegen." Hier wordt blijkbaar gedoeld op de beide deelen der *Verscheyde Nederduytsche Gedichten*, die in 1651 en 1653 waren uitgekomen, en van welke Brandt de voornaamste verzamelaar is geweest [1]). Misschien is het eene herinnering aan dien titel, dat boven de bladzijden niet de woorden *Nederduytsche Mengelrymen*, die het titelblad van ons bundeltje te lezen geeft, maar *Verscheide Dichten* zijn geplaatst.

Het register, dat verder voorafgaat, is onvolledig en op dezelfde slordige wijze bewerkt, als in de *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* [2]); er komen in het boekje verscheidene verzen voor, die in het register niet worden vermeld. Wij tellen in het register 16 gedichten van Brandt. De verzen *Op het overlijden van de deughtzame weduwe Meinsje Jans Pessers* (blz. 21 = *G: Brandts Poëzy*, 1688, blz. 381), *Op de doodt van Joannes Loedingius, Remonstrants Predicant tot Amsterdam* (blz. 26 = P., 382), *Antwoordt op d'antwoordt van de Heere van Brandwyk* (blz. 76 = P., 553), *Aan den Heere Jacob Westerbaen, Ridder, Heere van Brandwijk* (blz. 84 = P., 550), *Bruylofts-zang voor den Bruidegom Michiel van Eden, en de Bruidt Margareta Geesteranus. Getrouwt te Loosduinen den* 12. *Novemb.* 1656 (blz. 136 = P., 277), *Op het overlyden van den godvruchtigen en geleerden Arnoldus Geesteranus, in zijn leven Predikant van de Remonstrantsche Gemeente, in 's Gravenhage* (blz. 300 = P., 383) en *Op de Bruyloft van D°. Jacobus Cuyleman, Predikant in de Gemeente der Remonstranten tot Waddinxveen, en Joffrouw Maria Wybouts* 8 *Sept.* 1658 (blz. 396 = P., 279) zijn alle onderteekend: G. Brandt. Verder hebben de gedichten *Op de Print van Mr. Lieven van Coppenol* (blz. 22 = P., 463). *Aan den Heere van Brandtwyck* (blz. 70 = P., 551), *Op het Huwelijk van Dn. Albertus Holthenus en Juffr. Geertruyd Stedums* (blz. 108 = P., 274), *Geluk-wensching aan Dn. Christiaan Hartsoeker, Over zijn Huwelijk met Juffr. Anna van der My* (blz. 111 = P., 275), *Graf-schrift van D. Joannes Andreas Konerding, Overleden den* 14. *Juny* 1657 (blz. 145 = P., 426) de onderteekening: G. B, terwijl *Aan den Heere Jacob van der Burgh, Over 't zenden van zeeker Gedicht op Okkenburgh* (blz. 82 = P., 549), *Aan I. I. van Leeuwen* (blz. 107 = P., 259), *Op d'afbeeldinge van den Heere Cornelis Pietersz. Hooft, In zijn leven Burgermeester en Raadt van Amsterdam* (blz. 109 = P., 444), *Vaerzen, Geschreven in het stam-boek van den Heere Faustus Morstinius, Poolsch Ridder* (blz. 112 = P., 474) slechts met eene B. zijn geteekend. Het gedicht *Op mijns Vaders Geboorte-dagh. Den* 3. *October, in 't Pest-jaar* 1655 (blz. 112 = P., 241) is niet in het register vermeld; het is onderteekend: G. B. Wij tellen dus reeds 17 gedichten van Brandt; een vrij groot getal.

In het register worden verder 8 verzen genoemd onder de letter D.; van deze zijn later 7 in Brandt's *Poëzy* opgenomen. Het zijn: *Aan N. H.* (blz. 25 = P., blz. 240: *Aan N. Hartzoeker*), *Brief aan J. C.* (blz. 92 =

1) Vgl Penon, t. a. p., I. blz. 72, vlgg., II, blz. 70.
2) T. a. p., I, blz 47, vlgg., II, blz. 64.

P., 556), *Op d'afbeelding van Karolus Niellius* (blz. 106 = P., 457), *Op eene bestraffing van zonde* (blz. 106 = P., 71), *Vaerzen uit het Boek van Mimus Celsus, tegen het Ketter-dooden. Dus vertaalt en nagevolgt* (blz. 110 = P., 607), *Op een qualijk vertaalt Boek* (blz. 118 = P., 472). Deze verzen zijn, in overeenstemming met de opgave in het register, onderteekend met de letter D. Maar een zevende gedicht, *Op d'afbeeldinge van Rosemond, Door den beroemden schilder G. Flink* (blz. 121 = P., 547), dat in het register onder D. staat, is onderteekend met de letters J. L. Het getal verzen van Brandt, dat in den bundel is opgenomen, is dus geklommen tot 24; wij vinden reeds twee valsche onderteekeningen.

Op blz. 14 treffen wij het volgende gedichtje aan:

Op de gift van een Schilder aan een Vryer.

„Dees schoonen omtrek heeft de Schilder my gegeven.
Dit 's meer als dootverf, en een weinig min dan 't leven.
Alwaar 't maar hout en verf het moet my meerder zijn.
Die 't ware goet ontbreekt vertroost zich met de schijn."

Het versje is onderteekend N. N. en wordt in het register niet vermeld. In Brandt's *Poëzy* lezen wij (blz. 460):

Op d'afbeelding van wylen myn ega Zuzanna Barlaeus.

„Deez' schoonen omtrek van den Schilder my gegeven,
Is meer dan doodtverf, maar veel min dan 't lieve leven.
Al is 't slechts doek en verf, het moet my dierbaar zyn.
Die 't ware goet ontbeert, vermaakt zich met de schyn."

Het gedichtje is van 1670. Toen werkte Brandt dus, na den dood van zijne vrouw, het versje om, dat hij vóór September 1652 op het portret van zijn meisje had gemaakt. In N. N. vinden wij de derde valsche onderteekening.

In *Apollos Harp* is verder een Latijnsch vers van Boyus opgenomen; de vertaling staat er naast (blz. 195): *Aan den vermaarden Rechtsgeleerden Mr. Quiryn van Stryen, Oudtste Advocaat voor de Hoven van Hollandt.* In het register staat het onder de verzen der Anonymi; het is van Brandt (P., blz. 608). Onder dezelfde rubriek in het register is gebracht *Op d'Oproerige, Op een Predicatie over Matth.* VI: 13. *Verlost ons van den bozen. Ten tijden van den Oorlog met Engelandt.* Het vers op Quiryn van Stryen is niet onderteekend, maar dit gedicht draagt de onderteekening P. V. Het is ook van Brandt (P., blz. 558). Dit is dus de vierde valsche onderteekening, terwijl nu het getal verzen van den Nieuwkoopschen predikant tot 27 is geklommen; een getal, dat in den bundel alleen door de verzen van Vondel wordt overtroffen.

Nog eene enkele opmerking. De opdracht van *Apollos Harp* is van 28 Augustus, en wij vinden in het boekje een lijkdicht op Geesteranus door Brandt geschreven; deze predikant was den 28sten Juni gestorven. De bruiloft van Jacobus Cuyleman, die 8 September 1658 plaats had, is door twee verzen in dezen bundel vereeuwigd; het éene (blz. 382) is geschreven door C. Bremer, het andere door Brandt.

Na het boven aangevoerde is er alle reden om te gelooven, dat Brandt één der verzamelaars, of misschien de eenige verzamelaar van *Apollos Harp* is geweest. Hoe zou hij anders zoo vele gedichten met verschillende onderteekeningen in den bundel hebben kunnen doen opnemen?

De letters N. H. A. I. M. op den titel leveren geene zwarigheid op, nu gebleken is, hoe Brandt in het boek met de onderteekeningen van zijne verzen heeft geknoeid. Zoo heet ook het 2de deel van de *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* verzameld te zijn door J. V. M. Evenmin doet de opdracht aan »Juffr. G. v. L." veel ter zake; de letters kunnen slaan op Geertruid van Limborg, wier huwelijk in 1669 door Brandt is bezongen (P., blz. 303), maar kunnen even goed uit de lucht zijn gegrepen.

Was Brandt de eenige verzamelaar, of werd hij door anderen bijgestaan? Het laatste zou men kunnen opmaken uit den volgenden zin van de opdracht: »Waerdig, zeide ik, dat u deze Gedichten waren; maar dan zonder ik eenige uyt, die ik uwe gunste niet wil vergen, gelijk ik ze mijne toestemminge geweygert hebbe, buyten mijn weeten, jae tegen mijn danck by de andere in-geflenst, daar by ze even als kooper by gout in aloy en luyster uytmunten, gelijk ik toonen zoude met de paginaas te teekenen, indien ik de Aucteuren met eenen niet teekende." Wij hebben hier echter te denken aan onwil van den uitgever om sommige verzen te weigeren, en niet aan oneenigheid met anderen, die, te zamen met Brandt, den bundel bijeenbrachten. Want de laatste zin der opdracht luidt: »Dit docht my nodig Me-juffrouw van deze Gedichten in 't kort te gemoet te voeren: gelieftze de eer te doen van te lezen, en gy zult my den arbeydt betalen van 't vergaderen," enz.

Het eenige, dat er tegen pleit om Brandt voor den verzamelaar te houden, is dat in den bundel het puntdichtje van Jan Vos is opgenomen (blz. 391):

Aan G. B.

»Het Duitsche dicht behoort aan 't endt gerijmt te wezen.
De vuurpijl die best staat wordt allerbest geprezen.
Wie visch wil eeten heeft het ook op saus gemunt.
Een rijmloos dicht is als een lemmer zonder punt."

Dit is blijkbaar tegen de beide rijmlooze gedichten gericht, die Brandt in 1648 had uitgegeven. Toch bewijst het opnemen in den bundel van dit versje niet veel tegen de gissing, dat Brandt *Apollos Harp* heeft uitgegeven. Als predikant wilde hij den naam niet hebben, dat hij zich met zulke dingen bezig hield; daarom verschuilde hij zich achter de letters N. H. A. I. M. Hij wilde gaarne een groot getal zijner verzen gedrukt zien; daar dat getal hem zou kunnen verraden, plaatste hij onder verscheidene gedichten andere voorletters dan zijne eigene.

Juist door dit knoeien met initialen kunnen wij aan Brandt nog een versje toeschrijven, dat in den bundel is opgenomen, maar in zijne *Poëzy* niet wordt aangetroffen. Westerbaen had korten tijd geleden Vondel aangegrepen, en eenige versjes, die hierop betrekking hebben, zijn in *Apollos Harp* te lezen. Maar Westerbaen had in 1657 ook met Brandt een poëtischen strijd gevoerd, toen deze hem verweet, dat hij niet ter kerk ging; ook deze verzen staan in den bundel. Nu zagen wij boven, dat 7 van de 8 verzen, die met D. zijn geteekend, van Brandt zijn. En het 8ste luidt aldus (blz. 54);

Vondel van Westerbaan.

»Wat zeit doch Westerbaan, zijn reed'nen en Godts Woordt
Het merk om na te zien, de bril die ons de poort

Der ware Kerk vertoont? Let hy wel op dat merk?
Die in geen kerk en komt die mist de heele Kerk."

Dit versje moet dus op naam van Brandt worden gesteld [1]). Erg mooi was het niet, om het, met eene andere onderteekening voorzien, hier te doen afdrukken. Brandt had in zijn strijd met Westerbaen het laatste woord gehad; het was dus niet hoffelijk nog eens op de zaak terug te komen. Bovendien had Westerbaen hem voor den bundel nog ongedrukte gedichten van zijne hand verschaft. Maar het letterkundig geweten van den Nieuwkoopschen predikant was ruim; men kan hem ergere dingen dan dit geknoei ten laste leggen.

In 1663 verscheen een 2de druk van de bloemlezing onder den titel: *Den herstelden Apollos Harp, Versien met verscheyde nieuwe snaren: Voor desen noyt soo gedruckt* [2]) Het is eene titeluitgave, waaraan een bijvoegsel van 83 bladzijden is toegevoegd. Gedichten van Brandt zijn daarin niet opgenomen, maar daarentegen enkele versjes, die nog al ruw zijn. Ook de »Ordonnantie" van Apollo die als voorrede voorafgaat, doet volstrekt niet aan onzen predikant denken. Naar alle waarschijnlijkheid heeft dus Brandt in deze tweede uitgave de hand niet gehad.

Groningen, Dec. 1886. J. A. WORP.

1) Op de volgende bladzijde van *Apollos Harp* vinden wij de versjes:

Vondel aan Westerbaan.

»Heer gy zeilt de Kerk niet mis,
Want gy laat die daar zy is."

J. v. V.

I. Konerding voor Westerbaan.

»'t Is beter dus de Kerke mis,
Te leven Christlijk in zijn kluis,
Te bouwen Godt een Kerk in huis,
Als gaan daar 't afgodshuisje is."

Tegen I. Konerding en Westerbaan.

»Ik vraag of dus de Kerke mis
Wel Christlijk t'huys te leven is?
En of die zelfs een Kerke bout
Zich vry van 't afgods huisje houdt?"

Het laatste vers is niet onderteekend, maar staat in het register onder de gedichten van —— J. Conerding. Ik ben overtuigd, dat Brandt het geschreven heeft.

2) *Voor de liefhebbers van de kunst. Door Expresse last ende ordre van den breden raedt der vermaerde dichteren en scherp-sinnighe verstanden, eendrachtelijck vergadert op den bergh Helicon, onder de protectie van de Ed. Gr. Mo. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt. Gedruckt in 't Jaer onses Heeren* M. D. C. LXIII.

VAN DEN

BORCHGRAVE VAN COUCHI.

FRAGMENTEN,

MEDEGEDEELD DOOR

M. DE VRIES.

De fragmenten, die in de volgende bladzijden voor 't eerst in het licht worden gegeven, leveren eene bijdrage tot de geschiedenis der middeleeuwsche dichtkunst, die, naar ik vertrouw, door de beoefenaars der Fransche zoowel als der Nederlandsche letterkunde niet zonder belangstelling zal worden ontvangen. Zij bevatten de overblijfselen van een uitgebreid episch-romantisch gedicht uit den Karolingschen sagenkring, dat tot dusverre geheel onbekend was, en welks Fransche voorbeeld, waarnaar het blijkbaar vertaald of nagevolgd werd, spoorloos verloren is geraakt, althans — zoover ik weet — nergens vermeld wordt.

Door vriendelijke tusschenkomst van den heer J. W. Van Leeuwen, boekhandelaar alhier, ontving ik vóór eenige maanden een twaalftal perkamenten bladen ter inzage, hem medegedeeld door den Eerw. heer G. Van den Elsen, Professor in de kerkgeschiedenis in de Abdij van Berne te Heeswijk. Zij waren gevonden als schutbladen in een exemplaar der »*Concilia omnia generalia et particularia*", uitgegeven te Keulen bij Petrus Quentel in 1538, door Br. Petrus Crabbe van Mechelen. Het boek behoorde in de 16de eeuw aan Theodorus Gualterus a Veldinghen en werd omstreeks 1608 gekocht door Rodolphus

Zegers, destijds pastoor van Oudheusden en lid der Abdij van Berne. Het perkament is echter niet van de Abdij afkomstig, want de drie boekdeelen zijn reeds in de 16de eeuw ingebonden, vóórdat zij het eigendom der Abdij werden [1]).

Zoodra ik mij overtuigd had van het belang der nieuwgevonden fragmenten, verzocht ik den heer Van den Elsen, ze aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te willen afstaan, wier rijke boekverzameling de aangewezen bewaarplaats is voor al dergelijke handschriften en losse bladen, gedenkteekenen onzer middeleeuwsche literarische beschaving, die uit den storm der tijden gered zijn. Blijven die stukken hier en daar verstrooid, dan loopen ze altijd gevaar weder verloren te gaan; hier te Leiden in een middelpunt vereenigd, onder het liberaal beheer onzer boekerij, staan zij den beoefenaar der letterkunde altijd ten dienste. Met de meeste bereidvaardigheid, en met welwillende toestemming zijner overheid, voldeed de heer Van den Elsen aan mijn verzoek: een bewijs van onbekrompen liefde voor de wetenschap, dat de Maatschappij op hoogen prijs stelt, en waarvoor zij den edelmoedigen gever hier, bij monde van haren voorzitter, openlijk dank betuigt [2]).

---

1) Het is dan ook slechts eene toevallige omstandigheid — waarop de heer Van den Elsen mij opmerkzaam maakt —, dat onze fragmenten teruggevonden zijn in eene Abdij van de orde der Premonstratensen, terwijl het eerste klooster of de stamabdij dezer orde in 1120 gesticht is juist in de bosschen van *Coucy*, door de medehulp der heeren van Coucy, Thomas en zijn zoon Engelram. De Abdij van Berne te Heeswijk is de eenige, welke van die weleer zoo bloeiende orde, die vroeger in Nederland en België meer dan 40 kloosters telde, in ons land is overgebleven, ofschoon er ook nog een *vrouwelijk* klooster der orde te Oosterhout bestaat.

2) In het Supplement op den Catalogus van de Handschriften der Maatschappij, bewerkt door Dr. S. G. De Vries, vindt men onze fragmenten vermeld onder N°. 1024. Het is mij aangenaam bij deze gelegenheid te mogen mededeelen, dat ook andere letterkundigen meer en meer het wenschelijke beginnen in te zien, om de fragmenten, die van tijd tot tijd worden gevonden, aan de Maatschappij af te staan. Nog na de uitgave van bovengenoemd Supplement ontving zij van den heer R. J. Schierbeek RJz. te Arnhem, door tusschenkomst van Mr. W. B. S. Boeles te Leeuwarden, een blad uit Boendale's *Lekenspieghel*, en van den heer J. Broeckaert te Wetteren een blad uit Maerlant's *Rijmbijbel*. Mogen deze goede voorbeelden veel navolging vinden

De twaalf bladen, te Heeswijk gevonden, zijn 210 mm. hoog, 160 breed. Zij zijn aan den bovenrand genommerd. Vier dragen de cijfers van LXXXIII tot LXXXVI, de acht volgende van LXXXIX tot XCVI, van welke echter het eerste en laatste cijfer ontbreekt omdat daar de bovenrand is weggesneden. Het handschrift was afgedeeld in katernen van 8 bladen of 16 bladzijden. Onze fragmenten bevatten de middelste helft van de elfde katern en de geheele twaalfde, die dan ook op de eerste en laatste bladzijde onderaan met het nommer XII gemerkt is. De bladen LXXXVII en LXXXVIII, de twee laatste der elfdè katern, ontbreken, waardoor eene gaping van 8 kolommen of ongeveer 408 verzen ontstaat. Elke bladzijde namelijk heeft twee kolommen, elke kolom 51 of 52 regels. Het schrift is rechtstandig, duidelijk, en over 't algemeen goed bewaard, ofschoon het op sommige plaatsen door kreukels en scheurtjes in het perkament of door de opgeplakte stijfsel wat heeft geleden, en hier en daar door het wegsnijden van randen enkele regels of beginletters ontbreken. Versierselen hebben de bladen niet, dan alleen de gewone roode streep door de eerste letters van elke kolom, en de roode hoofdletter ter aanwijzing van elke nieuwe alinea. Alle uiterlijke kenteekenen wijzen aan, dat het handschrift afkomstig is uit het laatst der 14de eeuw.

De inhoud onzer fragmenten betreft de lotgevallen van den burggraaf van Couchi en van zijne geliefde, de vrouwe van Famweel, in verband gebracht met tafereelen uit de geschiedenis van Frankrijk, ten tijde van Lodewijk den Vrome en Karel den Kale, in de jaren 840 en 841. Die inhoud deed mij aanstonds vermoeden, dat de fragmenten tot hetzelfde werk zouden behooren als de vier bladen, indertijd door Mone in de Stads-bibliotheek te Atrecht gevonden en in zijn *Uebersicht*, bl. 57, beschreven, waarin dezelfde stof in hetzelfde verband behandeld was. Onze altijd behulpzame Universiteits-Bibliothecaris, Dr. W. N. Du Rieu, schreef naar Atrecht, om mededeeling der genoemde perkamentbladen te verzoeken, doch ontving, helaas! van den beheerder der boekerij aldaar, den heer

Wicquot, het bericht, dat de fragmenten ondanks alle nasporingen niet te vinden waren. Sedert den tijd, dat Mone ze gezien en afgeschreven had, waren zij zoekgeraakt. Nu was alle hoop gevestigd op Mone's afschrift, indien dat nog te ontdekken mocht zijn. Met Dr. Du Rieu heb ik daar onderzoek naar gedaan, en het mocht ons gelukken, door een beleefd schrijven van Mone's zoon, Prof. Fredegar Mone te Karlsruhe, en vooral door de inlichtingen, ons op de meest verplichtende wijze verstrekt door Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken in het Groothertogdom Baden, te weten te komen, dat de letterkundige nalatenschap van Mone thans in de »Kaiserliche Universitäts- und Landesbibliothek" te Straatsburg berust. Weldra vernam ik van mijn vriend Prof. E. Martin aldaar, dat het bewuste afschrift zich werkelijk onder die papieren bevond, en had ik aan de welwillendheid van den heer Bibliothecaris, Prof. Dr. K. A. Barack, de toezending van het gewenschte stuk te danken. Aan al de genoemde personen, wier hulpvaardigheid ik in dezen op zoo aangename wijze mocht ondervinden, breng ik mijn oprechten dank.

Het afschrift van Mone, nu reeds meer dan vijftig jaren oud, is, ondanks het sterk verbleeken van den inkt, nog volkomen duidelijk leesbaar en draagt alle blijken van de meest vertrouwbare nauwkeurigheid. De inhoud doet aanstonds zien, dat wij hier een gedeelte van hetzelfde werk, waartoe onze fragmenten behooren, hebben teruggevonden. Zelfs kan er nauwelijks twijfel bestaan, dat de bladen te Atrecht deel hebben uitgemaakt van hetzelfde handschrift als die te Heeswijk. Het zijn, zegt Mone: »vier Blätter einer Hs. des 14 Jahrh. in Quart, mit gesp. Col., auf jeder 51 Verse, zusammen 816 V. mit rothen Anfangsbuchstaben. Das erste und dritte Blatt haben durch Beschneiden etwas gelitten, so dass mehrere Anfangsbuchstaben fehlen." Alles dus juist als in de nieuwontdekte fragmenten, met welke dat van Mone dan ook in de eigenaardigheden van taal en spelling geheel overeenstemt [1]).

1) Het is jammer dat Mone niet vermeldt, in welk boek de fragmenten te Atrecht

Wij bezitten dus nu van het tot dusverre onbekende dichtwerk zestien bladen. Ongelukkig heeft Mone het getalmerk van de bladen te Atrecht niet opgeteekend, zoodat wij niet kunnen bepalen, welke plaats zij in het gedicht innamen. Uit den inhoud blijkt alleen, dat zij aan de andere fragmenten voorafgingen; want zij verhalen ons, hoe koning Lodewijk in vollen luister zijnen zoon tot ridder sloeg, terwijl in de Heeswijksche bladen 's konings plechtige uitvaart en de kroning van Karel den Kale beschreven wordt. Hoeveel ruimte er tusschen het een en het ander in heeft gelegen, is niet te ramen. Het fragment van Mone bevat 817 verzen [1]), de vier eerste bladen van Heeswijk hetzelfde getal, de acht laatste hebben er 1653 geteld. Door het wegsnijden van sommige randen echter zijn in 't geheel 63 regels verloren gegaan. Het gezamenlijk getal der werkelijk teruggevonden verzen bedraagt derhalve 3224. Weinig zeker in vergelijking met de uitgebreidheid, die het geheel moet gehad hebben [2]), maar genoeg toch om den inhoud en den aard van ons dichtwerk althans eenigermate te leeren kennen.

De naam van den »Burggraaf van Couchi" heeft ongetwijfeld den lezer reeds doen denken aan den bekenden, in 1829 door Crapelet uitgegeven, Oud-Franschen roman »*L'histoire du Châtelain de Coucy et de la Dame de Fayel*". In dit allerliefste gedicht worden de liefdesavonturen dezer beide personen verhaald, de listen die zij aanwendden om elkander te ontmoeten, hun

als schutbladen zijn gevonden. In eene aanteekening onder zijn afschrift zegt hij wel: »Vier Blätter *eus*....., die ich zu Arras in der Bibliothek vom folgenden Buche ablöste:....," doch de titel van het boek is in de pen gebleven. Wist men dien, dan ware het misschien nog mogelijk, de bladen terug te vinden.

1) Mone zegt 816, en dat is op zich zelf waar; doch daar er na vs. 785 blijkens het rijm een vers ontbreekt, komt men in de nommering tot 817.

2) Hoeveel bladen het geheel ingenomen heeft, laat zich niet bepalen. De cijfers LXXXIII—XCVI bewijzen daaromtrent niets, want wij weten niet, hoeveel bladen er nog volgden, en het is lang niet zeker, dat er juist LXXXII voorafgingen. Vóór ons gedicht kan het handschrift nog wel een of meer andere stukken hebben bevat

genotrijk bijeenzijn, zoo dikwijls de heer van Fayel afwezig was, maar ook het leed dat hun wedervoer, toen hunne geheime betrekking aan den bedrogen echtgenoot was verraden. Vol spijt zint deze op wraak, en weldra vindt hij het middel om zijne vrouw op barbaarsche wijze te straffen. Coucy neemt deel aan een kruistocht in het Heilige Land, wordt zwaar gewond en sterft op den terugtocht. Vóór zijn dood gelast hij een dienaar, zijn hart met de haarlokken zijner geliefde, die zij hem tot aandenken had medegegeven, en met een brief van zijne hand, in een koffertje te sluiten, en dit aan de vrouwe van Fayel ter hand te stellen. Maar de dienaar, nabij het kasteel gekomen, om den last van zijn heer te volbrengen, wordt door Fayel overvallen en gedood, en de inhoud van het koffertje valt dezen in handen. Hij laat het hart als eene pastei toebereiden en aan zijne vrouw voordienen. Zij eet er met smaak van. Hij zegt haar wat zij gegeten heeft, en vertoont haar den brief van Coucy. De ongelukkige vrouw verklaart, dat zij na die edele spijs nooit meer iets anders gebruiken wil, valt in zwijm en sterft van bittere smart.

Dit aandoenlijk verhaal, door den dichter Jakemon Sakesep in bevallige verzen berijmd en liefelijk afgewisseld met een aantal zangerige liederen, aan den burggraaf van Coucy toegeschreven, heeft in Frankrijk eene groote populariteit verworven. De legende, in de bloedige ontknooping vervat, het voorzetten van het hart van een minnaar aan zijne beminde, die daarop alle verdere voedsel weigert, is al van overoude dagteekening. Gaston Paris heeft aangetoond, dat zij in kiem reeds wordt aangetroffen in Indische sagen [1]). In de Europeesche letterkunde is zij vóór en na door verschillende dichters met allerlei wijzigingen en verscheidenheden verhaald. Reeds een oud Provençaalsch troubadour, en later de beroemde Boccaccio hebben er hun talent aan gewijd; in jongeren tijd is de geschiedenis meermalen behandeld en zelfs op het tooneel ge-

1) Zie de *Revue Critique* van 14 Mei 1883, bl. 399.

bracht [1]). Doch de aantrekkelijkste voorstelling is altijd die in den ouden Franschen roman, het kunstwerk van Sakesep, waardoor het droevige verhaal bijna onafscheidelijk verbonden bleef met den naam van Renaut de Coucy.

Ik behoef over dit alles niet uit te weiden. Gaston Paris heeft er in een belangrijk artikel opzettelijk over gehandeld [2]), en talrijke letterkundige schrijvers hebben op velerlei bronnen gewezen, velerlei bijzonderheden medegedeeld. Voor ons is alleen de vraag: In welke betrekking stond het werk, waartoe onze fragmenten behooren, tot den roman van Sakesep? Was het daarvan eene navolging of andere bewerking? Of was het een ouder gedicht, waaraan misschien Sakesep zijne stof heeft ontleend? In één woord: welke plaats heeft het eenmaal in de geschiedenis der letterkunde ingenomen?

Om deze vraag te beantwoorden, zal het in de eerste plaats noodig zijn, een overzicht te geven van den inhoud der fragmenten. Ik stel daarbij vooral datgene op den voorgrond, dat ons kan inlichten omtrent de personen, die in het gedicht voorkomen, hunne onderlinge betrekking en het verband der geschiedenis, die de dichter heeft willen verhalen.

De inhoud van het eerste fragment komt op het volgende neder:

Sierlijk uitgedost, is de Fransche adel van heinde en verre naar Parijs gestroomd. Het is er overvol, er is bijna geen onderkomen te vinden. Het Pinksterfeest is ophanden: dan zal koning Lodewijk zijn zoon Karel tot ridder slaan.

---

1) Ook het oude Duitsche lied van den *Brunenburger* en onze romance van *Brunenborch* of *Brandenborch* bevatten er een naklank van. Verg. Gaston Paris in de *Histoire Litt. de la France*, XXVIII, p. 379, en Dr. G. Kalff, *Het Lied in de Middeleeuwen*, bl. 203 vlgg.

2) *Hist. Litt. de la France*, XXVIII, 353—390, waar hij tevens den naam van den dichter vaststelt, dien deze slechts in een acrostichon te raden had gegeven. Dat de naam van den ridder niet *Raoul* was, gelijk men hem veelal pleegt te noemen, maar *Renaut*, wordt daar aangetoond op bl. 367.

De burggraaf van Couchi [1]) (Dominicus geheeten), en met hem zijn neef en schildknaap Lucaen, nemen afscheid van den heremiet, bij wien zij drie jaren in het woud hebben vertoefd, en begeven zich op weg naar de hoofdstad. Als kooplieden vermomd, komen zij te Famweel [2]), en nemen in eene herberg hun intrek. Lucaen (hier en elders kortweg Luuc genoemd) vraagt, of er ook een zanger is, die hun het nieuwe lied kan zingen, van de roovers in het woud? Men antwoordt hem, dat hij daarvan maar zwijgen moest, want de edele vrouwe der stad, de nicht van den koning van Frankrijk, had dat lied op doodstraf verboden. Het was een spotdicht op den besten ridder die ooit de wapenen droeg, en die bij haar, bij haren gemaal en bij de burgers der stad algemeen geliefd was, zoodat niemand kwaad van hem wilde hooren. Lucaen verontschuldigt zich, omdat zij kooplieden waren die daar niets van wisten, en vraagt, of de graaf en gravin van Famweel niet naar Parijs zouden gaan om de feesten bij te wonen. »Ja," luidt het antwoord, »zij gaan beiden zeker derwaarts, want hun kamerheer is reeds vooruitgereisd." Couchi heeft moeite zijne vreugde te verbergen, nu hij bespeurde dat de edele vrouwe hem nog niet vergeten was en deelnam in zijn leed, en nu hij hopen mocht haar te Parijs te zien en haar alles te vertellen, hoe de verraders haar valschelijk hadden belogen, en van de ontrouw, die hij van zijn oom had ondervonden. Van ontroering kan hij aan tafel bijna niet eten, en begeeft zich vroegtijdig ter rust. Lucaen betaalt hunne rekening, verzorgt de paarden, en gaat mede naar bed. Couchi heeft een onrustigen nacht, droomt van de vrouwe van Famweel, en

1) Zoo schrijft onze dichter altijd. In 't Fransch is de naam *Coucy* of *Couci*. Doch ook de spelling *Couchi* komt reeds in 't Oud-Fransch voor. Men vindt ze o. a. bij Philippe Mouskes, vs. 27654 en 30481.

2) Hoe onze dichter aan dezen naam komt, in plaats van *Fayel*, is mij niet gebleken. Misschien is het eene verbastering van *Faillouel*, waarmede sommige schrijvers *Fayel* hebben verward. Zie *Hist. Litt. de la France*, XXVIII, 364. In een Engelsch gedicht uit de 15de eeuw luidt de naam *Fagwell*. Zie het aang. werk, bl. 385.

roept 's morgens Lucaen op, om de paarden te zadelen. Deze ziet den heer en de vrouwe der stad met een schitterend gevolg uitrijden, waarschuwt zijn meester, en begeeft zich met hem op weg naar Parijs. Zij rijden den grafelijken stoet achterna, en bereiken dien, maar Couchi wil de hooge personen niet voorbijrijden. Lucaen begint lont te ruiken omtrent de gezindheid van zijnen heer. Daar komt een schildknaap uit Bretagne aangereden op een ridderpaard, dat hij zijn meester had ontstolen, vroolijk het lied zingende »van den borchgrave, hoe hij te Troies was opgehangen." De vrouwe van Famweel, verstoord om die overtreding van haar verbod, beveelt haren »meier" den knaap terstond aan den naasten boom op te knoopen, en de meier brengt dat bevel ten uitvoer. Couchi wisselt met dezen eenige woorden over de aanleiding tot zulk eene gestrenge straf, en komt opnieuw tot het besluit, dat de edele vrouwe bedroefd is over zijn gewaanden dood, den dood van »den borchgrave van Couchi", die buiten Châlons »in die traelge hanghet", zooals 't in het verboden lied heette. Lucaen, die meer en meer zijn meester begint te doorgronden, schertst wat met hem. Intusschen durft Dominicus den wagen der gravin niet naderen, maar rijdt haar aanhoudend achterna. Omtrent den middag laat zij stilhouden. Zij had daar een reiger gezien, en laat den witten valk uitvliegen, dien de burggraaf haar ten geschenke had gegeven, en dien hij gewonnen had in dat tornooi te Couchi, waaruit al zijne ellende was voortgesproten. De valk vervolgt den reiger, en doet hem voor den wagen nederstorten. Allen prijzen den edelen vogel, en Beatrijs (zoo heette de gravin) zeide: »God behoede de ziel van den heer, die mij dezen valk heeft gegeven!" De burggraaf, die juist voorbijrijdt, zegt er »Amen!" op, en groet de vrouwe, die hem echter in zijne vermomming niet herkent. Hij was dan ook onkenbaar geworden in de laatste drie of vier jaren, sedert hij van zijne geliefde had moeten scheiden. Vroeger een schoon baardeloos jongeling, had hij nu, na een driejarig verblijf in het woud, een langen baard gekregen.

Couchi spreekt met zijn dienaar over het gebeurde met den valk, en de herinneringen daardoor bij hem opgewekt, en Lucaen, die nu alles begrijpt, boezemt hem moed in. Onder dit gesprek rijden zij voort, nu eens vóór, dan achter, dan ter zijde van den wagen der gravin, totdat zij te Parijs komen, waar de vrouwe hare herberg betrekt. Voor Dominicus en Lucaen is in de stad geen onderkomen te krijgen. Zij begeven zich naar het klooster te St.-Denis, waar een broeder van Lucaen keldermeester was. Deze ontvangt hen gastvrij. De burggraaf, nog altijd voor een koopman doorgaande, vraagt naar het feest te Parijs en de heeren, die daarvoor over waren gekomen. Hij verneemt, dat zijn oom »drossate" aan het hof is, en verheugt zich hem daar te zullen vinden; want als de tijd dáár was, wilde hij hem ten strijde uitdagen. Des anderen morgens, op Pinksterdag, kleedt zich de burggraaf: op het lijf een drakenvel, daarboven zijn harnas, wapenrok en zwaard, en over alles een wijden tabbaard, tot op de voeten afhangende. Met Lucaen hoort hij de Mis in het klooster, en te voet gaan zij op weg naar Parijs, waar koning Lodewijk zijnen zoon den ridderslag zou geven. Alle genooten van Frankrijk zijn daar bijeen. Het is in de stad zoo vol, dat men zich op de straat nauwelijks bewegen kan. Aan het hof is alles in vollen luister: vrije toegang en open tafel voor iedereen. De groote heeren gaan uit en in. Couchi bespiedt hen, en Lucaen helpt hem hunne namen uit te vorschen. Naast den hertog van Bourgondië gaan Amelieur en Menifroot. Couchi herkent »die mordenaren" niet, maar Lucaen weet hem mede te deelen, wie zij zijn. Na den maaltijd aan het hof komen de groote heeren uit de kapel in de hooge zaal. Ook Karel de Kale treedt binnen, en met hem eene schaar van aanzienlijke edelknapen, die met Karel den ridderslag wenschen te ontvangen. Want, voegt de dichter er spottend bij, oudtijds kon niemand ridder worden zonder dat hij tot ridder geslagen was; maar nu is dat niet meer noodig, nu brengen zij bij hunne geboorte hun ridderschap al mede! Zoo veredeld is thans het volk!

Met alle plechtigheid geeft Lodewijk zijnen zoon den ridderslag, en bewijst vervolgens dezelfde eer aan een aantal jongelingen van hooge geboorte. Aan vele ridders worden hoogere orden verleend. De burggraaf is van dit alles getuige, maar wordt door niemand herkend.

Tot zooverre het eerste fragment. Het tweede verplaatst ons in een lateren tijd, weinige maanden na het boven verhaalde [1]). Het is van den volgenden inhoud:

Florant, heer van Famweel (en, als uit het vervolg blijkt, tevens van Champagne), is in gesprek met zijn neef Eduard, die verlof vraagt hem eene mededeeling te doen omtrent eene aangelegenheid van groot belang, die hij als bloedverwant zich verplicht acht niet te verzwijgen. »Laat hooren", zegt Florant, »wat is er, daar mij schade en schande van zou kunnen komen? Het zou goed zijn, het bijtijds te verhoeden." Nu geeft de sluwe Eduard zijne bekommering te kennen over de vertrouwelijkheid van den heer van Couchi met Beatrijs, Florant's echtgenoote. »Om harentwil", zegt hij, »is op het feest te Couchi de hertog door zijnen neef gewond, om harentwil heeft deze zijnen oom in het krijt gedaagd. Altijd is hij om en bij vrouwe Beatrijs, gelijk iedereen weet. Dat hebt gij al te lang gedoogd!" Op deze woorden van den nijdigen en valschen Eduard werd Florant diep beschaamd en bedroefd. Hij had zijne vrouw innig lief, en nooit had hij in haren omgang met Couchi iets onbehoorlijks opgemerkt. Nu was de booze nijd in zijn hart binnengeslopen. Hij dorst zijne vrouw niet in opspraak brengen, want koning Lodewijk was haar naaste bloed; en evenmin wilde hij Couchi verbitteren, want de edele graaf

---

1) Karel de Kale is in 823 geboren en moet dus in 839 of 840 den ridderslag hebben ontvangen Lodewijk's dood, die in 840 voorviel, wordt in het volgende fragment verhaald. Er kunnen derhalve tusschen de gebeurtenissen van het eerste en die van het tweede fragment slechts weinige maanden verloopen zijn.

had hem zooveel goeds bewezen. Doch met zijne rust is het gedaan. Moest hij op zijn ouden dag zóó iets beleven! »Een worm had diep in zijn rozeblad gebeten", en die wond was ongeneeslijk. Zijne houding tegenover Couchi wordt geheel anders dan te voren. Door knagende achterdocht gekweld, ontwijkt en schuwt hij nu den vriend, wien hij vroeger altijd gezocht en geëerd had. Een afkeer had hij voor hem opgevat, voor hem, den besten ridder die op aarde leefde, die eerder voor hem dan voor zijn eigen vader zijn bloed zou hebben gestort, die hem nooit eenige ontrouw had gedaan en liever een wreeden dood zou hebben verkozen, dan zich te vergrijpen aan zijne wederhelft, aan de edele vrouw, in wier ziel nooit eenige booze gedachte was opgekomen. Maar de valsche inblazingen van Eduard hadden Florant geheel van den weg gebracht, en hem tegen Couchi eene veete doen opvatten, die niet te overwinnen was, vóórdat het tot een uiterste zou komen. Eduard, het »boosaardige serpent", liet niet na, hem telkens »in de ooren te vedelen", innig verheugd dat hij den graaf van zijne vriendschap voor Couchi had afgetrokken. Zoo groeide de nijd en haat voortdurend aan, al dorst Florant zijne veranderde gezindheid vooreerst nog niet láten blijken.

Nu zal de dichter ons verder verhalen van Adelaen, den hertog van Ardennen. Te Parijs door zijn neef, den heer van Couchi, wegens valschheid ten strijde gedaagd en in dien kamp overwonnen, had hij hem het land van Couchi geheel moeten afstaan. Te midden van zijne spijt over deze vernedering en over de teleurstelling zijner liefde, die hij te Couchi had ondervonden, overvalt hem eene doodelijke oogziekte. Vóór zijn sterven schenkt hij het land van Ardennen aan een bastaard, dien hij bij de vrouwe van Bouillon had gewonnen, en laat bij notarieele acte verklaren, dat zij zijne wettige vrouw geweest was. Op het bericht van zijn overlijden komt de graaf van Couchi terstond naar Ardennen, om zijnen oom eene eerlijke uitvaart te bezorgen. Talrijke vrienden en magen vergezellen hem in rouwgewaad; zelfs Karel, koning Lodewijk's

zoon. Maar Florant van Famweel, van nijd verteerd, veinst zich ziek en blijft weg.

De hooge heeren komen te Deuve, de hoofdplaats van Ardennenland, en vinden daar den bastaard, die intusschen zijnen vader reeds ter aarde had doen bestellen. Die bastaard heette Masebrouc, omdat de hertog Adelaen hem op een speelreisje aan de Maas bij zijne moeder verwekt had [1]). Zijnen vader had hij altijd gehaat, maar nu had deze hem zijn land opgedragen en hem als wettigen zoon erkend met behulp van zijn oom, bisschop Herman van Luik, die voor die erfstelling en die erkenning valsche charters had uitgegeven.

Couchi en de zijnen worden door Masebrouc verwelkomd, die echter zijnen neef op bitteren toon verwijt, dat hij den hertog, zijnen oom, weinig eer bewijst door te laat te komen, nu de uitvaart reeds was afgeloopen. In woede ontstoken, voegt Couchi hem toe: »Gij zijt een bastaard, want mijne moei Hildegaert heeft nooit bij den hertog een kind gehad. Hoe dorst gij u onderwinden, vóór mij, den wettigen erfgenaam des lands, de begrafenis te bezorgen?" »Van het hertogdom van Ardennen", roept Masebrouc uit, »komt u geen zandkorrel toe. Al hebt gij mijnen vader en mij het land van Couchi ontweldigd, hem te Parijs valschelijk beticht en in den tweekamp verwond, ik zeg u, dat ik wettige zoon ben, door mijn vader als erfgenaam erkend bij gezegelde brieven met al deze heeren als getuigen. Daarvoor moet alle tegenspraak verstommen." Aller oogen zijn op Masebrouc gericht. »Bij God en alle Heiligen!" roept Couchi: »durft men mij hoonen en mij mijn land ontzeggen? Het is de eerste keer niet, dat ik onrecht lijd, maar met Gods hulp ben ik het altijd te boven gekomen. Nu zal koning Lodewijk mijn recht erkennen, en met de wapenen zal ik het weten te handhaven." Met moeite

---

1) Hoe onze dichter door de vermelding van deze bijzonderheid den naam van *Masebrouc* wil verklaren, is niet recht duidelijk. Maar dat zal ook wel niet uit te maken zijn, zoolang wij niet weten hoe de naam in 't Fransch luidde.

gelukt het aan de heeren, die met Couchi gekomen waren, eene oogenblikkelijke uitbarsting te voorkomen. Aan 's konings hof, voor de genooten van den lande, moest de zaak naar recht en wet worden beslist.

Des anderen daags bewijst Couchi den overleden hertog de verschuldigde eer, begiftigt kloosters en armen, en vaardigt aan alle steden en ambtenaren het bevel uit, Masebrouc niet als heer te erkennen, op verbeurte van al hunne leenen. Daarop keert hij terug naar Parijs, waar intusschen koning Lodewijk door de ziekte was aangetast, die een einde aan zijn leven zou maken. Algemeen was de deelneming in het gevaar, dat den beminden vorst bedreigde.

Gedurende die ziekte van den koning bracht Couchi eenigen tijd bij zijne geliefde door. Masebrouc maakte van die tusschenruimte gebruik, om zijne macht in Ardennenland te vestigen. Hij was door zijne moeder heer van Huy en van Bouillon, en had van moederszijde veel machtige verwanten: zijnen grootvader, den graaf van Goten, zijnen broeder Triestram van Taras, en anderen. Deze allen waren in hun eigen belang volijverig hem te steunen. Vooral zijn oom, bisschop Herman van Luik, stond hem met raad en daad ter zijde. Zij trekken het land van Ardennen door, en doen Masebrouc als heer erkennen, die, om het verwijt van bastaardij te smoren, den naam aanneemt van Hertog Reinier. In de hoofdstad Deuve wordt hij als landsheer gehuldigd.

Het gerucht van dit alles verspreidt zich door het land. Eenige personen, indertijd door den graaf van Couchi verlost uit de gevangenis te Brunenstein, waar de »valsche moordenaars [1])" hen opgesloten hielden, zijn verontwaardigd over de verheffing van Masebrouc, den bastaard, wiens geschiedenis zij maar al te wel kenden. Zij besluiten den graaf van Couchi van het gebeurde kennis te geven. Twee hunner trekken naar

1) Denkelijk de boven (bl. 106) genoemde Amelieur en Menifroot, die daar ook »die mordenaren" heeten. Doch omtrent dit gedeelte van het verhaal geven onze fragmenten geen verder licht.

Famweel, en brengen hem de noodlottige tijding, dat geheel Ardennenland den hertog Reinier als heer erkend had. »Wat voor een Reinier is dat?" antwoordt Couchi. »Heer", zeggen zij, »het is Masebroue de bastaard, die zich nu Reinier laat noemen." Couchi barst uit in eene klacht over de ontrouw en boosheid zijner magen. Zijn vader had hem zijn land doen verliezen, en nu had zijn oom hem beroofd van zijn wettig erfdeel, van het land van Ardennen, en dat aan een onbekenden bastaard gegeven! Maar die gift was nul en van geener waarde zonder zijne toestemming. En, bij God almachtig! hij zou de trouweloozen, die tegen zijn gebod den bastaard erkend hadden, wel weten te straffen!

Hier ontbreken twee bladen, te zamen 408 verzen, waarin, gelijk uit het vervolg blijkt (vs. 1792—1797 en 1820—1823), o. a. verhaald was, dat de valsche Eduard, de neef van Florant, door Couchi, tot straf van zijne lastertaal, in een tweekamp gedood werd. Waar het fragment weder aanvangt, vinden wij den graaf van Couchi te Brunenstein, waar hij zijn neef Lucaen komt bezoeken. Vandaar begeeft hij zich naar Couchi, en vervolgens naar Guise. Op beide plaatsen klaagt hij over het onrecht, hem door den bastaard aangedaan, en ontvangt de verzekering van trouw zijner onderdanen. Op weg naar Parijs verneemt hij het overlijden van koning Lodewijk, en stort tranen om den edelen vorst, wiens dood het geheele land met droefheid vervulde. Te Parijs aangekomen, begeeft hij zich aanstonds naar het hof, waar 's konings lijk op het praalbed lag, omringd van eene schaar van hooge ridders, die met den jongen koning Karel den Kale hunnen rouw bedreven. Couchi groet Karel en al de aanwezigen, trekt de kleederen van zwart fluweel aan, die hem worden aangeboden, en neemt deel aan het rouwbetoon.

Aan alle grooten des rijks had Karel zijne boden gezonden, om den dood zijns vaders bekend te maken. Ook de edele vrouwe van Famweel ontving die tijding met diepe smart.

Haar gemaal Florant maakt zich op om naar Parijs te vertrekken, maar wil niet dat zij medega, uit vrees dat zij daar Couchi mocht ontmoeten. Zij spreekt er hem over aan, beantwoordt zijne verwijten met de plechtige betuiging van hare ongekreukte huwelijkstrouw, herinnert hem aan het kwaad, haar door zijn neef (Eduard) gebrouwen, aan al het goede, hun door Couchi bewezen, en eindigt met de verklaring, dat zij vast besloten is, als naaste bloedverwante de uitvaart des konings te gaan bijwonen. Florant, bijna verteederd, geeft toe, ofschoon de wond in zijn hart nog verre van genezen was. Hij maakt zich gereed voor den tocht, en zijne echtgenoote laat een prachtigen wagen bouwen, geheel met zwart fluweel bekleed. Zij zelve, haar geheele gevolg, en de paarden, die voor den wagen gespannen waren, alles was in rouwgewaad gehuld. Daags na haren gemaal begeeft zij zich op weg naar Parijs. Couchi, vernemende dat Florant is aangekomen, maar Beatrijs niet, is eerst diep verslagen; maar weldra wijkt zijne droefheid op het bericht, dat ook de vrouwe van Famweel met haar luisterrijk gevolg te Parijs is verschenen, waar zij als eene gehoorzame echtgenoote haren intrek nam in de herberg van haren heer.

Nadat al de genoodigde heeren en vrouwen vergaderd waren, werd 's konings lijk van Parijs naar het klooster van St.-Denis vervoerd. Alles was in den diepsten rouw. Zulk eene plechtige uitvaart had nooit iemand gezien. Eene schaar van geestelijken, hooge en lage, zongen het Requiem: zulk een zang was nooit gehoord. Daarop volgde de offerande. In volle wapenrusting was het lijk des konings tentoongesteld, alsof hij in levenden lijve ware. Al de heeren en vrouwen kwamen offeren, de een na den ander. Beatrijs van Famweel deed hare offerande zóó dat iedereen zeide: al ware zij koningin van Frankrijk, of 's konings moeder of zuster geweest, zij had zich niet op edeler wijze van haar »devoor" kunnen kwijten. In het voorbijgaan groette zij Dominicus, die ter zijde van het praalbed stond, met een bevallig gebaar.

Na de offerande wordt de lijkdienst voortgezet, en vervolgens het lichaam des konings naar de prachtige graftombe gevoerd, waar het wordt bijgezet bij het lijk zijner gemalin. Daarop keert Karel met den ganschen stoet naar Parijs terug, betuigt na den maaltijd aan allen zijnen dank, en beraadt zich met de aanwezigen, op welken dag zijne kroning te Reims zal plaats hebben. Die plechtigheid wordt vastgesteld op het aanstaande Driekoningen-feest, en allen worden vermaand daarbij tegenwoordig te zijn.

Na afloop van dit alles vinden de heeren en vrouwen gelegenheid met elkander te spreken. Beatrijs van Famweel heeft een onderhoud met Couchi en deelt hem mede, hoe het met haar gesteld is. Op zijn raad begeeft zij zich tot den jongen koning Karel, en verzoekt hem zijnen invloed op haren man aan te wenden, opdat de rust in hun huis niet verstoord worde en hij haar behandele, gelijk hij onder koning Lodewijk gedaan had. Tevens verzoekt zij hem, met zijn koninklijk gezag de zaak te willen regelen van den dood van Eduard, wien de heer van Couchi had doorstoken, omdat hij hem gelasterd had. De koning staat hare bede toe, laat Florant bij zich komen, en beveelt hem, zijne vrouw en den heer van Couchi in eere te houden, en den zoen wegens den dood van Eduard aan hem, den koning, over te laten. Florant betuigt, dat hij niets wil doen tegen 's konings gebod, en de koning brengt de verzoening van Couchi en Beatrijs met haren echtgenoot tot stand. Florant hield dien vrede, en deed voortaan zijne vrouw geen verwijten; maar wat er in zijn hart omging, dat wist hij te verbergen, en dat is haar later gebleken na den dood van haren geliefde, toen zij hare min met den dood bekocht!

Hier vlecht de dichter eenige beschouwingen in omtrent den staat van zaken in het rijk, waardoor Karel de Kale de keizerskroon, die zijn vader en grootvader hadden gedragen, nog niet verwerven kon. Maar hij vond vooreerst genoeg te doen, om als koning van Frankrijk overal vrede en orde te handhaven.

Intusschen naderde het Kerstfeest, en begon men toebereid-

selen tot de kroning te maken. Alle hooge ridders en edelvrouwen stroomden naar Reims om dat feest bij te wonen, ook de vrouwe van Famweel. Toen de dag van Driekoningen was aangebroken, werd koning Karel plechtig naar de kerk van Notre-Dame geleid, waarheen hij zich, ondanks de felle koude, te voet begaf: een voorbeeld van christelijken ootmoed. De kerk was prachtig versierd en weergalmde van de tonen der schoonste muziek. De koning werd naar het hoofdaltaar geleid, om gewijd te worden. Alle aanwezigen baden voor hem, dat God hem uit den hemel het Heilige Sacrament mocht zenden: een mirakel, dat bij de wijding der koningen van Frankrijk placht te geschieden. De dienst nam een aanvang, de aartsbisschop van Reims droeg de H. Mis op, het volle koor der geestelijkheid hief den lofzang aan, en verscheidene hooge wereldlijke heeren namen daaraan deel. Boven allen muntte Dominicus, de edele graaf van Couchi, uit: er was geen voortreffelijker zanger dan hij. De vrouwe van Famweel herkende zijne stem, zij was er diep van getroffen, het was een medicijn voor haar hart. De bisschop zette den dienst voort, het afgebeden mirakel der nederdaling van het Heilige Sacrament op het altaar had plaats, de koning werd gewijd en gekroond, en de plechtigheid met een feestelijken maaltijd besloten, waarbij Karel vrouwe Beatrijs de eereplaats aan zijne zijde gaf. De heer van Couchi diende als oppertafelmeester. Het feest muntte uit door overvloed en pracht. De armen en kloosters werden niet vergeten, maar ruim bedeeld, zoodat aller gebeden ten hemel opstegen, dat de regeering van Karel gezegend mocht worden.

Veertig dagen lang duurde de hofhouding, door allerlei feestelijkheden, »bohorden, tafelronden, quinteynen, jachten enz.", opgeluisterd. Na afloop van alles geleidde men den koning terug naar Parijs, waar hij de hulde zijner leenmannen en de verzekering hunner trouw ontving, en alles verordende om den vrede en de rust in het koninkrijk te handhaven. Zoo liep de winter ten einde.

Zoodra de maand Maart verstreken is, neemt Couchi maatregelen om zijne rechten tegenover den bastaard, die hem het land van Ardennen ontroofd had, te doen gelden. Reinier, door Karel gedagvaard, weigert ten hove te verschijnen: niet den koning wilde hij als heer erkennen, maar den keizer. Nu brengt Couchi eene krijgsmacht bijeen. Met behulp van den koning, van zijne getrouwen te Couchi en te Guise, en van andere vrienden, verzamelt hij een leger van 14,000 man. Ook Florant had 2000 man geleverd, want hij dorst het niet laten; maar hij deed het met een kwaad hart. Zijne vrouw Beatrijs had er op aangedrongen, die zelve haren geliefde in 't geheim met groote geldsommen ondersteunde. Zóó toegerust, rukte Couchi naar Ardennenland op.

Van zijnen kant had Reinier niet stilgezeten. Een leger van 20,000 man stond hem ten dienste, door zijne vrienden en magen bijeengebracht. Vooral de bisschop van Luik en Reinier's grootvader, de heer van Goten, hadden zich volijverig betoond, en nevens hen de broeder van den bisschop en Reinier's eigen broeder, twee strijdlustige partijgangers. Al deze heeren hadden den keizer Otto hulde en manschap gedaan. Zij trekken met hunne troepen naar de grens van Ardennenland, om een inval van Couchi te voorkomen, en slaan daar hunne tenten op. Dominicus legert zich op eene mijl afstands. Hij vestigt zich in de sierlijke tent, die hij »in het wilde woud" had gewonnen: een koning van Alexandrië zou er met eere in gelegen hebben. Verkenners en spionnen gaan van weerskanten uit, om de macht en de stellingen des vijands te bespieden.

Couchi ontbiedt eenen herant, Bien-Argent geheeten, een alom vermaard man, die in christen- en heidenwereld de wapens van alle ridders kende, en draagt hem op zich naar Reinier te begeven, en »strijd, veld en tijd", of een ridderlijken tweekamp te eischen: een van beide. Bien-Argent rijdt naar 's vijands legerplaats, wordt bij Reinier toegelaten, en volbrengt zijnen last. Reinier antwoordt op hooghartigen toon en beraadt

zich met zijne magen, die hem den tweekamp met Couchi ten stelligste ontraden. »Die strijd", zeggen zij, »ware al te gevaarlijk, want Couchi heeft in geheel Frankrijk zijns gelijke niet. Moesten wij u verliezen, het zou een al te groote ramp zijn. Liever willen wij met u de kans wagen: wij hebben drie man tegen twee." Het besluit van den raad wordt door den bisschop van Luik aan den heraut medegedeeld. »Het recht van Reinier", zoo spreekt hij hem toe, »door gezegelde brieven bevestigd, is ontwijfelbaar en moet onverkort blijven. Wil Couchi het bestrijden, welnu, op den derden dag na dezen zal hij ons hier gereed vinden, om het land van Ardennen voor onzen neef te behouden. Die gelofte zullen wij gestand doen." »Ja, dat zullen wij!" roepen al de aanwezigen. Bien-Argent neemt zijn afscheid, en brengt het antwoord aan zijnen heer over, die voor den aanstaanden strijd de hemelsche gerechtigheid inroept en van de zijnen opnieuw de verzekering ontvangt van hunne onwankelbare trouw.

Nu rust men zich van beide kanten ten strijde toe. Reinier schaart zijne benden in drie afdeelingen; hij zelf zou de voorhoede aanvoeren, zijn broeder den middeltocht; de bisschop met den heer van Goten de achterhoede. Couchi, in wiens leger een uitmuntende geest heerscht, stelt zijne troepen in twee hoopen op, elk van 7000 man, die elkander op den voet zouden volgen.

Op den bepaalden dag rukt Reinier aan met de ontplooide banier van het rijk der Ardennen. Dominicus, een ervaren krijgskundige, verzekert zich het voordeel van zon en wind, en trekt tegen hem op, insgelijks het wapen van Ardennen voerende, maar met dat van Couchi en Guise gekwarteleerd. Een oorverdoovend hoorn- en trompetgeschal weerklinkt over het veld, alsof de duivel uit de hel ware losgelaten. Men rijdt op elkander in. De bastaard daagt Couchi uit, die zijn paard de sporen geeft en met gevelde speer op zijn vijand aanrent. Van den schok dreunde de aarde. Beider speren waren in stukken gevlogen. Zij richten zich op in den zadel, en bren-

gen elkander met het eind houts, dat zij nog in de hand hielden, geduchte slagen toe. De bastaard is als bedwelmd: hooren en zien vergaat hem. Couchi spreekt hem dreigende toe; zij trekken hunne zwaarden en zullen juist er op inslaan, toen zij door het opdringen der troepen, die intusschen handgemeen waren geworden, van elkander worden gescheiden. Er volgt een algemeen gevecht met speren en zwaarden, waarbij menigeen in het stof bijt. Couchi, in zijne stijgbeugels staande, is altijd vooraan en spreekt den zijnen moed in. De gedachte, hoe de schoone Beatrijs zich verheugen zou, indien zij van zijne wapenfeiten hoorde, bezielt hem met onweerstaanbare kracht. Menig hoofd moet dat bekoopen. Alles wat hij met zijn zwaard raakt, is dood of verminkt: geen schild, noch helm, noch halsberg weerstaat zijne slagen. De zijnen volgen hem dapper. Maar ook de bastaard vecht met alle macht, en . . . . .

Doch hier breekt onze tekst af. Den uitslag van den strijd vernemen wij niet, al laat het zich voorzien, dat Couchi de welverdiende zege behaalde.

Uit dit overzicht van den inhoud onzer fragmenten is al aanstonds gebleken, dat het gedicht, waarvan zij deel hebben uitgemaakt, een geheel ander werk was dan de »*Histoire du Chatelain de Coucy*". Deze laatste behelst niets anders dan de lotgevallen der beide gelieven, zonder eenig verband met historische gebeurtenissen, behalve alleen de vermelding van koning Richard Leeuwenhart, die bij gelegenheid van een groot steekspel de aanwezigen opwekte tot deelneming aan den kruistocht, dien hij ging ondernemen, aan welke oproeping dan ook Coucy gehoor gaf. De handeling wordt dus gesteld in het jaar 1190. Maar ons gedicht verplaatst ons in 840, drie en eene halve eeuw vroeger, lang voordat er aan kruistochten gedacht werd. Het verhaal van den minnehandel tusschen Couchi en de vrouwe van Famweel is hier dooreengevlochten met de geschiedenis van Frankrijk: een schitterend hoffeest, den dood

en de uitvaart van Lodewijk den Vrome, de kroning van Karel den Kale, familieveeten van hooge ridderlijke geslachten, den strijd om de erfopvolging in het hertogdom van Ardennen. De liefde van Couchi is hier de draad, die door het geheele verhaal heen loopt en de verschillende deelen tot een samenhangend geheel verbindt. In het eerste fragment staat zij nog op den voorgrond, ofschoon toch reeds in verband met — ware of verdichte — historische feiten. Maar in het tweede heeft het geschiedverhaal het overwicht, zóó echter dat altijd Couchi de hoofdpersoon blijft en zijne genegenheid voor Beatrijs nooit uit het oog wordt verloren.

Men ziet, de beide gedichten wijken te ver van elkander af, om bij het eene aan navolging van het andere te denken. Ook in de bijzonderheden, voor zooverre den held des verhaals en zijne beminde betreft, is meer verschil dan gelijkheid. In den Franschen roman heet de kastelein Renaut [1]), de naam der edelvrouwe wordt niet genoemd: het is altijd *la dame de Fayel*. In onze fragmenten draagt de burggraaf (vreemd genoeg) den naam van Dominicus; de vrouwe van Fayel, hier Famweel genoemd, heet Beatrijs. Haar echtgenoot, wiens naam in het Fransche gedicht niet voorkomt, is bij ons de graaf Florant. Coucy zelf voert bij Sakesep altijd den titel van »châtelain", bij onzen dichter is hij in het eerste fragment evenzeer »borchgrave", maar in het tweede »grave", wettig heer van het land van Couchi. Van dit verschil geeft onze tekst de verklaring. In den tweekamp met zijn oom Adelaen, den hertog van Ardennen, had hij de overwinning behaald, en zijn oom had hem het geheele land van Couchi moeten afstaan: van toen af was de burggraaf zelf graaf geworden. Wat de overige personen betreft, die in de beide gedichten voorkomen, is er niet de minste overeenkomst. En wat omtrent de lotgevallen der beide gelieven verhaald wordt, loopt even verre uiteen. Van al hetgeen wij in den Franschen roman lezen, wordt zoogoed als

---

1) Verg. boven, de aant. 2) op bl. 103.

niets in onze fragmenten gevonden, en omgekeerd bevatten deze nagenoeg niets, wat wij daar terugvinden. Het eenige, waarin beide gedeeltelijk overeenstemmen, betreft het steekspel te Couchi. In ons eerste fragment wordt in 't voorbijgaan aangestipt, dat Beatrijs den witten valk, dien zij uit liet vliegen, ten geschenke had gekregen van haren ridder, die in dat tornooi den edelen vogel als prijs zijner wapenfeiten gewonnen had. Het tornooi zelf moet vroeger behandeld zijn geweest. In het Fransche gedicht wordt het breedvoerig beschreven. Ook daar is een valk het loon van den overwinnaar. Maar die valk wordt aan den heer van Chauvigny toegewezen: het is »*le pris de ceulz dehors*", de prijs voor de vreemde ridders bestemd. Coucy behaalt »*le pris de cheux dedens*", de belooning voor den besten ridder van het land zelf [1]).

Of ons gedicht met het Fransche dezelfde bloedige ontknooping gemeen heeft gehad, is niet uit te maken, daar wij den verderen loop en het slot des verhaals niet kennen. Ik acht het echter zeer waarschijnlijk, dat ook hier dat tragische uiteinde niet zal hebben ontbroken. De dichter schijnt er op te doelen, als hij, na de verzoening van Florant met zijne echtgenoote en den heer van Couchi, door koning Karel bewerkt, er bijvoegt, dat Florant wel dien vrede hield en zijne vrouw voortaan met alle betamelijkheid bejegende (II, 1855),

Maer wat hi int herte drouch,
Beide spade ende vrouch,
Dat so condi helen wale,
Ende dat was vernoy ende quale,
Dat hi zeder wel anschijn
Dede der vrouwen fijn
Naer die doot van haren lieve,
Daer die vrouwe bi in grieve
Quam vander bitter doot,
Dat scade was ende jammer groot,
Maer doch staerf zoe dor die minne.

1) Vs. 2007 en 2041.

Dit voorspelt een noodlottigen afloop, en die zal wel denkelijk geen andere geweest zijn dan in den Franschen roman.

Doch ondanks deze weinige punten van overeenstemming, onvermijdelijk bij den aard van het onderwerp, mogen wij na al het aangevoerde het besluit opmaken, dat het gedicht, waartoe onze fragmenten behoorden, en de roman van Sakesep twee geheel verschillende werken waren. De laatste is in den eigenlijken zin een *roman d'aventures*, het eerste sluit zich nader aan bij de zoogenaamde *chansons de geste* uit den Karolingschen sagenkring. Het is althans in dien geest bewerkt en doet zich voor als een episch gedicht.

Wat nu de historische stof betreft, die onze dichter behandelt en die hij met de lotgevallen van Couchi en zijne beminde in verband brengt, daarin is hij met de meest mogelijke vrijheid te werk gegaan. Door de vermelding van Lodewijk den Vrome en Karel den Kale geeft hij aan zijn werk den schijn van een ernstig geschiedverhaal. Doch het is niet meer dan schijn. Onder den dekmantel van die achtbare namen beweegt hij zich vrij in het rijk der verdichting en maakt onbeschroomd gebruik van het recht »*quidlibet audendi*", door Horatius aan de poëten toegekend.

Reeds in hetgeen hij vermeldt omtrent feiten, die met de werkelijke geschiedenis in betrekking staan, blijkt het, hoe hij een loopje neemt met historie en chronologie. Ik haal enkele staaltjes aan, om den lezer te overtuigen.

Onze dichter verhaalt ons, dat Lodewijk de Vrome te Parijs overleed, en te St.-Denis in de graftombe, waarin het lijk zijner gemalin rustte, begraven werd. Doch Lodewijk is niet te Parijs gestorven, maar op een eiland in den Rijn bij Ingelheim; niet in het klooster te St.-Denis ter aarde besteld, maar te Metz in de kerk van St. Arnulf; en niet bijgezet bij het lijk zijner vrouw, maar bij dat zijner moeder Hildegarde [1]).

---

1) Nithardi *Hist.*, p. 71, en *Vita Ludovici Pii*, p. 125, beide in het VIde Deel van Bouquet, *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*. Opmerking

De bondgenooten van Reinier, den hertog van Ardennen, zegt hij, wilden het gezag van den koning van Frankrijk niet erkennen, maar deden hulde en manschap aan den Duitschen keizer Otto. Dat was in 840. Doch in dien tijd regeerde Lotharius, Lodewijk's oudste zoon, in het Duitsche rijk. Otto, de eerste van dien naam, is meer dan eene eeuw later, in 962, keizer geworden.

Onder de bondgenooten van Reinier, zegt hij verder, was niemand ijveriger dan zijn oom Herman, de bisschop van Luik. Doch van Maternus en Servatius af tot op heden toe is er nooit te Luik een bisschop geweest, die Herman heette. Van 836 tot 840 werd die zetel door Pirardus, van 840 tot 855 door Hircharius bekleed [1]). Bisschop Herman is louter een gewrocht der verbeelding.

Ook van den hoofdpersoon van ons gedicht moet hetzelfde worden getuigd. Van een graaf van Coucy, zelfs van een burggraaf, kon in 840 nog geene spraak zijn. Het land van Coucy behoorde sedert den tijd van Clovis aan de Kerk van Reims. Onder de regeering van Karel den Eenvoudige, in het begin der 10de eeuw, is daar door den aartsbisschop Heriveus een kasteel gebouwd, waarin later (omstreeks 925) Herbert, graaf van Vermandois, die voor zijn minderjarigen zoon Hugo het aartsbisdom bestuurde, eene bezetting liet leggen [2]). Eerst van dien tijd af heeft men dus een slotvoogd van Coucy gekend. Doch de naam van een burggraaf Dominicus staat nergens geboekt, en in de geschiedenis der achtereenvolgende heeren, die er het bewind voerden, is niets te vinden, dat over den held van ons verhaal eenig licht verspreidt.

---

verdient wellicht, dat de onjuiste meening, alsof Lodewijk de Vrome te St.-Denis begraven zou zijn, ook elders voorkomt. Bij Philippe Mouskes, vs. 12464, leest men van hem: „*A St-Denis fu mis en tière*".

1) Zie de lijst in het *Supplem.* op Potthast, *Bibl. hist. medii aevi*, p. 847, en Gams, *Series Episcoporum Eccl. Cathol.*, p. 248 *b*.

2) Zie Du Chesne, *Histoire généalogique des Maisons de Guines, d'Ardres, de Gand et de Coucy* (Paris, 1631), p. 185 vlg., en *Preuves*, p. 311 vlg.

Niet beter is het gesteld met hetgeen de dichter weet te verhalen omtrent het hertogdom van Ardennen. Ik wil niet drukken op dien naam *hertogdom*: het is bekend, dat in dergelijke romantische gedichten de namen *duc* en *comte* wel eens dooreen worden gebezigd. Het kan ook zijn, dat men de Moezelgouw (*Pagus Mosellensis*) moet mederekenen, die werkelijk een hertogdom was, en in 687 met het graafschap van Ardennen vereenigd werd [1]). Maar noch van een Adelaen, hertog of graaf van Ardennen, noch van een bastaard Masebroue of Reinier, vindt men ergens eenige melding. En evenmin is er eenig spoor te ontdekken van een oorlog, om de erfopvolging in dat graafschap met een heer van Coucy gevoerd. Trouwens, vóór 963, toen het graafschap ophield [2]), kan de slotvoogd van Coucy nog geene macht hebben gehad om zulk een strijd te ondernemen.

Ook de verdere namen, die wij in onze fragmenten aantreffen, Florant en Beatrijs van Famweel, Lucaen, Eduard, Amelieur, Menifroot, de graaf van Goten, Triestram van Taras enz., behooren blijkbaar tot het gebied der fabelen. Zelfs in geen der epische gedichten, aan de sagen van Karel den Groote en zijn geslacht gewijd, heb ik die namen kunnen opsporen. Zij zijn wel vermoedelijk door onzen dichter uitgedacht [3]).

---

1) Bertholet, *Hist. du Duché de Luxembourg*, II, 11 en 14.

2) Zie Bertholet, a. w. III, 5 vlg., Dewez, *Hist. part. des Prov. Belg.* I, 107. Na den dood van Ricwin, den laatsten graaf van Ardennen, werd zijn gebied in 963 verdeeld tusschen zijne vier zonen. Aan zijn derden zoon, Siegfried, viel het land van Luxemburg ten deel, waarvan hij nu als eerste graaf optrad. Den omvang van het graafschap van Ardennen geeft Bertholet (II, 13) aldus op: „Le Pays d'Ardenne, *Pagus Ardennensis*, comprenoit le Marquisat d'Arlon, la Prévôté de Luxembourg, et toutes les terres situées aux environs de l'Eltz, de la Wiltz, de l'Ouren, de l'Ourt, de l'Embleve, de la Semois, de la Lesse, et d'une partie de la Sure."

Wat den naam *Reinier* betreft, moet ik nog even opmerken, dat (volgens Bertholet, III, 4 vlg.) de voorlaatste graaf van Ardennen, de vader van Ricwin, werkelijk zoo heette. Doch deze was geen bastaard van Adelaen, maar de wettige zoon van „Saliger le Juste", en geen tijdgenoot van Lodewijk den Vrome, maar met diens achterkleindochter gehuwd. Wat Bertholet van hem meldt, heeft met het verhaal in onze fragmenten niets gemeen.

3) Alleen de naam *Florant* komt voor in den roman *Florent et Octavien*, waar-

Op geographisch gebied schijnt hij zich gelijke vrijheid te hebben veroorloofd als op dat der historie. Zoolang hij spreekt van *Parijs*, *Reims*, *Troies* en *Châlons*, of van *Coucy*, van *Bouillon*, van *Ghuse* (dat zeker *Guise* zal zijn), gaat alles goed. Met het graafschap *Goten*, het gebied van Reinier's grootvader, moet het markgraafschap of hertogdom *Septimanië* bedoeld zijn, in het Zuiden van Frankrijk, tusschen den Rhône en de Pyreneën, dat naar de Westgothen, die er vroeger woonden, ook *Gothië* genoemd werd. Doch wat te maken van *Brunenstein*, van *Taras*, of van *Deuve*, de zoogenaamde hoofdstad van Ardennenland? Het kan zijn, dat een enkele naam, die van *Deuve* b.v., door den vertaler verknoeid is, en dat in het oorspronkelijke iets anders te lezen stond [1]). Doch dit is eene bloote gissing. Onwillekeurig komen mij bij dit alles de woorden voor den geest, die Albericus, de bekende monnik en kronijkschrijver in de Abdij der »Trois Fontaines", reeds in de 13de eeuw schreef bij de vermelding van de verhalen omtrent Aymerijn van Narbonne, die den Paus tegen de Sarracenen te hulp kwam. »De nomine Papae", zegt hij, »qui a *cantoribus* dicitur Milo, non est curandum, quia ita solent nomina mutare vel per ignorantiam vel curiose [2])". Indien reeds ten tijde van Albericus de *cantores* in het veranderen der namen zoo willekeurig te werk gingen, wat mag men dan wel van hunne opvolgers, de latere romantische dichters, verwachten [3])?

---

over zie Paulin Paris in *Hist. Litt. de la France*, XXVI, 303—335. Het boek *Florent et Lion*, door Mone (*Uebersicht*, bl. 77), vermeld als in 1621 door den bisschop van Antwerpen verboden, is hetzelfde werk, blijkens hetgeen Paris aldaar (bl 335) mededeelt. Doch de hier genoemde *Florent* heeft met onzen *Florent*, heer van Famweel, niets te maken.

1) Aan *Douai* kan wel niet gedacht worden. Dat heette in 't Mnl. *Douway* of *Duway*.

2) *Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon*, uitgave van Leibnitz (Hannover, 1698), op het jaar 837, bl. 175.

3) Verg. A. Darmesteter, *De Floovente*, p. 100, waar hij van die latere gedichten zegt: »Haec enim poemata .... anteriorum poematum argumenta cum aliis fabulis, seu traditis, seu aliunde desumptis, seu inventis, miscent et confundunt."

Uit al het bovenstaande blijkt genoegzaam, dat het verhaal van onzen dichter, voor zoover wij het kennen, eene schepping is van zijn vindingrijk brein. Of men wellicht bij dit alles nog mag denken aan een historischen achtergroud; of misschien gebeurtenissen, later en elders voorgevallen, of wel oude thans onbekende sagen, hem aanleiding gegeven hebben tot het plan van zijn werk, waarbij hij dan eigenmachtig tijden, plaatsen, personen en feiten veranderde, en zijne stof door eigen verdichtselen aanvulde tot een welsluitend geheel: daarover durf ik geene uitspraak doen. Om die vraag te beantwoorden zou een omslachtig onderzoek noodig zijn, en er is alle kans, dat de uitkomst niet bevredigend zou wezen. Doch in elk geval ligt zulk een onderzoek niet op mijnen weg. Het kan alleen ondernomen worden met behulp van Fransche boekerijen, waar men alles bijeenvindt wat de gewestelijke geschiedenis van Frankrijk in de middeleeuwen betreft, en het zou eene ruimte van tijd vereischen, waarover ik niet te beschikken heb. Ik mag niet te veel uren aan mijne levenstaak — het Nederlandsch Woordenboek — onttrekken.

Dat ons gedicht uit het Fransch vertaald is, behoeft nauwelijks aanwijzing. Bijna alle voortbrengselen onzer middeleeuwsche letterkunde van epischen of romantischen aard zijn aan die bron ontleend, en het geheele karakter van het dichtwerk, waarvan de fragmenten hier voor ons liggen, de plaatsen waar de handeling voorvalt, de personen die er in optreden, de tooneelen die er in worden geschetst, alles bewijst onmiskenbaar den Franschen oorsprong. De talrijke vreemde woorden, die wij in onzen tekst aantreffen, leiden tot hetzelfde besluit. Waar wij lezen van *adobeeren*. *affarant*, *bordoen*, *chyteit*, *deffieren*, *devoor*, *fayerie*, *faitijs*, *finieren*, *fraude*, *goddeeren*, *gorelle*, *gratieus*, *grenjaert*, *jugement*, *compangie*, *consent*, *contreye*, *convenant*, *costumier*, *cronement*, *medecinael*, *menjoot*, *omnipotent*, *orghelieus*, *ortegraphie*, *ostelrie*, *penseus*, *portative*, *prayerie*, *princhier*, *principael*, *respons*, *royael*, *sacreeren*, *scarote*, *secreet*, *sepulture*, *soffisant*, *solacheeren*, *suptijlheit*, *verglorifieren*, *visen-*

teeren, *waenge* enz., om van andere meer gewone woorden niet te spreken, kunnen wij geen oogenblik in twijfel staan.

Zoover ik heb kunnen nagaan, is het oorspronkelijke werk, dat aan het onze tot voorbeeld verstrekte, thans geheel onbekend. Nergens vind ik er eenige melding van gemaakt, nergens eenige aanduiding van de verhalen, die wij in onze fragmenten lezen. Dat een geleerde als Gaston Paris in zijn doorwrocht artikel over den *Châtelain de Coucy* met geen enkel woord rept van eene andere bewerking dier legende, op de onze gelijkende, is wel een bewijs, dat de Fransche letterkundigen van zulk een gedicht geene kennis dragen. Of het misschien nog ergens in het duister verscholen ligt en wacht op eene toevallige ontdekking, wie zal het zeggen? Maar juist aan de omstandigheid, dat de oorspronkelijke tekst verloren schijnt, ontleenen de overblijfselen, die wij hier in vertaling terugvinden, eene dubbele waarde. Zij vullen eene leemte in de geschiedenis der Fransche letteren althans eenigermate aan, en zullen uit dien hoofde niet onwelkom zijn ook aan de beoefenaars der Romaansche philologie.

Welk van de beide werken was nu het oudste, datgene waaruit onze fragmenten vertaald zijn, of de roman van Jakemon Sakesep? Voor de beoordeeling der juiste verhouding tusschen beide is die vraag van belang. Volgens Tobler en Gaston Paris [1]) moet de Fransche roman geschreven zijn op het einde der 13de of in 't begin der 14de eeuw, onder de regeering van den Franschen koning Philips den Schoone (1285—1314). Ofschoon het moeilijk is, den ouderdom te bepalen van een gedicht, dat verloren is geraakt en waarvan wij dus de taal en den stijl niet kennen, komt het mij toch waarschijnlijk voor, dat het andere werk van ouder dagteekening geweest is. De roman, door Crapelet uitgegeven, is een eigenlijke *roman d'aventures*, in min of meer modernen trant. Ons gedicht daarentegen,

1) *Jahrbuch für roman. und engl. Sprache und Literatur*, XIII, 109 vlg., en *Hist. Litt. de la France*, XXVIII, 355.

hoewel niet volkomen met den naam van *chanson de geste* te bestempelen, sluit zich toch nader bij die *chansons* aan, brengt het verhaal in verband met andere — zij het dan ook verdichte — sagen uit den Karolingschen fabelkring, en ademt meer den geest der vroegere middeleeuwen. Dit schijnt op een hoogeren ouderdom te wijzen. Groot zal het verschil wel niet geweest zijn, want juist in de tweede helft der 13de eeuw waren dergelijke ridderlijke verhalen in zwang. Maar toch mag men, naar 't mij voorkomt, ons gedicht wel eenige jaren vroeger stellen dan de *Histoire du Châtelain de Coucy*. Is die meening juist — waarover ik gaarne het oordeel aan Fransche letterkundigen overlaat —, dan heeft Sakesep wel denkelijk het oudere gedicht gekend en ook daaraan voor een gedeelte de stof van zijn roman ontleend. Het gevoelen van Gaston Paris [1]), dat hij in de liederen van den heer van Coucy, door hem in oude handschriften aangetroffen, in verband met de populaire legende van het als spijs toebereide hart, de aanleiding tot zijn verhaal heeft gevonden, zal dan eene kleine wijziging of aanvulling behoeven. Ook het gedicht, waarvan onze fragmenten de vertaling behelzen, komt dan in aanmerking als eene der bronnen, waaruit hij vermoedelijk geput heeft.

Ik moet nog even wijzen op een merkwaardig verschil tusschen de beide gedichten. Het betreft de voorstelling der liefdesbetrekking van den burggraaf en zijne beminde. In den Franschen roman is het een minnehandel, die, hoe bevallig ook geteekend, toch kwalijk overeen te brengen is met de begrippen van ridderlijke eer en vrouwelijke deugd. Geheime ontmoetingen der gelieven, waarbij de heer van Fayel telkens behendig bedrogen wordt, gevolgd door misdadige schending der huwelijkstrouw. Al is de dichter ook nog zoo met beiden ingenomen, al schildert hij hun beeld met de liefelijkste kleuren, toch waagt hij geene poging om hunne schuld te loochenen of zelfs te verbloemen, en de wraak van den belee-

1) T. a pl., bl. 365 vlgg.

digden echtgenoot, hoe afschuwelijk ook in de uitvoering, is toch eenigermate gerechtvaardigd. Hoe geheel anders bij onzen dichter! De liefde tusschen Dominicus en Beatrijs is eene hartelijke en innige gehechtheid, eene teedere genegenheid zelfs, maar naar middeleeuwsche denkbeelden volkomen bestaanbaar met hetgeen de ridder aan zijn ouden vriend Florant, en de edelvrouwe aan haren gemaal verschuldigd was [1]). Overal wordt deze voorgesteld als »eene ongheblaemde vrouwe" (II, 1452), en haar minnaar als »de beste ridder", die »noynt ontrouwe dede" (II, 233—235). Zoo zuiver, zegt de dichter (II, 172):

so zuver was haer minne,
Dat ziere beide ne wouden inne
Gheene wankelinge laten comen
Van ghepeinse of daer in dromen,
Dat daer yemen quaet in helt,
Ende bleven altoes verzelt,
Beide vrouch ende spade,
In goeder minnen.

Om geen ding ter wereld zou Dominicus zich vergrepen hebben aan hare eer. Hij was aan Florant meer gehecht dan aan zijn eigen vader (II, 239),

---

1) Hoe men destijds over die galante zaken dacht, blijkt zeer karakteristiek uit de woorden, die Sakesep aan Isabel, de kamenier der »dame de Fayel", in den mond legt. Zij zegt tot hare meesteres (vs. 2361):

»moult m'esmerveill, par m'ame,
De vous, qui estes haute dame,
S'avés mari preu et vaillant,
Et sus ce faites un amant."

Maar laat er aanstonds op volgen:

»Si ne di pas pour ce qu'amer
Ne puist bien dame un baceler
En honnesté et avoir chier;
Et se li puet, s'il a mestier,
D'aucun bel jouel faire don:
Tout ce puet faire par raison;
Mais s'onnour doit si bien garder
C'o lui ne se puist aseuler
En lieu privé, car je vous di:
Li lieu en ont fait maint hardi."

Ende eer hem die goede man
Eeneghe ontrouwe hadde ghedaen,
Hi haddem eer laten vlaen,
Ja als an zijn goede wijf,
Die noynt adre an haer lijf
Hadde van ghepeinse quaet.

Met volkomen vrijmoedigheid beantwoordt Beatrijs dan ook de verwijten van haren echtgenoot, toen deze door den valschen Eduard achterdocht had opgevat, met eene hartstochtelijke betuiging van hare onschuld (II, 1406):

Bi den Heere die mi gewrachte
Met ziere heilegher moghenteden,
Ic hebbe toten daghe van heden
Ghedaen als eene goede vrouwe
Ende ghequijt die zelve trouwe,
Die ic u beloofde wilen eere,
Als ic u nam teenen heere,
Ende sal oec eewelike,
Tote ic sceede van erderike.
Ende noch en es hi niet gheboren,
Die mi anders leide te voren
Dan doghet ende reinicheit.

En zij schroomt niet, na de vermelding der weldaden, die zij aan den heer van Couchi te danken hadden, er bij te voegen (II, 1448):

Ende ewelijc sal hi van mien
Ghemint zijn zonder dorpernie.

Op hunne liefde kleeft dus niet de minste smet. Alleen de inblazingen van een laaghartigen lasteraar wekken in het hart van Florant wantrouwen en ijverzucht op, verkoelen zijne genegenheid voor Beatrijs en haren vriend, en bereiden de droevige ontknooping voor, het noodlottige uiteinde eener onschuldige vrouw.

Ik wil op dit kenmerkend verschil tusschen de beide gedichten niet bepaald drukken, om den hoogeren ouderdom van het onze waarschijnlijk te maken. Gaston Paris heeft opgemerkt,

dat ook in sommige veel jongere bewerkingen derzelfde stof de genegenheid der twee gelieven als rein en onschuldig wordt voorgesteld [1]). Op zich zelf bewijst dit verschil dus niets voor eene vroegere of latere dagteekening. Maar ik zou toch in bedenking willen geven, of het niet eenige waarde heeft, waar het de vergelijking geldt van twee verhalen, beide uit de 13de of 14de eeuw afkomstig; of niet ook deze voorstelling van onzen dichter een meer eigenaardig middeleeuwschen geest ademt dan die van Sakesep, en of zij dus niet allen schijn heeft tot het oorspronkelijke karakter der sage te behooren.

Wat den ouderdom van onze Nederlandsche vertaling betreft, ook deze laat zich niet met zekerheid, maar alleen bij benadering bepalen. Onze fragmenten bevatten geene enkele aanduiding, die tot eenige gevolgtrekking aanleiding geeft. Het handschrift is uit het laatst der 14de eeuw. Het is echter blijkbaar geen autograaf. Ofschoon de tekst over 't algemeen vrij zuiver is, komen er toch misstellingen en fouten in voor, die op een afschrijver uit de tweede of derde hand wijzen. Dit brengt ons eenige jaren achterwaarts, zeker althans tot het midden der eeuw. Veel vroeger evenwel zou ik den tijd niet durven stellen, want onze vertaler was blijkbaar een man, die onder den invloed stond van de nieuwere begrippen der didactische school. Dat getuigen de aanmerkingen, die hij hier en daar invlecht. Ik haalde reeds boven aan, hoe hij bij de vermelding van den ridderslag, dien vele aanzienlijke edelknapen te gelijk met Karel den Kale ontvingen, er spottend bijvoegt (I, 782—791), dat men die plechtige handeling nu niet meer noodig acht, want dat de »princhen kinder" nu bij hunne geboorte hun ridderschap al medebrengen:

Dus es tvolc veredelt zeere!

1) T. a. pl., bl. 379, 385 en 387, waar hij spreekt van den roman van Madlle. de Lussan (»*Anecdotes de la cour de Philippe-Auguste*", 1733), en o. a. getuigt: »En faisant de »Gabrielle" la victime innocente des fureurs jalouses de son mari, Madlle. de Lussan a rendu cette tragique histoire plus intéressante et plus tendre." Het is opmerkelijk, nu reeds bij een tijdgenoot van Sakesep dezelfde voorstelling te vinden.

Men ziet, de bloei van het ridderwezen was reeds voorbij, toen onze dichter zich die scherts kon veroorloven. Elders geeft hij ons gemoedelijke uitingen ten beste op zedelijk gebied. Als hij verhaald heeft, hoe de listige Eduard in den boezem van Florant de knagende achterdocht opwekte, neemt hij die gelegenheid waar om in een twintigtal verzen (II, 107—128) uit te varen tegen den boozen nijd,

> Die welke die vermalendide
> Viant eerst ter werelt brochte
> Ende oec also vaste cnochte,
> Dat men niet ontcnopen can.

En hij besluit met de vrome verzuchting:

> Dies moete ontfaermen onsen Heere
> Ende ziere liever moeder Marien!

Later, waar hij ons meldt dat Beatrijs, te Parijs aangekomen, haren intrek nam in de herberg van haren echtgenoot, roemt hij (II, 1559—1576) die handelwijze als een blijk van den ootmoed en de onderdanigheid, die eene vrouw, en vooral eene vrouw van hooge geboorte betamen, en hij dringt die opmerking aan met eene (trouwens niet zeer duidelijke) vergelijking, waarvan de zin schijnt, dat adel zonder ootmoed even verkeerd is als dat iemand zich »zonder scip of boot" te water wilde begeven. Eene poëtische ontboezeming, die vrij prozaïsch eindigt met de woorden:

> Ter materien ic weder keere.

Dat de vertaler deze en dergelijke uitweidingen niet in zijn Fransche voorbeeld vond, maar uit eigen wijsheid inlaschte, mogen wij wel als zeker aannemen. Zij zijn in een episch-romantisch gedicht ten eenenmale misplaatst, maar geheel in den geest van Maerlant en Boendale, geheel in overeenstemming met de denkbeelden der Nederlandsche burgerij in de eerste helft der 14de eeuw, die prijs stelde op nuttige leering en stichtelijke vermaning.

Wanneer ik dit alles te zamen overweeg, dan geloof ik onze vertaling niet jonger te mogen stellen dan 1350, maar ook

niet ouder dan 1330, toen de begrippen der didactische school eerst recht waren doorgedrongen in den geest der natie, zoodat zij ook op de dichters van epos en roman invloed hadden bekomen. De taal en stijl onzer fragmenten stemmen met deze tijdsbepaling volkomen overeen. Het is dezelfde manier van zeggen — nog tamelijk zuiver Middelnederlandsch, maar toch reeds met eene overhelling tot meer moderne wendingen en uitdrukkingen — als die wij in andere gedichten uit hetzelfde tijdperk aantreffen, met name in de overblijfselen van den *Loyhier en Malaert*, met wier taaleigen dat van ons gedicht veel overeenkomst heeft.

Omtrent den persoon van den vertaler, zijn naam, zijne woonplaats enz., is ons volstrekt niets bekend. Alleen getuigt zijn werk, dat hij een niet onbekwaam dichter was. In hoeverre hij eene getrouwe overzetting of wel eene omwerking geleverd heeft, kunnen wij bij gemis van den oorspronkelijken tekst niet beoordeelen. Doch zijn verhaal is overal zoo natuurlijk en zoo duidelijk, dat wij in het eerste geval aan de nauwkeurigheid van zijne vertaling niet behoeven te twijfelen. Taal en stijl zijn niet zonder verdiensten. Er is gang en leven in; waar hij personen sprekende invoert, zelfs bezieling en gloed. De woordenwisseling b.v. tusschen Couchi en Masebrouc, de toespraak van den heraut Bien-Argent bij zijn bezoek in het legerkamp van Reinier, en het antwoord hem door den bisschop van Luik gegeven, zijn gesteld in krachtige, manlijke taal. Somtijds weet hij niet onaardig te schertsen, vooral waar hij den goedigen Lucaen laat spreken. Zeer zeker is het gedicht in zijn geheel, niet alleen door de afwisseling en verscheidenheid van tooneelen, maar ook door den losse en sierlijken verhaaltrant, voor onze voorvaderen eene boeiende lectuur geweest.

Zijn derhalve onze fragmenten belangrijk uit een letterkundig oogpunt, zij zijn het niet minder voor de kennis onzer middeleeuwsche taal. Merkwaardig, hoe bijna iedere vondst van overblijfselen der oude poëzie onze taalkunde met nieuwe bijdragen

verrijkt. Ook hier vinden wij een aantal woorden, die tot dusverre nog niet, of slechts eene enkele maal waren voorgekomen. Uitdrukkingen als *dreve*, *sijn gebluuc vervaen*, *gerijet*, *int gruus steken*, *imbare*, *zimperlijc*, *verdarentheit*, *verslooft*, of vreemde woorden als *affarant*, *bordoen*, *goddeeren*, *gorelle*, *scavote*, *waenge*, zijn den taalbeoefenaar welkom. Wat de spraakkunst betreft, begroet hij met belangstelling den weinig bekenden vorm *drieu* voor *draaide* (II, 1695), en het opmerkelijk gebruik van onzen dichter, om aan de persoonlijke voornaamwoorden, als subject gebezigd, het aanwijzend voornaamwoord *die* toe te voegen. In onze gemeenzame volksspraak is die invoeging bij eigennamen en gemeene naamwoorden nog heden zeer gewoon, als men b.v. zegt: *Willem die heeft mij verteld*, *de lamp die wil niet branden*, enz. [1]). Maar datzelfde *die*, met de persoonlijke voornaamwoorden verbonden, is een zeldzaam verschijnsel. Verdam heeft er reeds op gewezen, dat het in de fragmenten van *Huge van Bordeaux* meermalen voorkomt, maar voegt er bij, dat hij zich niet herinnert, deze eigenaardigheid ooit bij andere schrijvers te hebben gevonden [2]). Het trekt daarom onze aandacht, wanneer wij hier telkens zegswijzen aantreffen als *ic die vruchte mi*, ik vrees (I, 296), *ic die zegghe u* (II, 453), *hi die zalre bi zijn leven setten* (II, 507), *hi die riep* (II, 2731), *soe die heeft* (I, 518), *wi die hebben tijt ghenouch* (I, 297), enz. Evenzoo, wat de spelling aangaat, treft ons het veelvuldig gebruik van *z*, in de plaats van *s*, voor vloeibare en andere medeklinkers: *zlaen*, *zlouch*, *gezlegen*, *zlach*, *zlavine*, *verzmaet*, *zniden*, *zcoenkine* enz. Of die schrijfwijze van den dichter zelven afkomstig is, of van den jongeren afschrijver, laat zich natuurlijk niet beslissen. Doch het blijkt in elk geval genoegzaam, dat de nieuwgevonden verzen, ook wat de taal betreft, vrij wat nuttige leering be-

1) Men denke slechts aan het bekende liedje: „*Jan die sloeg Lijsje, En Lijsje die sloeg Jan.*"

2) *Taalk. Bijdr.* I, 114 vlg. Verg. ook Dr. Kalff, *Mnl. Epische Fragm.*, bl. 229. *Elc die ghinc* vindt men in *Loyhier en Malaert*, ald. bl. 288, vs. 549.

vatten ter uitbreiding van onze, wel in de laatste jaren aanzienlijk vermeerderde en verbeterde, maar toch in menig opzicht nog zoo gebrekkige kennis.

Ik laat thans de fragmenten in nauwkeurigen afdruk volgen: het eerste naar het afschrift van Mone, de overige naar de oorspronkelijke perkamentbladen, die ik met alle zorgvuldigheid, hier en daar met aanwending van een *reagens* en niet zonder moeite, heb ontcijferd. Waar de lezing twijfelachtig is, heb ik dat door cursieve letters aangewezen. Enkele blijkbare fouten heb ik in den tekst verbeterd, doch altijd de lezing van het handschrift aan den voet der bladzijde vermeld. Van taalkundige aanteekeningen heb ik mij in den regel onthouden: mijne uitgave is voor lezers bestemd, die Mnl. verstaan. Alleen bij de meer belangrijke woorden, die tot nog toe niet verklaard waren, heb ik eene korte opheldering gegeven, en op enkele plaatsen, waar zelfs een ervaren kenner der oude taal een oogenblik in twijfel zou kunnen staan, door eene kleine vingerwijzing de juiste opvatting gemakkelijk gemaakt. Een drietal woorden, die eene meer uitgewerkte toelichting vereischten, te uitgebreid om onder den tekst te worden geplaatst, t. w. *scarote*, *imbare* en *zimperlijc*, heb ik in eene Bijlage behandeld.

En hiermede geef ik deze bijdrage tot onze middeleeuwsche letterkunde aan mijne landgenooten over. Ik doe het met den wensch, dat weldra nog andere overblijfselen van het gedicht voor den dag mogen komen. De verspreide bladen van het jammerlijk uiteengescheurde handschrift moeten toch voor een gedeelte nog hier of daar verscholen liggen, vermoedelijk in Noord-Brabant of aangrenzende streken. Mogen zij, die in de gelegenheid zijn tot nasporingen in oude boekverzamelingen en archieven, vooral niet verzuimen er naar te zoeken. Wij mogen niets onbeproefd laten, om van den zoo deerlijk gehavenden letterschat onzer vaderen te redden wat nog te redden valt.

I.

FRAGMENT UIT ATRECHT.

Fol. 1 *a*. Ende also wel gheadobeerde
Vant men kume upter eerde.
Also vul was die stede
Met volke van der edelhede,
Dat zi cume mochten binnen
Alle ostelrie ghewinnen,
Sine moesten buten weghe zijn [1]).
Nu willic der materien mijn
Volghen ende bliven bi
Den borchgraven van Couchi.
Als die edel ridder goet
Den dach entie tijt verstoet,
Dat het naecte den termijn
Dat die feeste zoude sijn,
So ne woudi langher tijt
Beiden, maer an den ermijt
Nam hi orlof den vierden dach
Die vor den Tsinxen ghelach,
Dat crone soude draghen
Die coninc met zinen hoghen maghen,
Ende zinen zone ridder maken.
Hi haddem up alle zaken
Beraden metten neve zijn,
Die hem gaf een brievekijn
An den coninc Lodewijc,

1) Of het moesten herbergen (huisvestingen) zijn op afgelegen plaatsen.

Twelke den ridder rijc
Dede harde grote stade.
Die borchgrave bi vorzienen rade
Dede al zine wapine
Ane onder eene zlavine,
Die goet waren ende gave.
Gheene beter drouch hertoge no grave,
Noch daer toe also goet een zwert.
Hi was oec also wel ghepeert [1])
Als eenich heere diemen vant.
Lucaen zijn neve, die seriant,
Hadde zine male wel bewaert
Aldaer up zijn zomerpaert,
Daer hi selve up was gheseten.
Sijn derde paert woudi vergeten,
Want hi peinsde om tprofijt
Dat ostelrien quaden tijt
Soude [2]) wesen te Parijs;
Ende in den clooster te Sente [3]) Denijs
So hadde Lucaen eenen broeder,
Die van den wine was behoeder.
Mochti niet bet, hi dede verstaen
Doe zinen meester Lucaen,
Si zouden daer herbergen wale.
Doe namen zi met scoender tale
Orlof an den goeden ermijt,
Fol. 1 b. Diese heeft ghebenedijt
Metter hant alle bede
Ende Gode bevolen mede,
Ende daer met zijn si ghesceiden:
God die neemsi in ziere gheleiden!
Si zullens hebben wel te doene.

1) Van zulk een goed paard voorzien Verg 11, 2406: *harde wel ghepaert*.
2) Bij Mone: *Souden*.
3) Het Hs heeft, bij verkorting, *S*.

Het en was nye ridder also coene,
Haddi bestaen dat hi bestont,
Hi ne hadde in der herten gron
Sorghe gheadt ende vaer,
Hoe dat hi zoude van daer
Hebben gheraect, daer hijs began,
Ende in der eren bleven dan,
Der ghelijc dat hi dede,
So ghi zult horen die waerhede.
Beide reden zi te samen,
Na dien dat zi orlof namen,
Te Famweele [1]) in die stede;
Want cooplieden alle bede
Hieten zi waer zi quamen.
Si veranderden hare namen
Onder hem beiden in secreit
Bi groter behendicheit.
Hine leefde oec niet, gheloves mi,
Die den borchgraven van Couchi
Ghekent hadde int openbaer,
Diene over drie der jaer
Hadde ghekent of over viere,
So was hi an zine maniere
Verkeert ende an zine ghedane,
Hine hadder al zijn meerken [2]) ane
Gheleit an wezen ende an sprake
Met goeder moete ende met ghemake
Ende oec bi secreter dinc.
Hi scheen die scoenste jongelinc
Wesen van der werelt al,
Eer hi quam int ongheval
Dat hi van zinen lieve sciet

1) In Mone's afschrift staat hier en in 't vervolg altijd *Famiweele*.

2) Bij Mone: *meerk ī ane*. Zeker is *meerken*, opletten, bedoeld: *al zijn meerken*, al zijne oplettendheid. Verg. vs. 308.

Ende dat hi int zwaer verdriet
In den woude lach drie jaer.
An zinen baert haddi noyt haer,
Die hem lanc was worden doe.
Te Famweele quamen si toe
Over cooplieden ghevaren,
Daer si wel ontfanghen waren
In eene scone ostelrie.
Des avonts so vraechden zie
Wie dat here was van der stede,
Dies men hem die wareit zede,
Ende dat die vrouwe was der ghelike
Des coninx nichte van Vrankerike,
Fol. 1 c. Die beste entie scoenste mede
Die men wiste in kerstinede.
Doe so vraechde Luuc aldaer,
Of daer eenich constenaer
Ware die conste nieuwen zanc,
Si zoudens hem weten danc
Ende ghevens hem oec miede.
Si hadden ghehoort nieuwe liede
Van rovers die lagen in den wouden,
Dat zi gheerne horen zouden.
Cume hadde Lucaen twoort
Van dien zange gebrocht vort,
Men hietene zwijghen daer,
Want niemen so coene ne waer
Dies vermaende in die stede,
Het ne soudem lijf of lede
Costen van der vrouwen goet,
Op dat soe worde der zaken vroet;
Want daer men dat liet van
Maecte was die beste man,
Die wile hi woende in die stede,
Die noyt wapine an dede,

Ende oec ghemint also zeere
Metter vrouwen ende metten heere
Ende metter ghemeender stat,
So dat niemen mochte om dat
Quaet van hem horen spreken,
Men zout an zijn leven wreken.
Lucaen zeide: »Belcht hu niet,
Wi ne weter [1]) of gheen bediet,
Want wi zijn vremde cooplieden,
Ende gheerne horen wi bedieden,
*D*at rovers ende mordenaren
*I*n haren tiden qualijc varen,
*D*or die vrese die si ons doen
*D*icken zonder occissoen".
Daer met lieten si die tale.
Luuc die vraechde te dien male,
Als die behendich was ende wijs,
Of zi niet te Parijs,
*H*ere of vrouwe, zoude wesen.
Men andworde hem na dezen:
*J*a si zeker alle bede,
*W*ant hute camere huter stede
*V*oren ghevaren was [2]).
*D*ie borchgrave verblijdde om das
*S*o zeere dat hi verscoot,
*A*l hadt ghezijn van coude groot,

1) Bij Mone: *weten*.

2) De graaf en gravin van Famweel vertrokken eerst den volgenden morgen naar Parijs: zie vs. 229–235. Zij waren dus nu nog niet vertrokken. Dat zij *hute camere* waren gegaan, zegt in allen gevalle niets: *huter stede* ware genoeg. Doch het adv. *Voren* wijst er op, dat hier sprake is van een ander persoon, die de hooge personages vooruitreisde. Men zal moeten lezen:

Want *haer camerare* huter stede
Voren ghevaren was.

„Ja", zeide men, „zij gaan zeker naar het feest te Parijs, want *hun kamerheer* is reeds vooruitgereisd".

*E*nde vervinc al zijn ghebluuc [1]),
*E*nde metten worde zeidi tLuuc
*O*f der ghelijc of hijt der coude [2])
Fol. 1 *d*. Dede, dat niemen merken soude.
Daer so spraken zi menich woort
Binnen der maeltijt rechte voort,
Beede van desen ende van dien.
Blide was, gheloves mien,
Die borchgrave van Couchi,
Dat die edele vrouwe vri
Sijns hadde vergheten niet,
Ende haer leet was zijn verdriet,
Ende dat die vrouwe faitijs
Soude wesen te Parijs.
Dies so verblijdde hi zere in dien.
Hi hoopte dat hise zien
Noch zoude vor zine doot,
Ende dat soe die wareit bloot
Noch weten zoude algader,
Hoe datse die verrader
Valschelike hadden beloghen,
Daer bi dat zi noch bedroghen
Wesen zouden, mochte hise scouwen,
Ende van der valscher ontrouwen,
Die hem zijn oem hadde ghedaen:

---

1) D. i. En herstelde — herstelde zich van — zijne verlegenheid. *Gebluuc*, hier voor het eerst aan 't licht komende, is sooveel als *verlegenheid*, *verwarring*. Verg. het adj. *gebluut*, verlegen, in de war, ontsteld (Verdam II, 976); mhd. *blâc*, *bliuc*, *blâg* in denzelfden zin, *blâge*, verlegen zijn (Benecke I, 214 vlg.); Zweedsch *blyg*, schuchter, *blygas*, zich schamen, *blygd*, schaamte, *blyghet*, verlegenheid; Zwitsersch *blug*, vreesachtig, *blügen*, *plüken*, vreezen, schrikken, beven, *blugheit*, *blugsamkeit* (Stalder I, 187 vlg.). *Vervaen* is hier sooveel als *herstellen*, *zich hervatten van iets*, *er aan bekomen*, hd. *sich erholen*. Als onz. ww., voor *zich herstellen*, *nieuwe kracht bekomen*, leest men het bij Ruusbroec II, 155, r. 12, en in de *Rumb. Avondst.* bl. 110, vs. 4.

2) Denkelijk te lezen: *Al der ghelijc of hijt dor coude.*

Daer of zoudi wrake ontfaen,
Want van al was hi tbeghin.
Vele peinsdi in zinen zin,
Daer hi over tafle sat,
Dies men hem vermaende dat,
Waer bi dat hi niet en ate [1]).
Hi zeide hi hads [2]) ter goeder mate,
Hi woude zijn ter rusten waert.
Doe so was hi ter vaert
In eene camer gheleet al daer,
Ende zijn cnape daer naer
Bekende [3]) ende betaelde mede
Met wel groter hovesschede,
So dat mens hem zeide danc.
Die nacht waren doe niet lanc:
Het was int uutgaen van Meye.
Luuc ghinc na zinen greye
Besien ten peerden, ende daer naer
So ghinc hi te rusten daer
Ment hem wijsde, daert was scone.
Tote die zonne an den trone
Lichte, zo sliep Lucaen.
Hine hadde niet bevaen
Sulc ghepeins int herte binnen
Ende zulken last van minnen
Als die borchgrave goet,
Die zulc ghepeins in den moet
Hadde dat hi lettel ruste.
Alst dach was een lettel luste
Fol. 2 *a*. Hem te lukene sijn oghen.
Doe zo quam hem een vertoghen
In vormen van vizioene,

1) Bij Mone: *at*.
2) Bij Mone: *hi hade*.
3) Denkelijk te lezen *Rekende*, maakte hunne rekening op, rekende af.

Dat hi riden sach int groene
Die vrouwe van Famweele,
Met vruechden ende met riveele,
Ter steden van Parijs waert.
Daer mede ontspranc hi ter vaert,
Ende hi riep lude: »Lucaen,
Hebdi noch niet ghedaen
Den peerden hare orboren?
Die vrouwe die es lange voren.
Vullijc, laet ons riden naer!"
Mettien quam hi them selven daer.
Sine oghen ontdedi ende zach
Dat het was scone dach.
Niemen ne was hem daer bi.
Die borchgrave van Couchi
Die zo ghinc hem zelven cleeden
Ende wapinen ende ghereeden:
Ghewone zo was hi der pine.
Ende Luuc, die cnape sine,
Hadde hem zelven up ghedaen.
Te zinen peerden es hi ghegaen.
Het was worden scone dach.
Die vrouwe dat [1]) hi porren zach
Doe ute dien casteele
Enten heere van Famweele
Met eenen ghezinde elc zonderlinc,
Al hadt eenen riken coninc
Ghevolgt, hine dors hem scamen niet.
Sonder te lettene yet
So es al doe Lucaen
Te zinen meester ghegaen,
Dien hi vant al bereit.
Al daer heeft hi hem ghezeit

1) Bij Mone: *dit*.

Of hi zoude willen riden,
Want hi hadde ghezien liden
Vrouwen ende heeren uter stat.
Als die borchgrave dat
Hoorde, zeidi: »Lucaen,
Het es harde quaet ghedaen,
Dat ghi hebt zo lange ghelegen.
Wi zouden sijn an die wegen
Emmertoe milen drie."
Lucaen zeide: »Meester, mie
Luste te slapene wel.
Onse peerden die zijn snel,
Si zullen corte milen maken."
Hi wiste lettel van der zaken,
Waer omme dat zijn meester zede.
Fol. 2 *b*. Met wel groter neerensthede
So ghinc wezen [1]) Lucaen,
Ende alsi al hadden ghedaen,
Saten si up beide te zamen.
An den weert si orlof namen
Al doe in hovesscher wijs.
Uter poorten van Parijs [2])
So zijn si ghereden daer.
Den zelven wech volchden zi naer,
Die de vrouwe was ghereden.
Omtrent twee milen buter steden
Mochten zi voren wesen.
Den borchgraven, so wi lesen,
Was te bet in allen zinne,
Dat hi die edele graefnedinne
Wiste voren in den pat.
In hem zelven dochtem dat

1) Denkelijk te lezen *torsen*, de paarden opladen.

2) T. w. uit de *Parijsche poort*, de poort van Famweel, waardoor men op den weg naar Parijs kwam.

Die roke quam van haer ghewayt,
Dies zijn herte was ghepayt.
Also vullijc hem die heere
Haeste ende reet so zeere,
Dat hi die moude metten winde
Van haer ende van haren gezinde
Stuven zach te hemele waert.
Bet an so nopedi zijn paert,
Dat hise achterhaelde naer.
Doe sone wildi daer
Niet vorder riden vortwaert,
Hine wederhilt zijn paert.
»Faelt hu yet?" sprac Lucaen.
»Waer omme doedi niet bet angaen
Hu paert, dat wi die vrouwe zien?
Maer ghi hebt een ontsien,
Dat men hu verkennen mach."
Die borchgrave upten cnapen zach
Ende hi zeide: »Lucaen,
Het ware onnedelheit ghedaen,
Souden wi als bouven riden
Ende heeren ende vrouwen liden
Vor bi binnen haren hande [1]).
Ic die vruchte mi der scande,
Ende wi die hebben tijt ghenouch."
Lucaen om die tale louch,
Als die hem bemoede wel
Dat zoet was ende niemen el
Dien hi minde also zeere,
Want met menegen nauwen kere
Haddire meerc an gheleit,
Als yet van haer was ghezeit,
Dat hi veranderde al daer bi.
Maer van den here van Couchi

1) Denkelijk te lezen: *hunnen Heren lande*, in hun eigen land.

Fol. 2 *c*. Constijt anders niet gheweten,
Dan hire na mochte meten [1]).
Al zcoenkine na dien tiden
So began hi achter riden,
Altoes die ogen dare waert.
Doe quam ghereden up een paert
Een page ute Bartaengen lant,
Die welke den affarant [2])
Sinen meester hadde ontreden,
Ende van groter blijtheden
So zanc hi dat nieuwe liet,
Twelke van den borchgraven hiet,
Hoe hi ghehangen was te Troes,
Ende dat met zo luder voes,
Dat die edele vrouwe hoorde,
Die haer in den zin verstoorde
Ende zeide: »Groten ondanc
Moeti hebben die dat zanc
Boven den verbode mijn!"
Doe beval die vrouwe fijn,
Dat men al daer zoude vangen
Ende an eenen boem hangen.
Haer ghezinde was tien tiden
Daer ghereden an eere ziden.
Die meyere van Famweele der steden
Es daer an den cnecht ghereden,
Ende zeide: »Wie leerde hu dat liet?"
»Lieve heere, of ghijt ghebiet,"

1) Dan hij bij gissing kon opmaken, kon nagaan. Zie ook II, 2502, en verg. goth. *mitoп*, hd. *ermessen*.

2) *Affarant*, ridderpaard (verg. vs. 341); prov. *alferan*, oud-fr. *auferant*, *auferrant*. Ontleend aan Arab. *al faras*, strijdros, met weglating der *s* en toevoeging van den uitgang *an*, *ant*, gelijk meermalen bij Oosterache woorden. In de *Langue d'oïl* werd de *r* verdubbeld (*auferrant*), omdat men het woord in verband bracht met het adj. *ferrant*, ijzergrauw, grijs, en het opvatte als benaming der kleur van het paard. Zie Diez, *Etym. Wdb.* II, 292 vlg., en vooral Gachet, *Gloss.* 36 vlg.

Sprac die cnecht ende was vervaert:
»Sijns meesters zo es dit paert,
Maer ic die hebt hem ontreden,
Ende ic salt hem zonder beden
Weder ghehenden, laet mi gaen."
»Ja," sprac die meyere, »ghi hebt gedaen.
Om dat ghi hebt dit paert ghestolen,
So zuldi moeten gaen ter scolen,
Met eere leeder tuwen grave".
Doe zo dede hine beeten ave
Ende leedene onder eenen boom.
Van den paerde nam hi den toom,
Daer hine mede hangen dede.
Die borchgrave ende zijn cnape bede
Quamer ghereden toe.
Die borchgrave vraechde doe,
Wat die cnecht hadde mesdaen.
Die meyere andworde zaen:
»Hi heeft ghezongen twee liedekine,
Daer hi omme te quaden fine[1])
Comen es, also ghi ziet.
Deen dat es tverboden liet
Van den borchgraven van Couchi;
Fol. 2 *d*. Dat ander sanc hi jeghen mi,
Dat hi was een dief der paert.
Dies heeft hi zine uutvaert
Nu an desen boom ghedaen."
Die borchgrave andworde zaen,
Die den meyere kende wel:
»Het doet quaet singen ende maken spel,
Daer omme dat men hangen moet.
Het scijnt dat die vrouwe goet
Den borchgrave haette zeere,

1) Bij Mone: *sine*.

Dat niemen mach zingen van den here,
Hine moeter omme ghehangen zijn."
»Dat ne doet soe niet anschijn,
Dat hi was van haer ghehaet;
Haer es leet dat men verzmaet
Heeft met alsulker doot,
Want zijn vromicheit was groot
Entie doghet entie trouwe,
Die hi dede onzer vrouwe
Ende die haer ghingen an."
Die meyere reet doe van dan
Haestelike ziere veerde
Al doe henen metten peerde,
Daer die cnecht up quam ghereden.
Altemale die waerheden
Seidi der vrouwen doe.
Mettien quam ghereden toe
Die heere van Famweele
Met spele ende met riveele
Al daer an der vrouwen waghen,
Daer zijt beide anezaghen
Die borchgrave ende Lucaen,
Die te mallijc andren [1]) zeiden saen:
»Het es nu te ziene goet,
Dat die vrouwe in den moet
Drouve es, gheloves mi,
Om sborchgraven doot van Couchi,
Die buten Zalons in die traelge
Hanghet." »Ic prise die faelge,"
Seide die vrome Dominicus.
»Ic die hebt oec liever dus,"
Seide doe weder Lucaen:
»Wilt der vrouwen riden aen,

1) Bij Mone: *an dien.*

Daer so sit in haren wagen.
Si leven diese gheerne zagen,
Ende niet verre zijn van hier."
Doe zo zeide die ridder fier:
»Dat ne staet mi niet te doene.
Het es quaet wesen al te coene,
Daer men wesen heet mesdadich."
»Wat, heere! vrouwen zijn ghenadich,"
Fol. 3 *a*. Seide doe weder Lucaen:
»Al heeft zoe desen cnecht verdaen,
Soe ne zoude hu hangen niet,
Al wiste zoe hoe dat ghi hiet:
Ghi hebt doch dor haer ghedaen."
Dus goddeerde [1]) Lucaen
Jeghen den meester zijn,
So dat bemoedde die ridder fijn,
Dat die cnecht daer up beende [2]),
Datti die scone vrouwe meende
Ende minde, so hi dede.
Maer hi ghebaerde te diere stede,
Als oft hijt verstoede niet,
Maer emmer volchde tvrome diet
Also naer als hi mochte.
Dicken was hi int ghedochte
Dat hi aldaer zoude jagen
Metten peerde an den wagen
Ende groeten tscone wijf.
Doe quam hem een vaer int lijf,

---

1) *Goddeeren*, schertsen, boerten, zich verlustigen met aardigheden te zeggen. Oud-Fr. *gaudir* (La Curne de Ste Pal. VI, 879); eng. *to gaud*; van lat. *gaudere*. Het woord komt bij ons nog in de 16de en 17de eeuw voor, in de beide vormen *goddeeren* en *gaudeeren*. Zie Oudemans, *Wdb. op Bredero*, bl. 120.

2) *Daar spottend op doelde*. Over *beenen*, eigenlijk op een *beentje* of vogelfluitje blazen, figuurlijk genomen voor *spotten*, *schimpen*, of als bedr. ww. voor *bespotten*, *verschalken* enz., zie Verdam, *Mnl. Wdb.* 1, 885, en De Jager in *Taalgids*, III, 269—279.

Dat hi den breidel weder helt.
Seere so was hi ontstelt
Al daer van gherechter minne.
Als een die es cranc van zinne
Baerdi jeghen hem zelven daer.
Luuc, die daer hoorde naer,
Hadder in ghenouchte groot,
Want die wareit vernam hi bloot,
Dat zoe die ghene ter waerhede
Was diene zuchten dede
Ende caermen nacht ende dach,
Ende daer al zijn troost an lach,
Sine doot ende sine ghesonde,
Die noyt niemen van zinen monde
Gheweten conde no verstaen.
Onsen Heere bat Lucaen,
Dat hijs loen moete ghewinnen,
Als diene [1]) hadde in groter minnen.
Ic weet, die heere van Couchi
Volchde naer die vrouwe vri
Al toter hogher noene.
Doe hilt die vrouwe stille int groene
Metten wagene daer soe in zat,
Entie redene was om dat
Si eenen heigher up eenen pit
Saghen, enten valke [2]) wit
Deder werpen na die vrouwe,
Die haer zende up rechte trouwe
Die borchgrave van Couchi,
Want hine wan, die ridder vri,
Te Couchi in den tornoy,
Fol. 3 b. Daer ute dat tgrote vernoy
Van den borchgrave sproot.

1) Bij Mone: *dine*.
2) Bij Mone: *walke*.

Die valke van duechden groot
Die so zach den heygher risen,
Dien hi na ziere natuere bewisen
Edelike boven clam,
Ende staken so dat hi quam
Ghevallen vor der vrouwen wagen.
Si prijsden alle diene zagen
Den werden goeden valke wit,
Ende die vrouwe zeide dit:
»God hoede die ziele van den heere
Van den viant Lucifeere,
Die mi gaf den valke goet!"
Die borchgrave dat woort verstoet,
Die doe biden wagen leet.
»Amen!" seide hi ghereet,
Ende groete die vrouwe mede,
Maer nalincs hi uten gherede
Viel van verdarentheit [1]),
Daer hi die vrouwe wael ghemeit
Metten groetene sprac an,
Die lettel upten goeden man
Achte te diere tijt,
Dor dat hi ztac [2]) in zelc abijt.
Kennesse [3]) soe gheene drouch
An den ridder, die welke slouch
Sijn peert doe metten sporen

1) *Verdarentheit*, ontsteltenis, ontroering, bedwelming. Kiliaan: »*Verdaerentheyd*, stupor; *Verdaeren*, stupefacere, attonitum reddere, et Obstupere, stupefieri." Zoo in het *Leven v. Jez.* c. 30: »Dit seide hi in ere *verdarentheit* van herten"; c. 234: »Ende alse die vrowen dit hoerden ende vernamen, so worden si *verdaert* ende versagt. Ende aldaer si stonden in dire *verdarentheit*," enz.; c. 240: »So sere wonderde hen, ende so sere worden si *verdaert* van blischapen." Nog heden in Vlaanderen *verdaren* en *verdarien*, verbazen, verbouwereeren. Zie Schuermans 781, De Bo 1356, en verg. Dr. Franck, *Etym. Wdb.* op *Bedaren*.

2) Bij Mone: *zac*. Doch ongetwijfeld is *ztac* bedoeld, dat, naar de eigenaardige spelling van onze fragmenten, ook *stac* kon luiden.

3) Bij Mone: *Rennesse*.

Ende reet die vrouwe [1]) voren,
Die zijns zlouch cleine gade.
Maer hi die was tenden rade
Worden in dat claer anschijn,
Doch so was die herte zijn
Gherust in dat edel beelde,
Die welke uut ghenouchten speelde
Scaec in den zelven tiden.
Met zinen cnape reet hi beziden
Ende zeide: »Lucaen, saechdi dit,
Hoe varinc dat die valke wit
Den heygher hadde [2]) onder voet?"
»Het es zeker een voghel goet,"
Seide weder doe Lucaen,
»Ende die vrouwe wel ghedaen
Bat [3]) over die ziele van den heere,
Diene haer gaf te harer eere,
Ende ghi waert die coster doe.
Mi es te moede of zoe,
Die ziele, noch steect int gruus [4])."
Doe so zeide Dominicuus:
»Luuc, daer an zegdi waer.
Ic gaffen der vrouwen maer

1) Bij Mone: *vrouwen.*

2) Bij Mone: *hadder.*

3) Bij Mone: *Wat.*

4) *Of de ziel nog in haar stoffelijk omhulsel huist*, t. w. *of de persoon nog leeft. Gruis* is in Vlaanderen de benaming der *graanpellen*, die bij het malen als *zemelen* van het graan worden afgescheiden (Schuermans 168, De Bo 392). Het graan *steect noch int gruus*, is dus: het zit nog in zijn hulsel. Maar wanneer het door den zaaier in den schoot der aarde geworpen is, breekt het uit zijn hulsel, en komt dan eerst tot ontwikkeling en wasdom. Zoo ook de mensch, wiens ziel het stoffelijk omhulsel verlaat, wanneer hij sterft en begraven wordt. De vergelijking van den mensch met een graankorrel, in deze toepassing, is zeer eigenaardig. Het beeld was trouwens aan den Bijbel ontleend, t. w. aan *Joh.* 12, 24, en 1 *Cor.* 15, 36 vlg. Werd misschien eertijds een van deze teksten bij lijkdiensten gelezen of gezongen, dan zou het gezegde van den spotachtigen Lucaen werkelijk recht geestig zijn.

Fol. 8 *c*. In den tornoy van Couchi:
Aldaer so ghebuerdi mi
In den tornoy als een danc.
Het es zeder leden lanc,
Dat ic voghel nochte vrouwe
Niet en zach in goeder trouwe,
Dan nu upten dach van heden.
Soe die heeft in weerdicheden
Noch den voghel, dinke mi,"
Ende metten zelven so liet hi
Hem een zuchten daer ontgaen.
Daer up andworde Lucaen:
»Laet varen zuchten ende wenen
Ende caermen ende stenen.
Ghi hebbet lange ghenouch ghehayt [1])
Vor haer, here, nu zijts ghepayt.
Dat zo dinct mi wel ghedaen,
Want heden hebbic wel verstaen,
Dat soe hu mint die ghi niet haet.
Noyt ne wistic uwen staet
Dan nu upten dach van heden,
Dies ic ben bet te vreden
Dan ic tote noch hebbe ghezijn.
Ic hebbe oec dor hu carijn
Harde vele doghens leden.
Sijt te rusten ende te vreden.
Uwen noot suldi verwinnen
Ende oec hebben loen van minnen,
Ende dat wel in corter tijt,
Op dat ghi bout ende coene sijt."

1) *Hayen*, hier met *vor* verbonden, gewoonlijk met *naer* (*na*). *Hayen naer iet*, er naar haken, verlangen. Verg. *Oudvl. Lied en Ged.*, bl. 430, vs. 110: »Mijn hope *el nieuwer naer en hait*," verlangt nergens anders naar; en *Eerste bliscap v. M.* (bij Moltzer, *Mnl. Dram. P.*), bl. 343, vs. 343: »Wel hem diet volcht ende *na mi hayt*", naar mij verlangt. Twee latere voorbeelden (uit het *Constth. Jmw.* van 1607, en uit den *Handel der Am.*) vindt men aangehaald bij Oudemans, III, 5.

Menich troestelijc scoene woort
Brochte Lucaen al daer voort
Om te payene zinen heere,
Die so vele trooste noyt eere
Van gheenen mensche ghecreech,
Sonder van hare. Stille hi zweech
Al daer hi reet in der prayerien.
Hine wilde loechenen nochte lyen:
Haddi gheloechent [1]), hi hadde ghelogen,
Ende dat lyen hadden so bedrogen,
Dat hiere niet woude comen aen.
Doch verstoet wel Lucaen
Wat dat van den dinghen was.
Aldus reden si dor tgras,
Sprekende in menegher wijs,
Tusschen daer ende Parijs,
Twelke was twee dachvaerde.
Als nu was hi metten paerde
Voren, bachten, nu besiden
Van der vrouwen tallen tiden;
Ende waer soe lette ofte bede
Fol. 3 *d.* Dede, daer toe lette hi mede,
Al haddi van haren meisnieden
Ghesijn; maer over cooplieden
Voeren si in diere wijs.
Dus volgheden si tote Parijs
Ende tote die edele graefnedinne
Was te harer herberghen inne.
Doe al te eerst [2]) hi van haer sciet,
Maer zi ne conden vinden niet
Herberghe binnen al Parijs,
Si ne moesten te Sente [3]) Denijs

1) Bij Mone: *gheloechet.*
2) Denkelijk te lezen: *Doe alreerst.*
3) Hs. *S.*, als boven.

Al doe in den cloester riden.
Daer vant Luuc ten zelven tiden
Binnen den broeder zijn,
Die achterwaerde daer den [1]) wijn.
Daer so was Lucaen
Van sinen broeder wel ontfaen,
Ende daer toe zijn meester mede.
Hi ne hadde gheene waerhede
Van hem ghehoort in vijf jaren,
Waer dat hi was bevaren,
Ende hiltene over doot.
Eere ende weerde groot
Hevet hi hem beiden daer
Ghedaen, ende eene camere vorbaer
So dedi hem hebben doe,
Ende al dat daer hoorde toe,
Ende oec stal te haren paerden.
Het was een coopman van waerden
Sijn meester, zeide Lucaen,
Die welke hem hadde ghedaen
Doghet ende eere groot
Ende ghelost van der doot,
Ende hi hadden [2]) langhe ghedient.
Die goede monec was doe zijn vrient
Ende dancte hem van sbroeders weghen.
Haddi wel ghekent den deghen,
Hi haddem eeren meer ghedaen,
Maer doch was hi wel ontfaen
Naer dat het gescepen stoet.
Blide was in zinen moet
Die edel borchgrave rike,
Dat hi daer was zo heimelike,
Want het hiesch zijn upzet.

1) Bij Mone: *de*.
2) Bij Mone: *hadde*.

Si ondervraechden al te met
Van der feesten van Parijs,
Ende van den heeren wijs
Die ter feesten waren comen,
Daer toe dat heeft ghenomen
Die borchgrave goeden goom.
Hi verstoet wel dat zijn oom
Fol. 4 *a*. Een drussate was te hove,
Ende van den meesten love.
Hi was een out costumier
Ende een edel princhier,
Die vele hadde metten brande
Ghedaen uptie Gods viande.
Al was hi licht van ziere spraken,
Niemen es in allen zaken
Vulmaect danne God alleene.
Die borchgrave, van herten reene,
Die was blide in zinen moet,
Als hi die waerheit verstoet,
Dat zijn oem was aldaer,
Want hi meende[1]) int openbaer
Te beroepene in een crijt,
Als het poynt ware ende tijt.
Niet woudi hem openbaren.
Wel te ghemake dat zi waren,
Beide meester ende cnape,
Al daer metten goeden pape.
Van gheere dinc waerzi vergeten,
Wat men drinken ofte eten
Mochte na goeder betamen,
Twelke zi in weerden namen.
Na maeltijt zi te rusten traken
Ende ordineerden hare zaken

1) Lees *meenden*, meende hem.

Heimelijc naer haer ghevouch [1]),
Ende des morghens vrouch
Sijn zi beide upghestaen.
Die borchgrave heeft anghedaen
Naest zinen live eens draken vel,
Gherijet [2]), dat hem harde wel
Stoet, het hadde groot virtuut.
Qualijc mochte men hem die huut
Quetsen, diet anedrouch;
Venijn ende hitte het oec verzlouch
Ende moetheit ende zweet.
Het plach te draghene als hi street
Die eerste tover der wostine,
Die die tente zidine
Maecte met ziere fayerien [3]).
Nu zo hadt in ziere baelgien
Die borchgrave van Couchi,
Diet minde, gheloves mi,
Vor gout ende vor groten scat.
Hi hads menichwaerf te bat
Ghehadt binnen den fellen woude.
Daer over dat die ridder boude
Dede sinen halsberch goet,
Daer dore dat hi noyt zijn bloet
Sach, als hine anedrouch,
Fol. 4 *b*. Wat men up hem stac ende slouch:

1) Bij Mone: *ghemouch*.

2) *Gherijet* zou kunnen beteekenen *gestreept*, fr. *rayé*. In dat geval zou achter *wel* geen komma moeten staan. Doch in dien zin is het woord niet gewoon. Ik vat het dus liever op als het zwakke verl. deelw. van *rijen*, *rien*, rijgen (hd. *reihen*), en dus in de beteekenis van *gereyen*. Als zoodanig leest men *gheriede scoen*, geregen schoenen, in de var. op *Roes*, vs. 12437, waar het tekst-hs. *gere(ge)ne* heeft, en *an die glavye gerijt*, aan de speer geregen, in het fragm. van *Doon de Mayence*, bij Dr. Kalff, *Mnl. Epische Fragm.*, bl. 178, vs. 322. De bedoeling is dan, dat hij op 't bloote lijf een drakenvel aandeed, dat hij met een rijgsnoer bevestigde.

3) *Toovenarij*, *tooverkunst*, fr. *féerie*, ofr. *faerie* en *faierie*. Verg. *feye*, fee, toovenares, bij Verdam, *Mnl. Wdb.* II, 788.

Omme dat minde hine zeere.
Boven den halsberghe dede die heere
Een tornikeel [1]) van kele stijf,
Wel ghebonden in zijn lijf,
Met eenen cruce zelverijn,
Daer in drie scavoten [2]) fijn
Van goude, daer hise mede brac.
Die edel ridder sonder lac,
Die noyt in stride was vervaert,
Gorde an ziere siden een zwaert,
Twelke was ghetempert wale
Ende fijn van goeden stale.
Eenen widen tabbaert [3])
Toten voeten nederwaert
Heefti boven anghedaen.
Der ghelike dede Lucaen,
Maer hi ne was ghewapent niet.
Messe hoorde tvrome diet
In den clooster te Sente [4]) Denijs.
Doe so woudi tote Parijs
Gaen over zine voet,
Dat niet verre van dannen stoet.
Dit was upten Tsinxendach,
Dat men den edelen coninc sach
Crone draghen ende houden hof,
Om te meersene zinen lof,
Ende om datti den zone zijn
Woude ridders ordijn
Uptien dach doen nemen an.
Ic wane so menich edel man
In menegen jaren was int stede,

1) Bij Mone: *tornkeel.*
2) Zie de Bijlage, n°. I.
3) Bij Mone: *rabbaert.*
4) Hs. *S.*, als boven.

Noch so meneghe vrouwe mede.
Die coninc was wel ghemint
Ende Karel, zijn scone kint,
Beide met cleinen ende met groten.
Daer waren alle zine ghenoten
Van Vrankerike binnen der stede
Ende van den keyserike mede,
Dat scone was te ziene an.
Ghelijc eenen coopman
So quam die borchgrave int stede
Ende daer toe zijn cnape mede,
Omme dat zi te bet mids dien
Die feeste zouden wel bezien
Ende die vrouwen entie heeren.
Cume consten zi hem bekeeren
Uptie straten, daer zi ghingen,
Sine moesten dore dringen:
So vele volcs was al daer.
Te hove ghingen si daer naer.
Fol. 4 c. Open so stoeden al die doren:
Na des hoves toe behoren
Ende na des daghes hoecheit
Was thof niemen wederzeit,
Was hi cleene ofte groot.
So ne was spise, wijn no broot,
Hoy nochte voeder coren:
Die coninc die gaft al te voren
Also langhe als duurde thof,
Dies men hem eere sprac ende lof
Verre ende wide in menich lant.
Alse die heeren soffisant
Ghingen te hove uut ende in,
Daer toe gaf hi zinen zin
Die borchgrave, wie zi waren;
Ende als hi die hoghe baren

Niet ne kende, zo heeft Lucaen
Also vele daer toe ghedaen,
Dat hi wiste wie zi waren.
Wel onthilti [1]) die edele baren,
Want het stoet hem wel te doene.
Den hertoge ter Borgenjoene
Sach men daer van stat [2]) groot.
Amelieur ende Menifroot
Ghingen beide bi hem daer,
Als twee heeren vorbaer,
Moy ende stout in haer ghebaren;
Maer hine kende die mordenaren
Al daer niet in haer abijt,
Maer hi ondervant te diere tijt,
Lucaen, wie zi beide waren,
Want hi kende an zijn gebaren
Amelieure harde wale:
Hi hadden te meneghen male
Beide ghesproken ende ghesien,
Ende volghedem so verre na dien
Bi suptijlheden groot,
Dat hi hoorde Menifroot
Heeten die bi hem ghinc,
Entie waerhede van der dinc
Heefti den borchgrave geseit.
Al die heeren wael ghemeit
Hebben si meest oversien.
Men ghinc reeden cort na dien
Seere ten etene waert,
Want die coninc wide vermaert
Ende zine heeren al te male
Vonden in die hoghe zale
Eten int openbaer.

1) Bij Mone: *onthilte.*
2) Voor *stat* denkelijk te lezen *stal*, gestalte.

Dies waren die stagen daer
Ghemaect an die taflen diere,
Fol. 4 *d*. Daer binnen [1]) dat die princhiere
Entie vrouwen zitten souden,
Na dat zi waren ghehouden
Van hoecheden ende van eeren.
Doe zach men die grote heeren
Uter capellen al te male
Comen in die hoghe zale
Bi den coninc Lodewijc,
Ende tusschen tween [2]) coninghen rijc
Quam die jonchere wel ghedaen,
Karel die Caluwe, ghegaen,
Die also lanc was als die vader.
Der princhen kinder al te gader
Quamen daer met hopen bi,
Want alle gader wouden zi
Ridders met Kaerle wesen.
In ouden jeesten dat wi lesen,
Dat niemen ridder wesen mochte,
Vor dat hi ter wapinen dochte,
Ende hi hadde des ridders slach,
. . . . . [3])

1) Bij Mone: *binne*.

2) Het Hs. heeft: *II*.

3) Blijkens het rijm ontbreekt hier een vers. Ik kan daarbij eene gissing niet onderdrukken. Het is opmerkelijk, dat het laatste vers van deze kolom (vs. 817) op vs. 785 rijmt en uitnemend in den zin zou passen. Niemand kon ridder zijn voordat hij den ridderslag had ontvangen, hoeveel er ook aan gelegen mocht zijn, d. i. hoeveel belang hij er ook bij hebben mocht. Wat de zin van vs. 817 dáár ter plaatse zou zijn, laat zich niet bepalen, omdat het vervolg ontbreekt; maar het is niet te ontkennen, dat het er na vs. 816 wel wat verdacht uitziet. Men zou niet licht kunnen zeggen, wat er volgen moest. Heeft misschien de afschrijver, bemerkende dat hij vs. 786 had overgeslagen, dat vers (zooals men wel meer deed) onder aan de kolom geschreven met een verwijzingsteeken naar de plaats, waar het behoorde te staan? En heeft misschien Mone dat verwijzingsteeken niet opgemerkt, zoodat in zijn afschrift het vers bleef staan, waar het zich in 't Hs. bevond? Alleen de vergelijking van het oorspronkelijke perkamentblad zou dit kunnen uitmaken. Doch dat is, helaas! soekgeraakt.

Nu zijn zi ridders zonder zlaen,
Princhen kinder, also zaen
Alsi ter werelt zijn gheboren:
Die ordinen bringen zi met hem voren!
Dus es tvolc veredelt zeere!
Lodewijc, die grote heere,
Dede eenen pellel spreiden daer,
Die van goude blicte claer,
Ende daer up wapenen zinen sone,
Dien hi in den hals na tgone
Slouch, als hi was bereit,
Ende hevet hem gheseit
Die poynte die daer hoorden an,
Ende hieten wezen goet man.
Preus was die jonghe heere,
Die den vader dancte zeere
Ende daer toe den andren heeren,
Diene holpen adobeeren.
Cortelike waren ghinder
Vele der groter heeren kinder
Na Kaerle ridder ghedaen.
Hogher ordine men daer ontfaen
Meneghen zimplen ridder zach.
Also menich ridders slach
Was daer ghegeven in vele jaren,
Dies men vroylijc daer ghebaren
Sach in die hoghe zale.
Die borchgrave zaecht al te male
Van beghinne toten endt,
Dat hi van niemen was bekendt.
Hoe vele datter ane ghelach

II.

FRAGMENTEN UIT HEESWIJK.

EERSTE FRAGMENT.

Fol. LXXXIII *a*. Woudi niet gram daer omme zijn,
Dat ic gheerne zoude claghen
Ende in biechten u ghewaghen,
Als die bem u vleesch ende u bloet.
Ende wistic *enegh*e dinc dan goet,
Die u te nosen mochte comen,
Te scanden of te onvromen,
Heeldic die, so waric quaet."
Florant sprac: »Eduwaert, nu so laet
Horen, wat hebdi vor hande,
Daer mi scade ende scande
Of comen mochte? Het ware goet
Dat te tiden ware verhoet;
Ende dat ics hem nu ende echt
Danc wiste ware recht,
Die mi dat te voren brochte
Dat ic dat beletten mochte,
Sout ghevallen of ghescien.
Ic bidde u, berechtes mien."
»Nemet dan wel, lieve heere:
Het deert miere herten zeere,
Dat ic metten oghen zie,
Dat so grote compangie
Hevet die heere van Couchi
Met miere vrouwen, want also vri
Ne zach ic nye wijf no man.

Na dat ic ghemerken can
Ende ic menichwaerven zie,
So es het amijs ende amye,
Of mi .ne bedriecht mijn waen.
Ic zie uwes cleine gade slaen
Miere vrouwen Beatrijs,
Ende ic ben te voren wijs
Dat ter feesten van Couchi
Was ghequetst dhertoge vri
Van zinen neve om haren wille;
Ende dat zi in ghescille
Eerst quamen om een verwijt,
Ende dat hi in een crijt
Den oem beriep, dat was om hare.
Ende daer so hadde ander mare
Of ghecomen cortelijc,
Ne waer die coninc Lodewijc,
Dat mi te zegghen es te groot.
Maer al soudic bliven doot,
Ic moet quiten mine trouwe.
Men soude den grave entie vrouwe
Eene ure niet versceden zien
Bin alden daghe, gheloves mien;
Ende als hi es uter steden,
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIII *b*. Vor hire weder binnen h...
Si connent wel zegghen daer [1])
Sijn die lieden al ghemeene.
Heere mijn, hets u te cleene
Dat ghijt hebt ghedoocht so lange.
Het schijnt dat hi bi bedwange
U die vrouwe ontfortsen zal,
So die lieden over al

1) Dit vers was moeilijk te ontcijferen. De lezing is niet zeker

Wel connen zegghen ende borderen
Ende daer mede maken sceren."
Om die redene entie woort,
Die de nideghe brochte voort,
Wart Florant, die oude heere,
Bescaemt boven maten zere,
Ende slouch zijn hovet neder,
Peinsende voort ende weder.
Al die tale hi wel verstoet,
Die hi vaste int herte loet.
Het was hem te hoorne zware,
Dat hi in zine oude jare
Van haer zoude moeten hebben blame,
Dien hi minde als zijn lichame,
Als zine ziele, als zijn lijf.
Waert also dat men zijn wijf
Ontminde, hi ware hem liever doot,
Ende men soude hem tyen bloot
Dat het zine outheit dade,
Joide die vrouwe buten pade,
Of dat daer of liepe mare;
Want hi kende wel dat ware,
Dat zi met andren waren vry
Ende met elc andren gheerne bi
Waren vrouch ende spade,
Maer hi ne deder zine scade
Noynt te eenighen tiden inne,
Dat daer eeneghe lose minne
Ofte fraude in mochte wesen.
Si waren beide so ghepresen
In allen duechdeliken love,
Ende daer toe in elken hove,
Dat zi niet zouden in enegher blamen
Willen hare goede namen
V.....en ofte bringhen.

Nemmermeer haddi in dien dinghen
Eenich men..... ghemaect,
Of hem beiden *oynt* ghelaect,
Ne hadde ghedaen .....
Die ..... valsche Eduwaert
Ute nid*e ende* ute .....
Dat zine.....
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIII *c.* Dat hi emmer woude wreken.
Penseus wart die grave Florant
Om die worde vanden tyrant.
Liever haddi hem ghezweghen;
Want als een man heeft ghecreghen
Druc inder herten binnen,
Qualic can hine uut ghewinnen,
Want altoos leit hi ende cnaghet,
Ende als daer nijt toe draghet
Bi rade vanden viant,
So wast der herten eenen bant,
Die men qualijc can ontcnopen,
Als tstrec so vaste wert toe ghelopen
Metten over fellen nide,
Die welke die vermalendide
Viant eerst ter werelt brochte
Ende oec also vaste cnochte,
Dat men niet ontcnopen can.
Florant, die over rike man,
Die liet in zijn herte groyen
Dat rijs van twifele ende bloyen
Van een crudekijn, heet nijt,
Daer mede dat die weerelt wijt
Es ghevoet harde zeere:
Dies moete ontfaermen onsen Heere
Ende ziere liever moeder Marien!
Die heere dorste niet antyen

Ziere vrouwen eeneghe dinc,
Want Lodewijc, die coninc,
Die so was haer naeste bloet,
Ende die edele grave goet
Hadde so vele dor hem ghedaen,
Ghelijc dat ghi hebt verstaen,
Dat hijt hem niet dorste openbaren.
Ende brochti die vrouwe in maren
Met fellen worden enegherande,
Dat ware hem ewelike scande;
Of dat hi den evelen moet
Ghewonne vanden grave goet,
Dat zo ware hem alte zwaer,
So dat hi hilt zijn ghebaer
Simpelre dan hi te voren dede
Jeghen hem beiden telker stede.
Quaet so hadde Eduwaert
Ghedaen an die dachvaert
*V*ander valscher lozer sprake.
*A*ltoes gheloefdi up die sake
*V*an hem beiden grave Florant,
*E*nde hi mercte tconvenant
*D*icken van hem beiden daer,
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIII *d.* Dat zi so dicken waren tsamen.
Alsi hem te ghemoete quamen,
So scuwedi hem beiden den pat
Onweerdeliken, ende dat
En haddi noyt ghedaen te voren.
Ende den ridder wel gheboren
Plach hi spade ende tylike
Te groetene wel hovesschelike
Met eenen lachenden anschine:
Nu groetine met eenre grine
Ende die treckende ende zaen

Was hi verkeert ende tegaen.
Ende ziere vrouwen mede
Hi een ander wesen dede
Dan hi plach daer te voren,
Dat die vrouwe wel gheboren
Meercte entie grave gheeert,
Dat zijn wesen was verkeert;
Maer so zuver was haer minne,
Dat ziere beide ne wouden inne
Gheene wankelinge laten comen
Van ghepeinse of daer in dromen,
Dat daer yemen quaet in helt,
Ende bleven altoes verzelt,
Beide vrouch ende spade,
In goeder minnen; maer zine scade
Deder inne die grave Florant
Bi rade vanden viant
Ende vanden valschen Eduwaert,
Dat hi emmer altoes grenjaert
Gremmende bleef als een hont.
Hi hadt hem laten M. pont
Costen van roden goude,
Ende hi hadde onder moude
Ghezijn die heere van Couchi,
Dien hi also gheerne bi
Plach te zine daer te voren.
Die minne die was al verloren,
Die hi an hem hadde gheleit.
Die doghet entie hovescheit,
Die hi hem dede, wart vergheten.
Daer so hadde een worm ghebeten
Diepe in ziere rosen blat,
So dat nemmermeer dat gat
Conde heelen noch ghenezen.
Ende als hi in eenegher rezen

Ghevaren was die heere van Couchi,
Weder het verre was of bi,
So was blider zijn ghebaren
Vele om zijn wech varen
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIIII *a*. Haddi gheenen orlof ghenomen,
Die grave, an hem daer te voren,
Hi hads rouwe ende toren
Ghehadt in zijn herte groot:
Nu en was dies gheenen noot.
Hi dede hem an eenre ziden,
Wanneer dat hi zoude riden,
Sijns orlofs en gheerdi niet.
Ende als hi comen hiet [1])
Weder die heere van Couchi,
Ende hi was der steden bi,
Dede hi hem buten weghen,
So dat hi vanden vromen deghen
Vervremde boven maten zeere.
Ende alsmen hem vanden heere
Plach te bringhene goede mare,
So was hi in blider ghebare
Ende dedem eere diese brochte:
Nu was hi diet lettel rochte,
Ende hadt zelve telker stonde
Liever ghesleghen van monde,
Dan hijt hadde vort ghezet.
Ende te voren so haddi met
Hem altoes ghewillen riden,
Beide vechten ende striden,
Jaghen, vlieghen [2]), zolacheren:
Nu en haddijs gheen begheeren.

1) *Heeten*, hier in den zin van *gezegd worden*, als b. v. in: *hij heet dat gedaan te hebben*, men zegt dat hij het gedaan heeft De zin is: *als men zeide dat hij wederkwam*

2) *Met valken jagen*. Zie de voorbeelden bij Oudemans, VII, 656.

Recht so haddi in onweerden
Den besten ridder die boven der erden,
Den scamelsten ende den boutsten mede,
Die hem noynt ontrouwe dede;
Ende hi hadde hem eer te goede
Gheworden met zinen bloede,
Dan den vader diene wan;
Ende eer hem die goede man
Eeneghe ontrouwe hadde ghedaen,
Hi haddem eer laten vlaen,
Ja als an zijn goede wijf,
Die noynt adre an haer lijf
Hadde van ghepeinse quaet,
Al waest dat die valsche raet
Ontstelt hadde den grave Florant,
Ende hi jeghen den wigant
Grote veede drouch van binnen,
Daer nemmermeer an quam verwinnen,
Vor die puust wart vulzworen,
So men wel hier na zal horen [1]).
Ende als die heere van love
Ontboden was sconinx hove,
Of dat hi daer wesen woude,
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIIII *b*. Al hadder feeste oec ghesijn.
Ghelijc triacle scuwet venijn,
Scuwedi al daer hi mochte,
Dat den grave wonder dochte.
Ende die oude grave Florant
Voer dicken in Zampaengenlant,
Dies hi niet ne plach te voren,
Ende altoes was hi in die oren
Ghevedelt van Eduwaerde,

1) Ook deze verzen voorspellen den bloedigen afloop van het verhaal. Verg. boven, bl. 119.

Den serpente van fellen aerde,
Die blide was dat hi den grave
Florante hadde ghetrocken ave
Als van minnen die hi
Drouch den heere van Couchi.
Seere liet die oude man
Vanden heere dat ghespan,
Ghelijc als ghi hebt ghehoort,
Ende van daghe te daghe voort
Wies die nijt ende die omminne
Altoes an die gheveinsde zinne;
Want als hi onverhoet
Quam biden heere goet,
Ofte met hem dranc of at,
Cleine goet dede hem dat,
Al dorste hijt openbaren niet,
Omme dat tedele diet
So vele dor hem hadde ghedaen,
Dat hijs hem niet conste ontgaen,
Of en hadde anders toe ghecomen.
Nu so willic u nomen
Een [1]) ghedeel ende doen verstaen
Vanden hertoghe Adelaen.
Ter tijt, dats mijn verstaen,
Dat die hertoge van Ardaen
Jeghen zinen neve vrede
Maecte te Parijs in die stede,
Twelke hem tlant van Couchi
Coste gheheel, al daer hi
Heymeliken omme rouwe
Dreef, so dedi om die vrouwe,
Die hem hare minne ontsede
Te Couchi binnen der stede,

1) Ha. *Een*.

Also ic u maecte cont,
Ende dat *hier omme* wert ghewont
Ende te Parijs binder steden
Daer toe beroupen van valscheden,
Daer hi pays of moeste maken,
Ende int vuulste vander zaken
Bleef vor meneghen wigant,
Ende hem daer toe zijn lant
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIIII *c.* Also *diepe* nam hi dat inne,
Dat hi voer in Ardane,
Daer hem eene ziecheit ane
Quam vanden rouwe groot,
Daer hi omme moeste doot
Bliven, in beide die oghen,
Dat hem dede tgrote doghen.
Ende eer hem wert die doot bekent
Ende het naecte zinen ent,
So gaf hi tlant van Ardane
Eenen bastaert, die hi ane
Der vrouwen wan van Bulioen,
Ende lyede vor tabelioen,
Dat het was zijn ghetroude wijf,
Soet hem riet die keytijf,
Ende het was loghene groot:
Ende daer in so bleef hi doot
Die hertoge Adelaen.
Als die waerheit hadde verstaen
Die edele grave van Couchi,
Vriende, mage verzaemde hi,
Ende voer te Ardane waert,
Om eene eerlike uutvaert
Te doene van zinen oem,
Ende ten rouwe woudi goem
Nemen ende draghen zwart.

Menich goet man so wart
Den heere te goede daer.
Selve Karel, dat es waer,
Die Caluwe van Vrankerike,
Die zone van Lodewike,
Ende menich vrome wigant
Maer van Famwele Florant
Ghinc hem af te diere noot,
Daer ne was die trouwe niet groot,
Ende die veysde hem onghesont;
Maer die nijt, die inden gront
Hem stac, was tocusoen.
Maer met menegen hoghen baroen
Es hi comen te Ardane,
Die raucleder hadden ane
(Dat waren die vrienden zine)
Ende daer onder wapine.
Wel hoghelike dat zi quamen
Binnen Deuve, daer zi vernamen
Den steerken bastaert van Ardane,
Die hem noynt die vader ane
Drouch dan hi [1]) zine doot,
Dat hem quam uut nide groot.
Van Ludeke bisscop Herman
Was zijn oem, d.....[2])
Fol LXXXIIII *d* Trac boven maten seere,
Om dat hem die vader eere
Dede in zine doot.
Harde meneghen heere groot
Hadde bi hem die bastaert,

1) Ha. *Ai*, doch de zin eischt *bi*. De bedoeling is: wien de vader zich nooit had aangetrokken dan nu *bij* zijn dood.

2) Van dezen halfweggesneden regel is de eerste helft nog te lezen. De tweede helft zal wel geluid hebben: *diene Aem aa*.

Die den vader hadde ghehaert [1])
Ghelijc zinen sone ghetrout [2]).
Hine spaerde zelver nochte gout
Jeghen eere, iheghen cost [3]).
Hi peinsde dat wel ghelost
Soude wesen metten lande
Ende metten goede menegherande,
Dat die vader achter hem liet.
Masebrouc waest dat hi hiet,
Om datten dhertoge Adelaen
An ziere moeder wel ghedaen
Wan upter Masen riviere,
Daer hi metter vrouwen fiere
Hem heymelike voer vermeyen
Inder scoender contreyen,
So ghelieve gheerne plien:
Mazebrouc hiet hi uut dien,
Als hi kerstin was ghedaen.
Maer den vader Adelaen
Dien so haette hi toter doot,
Als die was van moede groot,
Tote hi hem zijn lant updrouch
Ende eeren meer dan ghenouch
Dede, dat hine hem trac an
Over ghetrout, dat Herman
Die bisscop, zijn oem, bedreef,
Diere zaerters ave screef
Vor notarise, vor tabelioene,
So hijt wiste wel te doene.
Al waest loghene ende ghedwas,
Dat hi niet ghetrout en was,

1) Versta *ghecert*, ter aarde besteld. Verg. vs. 418.

2) Men bedenke, dat *ghetrout* hier en elders beteekent: *in wettig huwelijk verwekt*. Zie de aant. op Maerlant's *Sp. Hist.* III[a], 48, 93.

3) De zin is: hij spaarde geen geld, om eene luisterrijke en kostbare vertooning (bij de begrafenis) te maken.

Was hi heere, wat lacher an?
Van Couchi die vrome man
Die es comen binnen der stede
Met wel groter moghentede,
Maer niet ne quam hi so zaen,
Die uutvaert [1]) was eerst ghedaen.
Her Mazebrouc entie zine mede
Die zo waren noch in die stede.
Den vromen heere van Couchi
Dien so wellecomden si
Ende alle die met hem quamen,
Dat zi alle in danke namen.
Mazebrouc die zeide: »Neve,
Dats u God vele eeren gheve,
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXV *a*. Ende waer omme so hebdi
Aldus langhe ghebeit?
Ghi hadt cleine weerdicheit
Toten hertoghe minen vader,
Dat dinke mi, want al te gader
Mine vrienden, mine maghen,
Die hebbic over vele daghen
Hier binnen deser stat verzaemt;
Ende als ghi niet ne quaemt,
Hebbicken eerlike gheaert
Ende ghedaen die uutvaert
Als eenen edelen princhier.
Over niet so comdi hier,
Ende moghet wel weder keeren.
Maer emmer hebdi lettel eeren
Ghedaen den hertoge uwen oem!"

1) De ontkenning *ne*, die men achter dit woord verwachten zou, is òf den afschrijver in de pen gebleven, òf door den dichter zelven reeds onnoodig geoordeeld. Het weglaten der ontkennende partikel, ook waar zij onmisbaar mag heeten, is trouwens eene eigenaardigheid van onzen dichter. Verg o. a. I, 810 vlg.

Die heere nam der talen goem,
Die men hiet van Couchi,
Ende aldus andworde hi:
»Cristus Heere! wat horic nu!
Moetic versproken zijn van u
Vor dese heeren! dats mesdaen!
Hadde die hertoge Adelaen
Dusdaneghen zone als ghi zijt,
Ende hijs niet ne heeft ghelijt,
So moeste hi hem emmer scamen.
Hoe eist dat ghi heet bi namen?
Ic peinse dat ghi zijt bastaert,
Want mijn moye Hildegaert
En hadde bi hem noynt kint.
Orghelieus sidi ghesint,
Wel so moghedi bastaert wesen!
Wat onderwindi u van desen,
Minen oem teenegher ure
Vor mi te gheven sepulture,
Die oir bem van zinen lande?"
»Die werde van eenen cleinen zande,"
Sprac Masebrouc, »sone hebdi ane
Den hertochdomme [1]) van Ardane.
Al hebdi minen vader ende mi
Tlant ontfortst van Couchi,
Boven dat ghine in die lede
Wondet ende daer boven valschede
Ane leit te Parijs,
Ic die zegghe u wel dat ghijs
Ander mare noch sult horen!
Ghetrout kint ende bet gheboren
Bem ic zeker dan ghi zijt,
Al eist dat ghi mi despijt

1) Hs. *hertodomme*.

Hebt gheseit dat ic bem bastaert.
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXV *b* Nu ter tijt in sine doot,
Vor al dese heeren groot,
Vor bisscoppe, vor tabelione,
Dat ic zijn ghetroude zone
Bem ende oor van zinen lande,
Dies hi mi vor dese wigande
Seghel ende brieve gaf,
Die icker mach toghen af,
Ende dese heeren ter orconde,
Waert so dat ic yemen vonde
Diere woude zegghen jeghen.
Hem so volghes menich deghen,
Diet hem aldaer holpen steerken,
Beide leeke ende cleerken."
Elkerlijc in zinen houc
Sach upten fellen Mazebrouc
Dor die tale, gheloves mi.
Doe sprac die heere van Couchi:
»Ghenaden, God ende alle zant!
Mi es hier ontseit mijn lant,
Ende men versprect mi toe
Onwerdelike, ende ic ne weet hoe
Dat ic come an desen rey.
Biden goeden sente Mey!
Dit en es eerstwaerven niet,
Dat mi evele es ghesciet
Ende onrecht ghedaen ende dogen,
Ende jammerlijc belogen,
Dat ic met redenen al verwan.
God die zi ghelooft der van
Ende zijn lieve moeder Marie,
Also ic hope dat si mie
Noch in rechte zullen steerken!

Al haddi papen ende cleerken
Tuwer hulpen vele meere,
Die coninc Lodewijc mijn heere,
Die keyser ende coninc zi,
Sal te rechte houden mi
Naest Gode onsen lieven Heere,
Ende mijn scilt ende minen speere,
Daer toe dat ic mi verlate.
Ghine hadt heden dese ommate,
Wane ic wel, gheseit te mi
Onvergouden, haddic ende ghi
Hier ghesijn onder ons tween.
Ende die mijn eerve ende mijn leen
Mi sal ontsegghen ende ontgheven,
Hi die zalre bi zijn leven
Setten ende avontueren!
(twee verzen weggesneden) [1]).
Fol. LXXXV *c.* *Ne haddic* te deser uutvaert
Niet brocht minen jonghen heere,
Ende dese princhen vul der eere,
Die ic niet ne wille beroeren,
Ic soudu van uwer quader voeren
Castien, die ghi ane mi toocht."
Die heeren zeiden: »U ghedoocht,
Ende en maect ons gheen ghevecht.
Die ghene die tmeeste recht
Hevet, het zal hem bliven.
Wine zijn hier comen om gheen kiven,
Maer om der zielen te bidden goet,
Diere God ontfaermen moet,
Ende allen zielen mede!"
Maer die orghelieushede,

1) Met het eerste der hier ontbrekende twee verzen begon eene alinea, zooals men in 't HS. nog duidelijk zien kan uit de sporen der roode beginletter.

Dat ghelaet ende dat ghebaer,
Dat die bastaert toochde daer,
Dat was groot boven maten,
Ende dat wonderlijc ghelaten.
Hi en hadde, gheloves mi,
Om den heere van Couchi
Niet ghegheven eene peere,
Dor al dat zijn rechtzweere
Was, ende van bastardieu
Van zinen weghe, al wildijs niet lyen,
Het moeste nochtan also wezen.
Die menege was vroet van dezen
Binden lande van Ardane.
Die heeren, daer vele lach ane,
Spraken daer ten besten toe,
So dat zi alle schieden doe
Ende meenden dat ziere of
Spreken souden in sconinx hof
Vor die ghenoten vanden lande.
Des anders daghes eene offrande
Dede die heere van Couchi
Ende eene scone uutvaert, dies hi
Hadde lof ende eere,
Ende gaf om onsen Heere
Cloosters ende den armen lieden
Vele *goeds*. Hi dede ghebieden
Steden ende officyeren
Ende ..... in allen manieren,
Dat si den fellen bastaert
Masebrouc een penewaert
Goeds noch heerscepien
Comen lieten in ziere voechdien,
Up al dat zi van hem hilden,
Ende vraechdem of si wilden
(twee verzen weggesneden).

Fol. LXXXV *d.* Vor dien tijt was ghesien.
Maer den heere was van dien
Sticke niet gheandwoort,
Die weder keerde rechtevoort
Tote Parijs in die stede,
Daer eene grote ziechede
Lodewike was comen an,
Daer of dat die goede man
Moeste sterven inden hendt.
XVI [1]) jaer haddi tregement
Ghehadt gheweldichlike
Na zinen vader, den coninc rike,
Ende in dat jaer dat hi staerf.
Sine lieden waren te diere waerf
Seere drouve boven maten,
Heeren, vrouwen van allen staten,
Omme des conincs ziechede;
Want zine goedertierhede
Ende zine grote gherechticheit,
Sine doghet, zine edelheit,
Die was boven maten groot.
Hi hadde na zijns vader doot
Tlant in vreden wel ghehouden
Enten jonghen enten ouden
Recht ende wet ghedaen,
Dies hi hadde lof ende eere ontfaen.
Ende die wile zekerlijc
Dat die coninc Lodewijc
Siec was ende onghesont,
Was die grave namecont,
Die vrome heere van Couchi,
Sinen soeten lieve bi,

1) Aldus het Hs., doch men leze XXVI. Lodewijk de Vrome regeerde van 814 tot 840.

Die welke hadde al zine memorie.
Maer ons bewijst die istorie,
Dat Masebrouc, die felle bastaert,
Bin diere tijt dede zinen aert
Met die hem ghinghen ane
In dat lant van Ardane.
Van Hoy was hi behoeder
Ende heere bleven na ziere moeder
Ende vanden lande van Bulioen.
Harde menich vrome baroen
Bestoet hem vander moeder ziden,
Maer onder den keyser te dien tiden
Woenden zine maghen meest.
Al dat lant van .....[1])
Dat so haddi verwoorven:
Van zinen oom waest hem verstorven,
Die ziere moeder broeder was.
Van Goten die grave ras[2])
Dat so was zijn oudervader.
Het bestoet hem meest algader
(een vers weggesneden).
Fol LXXXVI a. Ende het was die broeder sijn,
Van Tarase Triestram.
Dese waren alle gram,
Dat die heere van Couchie
Soude willen die heerscapie
Hebben te male van Ardane,
Ende haren broeder uter bane
Steken ende bastaert maken.

---

1) De naam van het land is onleesbaar. Er schijnt *toreest* of *foreest* te staan, maar de eerste letters zijn niet te onderkennen.

2) Het is niet met zekerheid te beslissen, of hier het bnw. *ras*, rasch, bedoeld is, of de Fransche eigennaam *Rasse*. Daar echter in vs 2247 ook Couchi „die edel ridder *ras*" genoemd wordt, heb ik aan het eerste de voorkeur gegeven en *ras*, niet *Ras*, geschreven.

Nochtan wisten si die zaken
Wel dat hi was bastaert,
Maer ten hoochsten weghe waert
Wouden zine helpen bringen,
Want scone waren hare dingen,
Dat ziere ave zaerters groot
Hadden ende in die doot
Die ghifte vanden vader zijn,
Ende hiere in dede zinen fijn,
Bi scalken ende bi lozen rade,
Als die hadde cleine scade
Yet te doene cleine of groot,
Want die over felle doot
Hem te stuer was ende te wreet.
Ende te male zijn secreet
Was die bisscop Herman,
Daer zijn uterste wille ghinc an,
Omme dies hijs hadde te bat,
Ende hi mede anden scat
Deelde ende an die tresorie.
Die bastaerd zijn neve ende hie
Warens eens harde wel.
Si waren beide scalc ende fel,
Ende Masebrouc die steercste was
Van al dien lande, ghelovet das,
Out van XXIIII jaren.
Hine haddem niet willen vervaren
Van sterken lieden zevene,
Om te rovene vanden levene,
Haddi hem ghedreghen nijt
Ende ghehadt hadde in een crijt.
Ghemeenlike zine maghen
Woudene helpen ende draghen,
So si daden wel anschijn,
Want met hem zi ghevaren zijn

Dor dat lantscap van Ardane,
Om haren neve te helpen der ane
Ende machtich te maken vanden rike.
Si quamen also moghendelike
Dor dat lant ende in die steden,
Ende met so sconen reden
Van brieven ende van zeghels met,
Dat si [1]).....
Pol. LXXXVI b. Ende daer toe alle officyere
Ende clergie alretiere,
So dat zi sonder letten meere
Al daer ontfinghen over heere
Masebrouke van Bulioen,
Die hem dede vernamen doen
Met ziere niewer heerscapien
Bi rade vander baronien.
Om dat te zeere darewaert
Dat luut drouch van eenen bastaert,
So wart hi ghenaemt Reinier
Onder alle die princhier
Ende voort onder die clergie;
Ende ware oec yemen die
Hem die eerste name gave,
Hem zouder toren comen ave,
Up dat hijt gheweten conde,
Ende waer men oec dien name vermonde,
Dies ne dr[illegible]ughi hem niet ane.
Binden lande van Ardane
Was hi over heere ontfaen;
Si worden hem alle onderdaen
Van eerven ende van leene [2]).

---

1) Deze regel is weggesneden, doch de twee eerste woorden *Dat si* zijn nog te lezen.

2) Het Hs. had eerst *sine leene mede*, doch *mede* is later doorgeschrapt.

Beide groot ende cleene
Si hem alle manscap deden
Te Deuve binnen der goeder steden,
Twelke was die hooft stat.
Harde blide was omme dat
Die hertoghe Reinier,
Die fel was ende putertier
Ende oec hovermoedich zeere.
Hine kende gheenen heere
Up wiens moghenteit hi hachte,
Mids zinen hoghen gheslachte,
Dat hem wel woude mede.
Over mids der moghentede
Van zinen lande, van ziere namen,
So hoofden zi an hem te zamen,
Want hi was een heere groot.
Hem dochte oec dat zijn ghenoot
Niet ne leefde verre no bi,
So hovermoedich so was hi.
Als hertoge was die putertier
Ende hi was ghenaemt Reinier,
Ghelike ghi horet bedieden,
So waren daer eneghe lieden,
Die de vrome grave reine
Hadde verlost te Brunensteine,
Daerse die mordenaers felloen
Hadden ligghende int prisoen.
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXVI *c.* *Van den heere van Couchi* [1])
Hadden ontfanghen daer,
Dreven zi een drouve ghebaer,
Dat zi hadden andren heere.
Si wisten wel die loze keere,

1) Dit vers is bijna uitgewischt, doch ik meen het toch ontcijferd te hebben.

Die mer onder dume dede,
Ende datmer vortijts zede
Van Maesbrouke van Bulioen;
Maer Adelaen die baroen
Die wou*de hem niet* trecken an,
Om dat zijn moeder eenen man
Hadde als hi was gheboren.
Maer als der vrouwen quam te voren
Die doot ende soe sterven zoude,
Ende hi was van cleinder houde [1]),
Gaf zoene al doe Adelane,
Dies zi andren te verstane
Harde wel conden doen,
Al was hi [2]) die felloen
Al doe worden ghetrout kint:
Dies si waren gram ghesint
Al die ghene, gheloves mi,
Die vanden heere van Couchi
Verlost waren, als ic zede,
Ende meenden dat si die waerhede
Den grave zouden overdragen.
Twee ghesellen, twee ghemagen,
Streken henen so verre dat zi
Comen sijn te Couchi,
Maer zi en vonder niet den heere.
Sonder yet te letten meere
Trocsi te Famweele waert,
Want hem lieden was verclaert,
Dat zi al daer vinden zouden
Haren heere, den vromen bouden.
Beide traken zi te zamen
Also langhe dat zi quamen
Binnen der stat van Famweel.

1) *Van cleinder houde* (d. i. *oude*, leeftijd), nog jong.
2) T w. *alsof hij ware*.

Si trocken binnen den casteel
Beide te gader, al daer si
Vonden den heere van Couchi.
Si cnielden vorden vromen man
Ende spraken *hem met* groeten an.
Hi was diese wel ontfinc
Ende vraechdem of si eenege dinc
Al daer an hem begheerden.
Si zeden: »Heere, van groter weerden,
Ende dor bringhen eenen mare,
Daer wi omme drouve ghebare
Hebben dat het es ghesciet
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXVI *d.* . . . . . [1])
Willen wijs u te kennen doen.
Alle die ghene van Ardaen
Hebben over heere ontfaen
Den hertoghe Reiniere."
Die grave andworde sciere:
»Wat Reiniere es dat?"
»Heere, men mach die waerheit plat
Niet segghen: hets die bastaert,
Die Mazebrouc was vermaert,
Maer Reinier es hi nu ghenant.
Als hi heere wart int lant,
Was deerste name of ghedaen."
Als die grave dat hadde verstaen,
So zlouch hi zijn hovet neder
Ende over een stic hief hijt up weder.
Claghelike hi doe zede:
»Ende moetic emmer boeshede
Vinden an mine naeste magen!
Dies so moetic Gode clagen,
Want ics niet ne hebbe verdient.

1) Dit vers is volkomen uitgewischt en niet meer te ontcijferen.

Alle die vremde zijn mi vrient,
Mine maghe zijn mi viant.
Mijn vader ontgaf mi mijn lant,
Mijn oem hevet mi oec ontgheven
Dat mi van rechten ore es bleven,
Tgoede lant van Ardane,
Dat hem heeft ghetrocken ane
Een bastaert, daer ic niet af ne weet
Die waerheit of hi mi besteet.
Al ware hi bastaert van Adelane
Ende hijt hem ghedreghen ane
Hadde in zine doot
Met valscheden die es groot,
En mochte van gheenre weerden zijn,
Het en ware biden wille mijn,
Diere noynt toe dede consent.
Bi Gode den Heere omnipotent!
Ic hiet ..... *stichten brant*
Met ..... *in Ardanenlant*
..... *na dede*,
So men wel wet die waerhede.
Maer ic sal .....
Verherghen doen *alle* Ardane [1])!
So gruwelijc was nie ghesien,
Dat zi hebben onthervet *mien*
Boven dat ic hem verboot,
Dat si cleine nochte groot
Niet ne ghaven den bastaert [2])."
Also gram dat hi waert

1) Deze geheele plaats (vs. 803—811) is door verkreukeling van het perkament zoogoed als onleesbaar. Met groote moeite heb ik er nog zooveel van ontcijferd, dat althans de loop der redeneering duidelijk blijkt.

2) Verg. boven, vs. 551—558.

TWEEDE FRAGMENT [1]).

Fol. LXXXIX *a*. *(de bovenrand der kolom, zes verzen, weggesneden).*

Die voer eerst te Brunesteine,
Te besiene hoet ghestaen
Was metten goeden ridder Lucaen,
Die in goeden poynte was.
Ende van danen voer hi ras
Om te zine te Couchi.
Sinen lieden claechde hi,
Hoe dat menne woude ontheerven;
Daer si wouden voren steerven
Sine goede lieden eere.
Dies hem zeide danc die heere.
Te Ghuse so voer hi daer naer,
Daer hi claghe int openbaer
Dade over den bastaert.
Sine lieden onvervaert
Seiden »Heere, als ghi wilt
Ontdecken uwen edelen scilt
Ende ontwinden uwen vane,
Om te vaerne up Ardane,
So willen wi alle zijn bereet."
Die heere heeft hem danc gheseit
In wel vriendeliker wijs.
Van danen voer hi te Parijs,
Ende eer hi te Parijs toe quam,
Onder weghen hi vernam,
Dat die coninc Lodewijc
Versceden was van erderijc

1) Tusschen dit fragment en het vorige ontbreken twee bladen (LXXXVII en LXXXVIII), te zamen 8 kolommen of 408 verzen. Daar het vorige fragment 817 verzen bevatte, en aan het hoofd dezer eerste kolom zes verzen zijn weggesneden, kunnen wij de nummering der verzen met het cijfer 1232 hervatten.

Ende te Gode waert ghevaren.
Dat waren hem die droufste maren,
Die hi nye hoorde in al zijn leven.
Ay God! wat rouwen was ghedreven
Al doe vanden goeden man!
Te weenen dat hi began
Also bitterliken zeere.
Hi claechde den goeden heere,
So hi wel te rechte mochte.
Hi zeide: die de weerelt zochte
Dore, hine hadde vonden
So goeden man in zinen stonden.
Daer an dat hi seide waer.
Groten rouwe, groot mesbaer
Mochten zi driven wale,
Sine lieden alle te male,
Om den goeden Lodewijc.
Van Couchi die grave rijc
Fol. LXXXIX *b*. *(zes verzen weggesneden).*
So ghebaerden zi ghemeene,
Beede groot ende cleene,
Jonghe, oude, leeke, cleerken.
Niewer so ne mochtemen merken
Anders dan rouwe ende verdriet.
Van Couchi dat vrome diet
Quam verslooft [1]) in ghereden.
In zine herberghe binder steden
Es hi haestelijc ghevaren.
Hi beete zonder eenich sparen
Ende es te hove ghegaen,

1) *Verslooft*, afgeslooft, zwaar vermoeid. Het woord is mij elders in dien zin niet voorgekomen, doch *zich versloven* voor *zich afsloven* wordt thans nog wel gehoord. *Versloovem*, bij Kiliaan door *velare*, *operire* vertaald, en waarvan Oudemans, VII, 490, een voorbeeld aanhaalt uit de *Exc. Chron.*, is een geheel ander woord. Verg. *Ned. Wdb.* op *Afsloven* en *Afsloovem*.

Daer die coninc was ghestaen
In eenre riker ymbaren [1]).
Sine conduten alle waren
Vul specien van zoeter guere,
Ende ghezuvert sine ymmuere [2]).
Die balsemen ghaven zoete lucht.
Die vrome recken van hogher tucht
Stonden daer in eenen rinc
Bi Kaerle, den jonghen coninc,
Die men den Caluwen hiet,
Die welke ne finierde niet
Van groten rouwe dien hadde hi.
Die edele heere van Couchi
Die so heeften al daer ghegroet
Ende die ander heeren goet,
Die daer bi hem waren ghestaen,
Van wien dat hi wel was ontfaen
Ende vanden jonghen coninc mede,
Diene bi hem al daer dede
Staen, want hi was een ghenoot.
Mantel ende sorcoet,
Cousen ende oec caproen
Was schiere brocht den ridder coen,
Ende al van fluweele zwart,
Dat hem daer ghegheven wart,
Dat hi haestelike dede an
Al weenende, die goede man,
Dat zi wel mochten cleine ende groot
Merken dat hem sconincx doot
Harde zeere ter herten ghinc.
Karel, die jonghe coninc,
Hadde zine messagiere

1) Over *ymbare* en wat daarmede in betrekking staat, zie de Bijlage, n°. II.
2) Fr. *Aumeurs*, lat. *Aumores*, vochten.

Ghesent an alle zine princhiere,
Ghenoten, ondersaten, mannen,
Fol. LXXXIX *c.* *(zes verzen weggesneden).*
An prelaten hoghe vermert
Was ghesent over al.
Die boden waren sonder ghetal,
Die men sende verre ende bi.
Te Famweele waren si
Ghesent an die edele vrouwe,
Die welke hadde groten rouwe
Om den heere haers neven doot.
Nu hoort onhovesschede groot
Van Florante haren man.
Alsmen hem die mare an
Vanden doden coninc brochte,
So peinsdi ende dochte
Datter zijn vrouwe niet soude varen,
Omme dat zoe den vromen baren
Daer soude vinden van Couchi,
Daer soe tonghemake bi
Soude wesen harde zeere.
Maer selve so bereide hem die heere
Om te vaerne te Parijs.
Ende als die vrouwe was wijs
Dat hi varen soude alleene,
Ende hi groot nochte cleene
Haer ne zeide vander vaert,
Was in doghene die vrouwe waert.
Peinsende boven maten zeere,
Sprac aldus die vrouwe: »God Heere!
Ghevroeden mach ic ende weten,
Dat ic bem wel zaen vergheten,
Coninc heere, om uwe doot.
God bringhe uwe ziele uut alre noot
Ende verdse vander hellen gracht!

Ic bem al nu te min ghehacht
Met minen heere den grave Florant,
Om dat ghi doot zijt, vrome wigant.
Mi dinke dat hi heeft onwaert,
Dat ic zoude varen ter uutvaert,
Daer toe dat ic bem ghebeden.
Dat bediet vander reden
Dat zo mach ic weten wale."
Doe zende soe ten zelven male
Om haren heere dat hi quame,
Maer het was hem onghename,
Hine wouder comen niet.
Doe ghinc twivelike diet
Fol. LXXXIX *d.* *(zes verzen weggesneden).*
Eeneghe lieden die daer zijn [1]),
Van [2]) wien ic den neve mijn
Hebbe verloren [3]), om dat hi sede
Van uwer onghestadichede,
Daer an dat hi niet ne looch."
Die vrouwe was van moede hooch.
»Quaet gheseit mach lettel baten,"
Sprac die vrouwe: »wilt u ghematen,
Heere, te sprekene zulke woort;
Want, heere, brochte een ander voort
Die tale, ghi zouter wrake of nemen,
Ende hoe moechdi dan ghetemen
Te peinsene in uwer herten gront
Of te sprekene metter mont
Vanden ghenen in eneghen keere
Quaet, die noyt na uwe onneere
Stoeden noch na uwe blame?

1) Dit zijn woorden, door Florant tot zijne vrouw gesproken.
2) Hs. *Wan.*
3) Zie de volgende aant.

Ghi mocht den zulken inder fame
Bringhen, het ware beter ghelaten.
Heere, dies wilt u ghezaten
In eenen edelen reynen ghedachte.
Biden Heere die mi ghewrachte
Met ziere heilegher moghenteden,
Ic hebbe toten daghe van heden
Ghedaen als eene goede vrouwe
Ende ghequijt die zelve trouwe,
Die ic u beloofde wilen eere,
Als ic u nam teenen heere,
Ende sal oec eewelike,
Tote ic sceede van erderike.
Ende noch en es hi niet gheboren,
Die mi anders leide te voren
Dan doghet ende reinicheit.
Het soude mi oec wesen leit,
Haddic an yemen anders vonden.
God late mi leven mine stonden
Ghelijc dat ic hebbe ghedaen,
Sone sal ic gheene blaemte ontfaen
Met verdiender waerheit.
Ende heeft yemen yet gheseit
Anders, dat heefti becocht [1]).
Ende, heere, waerdi wel bedocht,
Ghine zout dies vermanen niet.
U neve was een evel diet
Ende stoet altoes na mine blame.
Ghi peinst lettel om die vrame,
Die wi hebben, ic ende ghi,
Vanden heere van Couchi
Ontfangen inder tijt verleden.

1) Verg. vs. 1792—1797 en 1820—1823, waaruit blijkt, dat Florant's neef Eduard sor Couchi, tot straf van zijne lastertaal, in een tweekamp gedood was.

Al ware een feyt uut haestichedeu
Ghevallen, dat wel ware verdient,
Soudi daer omme zulken vrient
Willen [1]) verweerken, segt mi,
Als die heere es van Couchi?
Redene [2]) kent, ic bids u zeere.
Heeft hi doot den valschen heere,
So heeft hi u dat lijf behouden:
Es dan die zoene niet wel vergouden?
Ende miere zuster behilt hi tleven
Ende Zampaengen, dat ons es bleven,
Daeromme dat icken minnen moet.
Ende die hem anders jan dan goet,
Evel so moet hem ghescien!
Ende ewelijc sal hi van mien
Ghemint zijn zonder dorpernie.
Ende, bider maghet sente Marie!
Ic zal varen inden rouwe,
Als eene ongheblaemde vrouwe,
Ende die bem vanden naesten bloede,
Dies mi wee mach zijn te moede,
So watter yemen omme doet!"
Doe keerde haer die vrouwe goet,
Die der tranen vele ontsprongen,
Dat den ouden enten jongen
Deerde diet zaghen an;
Ende Florant, die hoghe man,
Die veranderde in die tale.
Hi keerdem omme te dien male.
Hem ne stoet den evelen moet
Niet an vander vrouwen goet,
Noch vanden heere van Couchi,

1) Ha *Wille*.

2) In het Ha. staat hier eene alinea aangewezen. Ik heb die weggelaten, want de rede van Beatrijs loopt onafgebroken door.

Maer in die herte so ne was hi
Niet ghepayt als te gronde.
Onna [1]) was die felle wonde
Ghenesen die hi hadde ontfaen.
Sine vaert bereeddi saen
Om te vaerne te Parijs;
Ende die edele vrouwe jolijs
Van minnen ende daer toe vul rouwen
Si dede eenen waghen bouwen.
Ic wane men so rikelike
Vonden hadde in Vrankerike,
Noch daer toe scauwen moghen,
Met zwarten fluwele overtoghen.
Al des ghelike so was zi,
Ende alle die haer waren bi
Fol. XC b. Waren alle zwart flueelijn.
Die cussine waren pellerijn
Swart, die daer binnen laghen.
So wat dat was anden waghen,
Was van dierbaren ghetauwe
Ende al ghedaen na den rauwe.
Die perde, die ghingen int lymoen,
Adde die werde vrouwe doen
Alle over cleeden met morede [2]),
Ende die vrome ridderen mede
Entie andre meysnieden
Waren alle zwarte lieden,
Die den waghen volchden naer.
Het was een drouvelijc ghebaer,
Met oghen te scouwene an

1) *Onna — ghenesen*, verre van genezen. Verg. *Taalk. Bijdr.* II, 51.

2) *Morett*, zwarte of donkerbruine stof; mlat. *pannus moratus* (Du Cange IV, 544 *c*), ofr. *morée* (La Curne de Ste Pal. VII, 422); verg. ital. *morato*. Bij Mertens en Torfs, *Gesch. v. Antw.* II, 611: »Item, vier lakene ter scutters ende caproene behouf *morayt* te verwene."

Den waghen ende zijn ghespan
Ende diere hoorden toe.
Die vrouwe es up gheseten doe,
Den andren dach, zi u bekant,
Naer dien dat die grave Florant
Was ghesceeden uter steden,
Die welke so langhe es ghereden,
Dat hi es comen te Parijs,
Als hem toe horde in diere wijs,
Want hi was een machtich heere.
Meneghe vrouwe ende menich heere
Sachmen comen binder steden.
Die heere van Couchi hi dede
Nauwe wachten ende spien
Om dat wivelijc engien
Ende om den grave, haren man,
Of zi alle beide dan
Ten groten rouwe souden comen.
Die heere die was doe vernomen
Comende, maer die vrouwe niet,
Twelke den heere was bediet.
Qualike, dies ghelovet mi,
Mochte doe die heere van Couchi
Drouver wesen dan hi was,
Bi dies hi beduchte hem das
Dat der vrouwen yet mesquam,
Ende dat up haer gram
Om zinen wille was Florant,
Dies men an den wigant
Werden mochte wel gheware.
Drouver was zijn ghebare
Om die weerde vrouwe menjoot,
Dan soe was om die doot
Vanden coninc Lodewike.
Nochtan was die ridder rike

Om die doot drouve zeere
Fol. XC c. Vanden coninc, sinen heere.
Doe dien rouwe te gader quam.,
So waest dat men an hem vernam
Dalre rouwelijcste ghebaren
Van hem allen diere waren,
Beide van leeken ende van cleerken,
Dat die meneghe began merken.
Het zeiden oec lieden ghenouch,
Dat hi meeren rouwe drouch
Dan Karel die Caluwe dede,
Maer zine wisten die waerhede
Van al niet ende den gront.
Maer in wel corter stont
Slakede een deel den rouwe.
Die mare quam dat die vrouwe
Comen was binnen der stat,
So zimperlijc [1]) dat vor dat
Noynt ne was sghelijcs ghesien.
Seere so verblijdde doe van dien
Die vrome heere van Couchi,
Want den staet der vrouwen vry
Die was harde zeere gheprijst
Ende met vinghers na ghewijst
Boven hem allen die daer quamen.
Die vrouwe van hogher namen
Die voer sonder letten meere
Ter herberghen van haren heere.
Redene waest ende bediet,
Dat zoene woude scuwen niet:
Der vrouwen hoort omoedicheit
Ende daer toe onderdanicheit,
Ende so zoe meerre zi,

1) Zie de Bijlage, n°. III.

So het haer bet, gheloves mi,
Toehoort omoedicheit,
Na de materie der edelheit.
Teen en dochte nichte mee [1])
Sonder tander dan in die zee
Een dochte zonder scip of boot,
Of in een ander water groot,
Daer hi dore woude varen
Sonder quetsen vanden baren.
Hoe dat zijs eens ghedrougen,
Dat en can ic niet ghevougen,
Weder vrouwe nochte heere.
Ter materien ic weder keere.
Als die vry edele baren,
Diere toe ghebeden waren,
Comen waren entie vrouwen,
Doe so mochtemen anescouwen
Den doden coninc van Parijs
Ten clooster waert van Sente [2]) Denijs
Fol. XC *d.* Met siere dierre sepulturen
Voeren te diere uren.
Daer was menich edel man,
Die zine wapine hadden an,
Ghelijc of zi waren doot.
Wel C orsse van prise groot
Waren daer teenre scaren,
Die metter wapine verdect waren,
Verkeert staende ende averecht,
Of zi hadden in een ghevecht
Verwonnen ghesijn ghemeenlijc,
So die coninc van Vrankerijc

---

1) *Nichte mee*, samentr van *nicht de mee*, lat. *nihilo magis*. *Nichte mee — dan*, niet meer — dan, d. i. evenmin — als. Verg. *Rijmb.* 441 var., *Rijmkr. v. Vlaend.* 4150, enz.

2) Hs. *S.*, als boven. Zoo ook va. 1614.

Verwonnen was vander doot.
Ende [1]) die orsse van leden groot
Also drouvelike ghinghen,
Dat hem die hoofde neder hingen
Schinende toter eerden toe.
Die heeren ende die vrouwen doe
Also drouveliken naer
Quamen in haer ghebaer,
Dat het ne was wijf no man,
Diese zach met oghen an,
Hine moeste weenen daer.
Die tordsen maectent also claer,
Die mer voren voerde ende drouch,
Dat het wonders ware ghenouch
Te zegghene na der waerhede.
Al hadde eene grote stede
Met alle ghesijn in viere,
Was te ziene die maniere.
Aldus ende in deser wijs
Sijn si comen te Sente Denijs,
Daer die kerke jeghen berecht
Was ende altemale ontdect [2]),
Dor die vlammen vanden viere,
Daer die kerke mede schiere
Hadde verbrant ende ontsteken.
Ic wane men noyt horde spreken
Van so rikeliker uutvaert.
Die clerke van constegher aert
Songhen al daer Requiem.
Die abdt dede, also hem
Toe hoorde, den dienst ons Heeren.

---

1) Hs. *Es*.

2) De bedoeling is, dat de kerk daarvoor opzettelijk was ingericht door het wegnemen van alle dekkleeden, gordijnen enz, t. w. om bij die talloose toortsen het gevaar van brand te voorkomen.

Men ne dorste hem niet leeren
Wat hi doen zoude ende laten.
Die hoghe bisscoppe, die prelaten,
Die rike abten entie monken,
Die dekene entie canonken,
Die Caermers, die Jacopine,
Die Minderbroeders, die Augustine,
Die Wilgemine, die Zartroes,
Fol. XCI *a*. Slichte papen na haerre voes,
Dyaken ende sub*dya*ken,
Costers, clerken, wat gheraken
Ten chore conde of daer bi,
Of ten stagen al daer zi
Boven den chore mochten staen,
Hebben haer beste daer ghedaen
Over die ziele vanden heere
Ende tsiere coninclikers eere.
Sulc zanc boven [1]), zulc tenoor,
Was nie ghehort in eenen choor,
Sulc cant ende zulc discant.
So goet musiker ne was int lant,
Die te rechte hadde verstaen
Die conste diere was ghedaen:
Soe was so menichfout.
Daer zonghen jonghe, daer zongen out,
Daer zonghen claer, daer zongen rude,

1) *Zanc boven*, de hoogere stem, later *bovenzang* geheeten, als bij Vondel, X, 582:

Meerminnen, meermans, Tritons hooren
Den bas en *bovenzang* der kooren,

en bij De Brune, *Banketw.* II, 411: „Leert den bas en den *boven-zangh*, en wat de tijd speelt, danst dat." Verg. het *Cort beduydsel van 't zingen*, van J. A. Ban, uitg. door Van Vloten in Hooft's *Brieven*, D IV, bl. 271. Vandaar de latere figuurlijke zegswijze *den bovenzang zingen*, den boventoon, den hoogsten toon voeren.

Den muziekkenner zal het zeker niet onwelkom zijn, hier in een gedicht uit de 14de eeuw de kunsttermen *tenor*, *cant* en *discant* aan te treffen.

Daer zonghen stille, daer zongen lude.
Al die menegherande zoen
Was te hoorne groot bordoen [1]),
Der ghelijc men noynt becande.
Maer alst quam ter offrande,
So ghinct eerst ten ziene waert [2])
Die offer, die uut hogher aert
Was ghestelt na den tijt.
In een coninclijc abijt
Was die scilt van Vrankerike
Gheoffert ende der ghelike,
Dat der wapinen hoorde toe.
Want den coninc mochtemen doe
Sien in der ymbare [3]),
Of hi in levenden live ware,
Ende in ziere vulre wapine,
Of een in die stede zine
So hadden gheset die wigande,
Ghelijc dede hi zine offrande [4]).
Ende alle gader zine ghenoot
Toomden [5]) met rouwen groot,
Of hi hadde ghezijn in live.
Die heeren ende die edele wive
Offerden al daer deen na dander.
Vanden coninc Alexander

1) *Bordoen*, fr. *bourdon*, ital. *lordone*, de benaming van de baspijp in het orgel, en bij uitbreiding ook voor *bas* in 't algemeen. Zie Littré, I, 392, en het *Vocabolario della Crusca*, I, 833. Het mnl. woord komt ook voor in *Rose* 702, aangehaald bij Verdam I, 1376. In onze plaats schijnt *bordoen* in ruimeren zin genomen te zijn voor de harmonie der verschillende tonen (*menegherande zoen*), waardoor al die stemmen te zamen een schoon geheel vormden.

2) *Zoo werd het eerst ten toom gesteld, vertoond.*

3) Zie de Bijlage, n°. II.

4) Versta: *alsof hij zijne offerande deed.*

5) *Toomen*, eigenlijk: iemand bij den toom van zijn paard eershalve opleiden of begeleiden (*Wal.* 3066), bij uitbreiding in 't algemeen voor: eershalve begeleiden, vergezellen, omgeven.

No vanden coninc Darijs
Sone was in gheenre wijs
So scone uutvaert ghedaen.
Die materie doet verstaen,
Dat die vrouwe Beatrijs
Van Famwele in zulker wijs
Al daer hare offrande dede,
Datmen ghemeenlijc zede:
Al hadde zoe zekerlike
Fol. XCI *b*. Coninghinne van Vrankerike,
Of des conincx moeder ghezijn
Ofte zuster na den schijn,
So ne mochte vrouwe Beatrijs
Haer devoor in gheere wijs
Edeliker hebben ghedaen.
Dominicus die was ghestaen
Der ymbaren ander ziden,
Ende zach die vrouwe liden,
Die up hem drieu [1]) haer ogen daer
In een zimperlijc [2]) ghebaer,
Dat den heere was bequame.
Die vrouwe van hogher name
Was van tween [3]) priesters daer gheleet,
Die met rouwen was ghecleet
Elc toter erden in zijn abijt.
Die vrouwe was te diere tijt
Vanden heeren meer gheprijst

---

1) Van dit *drieu*, verl. tijd van *draien*, was tot nog toe slechts één voorbeeld bekend, t. w. *ZVl. Bijdr.* 6, 228, waar het als onz. ww. voorkomt: „tschijnt of de weerelt *drieuwe* up zijn dume", aangehaald bij Verdam op *Draeyen* (II, 372). Over de analoge vormen *crieu*, *sieu* en *wieu*, van *craien*, *saien* en *waien*, zie Verdam in *Taalk. Bijdr.* I, 141, Van Helten in dit *Tijdschrift*, III, 97, en Franck, *Mnl. Gramm.* § 154.

2) Zie de Bijlage, n°. III.

3) Het Hs. heeft: *II.*

Ende met vingheren ghewijst
Dan alle dandre die daer quamen.
Die jonghe coninc, hoghe van namen,
Wiste haer des groten danc.
Die offrande gheduurde lanc,
Ende also was ghedaen,
So es men daer vort ghegaen
Inden dienst lofsam,
Ende als hi ten hende quam,
So ghinc hi ter tommen waert.
Ic wane dat van zulker aert
Noch van zulker maniere
Nie tomme was ghewrocht so diere.
Dat ghesteente ende dat gout,
Dat daer ane was ghebout
Ende van meesters hant ghewrocht,
Dat en haddemen niet ghecocht,
Dat wanic wel, om eene chyteit.
Daer was onder eerst gheleit
Sijn wijf, die edele coninghinne,
Karels moeder, ende uter minne
Wilde hire onder ligghen daer.
Daer was harde menich jaer
Ghewrocht over die tomme diere
Van hoghen meesters meneghertiere.
Ystorien waren daer an ghewrocht:
Hi moeste wezen wel bedocht,
Diese te rechte zoude nomen.
Hine hads oec niet te hoofde ghecomen
Die ghene dies pine hadde bestaen,
Ende ic wilt oec overzlaen
Vander tommen dat jugement,
Omme dat mi niet bekent
Daer of es dat ondersceit.
Fol. XCI c Onder die tomme was gheleit

Die coninclike dode lichame,
So der eeren was betame.
Tgout, die orssen ende twas,
Ende die wapine diere was
Gheoffert, was eens heeren goe
Weert, also ic verstoet,
Ja eens groots heeren rike.
Die clooster was eewelike
Te beter vander offrande.
Doe zo keerden die wigande
Met Kaerle weder te Parijs,
Ende die vrouwen. In hogher wijs
Ghinghen zi te zamen eten.
Die jonghe coninc, vul der weten,
Die zo dancte elken heere
Ende elker vrouwen vul der eere,
Die zi hem daer hadden ghedaen.
Na maeltijt zijn si ghegaen
Te rade up alle dinc,
Ende wanneer men den coninc
Binnen Riemen cronen woude.
Daer so drougen die heeren boude
Eens, so ic u zegghen mach,
Upten heilegen Dertiendach [1])
Naest comende, dat die offrande
Die coninghen uut vremden lande
Daden onzen lieven Heere:
Dat was een dach van groter eere.
Daertoe waren zi ghemeene
Vermaent, groot ende cleene,
Die der cronen hoorden toe,
Dat zi wel onthilden doe.
Ende als ghesceeden was den raet,

1) Het Hs heeft: *XIII dach.*

Die vrome heeren haer ghelaet
Hilden met elc andren daer
Ende metten vrouwen vorbaer.
Van Famwele die vrouwe vri
Sprac metten heere van Couchi
Ende zeide hem haren staet,
Ende hi haer weder zinen raet
Ende altemale zijn belanc,
So dat die vrouwe haren ganc
Vor den jonghen coninc dede,
Ende bat hem met haerre bede,
Dat hi haren man in dien
Wilde hebben, dat haer mochte ghescien
Ruste ende pays na haer verdienen,
Ende hise niet woude ontzienen
In rusten, in payse noch in eeren,
Noch oec haren staet ontkeeren,
Fol. XCI *d*. Ende hi haer dade der ghelijc
So hi bi den coninc Lodewijc,
Sinen lieven vader, dede.
Ende voort bat zoe hem mede,
Dat hi name te hem waert
Vander doot van Eduwaert,
Dien die heere van Couchi
Stac om die redene dat hi
Hem scande zeide ende blame.
Den coninc was wel bequame
Die bede die de vrouwe bat,
Ende harde cortelijc na dat
Hi den grave Florant ontboot.
Doe zeide hem die heere groot:
„Weet, van Famwele Florant,
Dat mi wel es becant,
Dat ghi hebdt eene vrouwe fijn,
Die alre liefste nichte mijn.

Die mi van zibben mach bestaen
Ende mi vele eeren heeft ghedaen.
Dies biddic u dat ghise eert
Ende niet vermindert maer vermeert.
Dadi anders het ware quaet,
Ende, biden Heere daert al an staet!
Het ware mi van herten leet,
Want ic gheen liever nichte weet.
Mijn vader mindese, so doe ic mede.
Ende voort weet die waerhede,
Dat die heere van Couchi
Seere es ghemint met mi,
Ende hi es oec te minen live;
So dat ic van eenen ghekive
Hebbe ghehoort in u hof,
Daer manslacht es comen of,
Dat mijn vrient zoude hebben gedaen.
Die waerheit hebbic wel verstaen,
Dat hi minders niet ne mochte.
Harde goet dat mi dochte
Dat ghi peinset om oude daden,
Daer u die ridder wel in staden
In uwer noot heeft ghestaen,
Ende wies hier es mesdaen
Dat ghi dat te mi waert keert,
Ende ghi elc andren eert,
So ghi vortijts hebdt ghedaen;
Want vanden heere, wilt verstaen,
Mach u comen gheen achterdeel."
Doe cnielde die heere van Famweel
Ende zeide: »Heere, wies ghi ghebiet,
Willic doen ende anders niet,
Ende en staet mi oec te doene."
Fol. XCII *a* Dus maecte die jonghe coninc zoene
Vanden heere van Couchi

Ende vander vrouwen vri
Ende vanden heere Florant,
Daer niemen of was becant
Dan hem vieren [1]) namelijc,
Daer die coninc van Vrankerijc
Harde wel ane dede.
Ende Florant hilt zinen vrede
Ende dede ziere vrouwen eere,
Ende tyede hem beiden niet meere,
Weder stille noch openbare,
Ende hine wouder gheene mare
Van niemen of horen meere,
Anders dan doghet ende eere.
Maer wat hi int herte drouch,
Beide spade ende vrouch,
Dat so condi helen [2]) wale,
Ende dat was vernoy ende quale,
Dat hi zeder wel anschijn
Dede der vrouwen fijn
Naer die doot van haren lieve,
Daer die vrouwe bi in grieve
Quam vander bitter doot,
Dat scade was ende jammer groot,
Maer doch staerf zoe dor die minne.
Die heeren die te Parijs inne
Ter uutvaert doe waren comen,
Hebben alle orlof ghenomen.
Kerstinheit ghemeenlike
Wart naer die doot van Lodewike
Harde zeere te onvreden.
Beide lant ende steden
Die so worden in ghescille,

1) Hs. *IIII.*
2) Hs. *heilen.*

Ende die van Rome hadden wille
Dat zi eenen [1]) keyser wouden
Maken, ende dien zelve houden
Machtich binnen harer steden.
Mids harer groter moghenteden
Maecten zi eenen keyser doe,
Welken keyser dat viel toe
Altemale Lombardien,
Toscane, Romenien,
Almaengen ende Oostrike,
Ende hi wan moghendelike
Die steden diere hoorden toe,
Dat Karel die Calewe doe
Conde beletten niet,
Die dat keyserike [2]) liet
Varen an zinen danc.
Sine moghenteit was te cranc,
Hine hadde noch gheen crone ontfaen
Fol. XCII *b*. Ende het was hem ondergaen
Met moghenteden, eer hijt wiste
Of zijn raet al daer na ghiste;
Want tkeyserike van groter werde
Dat so moeste metten zwerde
Sijn ghewonnen ende ghehouden:
Noch van rechte no van scouden
Hadder niemen anders an,
Was hi coninc of ander man.
Karel ende Lodewijc,
Sijn zone, hildent vromelijc.
Si waren machtich ende ontsien
Ende zeere ghemint te dien,
So was Karels zone Loyhier,

---

1) Hs. *eene*.
2) Hs. *keyserlike*.

Onder meneghen princhier.
Dus waren zi keysers allegader,
Oem, vader ende oudervader
Karel des Calewen vorseit,
Al was hem die moghenteit
Onthouden ende ondergaen,
Eer hi hadde crone ontfaen,
Daer die vrome jonghe baroen
An hadde ghenouch te doen,
Om te houdene in vreden
Sijn lant ende zine steden,
Want dat edele coninerike
Was tupperste van erderike.
Alse vander kerstine wet.
Die jonghe coninc heeft hem ghezet
Te vaerne van steden te steden
Vizenteren ende in vreden
Te houdene groot ende cleene,
Tote dat die coninc reene
Sine crone soude ontfaen.
Nu was die tijt so ghegaen
Dat Kersdach beghonde naken,
Ende te Riemen zachmen maken
Grote ghereedscap al omtrent
Jeghen dat hoghe cronement.
Elc prinche, zi u verclaert,
Dede hem te Parijs waert,
Als die daghe waren leden,
Van diere toe waren ghebeden
Ende vermaent van rechter scout.
Metten jonghen coninc stout
Voeren die heeren wide vermaert
Ter stede van Riemen waert,
Ende die vrouwe van Famwele
Ende meneghe damoyzele

Volchden den coninc na tien tiden,
Dor dat zi souden verbliden
Dat hof ende in eeren risen
Fol. XCII *c*. Na des edels staet bewisen.
Binnen Riemen der goeder stede
So quam grote moghentede
Beide van vrouwen ende van heeren,
Die den coninc wouden eeren,
So betaemde der hoocheit.
Het was altemale bereit,
Dat der feesten hoorde toe.
Si waren oec alle doe
Toecomen die dienst heeren,
Die den coninc adoberen
Souden helpen ende verchieren
Na costume ende na manieren.
Si ontbeden den hoghen dach
Daer die offrande up ghelach,
Ende als die feeste was comen
Die wi Dertiendach nomen,
Leedden die heeren wide vermaert
Den coninc ter kerken waert,
Die men noemt Onser Vrouwen,
Daer men binnen mochte scouwen
Harde meneghe chierheit,
Die daer jeghen was bereit.
Al die menistraudie vander stede
Men al daer te weerke dede,
Orghelen ende portativen [1]),

---

1) *Portative*, draagbaar orgel, in den trant van onze *seraphine-* of **kamerorgels**. In eene oude lijst van muziekinstrumenten leest men evenzoo: „*Orgues seans et portatives*". Zie de aanhaling bij E. Renan in *Hist. Litt. de la France*, XXIV, 752. Op bl. 753 zegt Renan: „Dans une jolie miniature du temps, les anges jouent autour de la Vierge de la harpe, de la trompette, du tambourin, de *l'orgue portatif*, de la mandoline".

Ende al die conste diemen driven
Met enegher menistraudien mochte,
Men al daer te weerke brochte,
So die coninc ter kerken ghinc.
Het was een gratieuse dinc
Te ansiene ende een groot omoet,
Dat die coninc ghinc te voet.
Het was oec ghevrosen zeere,
Ende men hadde in langhen eere
So couden winter ghezien.
Ter kerken quamen zi na dien,
Daer binnen was groot bedranc,
Groot ghelunt, groot gheclanc.
Die edele coninc die was daer
Gheleit upten hooft outaer,
Al daer men zacreren soude.
Alle die liede, jonc ende oude,
Baden onsen Heere al daer
Over den coninc openbaer
Ende oec mede stillekine,
*D*at God die gratie zine
*A*nden coninc woude zenden,
*E*nde vanden hemele ghehenden
*D*at wel weerde sacrament,
*D*at wi moeten inden ent
*O*rboren als ons naect die doot:
Fol. XCII *d*. Dats olye ende kersme groot,
Daer kerstinede bi verclaert,
Dat die inghel nederwaert
Selve bringhet uten trone
(Dat es eene miracle scone),
Ja daer men gherechtelike
Eenen coninc van Vrankerike
Te Riemen sacreren zal.
Haer ghereedscap hadsi al

Te Riemen bin Onzer [1]) Vrouwen **kerke.**
Bisscoppe, meesters, hoghe clerke
Beghonden den dienst al daer.
Die erdsche bisscop, dat es waer,
Van Riemen der goeder stede
Was die daer die messe dede:
Het hoorde toe zinen leene.
Die choor beghan al ghemeene
Up te heffene vullen zanc:
Het scheen dat inden hemel clanc.
Ghemeenlike dat clergiet
Dat ne wilde sparen niet
Sinen zanc te diere tijt.
Het was te hoorne groot delijt
Ende te ziene meloudie
Vander edelre clergie
Ende vanden princhen met,
Die hem ten dienste hebben [2]) gheset
Ende goede clerke waren.
Dominicus, die vrome baren,
Die edele grave van Couchi,
Boven hem allen zo sanc hi,
Want van hem allen was niemen
Al doe binnen der kerken van Riemen,
Die beter cleerc was
Noch die bet zanc of las
Na musike, na ortegraphie.
So edelike zanc hie,
Dat hi alden choor verlichte.
Sijn zoete lief, des coninex nichte,
Die weerde vrouwe van Famwele,
Die bekende wel die kele.

---

1) Hs. *onze.*
2) Hs. *hebbe.*

Haer herte verglorifyerder in
In altemale haren zin,
Daer die lievelike zanc
Der vrouwen dor die oren clanc:
Het was haerre herten medecinael.
Die andre prijsden oec altemael,
Diere hem verstoeden an,
Ende ghaven lof den goeden man.
Ende die bisscop die ghinc voort [1])
Fol. XCIII *a*. Den dienst doen so daer toe hoort.
Ende als die weerde man
Die prefatie began
Ende hise heeft ghehent,
So wart al daer bekent
Olie ende kersme mede
Comen met eere claerhede
Vorden priester upten outaer;
Ende alsmens wart ghewaer,
Begonsten zi alle singhen dus
Met luder stemmen: »Sanctus
Dominus Deus Sabaoth!
Benedictus, Heere God!
So sidi in alre tijt!"
Seere waren zi verblijt,
Beide leeke ende cleerke,
Ende al dat was in die keerke,
Als die miracle was ghesciet,
Ende die bisscop ne lette niet
Hine dede zine officie voort,
Ende hi sprac die heileghe woort,
Daer hi met maecte tsacrament:
»Almachtich God omnipotent,

---

1) De twee laatste regels van deze kolom zijn onbeschreven gelaten. Er ontbreekt echter niets.

Dalende ute des Vader scoot
In dat cleine zuver broot,"
Twelke hi hief weerdelike,
Al daert arem ende rike
Saghen metten oghen an,
Ende daer na die goede man
Dede dat ambocht voort,
Dat ter messen toe behoort.
Als den dienst ten hende quam,
Men den edelen coninc nam
Ende hiefene vanden outare.
Met eere crone van goude clare
So was hi hoghelijc verchiert.
Wel so was hi ghemaniert
Die edele coninc wel ghedaen,
Wien dat men brochte zaen
Eenen witten muul amblant,
Daer men up hief al te hant,
Omme dat hi was ghewijt
Coninc ende ghebenedijt
Bi der gratie van onsen Heere.
Al die weerde ende al die eere,
Die men eeneghen coninc royael
Doen mochte teenen mael,
Die so was hem over recht
Ghedaen van ridders ende van cnecht.
Ghenoten ende leenheeren
Brochten met groter eeren
Te Riemen in die hoghe zale.
Fol. XCIII *b*. Die ministraudie al teenen male
Vander Vranxscher crone was daer,
Die menich blidelijc ghebaer
Maecten vor den coninc.
Heeren, vrouwen wel varinc
Ghinghen hem te male vercleeden

Ende ter etentijt bereeden.
Te Riemen in die hoghe zale
Daer verzaemden al te male
Heeren, vrouwen, riddren, cnecht,
So het behoorde over recht,
Daer men in allen uren
Hof hout met openen duren,
Daer een coninc wert ghecroont.
Dat hof was zeere verscoont
Van alrande chierhede.
Met wel groter weerdichede
Leeddemen den coninc dwaen
Metten bisscop, die ghedaen
Den hoghen dienst hadde daer.
Si dwoughen ende daer naer
Heeren, vrouwen, na haer betamen.
Die coninc van hogher namen,
Die men in eeren mochte loven,
Dede den bisscop [1]) sitten boven,
Ende daer naer so zat hi,
Ende daer naer die landsvorsten vri
Ende die vrouwen wel gheboren
Saten elc na zijn behoren.
Beatrijs, die vrouwe rike,
Plach biden coninc Lodewike
Te zittene in elken hove:
Dies woudse buten love
Karel die Calewe steken niet,
Die dat wivelike diet
Ter tafelen zitten dede daer hi
Sat [2]). Die heere van Couchi

1) Er staat *Bisscop*, met hoofdletter, of eigenlijk (bij schrijffout) *Bissop*, ofschoon de kopiist overal elders *bisscop* schrijft. Bedoeld is natuurlijk de Aartsbisschop van Reims (verg. vs. 2008), die echter in 't voorgaande meermalen alleen *bisscop* genoemd is.

2) Deze interpunctie *Sat. Die* is in het Ha. aangegeven.

Die was een upper bottelgier.
Ic wane hi vor die vrouwe fier
Blidelike diende al daer.
Een edel vriendelijc ghebaer,
Dat so mochtemen daer zien togen.
Wies men hadde peinsen moghen
Beide van dranke ende van ate,
Dat behoren mochte den state,
Dies so was al daer plenteit.
Also varinc als gheseit
Of gheweinscht was om die dinc,
Het was daer also varinc:
So wel was ghedient al dare
Ende ten hove ghenomen ware,
Beide van ate ende van spisen.
Fol. XCIII *c*. Men hadde connen niet vulprisen
Dat edel rikelike hof.
Ic ne weet of ic daer of
Soude hebben bate of prijs,
Dat ic u allen maecte wijs,
Wat mer dranc of wat mer at.
Ic wane neenic, ende om dat
Willict [1]) over laten liden.
Si waren alle metten bliden.
Coninghe, hertogen ende graven,
Croodsen ende cromme staven,
Ende al dat hem volchde naer,
Het was een edelijc ghebaer,
Dat daer toechden vrouwen, heeren
Ende menistrele. Een hof vul eeren
Waest te Riemen int palas.
Onse Heere niet vergheten was:
Dat waren die aerme die quamen

1) Hs. *Willic.*

Om hebben in ziere namen,
Ende die huusaerme te dien
Die so waren wel vorsien,
Ende die aerme cloosters mede,
So dat si daden haer ghebede
Boven maten harde zeere
Over Kaerle den jonghen heere,
Dat hem God woude gheven
Gratie ende langhe in zalich leven
Te vulstane in weldaden.
Ghemeenlijc zi dus baden
Over den coninc rike,
Dat hi moeste Vrankerike
Beleeden so zi beide gader
Daden vader ende oudervader,
Karel ende Lodewijc.
Die beste princhen van erderijc
Waren si in haren tijt,
Ende Karel, des zeker sijt,
Die so achtervolghet wale.
Daer was bliscap in die zale.
tGherende [1]) volc was wel ghegaeft,
Ende die aerme wel ghelaeft,
Ende die rike wel ghedient,
Daer die name zeere versient
Bi was vanden groten heere.
Aldus daden zi hem eere,
Sine dienst lieden daer.
Men hoofder toten avonde naer,
Dat mer weder decken ghinc,
Ende also dede die coninc
Hof houden XL daghen
Met mannen, met vrienden ende magen.

---

2) *Het gherende* (*begeerende*) *volc*, de behoeftigen, nooddruftigen.

Daer binnen hiltmen menich spel,
Fol. XCIII *d.* So men mach ghevroeden wel,
Van bohoerden ende van tafelronden
Ende van quinteynen, die stonden
Jeghen die grote staken,
Van jachten diemen daer zach maken
Achter straten vander steden,
Ende van alre spellijcheden.
Alse die feeste hende nam,
Brochten die heeren lofsam
Den coninc weder te Parijs.
Daer maecte hi bi rade wijs
Alrande officyeren,
Ende vrouwen ende princhieren
Ontfinghen hare leene daer,
Ende namen cort daer naer
Orlof anden groten heere,
Die hem dancte vander eere
Die si hem hadden ghedaen,
Ende bat dat zi hem wouden staen
In staden, als hijs hadde noot;
Want zine heerscapie groot
Die so was ghemindert zeere
Bi dat zijn vader, die heere,
Ende zijn oudervader helt:
Dat was die keyserlike ghewelt,
Die zi met eeren groot bezaten,
Dat hi claechde boven maten.
Die heeren wister wat toe doen,
Maer baden den hoghen baroen,
Dat hi hem pijnde wel na tgone
Te regierne die Vrancsche crone:
Hi hadde daer an lands ghenouch,
Ende zi wouden spade ende vrouch
Lijf ende goet daer voren zetten,

Woude hem yemen dies beletten.
Dies was ghepayt die coninc goet,
Ende zijn raet wijs ende vroet
Voeren van steden te steden,
Die zi in payse ende in vreden
Stelden ende in goeder hoede,
Daer si an daden als die vroede,
Daer die coninc wel ghezint
Boven maten bi wert ghemint.
Aldus brochten die heeren stout
Ten hende den winter cout.
Ende als Maerte leden was,
Woude die edel ridder ras,
Die vrome grave van Couchi,
Versouken, gheloves mi,
Sinen neve den bastaert,
Die hem toechde fellen aert,
Dat hi tlant van Ardane
Fol. XCIIII *a*. Hem hadde ghetroc*ken* ane,
Dies hi hadde grote claghe
Vor den coninc alle daghe
Ghedaen, die heere groot,
Die den bastaert ontboot
Te hove, daer hi niet ne quam,
Dies die coninc was wel gram;
Want Reinier, bi gheenen keere,
Ne woude den coninc over heere
Houden, maer den keyser vri.
Die edel heere van Couchi
Swoer dat hi den tyrant
Soude zien in zijn lant.
Daer toe gaf hem die coninc fiere
V^M^. der saudeniere,
Ende die heere van Couchi
Verzaemde zine lieden vri

Te Couchi, te Ghuse mede,
Ende mids vrienscap ende bede
Van dien hi lieve hadde ghedaen
So verzaemdi, na tverstaen
Der materien, VIII^{M}. man,
Want II^{M}. gaffer hem dan
Van Famweele grave Florant,
Uut Famweele, uut Zampaengelant.
Van scanden conde hijt laten niet,
Ende want hem die vrouwe riet,
So dat hijt laten niet ne dorste;
Maer eene quade imborste
So hadde in tmeenen vanden heere [1]).
Nochtan was hi blide zeere,

---

1) Men leze *in* met halven klemtoon, en verbinde het niet met *tmeenen*, maar met *hadde*, als verl. tijd van *inhebben*. En men vatte *imborste* niet op in den zin van ons *inborst*, maar in de oorspronkelijke beteekenis van *drift*, *hartstocht*. De bedoeling is: „*Maar de meening van den heer had een boozen hartstocht in*", of, in hedendaagsche taal: „*Maar in het gemoed van Florant woelde een booze hartstocht, t. w. de jaloezie.*" *Inborst* is door syncope der *s* ontstaan uit *inbornst*, hd. *inbrunst*, bij Kiliaan: „*Inbornst, inbrunst, animus fervens, studium flagrans, ardor, zelus;*" eene afleiding van *brinnan*, *birnan*, *bernen*, branden. Het geeft te kennen het inwendige vuur, dat in iemands boezem brandt, gloed, vurigen ijver, zoowel in goeden zin, voor *ijver*, *geestdrift*, als in kwade opvatting, voor *booze begeerte*, *drift*, *hartstocht*. De uitdrukking *quade inbusten* (waarin ook de *r* door syncope is weggevallen) voor *booze driften*, vindt men nog bij De Castelein, *Diersche Liedekens* (Rott. 1616), bl. 55. Van *inbornst*, *inborst* komt verder het adj. *inbornstig*, *inborstig*, hd. *inbrünstig*, hartstochtelijk, vurig, ijverig, bij Kiliaan *fervidus*, *acer* enz., dat o. a. voorkomt bij Ruusbroec V, 109, en nog in de 16de eeuw, bij Van Ghistele, De Castelein, Van Vaernewijck en anderen, veelvuldig wordt aangetroffen. Later, tegen het einde der 16de eeuw, is *inborst* van beteekenis veranderd, omdat men in Holland, toen het oorspronkelijk Vlaamsche en Brabantsche woord daar bekend werd, de afleiding niet meer begreep en onwillekeurig aan *borst* begon te denken, waarmede het woord etymologisch niets te maken had. Eene *quade inborst* gold voor een *boozen hartstocht*, eene *goede inborst* voor eene *edele aandrift*: geen wonder, dat *inborst* in 't algemeen voor *gemoedsaandoening* genomen en allengs, door de bijgedachte aan *borst*, voor het *gemoed* zelf, den *aard* of het *karakter* gebezigd werd. Een nieuw staaltje van volksetymologie!

Wat *inhebben* betreft, in den hier bedoelden zin, verg. *Heim. d. Heim.* **1541**, *Melib.* 2183, 3739, Snellaert, *Nederl. Ged.* bl. 276, vs. 14, enz.

Dat hi daer vervremden zoude.
Ende den vromen grave boude
Sende die vrouwe groten scat
Heymeliken, omme dat
Hem vele scats zoude behouven.
Aldus machmen vriende prouven
In des weercs openbaren.
Ende die grave vanden Baren
Sende hem V^{c}. saudenieren [1])
Heymelijc, ende een bestieren
Daer of, een der neven zijn,
Omme dat die ridder fijn
Siere dochter loste vander doot
(Dat was eene trouwe groot,
Dat die heere daer omme dochte),
So dat die grave wel hebben mochte
Met die hem vielen an
Bet dan XIIII^{m}. man
Ter weere, of also vele,
Dies zijn herte was in spele,
Als hi zach die scone scaren,
Fol. XCIIII *b.* Die hem alle ghehu*lpich* waren.
Daer mede nam hi zine vaert
Ten lande van Ardane waert.
Fel ende wreet so was Reinier
Ende zeere putertier,
Want harde wel so wiste hi,
Dat die grave van Couchi
Met crachte up hem zoude comen,
Daer hi raet up heeft ghenomen
Met zinen vrienden, met zinen maghen,
Ende versaemde in corten daghen
Wel XX^{m}. man,

1) Lees *saudeniers* (verg. vs. 2368) en in het rijmwoord *bestierre*, bestuurder, bevelhebber.

Want die bisscop viel hem an
Van Ludeke der goeder stede,
Ende zijn oudervader mede,
Die heere van Ghoten was.
sBisscops broeder, zijt vroet das,
Ende Reiniers broeder van T*araes* [1])
Dese hadden groot zolaes
Beide int vechten ende int striden:
Sine plaghen in haren tiden
Ne gheene ander dinc te doene.
Si hadden den keyser Ottoene
Alle manscap ghedaen.
Die Romeine hadden ontfaen
Ende die Ghermanne mede
Ende Almaengen, dats waerhede,
Lombardien ende Oostrike,
So dat Ottoen moghendelike
Sinen keyserliken stoel besat.
Maer niet sone pijndi hem dat
Te crankene die Vranxsche crone.
Maer dese vornoemde persone
Waren comen in Ardane
Met meneghen sconen vane,
Omme te helpene Reiniere
Jeghen den grave fiere,
Die men hiet van Couchi.
Ten cante so traken zi
Des lants met haerre cracht,
Omme des graven macht
Te wederstane ane den cant,
Dat hi niet ne brake int lant.
Si zlougen anden velde groene

1) Van den naam is niets meer te ontcijferen dan *t . . aes*. De bedoelde persoon moet *Triestram van Taraes* zijn, die II, 615 vlg, de broeder van Massebroue (Reinier) genoemd wordt.

Tenten ende pawelioene,
Ende die heere van Couchi
Die es comen also bi,
Dat hi vernam niemaren,
Hoe dat daer die grote scaren
Ten cante laghen vanden lande,
Die hem waren viande
Fol. XCIIII *c.* *Ende di*ene wouden wederstaen.
D*oe* dedi zine ghetelde zlaen
Hem lieden up eene mile naer,
So dat zi met oghen claer
Tenten ende pauwelioene
Bliken zaghen in dat groene,
Ende zi ghingen haer ghetelde
Al daer rechten anden velde.
Die tente die dedele man
Bindien wilden woude wan [1]),
Also zaen also met staden
Was ontorst ende ontladen,
Was zoe also zaen gherecht,
Dies menegen ridder ende cnecht
Hadde wonder harde groot.
Dat pawelioen menjoot
Was an te ziene gracelijc.
Om te verstane claerlijc,
So was thooft een pawelioen
Up eenen mast van veerwen groen,
Ende die cameren daer an ghestaect
Waren tente wijs [2]) ghemaect,
Kuekenen, stallen, bottelrien.
Een coninc van Alexandrien
Hadder met eeren in ghelegen.
Menege woenste was ghezlegen

1) Verg. I, 650—653.
2) Verste, in dén woord: *tentewijs*, tentegewijze.

Omtrent die scone tente daer.
Die ondeckers openbaer
Reden hem al daer ontdecken
Tusschen beiden, om een mecken
Te nemen van anders macht,
Ende die spierers dach ende nacht
Slopen in die heeren daer,
Omme te wetene al twaer
Ende tmeenen der wigant,
So dat zi dat convenant
Van elc andren wisten wale,
*D*ie moghentede ende die ghetale
*D*er viande, ende wie zi waren.
*V*an Couchi die vrome baren
*D*ie so nam eenen yraut,
*E*nde dien beval die heere staut,
*D*at hi varen zoude ter vaert
*A*n zinen neve den bastaert,
*E*nde hem heesschen strijt
*E*nde velt ende tijt,
*O*fte camp, teen van beiden.
*D*ie yraut began hem bereiden
*H*aestelike te ziere vaert.
*H*arde wel was hi ghepaert [1]).
*H*i voerde voer hem eene scive
Van zelvere, daer tien waerf vive
Wapinen in stoeden der heeren rike,
Fol. XCIIII *d.* Maer *dat* hooft was Vrankerike.
Die yraut hiet Bien Argent,
Harde verre was hi bekent.
In heydinesse, in kerstinede
Kendi tlant ende oec die zede,
Ende die wapine der heeren,

1) Verg. de aant. op 1, 34.

Daer ane dat hi vele eeren
In zinen levene hadde ghehad.
Harde zaen haddi den pad
Over ghemeten Bien Argent.
Int heere so ward hi bekent
Also zaen als menne zach.
Die yraut dede ghevrach
Omme thof van Reiniere,
Dat men hem wijsde sciere.
Daer es hi comen [1]) harde zaen.
Vele heeren wel ghedaen
Hi daer biden bastaert vant.
Hi beette neder ende bant
Sijn pert vor die tente daer,
Ende ghinc ter zalen naer,
Daer hi vant die principale.
Hi groetese met zoeter tale,
Si hietene wellecome zijn.
Doe sprac hi dus: »Die heere mijn,
Die edel grave van Couchi,
Die ontbiet u ende bi mi,
Dat ghi wilt, heere Reinier,
Sijn lant, zijn eerve rumen hier.
In dat caes daer ghijt doet,
Doedi wel ende ghi ghevroet;
Ende ter redene daer ghijt laet,
Heescht u die heere van vromer daet
Dach, velt ende strijt,
Of dat ghi jeghen hem int crijt
Comt: van beiden hebdi cuere.
Beraet u in corter ure
Ende gheeft andworde mi.

1) Het Ha. heeft: *Daer hi es comen*, alsof deze regel nog bij het voorgaande behoorde. Daar echter bij dit vers eene alinea is aangewezen, begint hier een nieuwe zin en moet dus *es hi* gelezen worden

Voort die heere van Couchi
Die so doet u deffiieren
Na viandeliker manieren,
Twelke hi u zal doen anschijn."
Daer met hi die sprake zijn
Liet, ende die bastaert Reinier
Die zeide: »Ghi zijt harde fier
In uwe tale, Bien Argent,
Ende die u hier ghesent
Heeft es harde orghelieus,
Hoverdich ende zeere preus.
Maer cleene so es hi van mien
Weder ghedueht of ontsien.
Sine deffianche es mi welcomen.
Haddic minen raet ghenomen,
Fol. XCV *a*. Ic soudu andworden dan."
Doe so ghinc die felle man
Te rade met zinen maghen,
Ende began hem lieden vraghen,
Wies hi wilde anegaen
Ende wat hem dochte best ghedaen.
»Ic zoude vechten, riedijt,
Alleene jeghen hem int crijt,
Omme dat die minste scade
Ware, waert bi uwen rade."
Doe zeiden die andre daer:
»Den eenwijch ware u te zwaer,
Want men zoude zijns ghelike
Niet vinden in Vrankerike.
Hi heeft die vroemste vanden lande
Verwonnen met zinen brande
In campe te meneghen stonden.
Van gheenen vromer men vermonden
In al erderike mach.
Het ware ons een evel zlach,

Verloren wi u, vrome wigant,
Ende Ardanen tgoede lant.
Wi hebben liever te deser uren,
Dat wijt met u avonturen:
Wi hebben drie man jeghen twee."
Sonder te lettene mee
Keerden zi metten rade.
Den last sprac met liever lade
Van Ludeke bisscop Herman.
Den yraut sprac hi dus an:
»Bien Argent, nu hoort na mi.
Segt den heere van Couchi,
Dat hi heeft groot onrecht
(Dat weten heeren ende cnecht),
Dat hi wille teser weerven
Sijn vleesch ende zijn bloet bedeerven [1]).
Harde fel es hi ghezint.
Emmer so es naerre tkint
Dan tsuster kint, machmen weten.
Wie datter na woude meten [2]),
Hi zoude bliven int onrecht.
Het weten ridder ende cnecht
Ende cleerke ende leeke
Ende rike ende weeke [3]),
Datter goede brieve of sijn,
Wel ghescreven ende in Latijn,
Ende daer ghesteken ane
Den groten zeghel van Ardane,
Van Ludeke ende van Bulioen,
Ende van meneghen tabelioen
Ende van notarise mede,

1) T. w. *sijnen bloedervaant* (*Reinier*) *in het verderf storten.*
2) *Indien men het wilde onderzoeken, nagaan.* Verg. de aant. op 1, 308.
3) *Rike ende weeke*, rijken en armen Zie de aant. op Maerlant's *Sp. Hist.* II[6], 40, 46.

Fol. XCV *b*. In kennessen *der* waerhede,
Dat men emmer moet gheloven.
Men maecht middelen no cloven,
Het moet bliven al gheheel [1]).
Ende wille hi ons achterdeel
Doen an onsen maech vorseit,
Dat mach hem wel worden leit.
Te [2]) kenne doet hem, Bien Argent,
Eist dat hi hem niet omme went,
Ende hi striden wille met ons,
Wi die gheven u respons:
Van heden upten derden dach
Men ons al hier vinden mach.
Daer so willen wi uptie bane
Tlant behouden van Ardane
Onsen neve Reiniere,
Die daer sal zine baniere
Ontwinden wel vromelijc,
Ende wi alle ghemeenlijc.
Dies zo wilt hem maken vroet.
Daer sal menich omme zijn bloet
Sturten moeten up die bane,
Eer hi tlant van Ardane
Onsen neve afwinnen sal,
Ende hier met so weetijt al.
Nu keert weder als ghi beghaert:
Wi meenen onse dachvaert
Te houdene na miere tale."
»Dat zullen wi!" spraken zi te male,
Reinier, zijn broeder, beide gader

1) *Men kan de zaak niet schikken door een middelweg te kiezen, noch se splitsen en gedeeltelijk inwilligen, maar het recht van den hertog moet geheel en onverminderd worden erkend.* Over *middelen*, zie *Nederl. Woordenb.* op *Gemiddeld.*

2) In het Hs. is hier eene alinea aangewezen, doch ten onrechte, want de rede van den bisschop loopt onafgebroken door.

Sijn oem ende zijn oudervader,
Ende die tharen rade waren.
»Nu adieu! so willic varen,"
Seide weder Bien Argent,
»Ende doen minen heere bekent,
Dat ghi hem zult leveren strijt
Ende velt te zulker tijt
So ghi mi hebt doen verstaen."
Mettien so es hi ghegaen
Te zinen paerde ende up gheseten,
Dat hi met sporen heeft ghesmeten,
Als hi orlof hadde ghenomen,
Ende reet so langhe dat hi es comen
In dat heere van Couchi.
Vor zinen heere so es hi
Ghegaen, die na hem beidde.
Sine redene dat hi zeide,
Ghelijc dat ghi hebt ghehoort,
Ende hoe hem was gheandwoort
Na den heesch die hi ane leide,
Dach, tijt, velt ende stede
Fol. XCV *c.* 2565 .....ocht van ....
Alse die heere van Couchi
*Bien Ar*gente hadde verstaen,
Heeft hine harde wel ontfaen.
»*Bo*de," zeidi, »wille God,
Die boven al doet zijn ghebod,
Het mach den bastaert wel berouwen
Ende den zinen die met ontrouwen
Mijn lant dus af willen winnen;
Want ic bens wel te binnen
Ende menich heere wide vermaert,
Dat hi emmer es een bastaert,
Ghewonnen binnen huwelike.
Maer zi hebbent valschelike

Bedreven, dese papelaren [1]).
Dies so sal haer openbaren,
Hopic, die gherechticheit."
Sine lieden hebben oec gheseit:
»Heere, dat zal wesen waer,
Dies ne hebbet gheenen vaer,
Ende wi zullen u, cleine ende groot,
Bi bliven al toter doot,
Al waren zi meerre dan zi sijn."
»Gode lone u, lieve vriende mijn!"
Sprac die heere van Couchi.
Al hare dinc so ghinghen zi
Bereeden met herten blide
Jeghen den dach vanden stride,
So dat zijt hadden al bereit.
Ende den tijt die niet ne beit,
Noch gheene wile stille en staet,
Maer emmer altoos vortwaert gaet,
Die es comen, want hi was cort.
Ende alsmens gheware wort
In die heeren alle beide,
Elkerlijc hem bereide
Tilijc metter dagheraet.
Si bekenden anders staet
Ende wisten anders wille,
Beide lude ende stille,
Ende zonder eenich sparen,
Na dien dat zi bereet waren,
Ghingen zi hem ordineren,
Scaren ende batelgeren.

---

1) *Papelare*, gewoonlijk *papelaert*, huichelaar, schijnheilige. Zie *Rose* 9100, *Rinclus* 1367, en verg. de aant. van Dr. Franck op *Alex.* bl. 401. Oud-Fr. *papelard* (Roquefort II, 298, La Curne de Ste Pal. VIII, 173), mlat. *papelardus* (Du Cange V, 67) Het afgeleide *papelardie* leest men in *Rose* 391. Het Ital. kent nog heden *pappalardo*.

Drie scone scaren maecten si.
Die alre eerste zoudi
Selve beleeden die bastaert,
Met ..... wel verwaert,
Onder te perde ende te voet,
Ende zijn broeder zoude behoet
Vander ander scaren wesen
Fol. XCV *d.* Met VI^{M}. mannen, ende na desen
Soude die bisscop met ziere roten
Volghen ende die heere van Goten,
Die zouden doen die achterhoede.
Het waren twee suptile moede
Ende consten orloghen wel,
Want zi steerc waren ende fel.
Met ghemake ende met avise
Sach men den ridder goet van prise
Hem bereiden van Couchi.
Sine lieden verzaemde hi
Met eenen huegheliken moede.
Alle die wise entie vroede
Hi te zinen rade nam,
Als een ridder wijs ende lofsam,
Hoe zijt ane wouden legghen.
Maer men horde hem allen zegghen:
»Ghi die zult ons, vrome baren,
Ordineren ende scaren.
Ende der ghelike ghi ons stelt,
Also zullen wi an tvelt
Ons tsamen houden up desen dach,
Ende doen tbeste dat elc mach
Of metten live ghedoen can,
Ende elc zal hem pinen man
Te wesene na zijn vermoghen,
Ende God zal ons verhoghen,
Dat hopen wi, eer comt die noene.

Pinen wi ons wel te doene!"
»Noch so hebbic mi bi,"
Sprac die heere van Couchi,
»Goede lieden ende wijs.
God onse Heere van paradijs
Late heden recht ghescien!
Daer in so ghetroostic mien."
Doe so ghinc die vrome baren
Die zine met vorhoeden scaren.
Twee bataelgen ende niet meere
So maecte die wise heere,
Elc van VII^{M}. man,
Ende die souden andren an
Volghen cort metter spoet.
Niemen hadden zi te voet
Dan cnechten, die anden velde
Verwaren zouden dat ghetelde;
Want mochten zi deerste waenge [1])
Hebben an die campaenge,
Dander zouden si daer mede
De bet tonder doen alle bede
Bi der eerster sconfelture,
Ende zi namen te diere ure
Fol. XCVI *a*. *(de bovenrand der kolom, zes verzen, weggesneden).*
Dat zijn neve die bastaert
Ontwonden brochte den standaert
Vanden rike van Ardane,
Ende dat hi onder dien vane
Hadde wel VI^{M}. lieden.
Ende als hi hoorde dat bedieden,

---

1) *Het eerste voordeel, de eerste winst of overwinning. Waenge*, een Fransch woord, ontleend aan Oud-Fr. *waaing*, later *gaaing*, thans *gain*, ital. *guadagno*; waarnevens het ww. *waaigner*, *waignier*, *gaaigner*, *gaigner*, thans *gagner*. Verg. La Curne de Ste. Pal. X, 197, waar hij een zeer sprekend voorbeeld aanhaalt:
»Ausi rit à la *perte*, comme fait au *waaing*."

Seide die heere van Couchi:
»Mine vriende volghen mi!
Ic hebbe verhoort goede maren."
Doe porredi metter eerster scaren,
Ende die andre volgheden an.
Niet verre reden si van dan,
Sine zaghen comen den bastaert
Metten [1]) zinen wel ghescaert.
Om sonne ende wint so nam hi
Ware die heere van Couchi,
Als die de beste was van wapen,
Onder riddren ende cnapen
Vernaemt, die men al doe wiste.
In zijn herte hi al vor ghiste,
Wies hem te baten mochte comen.
Sonne ende wint heefti ghenomen
Tsinen vordeele al daer.
Die dach was scone ende claer
Up comen ende der zonnen schijn,
Ende het coelde een lettelkijn.
Dat meercte wel die ridder boude,
Dat tghestof vander moude
Sinen vianden zoude deeren.
Als een ridder vul der eeren
Reet hi voren in die bane.
Hi hadde die wapine van Ardane
Boven staende, ende daer bi
Die vulle wapine van Couchi
Ende van Ghuse ghequarteleert,
Die alle wide waren vermeert.
Preuschelike reet hi voren.
Daer so mochtemen eenen horen
Horen blasen den bastaert,

1) Hs. *Mette.*

Ende daer naer al onghespaert
Menegen horen, menege ghorelle [1]).
Of die viant uter helle
Hadde ghesijn uut ghelaten,
So quamen zi boven maten
Alle vreeselike ghebarende.
Banderside so quam varende
Fol. XCVI *b*. *(zes verzen weggesneden).*
Comen ende also naer,
Dat si hare speeren daer
Om josteren lieten zinken.
Die bastaert, wie na zijn dinken
Die alre vroomste was gheboren,
Hi es daer ghereden voren
Wel een boghescote, ende hi
Die riep: »Heere van Couchi!
Rasch! gheringe! wel ane! wel ane!
Hier es tlant van Ardane
Te winne, up dat ghijs beghaert!"
Daer dat riep die bastaert,
So horet die heere van Couchi.
Vele blider so was hi
Dan of men den ridder boude
Eene mine van finen goude
Hadde ghegheven al daer.
Metten sporen van goude claer
Noopte hi tors daer hi up zat,

1) *Ghorelle*, met ongewone inschuiving eener *o* gevormd van *grelle*, in 't Oud-Fransch de benaming van een krijgsklaroen of schelle trompet. Het woord komt voor in verschillende vormen: *grelle*, *gresle*, *greille*, *graisle*, *graile*, *graille:* zie Du Cange VII, 193 *c*, La Curne de Ste Pal. VI, 415, Gachet, *Gloss.*, 245, Raynouard III, 493. In 't Mlat. heette het instrument *gracilis*, als b.v : »ut universi, audito primo sonitu *gracilis*, festinent bellicis indui," en: »*gracilibus*, tibiis, tubis clangentibus", bij Du Cange III, 545 *a*. De naam is ontleend aan lat. *gracilis*, van geluiden gezegd in den zin van *fijn*, *scherp*, *schel*, vanwaar ook het fr. adj. *grêle*, in *voix grêle*, schelle stem. Verg. *klaroen*, fr. *clairon*, van *clair*.

Dat weder traghe was no lat,
Maer licht ghelijc eenre ree
Ende zwart, no min no mee,
Van hare ghelijc eenen raven.
Dat ors vergat al zijn draven,
Alst die sporen scerp besief.
Sijn hovet dat het up hief
Ende ran als een hasewint,
Ende die heere wel ghezint
Conster hem ghelaten mede.
Scilt ende glavie bede
Die so hilt hi te ziere weere,
Ende die bastaert die zeere
Verstoort quam up zinen neve.
Met eere vreseliker dreve [1])
Si al daer te gader quamen.
Men hadde selden zien verzamen
Hem tween also vreselijc.
Si daden verbeven dat erderijc
Die sterke perden in haer rennen.
Men so mochtse wel bekennen
Alle beide uut elken heere.
Haerlijc veste zinen speere
In des anders scilt al daer,
Na een vromelijc ghebaer,
Dat daer varinc wert anschijn,
Want tebroken dat zi sijn
Ende die trentsoene up waert vlogen
Fol. XCVI *c*. *(zes verzen weggesneden).*
Die bastaert hadde zijn gherede
Naer gheruumt, gheloves mi.
Uptie crupiere so lach hi

1) *Dreve*, vr. znw., drift, geweld, lat. *impetus*. Van *drijven*, als *bete*, *slede*, *mede*, *kneep*, *reet*, *schreef*, *spleet*, *steeg* enz., van *bijten* enz Als vrouwelijk en in deze beteekenis was het woord in 't Mnl. tot dusverre niet voorgekomen.

Vander steke zwaer ende groot.
Ic weet oec den zwaren stoot
Van Couchi be*sief* die heere.
Dat houds hende vanden speere
Haddi noch behouden daer,
Dat groot was ende zwaer.
So hadde oec mede die bastaert,
Die hem rechte up zijn paert.
Qualijc so was hem te moede,
Dat hi so booch ghelijc der roede
Vor die steke van eenen spere,
Ende hi voer upten vromen here
Slaen metten zwaren trentsoene,
Als die steerc was ende coene.
Den zlach dat men verre hoorde,
Daer omme dat hem zeere stoorde
Die vrome heere van Couchi.
Sijn trenchoen dat hief hi
Ende zlouch om gheraken
Den bastaert, dien hi mesmaken
Gheerne zoude na datti conde,
Ende gheraecten te diere stonde
An die zide vanden helme,
Dat hi nalincx sat in dwelme.
So zeere wouch die grote zlach,
Dat hi en hoorde no en zach,
Ende trentchoen dat vlooch int zant,
Dats hem lettel bleef in dhant,
Ende hi zeide: »Fel bastaert,
Varen moeti inderwaert [1]),
Dat ghi mi dus wilt ontheerven!
Ghi die zulter omme steerven,
Ende oec uwe hulpers mede."
Doe so trac hi uter scede

1) Versta: *hinderwaert*.

Sijn wel over goede zwaert.
Tselve dede die bastaert.
Recht waenden zi andren daer
Metten scaerpen zwerden claer
Slaen, maer zine haddens macht,
Also menegen scaerpen scacht
Sachmer comen uptie bane
Ende so meneghen sconen vane
Ende wimplen ende pingoene,
Dat beide die heeren coene
Fol. XCVI *d.* *(zes verzen weggesneden).*
Tonderdoen dat was die beste.
Elkerlijc den speere veste
So hi naest mochte te meskieve
Sinen viant ende te grieve.
So menegen spere men daer brac,
Dat men hoorde dat ghecrac
Over in die ander heeren.
Men zach vor die stide speeren
Menegen ter eerden vallen,
Ende meneghen zijn bloet uutwallen,
Ende menegen oec doreriden.
Die zwerden, die conden zniden,
Trocken zi verdeliken daer,
Ende voeren metten zwerden baer
Up elc andren houwen, keerven,
Dat die menege moeste besteerven
In dat vreselike toecomen.
Groten ware heeft ghenomen
Ten zinen die heere van Couchi.
Elken troostende so voer hi
Altoes in die bataelge voren,
Die men hem dor breken ende dor scoren
Sach met zinen scaerpen brande,
Staende in zine steghebande,

Recht als een ontsinnet man.
Ende te peinsene hi began
Om die scone Beatrijs:
Conste hi verdienen prijs,
Haer souds comen wel die mare.
Ic weet dat tghepeins van hare
Menich hovet daer becochte.
Watti met vullen zlaghe gherochte,
Was verminct ofte doot.
Sine vromichede groot
Verboudde alle die zine dare
Ende brochte zine viande in vare;
Want wie dat den vromen man
Sach metten oghen an,
Die so scuwede zijn ghemanc,
Want zijn zwert al dore dranc.
Scilden, helmen, halsbergen mede
Ne hadden jeghen des zwerts znede
Weder macht no gheduren,
Ende hem volgheden te diere uren
Die zine vromeliken an,
Dat bestaerf menich man.
Seere dat die bastaert vacht.
Banderzide sine cracht [1])

1) Hier eindigt de katern en ons fragment. Onder dezen laatsten regel staat nog *Wrochte*, als aanwijzing van het woord, waarmede de volgende katern moest beginnen.

BIJLAGE.

I. SCAVOTE.

(I, 670). — De burggraaf van Couchi trekt boven zijn harnas een wapenrok *(tornikeel)* aan, dien hij stevig aan het lijf vastbindt. Die wapenrok is »van kele", beladen met een zilveren kruis, en daarin »drie *scavoten* van goude". De naam *scavote*, die hier voor 't eerst in het Mnl. wordt aangetroffen, is blijkbaar ontleend aan het Oud-Fransche *escafotte*, *eschafotte*, als heraldieke term vermeld door La Curne de Ste Pal. V, 458. Hij brengt twee voorbeelden bij uit den *Roman de Perceforest*, waar men leest: »l'escu taris d'argent, à trois *eschafottes* noires", en: »l'escu blanor de noir, à trois *eschaffottes* d'argent." Hetzelfde woord komt elders voor in den zin van »grande et longe coquille de moule de rivière, dont les femmes, en Picardie, se servent pour amasser la crême de dessus le lait, pour en faire du beurre", van welke beteekenis La Curne twee voorbeelden uit Froissart aanhaalt. Hij vermoedt, dat de heraldieke benaming daaraan ontleend zal zijn en dus moet opgevat worden in den zin van *schelp*.

Dat deze verklaring inderdaad juist is, blijkt genoegzaam, wanneer men het Oud-Fransche woord in zijnen oorsprong en zijne verwanten nagaat. Blijkbaar is *escafotte* eene afleiding van gr. *σκάφη*, lat. *scapha*. Het Grieksche woord, afkomstig van *σκάπτειν*, graven, uithollen, gaf in 't algemeen een uitgehold, hol voorwerp te kennen, en werd niet alleen voor *boot* of *schuit*, maar ook voor een *nap*, *schaal* of *schotel* gebezigd. In 't Latijn was *scapha* de gewone benaming van een *boot*, maar de deminutieven *scaphium* en *scaphiolum* werden in den ruimeren zin genomen van »*quodcumque vas concavum*", gelijk het bij Facciolati heet. Hetzelfde vinden wij in het Oud-Fransch terug.

Escafe staat bij Godefroy (III, 348 vlg.) aangeteekend als *chaloupe*, maar ook als *coquille*, *cosse*. Van *escafe* zijn afgeleid de verkleinwoorden *escafotte*, *escafette* en *escafelotte*, alle in den zin van *schelp* of *schaal*. *Escafelotte* komt voor als benaming van de schaal eener noot, een notedop, en *escafotte* wordt bij Godefroy niet bepaald als *mosselschelp*, maar in 't algemeen als *coquille*, *écaille* verklaard: hij haalt zelfs een voorbeeld aan van *escaffottes de eufz*, eierschalen.

Het lijdt dus, dunkt mij, geen twijfel, dat *scavote* werkelijk eene *schelp* moet hebben beteekend. Van welke soort de hier bedoelde schelpen waren, is niet te beslissen. Maar uit de woorden, bij Godefroy aangehaald: »*apointer le chapeau d'un pélerin d'escaffottes de bourdons*", meen ik te mogen opmaken, dat het zeer wel de zoogenaamde St.-Jacobsschelpen kunnen geweest zijn, want deze, het zinnebeeld van pelgrimstochten, werden door de pelgrims op den hoed gedragen.

De heer J. B. Rietstap, wien ik over ons woord raadpleegde, als den meest bevoegden beoordeelaar van alles wat de wapenkunde betreft, meldde mij, dat de naam *escafotte* niet alleen onbekend is in de tegenwoordige heraldieke taal, maar hem ook in gedenkstukken van ouderen tijd — Fransche, Engelsche, Duitsche — nooit was voorgekomen, ofschoon uit de beide boven aangehaalde plaatsen van den *Roman de Perceforest* blijkt, dat het werkelijk een heraldieke term geweest is. Het was dus zeker eene uitdrukking, die betrekkelijk zelden gebezigd werd. De verklaring van *scavote* door *schelp* achtte ook hij door het bovenstaande taalkundig bewezen. Als heraldieke term toch zal het woord wel denzelfden zin hebben gehad, waarin het gold in de gewone taal. Slechts één bezwaar, meende hij, deed zich voor, t. w. dat de belading van het kruis met *drie* van die figuren (die dan waarschijnlijk op den rechtopstaanden paal van dat kruis zouden geplaatst zijn) hem niet natuurlijk, althans in den tijd van goede heraldiek niet aannemelijk voorkwam. »De voorbeelden", voegde hij er bij, »van wapens met een kruis, dat met *vijf* St.-Jacobsschelpen beladen (of, zoo men

wil, gebroken) is — één in het hart, en één op elken arm — zijn vrij talrijk in Picardië, Artois en aangrenzende streken. Men zou dus ook in ons gedicht *vijf*, niet *drie* schelpen mogen verwachten."

Uit een heraldiek oogpunt is deze bedenking zeker van gewicht. Hadden wij te doen met eene beschrijving, door een ervaren wapenheraut gegeven, dan zou ongetwijfeld het bezwaar, in het getal der stukken gelegen, als overwegend moeten aangemerkt worden. Doch dien eeretitel van deskundige mogen wij zeker onzen dichter niet toekennen, en wij behoeven dus, op dezen technischen grond alleen, eene verklaring niet te verwerpen, die taalkundig zoo duidelijk is aangewezen.

Wat voor 't overige de beschrijving betreft, dien de dichter geeft van het wapen, door Couchi op zijn *tornikeel* gevoerd, moet ik nog opmerken, dat die ook in andere opzichten niet volkomen helder is. De wapenrok, zegt hij, was »van kele",

> Met eenen cruce zelverijn,
> Daer in drie scavoten fijn
> Van goude, daer hise mede brac.

De zin der woorden *daer hise mede brac* is grammatisch niet wel te bepalen, omdat volstrekt niet blijkt waarop dat *se* slaat. Er gaat *cruce* vooraf, maar dat woord is onzijdig. Doch al moge het taalkundig onjuist zijn uitgedrukt, de heer Rietstap is van oordeel, dat *se* moeilijk op iets anders betrekking kan hebben dan op *cruce*, en wel wegens het werkwoord *brac*. »Het *breken* in de wapenkunde", schrijft hij, »is niets anders dan het wijzigen van een reeds bestaand wapen door de kleuren of het getal der figuren te veranderen of er nieuwe bij te voegen. Hier hebben wij dus te denken aan een zilveren kruis in een rood veld, gevoerd door eene familie, waarvan een jongere zoon, om zich van ouderen te onderscheiden, het wapen *brak* door het met drie gouden schelpen te vermeerderen."

De uitdrukking *daer in*, die min of meer twijfelachtig is, moet wellicht niet in den eigenlijken zin worden opgevat, alsof de *scavoten* geplaatst waren IN het kruis, want dan zou goud

op zilver staan, hetgeen in den ouden tijd der heraldiek niet lichtelijk voorkwam. »Misschien", schrijft mij de heer Rietstap, »was het een verkort kruis (dat los op den wapenrok stond en de randen daarvan niet raakte). Alsdan zou er gelegenheid zijn geweest, dat de drie gouden *scavoten* op het rood geplaatst waren, twee van boven en één van onderen."

Doch het zou, geloof ik, eene nuttelooze moeite zijn, de beschrijving, die wij in ons gedicht vinden, al te streng uit te leggen. Het is bekend, hoe de burgerlijke dichters van dien tijd, die zelden geoefende wapenkundigen waren, dikwijls met die figuren omsprongen, vooral waar het verdichte wapens gold. En hier hebben wij natuurlijk met een bloot verdichtsel te doen. Een wapen uit het jaar 840, terwijl de allervroegste familiewapens eerst van omstreeks het jaar 1000 dagteekenen! En een wapen van den burggraaf van Coucy uit een tijd, toen de burg te Coucy nog niet bestond! Een nieuw bewijs van de vrijheid, die onze dichter zich in historie en chronologie veroorloofde. In ieder geval gelijkt het wapen, dat hij beschrijft, niet in het allerminst op dat der latere heeren van Coucy, die een van zes stukken vair en rood gedwarsbalkt schild voerden. Zie Rietstap, *Armorial général* (2e éd.), I, 471.

Mijn oprechten dank aan den heer Rietstap voor de mij zoo welwillend verstrekte inlichtingen, waardoor het mij mogelijk geweest is een onderwerp, dat buiten mijne gewone studiën ligt, met eenig vertrouwen te behandelen.

II. IMBARE.

(II, 1295, 1665, 1693). — Een der merkwaardigste woorden, die in onze fragmenten voorkomen. In het Mnl. was er tot dusverre geen voorbeeld van gevonden. Het moet echter in Vlaanderen eene gewone uitdrukking geweest zijn, als blijkt uit een paar plaatsen van lateren tijd, waar het in dezelfde beteekenis wordt aangetroffen.

In de »*Vlaemsche Audt-vremdicheyt, inhoudende veel wonderlicke antiquiteyten*" enz., »*vergadert, ghecomponeert ende Rhetorijckelicken ghestelt by Ballaeden*", door Marcus van Vaernewijck (Gent, 1562 [1]), vindt men eene beschrijving van de uitvaart van Hendrik II, koning van Frankrijk, zooals die, op last van Filips II, d. 16 Juli 1559 te Gent in de kerk van St. Michiel gevierd was. In de inhoudsopgave van »*Tvierde tractaet*", die voorafgaat, leest men:

Van Henricus uutvaert, den tweeden van dien name,
Conijnc van Vranckerijc, te Ghent ghecelebreert;

en het opschrift van het gedicht zelf luidt (bl. 142): »*Van der doot ende uutvaert van den Franschen Conijnc, Henricus de tweetste.*" Het gedicht bestaat uit acht coupletten, elk van tien regels. Ik laat hier de vier laatste volgen, omdat het uiterst zeldzame werkje aan weinigen bekend is, en omdat de beschrijving, die hier van de uitvaart eens Franschen konings wordt gegeven, eene treffende overeenkomst heeft met hetgeen in onze fragmenten verhaald wordt. Die vier laatste coupletten luiden aldus:

5.

Dees uutvaert ghebuerde, so menich ansach,
Den sesthiensten dach van Hoymaent, met expresse,
XV.C. neghenenvijftich, met groot gheclach,
Op S. Annen dach, die men wel eeren mach,
Naer sconincs overlyden thien daghen en sesse.
Ons coninc was selve, met al zijn noblesse,
In dees uutvaert, hy wildet gherne beslaven,
Met veel bisschoppen en abten, hem doende adresse,
Die d'Exequien deden, om de ziele te laven,
Als soumen gaen begraven.

6.

Een swart huseken duerluchtich stont daer ten toghe
XLVIII voeten hoghe, voor den choor seer eerbaer.
Het hadde ghecost (my waer leet dat ic loghe)

1) Dit is de tweede druk, »*van nieus overzien ende vermeerdert.*" Uit de Opdracht en uit de kerkelijke approbatie, aan het slot van 't boekje geplaatst, blijkt dat de eerste uitgave in 1559 het licht had gezien. Het door mij gebruikte exemplaar berust in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

Ses hondert guldenen, by ons conincs ghedoghe,
Niet dan van thantghedaet [1]): daer op dat branden claer
Alsoo veel keersen alsser daghen zijn int iaer.
Den buec [2]) stont ooc vul keersen, die vierich laeyden,
En was met swart laken behanghen, alomme aldaer,
Met die Francsche wapenen, die sy daer an naeyden,
Die twerc verfraeyden.

7.

Boven op dit huseken stont een coninclicke croone
Met peerlen schoone, vul keersen en lichte.
Onder stont de *Inbare* seer ydoone
Schynende eenen autaer voor elcken persoone.
Daer over dat een cleet was, costelic van ghewichte,
Met een cussen, daer op lach voor elcx ghesichte
Een gauden crone, en scepter, die wat bedieden wilden.
Ende in elcken houc van desen ghestichte
Stonden Herauten, die in groote ghecroonde schilden
Die Francsche wapenen hilden.

8.

Voor dese monstrantie oft oratorie
Stonden teender memorie die Fransche standaerden.
Maer van alle die keersen, tot zijnder glorie
Weerdich te narreren in een historie,
Scheen de kercke vierich, vele hem vervaerden.
Wat natien van volcke daer in vergaerden,
Waer my oncont: dus cortic mijn sermoen.
. . . . . .

Met het *huseken*, hier vermeld, dat voor het koor was opgericht, bedoelt de dichter de katafalk, waaronder het lijk van den vorst werd tentoongesteld. Onder die katafalk, met talrijke waskaarsen schitterend verlicht, stond de *imbare*, de lijkbaar, met een kostbaar kleed omhangen. Een kussen met kroon en schepter, benevens de wapenschilden van Frankrijk, voltooiden het geheel.

Het blijkt dus, zoowel uit onze fragmenten als uit de verzen van Vaernewijck, dat *imbare* de benaming der *lijkbaar*

1) Wij zouden zeggen: *alleen aan arbeidsloon.*
2) De beuk, het ruim der kerk.

was. In die zelfde beteekenis komt het woord (volgens eene mededeeling van mijn vriend Stallaert) ook voor in eene oorkonde van 17 Nov. 1575, te vinden in het onlangs door den heer F. De Potter uitgegeven *Second Cartulaire de Gand* (Gent, 1886). Daar leest men (bl. 171): »So heeft hy beset ende gefundeert in der eeuwicheyt acht jaerghetijden, die men alle jaere doen zal up acht diverssche daghen in dezelve cappelle, met dyake ende zanckmeestere, met zijn choraelkens, daer men ten daghe van elcken jaerghetijde doen zal een ghesonghen messe van *Requiem*, ende naer de messe zal gaen ten *imbare*, die de costere zal stellen in midden van den choor, met twee bernende kerssen, tsijnen coste; aldaer de priestere, die de messe doen zal, metten dyake ghehauden zullen zijn te lesene eenen psalme van *De profundis*, eenen *Paternoster* ende *Ave Maria*, ende werpen wijwatere over alle gelooveghe." Het geldt hier geene koninklijke uitvaart, maar de beteekenis van *imbare* is dezelfde: de lijkbaar, hetzij die het lichaam van den overledene bevatte, of wel — als in dit geval — het lijk van den reeds begraven doode vertegenwoordigde (de *faux cercueil* of looze baar).

Hetgeen in onze fragmenten, in verband met de *imbare*, wordt medegedeeld omtrent de tentoonstelling van het lichaam van den overleden vorst, heeft mede eenige toelichting noodig.

In de eerste plaats, waar het woord voorkomt, is het lijk van den koning tentoongesteld in zijn paleis in de hoofdstad. Couchi, leest men daar (II, 1293):

es te hove ghegaen,
Daer die coninc was ghestaen
In eenre riker *ymbaren*.

En dan volgt er:

Sine conduten alle waren
Vul specien van zoeter guere,
Ende ghezuvert sine ymmuere.
Die balsemen ghaven zoete lucht.

Het manlijke voornaamwoord *sine*, dat niet bij het vrouwelijke *imbare* behooren kan, bewijst genoegzaam, dat men hier niet te denken heeft aan *buizen* of *pijpen*, tot de *imbare* be-

hoorende en bestemd om die met welriekende geuren te vervullen. Ook het woord *ymmuere*, vochten, kan geene betrekking hebben op de lijkbaar. Met *conduten* worden derhalve de *buizen* in het lichaam des konings bedoeld, met name de *slagaderen*, in welke bij het balsemen de bederfwerende aromatieke stoffen werden ingespoten [1]). Door die bewerking waren de vochten van het lichaam gezuiverd. De bedoeling dezer verzen is dus eenvoudig deze, dat het lijk des konings gebalsemd was.

Later vinden wij den overleden vorst tentoongesteld in de kerk van het klooster te St.-Denis, waar de plechtige uitvaart gevierd wordt. Daar zag men den koning *in der ymbare* (II, 1665), als ware hij »in levenden live", en in volle wapenrusting, alsof zijne ridders iemand zoo in zijne plaats hadden gesteld, en in de houding alsof hij zijne offerande deed, terwijl al zijne genooten hem in diepen rouw omgaven. Uit deze beschrijving blijkt, dat het lichaam niet op de lijkbaar lag, maar in staande houding vóór de lijkbaar onder de katafalk geplaatst was, gelijk het dan ook vroeger uitdrukkelijk heette, dat de koning in de *imbare* was *ghestaen*. En werkelijk was het oudtijds de gewoonte, het gebalsemde lijk van een vorst in staande houding bij de uitvaart ten toon te stellen [2]). Later heeft men het lijk vervangen door een wassen beeld, dat on-

---

1) *Conduut*, fr. *conduit*, lat. *conductus*, in 't Mnl. zeer gewoon voor de *buizen* of *pijpen* van waterleidingen, fonteinen enz., komt ook elders voor in toepassing op de *buizen* in het menschelijk lichaam. Zoo leest men in de *Oud-Vl. Ged.* III, 123, vs. 246 vlgg., dat het aangezicht van den mensch *seven conduten* heeft: twee aan de ooren, twee aan de oogen, twee aan den neus en één aan den mond. En in het *Leven van Jezus*, c. 112: »al dat ten monde ingheet, dat comt in den buuc, ende van daer lidet dor de *condute* van den lichame."

2) Over de uitvaart en begrafenis der Fransche koningen en koninginnen is veel geschreven De door mij geraadpleegde bronnen zijn inzonderheid: 1°. Joan. Tilius, *Commentariorum et disquisitionum de rebus Gallicis libri duo* (Frankfort, 1579), waarin (p. 132—141) een hoofdstuk »*De obitu, exsequiis sepulturaque regum et reginarum Galliae*"; 2°. Mabillon, *Discours sur les anciennes sépultures de nos rois*, in de *Mémoires de littérature de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres*, Tome II (Paris, 1736), p. 633—647; en 3°. Paul Lacroix, *Vie militaire et religieuse au moyen âge* (4e éd., Paris, 1877), p. 544—558.

der de katafalk vóór de lijkbaar gesteld werd. In het zoo even aangehaalde werk van Lacroix vindt men op bl. 553 eene afbeelding, die ik zou wenschen hier te kunnen overnemen, omdat zij als 't ware opzettelijk geteekend schijnt om ter opheldering van dit gedeelte onzer fragmenten te verstrekken. Zij stelt de uitvaart voor der Fransche koningin Anna van Bretagne, de gemalin van Lodewijk XII, overleden d. 9 Jan. 1514, en is ontleend aan eene miniatuur uit een handschrift van dien tijd. In het midden van het koor der kerk te Blois ziet men eene prachtige katafalk, waarop aan alle kanten brandende waskaarsen geplaatst zijn, en die getooid is met een omhangsel van zwart fluweel en met verschillende wapenschilden. Onder de katafalk staat, insgelijks met zwart fluweel bedekt, de lijkbaar met de doodkist, waarin het lichaam der koningin rust. Vóór de lijkbaar verheft zich in staande houding het wassen beeld der vorstin, kroon en scheptер dragende. Een aantal geestelijken liggen rondom geknield, terwijl de Mis bediend wordt door den bisschop van Parijs.

Men ziet, in de hoofdzaak is deze voorstelling geheel gelijk aan die van onzen dichter. Het eenige verschil is dit, dat hier het lichaam der vorstin in de doodkist rust en alleen hare beeltenis vertoond wordt, terwijl in onze fragmenten (naar oudere zeden) het gebalsemde lijk zelf van den koning, staande vóór de looze baar, ten toon is gesteld.

Ik moet nog even terugkomen op het woord *imbare*, om het in zijn oorsprong en vorm te verklaren. Het is opmerkelijk, dat het op al de drie plaatsen, waar het voorkomt, met *y* wordt gespeld (*ymbare*), ofschoon toch overal elders in onze fragmenten het voorzetsel *in* of *im* wordt geschreven. Dit kon een oogenblik doen vermoeden, of het woord ook van Romaansche afkomst zou kunnen zijn. Doch de zorgvuldigste nasporingen hebben mij bewezen, dat er op het gebied der Romaansche talen volstrekt niets is te vinden, wat naar *imbare* gelijkt. Ook in geene andere Germaansche taal is er een spoor van te ontdekken. Het moet dus een eigenaardig Nederlandsch

woord zijn. En dan kan men wel aan niets anders denken dan aan eene samenstelling van *in* en *bare*. Onwillekeurig is men geneigd, *imbare* te vergelijken met de in 't Mnl. zoo gewone uitdrukkingen *in baren staen*, *in baren liggen* en *in baren leggen*, in welke *in baren* hetzelfde beteekent als *op de lijkbaar* [1]). Volgens eene mededeeling van den heer Guido Gezelle zijn die uitdrukkingen nog heden in Vlaanderen in gebruik, met name te Kortrijk, waar men zelfs door *het inbare* den geheelen toestel verstaat: de baar, de schragen, het lijkkleed enz., kortom alles wat dient om een lijk *in bare* te stellen. Voor een hedendaagschen Vlaming maakt dus het oude *imbare* vanzelf den indruk, alsof het uit *in bare* gevormd was. Doch er is tegen die verklaring een afdoend bezwaar. Ware het woord op die wijze ontstaan, dan zou het noodwendig onzijdig moeten zijn. Het zou dan eene uitdrukking wezen als *het tehuis*, *het tekort* enz. Te Kortrijk wordt dan ook werkelijk *het imbare* gezegd, blijkbaar naar de hedendaagsche opvatting des woords. In de boven aangehaalde oorkonde van 1575 leest men insgelijks *ten imbare*, doch het vlak daarop volgende *die de costere zal stellen* doet zien, dat het woord toch eigenlijk als vrouwelijk bedoeld is, en dat er dus waarschijnlijk niet *ten*, maar *ter* moet gelezen worden. In allen gevalle is het woord zoowel bij Vaernewijck als in onze fragmenten, de oudste getuigen die wij kennen, zeer bepaald van het vrouwelijk geslacht, evenzeer als *bare* zelf. Het vereischt dus eene andere uitlegging. Ik meen het te moeten vergelijken met andere woorden, die uit het voorz. *in* en een substantief van stoffelijke — niet werkwoordelijke — beteekenis zijn samengesteld. De *inboedel* is de boedel, die zich *in* het huis bevindt; de *inhouten* zijn houten *in* het schip; een *inham* is een ham of kreek

1) Zie de voorbeelden bij Verdam, I, 579. Het vaste gebruik van het voorz. *in* in deze zegswijzen verklaart tevens de uitdrukking *in eenre ymbaren* en *in der ymbare*, zooals het in onze fragmenten heet, ofschoon daar eigenlijk het voorz. *voor* beter zou passen. Doch de dichter stelde zich niet bepaald de lijkbaar alleen voor, maar den geheelen toestel, de katafalk met baar en alle toebehooren, waarin het lijk geplaatst was.

in het land; het *ingewand* of *ingeweide* het gewand of geweide in het lichaam, en evenzoo het verouderde *inaderen*, de voormalige benaming der ingewanden, enz. *Inbare* of *imbare* zal dan de lijkbaar zijn, die *in* de katafalk is geplaatst, en wel vermoedelijk dien naam gekregen hebben in tegenstelling van de baar, waarop het lijk naar de kerk werd gedragen. Uit de afbeeldingen bij Lacroix kan men zien, dat die beide baren, de draagbaar en de vaste baar in de katafalk, vrij wat in vorm verschilden. Er was dus reden om ze ook met verschillende benamingen aan te duiden. En dan kon zeker aan de laatste, die *in* het »huseken" stond, geen gepaster naam worden gegeven dan *imbare*.

III. ZIMPERLIJC.

(II, 1548 en 1696). — Een woord, dat tot hiertoe niet werd aangetroffen. Wel kende men *simperlike*, als variant van *simpellike*, in *Lekensp.* I, 2, 87 (hs. I), doch dat komt hier niet te pas. Blijkbaar is hier (II, 1548) de beteekenis bedoeld van *net*, *fraai*, *keurig*, *sierlijk*, *bevallig*, ter aanduiding van de sierlijke uitrusting der gravin, die vs. 1474—1493 beschreven is: verg. vs. 1552—1555. Ook op vs. 1696, waar het woord nogmaals voorkomt, past die beteekenis uitnemend. Beatrijs, heet het daar, wendde hare oogen naar Dominicus met een *zimperlijc* — d. i. *bevallig* — *gebaar*. Het adj. *simper* is in de verwante talen algemeen bekend. In het Deensch, Noorsch en Zweedsch komt *simper*, *semper* in de volksspraak voor in den zin van *sierlijk*, *net*, *keurig*, *kiesch*, vooral van *kieschkeurig*, veelal met het bijdenkbeeld van *gemaakt*, *preutsch* (Molbech, *Dansk Dial.-Lex.* 473 vlg., Aasen, *Norsk Ordbog* (2de uitg.), 643, Rietz, *Svenskt Dial.-Lex.* 566). In het Zwitsersch *semper*, keurig, kiesch (Stalder II, 370). Verg. Eng. *to simper*, gemaakt, gekunsteld glimlachen, *a simper-de-cocket*, een nufje (Halliwell 743). Blijkbaar behoort hiertoe ook Hoogd. *zimper-*

lich, gemaakt, en *zimpern*, zich gemaakt aanstellen. De Duitsche etymologen weten met die woorden geen weg. Weigand (II, 1145) noemt den oorsprong »dunkel", en Kluge (385) zegt: »weitere beziehungen fehlen". Uit het bovenstaande blijkt, dat *simper* in alle Germaansche talen bestaat, maar overal met de *s* (of de daarmede gelijkstaande Nederlandsche zachte *z*), alleen in het Hoogduitsch met de scherpe *z* (*ts*). *Zimperlich* is dus kennelijk uit de Nederduitsche tongvallen overgenomen: in de Hoogduitsche uitspraak ging de *s* in *z* over. In het Mnl. schijnt *simper* nog alleen de goede opvatting te hebben van *keurig*, *sierlijk*, *bevallig*: het ongunstige bijdenkbeeld van *gemaakt*, *gekunsteld*, *preutsch*, is er elders en later bijgekomen. Over de afleiding zie Skeat (*Etym. Dict.* 554), die het in verband brengt met *sipp*, dat in 't Nederduitsch en de Noorsche talen in soortgelijke beteekenissen voorkomt en ook bij ons in *sip kijken* wordt wedergevonden. Er zou over die verklaring wel het een en ander te zeggen vallen, doch dat ligt hier buiten mijn bestek.

IV. *Nog een fragment van Couchi.*

De bovenstaande fragmenten waren reeds grootendeels afgedrukt, toen ik kennis maakte met het pas verschenen Eerste Deel van de *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* door Dr. J. Te Winkel, een voortreffelijk werk, dat met algemeene belangstelling ontvangen verdient te worden en zeker, indien het op gelijke wijze wordt voortgezet, eenmaal nevens het hoofdwerk van Jonckbloet eene waardige plaats zal innemen. Daar las ik op bl. 196, aant. 3): »Ook in eene Dietsche bewerking van *De Burchgrave van Coetchy*, waarvan 816 verzen te Atrecht bewaard worden, vindt men van »*Madox drome*" gesproken." Die woorden herinnerden mij aanstonds aan eene mededeeling van Jonckbloet, die mij bij het schrijven mijner Inleiding ontgaan was, omdat ik indertijd, bij de lezing zijner

Geschiedenis, niet voorziende dat ik ooit de fragmenten van *Couchi* zou bewerken, daar geen bijzondere acht op had geslagen. Ik bedoel hetgeen hij zegt op bl. 361 van Deel I der 3de uitgave. Sprekende over *Madocs droom* haalt hij daar de bekende plaats uit Maerlant's *Rijmbijbel* aan, en laat daarop volgen: »Evenzoo wordt er gewag van gemaakt in het nog ongedrukte fragment eener vertaling van den *Burchgrave van Coetchy*, die uit Maerlant's tijd is. De Vrouwe van Fayel zegt tegen haar minnaar, die haar zeer ingewikkeld zijne liefde bekent:

»Noch wanic, her ridder, dat gi slaept,
Of dat ghi sijt in Madox drome."

In de tweede uitgave (1873, I, 109) komen die woorden eveneens voor. Later hebben Prof. Martin in zijne Inleiding op *Reinaert*, bl. XIV, en Prof. Moltzer in dit *Tijdschrift*, III, 312, het getuigenis van Jonckbloet overgenomen.

Zoolang de inhoud der vier Atrechtsche bladen nog onbekend was, moest men vermoeden, dat Jonckbloet dit fragment bedoelde, dat hij misschien in vroeger jaren onder de oogen had gehad. Dr. Te Winkel had dan ook alle recht om aan te nemen, dat de twee aangehaalde verzen aan dat Atrechtsche fragment waren ontleend, het eenige van welks bestaan men toen nog vernomen had. Nu echter die 816 verzen gedrukt vóór ons liggen, en die beide regels er niet in voorkomen, blijkt het, dat Jonckbloet nog een ander gedeelte van ons gedicht moet hebben gekend. En dat het stuk, dat hij bedoelde, wel degelijk tot den *Borchgrave van Couchi* behoorde, wordt zoogoed als bewezen door hetgeen hij zegt, dat het daar de Vrouwe van Fayel is, die tot haren minnaar spreekt. Dit moet hij dus ook in dat fragment hebben gelezen.

Ongelukkig heeft Jonckbloet niet aangeteekend, waaraan hij zijne mededeeling ontleende. Was hij zelf in het bezit van een of meer bladen van een handschrift van Couchi? Of had hij in de eene of andere boekerij zulk een fragment gevonden? Of had hij er ergens eenig bericht van gelezen? Het laatste komt

mij niet aannemelijk voor; want in dat geval moest ook wel iemand anders er kennis van dragen, en mijne vakgenooten, die ik er over raadpleegde, verklaren eenstemmig, dat zij evenmin als ik zelf er ooit van gehoord hebben. Hoe het zij, Jonckbloet heeft een fragment van ons dichtwerk gekend, dat wij nu niet kennen. Waar het zich thans bevindt, heb ik niet kunnen opsporen. Voorloopig moet het als verloren aangemerkt worden, totdat het wellicht door een gelukkig toeval weder te recht komt. Nu eindelijk de overblijfselen van den *Borchgrave van Couchi* het licht zien, mogen wij dat verlies dubbel betreuren. Het is een nieuw bewijs van hetgeen ik boven schreef (bl. 98), dat het raadzaam is de fragmenten van onze middeleeuwsche gedichten, die van tijd tot tijd worden ontdekt, in eene algemeene bewaarplaats bijeen te brengen, waar zij veilig geborgen zijn en te allen tijde door den beoefenaar der letterkunde kunnen geraadpleegd worden. Hopen wij, dat het blad, waarop *Madocs droom* vermeld staat, spoedig uit zijn schuilhoek te voorschijn kome, om aan de nu gedrukte zestien bladen te worden toegevoegd.

Dat Jonckbloet naar zijn fragment de vertaling van *Couchi* »uit Maerlant's tijd" afkomstig achtte, moet ik natuurlijk in het midden laten. Zoolang wij dat stuk niet kennen, en dus niet kunnen nagaan, welke gronden hij voor die meening gehad heeft, laat zich dat niet beoordeelen. Voorloopig houd ik mij aan de latere tijdsbepaling, die ik bl. 129—131 als waarschijnlijk heb voorgesteld.

Bl. 128, reg. 11. gewrachte *lees* ghewrachte

Bl. 132, aant. 2). Ook in de fragmenten van *Beerte metten breden voeten* komt de uitdrukking voor: »*Maer ic die makede hem des vroet.*" Zie Moltzer, *Floris e. Blanc.*, bl. 141, vs. 88.

Mr. HENRIC VAN ALCMAER.

Sedert door Scheltema in de inleiding zijner uitgave van »Reintje de Vos" een Henric van Alcmaer, die in 1477 en 1481 te Utrecht woonde, is aangewezen, heeft men dezen vrij algemeen gehouden voor den man, die zich later in de voorrede van den Nederduitschen Reinke Vos als redactor en glossator noemt. Bewezen is de identiteit dezer twee personen echter niet: nog een andere Henric van Alcmaer uit denzelfden tijd is opgespoord, kortom er heerscht nog groote onzekerheid aangaande den persoon, die, naar 't schijnt, het eerst den berijmden Reinaert in hoofdstukken verdeeld en van eene korte glosse voorzien, en daardoor op de latere bewerkingen eenen gewichtigen invloed gehad heeft. Als bijdrage tot de oplossing dezer vraag wensch ik hier de aandacht te vestigen op een stuk, waarin een Henric van Alcmaer, zonder twijfel dezelfde als de reeds te Utrecht aangewezene, optreedt.

In de Verslagen en mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude Vaderlandsche recht 1, 485 deelt Mr. S. Muller Fz. een merkwaardig vonnis van den Utrechtschen raad mede aangaande eene erfeniskwestie. Voor ons doel zijn hier alleen de volgende feiten van belang. Zekere Katharina, omstreeks 1440 weduwe geworden van Jan van Toorn, was hertrouwd met Elyas van Oestrum, uit welk huwelijk eene dochter, Alydt van Oestrum, was gesproten, die op hare beurt eerst met Splinter van Meghen, en na diens dood met »meyster Henric van Alcmar" getrouwd was. Genoemde Alydt van Oestrum was met haren halfbroeder Willem van Toorn in een twist gewikkeld over de erfenis hunner moeder, en »pandde" daarom in 1466 aan het roerende goed van Willem van Toorn, en daarna in 1467 ook aan eene »husinge ende hofstede», aan welke

goederen zij door de schepenbank ook werd »geëigend". Doch Willem van Toorn beklaagde zich bij den Utrechtschen Raad (die reeds vroeg een groot deel der rechtspraak op de schepenbank had veroverd [1]), en deze stelde hem in 1468 in het gelijk. Vijf jaar later echter, in 1473, deed »meyster Henrick van Alcmair", Alydt's echtgenoot, die »aan eene universiteit had gestudeerd en blijkbaar ervaren was in de kronkelpaden der toenmalige praktijk" [2]), eene nieuwe poging om huis en hofstede in bezit te krijgen, en ditmaal gelukte die poging werkelijk. Wel klaagde Willem van Toorn opnieuw bij den Raad, doch deze wist nu niets anders te doen dan de zaak uit te stellen.

Intusschen werd Mr. Henric een man van gewicht in Utrecht. David van Bourgondië, die, in 1456 door toedoen van zijn vader Philips Bisschop van Utrecht geworden, zich slechts door Bourgondische hulp kon staande houden, zag in 1474 de kans schoon om zijne macht uit te breiden en de regeering zijner trotsche, op hare voorrechten naijverige, hoofdstad aan zich te onderwerpen [3]). Hij vernietigde o. a. de geheele crimineele rechtspraak van den stedelijken Raad, en stelde bovendien een hof van appèl in, »dat recht van der scive" genaamd [4]), natuurlijk mede tegen de onafhankelijkheid der stedelijke rechtspraak gericht. In dit lichaam, dat den Raad natuurlijk een doorn in het oog was, hadden 10 leden zitting, meest hooge geestelijken. Hoewel niet behoorende onder de in 1474 aangestelden [5]), moet Mr. Henric van Alcmaer kort daarop, immers voor 1477, tot lid van dit

1) Zie Mr. S. Muller Fz, De middeleeuwsche rechtsbronnen der stad Utrecht. Inleiding.

2) Muller, Verslagen blz. 491; het in de noot aldaar uitgesproken vermoeden, dat hij »voersprake" (advocaat) was, wint volgens Mr. M. niet in waarschijnlijkheid, nu hij een zoo aanzienlijk man blijkt.

3) Zie hierover Muller, Inleiding blz. 112 vlgg.; en Arend II². 106 vlgg.

4) Naar de *scive* »tafel, waarom de rechters bij hunne beraadslaging buiten de schepenbank zaten" (Muller, R. v. U, Gloss. i. v.).

5) Noch Burman, Utr. Jaarb. 3. 109 (waar slechts 9 personen genoemd worden), noch Van de Water, Utr. Placcaatboek 2. 948, 9 (waar alle 10 genoemd worden) vermeldt hem.

hof benoemd zijn. In dit laatstgenoemde jaar toch werd Bisschop David, door den dood van Karel den Stouten van zijn grootsten steun beroofd, dadelijk door den Raad der stad Utrecht gedwongen, alle nieuwigheden, die inbreuk hadden gemaakt op de rechten der stad, weder af te schaffen, en daaronder natuurlijk in de eerste plaats »dat recht van der scive", hetwelk dan ook nog in 1477 werd opgeheven; te gelijk hiermede werden nu 8 personen »om allen besten wille" door den Bisschop op aandringen der stadsregeering uit de stad verbannen; deze 8, hier »onse lieve getruwe Raide" [1]) genoemd, waren blijkbaar leden van het gehate Hof: 5 van hen komen ook voor onder de bij de oprichting in 1474 genoemden, de eerste 6 voeren bovendien allen den titel »meister" en behooren tot de hooge geestelijkheid van het Sticht, de 7e is de schout van Utrecht, de 8e (vermoedelijk het laatst genoemd als jongste in jaren of in rang) »meister Henrick van Alcmair". Zooals men ziet, treedt Mr. Henrick hier in goed gezelschap, te midden der hooge geestelijken en ambtenaren op: blijkbaar was ook hij een aanzienlijk man, wiens verwijdering de Utrechtsche regeering noodig keurde, omdat zij zijnen invloed duchtte.

Dat nu deze Mr. Henrick van Alcmair werkelijk dezelfde is als de man, dien wij zooeven in een proces zagen optreden, is, dunkt mij, aan geen redelijken twijfel onderhevig: naam, titel, werkkring, tijd en plaats stemmen volkomen overeen, en wederkeerig helderen beide omstandigheden elkander op: hij was, blijkens zijn optreden tegen zijnen halven zwager, een bekwaam en handig jurist, zeer geschikt om in de nieuwopgerichte rechtbank plaats te nemen, en omgekeerd kan zijne hooge positie vóór 1477 den eenigszins zonderlingen verderen loop van het geding over de erfenis verklaren. Zoolang Bisschop David het heft in handen had, durfde de Raad diens beschermeling, lid van het hoogste gerechtshof, niet aan; toen echter in 1477 de Bisschop al zijne verkregen macht weder moest prijsgeven, het

---

1) Zie Burman, Utr. Jaarb. 8. 184.

Hof opgeheven en de leden verbannen werden, terwijl de stedelijke Raad aan den anderen kant zijne oude rechtspraak hernam, verkreeg Willem van Toorn van den Raad wat hij zoolang te voren vruchteloos gevraagd had. »Des Saterdaghes voer Lichtmissen 1478" stapte de Raad over het formeele bezwaar heen en verleende aan Willem van Toorn restitutio in integrum [1]). Nu Mr. Henric van Alcmaer verbannen was, behoefde men hem niet te ontzien, men veroordeelde hem in absentie; en terwijl de Raad zoo den gehaten vreemdeling (immers zijne herkomst uit Alkmaar zal hem in Utrecht wel niet ten voordeele geweest zijn!) nog na zijn val een belangrijk nadeel berokkende en zijne listige advocatenstreken vruchteloos maakte, toonde hij te gelijk, zijne aloude rechtsmacht nog verder dan vroeger te willen uitstrekken.

Of Mr. Henric zijnen zwager later opnieuw voor de schepenbank heeft gedaagd, is onzeker, de verdere loop der zaak is onbekend. Wel is hij waarschijnlijk in Utrecht teruggekeerd, de gelegenheid daartoe is hem althans opengesteld. De twist tusschen den Bisschop en de stad was steeds hooger geloopen, de ban over de stad uitgesproken; eerst nadat Utrecht door Maximiliaan van Oostenijk belegerd en ingenomen was, werd David van Bourgondië in 1483 in zijne macht hersteld. Twee jaar vroeger echter had hij zich door bemiddeling van den Paus reeds voor korten tijd met de Staten en met de stad verzoend, en de laatste van den ban ontheven [2]). Bij het verdrag, dat hieraan voorafging, werd door de stadsregeering Maandags na Paschen 1481 afgekondigd, dat zij 7 van de 8 bannelingen van 1477 »weder vrij in de stadt ontfangen ende restitueren" zouden. De laatste van de 7, in dezelfde volgorde als in 1477 genoemde personen, is wederom »Meyster Henrick van Alcmaer". Dat de laatste werkelijk *is* teruggekeerd, blijkt wel is waar niet: zijn naam schijnt althans tot nog toe na dien tijd te Utrecht

1) Zie over de juridische bijzonderheden verder Muller, Versl. blz. 492—493.

2) Zie Arend II[2]. 109 vlgg.

3) Zie Burman, Utr. Jaarb. 3. 474 (niet 383, gelijk Scheltema, en op zijn voetspoor Grimm, Martin e. a. opgeven).

niet gevonden te zijn (terwijl bijv. drie zijner medeballingen na hunne terugkomst o. a. als afgezanten van den Bisschop optreden [1]), doch zoolang er geen stellig bewijs wordt gevonden, dat hij elders woonde, mag men uit het feit, dat hij weder werd toegelaten in de stad, wel afleiden, dat hij zelf dit wenschte, en voorshands dus aannemen, dat hij na 1481 weder te Utrecht gevestigd was.

Ik heb deze geheele geschiedenis opzettelijk breedvoerig verhaald, niet alleen omdat de combinatie der verschillende gegevens ons den Utrechtschen Henric van Alcmaer nader leert kennen, en ons daarmede een aardig kijkje in het Middeleeuwsch stadsleven gunt, maar vooral omdat zij onmisbaar is bij de beantwoording der vraag, die hier ter plaatse het meeste belang heeft: Is deze Henric van Alcmaer te Utrecht dezelfde als de man, die in de voorrede van den Reinke zegt: »ik, Hinrek van Alkmer, scholemester unde tuchtlerer des eddelen dogentliken vorsten unde heren, hertogen van Lotringen, umme bede willen mines gnedigen heren, hebbe dit jegenwerdige bôk ût walscher unde franzosescher sprake gesocht unde ummegesat in dudesche sprake .... unde hebbe dit sulve bôk gedelet in vêr part, unde hebbe bi islik capittel gesat eine korte ûtlegginge unde meninge des sulfsten poeten umme to verstân den rechten sin des capittels." Grimm (R. F. CLXXV), Martin (Einl. XXII) en Prien (Zur vorgesch. des R. V. 2) zijn het er over eens, dat dit alleen op eene *Nederlandsche* bewerking kan zien; volgens de laatsten is deze Hinrek van Alckmer de man geweest, die den tekst van Reinaert II in hoofdstukken afgedeeld en van eene korte glosse voorzien heeft, uit welke redactie, omstreeks 1487, althans vóór 1488, te Antwerpen bij Gerard Leeu gedrukt [2]), hoogstwaarschijnlijk de Nederduitsche Reinke Vos vertaald is.

---

1) Zie Burman 8. 458, 518.

2) De fragmenten dezer redactie, gewoonlijk d genoemd, zijn door den vinder Culemann, door Hoffmann van Fallersleben en het laatst en het best door Prien, Zur vorgeschichte des Reinke Vos, Halle 1880 (ook Paul en Braune, Beitr. 8. 1—54) uitgegeven. Over de tijdsbepaling zie Prien, blz. 9.

Wie worden met dien hertog van Lotharingen en met dien H. v. A. bedoeld? De eenige, op wien de eerste titel in 1487 past, is René II, in 1485 gehuwd met Philippa van Gelre (de dochter van den bekenden Adolf): de Nederlandsche prinses zou dan den Franschen hertog in aanraking hebben gebracht met dezen Nederlander en met de Dietsche letteren.

Tegen deze voorstelling bestaan echter eenige bedenkingen, voor een deel reeds door Martin en Prien te berde gebracht. Vooreerst wekt een Nederlandsche schoolmeester in dienst van den Franschsprekenden en Franschgezinden hertog van Lotharingen bevreemding. Evenwel dit is ontwijfelbaar, tenzij men den proloog alle geloof ontzegge of onder den hertog van Lotharingen een ander persoon versta. Ten tweede is het niet duidelijk, wat een »scholemester unde tuchtlerer" c. 1487 aan het hertogelijk hof te doen zoude hebben gehad: de drie kinderen van René zijn geboren in 1486, 1487 en 1489, en is het nu denkbaar, dat de hertog bij deze zuigelingen een schoolmeester [1]) heeft aangesteld? Nog onwaarschijnlijker is het, dat hij deze kinderen in het Nederlandsch zou hebben laten onderwijzen. Waartoe? vraagt men onwillekeurig; toch niet ter liefde zijner Nederlandsche gemalin; of wellicht met het oog op eene mogelijke erfopvolging in Gelderland? Zoo nauw namen de Middeleeuwsche vorsten het toch wel niet met de landstaal hunner toekomstige onderdanen. Maar het onwaarschijnlijkste is zeker, dat René toen reeds voor »leesstof" ten behoeve dier pasgeboren kinderen heeft willen zorgen. Of bovendien daartoe de Reinaert, zelfs wanneer een »scholemester unde tuchtlerer" dien »in usum delphini" van eene deftige glosse had voorzien,

1) Wat wordt met dat »scholemester unde tuchtlerer" eigenlijk bedoeld? Is het alleen »schoolmeester" of mag men de betrekking meer gelijkstellen met ons »gouverneur"? Noch uit Schiller en Lübben, noch uit een paar voorbeelden van »tuchtmeister", mij door Prof Verdam welwillend medegedeeld, is mij hieromtrent iets naders gebleken. — De 3e zoon van René had van zijn *zevende* jaar af tot gouverneur Philibert de Stainville, die verschillende meesters onder zich had (zie Dom Calmet, aangehaald bij Prien, t. a. p. 3, noot).

uit een paedagogisch oogpunt bijzonder geschikt was, mag men, naar ik meen, betwijfelen. Het is dus zoo goed als zeker, dat, indien deze bewerking in 1487 gedrukt [1]) is, dit niet ten behoeve van de Lotharingsche prinsen is geschied. Maar voor wien dan? Ten behoeve van den hertog zelven, die ter wille zijner Nederlandsche gemalin Dietsch wilde leeren? De verdeeling en de »korte ûtligginge" doen meer aan het onderwijs van kinderen of van het volk denken; is zulk eene didactische glosse van een »tuchtlerer unde scholemester" [2]) ten behoeve van zijnen hertogelijken heer ook wel zeer aannemelijk? Of, ten slotte, heeft de hertog H. v. A. alleen aangespoord om dit werk te ondernemen, of, zoo hij het, om welke reden ook, reeds ondernomen had, ten algemeenen nutte uit te geven? Eene dergelijke zorg voor de geestelijke en zedelijke ontwikkeling eener hem vreemde natie is, zelfs in een verlicht vorst als René schijnt te zijn geweest, evenmin begrijpelijk.

Deze bezwaren ten aanzien der betrekking tusschen den »eddelen hertogen van Lotringen" en den Hinrek van Alckmer van den proloog zijn echter op zich zelf wellicht niet onoverkomelijk; komen wij thans terug tot *onzen* Henric van Alcmaer. (Een andere Henric van Alcmaer, frater te Zwolle, in wien Delprat den lateren »scholemester" meende te hebben ontdekt, is reeds door Prien, t. a. p. 4—7, op goede gronden verworpen.) Vóór de identiteit van den Utrechtschen en den Lotharingschen H. v. A. pleit eigenlijk alleen de overeenstemming van naam en van tijd, terwijl ook de titel (magister artium) èn voor een lid van het gerechtshof èn voor een »tuchtlerer" niet ongepast schijnt. Daarentegen is er veel wat tegen de vereenzelviging der beide personen spreekt.

---

1) Men zou kunnen denken aan de mogelijkheid, dat het boek vroeger *bewerkt* ware, maar dit baat niet veel: volgens Prien, t. a. p. is de bewerking na 1480 vervaardigd, en hebben wij dus in elk geval met dezelfde personen te doen.

2) En men moet hem inderdaad, indien men niet alle geloof aan den proloog ontzeggen wil, wel voor den eersten glossator houden; welk aandeel zou hij anders ook aan de bewerking hebben gehad? De *tekst* stemt woordelijk met R. II overeen.

Vooreerst, hoe komt deze raadsheer in het hoogste gerechtshof van den Utrechtschen Bisschop, blijkbaar een vermogend en aanzienlijk man [1]), plotseling verplaatst in de betrekking van »scholemester unde tuchtlerer"? Zelfs indien men dit mag opvatten als »gouverneur", blijft het eenigszins vreemd [2]).

Ten tweede: hoe komt een invloedrijk aanhanger van den Bourgondischen Bisschop een tiental jaren na den slag bij Nancy in eene betrekking tot den hertog van Lotharingen, gehuwd met eene Geldersche prinses, beiden verklaarde vijanden van het Bourgondische huis? [3])

Ten derde zou men wellicht kunnen wijzen op het verschil tusschen de Nederlandsche dialecten te dien tijde. Zou een geboren Hollander aan het hof eener geboren Geldersche prinses wel allereerst naar een Vlaamsch werk hebben gegrepen om de hertogin te onderhouden, den hertog of zijne kinderen Dietsch te leeren, of eindelijk voor de pers te werken, en zouden er in het werk van dien man onder die omstandigheden niet wel eenige sporen van Hollandsch of Geldersch gevonden worden? Intusschen wil ik hierop bij de ontwijfelbare populariteit van den Reinaert ook in die dagen en bij de geringe overblijfselen van d niet veel nadruk leggen.

Vragen en twijfelingen genoeg. Wil men niet tot het gewone hulpmiddel zijn toevlucht nemen door den proloog onecht of geïnterpoleerd te verklaren [4]), dan zal men, indien d wer-

---

1) Wat beteekent het „van" voor zijn naam? Alleen „uit Alkmaar afkomstig", of iets anders, hoogers?

2) Ex-gouverneur van René II zelf, waaraan men wellicht zou kunnen denken, kan *onze* H. v. A. althans, die na 1481 waarschijnlijk nog eenigen tijd te Utrecht woonde, wel niet geweest zijn.

3) Of tusschen Bourgondië en Lotharingen na 1477 vrede gesloten is, heb ik niet kunnen nagaan: het huwelijk van Philippa van Gelder (die in 1477 met haren broeder Karel aan het Bourgondische hof gevangen gehouden werd) in 1485 met René v. Loth. zou wel pleiten voor eene verzoening, immers voor eene toestemming van het Bourg. hof; doch de Lotharingsche hertogen zijn, als ik mij niet bedrieg, steeds den Franschen koning getrouw en dus den Bourgondiërs vijandig gebleven.

4) Indien men onder „hertog van Lotharingen" werkelijk den toenmaligen hertog van *Neder*-Lotharingen (d. i. hertog van Brabant) nl. Philips den Schoonen zou mo-

kelijk c. 1487 gedrukt is, òf naar een anderen H. v. A. moeten omzien, òf voor *onzen* H. v. A. eenen vrij romantischen levensloop moeten aannemen. Hij zou dan hetzij na zijne verbanning in 1477 niet in Utrecht teruggekeerd, hetzij na zijnen terugkeer in 1481 opnieuw verdreven zijn, en daarop, uit spijt, dat zijn loopbaan aldaar ten einde, en de Bisschop niet in staat geweest was, hem te handhaven, en bovendien door het raadsvonnis van een belangrijk deel zijner bezittingen beroofd, zich hebben aangesloten bij de vijanden van het Bourgondische huis; daar, aan het hof des hertogen van Lotharingen, zou hij, ook uit geldnood wellicht, den post van »scholemester unde tuchtlerer" over de in 1486 en later geboren prinsen aanvaard, en, met welk doel dan ook, Reinaert II met indeeling en korte glosse uitgegeven hebben [1]). Indien dit alles zich werkelijk aldus heeft toegedragen, is de door Vondel voor een tragisch persoon geëischte »staetveranderinge" in ruime mate zijn deel geweest, iets wat trouwens in die woelige Bourgondische periode hier te lande geen zeldzaamheid zal geweest zijn. Men zou dan in de glosse naast politieke toespelingen en blijken van rechtsgeleerdheid scherpe aanvallen op de hooge geestelijkheid kunnen verwachten, en, voor zoover ik kan nagaan, beantwoordt de glosse aan deze verwachting wel degelijk. Intusschen, dergelijke uitingen vindt men in elk middeleeuwsch werk en vooral in

---

gen verstaan (gelijk Prien, t. a. p. 4, noot, vragenderwijze oppert), ware de plaats van den Nederlandschen aanhanger van Bisschop David als opvoeder van den jongen, in 1487 negenjarigen hertog veel begrijpelijker. Maar dat Philips de Schoone kortweg hertog van Lotharingen genoemd zou zijn, zal wel niemand gelooven

1) Eene bijzondere aanleiding was er waarschijnlijk niet en was ook niet noodig. De Reinaert was, blijkens de prozaredactie van 1479 en den herdruk daarvan in 1485, nog steeds populair. Verband te gaan zoeken bijv. tusschen eenen *Willam die Vos*, die, van 1455—77 in Utrecht in de regeering gezeten, in 1477, als aanhanger der Bourgondische partij gevangen genomen en verbannen, in 1481 van de algemeene amnestie uitgesloten wordt, zoodat de Paus zich zelfs voor hem in de bres stelt (zie Barman, Utr. Jaarb. 3, register, op zijn naam en bovendien ald, blz. 474, 482), dus een aanvoerder der Bourgondische partij — en tusschen onzen Reinaert, ware al te avontuurlijk, al springt de naam in deze omgeving vanzelf in het oog.

de redacties van den Reinaert: zij zijn dus nog volstrekt geen bewijs van Henric's redactorschap.

Heeft men dus het recht, de beide H. v. A.'s te vereenzelvigen? De gegevens laten zich desnoods, hoewel niet zonder eenig wringen, met elkander vereenigen; doch de geheele toedracht der zaak klinkt m. i. te zonderling om waarschijnlijk te kunnen worden genoemd. »Solche vermutungen bedürfen noch grösserer sicherheit", zeg ik Grimm (R. F. CLXXII) dienaangaande gaarne na, en die kan ik helaas niet verschaffen: de HH. Muller, Gonnet en Bruinvis, archivarissen van Utrecht, Noord-Holland en Alkmaar, wisten mij over Mr. Henric niets naders mede te deelen. Ik moet mij hier dus vergenoegen met het bekendmaken van enkele nieuwe bijzonderheden en het uiten van eenige twijfelingen tegen de identiteit der beide personen. Moge een ander gelukkiger zijn en over den persoon van Henric van Alcmaer meer licht kunnen verspreiden.

Haarlem, April 1887. J. W. MULLER.

SAKSISCHE NAMEN VAN PLANTEN EN DELFSTOFFEN.

Korten tijd geleden is de boekerij der Universiteit te Utrecht verrijkt met een klein handschrift, 124 bladen groot, dat, behalve twee bladen met versregels uit lateren tijd, een medicijnboek bevat, welks schrift op de 13e eeuw als tijd van vervaardiging wijst.

Op sommige punten vertoont het eenige overeenkomst met het door Prof. K. Regel beschreven Gothaër [1]) medicijnboek, doch over het geheel wijkt het hiervan aanmerkelijk af, terwijl de overeenkomstige artikels in redactie nog al verschillen. Wellicht zal men mogen aannemen dat beide uit eene bron afkomstig zijn, waaruit ook het Wolffenbuttler hs. nog al het een en ander heeft genomen. De taal van ons handschrift wijst op de oostelijke provinciën van ons land of op de westelijke streken van Duitschland, grenzende aan Overijsel of de Graafschap Zutfen.

De vervoeging van het werkwoord is zuiver Saksisch; vormen als *tt*, *tht* voor *cht* worden meer in gedenkstukken uit die streken aangetroffen, terwijl tot in Twenthe nog heden *nicht* voor ndl. *niet* gehoord en ook in andere charters gevonden wordt. De *ch* = ndl. *k*, in dit hs. voorkomende, schijnt niet volkomen de waarde van ndl. *ch* of hd. *ch* te hebben; de *h* is hier wellicht van dezelfde waarde als in de spellingwijze *gh*: op dezelfde bladzijde toch vindt men *c*, *k* en *ch*, b.v. *merchwortelen* 102, *mercsap* 104, *die* 109, *dik* 115, *dich* 107

1) Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche sprachforschung 1878. Zwei mnd. Arzneibücher, cod chart. Goth. 980 und cod Wolfenb. 23. 3. von K Regel s 5 .

voor ndl. doek; *ôc*, *ôk* en *ôch* voor ndl. *ook* worden dooreen gebruikt. Niet onmogelijk is het echter dat het van een Duitsch voorbeeld is overgeschreven, hiervoor pleiten twee vormen nl. *trinke* en *leffele* 109 v. waarnaast 121. r. weder *lepel*.

Uit dit hs. waarvan ik in eene volgende aflevering meer hoop mede te deelen omtrent taal en inhoud, heb ik thans de namen der planten, steenen en andere stoffen opgeteekend. Eenige dezer plantnamen waren door behulp van Dieffenbach Gloss. Lat. Germ. wel te bepalen; waar deze te kort schoot, was mij een ander hs. der bibliotheek alhier van dienst, nl. Script. eccl. n° 83, dat op blz. 174 e. v. eene lijst bevat getiteld: Apothecariorum synonima, waarin naast allerlei Latijnsche benamingen de Germaansche gevoegd zijn. De lijst is door mij aangehaald als Ap. Sy.

Namen van Planten, Kruiden, enz. in hs. 414 ms. var. Utrecht.

adick (*Sambucus ebulus*) 61. r. beren de uppe deme adicke wasset.

adicwortel 8. v. nim ... adicwortelen half also vele (recept. v. oximel).

affresia (*Euphrasia officinalis*) 26. r. De sere hostet, de scal nemen lacricien, de scone si scaven, unde hertes tunghen, helpe, affresia.

afrude (*Abrotamum-averuit* Ap. Sy. 177) 75. r. afrude is het unde droghe, der vrowen moder openet se, enz. 122. r. wedder der vrowen suke: .... se scaloc seden an wine afruden.

agrimonie (*Agrimonia eupatoria*) 106. v. wan der hut ser: .... wirp dat in agrimonien. 122 r. wedder der vrowen suke: se scal oc seden an wine afruden, agrimonien.

alant (*Inula helenium*) 76. v. Alant is warm unde vuchtich, he is gût to der borst, to der lunghen, enz.

alandeswortel 107. r. wan der hut ser: .... drinch enen ghoden thoge alandeswortelen, de an wine ofte and bere soden si.

aloe paditum (*Aloe hepatica*) 10. v. dar sculttu to don alloe paditum ene halve marc wicht. 78. r. aloe paditum dat is het unde droghe, it reyneghet den magen dat hovet unde de lede, enz.

allune (*Alumen salsum* Ap. Sy. 175) 58. r. weder dat muntser van der sucht; Nim allune deme de munt to dicke is van der sucht, do dat twischen de tenen.

anis (*Pimpinella anisum*) 4. v. weder de hette: .... holpe also vele, anis also vil klene gepulveret. 20. r. van deme grawen stene: ... witkomen sat; netelensat unde anis 67. v. anis is het unde droghe, he vordrift de groven vuchticheit des minschen.

appel, apel 92. r. appel 92. v. — 22. v. sote appelle, 92. r. wirt vullicheit des kornes unde wines noch, klen apel. 92. v. vele appele wasset.

attrament (*Chalcantum*) 20. v. van deme grauen stene: ... nim attramentes also vele unde pulvere ene clene.

aurine (*Gentiana centaurium*) 3. v. gechen de hette: .... so scoltu nemen awrinen unde wermoden sat. 78 v. Aurine is twigerhande, grot unde clene. 103. r. he sede an wine polleyen aurinen, batonien. 105. v. sowe den spolworm hevet de sede awrinen mit wine.

batonie 103. r. 119. v. betonie 36. v. (lactonica 70) (*Betonica officinalis*): van der kellenden gycht: .... de neme betonien. 103. r. he sede an wine polleyen, aurinen batonien. 109. v. weder de moter: nim nacht unde dach unde wermoden, batonien.

benedicta (*Geum urbanum*) 115. v. nim wuntcrud, fenekel, benedictam.

beneriscen 58. r. (l. beverisce?) (*berberis?*) weder de kidlende gicht: Nim ruden, salwen, der like vele, nim beneriscen.

benwelle (*Symphytum officinale*) 102. r. weme de derme in de macht gath: de sede in wine polleyen, porloch, benwelle.

berenworth (*Selinum palustre — baldemonia* Ap. Sy. 197.)

24. v. ofte en minsche tobroken si: .... so scultu nemen berenworth unde helpe.

bertram, berteramen (*Anthemis pyrethrum*) 26. v. de sere hostet: du scult nemen bertram pulveret also vele also up eneme pennighe liggen mach. 52. v. dus make ene pillen:.... nim honichsem unde en clene bertrammes. 110 r. weder dat witte in den oghen: pulvere twe des berterames unde eyn del ingevers.

bete (*Beta vulgaris*) 22. v. van deme sweren in deme live: .... peper scultu vormiden .... beten unde rove, gense, enede, note unde plumen.

bevenelle (*Pimpinella satifraga*) 115. v. sut bevenellen in alden bere unde gif eme alle dage drinken.

bevergeyl (*Scrophularia minor* of *herba trifolii febrini*) 15. r. van den de sic vorvat an dranke: nim lorberen unde bevergeylen. 38. r. van der suke der vrowen: .... so scaltu nemen bevergeylen unde lorberen like vele.

beveritze (*Berberis?*) 110. v. weder de gicht: .... unde beveritze helpt oc darto gegethen. 109. r. de sede salvien, beveritzen, hintberen.

billenkrut (*Hyoscyamus niger*). 35. v. weder de kolden gicht: .... he scal nemen hedernetelen unde billenkrut like vele. 118. r. dit is aggrippa: nim billenkrut, hedernetelen.

billenwortelen 37. r. van der kellenden gicht: .... he neme billenwortelen, dranwortelen. 105. r. to deme hugen: nim billenwortelen unde make de to pulvere.

bivot (*Artemisia vulgaris*) 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: de sede in alden bere; sevenbom, sincgrone, bivot. 103. v. so welker vrowen der dat kint im deme live gestorven is, de scal to semene stoten ruden unde bivot, venecol, enz.

bladelose 34. r. (*Crassula maior — Steynbladelose* Ap. Sy. 201). Nim persikstene, holwort like vele, bladelosen unde dat witte van twen eygen. 116. r. nim .... lindenlof, bladelosen, levestok.

bli dat. s. blye (*Plumbum*) 47. v. scrif dit an blye.

blionien (*Bryonia alba*) 36. v. van der kelleuden gicht: de neme betonien, blionien.

blôtsten 46. v. (*Bolus armenus* Ap. Sy. 176) — (*Lapis haematites* Ap. Sy. 206) weder den blotganck: .... unde wriven den blotstên mit deme sape in ener scotelen.

bliwit 118. v. bensalve: nim bomolie unde bliwit.

bockeshorn (*Cassia fistula* Ap. Sy. 204) 41. v. So welliker vrowen de hevemoder klemmet umme dat herte, de scal nemen bockeshorn.

bomolie 114. v. weder dat horend: .... dar sal men in don win unde bomoly. 118. r. dyalte: ... do dar to bomolye unde sla it togadere.

bomvaren 121. v. weder de borst: nim bomvarenswortelen, nim smerwortelen, nim dranwortelen.

bomwulle (*Bombyx*) 114. r. weder dat horend: des morgenes sal men dat ut wisken mit bomwullen.

bone (*Phaseolus vulgaris*) 63. v. weder den brant: nim bonin unde sud de also langhe dat du de oversten hut afdrucken moghest.

bonenstro 40. v. so welich vrowe vorvroren is an deme kindelbedde .... de scal nemen erwstenstro, bonenstro, wickenstro.

born (*Aqua*) 35. r. en salve: .... so dwa he de öghen mit kolden borne, do den darna rosenwater in de öghen. 115. r. nim linsat unde sut dat sere mit borne.

botter, boter 63. v. weder den brant: .... unde nim meyghesche boteren unde luttere de an watere van deme solte. 81. r. make negen köken van weteme mele unde bestrike de mit botteren. 117. r. nim olde boteren unde smelte de.

bramberensap (*Rubus fructuosus*) 109. v. unde drinch der bramberen sap.

dachtelensten (*Achates?*) 84. r. Nim en dachtelensten unde scaf dar af an ber unde gif ener vrowen drincken de des kindes nicht ghenesen kan.

darenwortelen (*Conyza squarrosa*) 31. r. van der adheren: .... he neme darenwortelen.

dranwortelen 37. r. van der kellenden gicht: .... he neme billenwortelen dranwortelen. 117. v. dyalte: ... nim dranwortelen. 121. v. weder de borst: .... nim smerwortelen, nim dranwortelen.

diadragantum 26. r. de sere hostet: .... so is de gut to helpende met desseme drierhande lactuarium: diapendium, diadragantum unde penic.

dyalte 24. r. (uit altheawortel) ofte en minsche to broken si: .... du scult die sere smeren mit dyalte. 117. v. dit is dyalte: etc.

diapendium 26. v. s. diapendium diadragantum unde penic.

dyorenticum 39. v. van der suke der vrowen: .... eyn pulver het dyorenticum.

dragantum, dragant *zie* naderwort. (*draguntea-aderwort*, *drakenwort* Ap. Sy. 187 en 230) 4. v. dragant eyn half lot wicht. 78. v. scal men dar to don mastix ofte dragant. 120. r. dragantum.

driakel 47. v. (Theriakel) so we ene fistelen an der wanget hevet: de neme driakelcrut unde stote dat an eneme mosere. 48. r. adderbeet — men neme driakel..

ekenlo 32. r., weder den harworm: .... twige des daghes wasche it mit ekeneme lo. 33. r. Weder dhe varenden: .... scave eme dat pulver in dat sere unde waschet ene des avendes unde des morgens mit ekenlo.

elhorn 14. v. (*Sambucus nigra*) *hollenderen holt* (2e *hand*) dat is elhorn efte vleder 58. v. weder de kolden gycht: nim elhorn. 80. v. elhorn, naderwort ghesneden unde scaven.

elren lof (*Betula alnus*) 32. r. iunck elrenlof scultu bernen to pulvere, so wor en ser is dat nen salve helen kan.

embrenwortelen (*Solanum quadrifolium bacciferum*) 22. r. van deme sweren in deme live: .... so scultu nemen embrenwortelen, naderwortelen.

emeteneyere 114. r. weder dat horend: .... efte men sal nemen emeteneyere, vrowenmelch, porrolokis sap unde segen gallen.

engever (*Amonum zingiber*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: he scal nemen enghever, galegan, pardiscorne. 69. v. enghever is to manegken dinghen gût nutteren getten ofte sloken. 110. r. weder dat witte in der oghen: pulvere twe des betterames unde eyn del ingivers. 121. r. ingibe conditum: .... unde engever dat verde del.

eppesat (*Apium graveolens*) 109. v. weder den bucbete: pulver peper, eppessat enz.

erwitte 22. v. 119. v. walesce erwite 53. v. (*Pisum*) — 22. v. visch, loc, erweten scult tu vormiden. 119. v. weder dat water: nim varn ... grone erwitte an scoden. 53. v. unde make de pillen dat se werden also walesce erweten.

erwitenstro 40. v. so welich vrowe vorvroren is an deme kindelbedde .... de scal nemen erwitenstro, wickenstro.

esela (*Euphorbia esula*) 18. r. van der ro spise: ... so scalt tu eme des pulveres gheven van der esela ene halve walnut scelle vul in deme oximelle.

esclaminor 10. r. (*Chelidonia?*) Dit is en drank: Nim esclaminor dat krud.

espenlof (*Populus tremula*) 35. v. so we de kolden gicht hevet de scal in deme meyghe nemen espenlof unde scal dat seden.

etek (*Acetum*) 9. r. dre bekere godes etekes. 21. r. senep unde etek is eme bose. 107. v. make heden nat in starkem eteke.

galigan (*Maranta galanga*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: .... he scal nemen enghever. galigan enz. 67. v. galigan is het unde droge he reyneghet den maghen van den bosen flecma.

gartkomensat 39. r. (*Carum carvi; Cuminum alexandrinum* Ap. Sy. 201. van der vrowen suke: nim venecolsat, peterciliensat, gartkomensat.

(gentiaan) enciane (*Gentiana lutea*) 16. v. van der ro spisen: de scal nemen encianen unde scal se eten.

gerste 108. (*hordeum vulgare*) v. theghen de spruten des antlates: .... nim fenugretum unde gersten.

gerstenber 21. r. van deme grawen stene: he scal vormiden nige ber unde gerstenber.

gerstenmele 64. r. weder den swellen: Du scolt nemen duvenmist unde gerstenmele.

gerstenmolt 106. v. van der hutser: de scal nemen gerstenmolt, bruwe dar af ber dat dicke si.

gest 21. r. he scal vormiden nige ber unde gersten ber, gest unde eygersupent.

gerstenstro 31. v. so welich minsche de harworm hevet de scal nemen gerstenstro unde bernen dat to oselen.

grensich (*Potentilla anserina*) 118. r. Dit is agrippa: nim hedernetelen like vele unde grensinck.

spanes grone (*Cortex eris* Ap. Sy. 175) 32. r. weder den harworm: .... spanes grone unde pulvere dat klene.

hart (*Resina*) 115. v. 2 maal. van der salven: nim alt smer unde smelte dat unde luttere dat van deme solte unde do dar hart to. — .... dat stot to semene an eme mosere unde do it to deme smolte unde to deme harte.

haverber (*Avena sativa*) 12. v. goden win scal he drinken, god wetenber eder haverber.

havergrutte 3. r. gechen de hette: dunne havergrutte sere soden sint eme och got.

haverstro 57. v. van deme vlote der brust. nim haverstro unde berne dat to aschen. 109. v. van den bladeren: .... dat de asche si van haverstro ghebrant.

hede (*Stuppa*, *werk*) 30. v. Nim heden van vlasse unde legge de darin. 83. v. unde nim heden unde make enen plaster darvan. 43. r. dhe open is twischen velle unde vleysche: de neme heyden unde sprochwiden.

hedernettele 35. v. (*Archangelica urtica urens*) weder de kolden gicht: he scal nemen hedernetelen unde billenkrut. 106. v. wan der hut ser: .... nim hedernettelen unde solt. 118. r. nim billenkrut, nim hedernetelen like vele.

helpe, holpe 4. v. (*Marrubium vulgare*) gechen de hette: .... ysopen en half verdinc wicht, holpe also vele. 24. v. ofte

en minsche tobroken si: so scolt tu nemen berenworth unde helpe. 120. r. fiolen, helpe suddistelen, lungewort.

hertes horn (*Cochlearia coronopus*) 20. v. van deme grawen stene: .... du scult nemen crevetes steyn unde herteshorn.

hertistunghe (*Asplenium scolopendria*) 4. v. gechen de hette: .... so scal men nemen hertestunghen. 76. r. celeya ... dat is lic der hertistunghen. 82. r. van der lungen: .... de scal seden an watere lacricien, hertistunghen. 120. r. nim hertistungen enen halven verdinc.

heslin-, hesline somerloten 48. r. (*Corulus*) so wene en adhere ofte en slange gesteket: ... de neme hesline somerloten unde hete de an deme vure.

hintberen 109. r. van den bladeren: sweme de bledere in deme antlate uplopet unde werdet de roven, de sede salvien, beveritzen, hintberen.

withofkomensat (*Cuminum cyminum*) 20. r. van deme grawen stene: nim ... mercsat, withofkomensat.

hollender (*Sambucus*) 14. v. de sik vorvat an dranke: nim hollenderen holt (dat is elhorn efte vleder).

hollenderes wortelen 8. v. oximel: nim venicoles wortelen .... hollenderes wortelen eyn clene, redic wortelen.

holwort (*Aristolochia clematitis*) 34. r. en salve: nim persikstene, nim holwort like vele. 72. r. Holwort is twierhande, de ene is senewalt, de andere lanch.

honich, honeg — homelenhonich 35. v. — 9. r. do dar to enen beker honeges. 35. v. en oughen bote: nim hasen braghen unde homelen honich.

honighsem 57. v. weder den snuven: .... nim honighsem unde make dat even dicke; lat dat stan achte daghe.

hoppe (*Humulus lupulus*) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden, grone wicken unde hoppen. 60. r. en gut bote den vrowen: .... reynevanen hoppen, sud dat an en une ketele.

hor (*lutum*) 52. v. weder dat swellen in deme halse: nim dat witte hor van ener gans, tempere it mit bere.

h u n s w a r f (*Digitus veneris, cinoglossa*?) 116. r. van der salven: .... nim nachtscaden, crucewort, hunswarf.

h u s l o k (*Sempervivum tectorum*) 30. v. van deme hovetsere: de neme ruden unde huslok 105. r. to deme hovede: ... darna neme he fiolenwater unde huslokes sap. 116. r. van der salven: .... levestok, venecol, huslok allike vele, stot dat.

i n g i b e c o n d i t u m 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: .... du scult eme geven eyn lactuarium, dat het ingibe conditum. 121. r. *dit is* ingibe conditum.

i s e r n e h a r t (*Verbena officinalis*) 122. v. swelich vrowe des kindes nicht nesen mach, der sal men seden bivot ofte iserne hart.

i s o p e (*Hyssopus officinalis*) 101. r. Isope is heit unde droge ... is gut der bosen lungen unde weder den bosen adhme enz.

c a l i a n d e r e s s a t. (*Coriandrum saturim*) 20. r. van deme grawen stene: .... nim wegebreden sat, saxifrican sat, calianderes sat unde pendela.

k a m f e r (*Camphora* A p. Sy. 249) 34. r. en oughen bothe: .... du scult nemen kampferes so grot, dat do eme des avondes in de ougen.

c a r d e m o m e n (*Amonium cardamonium*) 67. r. cardemomen sterket den maghen, se dowet de spise.

c a s r a f i s t u l a 4. v. k a s t i f i s t u l a m 120. r. (*Cassia fistula — Bencrut, bockeshorn* A p. Sy. 248) 4. v. gechen de hette: ... cassiafistula also vele. 120. r. kastifistulam, dragantum, rosen.

c e d u a r e (*Amonium zedoaria*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: .... he scal nemen enghever, galigan, pardiscorne, zeduar. 69. v. ceduare is gût ghegetten.

c e l e y a (*Aquilegia vulgaris*) 76. r. celeya is ein crud dat wasset opper heyde, dat is lic der hertistunghen.

k e r n e m e l i c 18. v. he scal vormiden ... allerhande melic, sunder kernemelic

k e s e l i n g h e (*Lapis silex*) 42. v. weder dat water: Nim nat sant ut deme watere unde grawe keselinghe unde graf de uter erde.

circollen (*Timbra* sarcol Ap. Sy. 252) 108. r. chegen de antlates vlecke: nim ossengallen, do dar to circollen.

klie (*furfur*) 108. v. chegen de antlatesvlecken: .... so werp dar in en luttel wetener clien. 41. v, nim popelen, weten clyen.

klufloc 55. v. clufloch 102. r. (*Allium sativum*) 55. v. en pille: nim bevergeylen unde klufloc. 102. r. he sal och seden an wine: swavel, clufloch.

cobeben (*Piper cubeba*) 67. r. cobeben sint gût, se maket bliden môt se gift göden lucht deme munde.

comene (*Cuminum*) 68. v. comene is het unde droghe, he vordrift de bosen winde des maghen. 80. v. swe nicht wol pissen en mach: de scal stoten comen.

copilla 120. r. Dit is en vullenkomen sirop: nim hertestunghen enen halven verdinc, copillam, polipodium.

koperok (*Vitreolum album sive galitzansteyn* Ap. Sy. 176) 34. r. en salve: koperrokes so vele, so en doder van eneme eyge. 51. r. Soweme de senen untwi chehouwen sin: so nim koperoc gelutteret. 110. v. weder de vinnen: .... stot dar to copperroc.

crevetessteyn 20. v. van deme grawen stene .... du scult nemen crevetessteyn unde herteshorn.

kristiane (*Astragalus glycyphyllos*) 120. r. dit is en vullenkomen sirop: nim hertestungen .... lacrisien, kristianen.

crucewort (*Senecio vulgaris*) 116. r. van der salven: .... nim nachtscaden, crucewort, hunswarf.

quede (*Pirus cydonia*) 33. r. so weme de vote utvallet an stucken: de scal nemen queden unde scal de an klenen pennighen sniden. 114. r. weder dat horent. .... de sal ene witte gans vullen mit eme witten ale unde mit twen queden.

lacrisie (*Glycyrrhiza glabra*) 29. v. van deme hughe: ... eten sucker unde lacricien, 67. v. Lacriscie is ghetemperet ... se is gut weder den husten. 82. r. van der lungen; ... de scal lelen an watere: lacricien, bertistungen. 120. r. lacrisien, kristianen.

lacricien sap 120. r. lungewort, lacriciensap desser allike vele.

lactonica (l. Batonica) 70. Lactonica is het unde droghe, he is gût mit wine unde mit honighe druncken weder dat water.

leverblome (*Anemone hepatica*) 3. v. gechen de hette: .... dar scolt tu to don leverblomen.

levestok (*Ligusticum levisticum*) 101. v. Levestok is heyt unde droghe, he dowet wol de spise. 116. r. van der salven: nim .... bladelosen, levestok, venecol. Vgl. lubistoch.

levestockes wortelen 8. v. oximel: .... levestockes wortelen also vele, mercwortelen. 30. v. van deme hovetseere: .... de neme ruden unde huslok, levestockes wortelen.

lin. 102 r. weme dat lif sere dun is: .... he scal och nemen gerstenmele unde lin.

lilienwortelen (*Lilium candidum*) 81. v. van deme swele: .... so stot.

lilienwortelen unde van popelen. 102. r. weme dat lif sere dun is: .... unde lin unde de wortelen van der lylien.

lindenlof 116. r. (*Tilia*) van der salven: .... nim iunc lof van sprocwiden, lindenlof, bladelosen, levestok.

linsat 115. r. Nim linsat unde sut dat sere mit borne unde wrinc dat dor enen duch.

lodeke — slichte lodeke (*Rumex acutus*) 43. r. dhe open is twischen velle unde vleysche: .... du scult nemen slichte lodeken wortelen. 107. v. Nim de wortelen van der smalen slitten lodeken.

loc (*Allium porrum*) 12. v. du scult molken unde lok unde anetvochele unde gense vormiden. 22 v. van deme sweren in deme live: .... erwiten, loc scult tu vormiden.

lorbeer (*Laura nobilis*) 15. r. van den de sich vorvat an dranke: .... nim lorberen unde bevergeylen. 105 r. to deme hovede: de neme polleyen unde lorberen. 38. r. van der suke der vrowen: ... so scaltu nemen bevergeylen unde lorberen.

lortha 23. v. (in margine: *dat is loreberen olye*) dit is van

der milten bote: .... so scultu nemen lortha unde scult dic bi deme vure mede smeren.

l o v e n g e l (*Lavandula spica*) 38. r. van der suke der vrowen: .... so scaltu nemen bevergeylen unde lorberen like vele; do darto lovengele twie also vele.

u b i s t o c h (*Ligusticum levisticum*) 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: .... ofte se stote muchwort, lubistoch, sevenbom.

l u b b e s t o c s a t 20. r. van deme grawen stene: .... so nim petercilien sat unde lubbestoc sat.

l u m e k e n 122 r. 41. r. l u m e k e n n o r t m a n e n 119 r. (*Veronica beccabunga*) 41. r. so welich vrowe vervroren is an deme kindelbedde: .... se scal lumeken seden mit gronen swinen smolte. 122. r. weder de borst: sut lumeken unde bade de borst daarmede. 119. r. weder de moter: .... so scal se seden an watere lumeken nortmanen.

l u n g e w o r t (*Pulmonaria maculata*) 120 r. dit is en vullen komen sirop: .... sudistelen, lungewort, lacriciensap.

m a n d e l e 3. r. gechen de hette: mandelen, moseken is eme got.

m a r c e d o n i e (*Macedonicum-kervel*) 36. v. so we de hevet (de kellende gicht) .... de neme betonien, blionien, marcedonien.

m a r r o b i u m (*Marrubium vulgare*) 60. r. en gut bote den vrowen: .... nathtescaden, marrobium.

m a s t i x (id. a. bertram) 77. v. mastix met colden watere drunken sterket sere der maghen. 78. r. mastix is gut den luden mit den bosen kenebacken. 78. v. scal men dar to don mastix ofte dragant.

m a t e r n e (*Matricaria parthenium*) 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: de sede in alden bere sevenbom, sincgrone, bivot, popelen, materne.

m e d e k e (*Erythrodanum*) 81. r. weder den scitten: ... de neme negen medeke in der erde unde berne de to pulvere.

m e g h e d e b l o m e (*Camomillus*) 32. v. weder de varenden:

.... sint se eme utgebroken dat se siget so scal he nemen meghdeblomen.

melic 68. r. melich 79. v. — 68. r. anis: den vrowen oket he de melic. 79. v. wil se dat de melich vorga.

mente (witte —), minte. 100. r. (*Mentha silvestris*) witte minte is heit unde droge, se sterket den magen.

mercsap (*Sium latifolium*) 104. v. deme de nese gerne blodet, de drinke mercsap. 105. v. de drovich is de drinke stedes mercsap.

mercsat 20. r. van deme grawen stene: .... nim lubbestocsat, mercsat, wit hofkomensat.

mercwortel 8. v. merchwortel 102. r. 8. v. oximel: nim venicoles wortelen unde petercilien wortelen like vele, mercwortelen also vele. 102. r. weme dat lif sere dun is: de scal stoten vencoles wortelen, merchwortelen.

morate 74. r. (*Cochlearia amoracia*) (Rude) mit moraten sape unde mit honighe menghet.

minium (rot) 119. r. weder den bucbete: de neme rot minium unde wrive dat mit wine.

moseke 3. r. gechen de hette: .... mandelen moseken is eme got. 27. r. de sere hostet: .... so welikerhande moseken ofte vleysch ghe nuttechet.

muchwort? 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: .... ofte se stote muchwort, lubistoch.

muschate (*Myristica fragrans*) 41. v. so welicer vrowen dat herte wateret unde kranc is, de neme muschaten. 66. v. muschaten blomen is het unde droghe; se sterket de leveren unde de milten.

muschatenblomen 41. v. so welker vrowen dat herte wateret unde kranc is de neme muschaten unde muschatenblomen.

nacht unde dach (*Parietaria officinalis*) 13. v. Dhu scult nemen nacht unde dach, de hebbet gele blomen unde blawe. 119. r. Nim nacht unde dach unde wermoden.

nachtschade (*Solanum nigrum*) 116. r. van der salven:

.... nim nachtscaden crucewort, hunswarf 60. r. en gut bete den vrowen: nim bivot, petercilien wortelen, nathtescaden.

naderwort (*Serpentina herba — dragantea* Ap. Sy. 187) 22 r. van deme sweren in deme live: so scult tu nemen embrenwortelen, naderwortelen 40. r. van der suke der vrowen: naderwort, bevergeylen, lorberen. 80. v. so we nicht to stole gan en mach: .... elhorn, naderwort.

n'egheleken 67. r. (*Caryophyllus aromaticus*) Negheleken sint het unde droghe, se sterket den maghen, de leveren unde alle de diuck.

negenkracht 43. r. (*Tussilago petasites*), Dhe open is twischen velle unde vleysche: de neme heyden unde sprochwiden, negenkracht. 119. v. scorflodeken, negencraft.

nenocwortel 60. r. (*Nymphea?*) *Additamentum by*: en gut bote der vrowen, nim bivot, petercilienwortelen.

nortman 44. r.? van der leveren: .... de neme clene popelen, nortman, warmoden like vele.

netelensat (*Urtica divica?*) van deme grawen stene:.... nim .... withofkomensat, netelensat unde anis.

note (*Nux*) 22. v. note unde plumen, berin unde honich unde sote appelle, grof brot scultu vormiden

orendula (*Eryngium-orengel, walddistel.* Ap. Sy. 193) (121. r. ingibe conditum: nim de wortelen van orendula, wassche se scone van deme saede.

ossengalle 103. r. (*Fel tauri* 207. Ap. Sy.) thegen de antlatesvlecke: geghen de bulen unde de wulle unde vlecken des antlates: nim ossengallen, do darto circollen.

ouscellen 33. v. (2) en ouchen bothe: nim ouscellen unde berne de to pulvere.

paradiscorn (*Cardamomum maius*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: .... he scal nemen enghever, galigan, pardiscorne. 59. v. weder dat water: ... nim ... peper, paradiscorn.

pedic 10. r. (*Medulla plantarum vel arborum*) dit is en drank: nim esclaminor, dat krud .... de wortelen scult tu .... scone scellen unde nemen de rinden ane pedic.

p e n i c 26. v. (*Feniculum porcinum-Penicum* Ap. Sy. 191) de sere hostet: ... diapendium, diadragantnm unde penic, desser drierhande lactuarium.

p e n d e l a (*Filopendula* Ap. Sy. 207) 20. v. van deme grawen stene: .... calianderes sat unde pendela.

p e p e r (*Piper nigrum*) 22. v. van de sweren in deme live: .... peper scultu vormiden. 59. v. weder dat water; .... nim peper, paradiscorn.

p e r s i k s t e n e (*Amygdalus persica*) 34. r. en salve: nim persikstene, nim holwort like vele.

p e t e r c i l i e (*Apium petroselinum*) 8. v. oximel: nim venicoles wortelen unde petercilien wortelen. 69. r. Petercilie is het unde droghe. Galienus spricht, enz. 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: de sede .... petercilien, venecol.

p l u m e (*Prunus domestica*) 22. v. van deme sweren in deme live: noten unde plumen .... scult tu vormiden.

p o l i p o d i u m (*z. varn*) 120. r. dit is en vullenkomen sirop: nim hertestungen enen halven verdinc, copillam, polipodium.

p o l l e y g e n - p o l l e y e n. (*Mentha pulegium*) 27. r. Nim salvien unde polleygen. 102. r. de sede in wine polleyen, porloch. 105. r. de neme polleyen unde lorberen.

p o p e l, p o p p e l (*Populus nigra*) 44. r. Van der leveren: .... de neme clene poppelen 61. v. weder den vorstal: nim popelen 81. v. van deme swele: so stot lilienwortelen unde van popelen. 103. r. de sede in alden bere: .... bivot, poppelen, materne.

p o p e l i o 31. r. (id.) van der adheren: .... unde bestrike dat swel mit popelionen.

p o r l o c 122. r. p o r l o c h. 102. r. p o r r o l o k i s sap. 114. r. (*Allium porrum*) 102 r. deme de derme in de macht gath: de sede in wine polleyen, porloch. 122. r. weder der vrowen suke: .... porloc mit petercilien. 114. r. weder dat horent: .... vrowen melch, porrolokis sap.

p o r s (*Myrica gale*) 75. v. Pors is colt unde droghe, he vordrift de hette van deme hovede.

radehelen (*Agrostemma githago*) 35 r. en oughen bote: de neme radehelen unde binde se umme den hals. 49. r. van den wunden: ... nim rot wuntkrut unde radehelen.

redik (*Raphanus sativus*) 29. v. van deme hughe .... so scultu eme gheven redik.

redicwortelen 8. v. dus maken en oximel: .... redicwortelen, swerdelen wortelen.

reynvane (*Tanacetum vulgare. Reynvayn = artemisia domestica matricaria media, Herba Marie maior*, Ap. Sy. 177) 111. v. deme de luse de maghen eten: gif em den reynvanen in deme Meyn nutteren drinken.

relik 115. v. (vide rolik) van der salven: ... ribwort unde reliken, dat stot to semene.

ribwort (*Plantago lanceolata*) 115. v. ribwort unde reliken, dat stot to semene an eine morsere.

roghenmel (*Secale cereale*) 11. v. du scult nemen roghen mel unde maken eynen koken unghesolten.

rolikensap relike (*Achillea millefolium* Ap. Sy. 186) 104. r. to deme siden ovele: drink rolikensap mit wine, dat helpet ane twivel.

roreswortelen (*Arundo donax*) 102. v. Sweme en pil efte en dorn in deme live steket: de neme unde stote roreswortelen.

rose 3. v. so scolt tu nemen aurinen unde wermoden sat unde droge rosen. 73. r. de rose is colt unde droghe, se is gût geroken den luden.

rove 22. v. (*Rappa-Navis* Ap. Sy. 185) van deme sweren in deme live: .... beten unde rove .... scult tu vormiden.

rude (*Ruta graveolens*) 30. r. van deme hovetsere: .... de neme ruden. 58. r. weder de killende gicht: nim ruden. 103. v. to semene stoten ruden unde bivot. 116. v. gicht salve: nim salvien, ruden, sevenbom.

safferan, sofferan (*Crocus sativus*) 27. r. de sere hostet: nim salvien unde polleyen like vele, unde pulvere dat, sofferan also vele. 80. v. swe nicht wol pissen en mach: de scal stoten

comen unde leghen sapheram an win. 100. r. Sofferan is hert unde droge .... efte men den sofferan etet mit der spise.

salvie, salue (*Salvia officinalis*) 27. r. Nim salvien unde polleygen. 74. r. van der salvien: Salvie is het unde droghe, se is gut der leveren etc. 121. En salve nim III saluen wortelen unde sede dat.

salsmer 43. r. (*robbentraan*). Dhe open is twischen velle unde vleysche: .... du scult rede hebben salsmer.

sancamedia 36. v. van der kellenden gicht en bote: ... de neme marcedonien, sancamedia.

saturea (*Scaturea*) 104. r. neset se dar van drade, se drinke satuream. — deme de milte to grot is, de drinke stedeliken satuream mit warmen watere.

saxifricansat (z. *Stenbreke*) 20. r. van deme grawen stene: .... nim wegebredensat, saxifricansat.

seblad (*Nymphaea* Ap. Sy. 183) 13. v. Wiltu deme minschen helpen van der suke de ene is angewassen, so scoltu nemen seblades wortelen.

segengalle 114. v. weder dat horent: .... efte men sal nemen emeten eyere, vrowenmelch, porrolokessap unde segengallen.

senep (*Sinapis*) 21) 21. r. senep unde etek is eme bose.

senepmolen 49. r. nim fenekel unde make et dor ene senepmolen.

sentauria 110. r. (vgl. *aurine*) deme de oghen ioken: Der sede sentauriam in virnen wine.

sevenbom (*Juniperus sabina*) 103. r. welich vrowe der blomen nicht en hevet: de sede in alden bere sevenbom. 116. v. gichtsalve: nim salvien, ruden, sevenbom.

sindowe 41. r. *Drosera rotundifolia*, *Alchemilla vulgaris*, *Leucopedion* Ap. Sy. 192. So weliker vrowen de aderen bestoppet sint, dat se nene vrucht untfan mach: de scal nemen sindowen. 122 r. weder der vrouwen suke: .... se scal oc seden an wine afruden, agrimonien, batonien unde sindowen.

sincgrone (*Vinca minor*) 103. r. welic vrowe der blomen

nicht en hevet: de sede in alden bere sevenbom, sincgrove, broot.

sipolle (*Allium cepa*) 114. v. ofte mesal enen sipolen boven afsniden.

sceven 115. r. (voor een benwond) make enen knust van linenen doke unde bint dat mit den sceven.

skervel 114. v. wringen dat dor enen doch an enen gropen skervel.

scode (de bast) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden, grone erwitte an scoden.

scorflodeken (*Rumex acutus?*) 119. v. weder de moter: .... sprocwiden, scorflodeken, negenkraft.

slee (*Prunus spinosa*) 77. r. De slen sint gût, colt sint se unde droghe; van den spricht Dyascorides etc.

smerle (*Amarillus*) 33. v. so we hat en seren vingher: de scal nemen smerlen unde scult de tospliten, leghen eme up den vingher.

smerwortel 121. v. weder de borst: nim bomvarenswortelen, nim smerwortelen.

smolt 8. 2. en supent maken: vet mit smolte. 58. v. nim olt swinen smer, smelte dat, nim smolt, loghe licke vele.

solt 102. r. enz. Weme de derme in de macht gath: .... he sal ook seden an wine swavel, cluflock unde solt.

sprocwide 116. r. 119. v. sprochwide 43. r. (*Salix fragilis*) 43. r. dhe open is twischen velle unde vleysche: de neme heyden unde sprochwiden. 116. r. van der salven: .... hunswarf, iunc lof van sprocwiden. 119. v. weder de moter: nim nacht unde dach unde weermoden, batonien, sprocwiden.

stenblome 48. v. (*Melissa calamintha?*) so welich wunde inwort geblot hevet: de neme stenblomen unde seden de an wine.

stenbrekensat (*Saxifraga granulata*) 59. r. weder de kolden gycht: nim peterciliensat, mercsat, stenbrekensat.

storit (*Styrax officinalis*) 17. r. van der ro spise: ....des verden daghes scolttu nemen storit also grot also eyn iung he-

neney. 18. r. Is de minsche also kranc dat tu eme nicht en dorst storit geven, so gif em esela drank.

s u d i s t e l (*Sonchus oleraceus*) 120. r. dit is en vullenkomen sirop: .... rosen, fiolen, helpe, sudistelen.

s u n d e r c l o t 42. v. (*Ferrugo calctuton*) weder dat water: .... nim sunderclot uter smede unde make den steyn unde sunderclot gloghendich. 56. v. do dar in glogendhe sunderclote.

s u r d e g h 106. v. (*Fermentum-suerdeich* A p. S y. 208) wan der hut ser: .... nim hedernethelen unde solt, eyn luttel sures deghes.

s w e r d e l e n w o r t e l (*Iris pseudacorus, Gladiolus domesticus-sweerdel* A p. S y. 180) 8. v. dus maken en oximel: .... redicwortelen, swerdelenwortelen.

s w e v e l 107. v. swavel 102. r, — 102. r. Deme de derme in de macht gat: he sal och seden an wine swavel, clufloch unde solt. 107. v. Nim swevel, stot ene clene.

v a r n (*Polypodium filix*) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden.

f e n e k e l 115. v. v e n e c o l 103. r. f e n e c o l 79. v. (*Anethum foeniculum*) 79. v. wil de vrowe vele melich haven: de neme fenecol. 104. r. welich vrowe en dot kint: .... de scal to semene stoten ruden unde bivot, venecol efte anis. 115. v. van der salven: nim wincrud, fenekel.

v e n e c o l e s w o r t e l 102. r. weme dat lif sere dun is: de scal stoten venicoles wortelen.

f e n u g r e t u m 108. v. (*Trigonella foenum, fenum grecum*) theghen de spruten des antlates: .... nim fenugretum unde gersten. 118. v. nim.

v i f f o l t i r 62. r. (*Pentophyllon vyffblatcruit* A p. S y. 255) weder den vorstal: .... is it in deme wintere so nim watich viffoltir.

f i o l e (*viola odorata*) 4. v. rosen eyn lot wicht, fiolen also vele 74. v. fiole is colt unde vuchtich. 120. r. dit is en vullenkomen sirop: rosen, fiolen, helpe.

fiolenwater 104. v. to deme hovede: de dwa dat vorhovet dicke mit colden watere, dar na neme he fiolenwater.

vilspane 38. v. weder der vrowen suke: .... de scal nemen vilspane van ijseren.

vilt 51. v. (*filtrum*, *cento*) dar en ben untwei is: .... leghe den vilt in de schenen unde leghe den vot uppe de dekene.

vleder (*Sambucus*) glosse op blz. 14. r. by hollenderen holt.

fumusterre 73. r. fumester 21. r. (2) (Diefb. 251 *fumiterra* nl. *nonnenkrudt*) 21. r. Van deme grawen stene: .... so scult tu nemen fumesterre unde scult dat pulveren. — So scal he des fumester eynen goden toghe drinken. 73 r. fumus terre is warm unde droghe ....

walnut 10. v. (*Juglans regia*) unde scult des pulveres dar in don ene halve walnut scellen vol. 43. r. nim also vele geghen ene halve walnut scelle vul.

walrave(?) 22. r. van deme sweren in deme live: so scultu nemen embrenwortelen .... bevergeylen, walraven.

wepdorn 116. r. (*Rosa canina*) van der salven: nim dat lof van deme wepdorne unde stot dat mit reyneme smolte.

wegebrede (*Plantago maior*, *Arnoglossa*) 71. v. van der wegebrede: de weghebrede is kolt unde droghe; dor dat droghet se vule wunden.

wegebredensat 20. r. van deme grawen stene: nim wegebreden sat, saxifrican sat.

wermede 75. r. weermode 119. v. warmod 44. r. wormede 60. r. (*Artemisia absinthium*) 3. v. gechen de hette: ... so scolttu nemen aurinen unde wermoden sat 44, r. van der leveren: de neme clene poppelen, nortman, warmoden like vele. 60. v. en gut bote den vrowen: .... snd wormeden in olden bere. 75. r. wermede is het unde droghe, se vordrift och den slim van deme munde des maghen. 119. v. weder de moter: nim nacht unde dach unde weermoden, batonien.

wetenber (*Triticum sativum*) 12. v. goden win scal he drinken; god wetenber eder haverber.

wigle 43. r. (*salix?*) dhe open is twischen velle unde vley-

sche: de neme heyden unde sprochwiden, negenkratht mit der wiglen like vele.

wicke (grone-) (*Vicia*) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden, grone erwitte an scoden, grone wicken.

wickenstro 40. v. weder de suke der vrowen: .... de scal nemen erwtenstro, bonenstro, wickenstro unde seden dat in eneme ketele.

wuntcrud (*Veronica officinalis*) 115. v. Nim wuntcrud fenekel, benedictam, ribwort unde reliken. 49. r. von den wunden: .... nim benedictam, nim rot wuntcrut.

wintworpe (*Bilio?*) 32. v. weder de varenden: so weme de varenden utbreket de neme wintworpe.

wiswort (*Convallaria polygonatum*). Dit is en drank, den de minsche drinken scal: .... du scult nemen wiswort unde scellen de wortelen unde droghen de.

zenneu' (?) [1]) 22. r. van deme sweren in deme live: .... so scult tu nemen embrenwortelen, naderwortelen, zenneu', bevergeylen.

Utrecht, 20 Dec. 86.

J. H. GALLÉE.

EEN FRAGMENT VAN DE TWEEDE VERTALING DER ROSE.

In de boekerij der Universiteit te Jena bevindt zich een perkamenten blad, met Middelnederlandsche verzen beschreven. Door vriendelijke bemiddeling van Prof. Fr. Kluge, aan wien ik deze mededeeling te danken had, werd mij dat blad door

1) Niet duidelijk leesbaar.

het Bestuur der bibliotheek welwillend toegezonden, om het te onderzoeken en ten nutte onzer letterkunde aan te wenden. Het bleek mij van genoegzaam belang, om den inhoud hier aan mijne vakgenooten bekend te maken.

Het is een blad van een handschrift in klein-folio, met helderzwarten inkt zeer duidelijk geschreven. Elke bladzijde bevat twee kolommen, elke kolom 40 regels: het geheel telt dus 160 verzen. In den loop des tijds heeft het veel geleden. Een roekelooze boekbinder heeft het blad om den rug van een boek geslagen, zoodat het middelste gedeelte den rug bedekte en de bovenste en onderste kanten tot schutbladen dienden. Daardoor zijn vs. 61—66 en 100—105, maar vooral vs. 20—25 en 141—145 erg beschadigd. Nog ziet men er de koorden in afgedrukt, die bij het innaaien van het boek dienst hadden gedaan. Van vs. 20—25 is zelfs het grootste gedeelte weggescheurd. Gelukkig zijn de overige verzen grootendeels ongeschonden en nog volkomen leesbaar.

Uit den inhoud bleek mij aanstonds, dat het fragment een deel heeft uitgemaakt van eene vertaling der *Rose*, en wel van de tweede bewerking, waarvan Verwijs in zijne uitgave eenige andere overblijfselen heeft medegedeeld (bl. 245—258). Ons fragment is vertaald naar den Franschen tekst uit het eerste gedeelte van den Roman, door Guillaume de Lorris bewerkt, en wel naar vs. 2516—2634, bl. 82—86 der uitgave van Fr. Michel. Het beantwoordt aan vs. 2500—2648 der vertaling van Heinric van Aken.

Een paar fragmenten van deze tweede bewerking, uit twee dubbele bladen bestaande en te zamen 640 verzen bevattende, zijn sedert 1863 in mijn bezit en door mij aan Verwijs ten gebruike gegeven, die ze op bl. 249—257 liet afdrukken. Zij waren omstreeks 1825 door mijn Vader, Dr. A. De Vries te Haarlem, losgemaakt uit den band van een hem toebehoorend exemplaar van den *Fasciculus Temporum*. Naar een afschrift van Bilderdijk reeds in 1840 uitgegeven door Clarisse in De Jager's *Taalk. Mag.* III, 163—222, zijn zij eerst later door

Jonckbloet als gedeelten der *Rose* herkend [1]) en door Verwijs in zijn werk opgenomen. Merkwaardig nu mag het heeten, dat het te Jena gevonden blad ongetwijfeld tot hetzelfde handschrift heeft behoord als die vier onder mij berustende bladen. Dezelfde soort van perkament, dezelfde grootte, hetzelfde letterschrift, gelijk getal van kolommen en verzen, en in beide dezelfde eigenaardigheid, dat de groote letters, die bij elke alinea behoorden te staan, wel op den kant door eene kleine letter aangewezen, maar later niet door den rubricator zijn ingevuld. Beide hebben derhalve deel uitgemaakt van denzelfden codex en nu, na eeuwenlange scheiding, elkander voor een paar weken op mijne schrijftafel ontmoet, — doch om straks daarop weder voorgoed te scheiden! Het ééne blad gaat naar Jena terug, de vier andere worden door mij aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde afgestaan, om voortaan in hare bibliotheek rustig bewaard te blijven.

Ik laat hier het nieuwgevonden fragment volgen met de noodige opheldering ter toelichting van de min of meer duistere plaatsen, voor zooverre de vergelijking van den Franschen tekst en van de vertaling van Heinric van Aken mij daartoe in staat stelde.

Leiden, 3 Sept. 1887.

M. DE VRIES.

---

a. . . . . . groete droefheit mijn,
. . . . . nc ghesijn [2])
*I*n dit bedde, daer ic ne mach
Ruste hebben nacht noch dach.
Met sulken rouwe, met sulker clage
Saltu den nacht al toten dage

1) *Geschiedenis der Mnl. Dichtkunst*, III, 337. Verg. *Taalk. Mag.* III, 315.
2) Denkelijk aan te vullen: *Daer in ic hebbe lanc ghesijn.*

Overliden, dat seggic die,
Kendic [1]) der minnen sede nie.
Maer oftu danne ne moges niet
Langer liggen in dit verdriet,
Du salt opstaen ende di gereden,
Cousen scoyen ende cleeden,
Eer du sies die dageraet,
Ende gaen henen, dats mijn raet,
Stillekine, alst ware een dief,
Ten huus wert daer du heves een lief.
Als du daer voren comen best [2]),
So saltu sien oest ende west
. . . . . emen hevet gesien,
. . . . . t ganc vort mettien
. . . . . chter . . .
. . . . . men v . . .
. . . . . daet . . . .
. . . . . *sade* . . . .
. . . . . n of . . es vell . . . . .
Sonder horten ende s. . . . . .

---

1) *Kendic*, evenals in de eerste vertaling, in A: *opdat* ic *noit konde*, en in 't Fr. *se j'onques ... connui*. Doch bij C, in den tweeden persoon: *opdat* ghi *noit kinnet*. Zoo ook bij Chaucer: *if ever* thou *knew*. Verg. Verwijs, bl. 41.

2) Sommige der hier volgende verzen zijn deerlijk beschadigd, vooral doordien een stuk van het perkament is weggescheurd. Vs. 17—29 luiden in de *Rose*, I, bl. 83, vs. 2530 vlgg.:

Une hore iras à l'uis derrières
Savoir s'il est remés desfers,
Et jucheras iluec defors
Tout sens à la pluie et au vent.
Après iras à l'uis devant;
Et se tu treuves fendéure
Ne fenestre ne serréure,
Oreille et escoute parmi
S'il se sunt léens endormi.

Vs. 19 moet zeker aldus worden aangevuld:

Of di siemen hevet gesien.

Vintstuse besloten, so saltu gaen
Ter vorder dore; daer saltu staen
Ende horken [1]) of si alle slapen,
Heren [2]), vrouwen ende knapen.
Slaepen si ende duse hors in wake,
Die di doet leven met ongemake,
Maecke dine clage vor die dore
So lude dat die scone hore
Ane dijn suchten ende ane dijn carmen,
Dattu niene macht geharmen
No gerusten dor haren wille,
Die di torment lude ende stille.
Hare sal ontfarmen diere smerten,
Si en si alte hart van herten.
b. Alstu dan aldus heves gedaen,
Soutu thuus wert keren saen.
Maer cusse die porte daer si es inne,
Eer du gaes, dor hare minne,
Ende emmer wacht, hoe soet gescie,
Datti noch man noch wijf ne sie
Daer bi nachte gaen noch keren,
Oftu wilt wachten haerre eren.
Dustaen keren, dustaen gaen,
Dustaen waken, spreken, staen
Sal di doen mageren [3]) dijn vel
Onder dijn cleet, dat wetic wel.

---

1) *Horken*, hd. *horchen*, ags. *hark*, luisteren, bij Kiliaan *auscultare*. Verg. Velthem, II, 11, 11, waar men de bedorven verzen aldus lese:

Scat ende penninge die *here* boet
Al hemelike, *die* horken doet
Menigen, diet omme niet *en* dade.

2) Hs. *Here*.

3) Hs. *margin*, doch dat de ware lezing *mageren* is, blijkt uit *Rose*, vs. 2555:

Icis venirs, icis alers,
Icis veilliers, icis parlers,
Font as amans sons lor drapiaus
Durement *amaigrir* lor piaus,

Dit saltu sniemen wel bekinnen,
Want die forche van der minnen
Ne laet ne genen minre fijn
Vet of wel gevarwet sijn.
Dese geliken niet den gone,
Die valscer minnen sijn gewone
Ende ommegaen met haren liegene
Om die vrouwen te bedriegene [1])
Met haren *valscen* buseloren [2]),
Ende seggen *dan* dat si verloren
Hebben eten ende drinken
Dore hare *minne*, daer si omme *slin*ken.
Noch*t*an *sie ic* dat si sijn
Vetter dan gemeste swijn [3]).

ıdere vertaling (vs. 2553):

Dit gaen, dit keren ende dit waken
Doet den minnare *mager* maken
Ende afnemen sijn anscijn.

ɔnd eerst *te briegens*, doch het laatste woord is doorgeschrapt en door ervangen.

ıaat er letterlijk. Het woord is volkomen duidelijk leesbaar. Het vooraf- ɔes is eenigszins beschadigd, maar toch is de lesing niet twijfelachtig: ik ɛrs één voor één herkend. Wat *buseloren* betreft, het woord is tot hier- voorgekomen en is mij, ook na een nauwgezet onderzoek, even duister moet dus wel mijne toevlucht nemen tot eene gissing. Blijkens het ver- *buseloren* zooveel beteekenen als *beuzeltaal*, *leugenachtige praatjes*, *be-* Dit doet vanzelf denken aan eene samenstelling van *busel*, *beusel*, en die beide in dezelfde beteekenis bekend zijn. Voorbeelden van *beusel*, bij ɛmenta, vindt men bij De Jager, *Verach* 260, *Freq.* 1, 21, en Oude- r. I, 653. *Lore*, bij Kilisan *augae*, vanwaar *loren*, bedriegen, *lorerij*, ., is hetzelfde als *leur*, uit onze oude kluchten overbekend. *Buesselloren*, deelen bestaande, zou dan eigenlijk *beuzelende leugenpraatjes* beteekenen. ɛschreven, kon het licht verkeerdelijk *buseloren* worden gespeld. Is echter het Romaanschen oorsprong, dan kan het verwant zijn aan ital. *bugia*, leugen, en, *bugiardo*, leugenaar, ofr. *boiser*, bedriegen, *boisdie*, bedrog, mlat. *bausia* ww. *bausiare*, *bosiare* (Du Cange I, 629 vlg.), waarbij dan evenwel de uit- ıverklaard blijft. Doch dit alles, ik erken het, is niet meer dan gissen, en ı van gissingen, want het rijmwoord op *gissen* is maar al te vaak *missen*.

rgelijking met het Fransch maakte het mogelijk, de onleesbare woorden ı. Het luidt (vs. 2564 vlgg.):

Voert soutu wesen goedertiere
Jegen dijns selfs cameriere [1]).
Coep hare cleeder ofte scoen
Of ander scoenheit na hare doen,
So dat si bidde dine lieve,
Dat si di in hare herte brieve,
Ende segge dat si di heeft vonden
Goet ende hovesch [2]) te meneger stonden.
Dijn lief ende alle diese minnen,
Ende die hare heimelichede kinnen,
Saltu vordren in elke stede
Ende doen hem ere ende werdichede.
Daer machti vordeel groet af comen,
Alst [3]) die scone heeft vernomen.
c. Uter gheburten, wat soes ghesciet,
En saltu di ververen [4]) niet,

Qui vont les dames traïssant,
Qui dient por eus losengier
Qu'il ont perdu boivre et mengier;
Et ge les voi, les jengléors,
Plus cras qu'abbés ne que priors.

Het laatste vers, dat onze vertaler verving door *vetter dan gemeste zwijn*, is door den anderen bewerker getrouwer overgezet (vs. 2567 vlg.):

Want vetter siet men al hare lede
Dan *abte ochte prioren* mede.

1) Onhandige vertaling. De bedoeling is niet *uoe eigen kamenier*, maar *hare kamenier*, die van uwe beminde. *Rose*, vs. 2569 vlgg.:

Encor te commant et encharge
Que tenir te faces por large
A *la pucele de l'ostel*.

Beter bij den anderen vertaler (vs. 2571):

Jegen *die maget*, *die met hare woent*

Het is opmerkelijk, dat in ons fragment bij dit vers op den kant een kruisje staat, als om aan te duiden dat het niet in orde, niet goed vertaald is.

2) Hs. *hovesche*.

3) Hs. *Als*.

4) Het wederkeerige voornaamwoord *di* verhindert bij *ververen* aan *ververen* te denken. Men vatte het derhalve op als *ververren*, verwijderen, en vergelijke, wat den vorm betreft, het oude *veer*, verre. *Rose*, vs. 2581:

Du païs gaires ne *t'esloigne*.

*W*ant die van vor ogen [1]) es,
*E*s teer vergheten, des sijt ghewes,
Nameliken van den vrouwen,
Dies mach elc die waerheit scouwen,
Want si wandel sijn van sinne
Ende ongestade ane die minne.
Heefstu noetsake so groet,
Dattu moets varen dor die noet
Van dinen live in vremden lande,
Laet hare bliven tenen pande
Herte ende sin ende dine trouwe,
Dattu hare wesen sout getrouwe
Ende pinen omme weder keren saen,
Als dine besichede es gedaen.
Als du dan weder comen best,
Ganc te hare, dat dinct mi best,
. . eer du leges of eer du *ets*,
Of eer du drincs of eer du . . . . .,
So laet *of du* waers vererret
Dattu so lange heves ge*merret*,
Ende soe . . sculdenesse [2]) dan . . . .
Ende daer . . . mach om haren s . . .
Ende ont . . . . oet hare den dr . . n
Ende van gena . . dander . . . . n
Daer du om hare heves gesijn [3]).
Nu heefstu die gebode mijn
Van minen monde hier gehort.
. . . . . dse di te houden vort,
Oftu wilt van diere minnen
Bliscap ofte goet ghewinnen".

---

[1]) Merkwaardige uitdrukking met dubbel voorzetsel: *vor ogen* als eenheid opgevat
. het voorz. *van* verbonden, in den zin van ons *uit de ogen*.
[2]) Het woord is volkomen duidelijk te lezen.
[3]) V. 99—107 voor een groot gedeelte onverstaanbaar. Het Fransch en de andere
ng geven geen licht.

Als ic van der minnen gode
Hadde gehort al sine gebode,
Ic seide: »Here, nu maect mi wijs,
Of ghijt gebiet, in welker wijs
Enich minre gedogen mach
Sulke pine [1]) nacht ende dach
Ende also menegen arbeit,
Als ghi mi hier hebt geseit.
d. Want mi wondert utermaten,
Dat seggic u bi *caritaten*,
Hoe enege herte, waerse hart van stale,
Mach geduren in sulker quale,
In sulc torment, in sulker hellen,
Alsic u mi doe horen tellen".
Der minnen god andworde *mi*
Ende seide: »Vrient, dat secgic di,
Hen mach niemen hebben goet,
Hine besurt, dies benic vroet.
Besurde dinc men sere [2]) mint
Dan die men lichtelike gewint.
Dus eest van desen namelike.
Hen es pine diere gelike,
Minres pine, want niet mee
Dan [3]) men osen mach die zee,
Dat si droge soude bliven,
Sone mochtmen tellen no bescriven
Alt fernoy dat si gedogen,
Die om getrouwe minne pogen
Sonder *enich* loes b . . . . . [4]).

---

1) Dit *pine* was eerst overgeslagen, maar is er later met kleine letters boven geschreven.

2) Versta *seerre*, in den comparatief.

3) Hs. *Dat*. — *Osen*, uitscheppen, leegscheppen; bij Kiliaan: »*Oosen*, exhaurire.« Het woord komt nog in de 17de eeuw voor: zie De Jager, *Freq*. I, 202

4) Het laatste woord zal wel *baraet* geluid hebben

Nochtan leefsi, hoe *soet* g*aet*,
I*n deser* pine, in de*ser* noet,
D. . naturlic es s . . . *en* seget [1]).
Een mensche die inde*n* *k*arker *leget*
Onder die worme, in die*n* st*anc* [2]),
Sonder aet ende sonder dranc,
Hen ware allene dat men hem geeft
Water ende broet daer hi bi l*eeft*,
Also men den gevangenen pliet,
*H*ine sterft om die pine *niet*;
Want hi hoept dat hi noch sal
Verwinnen al sijn ongeval,
Ende hi int ende sal ontgaen.
Dus eest mettien die legt gevaen
In den kerker van der minnen.
Hi hoept dat hi noch sal gewinnen
Int ende bliscap vor die noet.
Dus wert die hope van hem die doet,
Die hem geeft troest ende coenheit mede.

---

1) Vs. 141—144 grootendeels onleesbaar en onverstaanbaar. Ook ontbreekt er een , blijkens het rijm. Het Fransch heeft (vs. 2620):

Et toutes voies convient vivre
Les amans, qu'il lor est mestiers:
Chascuns fait la mort volentiers.

a de andere vertaler (vs. 2627):

Dus leeft hi met pinen groet,
Al wart dat hi gerne ware doet.

2) *Reer*, vs. 2623:

Cil que l'en met en chartre oscure
Et en vermine et en ordure.

OVER WOEKER.

MIDDELNEDERLANDSCH FRAGMENT.

Van het volgende fragment geven de *achttien eerste* verzen eene inhoudsopgave blijkbaar van eenig boek eener *Doctrinael* (of *Spieghel* of hoe het werk hebbe geheeten), waarin de »vrecheit" was aan de orde gesteld. De volgende (vs. 19—264) loopen over »woeker" en de zeven laatste over »roef," twee van de negen species, die naar het getuigenis van den dichter, de »vrecheit" telde. Voorzoover ik weet, zijn er geen mnl. didactische gedichten bekend, waarin over »woeker" wordt gehandeld gelijk in dat fragment. In de *Dietsche Doctrinael* komt ook de »woeker" ter sprake, bv. II, vs. 417 en vlgg. en vs. 2227 en vlgg., maar op geheel andere wijs, en zoo insgelijks in de *Nieuwe Doctrinael* (*Spieghel der Sonden*) van Jan de Weert, die slechts zeven graden van »ghierecheit" noemt (vs. 300 en vlgg.):

»Ambicio so heet die eerste graet;
Symonia hier na staat;
Die derde graet heet usura;
Die vierde latrocinia;
Die vijfte heet perjuria;
Die seste heet rapina;
Die sevende injusta judicia" [1]),

en waar dus blijkbaar evenmin het fragment te huis behoort. Ook het weinige, dat het fragment geeft over »roef" (vs. 611 en vlgg.):

»een sonde, die verre ende na
Onder die edele liede wel es bekint:
In dietschen heet men transament.
Dit sijn ontscamel edelinghe of heeren
Die haer volc roven ende transeneren" [2]),

1) BLOMMAERT, *Ovl. Ged. III*, bl. 78. en 150.
2) T. a. pl. bl. 82 en 150; verg over „vrecheit" en hare dochters *Alex.*, X, vs. 45 en vlgg.

vind ik noch in het eene noch in het andere werk terug.

Daarom ben ik mijn ambtgenoot en vriend, Mr. M. S. Pols, ten zeerste verplicht voor de welwillendheid, waarmede hij mijne aandacht vestigde op 't fragment en me in de gelegenheid stelde het af te schrijven. Het blad perkament, waarop het staat geschreven, dient tot omslag der verschillende *Rechten* van Putten en van Geervliet (alwaar het berust op het oud-archief der gemeente), maar is, ook naar het oordeel van Prof. Pols, ongetwijfeld veel ouder dan 27 Januari 1488, den datum van het jongste stuk [1]. Van de vier folio-bladzijden, elk van twee kolommen, heb ik gecopiëerd wat er leesbaar was: een goed deel was in een ondoordringbaar duister gehuld.

N°. I.

. . . . . ons bekent,
. . . . . ende tansement [2])
. . . . . dander hant werclieden;
Die vijfte is ontfanghen mieden;
Die seste specie heet symonie:
Also vele als leke misdoen in die
Hopic, dat ic [3]) . . . . sal scriven,
Ende tander latic achter bliven;
Die sevende, die hier na sal staen,
Is onw . . . . lic [4]) sacrement ontfaen:
Die sake salic u doen weten mede,
Twi dit staet onder die vrechede;

---

1) Zie *Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderl. recht*, I, bl. 153, waar hetzelfde stuk „Provisien" enz. enz. is gedateerd 17 Jan. 1479.

2) Lees: *transament:* BLOMMAERT, *Ovl. Ged*, *III*, bl. 82, vs. 613 en de *Var.* bl. 150.

3) Wellicht *u al* of *hier al*.

4) *Onwerdelic?*

Die achste is vrec te sine van
. . . . . die enich mensche can [1]);
Die neghende is spelen om ghelt:
Dan worden der leringhen ghestelt
Der scrifturen, om die sothede
Der speelres te toghene ende valschede.
Deerste specie der vrechede
Die heet woeker, so ic sede:
Dese te verhatene sere
Troest ons der scrifturen lere;
Hier toe die bible dus vertelt:
»Leenste dinen armen vriend diin ghelt,
»Quetsene mit woekere niet daer naer;"
In Levitici boec staet daer:
»Dune salt dinen broeder gheven niet
»Diin ghelt te woeker, wats ghesciet;"
Deuteronomie dus so spreect:
»Dinen broeder wat hem ghebreect
»Lene sonder woeker tontfane,
»Dat God die benedixie ane
»Sende tallen werken diin
»Int lant, daer du in sult siin."
Dat woeker hatelic is ende quaet,
Inden souter gheorcont staet,
Dattie propheten coninc David
Tote Gode vraechde dit:
»Here, wie sal wonende siin
»Int hoghe tabernakel diin,
»Of wie sal staen in die heilighe stede?"
Dan volchter na, dat God sede:
»Die niet te woekere gaf siin ghelt."
Een ander orconde so stelt [2])

1) De *c* niet duidelijk; en kan *conste* de leemte aanvullen?
2) Of: *vertelt*.

Ezechiel die prophete mede,
Daer hi vanden gherechten man sede,
Of hi siin ghelt niet en leende
Ende meer weder .....[1]) meende.
Of woeker dus verboden staet,
Ist mit redene datment haet
Ende .....[2]) gone, die des plien,
Ghes. . . . . [3]) ende wedersien.
Woeker es te verhatene mede
Om die menigherande quaethede,
Die wi in die woekeraers sien.
Deerste sothede is van dien,
.... dathi twasdom so beghaert,
Dathi te wisselne so veronwaert
Jeghen Gode ende souder[4]) sonde:
Hi soude daer winnen vele ponde.
Keytivich mensche, die woekers[5]) pliet!
Hier op sinte Augustiin dus bediet:
»Twi leenstu so diin ghelt den lieden?
»Wilstuut lenen den Gods mesnieden,[6])
»God souddi hondervout weder gheven,
»Ende souds besitten tewighe leven."
Dander sotheit der woekeraers,
Also scrifture doet in waers[7]),
Dats dathi in .....[8]) levet
Ende hiis ghene noot en hevet,
Ja opten besten pant al doren,
Die hem enichsins mach toe behoren,

1) *Tontfane*(*f*) verg. *N. Doctr.* vs. 372. 2) *Dattie*(*f*)

3) Mijn vriend Verdam vult aan *gescuwet siin*; achter „wedersien" plaatst hij een vraagteeken met de opmerking: „ik heb geen voorbeeld waar „wedersien" zou kunnen wezen het tegendeel van *gesien* (geacht)."

4) L. *sonder*. 5) Of *woekerens*(*f*). 6) Hs. *meinieden*.

7) Ook elders, *C. van Gent*, 615, *in waers doen* voor *waar maken* (probare): aant. van Prof. Verdam.

8) Hier gist hij: „in doetsonden."

Dats [die siele, die God cochte
Met sire passien sere onsochte,
Die stelt hi den duvel in handen:
Merct oft zwer is tot alder scanden.
Die derde sotheit is, dat hi
So guffelicke verterende [1]) si
Op hem selven ende niet en spaert:
Had hi staende te weds een paert,
Hi soude so sparen, dat worde gheloost,
Maer optie siele hi luttel gloost.
Der beeste ghelijc is hi gheset,
Die svleishouwers behoef hem maect vet,
Hi [2]) eetse siin hoey ende siin coren.
Die vleischouwer peinst wel den doren [3])
Veel meer te verteerne op hare:
Al levets die beeste in ghene vare,
Met haer selven moetsi betalen,
Als hi sinen cost op haer wil halen.
Dus guf [4]) is die vrecke keytiif,
Dat hi verteert siel ende liif.
Met rechte wert woeker van hem verhaet,
Die tonrecht merken wille ende tquaet,
Dattie woekerare doet.
Teerste quaet [5]), siit des vroet,
Datsi den lieden vercopen den tiit,
Die ghemien es der werelt wiit.
Al is dat aertsche goet gheperceelt,
Tiit is al omme effen ghedeelt.
Die rike mach hem [6]) goet of scat,
Maer sekeren en heeft hi plat

---

1) Ha. *verteroden.* 2) Wellicht te lezen: *Al*, of *Hi gesete.*
3) Aldus in stede van *te voren?* 4) In margine hierbij: *dooes.*
5) Lees: *quaet is.*
6) Prof. Verdam gist *hebben* en *sekerren* in het volgende vers.

Dan die arme, die gaet ter bede:
Dus ist over stoute quaethede,
Datsi om ghelt vercopen den clenen
Tgont dat ghemien is den ghemenen.
Hier om, so scrifture spreect,
So ist recht, dat hem tijt ghebreect.
Ecclesiast seit te desen:
»Alst tiit van rekeninghe sal wesen,
»So sal die woekerare eischen tiit,
»Maer omme niet, des seker siit."
Die prophete Ezechiel
Spreect te desen sere wel:
»Hets recht, die vercoept enighe sake,
»Dat hier niet weder toe gherake."
Dander woekeraers quaethede
Is, datsi vercopen mede
Den armen datsi hem souden gheven,
Soet bi drien wetten staet bescreven:
Eerst bider natuerliker wet
Is die rike mensche gheset,
Den armen te ghevene, want God
Die gaf eersten dit ghebod:
»Doe den armen vro ende spade,
»Also du wilst dat men di dade;"
Bider wet, die oec Moyses
Van Gode ontfinc, gheboden es:
»Die rike sullen den armen lenen
»Sonder woeker doer wasdom ghenen;"
Ende nader kerstiinliker wet
Is dus in dewangelie gheset,
Ja van sinte Luce bescreven,
»Ghi sult . . . . . .
»Sonder hope van . . . . . ."
Claer ghenoech . . . . . .
Dattie woekerae . . . . . .

Hare quaetheit . . . . . .
Den armen datsi . . . . . .
Souden si Gods . . . . . .
Die derde quaetheit is . . . .
Die in hem heeft . . . . . .
Dat hi rekent . . . . . .
Als hi doer wasdom . . . . .
Tghemac dattie . . . . . .
Rekent hi, dat hi hem ghevet;
Tsolaes tiet hi den armen ane,
Maer den wasdom meent hi tontfane:
Dus wille hi mantelen sine onmate
Quansiis onder die caritate.
Ene vierde quaetheit is mede
Der woekeraers int kerstiinhede,
Datsi jeghen andren lenen.
Men soude vinden jode ghenen,
Die van jode woeker namen,
Dats hem lieden grote scame.
Der woekeraers vijfte quaet
Is, dathi altoes ledich gaet.
Bepinen wil hi niet siin broet,
Twelke onse Here Adame gheboet;
Want so die bible verclaert lichte,
God sprac: »Int sweet van dinen aensichte
»Saltu moeten nutten diin broet:"
Dus is van werken elken noet.
Sinte Paulus oec dus bediet:
»Die niet werct, moet eten niet."
Dus is die woekeraer so quaet
Dathi altoes ledich gaet.
Noch andere redene staen hier nare,
Daer woeker om werdich ware
Van elken mensche te sine ghehaet.
Eerst om dat ghetoghet staet,

Dattie woekeraers siin dieven,
Seit der ewangelie brieven;
Hier of hebben wi vraeyer exemple:
Doet Christus al warp uten temple,
Ghelt, beesten ende oec die gone,
Die thare te lenen waren ghewone
Om offeren den armen lieden
Mids datsi des ontfinghen mieden,
God hietse dieven, want dus hi sede:....

II.

Maer hi doet wel meerre grief
Den volke dan doen mach een dief.
Die dief en steelt maer allene
Ghins een groet deel, hier een clene,
Datsi vinden sonder wachte,
Maer die woekeraers bi daghe bi nachte
Stelende siin ja eenpaerlike
Alse wel op arme als op rike;
Huus ende lant steelt hi den man,
Dat ghien dief ghestelen [1]) can.
Hier na toecht scrifture openbare,
Dat roever is elc woekerare
Nader heyligher leraers menen.
Elc woekerare sal sijn ghelt lenen
Den mensche quansiis taiere bederven,
Mids dat hien versekere op erven:
Doer vriendscap quansiis so leent hiit,
Maer hi hoopt, des seker siit,
Dat sine werden sal dat lant,
Dathi ontfaet eerst over pant;

---

1) Ha.: *ghestelne*.

Hi ghetroest hem op aventure,
Die ghescouder en sal ter ure
Betalen, die hem was ghestelt:
Dan bliift tlant siin over tghelt.
Dus roeft hi behendelike tgoet,
Ende is om goet quans [1]), dat hiit doet.
Ten derden moghen wi merken mede
Der woekeraers grote sconffierichede,
Ende is dat ghien woekerare
Siins ambochts lyen wille openbare:
Si scamen hem, dat siit heten souden,
Maer ant doen si hem vaste houden,
Der name si alle gherne omboren,
Mids datsi twasdom niet verloren;
Doch houden si liever den name
Met sca..... mberen der vrame [2]).
...lken ..... wanhaghen,
Wil hi ..... plaghen,
Die woek ..... ontfaen,
Also die ..... verstaen
Deerste pine is, des ghelooft,
Si werden vanden tyranten gheroeft
Also si darme te rovene [3]) plien.
Hier op staet in Ysaien:
»Wee di, die hier rovene [4]) pliet:
»Waenstu beroeft oec werden niet?"
Die woekeraer slacht der pertrisen,
Die nader naturen bewisen
Piint, datsi vreemde eieren reect,
Entie so broet si ende queect;
Maer als die jonghen siin ghepluumt,
Hebben si saen dat nest gheruumt

1) Hs. aldus: *quās.*
2) Prof. Verdam vult aan: *nden dan o:* „dus met scanden dan omberen der vrame."
3) Hs. *derovene:* voor *berovene?* 4) Lees: *rovens.*

Ende sceden van diese heeft ghebroet;
Aldus die woekerare doet.
Hi queect den scat met minnen groot [1]),
Dien beswijct ter meester noet.
Ene andere plaghe is nu hoer:
Hi mach qualike doen restoer,
Die beletten twee dinghe gheerne:
Hi is te guf te verteerne,
Dat hem niet en bliift riicheit,
Daer hi restoer dade mede;
Of hi is van hem selven also vrec
Ende so vaste in sduvels strec,
Dat hier niet af wille sceden.
Al ist nemmer een van beden,
Nochtan sal hem ghelieven bet,
Dathi na sine doot set
Twee hondert pont ghelts te missanghe,
— So salmen siins ghedinken langhe, —
Dan [2]) hiit den gonen weder gave
Van wien hi ontploct hadde die have.
Hier toe is hi oec niet vermaent
Sonder als hi sterven waent,
Dan neemt hiit hem aldus na.
Hier op spreect meest Seneca:
»Die vrecke nemmer wel en doet
»Sonder als hi sterven moet."
Die derde plaghe siin hoor besuert,
Dats dattie rijcheit selden gheduert
Langer dan ten derden lede.
Hier op Ecclesiast dus sede:
»Die met vreemden saudeyen maect"....

---

1) Ha. m. *minen goet*.
2) Ha. *dat*.

Roef es dander specie ghenoemt,
Die uter ghierichede coemt.
Die heilighe scrifture ons...
Dat noot is datter hem....
Maer viere siin princhipale saken,
Die den mensche soude [1]) maken
Haten roef ende hebbende leet.....

Utrecht, 1887, 10, 15. H. E. MOLTZER.

CUSTINGE.

Custinge behoort tot de groote rubriek van woorden, die slechts een schaduw vertoonen van hetgeen zij vroeger geweest zijn, en voortleven als een schim en als eene herinnering aan een vroeger tijdperk der taal, bij de meesten van het tegenwoordige geslacht onbekend, en alleen in enkele tongvallen nog bewaard. In de Middeleeuwen was het woord vrij gewoon; het kwam daar in verschillende beteekenissen voor, en werd daar ook in zijne beteekenis en oorsprong voor het taalbewustzijn gesteund en levend gehouden door verschillende stamverwante woorden, afleidingen van denzelfden stam, welke thans bijna zonder uitzondering zijn in onbruik geraakt. En de enkele verwanten, die nog in leven zijn, worden ten gevolge van een eenigszins afwijkenden vorm of vreemd costuum door *kusting* niet meer als familieleden herkend.

Over *kusting* is indertijd gehandeld door onzen dichter en taalgeleerde Bogaers. Naar aanleiding van het bij Vondel voorkomende woord *kustingbrieven* [2]), door Van Vloten niet geheel

---

1) Lees: *souden*.

2) Van Lennep, Vondel VI, 116, in een versje getiteld *Klagte op het verbranden van 't Stadhuis van Amsterdam* (1652):

juist verklaard, wijst hij er op, dat *kusting* niet hetzelfde is als *hypotheek*. »Niet hij, die" aldus drukt hij zich uit, »geld uitleende en tot onderpand een vast goed verkreeg, werd daardoor houder van een *kustingbrief*, wel van een *hypotheek*. *Kustingschuld* kwam alleen te pas, als de eigenaar van eenig onroerend goed, dit verkoopende, er geheel of gedeeltelijk den koopprijs op liet staan, waarvoor dan dit goed bij voorkeur aansprakelijk bleef. H. de Groot in zijne onvolprezen *Inleydinge tot de Hollandsche Rechtsgeleertheyt* bevestigt dit kort en zakelijk, zeggende: »»de betalinge (t. w. van den koopschat van ontilbaar goed) kan bedongen worden, niet alleen gereed, maar ook bij tijden ende deelen, 't welk bij ons genoemd werd *kustingpenningen*, ende de brieven daarvan gemaeckt *kustingbrieven*."" Wie er meer van wil lezen, raadplege Van Leeuwen's *Rooms-Hollants Regt*, IV, 7 § 11 en XIII, § 22; en *Alg. beredeneerd Reg. op alle de voornaamste rechtsgeleerde Advijsen, Consultatien van den Grave van Nassau la Leck*, bl. 401." Hiermede komt in hoofdzaak overeen de omschrijving, gegeven door Weiland in zijn *Taalk. Woordenboek:* »Een gerechtigd aandeel aan een verkocht huis of ander pand, waarvan men renten trekt: *de helft der kooppenningen op kusting houden*." Tot aanvulling en voor zooveel noodig ook tot verbetering laat ik hier volgen wat mijn vriend Andreae mij over dit onderwerp schreef:

»Het zakelijk verband op onroerende goederen heeft zich in de Germaansche landen langzaam ontwikkeld. Men onderscheidt *a*) *Rentekoop* (leening à fonds perdu met verband van een huis voor de rente); *b*) Zakelijk verband van een verkocht huis voor in termijnen te betalen kooppenningen (*kusting* in eigenlijken zin); *c*) *Hypotheek*, voor elke andere schuld. Voor de *kusting* hadden zich bijzondere regelen ontwikkeld, niet geldende voor

---

Zoo willen wij, uw wettige erven,
Ons troosten met uw rijke tasch;
Met potgeld, renten, *kustingbrieven*
En schimmelpenning, lang vergaârd,
En spaarpot, uit uw buik gespaard.

alle andere hypotheken: er was dus alle grond om een onderscheid in naam te behouden, ook al beteekende *kusting* in het algemeen *zekerheid* of een dergelijk begrip. Een zeer duidelijke voorstelling van de *kustinge* in den laatst besproken zin kan u geven een werkje getiteld: *Amsterdamsche Secretary* (Amst. 1737), bl. 59—75. — In de hedendaagsche rechtstaal komt het woord niet meer voor. Het volk gebruikt het echter, b. v. te Leiden, als synon. van *hypotheek*, en zegt »dat er eene *kusting* op een huis staat," of »dat een huis zwaar *bekust* is."

Wij kunnen thans van het hedendaagsche, zoogoed als gestorven, *kusting* afscheid nemen, en het mnl. *kustinge* in zijne verschillende opvattingen gaan beschouwen.

De beteekenis, welke het naast aan de straks besprokene staat, is die van *zakelijke zekerheid*. Zie daarover De Groot, *Inl.* III, 14 § 25, en II, 48 § 40 (vgl. boven), alsmede V. d. Keessel, *Thes. Sel.* 179; 427; 432; 437; Boey, *Woordentolk* op kustingbrief; Kersteman, *Holl. Rechtsgel. Wdb.* op het woord; Noordkerk, *Handv. v. Amst.* I, 529; 532; 533; 521. In de Middeleeuwen komt *custinge* bepaaldelijk voor in de bet. van *de rente, uit een dergelijk op een onroerend goed rustende schuld voortspruitende*. Voorbeelden vindt men *Wfri. Stadr.* 372, 64: »Soo wie *kustinge* gebroken of *huyskustinge* (*zakelijk verband op een huis*) van onse poorters (*in gebreke gebleven is de daaruit voortspruitende renten te betalen*), die sal men eerst daartegen verdagen eer men claget", en *ald.* 373, 65: » *Wie van kustingh beklaegt wert*. Soo wie beclaget wort van *kusting*, die is van beken schuldigh twee schellingh ende elcke verseten dage mede twee schelling"; *Inform.* 77: »Dat zy den rentiers een geheel jaer renten ten achteren zijn, bedragende 4397 £;... ende van afterstallige *custinghen* 707 £"; *Wfri. Stadr.* 371, 58: »Van landt, erve ende *kustingh* aen te spreecken. Soo wie landt, erve oft huysinge aensprac met getuygen oft *kustinge* (d. i. oft kustinge aensprac met getuygen), die in den onrecht bevalt, die verbeurt XXII sc." Samenstellingen zijn *lantkustinge*, *scheepkustinge*, *huuskustinge*, welke o. a. voorkomen *Fri. Stadr.* 159,

61, in den zin van *rente, getrokken krachtens een zakelijk verband rustende op een stuk land, een schip, een huis.* Zij worden op eene andere bladzijde (69, 13) genoemd: *lantkesten, huuskesten sceepkesten*, dat wel een meerv. vorm zal zijn, tenzij *kesten* een andere vorm voor *custinge* mocht zijn, of het als znw. gebruikte ww. Vgl. de in het Mnl. Wdb. aangehaalde plaats uit Mieris, 2, 736*a* »Dat nyemant clagen en mach om *overcusten* (?), ten si van *erfkusten (eene kusting op een erf*, mnl. ook *custinge van erve* geheeten)."

De tweede hoofdbeteekenis van het mnl. woord is *een eed, gezworen ter bevestiging van de geloofwaardigheid van een door een ander afgelegden zuiveringseed, een volgeed.* »In bepaalde gevallen" (ik haal de woorden aan uit een art. van Prof. R. Fruin, gedrukt in de werken der Kon. Acad. (1887), en getiteld: *Waarheid, kenning en zeventuig* (afzond. afdruk, bl. 10): »In bepaalde gevallen kan een verdachte zich niet zuiveren met zijn eed alleen ..., hij moet eedhelpers medebrengen. Die helpers worden geacht te bevestigen, niet dat hij onschuldig is aan het hem ten laste gelegd misdrijf, want daarvan weten zij niet af, maar alleen dat zij zijn eed »voor goedt ende oprecht houden." In Zeeland heet de meest gebruikelijke volgeed de *kusting.* Vijf magen van den beschuldigde ... bezweren de oprechtheid van zijn eed. »Die drie maghen hevet [1]), die met hem sullen doen ene *kustinghe* entie twee willense jegenstaen, so sel hi gaen te sinen prochipape: die selne manen onder den stool, dat hi sine maghe nyet sel brenghen in enich onrechte, so sullen die twe, die jeghens hem waren, mit hem doen die *custinghe*; ende en willen sijt niet doen, so sal dieghene, die de *custinghe* helt, des naesten sondaghes twe andere maghen bringhen, die sullen met hem doen die *custinghe.*" Dus ter geruststelling van hen, die twijfelen aan de geloofwaardigheid van hun beschuldigden maar schuld ontkennenden maag zal de

1) *Oorkb.* 2, 22, 38 (lat. tekst: »qui secum facient *custingam*;" *a.* 1258); 342, 107 (*a.* 1290).

parochiepaap den verdachte op plechtige wijze vermanen, dat hij zijn magen geen ongerechten eed afvordere." Zie verder *Oorkb.* 2, 342, 108: »*Custinghe* van manslachte, van mencken, van erven, van dieften ende van alle anderen dinghen, so sal hijs doen met siins selves maghen, heeft een ambochtsheer enen edelen scoutate, die mach dese *custinghe* voor hem doen; vader ende moeder moghen begroten *(aanspreken)* haer kinder metter *custinghen*, elc man sal hem besitten (*d. i.* besetten) met alsulcker custinghe als hi in ghehuwet is." De keur van Zeeland van 1495, II *a.* 41 stemt met het bovengenoemde art. 107 in hoofdzaak overeen; alleen heeft men in het bewijsrecht eene schrede vooruitgedaan, zooals blijkt uit het slot: »magen ten derden lede sullen *custinge* doen, welverstaende datmen niemant tot custinge wijsen en sal dan in gebreken van proeve." Vgl. *ald.* IV, 16 [1]), waar gezegd wordt, dat c. q. de beklaagde mag worden belast met »*custinge* oft ander eeden."

Zie verder *Oorkb.* 2, 331, 8; 352*b*: »Al dat es binnen desen ghenomeden palen, dat helden si met ere *custinghen* also alset dese brief vorseghet... Ende dese *custinghe* houde wi vaste ende ghestade, ghelike of si voor ons selven ware ghedaen". Hier beteekent het *een eed door verscheidene* (6) *personen afgelegd in zake der meting van een dijk*; zie ook *ald. a.*; *O. K. v. Brielle* 27, 19: »So wye een *custinge* doen sal mit zijnen maghen ende dairtoe kinderen brengt, die kinderen sullen out wesen vijfftien jair (*O. Vaderl. R.* 1, 355, 30)"; Matthijsz. 163: »Dairna seit A. mit sinen taelman: dat hy sijn smarte heeren (waarschijnlijk *den dader eener verwonding aanwijzen*) wil also nauwe als hi weet hoe hy dat doen sal mit recht. Die rechter vraechts vonnes. Tvonnes wijst: mit eenre *custinghe*. Die rechter vraechts vonnes: wie (*d. i.* wien?) A. sculdich is te *custen (in wiens handen A den eed moet afleggen?)*. Tvonnes wijst, als B niet ter antwoirden en is, dat die rechter (*d. i.* dien rechter?) sculdich is A. te *custen*. Als dat vonnis ghewijst is, so seit die rechter totten

1) *Groot Placcaatb.* IV, 979 vlg.

scepenen: hoe die *custinghe* wesen sal. Tvonnes wijst dattie clagher sal nemen by hem vive sijnre maghen, die mit hem die *custeede* sullen doen"; zie verder 164 *ald.*, en *Priv. v. Brielle* 2, 18, *a.* 10, en 19, *a.* 19; Mieris 2, 172*b*: »Van den zwaerde ende bokelare, dat hem W. ghenomen soude hebben, segghen wi, dat W. daer voer staen sal metter *custinghe*, ende wat hi buten sine *custinghe* steket (*datgene waarvoor hij geen onschuldseed wil doen*), dat sal hi vierscat ghelden"; Mieris 1, 514*b*: »Wonden die te cancte (*of* cante, *Oorkb.* 2, 334, 37) sijn comen also groot (d. i. *die van den eenen kant tot den anderen eene zoodanige grootte hebben*) als tsgraven mannen of scepenen kennen, die mach mens halen(?) mitter *custinge*. Bloetreesen, slaghen, steken, vallen, warpen mach men versaken metter *custingen*." Naar aanleiding van deze laatste plaats zegt Van Hasselt op Kil. bl. 233: »*Kustinghe* pro quovis iure iurando", doch hierop is wel het een en ander af te dingen; wèl schijnt het woord ook de bet. *boedeleed* gehad te hebben: althans Kil. omschrijft het door: »Ius iurandum vidui aut viduae de bonis defuncti iuste riteque in catalogum relatis," doch volgens hem was dit gebruik beperkt tot Zeeland. Het schijnt volstrekt niet onmogelijk, dat het woord deze bet. heeft gehad, wanneer men let op de eigenlijke beteekenis van het woord, in verband met den oorsprong, dien wij gaan opsporen. Vooraf herinner ik nog aan het *Rek. v. Zeeland* 2, 113 voorkomende *custenote*, d. i. *hij die met een ander eene custinge doet*, *medezweerder*, *eedgenoot*.

Ook in eene ruimere beteekenis kwam *custinge* in het mnl. voor, nl. in die van *zuiveringseed*, *dien men voor zich zelven aflegt*; mnl. ook *onscout* geheeten. Zie hierover *Oorkb.* 2, 22, 38 (in de Zeeuwsche keur), waar onder allerlei gevallen, waarin de *custinge* wordt voorgeschreven, ook de woorden voorkomen: »Vir nobilis faciet ignobili *custingam* pro parentibus suis;... Vir ignobilis faciet nobili *custingam* cum domino suo, et cum parentibus domini sui. Item ignobilis faciet pro se ipso alii ignobili *custingam* cum parentibus suis." Of in de vertaling (bl. 342, 107): »Een edelman mach eenen onedelen man *custinghe*

doen met sinen maghen. Een onedelman sal enen edelman *custinghe* doen met siins heeren maghen, een onedelman sal enen onedelen man *custinghe* doen elckerliic voer hem selven."

Welke is nu de oorsprong van dit woord, en hebben wij overal hetzelfde woord met verschillende beteekenissen, òf zijn er twee verschillende woorden dooreengeloopen? Naar mijne meening is het eerste het geval. *Custinge* is een verbaal naamwoord van *custen*, dat in het Mnl. veel gebruikt werd. Het beteekende *tevredenstellen*, *geruststellen*, gelijk uit enkele plaatsen blijken zal. Ruusb. 4, 26: »Honger ende lost Gode te dienene es soo groot; wat hi goeds ghedoen mach, dats saen verteert, ende *custene* niet (lat. nec eum quietum et *pacatum* reddidit)"; *Limb.* II, 984: »Ghi wilt mi goeden tijt *custen*," d. i. *gij wilt mij al heel goedkoop* (d. i. *zonder grond*) *tot kalmte stemmen, kleinmoedig maken* of *vernederen*"; VIII, 1430: »Gi hebt mi *gecust* vele bet (*mij meer rust* of *reden tot tevredenheid gegeven*), dan ghi mi hadt ghegeven u conincrike." In de juridische opvatting beteekent *custen* ook *een volgeed* of *een zuiveringseed doen*, hetzelfde als mnl. *onscout sweren*. Zie een voorbeeld daarvan in de aanhaling uit Matthijszen. Het wederk. ww. hem custen bet. *zich tevredenstellen*. Zoo b.v. *Rose* 2290: »Dan en sal u herte daernaer hem niet *custen* in sijn droven (fr. ton coer ne porras *apaier* (*paaien*))"; Ruusb. 3, 147: »Wildi u selven *custen* met uwen doen meer dan met betrouwen in Gode"; *Limb.* IX, 242 in dezelfde bet. hem gecusten: »Doch *gecusti* hem das (*stelde hij zich tevreden met de gedachte*, d. i. *troostte hij zich daarmede*, var. *getroyst he hoem*), dat die boom ten iersten niet en valt."

Van hem custen komt het deelw. bnw. gecust, d. i. *gerust*, *tevreden* (vgl. Ruusb. 3, 147: dat soude u *oncusten*; waar 4 *varr.* hebben ontkusten, *Hs. L.* ontrusten; *M.* onrustich maken), veelal met gepait verbonden. Ruusb. 4, 8: »In nauwer nootorst bliven *ghecust* (lat. *parca refectione contenti sumus*)." Zie verder *Limb.* Gloss. op gecusten, en *Mnl. Wdb.* 2, 1183 op gecust en gecusten. Het tegengestelde

is ongecust, d. i. *ongerust*, *onrustig*, *ontevreden*. *Limb. Serm.* 191*d*: »Nogtan blifse ongenugt ende *ongekust* in al haren werken"; *Hs. Epist.* 42*c*: »Dat yemant strijtachtich ende *onghecust* scinet te wesen"; *Limb.* I, 636: »Anders blevic *onghecust*, hi en hadde ene jonfrouwe ... uten Limborgheren gheslachten"; *Rincl.* 58: »Wie sonden volcht... es *ongecust* van woerden puren (*is ontevreden met reine* of *heilige woorden*, *wil daarnaar niet hooren*); *enz.*

Het is nu duidelijk, dat van custen de grondbeteekenis is *tevredenstellen*, *geruststellen*, en dat dus van *custinge* het grondbegrip moet zijn *geruststelling*, *zekerheid*. Zeer juist zegt Bogaers, *Taalg.* 9, 254: »Het znw. *custinghe* had dienovereenkomstig de beduidenis van *geruststelling*, *zekerheidgeving*. Dat de meer bijzondere beteekenis, die *kustingbrief* ten tijde van H. de Groot droeg en na hem is blijven dragen, regtstreeks uit de oorspronkelijke beteekenis des woords ontsproot, behoeft geen betoog: door dezen brief toch werd de verkooper van het onroerende goed *gerustgesteld*, en (hem werd) *zekerheid gegeven* ten opzigte der betaling van den koopschat." Geheel in overeenstemming hiermede is de meening van Fockema Andreae, die voor het grondbegrip *bevrediging* of *zekerheid* aanneemt. En uit deze grondbeteekenis zijn geleidelijk de twee uiteenloopende opvattingen van het mnl. *custinge* te verklaren. Custinge was aan de eene zijde *een eed ter geruststelling* of *tot zekerheid van anderen*, vooral om een mogelijken twijfel aangaande iemands geloofwaardigheid weg te nemen; aan den anderen kant *een middel tot zekerheid* of *gerustheid*, dat zekere geldelijke verplichtingen jegens hem zullen worden nagekomen. Doch vanwaar is nu dit *custen*, en kan de nu vastgestelde grondbeteekenis ons wellicht voor het vinden van den oorsprong van dienst zijn? Vooreerst kan zij ons doen zien, dat de afleiding (althans de rechtstreeksche) van *kiezen* onmogelijk de ware kan zijn. Want gesteld dat hoogerop *kustinge* met *kiezen* verwant is (hetgeen minstens twijfelachtig is), de afleiding van *kiezen* kan stellig niet gebruikt worden ter verklaring der beteekenis van *custinge* op de wijze zooals dit gedaan is in het

bovengemelde opstel door mijn ambtgenoot Fruin. Hij zegt ald. bl. 11: »Vijf magen van den beschuldigde door hem zelf gekozen — vandaar de benaming *kusting*, van *kiezen* — bezweren de oprechtheid van zijn eed." Dat men zijne eedhelpers mag kiezen, is niets bijzonders: dit mag men bij elken eed met conjuratores altijd en overal; wèl kan men in zijne keuze beperkt zijn b.v. tot zijne buren of markgenooten, gildebroeders, bloedverwanten binnen zekeren graad (zooals in Zeeland); wilde men dus in den naam der plechtigheid de keuze uit de bloedverwanten aanduiden, dan zou men eer op de beperking dan op den regel de aandacht gevestigd hebben. Bovendien doet ook de medezweerder, volgens de bronnen, de *custinge*; heet de eed *custinge*, ook als de beklaagde (onedelman) dien alleen doet, en doet hij de *custinge* aan den rechter of aan de tegenpartij [1]). Indien *kustinge* afgeleid is van *kiezen*, dan is dit in elk geval slechts middellijk zoo. *Custinge* komt nl. van *custen*, en dit is volgens sommigen eene afleiding van een van *kiezen* afgeleid znw. *kust*. *Kust* is een in het ogerm. zeer bekend woord. Got. *kustus*, proef; bewijs (vgl. het identische lat. *gustus*, smaak, en *gustare*, proeven = hd. *kosten*, Kluge 178*b*), waarnaast *gakusts*, proef; ags. *cyst*, keuze; ook het uitgelezene (mnl. *die kies*); ook deugd, voortreffelijkheid, proefhoudendheid (door welk woord ook got. *kustus* door Heine wordt weergegeven); zie Grein, *Gloss.* op cyst; otri *kest*, d. i. *wil* en *keuze* (Richth. 867 op kest); osa. *cust*, d. i. òf *keuze*, *zin*, *wil*, òf *het uitgelezene*, òf *voortreffelijkheid*, ook *een bewijs van voortreffelijkheid*; mhd. *kust*, d. i. *keuring* (in *kustbrot*, *kostbrot*, brood dat als proef dient); zie Lexer 1, 1802; ook met een 2den nv. of een bnw. verbonden *wijze van zijn*, *toestand*; onr. *kostr*, keuze, toestand, gelegenheid, voorwaarde; zie Moebius 239. Ook het mnl. kende *custe*, *cust* in den zin van *wil*, *wensch*. Zoo b.v. *MLoep* IV, 1036: »(Doe) volbrochten si hoirs vaders *kust*, ende elke dochter

---

1) Aldus schrijft mij Andreae, op wiens gezag ik mij ook hier weder gaarne beroep

sloech ter doot horen ooms zoon". In den zin van *vrije keus*, *vrije macht*, staat het *Mandev.* c. 50: »Een yegelijk sal daer wyven hebben ende maegden ende sal die magt ende *kust* altoos hebben met hen te liggen ende te zijn." In de bet. *verordening*, *bepaling*, *statuut* leest men *cust*, *Amand* I, 381: »In deser gelike.. vergaderden sy in elken jare na den *custe*, ende quamen dare up eenen berch." Het woord, dat gewoonlijk vr. is, is hier ml., als het onr. *kostr.* Het leeft thans nog slechts in de uitdr. *te kust en te keur*, d. i. *naar wil* (of *wensch*) *en naar keuze.* De woorden *kust* en *keur* zijn dus zinverwant, doch niet identisch, maar langzamerhand is het verschil in beteekenis uitgewischt en thans worden zij als identiek opgevat. Zoo is het o. a. ook gegaan met *tegen heug en meug*, waarin *heug* de geestelijke, *meug* de lichamelijke zijde van de uitdrukking vertegenwoordigt; vgl. got. *hugs*, zin, verstand; en mnl. en ndl. *mogen* o. a. = lusten (van spijzen); zoo b.v. in *meugebet*, d. i. *hij die meer lust*, eig. dus *een schotelbezem*, bij uitbr. *iemand dien men overal voor gebruiken kan*, *een wrijfpaal.* Zoo b.v. Beets, *Verpoozingen* 23: »Het volk is te groot en te goed om de *meugebet* eener teleurgestelde eerzucht en de wrijfpaal der middelmatigheid te wezen"; Oudem. 4, 386: »Zou ik nu noodhulp zijn of schamper *meugebed* [1])." Vgl. ook Weiland op meug, en *meugelijk*, d. i. *smakelijk.*

Van dit znw. *cust* nu kan een nieuw ww. *custen* afgeleid zijn, en dit zou ter verklaring van *custinge* kunnen dienen, indien het de bet. had van *iemands wil doen*, *hem zijn zin geven.* Doch het is zeer onwaarschijnlijk, dat van een znw., dat *wil*, *wensch* beteekent, een ww. zou afkomen, dat niet *een wensch doen*, *wenschen* beduidt, want dit zou zeer verklaarbaar zijn, maar *voor een ander doen wat hij wenscht*, d. i.

1) Het woord ontbreekt in de woordenboeken van Weiland en Van Dale, en werd blijkens de spelling *meugebed* met *d* reeds in de 17de eeuw niet goed meer begrepen. Het beste bewijs voor de door mij gegeven verklaring is het 17de-eeuwsche *meugevreet*, d i. *slokop*, *vraat* (Wdb. op Bredero) *Bet* is soms comp. van *veel*. Vgl. *betovergrootvader*, d i *één graad meer of verder dan overgrootvader*

iemand zijn zin geven, waaruit dan de bet. van *geruststellen*, noodig om *custinge* te verklaren, zou moeten zijn voortgevloeid. Om deze reden meen ik, dat de afleiding van *kiesen* onvoldoende is, en dat er naar eene andere, die beter voldoet, moet worden uitgezien.

Aan het onderzoek, naar de ware afleiding in te stellen, ga de opmerking vooraf, dat een mnl. woord ons reeds meermalen eerst dan recht duidelijk is geworden, wanneer wij op de gedachte kwamen om het te vergelijken met een van zijne synoniemen. De reden ligt voor de hand: de gedachtengang is in de ontwikkeling der beteekenissen soms geheel dezelfde, meermalen soortgelijk, en zeer dikwijls hebben de beide zinverwante woorden [althans enkele punten van aanraking en vergelijking. In het Mnl. Wdb. leg ik er mij dan ook steeds op toe, de aandacht op de zinverwante woorden te vestigen, omdat het mij voorkomt, dat de vergelijking daarvan voor het juiste inzicht in het leven van een woord (in zijne biologische verschijnselen, zou men kunnen zeggen) vaak onmisbaar en in elk geval allernuttigst is. Men vgl. b.v. de overeenkomst in bet. bij de woorden *gemanc* en *gemene*, *getes* en *gevoech*, *gespar* en *gespan*, *betalen* en *berechten*; *berecken*, *berechten* en *bereiden*; *betalen* en *gelden*; *geheel*, *gans* en *gave*, en men zal zien, dat bij die woorden althans de onderlinge vergelijking meer of minder gewichtige diensten heeft bewezen. Zoo geloof ik ook, dat het woord *custen* mij niet zoo spoedig duidelijk zou zijn geworden, indien ik niet had gelet op het zinverwante woord, waarmede het het meest verbonden voorkomt, nl. op *payen*. Zie drie voorbeelden van *gecust ende gepayt*, in Mnl. Wdb. op *gecust*, en de verbinding *gecusten ende gepayen* op *gecusten*. *Payen* nu, lat. *pacare*, bet. *tevreden stellen*, *bevredigen*, nl. *paaien*; doch ook *zich van eene bepaalde verplichting kwijten*, *eene schuld voldoen*, in geldschulden *iemand betalen*, fr. *payer*, eng. *to pay*. Zou nu niet ook *custen* één kunnen zijn met *kosten* in thans niet meer bekende beteekenissen, b.v. in die van *betalen*, welke ook thans nog eigen is aan ons ww. *bekostigen*, d. i. *de kosten van iets dragen*? Laat ik eerst bewijzen, dat naast de boven-

genoemde vormen ook die met *o* voorkomen. Naast *custen*, tevreden stellen, voldoen, komt werkelijk *costen* voor, nl. *Belg. Mus.* 10, 56, 175: »Hi croop onder in dat waerme ende nam sijn wijf in sinen aerme; daertoe peinsde hi selken lost, dat si (*die gezāmte widerspenstige*) saen was *ghecost* van meneghe wonderlike waerde, die voren schenen van duvels aerde (*dat zij weldra genoegen nam met allerlei dwaze woorden* of *praatjes*, *die zij nog kort te voren beschouwde als door den duivel ingegeven*). Willems verklaart het woord niet onjuist door *voldaan*, doch het is zoogoed als zeker dat dit slechts een gelukkig toeval is, want *Brab.* Y. dl. 1, bl. 821, verklaart hij *gecust* door *aangezuiverd*, *voldaan*, van *kuischen*, zuiveren(!). Naast custinge vindt men ook costinge, in de bet. *zuiverings-* of *onschuldseed*, nl. Mieris 2, 252*b*: »Alle smerte, die in Middelburch gheschyede, doe J. doot bleef, die zal men ghelden eenscatte..., ende die sal eyghelike starken mitter *costinghe* bi namen ende bi toenamen op den ghenen, diese hem mitter hand ghedaen hevet." Op dezelfde bladzijde komt in dezelfde beteekenis viermalen de vorm *custinge* voor. Naast ongecust treffen wij ook ongecost aan, nl. bij Hadewijch, 1, 182, 205, in den zin van *onvoldaan:* »Al hadde begherte al dat minne geleisten mach boven allen sinne, nochtan soude si *ongecost* bliven."

Het is alzoo bewezen, dat *custen* en *costen* wisselvormen zijn, evenals *musch* en *mosch*, *lust* en *lost*, *bus* en *bos*, mnl. *dus* en *dos*, *alsus* en *alsos*, *uchtend* en *ochtend*; mhd. *kostlich* en *küstelich*, *kosten* en *kusten*, proeven. En het is niet noodig te onderzoeken, welke vocaal ouder is, de onvolkomen *u* of de onvolkomen *o*, daar de beide overgangen van *o* tot *u* en van *u* tot *o* door allerlei voorbeelden te bewijzen zijn. Zie Van Helten, *Klinkers en Medek.* bl. 48 en 55. Van hetgeen hier te bewijzen is, nl. onvolkomen *u* uit onvolkomen *o*, haal ik als voorbeelden aan *duf* uit *dof*; *juffrouw* uit *joffrouw*; *kunne*, *kunst* en *kunnen* uit *conne*, *const*, *connen*; *gulden* uit *golden*, *gunnen* uit *gonnen*, enz.

Wij moeten thans nagaan, wat ons het ogerm. en het mnl. leeren aangaande vroegere, thans vergeten beteekenissen van

het ww. *kosten*. Het mnd. staat, althans volgens het wdb. van Lübben, op het ndl. standpunt, d. i. het kent alleen *kosten* in de bet. *waard zijn*, *gelden*, en geeft dus geen licht. Doch het mhd. geeft ons wat wij noodig hebben. Behalve de nog heden bekende bet. heeft het ww. daar ook de trans. bet. van *aufwand machen*, *ausgeben*, dus ons *kosten maken*, *geld uitgeven* of *betalen*, fr. *payer*; alsmede die van *für einen den unterhalt bestreiten*, *ihn beköstigen*: »wolte si der bischof lenger haben, so ist er si schuldig ze kosten" (bij Lexer 1, 1689). Het heeft deze bet. als denominatief van mnd. *kost(e)*, mhd. *koste*, *kost*, hd. *kost*, ndl. *kost(en)*, ohd. *kosta*, uit mlat. *costus*, *costa* ontleend (vanwaar ook it. *costo*, fr. *coût*, sp. *costa*), en dit eene afleiding van mlat. *costare*, lat. *constare* (Kluge 178). Naast dit denominatief *kosten* met de trans. opvatting *kosten maken*, *bekostigen*, is een tweede *kosten* in gebruik gekomen, rechtstreeks van mlat. *costare*, fr. *couster* gevormd, met de intr. opvatting van die beide woorden [1]). Men vergelijke voor deze in onbruik geraakte beteekenis het in het Mnl. Wdb. bij gelden opgemerkte, dat als intrans. beteekent *waard zijn*, *kosten*; als trans. *betalen*. Het ofri. heeft een soortgelijk woord, insgelijks in trans. opvatting in gebruik, nl. *kestigia*, door Richthofen te kwader ure afgeleid van lat. *castigare*, waarmede het niets ter wereld te maken heeft: het is hetzelfde woord als mnl. *costigen*, dat o. a. voorkomt *Oork. v. Helmond* 57: »Tot dien tortijsen te *costigen*, te maken ende te doen dragen sal een ygelic van sijnen ambacht gelijcken cost doen", en is thans alleen bekend uit *bekostigen*, dat ook reeds in het latere mnl. gevonden wordt, en voorkomt *Wfri. Stadr.* 267, 156: »Oock so wie sloot opvaert in Hoochcarspel, die daer niet toe en hoort of becosticht (*bijgedragen*) hevet, die mach

1) Vgl. Grimm, *Wtb.* 5, 1866: »Freilich geht denn dies *kosten* nicht auf *constare* zurück; es musz eine eigene fortbildung sein von den subst. *koste*, aufwand, geldmittel, das doch selbst erst von *kosten* rückwärts gebildet war, sodasz da in der entwickeling eine zickzackbewegung vorliegt." Het eerste deel der zinsnede is zeer juist, het laatste gedeelte niet, daar *kost* niet gevormd is van het ww. *kosten*, doch van het rom. znw. mlat. *costa*, *costus* afgeleid. Rechtstreeks komt dus *kost* niet van *kosten*.

men bekueren." Vgl. mnl. *becosten* (*Mnl. Wdb.* 1, 816); mhd. *bekosten* en *bekostigen*; mnd. *bekosten*; hd. *bekosten*, vanwaar zw. *bekosta*; de. *bekoste*. Dat het werkelijk hetzelfde woord is, bewijzen de door Richthofen aangehaalde voorbeelden: »so schil hi him *kestigia* mit twilif eden iefta to een swirdkempa," d. i. *onschuld zweren*, hetzelfde als mnl. *ene costinge* of *custinge doen*; »he mot *kestigia* om syn scada," d. i. *vergoeden*, *bekostigen*, *voldoen*. Van de door Richth. gegeven vertaling *bedrängen* kan bij deze en de andere door hem genoemde plaatsen geen sprake zijn. Het hd. kent *kosten* in de bet. *kosten maken*, aufwenden, vertun, vanwaar *kostung*, d. i. *het uitgeven van geld*, *uitgaven*, zie Grimm, *Wtb.* 5, 1866 en 1881. Eindelijk vinden wij in het mnl. zelf een paar bewijzen voor het vroeger bestaan van *costen (custen)* in de trans. opvatting van *betalen*, nl. vooreerst het znw. *custinge*, dat *Keurb. v. Leiden v.* 1658, art. 124, gelijkgesteld wordt met *termijn*, eig. *betaling*; vgl. het aan het fr. ontleende *paaiement*, dat nog heden bij het volk in dezelfde bet. gebruikt wordt in de uitdr. *bij paaiementjes betalen*; en ten tweede het bnw. *custbaer*, vooral van geldstukken gebruikt. Men vindt het b. v. *Oork. v. Helmond* 67: »Voor sesse ghelres gulden tsiaers goet ende *cusbare* (d. i. *custbare*)"; *Gesch. v. Antw.* 2, 586: »de oude scilt, die tAntwerpen ghemaect es, goed ende *custbaer* over sestienne grote torn."; *ald.*: »Enen guldenen floryn diemen heet hallinc van Florencen, goet ende *custbaer* over twaeleve grote torn."; 638: »Dat sij alle lakene ende stucwerk .. oversien oft sij goed sijn van ghewande ende *custbaer* van zeghelene," d. i. *ongeschonden*, *in goeden staat*. Het is een synon. van gave en gans, waarover men zie Mnl. Wdb. De oorspronkelijke beteekenis is *waarmede kan worden betaald*, van munten, dus *gangbaar*, mnl. genge; vgl. ald. dat woord en de tautologische samenstelling gancgave. Het ligt voor de hand hier te denken aan eene samenstelling van den werkwoordelijken stam van *custen (costen)* in de bet. *betalen*, *uitgeven*, en den uitgang *baer* [1]). Kil. kent het woord

1) Volgens Willems, *Brab. Y.* dl 1, bl. 821: *twisch*, d. i *ongeschonden* geld.

nog, doch weet er, evenmin als later Willems, weg mede Hij heeft: »kustbaer, j. kuyschbaer, kostbaer," en »kuyschbaer, kustbaer, kostbaer, purus, integer, probus." Het is de vraag, in hoeverre dit woord één is met ons bnw. *kostbaar*, dat wel in het mnl. niet gevonden is, doch dat er evengoed kon bestaan als mhd. *kostebære*, *kostbære;* mnd. hd. *kostbar*. Kil. schijnt het woord in de bet. *preciosus* nog niet te kennen; hij vertaalt het alleen door *purus*, en daarnaast kent hij een ander kostbaer in de bet. *liber*, *immunis a sumptibus*, *vectigalibus aut reditibus;* d. i. *vrij van lasten*, *schotvrij*. Hoe hij aan deze beteekenis komt, die van elders niet bekend is, is niet duidelijk; denkelijk heeft hij het bnw. *baer (bar)* met *kosten* samengesteld; vgl. hd. *der ehren bar*, dat juist het tegenovergestelde is van ons *eerbaar*. De gewone woorden voor *kostbaar* in het mnl. zijn *costel*, *costelijc* en *dier*, *dierbaer*. Er was dus aan *costbaer* geen behoefte. Daar nu ook Kil. de bet. *preciosus* nog niet kent, schijnt het mij het best toe aan te nemen, dat het woord niet is samengesteld uit *kost* en *baar*, in de bet. *kosten met zich brengende*, *veroorzakende* (hoewel eene latere dgl. vorming niet uitgesloten is), maar dat het oude bnw. *custbaer (costbaer)*, d. i. *ongeschonden*, *zuiver*, eig. *gangbaar*, onder den invloed van *costel* aan den eenen kant, en *dierbaer* aan de andere zijde zijne beteekenis tot die van fr. *précieux* heeft gewijzigd. De oorspronkelijke bet. *gaaf*, *ongeschonden* schemert ook door in een ander bnw. van eene eenigszins vreemde samenstelling, nl. costgave, dat men leest *Oork. v. Helmond* 20: »Altoos sullen sij leveren... goede gruijt ende *costgave* gelijc dat daer toe behoirt." Een bnw. *cost (cust)* = *custbaer* is er niet geweest. Is het woord, waarvan de bet. duidelijk is, dan ook wellicht geboren uit de verbinding van *costbaar (custbaar)* en *gave*, en gevormd naar het voorbeeld van *gancgave*? Men vergelijke het dialectische *ondeugniet*, geboren uit *ondeugd* en *deugniet;* het kan *onverschillig* gaan, uit *verschillend* en *ongelijk*; *uitveteren* uit *(den mantel) uitvegen* en *veteren*, en *Theoph.* bl. 143.

Nu dus *custen* = *betalen* vaststaat, is er niet het minste be-

zwaar, om in het woord *kustingbrief* een nieuw bewijs daarvan te zien, en dit woord gelijk te stellen met *betalingsbrief*, eene acte (zie Mnl. Wdb. op brief), waarbij de betaling eener schuld op eene bepaalde wijze geregeld wordt.

Het is nu duidelijk, hoe custen (costen), gecust, ongecust en custinge aan hunne verschillende beteekenissen zijn gekomen. Uit het grondbegrip *betalen wat men schuldig is, aan eene geldelijke verplichting voldoen*, heeft zich aan de eene zijde ontwikkeld het begrip van *iemand voldoen, hem tevreden-* of *geruststellen, hem zekerheid geven*, hetzij door eene zakelijke zekerheid, hetzij door een eed; aan de andere zijde dat van *zich kwijten van eene verplichting, zich zuiveren van eene schuld.* Vgl. ten overvloede het ww. *kwijten*, fr. *quitter*, van lat. *quitare*, van mlat. *quitus*, fr. *coi*, lat. *quietus*, gerust, rustig, eene bet. die weder eigen is aan het mnl. *gecust.*

Nog een enkel woord over het straks genoemde dialektische *becust*, d. i. *met eene kusting bezwaard.* Zou dit woord misschien al in het mnl. bekend zijn geweest? In de, *O. R. v. Dordr.* 2, 308 voorkomende, uitdr. »berent, belast of *besust* met scepenen brieven" is in het Wdb. voor *besust*, dat verkeerd is overgeleverd, voorgesteld *betiinst*, doch graphisch is deze fout niet zoo licht te verklaren. Beter zou wat de letters betreft voldoen, de verandering in *becust*, d. i. *met eene kusting bezwaard.* Daar wij nu werkelijk in de *Fri. Stadr.* den vorm *custe*, *cust* (mv. *custen*, *kesten*) hebben aangetroffen (zie ook Mnl. Wdb. op erfcusten), schijnt het inderdaad niet gewaagd, het bestaan van het bnw. *becust* reeds voor het mnl. aan te nemen.

Ten slotte vestig ik de aandacht op een tot heden onverklaard znw. *custebot*, waarover thans eenig licht kan opgaan. Men vindt het woord op de volgende plaatsen: Mieris 2, 735*b*: »*Van lant dat men te custebode legt.* Voort van landen (*l.* landen) dat men vercopen sal, ende men des sonnendaechs in die kercke condich doet, ende te *custebode* legt in die weecke, dat niemant ontdriven en mach (*d. i.* dat en mach n. o.), alsoo verre als hijt te *custebode* vercoopt; seide daer

yemant weder, dat waeren sal (*d. i.* dat sal waren) die vercoper, als recht is"; De Riemer, *'s-Gravenh.* 3, bl. 65, cost. 76: »als de schout sit in gebannen vierschaere, ende den eysscher eyscht den verweerder seekere somme van penningen, stellende tselve aen den eedt van den verweerder, en den verweerder refuserende den eedt te doen of niet begerende te sweren, mer stellende tselve aen den eedt van den eyscher, wijkt daermede van sijn regt, twelk voor de vierschaere van den Hage genoemt word een *cusbodt.*" Van de eerstgenoemde plaats is de zin: »Naastingsrecht vervalt bij vooraf aangekondigden verkoop." Vgl. *Oorkb.* 2, 339, 70, waar dit uitvoerig beschreven wordt. De woorden kunnen dus kwalijk iets anders zeggen, dan: »Land, waarvan men den verkoop vooraf in de kerk aangekondigd heeft en dat men in de week *verkoopt* of *veilt in openbaren verkoop. Te custebode leggen* of *vercopen* moeten hetzelfde beteekenen, nl. *publiek verkoopen.* Dat dit werkelijk de beteekenis van het woord is, zal duidelijk worden door hetgeen mijn ambtgenoot Fruin mij mededeelde. Hij schrijft mij: »In een *kustbodeboekje* van 1708—33, van Edam (onder berusting van onzen archivaris Dozy) komen de volgende termen bij afwisseling voor: »*kustbode* gehouden ten huize van (N. N.), den ... Januari van 17..."; *veyling* gehouden ten huize van enz.; *veylingh* otte *kustbode*"; *kustinghbode*, enz. Op dit opschrift volgt dan: »men presenteert te verkoopen een stuck land enz." Deze plaatsen zijn afdoende, en nu is ook de oorsprong duidelijk van het woord. *Custbod*, waarnaast de merkwaardige variant *custingbod* voorkomt, beteekent eigenlijk *betalingsbod*, *een bod gedaan in openbaren verkoop*, of liever *eene handeling waarbij er voor verschillende personen gelegenheid is een betalingsbod*, *een bod te doen*, d. i. een *openbare verkooping* of *veiling.* Nog heden is dit woord in de Zaanstreek en wellicht ook elders in Noord-Holland in gebruik (het pas genoemde kustbodeboekje was van Edam afkomstig). Men zegt daar nog: »een huis wordt *te kustebode* verkocht", en »er wordt *kustebode* gehouden". Het wordt bij Bouman, *Volkstaal in N.-Holl.*, niet vermeld.

In de plaats uit de Haagsche costumen is de beteekenis van het woord *cusbot* (voor *custbot*, als *cusbaer* voor *custbaer*) vrij onzeker. Het kan beteekenen *betalingsbevel* of *aanbieding van eene custinghe*, in den zin van *verzekering onder eede*, of eindelijk *het aanbod van de keuze om te zweren of dien eed terug te wijzen.*

De laatste beteekenis is de waarschijnlijkste, omdat 1° hier eigenlijk van een bevel tot betaling evenmin sprake is als van aanbod van een eed, en 2° eene berechting als waarvan in de costume gesproken wordt, in Drenthe wordt aangeduid als eene »bi *keur* ende tal", en een eed, als waarvan hier melding wordt gemaakt, nog later in Utrecht een *keureed* heet. In dit geval hebben wij hier feitelijk een ander woord voor ons, dan het uit Mieris opgeteekende: hier zou *cust* het bovengenoemde (bl. 310), van den stam van *kiesen* afgeleide, znw. zijn.

J. VERDAM.

BLADVULLING.

In *De Taalgids* van 1859 wordt door Prof. De Vries medegedeeld, dat het woord *slabbakken* niet altijd met den klemtoon op de tweede lettergreep wordt uitgesproken: er bestaat ook eene uitspraak *slâppakken*, welke terstond doet denken aan eene samenstellende afleiding van *slap* met *hak*: *slâphakken* is met slappe hakken loopen, strompelen, sukkelen.

Doch al is de afleiding van *slâppakken* hiermede in het licht gesteld, het blijft mogelijk, dat juist deze uitspraak in de volksetymologie haren oorsprong heeft, of anders gezegd: het blijft mogelijk, dat *slabbâkken* of *slappâkken* overging tot *slâppakken*, doordat men *slap* en *hak* in het woord meende terug te vinden.

In Zuid-Nederland was *slabbakken* reeds vroeg bekend: Kiliaan en Plantijn vermelden het. Het woord *hak* in den zin van *hiel* behoorde echter niet tot de taal van Kiliaan, zooals

uit de bijvoeging *Sax. Fris. Sicamb.* in zijn Etymologicum kan blijken. En er zijn nog andere gegevens, die aan eene samenstelling met *hak* doen twijfelen. Indien *slabbakken* eigenlijk beteekende *strompelend, sukkelend loopen*, dan zou men mogen verwachten, dat het in de oudere taal bij voorkeur in dien zin werd gebezigd, maar dit is niet het geval. Kiliaan vertaalt het met *labascere, languescere, deficere, laxari*; Plantijn zegt: *commencer à fleschir et faillir*, en geeft als voorbeeld *de neringe slabackt.* In de vertaling van Guicciardini's werk over de Nederlanden wordt (bl. 13*a*) gesproken van rivieren, die geen sterken stroom hebben en dientengevolge, zoodra zij in zee vloeien, »haestelijc haren loop laten *slabacken*": zij stroomen niet krachtig door, maar vermengen zich aldra met het zeewater. Nog heden is *slabbakken* in Vlaanderen *slap worden, aan kracht verliezen*, en wordt b.v. gezegd van wind en vorst. Op personen toegepast, is het nagenoeg hetzelfde als *zwak zijn* of *verzwakken*; zoo bij Marnix, *Ps.* 38, 8:

Ick gevoel dat ick slabacke,
End verswacke.

Het Noordnederlandsch taalgebruik van dezen tijd verschilt inderdaad niet veel van het oudere. *Slabbakken* is gewoonlijk: treuzelen, slap en traag zijn werk doen. Het is niet te verwonderen, dat die zonderlinge vorm de aandacht trok, en dat het volk zelf hem trachtte te verklaren. *Slabbakken* of *slappakken* herinnerde aan niets zóózeer als aan *slap* en *hak*, en daarmede kwam men onwillekeurig van *slappákken* tot *sláppakken*. Is dit de loop der geschiedenis, dan moet de afleiding van het oudere *slabbákken* nog worden vastgesteld. De Bo handelt er over in zijn *Idioticon* (1026), doch ik acht mij nu niet in staat zijne meening met juistheid te waardeeren.

A. K.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

8ste JAARGANG.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1888.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

INHOUD.

Bladz.

H. E. MOLTZER, Van ons Heren wonden . . . . . 1.

J. VERDAM, Dietsche Verscheidenheden. . . . . 7.

LXXXVIII. Lieftallig. . . . . 7.

LXXXIX. Rechtenesse . . . . . 10.

XC. Gevoech . . . . . 20.

XCI. Gewillich . . . . . 23.

XCII. Goort . . . . . 26.

XCIII. Wijd en zijd. . . . . 29.

XCIV. Pluimstrijken. . . . . 32.

XCV. Schrander . . . . . 34.

XCVI. Mender. . . . . 36.

H. KERN, Boos. . . . . 37.

R. FRUIN, Nog iets over Custinge . . . . . 46.

—— Het woord Vorsche, in de Groote Keur van Zeeland . 56.

F. BUITENRUST HETTEMA, Dietsche Kleinigheden. . . . . 62.

— — — — Fresiska. — Sunna ewende . . . . . 68.

Wrbroedt . . . . . 71.

P. H. VAN MOERKERKEN, Warenar, 233 (I, 3) . . . . . 76.

A. K., Bladvulling . . . . . 79.

J. A. WORP, Plautus op ons Tooneel. . . . . 81.

I. Amphitrvo . . . . . 82.

II. Avlvlaria. . . . . 85.

III. Cvrcvlio . . . . . 85.

IV. Casina. . . . . 89.

V. Mostellaria. . . . . 93.

VI. Menaechmi . . . . . 100.

VII. Miles Gloriosus. . . . . 119.

VIII. Psevdvlvs. . . . . 132.

IX. Trinvmmvs . . . . . 142.

X. Trvcvlentvs . . . . . 148.

A. S. KOK, Huig de Groot's Sonnet . . . . . 154.

INHOUD.

Bladz.

I. H. G., Prognostica . . . . . 159.

P. H. VAN MOERKERKEN, Granje. (Warenar 1029). . . . . 160.

J. VERDAM, Het Brusselsche Handschrift van Hein van Aken's Limborch. . . . . 161.

Tweede boek . . . . . 189.

Derde boek . . . . . 191.

Vierde boek. . . . . 194.

Vijfde boek . . . . . 196.

Zesde boek . . . . . 199.

Zevende boek . . . . . 202.

Achtste boek . . . . . 204.

Negende boek . . . . . 205.

Tiende boek. . . . . 206.

Elfde boek . . . . . 206.

Twaalfde boek . . . . . 209.

E. T. KUIPER, Het Heidelbergsche Handschrift van den Limborch. 210.

F. B. H., Verbetering (Tijdschr. 8, blz. 64, 65, 66, 67) . . . 220.

CORNELIA VAN DE WATER, Middelnederlandsche Kleinigheden. . 221.

I. Alexander IV, 876 . . . . . 221.

II. Reinaert II, 5048 en 5049 . . . . . 223.

III. Clausule 346 . . . . . 225.

IV. Bestaat er wel eene fout in den innerlijken samenhang van den Tweeden Martijn? . . . . . 228.

G. KALFF, Plagiaat in de 16de Eeuw. (Houwaert als Tooneeldichter). 231.

—— Veelderhande geneuchlicke Dichten etc. . . . . 236.

JOHANNES BOLTE, Zu Wouter Verhee's Handschrift . . . . . 237.

P. J. COSIJN, Niel, Wiel . . . . . 243.

JOHANNES FRANCK, Leidener Bruchstück des Flandrijs . . . . 247.

A. KLUYVER, Hlaifs. . . . . 254.

—— Trawant . . . . . 260.

J. W. MULLER, Gerijt Potter van der Loo en zijne vertaling van Froissart. . . . . 264.

H. J. EYMAEL, Losse aanteekeningen op Hooft's Warenar . . . 296.

H. OORT, Schorrimorrie en Fluiten! . . . . . 318.

EM. SPANOGHE, Amand I, 66. . . . . 320.

CORNELIA VAN DE WATER, Tweede Martijn, vs. 79—91. . . . 320.

VAN ONS HEREN WONDEN.

Onder eenige bladen perkament, mij door mijn vriend Tiele, bibliothecaris van de boekerij der rijksuniversiteit te Utrecht, tot determineering verstrekt, was ik zoo gelukkig een tot dusver onbekend handschrift te ontdekken van 't aan Maerlant toegeschreven gedichtje van bovenstaanden titel.

Gemakkelijk te ontraadselen was het onoogelijk blaadje kleinkwarto voorwaar niet, maar een uitnemend reagens stelde me toch in staat den kostbaren inhoud bijna geheel te lezen en af te schrijven: enkele leemten, door een paar gaatjes in het perkament, onmogelijk aan te vullen, verhelpt de redactie van het Gron. handschrift. Heel veel, ik ben de eerste om het te bekennen, moge het Utr. handschrift van *Ons heren wonden* niet opleveren, zijne redactie verschilt toch genoeg van de andere, uitgegeven door Van den Bergh [1]) en Van Vloten [2]) en Verwijs [3]) om, in stede van de varianten alleen, het geheele stukje hier te laten afdrukken.

Bovendien, wie zich de recensie herinnert van Dr. Franck in het *Z. f. d. A.* (N. F.), XIV, 2 (1881), zal den afdruk gewis volkomen gerechtvaardigd achten. Of was het niet juist dit gedicht, dat het verschil van gevoelen over het recht en de grenzen der critiek aan den eenen en het gezag der hand-

1) *Nieuwe werken van de Maatschappij der Ned. letterkunde* V, 2, bl. 51 vlgg.

2) *Kleine gedichten van Jacob van Maerlant*, bl. 44 vlgg. (verg. daarover mijne aankondiging in het *Weekblad voor het lager, middelbaar en gymnasiaal onderwijs*, 25 febr. 1878; Verwijs, *Van enen manne die gherne cnollen vercoopt ene goede boerde*, bl. 40 vlgg., en Franck in *Anzeiger für d. Alterth.* IV, bl. 396 vlgg).

3) Afl 26 der *Bibliotheek van Mnl. letterkunde*, bl. 103 vlgg., 162 vlgg.

schriften aan den anderen kant tusschen de hh. De Vries en Franck aan het licht bracht? Had De Vries, door zijne veranderingen van vaak, zooals Verwijs 't uitdrukt, »diep ingrijpenden aard" [1]) getoond, dat hij het goed recht der critiek, binnen zekere grenzen, onvoorwaardelijk erkende en handhaafde tegenover de traditie van eenig handschrift, de hr. Franck was zoo radicaal niet. Met waardeering der conjecturen van De Vries — »sie sind mit groszem aufwand von scharfsinn und gelehrsamkeit gemacht" (bl. 155) — is hij dankbaar maar allesbehalve voldaan. Dankbaar inzonderheid voor de, als ik zoo zeggen mag, onschuldige, dus minder diep ingrijpende, wijzigingen van den overgeleverden tekst, en voor menige gissing, die ongetwijfeld verbetering moet heeten. Maar, zoo schrijft hij, »wenn der überlieferung nur geringe rechnung getragen wird, wenn man überall seltene wörter und merkwürdige redensarten vermutet, dann kann man schliesslich aus allem alles machen"; doch vergeet hij hier niet de *Rigmi de passione Domini, vexillo crucis et vulneribus Christi* [2]), waarop De Vries' conjecturen zijn gegrondvest, zoodat ook het vervolg van de beschuldiging bedenkelijk wordt: »aber dann schwindet auch jeder boden und die textkritik wird zu einem bloszen spiel der phantasie"? Pure fantasieën zijn het in geen geval vanwege de bedoelde hymne: doch, ik wensch geen partij te kiezen. Zooveel is zeker, »dass es uns nicht darauf ankommen kann zu eruieren, was einer allenfalls geschrieben haben *könnte*, sondern darauf, was er geschrieben *hat*": daarover is dan ook geen verschil van gevoelen, het blijft de vraag wie de meest betrouwbare gids is, de critiek of de codex.

1. *Totten gecruusten Jhesum.*

Als men merket alle manieren,
Bistu, Jhese (u?) goedertiren,
Paradijs vol weelden al,

1) T. a. pl, bl. 166. 2) T. a. pl., bl. 162.

Want die vader goedertiren
Vrochte goede, sute ende diere,
  In di plante sonder getal,
Der passien vrochte die goede,
Ende om die vloet van dinen bloede,
  Daer die milde af waerst int dal,
Dent es du onser aermoede,
Daer om noch die helsch geloede
  Went ende lange wenen sal.

2. *Ten cruce ons heren.*

Segelijc cruus ons heren,
Ons, die dolen, canstu leren
  Den wech, daer men altoes lacht;
Den troen ondoestu ons met eren,
Ende sluurtse die ons willen deren,
  Die helle met ons heren cracht;
Die nighic om die eere maere,
Die bide die grote schaere
  In den hemel hevet bracht,
... ende bant den portenare,
Brac die helle, daer si in waere
  Ghevangen in der langher nacht.

3. *Totter crone ons heren.*

Di (e?) hoeft crone (?) mette (?) doernen,
Nighic om der joden toerne [1]),
  Die Gode croenden als volc verwoet,
Gheschoert in menigher stat biit....,
Ende bebloet in den doerboerne,
  Spiegel der groter oetmoet;
Edel crone preciose,
Ghevarwet metter renre rose,
  Jhesum, diet al wesen doet,

1) Er volgt op *toerne* nog: *sorgic*.

Verclaer ons herte roekelose,
Van sonden dornich ende bose,
Maecse suver ende goet.

4. *Totter rechter hant.*

Di, rechter hant genaghelt dure,
Daer ute vloeit die sute ghure,
Als dwater uten Phison doet,
Die doerquelden die joden sure,
Die verdoemde creature,
Die ongelovege joden verwoet;
Die eysche ic ende anebede,
Ende bid een visiken mede
Als die lege onde.....,
Dat du mi brenges in die stede,
Daer die beclaghe haer dorperhede
In sijn ende icker bliven moet.

5. *Ter slincker hant.*

Di, slincker ....., groetic mede,
Dornagelt metten scarpen snede,
Die nagel stijf ende lanc,
Du deelste ons, na Gyon sede,
... beke, die dorperhede
Ons afdwoech, den swaren stanc;
Dine (?) edele wonde wi anebeden,
Ende (?) nigen met oetmoedichede
Alse die sute ader, die ontspran .,
Bi di on ons God, dat wi treden
Opten viant ende staen in vreden
Ter doot, daer ons die wech wort stranc.

6. *Ter wonden van der side.*

Fonteine van den paradise,
Daer vier riviren ute van prise

Lopen, die al maken nat,
Waarbi die viande onwise
Verloren hebben macht ende spise
Ende noch doen om dat;
Edele side wonde rene,
Diere gelike was nie fonteine
Noch sulke dranc.....
Die eerewi alle gemeine,
Thegen venijn, groet ende cleine,
Stopt dijn medicine elc gat.

7. *Ter wonde des rechters voets.*

Wonde van den rechteren voete,
Ute di liep die beke soete,
Ofte Tigris waer die vloet;
Mensche, wan quam di die boete,
Dat du clems ter hogher groete,
Daer altoes es vrede goet;
Doer den loop van dinen gate
Offerde God tot onse bate,
Die men niet quetsen en mach (?), bloet;
Wonde, wijs ons die strate,
Dat die tijt coem niet te late,
Als ons die doet naken moet.

8. *Ter slinckeren voete.*

Slincker voet, uut dinen gaten
Sende sijn bloet tot onser baten
Bede die God was ende man,
Die bist gelike der Eufraten,
Wat du dwoges ons af die haten,
Daer ons die nacht hilt in ban;
Suete nagel, suete wonde,
Suete bloet, dat in dier stonde
Uten dinen gate ran,

Bi di moeten wi hebben gesonde,
Wi trage, misdadighe honde,
  Hoep so drager wi aen di dan.

9. *Tot onser Vrouwen.*

Dochter, moeder van den kinde,
Daer du en sages hangen te winde,
  Wat rouwen dogestu ende welc leet!
En is geen herte, diet bevinde,
No tonge so heylich, diet ontbinde,
  Want die mensche niet en weet.
Van rouwen moet doerboerd wesen
Mijn herte sonder genesen,
  Want verdient heeft coud ende heet,
Dat niet en si verdoemt bi desen,
Met pinen doergaen och doerlesen,
  Want ten sonden was gereet.

10. *Tot sente Johan Ewangel....*

O Johan ewangeliste,
Du waerst behoeder ende.....
  Der cameren daer God in lach;
Dese werelt houd mi.....,
Helpe mi, daer ic om giste
  Ende dat ic gheer al dat....;
Ic vermane di biden wene
Ende biden rouwe, die niete....
  Daer die herte gaf den....,
Daer du Gode versmaen sagest re....,
Dat du mi makest der scaren....,
  Die God verloest op den Paesd.... —

Utrecht, 1888, 2. 29. H. E. MOLTZER.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN.

LXXXVIII. LIEFTALLIG.

Geen der tot heden gegeven afleidingen en verklaringen van dit woord voldoen, ook niet de laatste, door mijn vriend Stoett in *Noord en Zuid* (10, 185 vlgg.) medegedeeld. Immers het door hem besproken bnw. *getal*, ohd. *gazal*, mhd. *gezal*, ags. *getal* beteekent in de ogerm. talen òf *vlug*, *snel*, *behendig*, *gezwind*, òf *voegzaam*, *geschikt*; en nu kan men wel met weinig moeite van de bet. *geschikt* komen tot die van *aangenaam*, doch deze overgang is voor het germ. bij dit woord niet bewezen, en dus twijfelachtig. Er is nog een ander bezwaar: de superlatief *liefstgetal* wordt door deze afleiding niet verklaard. Het is natuurlijk gemakkelijk, dien vorm aan misbruik toe te schrijven, doch daarmede is niet altijd eene kwestie uit te maken. Immers, wanneer men de zaak onpartijdig beschouwt, zal men eer meenen, dat de twee deelen van het woord in eene andere verhouding staan dan die van copulatie, dat men nl. den superlatief moet beschouwen als b. v. *best geboren* van *welgeboren*, *best geraect* van *welgeraect*, e. a., en dat men dus in *getal* een woord te zien heeft, in beteekenis met een deelwoord gelijkstaande. Laten wij trachten, door in deze richting te zoeken, tot eene bevredigende uitkomst te geraken.

Er is in den laatsten tijd meer dan eens de aandacht gevestigd op bnw., die de bet. hebben van verleden deelwoorden, doch niet den vorm, en die in lateren tijd bijna alle in het gebruik door deelwoorden zijn vervangen. In den *T. en Lettb.* 4, 190, wees ik reeds op allerlei met *ge-* samengestelde woorden, waarin geen uiterlijk teeken van samenstelling zichtbaar is; zoo b. v. gehaer, haar hebbende; gelijc, eene zelfde gedaante hebbende; gemate, maat houdende; gesprake, spraakzaam. Later vestigde ik de aandacht op adj., die in bet. met deelwoorden overeenstemmen, als gemac, in beteekenis overeenkomende met gemaect; gemanc, hetzelfde als gemengd; gevee, vijandig, hetzelfde als het latere

geveet; gehat, in ééne van zijne beide beteekenissen niet verschillende van gehaet; gemoedich, gematich, gemachtich, besculdich en besondich, later vervangen door de deelw. gemoedicht, gematicht, gemachticht, besculdicht, besondicht[1]). Zoo komt ook naast gespar, vijandig, een deelw. gespert (gespaert), van sperren, voor[2]). Ik moet thans nog op andere soortgelijke, ook uit het mhd., de aandacht vestigen. Allereerst wijs ik op het in het Mnl. Wdb. behandelde bnw. gebot, dat de bet. heeft van *opgeroepen*, *gedagvaard*, of ook *onderdanig*, *gehoorzaam*, en, niet naar den vorm maar naar de beteekenis, als een deelwoord is te beschouwen; op gedringe (Mnl. Wdb. 2, 1080), dat in bet. overeenstemt met het deelwoord *bedrongen* (1, 666); op gehange, dat vermoedelijk bestaan heeft in de bet. *genegen*, *geneigd* (2, 1119); op gehenge, waarvan eveneens het bestaan niet geheel zeker is, doch dat, als het bestond, de bet. had van *gedoogd*, *toegelaten*, *aangenomen* (2, 1134); op gerac (2, 1485) waarvan geracheit, hetzelfde als geraect; op gerec, waarvan gerecheit, hetzelfde als gereetheit, gereedschap; op gecrone, *met eene kroon versierd* (crone dragende, 2, 377 vlg.), bij uitbreiding *voortreffelijk*, hetzelfde als het deelw. gecroont (2, 1180); op gelage, *gunstig gelegen*, hetzelfde als het deelw. gelegen (2, 1193); op gemic (2, 1385) dat in bet. gelijkstaat met het deelw. van micken in den zin van *pasklaar maken*, *in orde brengen*: het heeft althans de deelw. beteekenis *gepast* en *gereed*, *bereid*; op een vermoedelijk bnw. gewon, hetzelfde in beteekenis als het meer gebruikelijke gewone, waarover Franck handelt in zijne Aant. op *Alex.*, bl. 413, welke beide woorden in hoofdzaak overeenkomen met het deelw. bnw. gewoont, van *wonen*, d. i. *woonachtig* (*T. en Lettb.* 4, 188); op getrouwe, dat ook in de bet. van het deelw. getrouwet, in den zin van *wettig*, *echt*, in het mnl. voorkomt; enz. Vgl. verder de artikelen gedan, gedenc en gedoge in het

1) Zie *Tijdschr.* 6, 42 vlgg.; 49; 54. 2) ald., 282 en 287.

Mnl. Wdb., wier vorming wellicht op dezelfde wijze moet worden verklaard; het kan zijn nut hebben de aandacht der taalgeleerden op deze en soortgelijke vormingen van bnw. te vestigen. Zien wij nu, vóór wij aan deze reeks van bnw. er nog een paar toevoegen, welke op dezelfde wijze gevormde bnw. het mhd en het mnd. hebben aan te wijzen.

In het mhd. vinden wij o. a. *gedon*, gespannt; *gedrenge*, gedrängt; *gehâr*, behaart; *gehërze*, behertzt; *gelîp*, mit einem leibe versehen; *gemach*, womit verbunden; *geman*, bemannt; *geman*, mit mähne versehen; *gehorn*, gehörnt; *geminne*, in liebe vereint; *geloup*, mit laub versehen, belaubt; *geschîde*, gescheidt; *gesinne*, mit sin begabt, besonnen; *gesippe*, verwandt; *geslaht*, geartet; *gesite*, gesittet; *gesmac*, wolriechend; *getwenge*, eingeengt, zusammengepresst; *gevar*, farbe habend, ndl. geverfd; *gevêch*, feindlich; *gevëder*, gefiedert; *gewâfen*, mit waffen versehen; *gewon*, gewont; *geziere*, geschmückt. In het Mnd. Wdb. vind ik opgeteekend *gebreke*, gebrechend, fehlend; *gehat*, feindselig (mhd. *gehaz*); *gehulpe*, behülflich (mhd. *geholf*); *gemack*, bequem; *gewapen*, gewaffnet; e. a.

Men ziet dat het getal niet gering is van die bnw., welke in beteekenis met een (meestal verleden) deelwoord overeenkomen. Laat ik nu nog een paar tot heden in het mnl. niet opgemerkte bnw. van deze soort aan de behandelde toevoegen. In de eerste plaats g e w a p e n, dat ook in het mhd. en mnd. bestaat. Men vindt het, door de afschrijvers of uitgevers nu en dan te onrechte in g e w a p e n t veranderd, op de volgende plaatsen. *Oorl. r. Albr.* 427: »Vierdusent *ghewapen*" (hier en op de volg. plaats als znw. gebruikt; in het Gloss. terecht: »g h e w a p e n, gewapend man"). *L. o. H.* 2060: »Hoe moegdi rusten ende slapen, daer hier comt dus menich *gewapen* mi te slane" (in den tekst en misschien ook in het hs. *gewapent*). *Alex.* VII, 299: »Wacht, dat ghi ghewapen vaert, dat u dat moordadighe diet en moghe ghescaden niet" (*hs.*, door Franck onnoodig in *gewapent* veranderd). *Belg. Mus.* 4, 197: »Zijn *ghewapen* scoten uut platen ende worpen van hem haer helme ende scilde." Wanneer de tweede

nv. *gewapens* voorkomt, als *Rincl.* 1067; *Livre d. Mest.* 39; *Lanc.* II, 11262, is het niet uit te maken, of de nom. *gewapen* dan wel *gewapent* is bedoeld.

Tot deze rubriek van bnw. behoort ook naar mijne meening het bnw. *getal* in de samenstelling *liefgetal*. Het staat als bnw. gelijk met het deelw. *getelt*, in de bet. *geacht*, *gerekend*, *beschouwd*. Men kan de samenstelling het best begrijpen, wanneer men er eene moderne, als *waard geacht* naast plaatst. Bij deze beschouwingswijze kan men zich vooreerst den superlatief *liefst getal* verklaren (vgl. *waardst geacht*, *hooger geboren*), ten tweede de verknoeiing *lief in 't getal*, daar die althans eenigermate de gedachte weergeeft; verder het feit, dat *lief getal* meestal in twee woorden geschreven wordt; vervolgens — niet het minst klemmende bewijs — de omstandigheid, dat *liefgetal* behalve met *onder*, *met* of *bi* ook verbonden wordt met *van*, nl. *Limb.* VI 1927: »Doch wart si daer soo *liefgetal van* haren na ghebueren al, dat sise priisden utermaten" (in *A* en *B*), hetgeen alleen mogelijk is, indien nog eenigermate in het woord de beteekenis van een verleden deelwoord gevoeld wordt; vgl. *geacht bij* en *door* (= mnl. *van*), en *Coll.* 243*v*: »Begerte *gesien* of *geloeft* te wesen *van* den menschen;" en eindelijk het feit, dat men naast *liefgetal* ook vindt *goetgetal*, d. i. *voor goed gehouden*, *als goed beschouwd*, *onder de goeden gerekend*, welke samenstelling, indien althans mijne meening aangaande *liefgetal* juist is, niet aan misbruik behoeft te worden toegeschreven.

LXXXIX. RECHTENESSE.

Dit woord komt, zoover mij bekend is, slechts éénmaal in de mnl. letterkunde voor, en is dus een zoogenoemd hapax legomenon. Men vindt het in den Moriaen, in een verhaal van den moord, gepleegd aan een paar vrome pelgrims. Aldaar lezen wij vs. 983:

Te desen cruce, dat gi daer siet,
Daer menech *rechtenesse* gesciet,
Daer verloos een riddere dlijf,
Beide hi ende sijn wijf,

die, aldus gaat het verhaal voort, den hemel ruimschoots verdiend hadden aan de Christenen, want zij stierven in de uitvoering van een voortreffelijk werk, eene vrome daad. Zij hadden namelijk eene bedevaart gedaan, van waar zij met een grooten stoet en allerlei in den vreemde aangekochte zaken terugkeerden. Doch op een tweesprong werden zij door roovers aangevallen; de man werd gedood en uitgeschud en de vrouw bestierf het van schrik. Op de plaats, waar de moord had plaats gehad, werd een kruis opgericht; en, aldus gaat de verhaler, een kluizenaar, voort:

Dus moesten si hier sterven bede
Teser gerechter wegescede,
Daer gi dit scone cruce siet
Ende daer menech gerechte gesciet.

Aan de mededeeling van deze droevige gebeurtenis knoopt dan de kluizenaar de vermelding vast van het feit, dat daar op die plaats allerlei wonderdadige genezingen plaats hebben.

Sulke liede comen hier naect
In haer broec, sonder scoen,
Die haer pelegrimage doen,
Die met evele sijn bevaen;
Ende die hier riden ende gaen,
Hebben daer menege bate bejaget."

Ik moest de plaats eenigszins uitvoerig mededeelen, omdat men eerst nu zich een oordeel zal kunnen vormen over de beteekenis van *rechtenesse*, die in het Gloss. onjuist is opgegeven. Het wordt daar weergegeven door *gericht*, en nog eens lezen wij in hetzelfde Gloss. op gerecht: »bnw., in de uitdr. *gerechte wegescede*, d. i. (volgens vs. 984) de viersprong, »daer menech rechtenesse (gericht) gesciet"; eindelijk wordt ook *gerechte* in vs. 1006 door *gericht* vertolkt. Ik vermoed, dat met dit telkens zonder eenige toelichting herhaalde woord *gericht* zal bedoeld zijn *terechtstelling*, immers aan eene *terechtzitting* kan in het geheel niet worden gedacht. Men is nl. op eene eenzame plaats, hetgeen o. a. blijkt uit het feit, dat een klui-

zenaar zich daar eene kluis heeft gebouwd om zich aan godsdienstige overpeinzingen over te geven. En nu vraag ik: is eene dergelijke plaats eigenlijk wel zoo heel geschikt voor *terechtstellingen*? Zou de meyer eener Middeleeuwsche stad, die met de uitvoering der doodvonnissen was belast[1]), het wel zoo geschikt gevonden hebben, om ze zóó ver buiten eene stad te gaan voltrekken? En zou omgekeerd een kluizenaar eene zoodanige plaats wel zoo bijzonder geschikt geoordeeld hebben voor overpeinzing en gebed? Ik geloof dat de eene onderstelling al even onwaarschijnlijk is als de andere. Doch niets dwingt ons, aan de in het Gloss. gegeven verklaring te hechten, indien er eene betere te vinden is. Dit is zeker, dat *rechtenesse* in vs. 984, en *gerechte* in 1006 hetzelfde moeten beteekenen: doch even zeker is het, dat de beteekenis *gericht* of *terechtstelling* de ware niet kan zijn. Doch wat beteekenen de woorden dan? Het antwoord wordt gegeven door de medegedeelde slotverzen van het verhaal: *rechtenesse* en *gerechte* beteekenen *wonderdadige genezing*, dus hetzelfde als *bate* in den slotregel. Dit is de ware verklaring van de beide woorden, die reeds uit den samenhang met voldoende zekerheid is op te maken. Het spreekt vanzelf, dat dan ook de verklaring van *gerechte wegescede* in vs. 1004 onmogelijk juist kan zijn: men moet zich eerder verwonderen, dat eene zoo gewone mnl. uitdr. op zulk eene wijze kon worden uitgelegd. *Teser gerechter wegescede* beteekent niets anders dan *juist op dit kruispunt*, *precies op dezen viersprong*. Vgl. vs. 2301 (dat door den uitgever op dezelfde wonderlijke wijze wordt verklaard): »Dat si Waleweine souden leiden toter *gerechter* wegesceiden int ende van haren lande" d. i. *juist*, *precies tot aan de grens*, *niet verder dan de grenzen*; *Voorgeb. v. Gent* 70: »de *gerechte* eelt", *juist* of *precies de helft*, *niet minder dan de helft*. Ook in andere gevallen moet een mnl. bnw. in onze taal door een bijw. worden weergegeven. Het aardigste voorbeeld

1) Zie b.v. in den Limborch, Boek I; Seghelijn, *Gloss.* op *meyer*, en de onlangs gevonden fragmenten van *Couchy*, in *Tijdschr.* VII.

daarvan is het mnl. *enich* op eene plaats in den *Rijmb.* (17705), waar verhaald wordt dat een onderzoek moest worden ingesteld, of de valsche Smerdis »enige oren hadde", d. i. »ook soms, misschien ooren had."

Wat uit den samenhang bleek, kan ook door innerlijke bewijzen worden bevestigd. *Rechtenesse* nl. is eene afleiding van *rechten*, d. i. *recht maken*, *oprichten*, dat nog heden van een zieke gebruikt wordt: een synon. dus van ndl. *herstellen* en *genezen*. Rechten of richten, eig. *weder recht maken*, ontwikkelt uit dit begrip de beteekenis van *herstellen*, *goedmaken*. Het werd in de middeleeuwen en nog in de 17de eeuw vooral verbonden met een obj., dat *schade* of *nadeel* uitdrukt. Zie Nijh. 2, 87 en Oudem. *Bijdr.* op richten. Het beste bewijs evenwel dat werkelijk *rechtenesse* kan beteekenen *herstel*, *genezing*, geeft het znw. *gerechtenesse*, dat insgelijks slechts op ééne plaats voorkomt, doch in een samenhang die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat, nl. *Sp.* III^{s}, 3, 25: »Alse hi quam tote Ghent, vant hi sente Baven ghehent (*overleden*) ende doen meneghe *gherechtenesse*." Ook hier wordt het woord vooral gebruikt van eene *wonderdadige genezing*, *het oprichten* of *doen opstaan van een zieke* of zelfs *een doode*. Ook het znw. gerechte heeft deze beteekenis. Wèl komt het, zoover mij bekend is, in het mnl. nergens elders in dezen zin voor, doch het mhd. kent *gerihte* (vr. of o.?) in de bet. *richtigmachung*, eene bet. zeer nauw verwant aan die van *herstelling*, *genezing*. Ten overvloede vergelijke men de bet. 11, *c*) van berechten, nl. (wonden) *behandelen*, *verbinden*, en de bet. 4, *c*) van berecken, nl. (zieken) *behandelen*, *genezen*.

Een enkel woord nog over een paar andere plaatsen uit den *Moriaen*, welke tot heden niet goed begrepen zijn, nl. vs. 1425 vlgg., waar eene door Walewein uit de handen van een ridder verloste jonkvrouw aldus hare geschiedenis verhaalt:

1425 **Edel riddere, ic maecs u vroet,**
Twi hi mi deden toren doet:
Hi wilt mi hebben tere amien....

Ic hebbe al anderen toren
Die haveloosheit doet mi wee,
Nochtan doet mi vele mee,
Dat ic u wel gesecgen can....
Mijn vader heeft VII jaer gequolen
Ende es ondergegaen van gode
Ende leget in swaro ermode;
Hine mach riden no gaen,
Noch over sine voete gestaen:
Hi doget swaren arbeit.

Te Winkel slaat voor in vs. 1439 *Dat* te veranderen in *Dan*, doch laat zich verder over de plaats niet uit. Doch zooveel blijkt toch, dat hij aan de woorden dezen zin hecht: »De armoede, het feit dat wij aan lager wal zijn, smart mij diep; doch *dit* (hetwelk Franck wil invoegen) grieft mij veel meer dan ik u zeggen kan." Franck, *Anz. f. D. A.* VII, 20, in zijne beoordeeling der uitgave verklaart: »»ich habe schon etwas anderes was mir kummer verursacht, die armut, aber seine schlechten anträge sind mir doch noch schmerzhafter;" dan muss man aber 1434 *doet dit* lesen, und darf *dat* in 1435 nicht in *dan* verändern, es sei denn dass man dem *vele mee* eine doppelte beziehung zugestehen wolle, aufs vorhergehende und aufs folgende. Die schwierigkeiten bei dieser auffassung sprechen gerade nicht für dieselbe, oder aber nicht für die richtigkeit des textes." Het eerste gedeelte van den slotzin beaam ik volkomen, ik begrijp Franck's redeneering niet overal even goed, doch meen dat de tekst hier volkomen in orde is, en dat er volstrekt geen moeilijkheden zijn, als men hem goed opvat. De ongelukkige jonkvrouw somt hare ongelukken op, en daarbij is onmiskenbaar een climax waar te nemen. Zij begint met het minste, en dat ook alleen daardoor een ongeluk is geworden, omdat de ridder wraak had genomen over hare weigering, nl. dat de ridder haar tot zijne amie (bijzit, maitres) wilde maken. Nu was een dergelijk voorstel ongetwijfeld onaangenaam, doch geen middeleeuwsch meisje (en vooral niet een meisje uit een ridderroman) zal daarvan de tering gekregen hebben. Als zij weigerde,

dan was daarmede de zaak uit. En een herhaald aanzoek kon, als in dit geval, voor het meisje lastig worden, doch meer was het niet: het was voor haar geene schande, dat een ander haar schandelijke voorslagen deed. Naar het mij voorkomt, moet men zich de beschouwingen eener middeleeuwsche jonkvrouw denken als ongeveer dezelfde als van eene hedendaagsche voor haar stand beschaafde boeredeern.

Duidelijk blijkt dit ook uit de woorden van het verhaal zelf. Eene dergelijke bekentenis van een jong meisje jegens een vreemd heer zou in onze dagen niet gedaan zijn zonder blos of haperende stem of zonder eene mededeeling, welke men niet hier vindt, maar wel bij eene andere confidentie, waar die naar onze begrippen beter kon gemist worden, nl. die aangaande haar geldelijken achteruitgang (vs. 1438):

> Ic moet secgen, al eest scande,
> Live here riddere, al onverholen.

»Maar dit is het ergste niet," aldus vervolgt de jonkvrouw: »neen, ik heb nog *heel andere* rampen te betreuren," of in 't mnl.

> Ic hebbe al anderen toven.

(zoo ook in 't mnl.: »Ic hebbe al ander verdriet", en dgl.), »wij zijn nl. geruïneerd, aan lager wal geraakt." Doch nog veel meer leed veroorzaakt mij hetgeen ik u nu wil mededeelen. Mijn vader, die eertijds een vermogend man was en onder de aanzienlijksten van het land behoorde, en nu — ik moet het u openhartig mededeelen, al is het eene schande voor ons — geruïneerd en doodarm is, heeft al zeven jaren gesukkeld (waarschijnlijk aan rhumatische pijnen, welke het in de Middeleeuwsche kasteelen gemakkelijk was op te doen), en veel pijn te verduren gehad, zoodat hij niet alleen niet rijden of loopen kon, maar zelfs het bed moest houden. Gedurende al dien tijd heb ik hem opgepast en trouw verzorgd — ach, weinigen zijner vroegere vrienden kijken naar hem om. En nu gaarne had ik hem zijn geheele verdere leven verzorgd en gedient, doch het is mij onmogelijk gemaakt door

dezen ridder, die mij heden morgen, een vermeend hem door mij aangedaan onrecht (nl. mijne weigering) wrekende, uit het kasteel van mijn vader heeft weggevoerd. Op zoo iets was ik niet verdacht, en zonder te letten op mijne smeekgebeden, sleepte hij mij weg en doet hij mij deze schande aan."

Mij dunkt dat, op deze wijze verklaard, de plaats in alle opzichten duidelijk is en de tekst volkomen zuiver. Slechts lette men er op, *dat* in vs. 1435 te vertalen door *iets wat*, *hetgeen*.

De in vs. 1446 voorkomende uitdr. heffen ende leggen is voor de oppassing van een zieke zeer schilderachtig. Eig. bet. zij natuurlijk *optillen en* (*weer*) *neerleggen*. Vgl. Lübben 2, 172 *b* op haffen: »Ene vrome, mogenhaftige (*sterke*, *spierkrachtige*) vrouwe de schalde veer kränken luden vorheghen, de in erer unmacht unde noth *heven*, *haffen*, *dregen* unde gode hantrekinge don."

Ook de verzen 1449—51 hebben aanleiding gegeven tot misverstand.

»Nu waric",

zegt de jonkvrouw,

»gerne met hem bleven
Ende hem gehouden al min leven
Na mine macht te minen besten."

Ik spreek niet van hetgeen in het Gloss. op gehouden wordt opgedischt. Dat *gehouden* hier een bnw. zou zijn, en wel een andere vorm voor *gehoude*, behoeft geene wederlegging. Te Winkel heeft dan ook aan deze onjuiste verklaring in het Gloss. het volgende toegevoegd: »In vs. 1450 kan men het woord ook opvatten als part. van *houden* in den bekenden zin van *onderhouden*, *verzorgen*, b. v. *Wal.* 5406, doch dan moet *hem* veranderd worden in *haddene*. Het mag verwonderen, dat voor deze in hoofdzaak juiste verklaring de eerste niet is geschrapt. Denkelijk is dit niet geschied, omdat er nog eene plaats is waar de uitgever meende, dat ditzelfde gewaande bnw. *gehouden* voorkwam, doch wij zullen zien, dat het daar zoo mogelijk nog minder past. De bedoeling is natuurlijk: »ik zou zoo

gaarne bij hem gebleven zijn en hem, al ware het mijn geheele leven *opgepast* hebben." De bet. *oppassen* van houden is de regelmatige ontwikkeling der oorspronkelijke beteekenis *behoeden*, *bewaken*, welke vooral duidelijk uitkomt in den Middeleeuwschen zegenwensch *God houdu!* Er is evenwel nog één ding vreemd in de aangehaalde regels, nl. dat bij *gehouden* de verl. tijd van het hulpww. *hebben* niet uitgedrukt staat. Ook Franck spreekt hierover en wil *waric* in den vorigen regel vervangen door *haddic*. Ter bevestiging haalt hij verscheidene voorbeelden aan, waarin *bliven* met *hebben* wordt vervoegd. Doch ook hier is elke verandering overbodig. De regels van zinssamentrekking in het Mnl. zijn geheel verschillend van de onze. Daarom kan men zeer goed *haddic* uit het voorafgaande *waric* aanvullen. Vgl. een soortgelijk geval, *Ep. fragm.* 238, 370:

> Gebenedijt so moeti sijn
> Ende alle diene ebben lief,
> Ende toren ende grief
> Alle die gone, diene haten!

waar het ww. *hebben* in den 3den regel uit het voorafgaande *sijn* ontleend en aangevuld moet worden. Een geheel analoog voorbeeld van een verschijnsel, waarop nog meer moet gelet worden, geeft ons *Mandeville f.* 37 *b*: »Hi is altoos den Sarracinen onderdanich gheweest ende tribuut ghegheven." Eindelijk eene opmerking over vs. 1460:

> Hi liet [illegible] achter,
> Die min [illegible] [illegible] [illegible],
> Oft [illegible] hem [illegible] om sijn deren.

Beweren kan hier natuurlijk niets anders beteekenen dan *afweren*, maken dat iemand niet aanvallen kan. De verklaring in het glos. door *beschermen*, *behoeden* is dus even verkeerd als die in mijn Mnl. [illegible] waar dit voorbeeld te onrechte onder de rubriek 3) met de bet. *verdedigen*, *beschermen*, *[illegible]* is opgenomen. Het behoort onder [illegible] en beteekent *beletten*, *belemmeren*, *verhinderen*, *afweren*.

De andere plaats uit Moriaen, waar insgelijks het ww. *houden* aanleiding heeft gegeven tot misverstand, is vs. 1752, waar de ontroostbare vader bij het zien van het lijk van zijn geliefden maar ontembaren zoon, uitroept:

Wie heeft hem dlijf genomen,
Minen alten lieven kinde,
Dat ic vor al die werelt minde?
Was hem dus sine doot gehouden!

Hoe *gehouden* hier met mogelijkheid de beteekenis *gunstig, genegen* zou kunnen hebben, begrijp ik niet. Het is een deelw. van *houden*, in eene niet gewone opvatting, nl. als synon. van besceren, van het noodlot gebruikt. Te recht zegt Franck in zijne boven aangehaalde beoordeeling (bl. 22): „*gehouden* ist part. von *houden*, und heisst »(vom schicksal) bestimmt."" Ik breng dit punt ter sprake, omdat in den Seghelijn in denzelfden zin voorkomt het samengestelde *verhouden*, doch daar wordt het door mij onjuist verklaard. In de verzen (vs. 3270 vlgg.):

Wijst mi den wech, hoe ic daer vare,
So dat ic se (*de vijanden*) scouwen mach.
Hem is verhouden een sterfdach;
Ic hope, ick en hem sal gheven!"

moet de derde regel eene soortgelijke bet. hebben, als de uit den *Moriaen* behandelde. De verklaring »de dood is voor hen uitgesteld, d. i. zij hebben lang genoeg geleefd, zij hadden al veel eer moeten sterven", is gezocht en onnatuurlijk. En indien *houden* de bet. hebben kan van *bepalen* (door het noodlot), dan behoeft niet van *verhouden* gezegd te worden (*Segh.* Gloss.): »De bet. *bepalen*, die *verhouden* hier ook zou kunnen hebben wat den zin betreft, is in het mnl. niet aan te wijzen." Eene zeer duidelijke plaats, waar *houden* dezelfde bet. heeft, vindt men *Limb.* I, 1229, waar de miskende en gehate Margriete haar lot en leven in Gods handen stelt met de woorden:

Nu moets onse here wouden,
Die te minen bouf *gehouden*
Heeft al gader dat hem gaedt!

»God, die voor mij weggelegd heeft al wat hem behaagt, beschikke over mij." Of volgens de var. *C.*:

Ic moet hebben dat mi es *gehouden*
Van Gode, daert al aen gaet.

Eindelijk eene plaats, waarvan Franck de gulle, bij uitgevers en beoordeelaars altijd nog te zeldzame bekentenis aflegt, dat hij haar niet verstaat, nl. vs. 1532 vlgg.:

Walewein die goede entie boude
Sat doe weder op Gringalette, ...
Het was so starc ende so groot;
Ende als sijn here hadde noot,
Wachtet heme van sire lede,
Gelijc dat sijn here dede.

De onduidelijkheid der regels ligt vooral in de woorden *van sire lede*, waarvan in het gloss. geene melding wordt gemaakt. Het znw. *lede* moet hier opgevat worden als een vr. znw., met de bet. van het onz. znw. (eig. bnw.) *leet*; in den volgenden regel, na *dat*, worden ingevoegd *hem*, en de geheele plaats aldus worden weergegeven: »Als zijn meester in nood was, bewaakte het hem tegen zijn leed, wist het leed dat hem dreigde van hem af te weren, bracht het hem buiten gevaar, evenals zijn meester hem deed." Er zijn in het mnl allerlei voorbeelden van paarden die handelend optreden in 't belang van hun berijder; zoo bv. in den Walewein en in den Seghelijn. Mij dunkt, deze zin laat niets te wenschen over en is met de blijkbare bedoeling der woorden in overeenstemming. Het vr. znw. *leide*, »gegens. zu liebe, *leid*, *schmerz*, *betrübnis*", is in het mhd. zeer gewoon en eveneens in het mnd. Zie Lexer 1, 1863: Lübben 2, 647. Ook in het mnl. komt dit tot heden weinig opgemerkte woord meer voor, al blijkt niet altijd het vrouwelijk geslacht. Zoo b.v. *Limb. Serm.* 42*c*: »Al den genen vergeven die di *leide* hebben gedaen." Hild. 50, 119: »den coninc was lede der dinck", d. i. *hij had er leed over* (in het gloss. staat te onrechte aan het woord hier het onz. geslacht toegekend).

Limb. XII, 1027: »En dadiis niet, soo ware mi *leede* gheschiet." *Natuurk.* 770: »Hi doet den mensche ooc dicken *lede* ende vervaernisse groot". *Brand.* 972: »Dattu mi *leede* hebs ghedaen" (de aant. ald. »Lees *leeds*" kan vervallen). *Belg. Mus.* 1, 31, 164: »Ic en seide di heden *lede* noch en mesdade noit man." *Rijmb.* 20928: »Hi wilde Antipaterre trecken voren ter cronen, ende al dor hare (*nl.* der moeder) *lede*". In de uitdr. so lede doen, *Rein.* I, 861; *Melib.* 3713; *Brand.* 1052; Hild. 147, 338, alsmede *L. o. H.* 2349: »Si daden hem onsachte ende lede", is lede natuurlijk als bijw. te beschouwen. Vgl. Mnl. Wdb. op doen (2, 249). Op de laatste plaats alleen zouden beide opvattingen mogelijk zijn: immers bekend is de eigenaardigheid, dat door *ende* twee ongelijksoortige rededeelen worden verbonden. Zie Mnl. Wdb. 2, 943, op ge, 8), waarbij men nog voegen kan, *Limb.* VII, 550: »Nu doet hovessceit ende wale"; IX, 155: »Si dede aelmoesene ende wale", en het in den *Limb.* meermalen voorkomende *twaren ende God* en *trouwen ende God.*

XC. GEVOECH.

Er zijn weinig woorden in het mnl. zoo vaak verward met een ander dat er op leek, als het geval is met de woorden *gevoech* en *genoech.* Laat ik een overzicht geven van de plaatsen, waar dit overigens eenvoudige en heldere woord is misverstaan, en het tevens op enkele plaatsen herstellen.

Velth. III, 39, 12:

> Dit wonder ende ander *gevoech*
> Sach men genen wonder doen.

Men leze *genoech*: »deze vreemde zaak en verscheidene andere zag men dat wonderlijke schepsel bedrijven."

Wap. Rog. 534:

> De wille es deser stat coninc;
> Hi mach laten of doen die dinc:
> Al na zijn *ghenouch*;

l. *ghevouch*, zooals ook wel bedoeld is; althans in de noot staat: »Hs. *ghenouch*."

Segh. 3014:

Ic hoop wi sullen hebben ghemac
Noch tavont, ende teten *ghenoech*,

waar de var. heeft:

Teten al ons *ghenoech*,

l. *ghevoech*, d. i. »zooveel als wij willen, maar lusten", eig. »zooveel als ons voegt of lijkt, aangenaam is."

Hadew. 1, 99, 42:

Si nemen te vroech
Al hare *ghenoech*
Onder de gesellen.

Men leze *gevoech*.

R. v. Utr. 2, 312, 25: »Indien partie dat mit *genouge* niet doen en wil, sullen hen recht laeten wedervaeren." Men leze *mit gevouge*, d. i. *met schik*, *goedschiks*; hd. *mit gutem fug*.

R. v. Elburg 189, 30: (»Si) hebben een *gevoeth* geseget tusschen Pilgrim van Putten ende onser stat van der Elburch." Men leze *gevoech*, d. i. *minnelijke schikking* (voegen = schikken), *overeenkomst*, *verdrag*. Het woord is in dezen zin vooral gewoon bij Nijhoff (1, 171, 172, 173), doch komt ook voor *Rein.* II, 3676; *Oorkb.* 2, 191 *a*; *Sp.* IV^{2}, 16, 9; IV^{1}, 65, 66.

Mor. 630:

Nu laet ons corten dese tale, ...
Oft beginnewi weder den strijt,
Ende siet welc es u *genoech*,

l. *gevoech*, d. i. »wat van beide (over *welc*, zie *Ferg.* Gloss.) uw zin, u naar den zin is, d. i. zeg wat gij liever wilt."

Lanc. II, 34320:

Si seiden, dat en es niet *ghenoech*,
Bedi hi es gewiet coninc;

men leze *gevoech*, d. i. »het komt niet te pas, is onvoegzaam of ongeschikt"; lat. *non est conveniens* (*Sp.* II^{2}, 32, 34).

Sp. I[1], 24, 33:

Tusscen der Zuutzee enter Dunouwen
Hiet al Messia [1]), alse wijt scouwen,
Omme dat corens vele drouch,
Dies ander lande hadden *genouch*.

Men leze *gevouch*. De bedoeling kan natuurlijk slechts zijn: »omdat het veel koren voortbracht dat naar andere landen werd uitgevoerd," of letterlijk: »waaraan andere landen iets hadden, waarvan zij voordeel hadden," of misschien nog juister »waaraan andere landen behoefte of gebrek hadden." Vgl. Mnl. Wdb. op *behoef* en *bederve*.

Vl. Rijmk. 1380:

Hi was soo gherecht ende soo *ghenoeghe*,
Dattene die lieden hieten alte samen
Boudin die goedertiere.

Men leze *gevouge*, d. i. *meegaande*, *zachtaardig*, *zachtzinnig*; eig. *zich naar anderen voegende*, *inschikkelijk*. Vgl. *Sp.* I[8], 34, 34: »du sout di *ghevoughe* maken" (lat. *potius te aptes*).

Heim. 855:

Complexie es negheene dingen,
Dan *ghenoughe* temperinghe
Van der vuchticheit des lachamen.

l. *ghevoughe*, d. i. *gepaste*, *geschikte vochtmenging*; *eene menging, die is zooals zij wezen moet*. Vgl. *Sp.* I[7], 81, 6; II[6], 46, 19.

MLoep I, 2906:

Wint ende weder waren *ghevueghen*,

d. i. *geschikt*, *gunstig*; men leze *ghevueghe*; de var. *int ghenuechde* moet veranderd worden in *int ghevueghde*. Gevoechde, hetzelfde als gevoechte, beteekent *de juiste maat*; zie *Heim.* 936. *Int gevoechte* bet. dus *op de juiste maat*; hetzelfde als mnl. *wel getempert*.

1) Mesia, a mesium (i. e. messium) proventu vocata, Vinc.

Ostfri. Urkb. 1, 301: Onderdanich te wesen in allen *ghenoghe*, als si weren in der tijt enz.; l. *ghevoghe*; *ald.* 300: Oldersum weder overleveren in alsulken *ghenoghe* ende manieren als enz.; l. *ghevoghe.*

Heim. 904:

> Alle die *gheroughelijchede*
> Diemen ter werelt vint emmermere,
> Eist weelde, eist goet genoechte of ere,

d. i. *al de voorrechten, de goede dingen.* De var. op bl. 355 heeft *ghenoughelijchede.*

Amand I, 3263:

> Dat si ne mochten .....
> Niet *ghenoughen* hem ter doghed,

men leze: *ghevoughen. Hem gevoegen* bet. *zich voegen, zetten* of *schikken tot iets, zich op iets toeleggen.* Zie b. v. *Sp.* I^{8}, 36, 11. Ten slotte merk ik op, dat de mnl. uitdr. *int gevoech* zinverwant is met *genoech.* Er is dus ook om sommige beteekenissen der beide woorden alle reden voor de in de handschriften zoo vaak voorkomende verwarring van *genoech* en *gevoech.* Vgl. verder Mnl. Wdb. op *genoech* en *genoegen.*

XCI. GEWILLICH.

Voor het juiste begrijpen zijn zulke mnl. woorden het gevaarlijkst en geven het meest aanleiding tot misvatting, die in vorm met woorden uit onze tegenwoordige taal overeenkomen, doch de eene of andere wijziging in beteekenis hebben ondergaan. Men kan dit gevaar het best vergelijken met dat, wat een Nederlander dreigt, die niet zoo heel veel Duitsch verstaat, en dat zoo geestig geïllustreerd is door Sicherer in zijne »Plaudereien über Sächsisches und Schwäbisches," het gevaar b. v. van te verwarren en in zijne gedachte gelijk te stellen hd. *magd* en ndl. *maagd*; hd. *bellen* en ndl. *bellen*; hd. *ausschuss* en ndl. *uitschot*; hd. *ruchlos* en ndl. *roekeloos*; hd. *frevel*

en ndl. *wrevel*; enz. Een zeer geschikt voorbeeld van het hier gezegde is het mnl. bnw. gewillich, dat in den vorm geheel, doch in beteekenis slechts gedeeltelijk met ndl. *gewillig* overeenstemt. Verliest men dit uit het oog, dan is er gevaar, dat men, als men het in den eenen of anderen tekst vindt, geneigd zal zijn tot willekeurige veranderingen, die men later, als men tot juister inzicht komt, natuurlijk weder moet herroepen. Aan dit gevaar is, gelijk blijken zal, bij gewillich niet ieder ontgaan.

Het mnl. bnw. gewillich had eene veel sterkere beteekenis dan het hedendaagsche *gewillig*, dat eene negatieve beteekenis heeft aangenomen, en gelijkstaat met *zonder tegenstribbelen*, *zonder tegenstand te bieden*, *zonder zich te verzetten*. Halbertsma heeft dit zeer goed gezien en uiteengezet in zijne *Aant.* op *Sp.* bl. 334: »gewillich int gevecht, pugnax, heet op het gevecht. Gewillich is hier niet [alleen] *zonder tegenstreving*, als in 't Ndl., maar *met ijver*, *lust*, ja *vreugde*, gelijk *wille* dan ook *vreugde* is in het Landfri." Mnl. *gewillich* bet. *ijverig*, *volijverig*, *volvaardig*, *lustig*, *vurig*, *bereidvaardig*, *met ijver*, *met animo*, *met lust iets doende*. Hetzelfde bet. mnd. *gewillich*, dat door Lübben in het suppl. door *eifrig*, *feurig* wordt weergegeven. Voorbeelden vindt men *Lanc.* IV, 6583: »Hi was van groter coenhede ende *gewillech* ende starc." Stoke VII, 886: »Daer mochte men *gewillighe* liede toe sien gaen met herten groot." *Grimb.* I, 4071: »Dese vier heren valjant, rasch ende *gewillich* (*van strijdlust brandende*)." *Sp.* III[6], 30, 44: »*Gewillich* int gevecht," *belust op den strijd* (vgl. Huygens, *Cluysw.* 79: willigh in 't gelach, *gaarne aan een vriendendisch*). Velth. V, 50, 24: »*Gewillich* te stride." *Rijmb.* 15958: »Hoemen (*den tempel*) met *ghewilligher* hant (*met volijverige hand*) eerlike soude maken weder." *Parth.* 5228: »Hi hieft (*het zwaard*) met eer *ghewilligher* hant." *Roel.* I, 195; *Wal.* 2440: »Vechten met *ghewilligher* hant." *Lanc.* II, 35535: »Si, diene also sere minde alsi mochte, sach op hem met *gewilligen* sinne (*met groote ingenomenheid*, *met een blik vol vurige liefde*)." Gewillicheit

beteekent dus *ijver*, *animo*, *aandrang*, *lust*. *Lanc.* II, 4331: »Si begonsten hare orse nopen met sporen ende quamen gelopen met gerechter glavyen beyde met groter *gewillicheyde*." — Gewillichlike en gewillelike (gewillike) bet. dus *op eene wijze die van ingenomenheid*, *begeerte*, *vurigheid*, *ijver getuigt*, dus *ijverig*, *vol ingenomenheid*, *naar hartelust*. Het verschilt dus in beteekenis minder van het mnl. geweldelike, dan van ons *gewillig*. *Sp.* I[5], 55, 32: »Men stac ende men street achtereen ses dage gewillichlike met groter crachte." *Sp.* III[6], 38, 45: »Hoe *ghewillechlike* soe diende Gode". *Vl. Rijmk.* 2455: *Gewillichlike* ende gaerne." Nu uit deze plaatsen de beteekenis van *gewillichlike* duidelijk is geworden, zal men inzien dat er geen enkele reden bestaat om *gewillichlike* te vervangen door *geweldelike* of *geweldichlike*, zooals b. v. Jonckbloet gedaan heeft in eene plaats van den *Reinaert*; nl. I, 3430: »Hebse alle (*de rammen*) in u ghewout ende ghise *ghewillichlike* verbit." De beteekenis is ook hier *met ijver*, *met ingenomenheid*, *naar hartelust*. Indien Jonckbloet op het oogenblik, dat hij de onnoodige verandering maakte, aan de aanteekening van Halbertsma had gedacht, dan zou hij *geweldelike* niet in den tekst hebben opgenomen. Martin is dan ook Jonckbloet in dezen niet gevolgd, maar heeft *gewillichlike* bewaard, dat hij te recht verklaart door *eifrig*; vgl. ook zijne Aant. op bl. 385. Aan hetzelfde gebrekkige inzicht is te wijten de even willekeurige en onnoodige verandering, door mij gemaakt *Theoph.* 710 vlgg.:

Dat ic dus hebbe verloren
Mine siele ende mijn leven,
Dat ic dus hebbe opghegheven
Den viant dus *gheweldichlike*,

waarvoor ik *gewillichlike* in den tekst bracht, en waaraan ik de aanteekening toevoegde: »De omgekeerde vergissing in een hs. vindt men *Rein.* I, 3431." Wel wisselen in de hss. de beide woorden nu en dan met elkander af; zoo bv. *Limb.* VI, 1201: »E. hief tswert *willichlike*" (in A; *geweldelich* in B); VIII,

616: »Dit gestriit durde *willichlike* tote over noene" (in A; *geweltlich* in B), doch dit is geen reden om het eene voor het andere in den tekst te brengen. *Geweldichlike* in de plaats uit *Theoph.* beteekent *met kracht en geweld*, *uit alle macht*, *volgaarne*, *volijverig*, en elke verandering is dus ook hier overbodig.

XCII GOORT (*Vad. Mus.* 1, 88, 78).

In een kroegtooneel, ons beschreven door Jan Dingelsche in een gedichtje *Van der taverne* komen o. a. de volgende verzen voor, waarin niet alles even duidelijk is:

72. Es hem dan te na gheseten
iemant, ofte sprect een spellijc woort,
die man moet emmer sijn ghesmeten,
75. Ofte si worpent al over boort.
»Ja, lodder," segghen si, »sidi versmort?
Moeten wi (*dit*?) van u verdragen?
Soudi vermanen onser moeder, goort?
Bi den tanden, ghi wert gheslaghen!"

d. i. »Indien iemand die slechts een enkele maal in eene herberg een kijkje neemt, hun (den kroegloopers) te na komt, of zich jegens hen een grapje veroorlooft, dan moet er tot elken prijs met zoo iemand ruzie gezocht worden, of zij zouden liever alles omverwerpen (dan dat zij dit zouden nalaten?). »Wel zeker, lichtmis," zeggen zij, »ben je bezopen? moeten wij dit van u verdragen? (Dan volgt een duistere regel, waarvan de inhoud moet zijn een terugslag op het »spellike woort" van vs. 73). Bij de tanden (een comische vloek, te vergelijken met *Bi Mamets billen*, in *Huge v. Bord.*), gij moet worden afgeranseld!" Laten wij trachten op te sporen wat de opengelaten regel beteekent. In de aant. aan den voet der bl. vinden wij slechts: »*goort*, aldus." Hiervan worden wij dus niet veel wijzer. Later wordt in hetzelfde deel (bl. 208) dit vers nog eens ter sprake gebracht, en daaraan de vraag vastgeknoopt: »Is dat *goort* een schimpwoord, of is het de (verder opgegeven) voornaam *Guert*, *Godefridus*?" Het antwoord op deze vraag

zal kunnen zijn: Geen van beide, want indien het zoo ware, dan zou de gedachte in den regel uitgedrukt worden door de woorden: »Soudi vermanen onser moeder", d. i. »zoudt gij van onze moeder spreken?" En waar zou dan de scherts zijn, waarvoor de man moest worden gestraft? Neen, *onser moeder* zal wel zijn de 2de nv. afhangende van *goort*, en de »*goort* der moeder" zal wel zijn het voorwerp van den vermeenden spot, waarop de man heette eene aardigheid gezegd te hebben. Men kan wel begrijpen, van welke soort van ui hier in deze omgeving alleen sprake kan zijn, natuurlijk alleen van eene obsceniteit.

Indien wij ons herinneren, hoe gewoon in het Westvlaamsch de rekking der *e* en *o* geweest is, dan zou *goort* een andere vorm kunnen zijn voor *gort*. *Gort* nu, hd. *gurt*, mhd. *gurt*, is een der woorden, die hetzelfde beteekenen als gordel; daarnaast komen in 't mnl. voor gorde (gerde), gorden en gordel, terwijl gort ook voorkomt in het znw. gortketene, gordelketting. *Gesch. v. Antw.* 2, 648; vgl. mnd. *gortzingel* (ook in den door Pfaff uitgegeven *Renout*), buikriem, hetzelfde als mnl. darmgorde (daregerde). De vrouwelijke gordel nu was het zinnebeeld der kuischheid; wanneer iemand zich nu schertsend uitlaat over »den gordel" van eens anders moeder, dan spreekt hij op eene oneerbare wijze over haar, of trekt hij hare kuischheid in twijfel. Dit was een zeer geschikt voorwendsel om ruzie te zoeken, want eene grovere beleediging kon men iemand niet aandoen. Op eene merkwaardige wijze wordt de gedachte van den nu niet meer duisteren regel bevestigd en opgehelderd door een artikel uit eene keur op de munt, van 18 Maart 1503, ons medegedeeld door V. d. Wall 783 (art. 3), alwaar juist tegen hetgeen hier in de kroeg verondersteld wordt te hebben plaats gehad, eene straf wordt bedreigd. Ook de woorden stemmen merkwaardig overeen, de uitdr. schijnt dus eene staande geweest te zijn. Wij lezen daar: »Soo wat man die eens anders werckmans moeder *vermaende van den gordel nederwaert* in dorperheden of in quade, die verbuert ses werckende daghen ledich ghaens." De bedoeling is

niet zoozeer, gelijk Van de Wall meent, »eene onbetaamlijke en min zeedige aanraking," want de moeder in quaestie is vermoedelijk niet in de werkplaats aanwezig geweest, maar eene onbetamelijke uiting over hare kuischheid, of het noemen der lichaamsdeelen »beneden den gordel." Zeer van pas haalt V. d. Wall een paar bepalingen uit Oude friesche wetten hier bij aan van dezen inhoud: »Wort ene vrouwe aver de banck geworpen, datse blike *beneden den gordel*, xv s. (vgl. V. Hasselt op Kil. 71; Lübben 1, 356*b*), en »Ene vrouwe *beneden den gordel* unhovesch getapet (*beetgepakt*; mnd. *tapen*, ofri. *tappa*) eder getogen bynnen oren clederen vi s."

In de nabijheid dezer plaats is nog eene andere, waarop ik even de aandacht wil vestigen, omdat die aanleiding zou kunnen geven tot misverstand. Ik voor mij heb althans het juiste inzicht in de beteekenis eerst sedert kort gekregen. Wij lezen vs. 65 vlgg.:

> Alst soo met desen kinderen steet,
> dat haer gelt sere hevet ghedaen,
> soo dat op die heffenen gaet,
> gaen si te samen wel ghereet
> in die taverne roeren, scieten.

Wat bet. hier de regel »soo dat op die heffenen gaet"? Is *heffenen* een andere vorm voor *effenen*, en moet de bet. zijn »wanneer het op *vereffenen*, betalen, aankomt"? Deze verklaring zou niet ongerijmd zijn, doch niet met de woorden strooken, want *so dat* zou dan onverklaard blijven en *die* in *dat* moeten worden veranderd. Neen, *heffenen* moet anders worden verklaard. Het is het mv. van het znw. *heffene*, anderen vorm van *heffe*, in de bet. *droesem*, *bezinksel*, welke vorm ook bij *Barth.* voorkomt, en de bet. is: »zóó dat er in de beurs heel weinig meer over is, zóó dat reeds diep of onder in de beurs moet worden getast." Deze uitlegging is de natuurlijke en dus de ware, en wordt ten overvloede bevestigd door eene plaats bij Hooft, in wiens brieven (2, 108) men in denzelfden zin aantreft de uitdr. *op de hef loopen*, op het laatst loopen: »'t Loopt op

de hef, ende 't staertjen zal hoe langer hoe meer aenzuuren"; alsmede door de hd. uitdr. *auf die hefen kommen, gehen*, welke bet. *zur neige gehen*. Vgl. Grimm, *Wtb.* 4², 764, en vooral aldaar de plaats: »wenn ein ding zu end ist kommen, so sagt man, es gehet *auf die häfen*."

XCIII. WIJD EN ZIJD.

Van deze algemeen bekende en in hare beteekenis glasheldere uitdrukking is, indien ik mij niet bedrieg, de oorsprong niet algemeen bekend: er zijn met de afleiding dwalingen verbonden, ontstaan door de gelijkheid in vorm van *zijd* met andere woorden, wier beteekenis eenigermate in de uitdr. paste of althans daarvoor pasklaar werd gemaakt, en zoo bleef de ware en eenvoudige beteekenis van het woord *zijd* verborgen. Ook voor mij zelven is eerst sedert kort het ware licht over het woord opgegaan, en ter wegneming van mogelijke dwalingen bij anderen, wil ik dat licht voor die mogelijke anderen laten schijnen.

Zijd is volgens sommigen een bijwoord van den stam van hd. *seit*, voorz. en dus verwant aan got. *seiþus*, laat, waarnaast *panaseiþs*, verder, in het vervolg; ohd. *sîd*, als bijw. *naderhand*, *later*, als voegw. *nademaal*, als voorz. *sedert*; mhd. *sît*, voorz., voegw. en bijw. met soortgelijke beteekenissen; osa. *sidh*, waarnaast ook *sîdhor*, later, naderhand (Heyne, Gloss. op *Hêliand*, bl. 300); ags. *sîdh*, later, naderhand (Grein, 2, 444), waarnaast eveneens de nieuwe comparatief *sîdhor* is gevormd; vgl. ook ohd. *sidor*; mhd. *sider*; mnl. *sider* en *seder*, *sidermeer* en *sedermeer*, waarnaast nog verscheidene andere vormen, nl. *siden*, *sident*, *sidere*, *sidemeer* en het in zijn vorming niet heldere *sichten* en *sichtent*, ndl. *seder*, en met onorg. *t* *sedert*, voorz. Zie Kluge 315 op s e i t. Dezelfde stam, maar genasaliseerd, leeft voort in *sinds*; eng. *since*; mnd. *sint*; mhd. *sint* en *sintemal*; hd. *sintemal*. Zie E. Müller op s i n c e. Ook van de oorspronkelijke beteekenis, nl. *laat*, zijn in het mnl.

enkele sporen aan te wijzen: het bijw. side (vgl. *siden*, eig. dat. plur., en *sidemeer*) komt in de bet. *laat* voor bij Stoke, dl. 2, bl. 450, vs. 120 (uitg. Brill, dl. 2, bl. 37):

(Hi) quam daer.....
In den avontherde *side*.

Franc. 3918:

Ghint haer hi in de clove dede
Van den mure navens *zijt*:
Als hi upstaet ter morgen tijt
Vint hi de scure al geheel.

Dat het woord, als bijw., werkelijk is een comparatief bijw. (zie Kluge) met de bet. *later*, blijkt overtuigend uit eene plaats in de *Limb. Serm.* 154*b*: »Hen wart noit *side* (d. i. *later*, *daarna*, *naderhand*) so schone nog so sechte noch so weec, alse al sin lif was."

Kan nu *zijd* in *wijd en zijd* met dit woord samenhangen? Men heeft bevestigd geantwoord, en is daarbij uitgegaan van de onderstelling, dat men hier te doen had met een overgang van het begrip *tijd* tot *ruimte*. »*Wijd* zag op de ruimte, en *zijd* op den tijd", aldus redeneerde men: »*wijd en zijd* beteekende dus eigenlijk *in alle ruimte en sedert onheuglijke tijden*, d. i. *overal en altijd*. Langzamerhand verloor men het gevoel voor de eigenaardige en verschillende beteekenis der beide woorden, en nam *zijd* de bet. van *wijd* aan, waarmede te vergelijken zijn uitdr. als *te kust en te keur*, *tegen heug en meug* (*Tijdschr.* 7, 310 vlg.) e. a." Deze redeneering kan niet juist zijn: immers er wordt hier aan *side* eene oorspronkelijke beteekenis toegekend, die het woord nooit heeft gehad. Geene enkele beteekenis der boven uit het ogerm. medegedeelde wettigt het, een bijw. *side* aan te nemen met de beteekenis *altijd*, *te allen tijde*. Dit kan dus de ware afleiding niet zijn.

Anderen brachten onwillekeurig het woord *zijd* in verband met het znw. *zijde*, en verklaarden het woord ongeveer als Van Dale doet, door de uitdr. *naar alle zijden*. Ongetwijfeld verdient deze verklaringswijze wat eenvoudigheid aangaat de voorkeur,

en in deze richting is ook werkelijk de oorsprong te zoeken, doch het rechte begrip van het verband tusschen de beide woorden ontbreekt nog. Is *zijd* een naamval van *zijde*, of omgekeerd *zijde* van *zijd* gevormd? Op deze vraag wil ik trachten een juist en afdoend antwoord te geven.

Zijd is het bijwoord van een bnw. *zijd*, dat de bet. *breed* heeft gehad. Het duidelijkst blijkt dit uit het ags. *sîd*, *sijd*, amplus, spatiosus, extensus, latus, d. i. *ruim*, *breed*, *uitgestrekt*. Zie Grein, *Gloss.* 442, waar ook allerlei met dit woord samengestelde woorden worden vermeld. Mij dunkt eene betere en eenvoudiger verklaring kan er niet gegeven worden. *Wijd en zijd*; mnl. *wide ende side* (Hild. 27, 27; *Tijdschr.* 4, 22; *Mor.* 20; 3978; *Lanc.* III, 16390 (wide ende siden; vgl. *Grimb.* II, 5470 *var.*: van wyde van syde; *Dingt. van Delft* 43 en 44: »alsoo wyde ende alsoo syde, alsoo lang ende alsoo breet als mijns Heeren palen van Hollant strecken"); mnd. *wît unde sît*, *wide unde sîde*; ags. *vîde and sîde*, *sîde and vîde*, *vîde odhdhe sîde* (in het eng. is de uitdr. uitgestorven; in de opperduitsche talen onbekend), beteekent dus hetzelfde als hd. *weit und breit*; eng. *wide and abroad*; mnd. *verre ende wide*; mhd. *verr unde wite*. Kil. wijd ende breed, laxus, latus, late patens. Weiland, die zich in zijn Taalk. Wdb. over den oorsprong niet uitlaat, heeft zeer juist gevoeld, dat de beide uitdr. identisch moeten zijn: »*Wijd ende breed verbreijdt*, bij Kil." zegt hij »is evenveel als *wijd en zijd*, *heinde en ver.*" Een duidelijk bewijs, dat *zijd* hetzelfde is als *wijd*, levert *Limb.* I, 842, waar *A.* heeft »scepper van der werelt *wijt*", en *B.* »van der werelt *sijt*." En wat nu den oorsprong aangaat, het is volstrekt niet onmogelijk, dat dit bnw. verwant is aan het znw. *zijde*; zie Kluge 315 op seite. Men mag zich evenwel om dit te bewijzen niet beroepen op lat. *lātus*, breed, en *lătus*, zijde, daar die een geheel verschillenden oorsprong hebben.

De beide nu behandelde bnw. *sijt*, laat, en *sijt*, breed, hebben blijkens de verschillende *d*'s niets met elkander te maken, doch er is in het germ. en ook in het mnl. nog een *sijt*, met

de beteekenis *laag, diep*, waarop ik ten slotte nog even de aandacht wil vestigen. Het is in het mnd. zeer gewoon (zie Lübben 4, 217), en komt in 't mnl. ook uitsluitend voor in de oostelijke tongvallen. Men vindt het, Nijh. 4, 116: »Dat slot, stat, landt, lude ende heerlijcheit van Wachtendonck, hoge ende *sijde*" (de *hooge en lage heerlijkheid van W.*; gewoonlijk wordt in dit verband *hoge ende lege* gebruikt); 4, 346: »To Doetynckhem den thienden ther Essent, *sijde* ende hoge, groff ende small;" *R. v. Zutf.* 64: »Dar een man een hues heft tusscen tvien zekeren husen, dat magh hi tymmeren like syn naburen hoge of *zide*"; vgl. ald.: »so magh die andere tymmeren also hoge ende also *diepe* alse hi wil"; *ald.*: »Also hoghe ende also *zide* beneden der aerden ende darboven (= 78, 105)"; 65, 62: »Is dar yen ander hues bi ghelegen, dat *zider* dan dat stienhues is, of wil daer jemand an tymmeren, dat *zider* blyft dan dat stienhuis is"; *Overijs. R.* I¹, 12: »de mach tymmern na dien hoghesten oft na den *zidesten* waer he levest wil." Dit is ongetwijfeld hetzelfde woord als *sijt*, breed, waarvan het adv. voortleeft in ons *wijd en zijd*. De begrippen *breed* en *diep* grenzen na aan elkander en aan het begrip *wijd*. De *diepte* van een huis wordt bij veranderd standpunt de *breedte*, en het mnl. *diep* komt o. a. voor in de bet. *dik* van een balk (Mnl. Wdb. 2, 169). Eene zeer welkome bevestiging dezer meening levert eene plaats uit Gerl. Peters, waar wij bl. 220 lezen: »Altoos in sinen gronde of wesen hebbende een eenvoldich ghesichte, dat hi laet loopen hooghe ende *siede* (*l.* side), veer ende *wiede* (*l.* wide)," waar zeer juist aan den voet der bladzijde onze uitdr. *wijd en zijd* vergeleken wordt.

XCIV. PLUIMSTRIJKEN.

Langen tijd heb ik voor de verklaring van dit woord volkomen vrede gevonden in hetgeen mij over den oorsprong er van uit de jaren mijner voorbereiding was bijgebleven. Ik beschouwde *pluimstrijken* als eene uitdrukking analoog met de

door Maerlant (*Wap. M.* I, 9) gebezigde *plucken van den stove*, d. i. »iemand ontdoen van het stof dat hem verontreinigt", en dus in het algemeen »iemand allerlei kleine, ook ongevraagde oplettendheden bewijzen, hem naloopen, vleiend dienen, vleien, hem honing om den mond smeren." »Doch", zoo vraagt men zich af, wanneer men tot jaren van onderscheid is gekomen; »is *pluim* werkelijk te gebruiken in den zin van *stofje*, *vuiltje*, en zou men dan niet veeleer eene samenstelling *pluisstrijken* verwachten? Ofschoon *pluim* iets anders is dan *pluis*, zoo komt toch ook elders *plume* in de hier bedoelde bet. voor; vgl. *Boëth.* 22*c*: »den coninc de *plumen* aflesen." En hoewel dus de aan de uitdr. toegekende beteekenis mogelijk is, zoo geloof ik toch om andere redenen, dat de tot nu toe algemeen geldende verklaring moet worden opgegeven. Laat ik mededeelen, hoe ik tot het juiste inzicht in de beteekenis en den oorsprong der uitdrukking ben gekomen. Ik las in *Rein.* II, 4841:

hi (*Reinaert*) strijct altoos sinen steert,

met de aanteekening van Martin, bl. 398 »er schmeichelt, betrügt beständig; vgl. Grimm's Wtb. s. v. Fuchsschwanz streichen". Slaat men nu het leerzame artikel fuchsschwanz op, dan vindt men behalve allerlei andere uitdrukkingen ook de beide gelijkbeteekenende *fuchsschwanz* en *mit dem fuchsschwanz streichen* in de bet. *vleien*, *honing smeren om iemands mond.* Indien men dan eens nagaat of in het mnl. of later ook *vossestaart* in dgl. spreekwijzen in gebruik is geweest, dan vindt men »Hij geeselt hem met een *vossestaart*," d. i. hij streelt hem in plaats van slaan. Zie Harrebomée 2, 295; Willems, *Rein.* bl. 300. Doch vooral Kil. en Van Hasselt doen hier gewichtige diensten. Bij hen vinden wij op bl. 767: vosswantzer, *Germ. Sax.* adulator," en op pluymstrijcken, adulari, palpare, assentari, parasitari; plumas, floccos piloseque ex vestibus alterius legere subblandiendo (de thans als niet de ware verworpen uitlegging van het woord, welke wel allereerst uit Kil. zal zijn geput)," en daarbij eene belangrijke aant. van Van

Hasselt, die er op wijst, dat Huyd. op Stoke, dl. 2, bl. 313 er reeds opmerkzaam op gemaakt heeft, dat pluymstrijckers zijn, »die iemand als met een zacht pluymken of veerken wat honigs om den mond smeeren", tenzij, aldus vervolgt Van Hasselt, de spreekwijze eerder ontleend is aan een dierlijken staart, die ook *pluim* genoemd wordt, met name aan den staart van een vos, waaraan dan ter bevestiging wordt toegevoegd eene plaats uit de beschrijving van Delft, bl. 422: »All met zoetigheid, en (hij) gaf aan elk die hem te na kwam eenen streek met eenen vet met honig besmeerden vossestaart." Mij dunkt, hiermede is het pleit beslist en de ware oorsprong der uitdrukking in een helder licht gesteld. *Pluim* is nog heden de gewone term voor „staart van al die viervoetige dieren, waarop jacht wordt gemaakt." En in het Hd. vindt men eene uitdrukking, welke met de onze in vorming gelijkstaat, nl. *den fuchsschwanz streichen*, waarin *streichen* dus evenals ons *strijken* moet opgevat worden als *streelend langs iets doen gaan.*

XCV. SCHRANDER.

Over den oorsprong van dit woord is, zoover ik weet, nog nooit opzettelijk gehandeld; en ook mijzelven is hij nog niet zoo heel lang bekend. Ik acht het dus niet ongepast mijne meening aangaande de afkomst van dit thans zoo bekende woord mede te deelen.

Het is in weinige germaansche talen bekend, ja voor zoover ik weet en gelijk reeds door Weiland is opgemerkt, alleen in het Ndl. bewaard gebleven. Er zijn verscheidene van dergelijke woorden in onze taal. Ik hoop, dat mijn vriend Franck aan zijn Etymologisch Woordenboek eene lijst van die alleen in het Ndl. bestaande woorden zal toevoegen. Kil. kent niet *schrander*, maar wel *schrand*, dat hij weergeeft door »acer, subtilis, vafer, sagax, *et* subacidus, subacidulus." De eerstgenoemde zijn de nog heden bekende beteekenissen van *schrander*, nl. *slim*, *geslepen*, *scherpzinnig*, *listig*; voorbeelden van de tweede

rubriek zijn mij nooit voorgekomen; de beteekenis moet zijn *een weinig zuur, rinsch.* Plant. *schrand, kloeck*, vafer, subtilis, sagax, *schrand* oft *ampre*, subacidus. Van een mnl. *schrant* of *schrander* is mij niets bekend. In de 17de eeuw komen *schrander* en *schrandel* voor. Zie Weiland op schrander, en Oudem. 6, 219, alsmede het ww. *schranderen* (Oudem. *Wdb.* op Bredero) en het comisch gevormde *schrandriseeren*, d. i. *philosopheeren*, *overpeinzen* (t. l. a. p.). Doch dit is ook het eenige, dat mij aangaande *schrander*, wat zijne verspreiding betreft, bekend is. Van waar is nu het woord? Wij denken natuurlijk in de eerste plaats aan het ww. *schrinden* (*schrand*, *geschronden*), dat in het ohd. *scrintan* (Schade 2, 807) en in het mhd. *schrinden*, (*schrand*, *geschrunden*) volledig bestaat, in het Mnl. slechts in samenstellingen gevonden is, nl. *tescrinden* (*Boëth.* 39*c*: »Ghelijc men deur eene *teschronden* ende ghespleten veste lichtelic ... inwaert ziet;" »als de veste gaept ende *teschronden* staet;" »dese veste es dan *teschronden* of gapende"), en in *verscrinden* op eene plaats in *Limb. Serm.* 47 *a* (*T. en Lettb.* 6, 234; vgl. mhd. *ze-*, *zer-* en *verschrinden*): »mine sile es *verscrunden* ende verdorret alse die erde die lange sonder water es." Kil. kent nog *schrinden*, agere rimas, findi. Dit is de gewone beteekenis van het woord in alle germ. talen, nl. *bersten*, *splijten*, *openspringen*, ook van de huid, den grond enz. Vandaar mhd. *schrunde*, spleet, hol, barst, ook in de huid; hd. *schrunde* (Weigand 2, 645), vanwaar *schrundig*, mhd. *schründig*; Kil. *schronde* (Ger. Sax. Sicamb. Fland.) j. *klove*, fissura, rima; *schronden*, findi, rimas agere. Verwant is ook hd. *schranz(e)* (Weigand 2, 637); mhd. *schranz*, spleet, breuk, reet, gat, wond; Plant. *schrantze*, scissura, fractio, divisura; mhd. *schrenzen*, splijten, scheuren, verscheuren; ndl. *schransen*, smullen, eig. spijs gulzig met de tanden klein maken, ook *schrensen*. Zie De Jager, *Freq.* 1, 593, en Plant. *schrantzen*, frangere, abrumpere, laniare.

Hoe is nu met deze beteekenis die van ons bnw. *schrander* te rijmen? Uit de bet. *opengesprongen huid*, *kloof in het vel* ontwikkelt zich die van *verharding der huid*, *eelt*. Het woord

dat in het Lit. aan *schrinden* beantwoordt, beteekent »met eene korst bedekt worden of tot eene korst worden (Schade 2, 807)." Weliswaar is deze bet. voor het germ. niet bewezen, doch zij brengt ons, indien zij mag worden aangenomen, tot eene beteekenis, geheel gelijk aan die van lat. *callidus*, dat ook oorspronkelijk *eeltig* beteekent en vervolgens *slim*, *behendig*, *geroutineerd*, *gewikst* (Hoefft, *Breda* 199); lat. *vafer*. Oordeelt men, dat wij niet gerechtigd zijn op deze wijze de bet. van *schrander* te verklaren, dan zou men ook van de eigenlijke beteekenis *scherp* van smaak (bij Plant. *ampre*, d. i. *scherp*), kunnen komen tot de overdrachtelijke van *scherp* van geest, d. i. scherpzinnig. *Schrinden* moet dan opgevat worden in den zin van »openspringen, zich openen van de huid door den invloed van eene scherpe stof."

XCVI. MENDER.

Voor plaatsen, waar dit woord, dat *opgewekt*, *vroolijk* beteekent, dus hetzelfde ongeveer als het in het mnl. uitstervende *gemeet (gemeit)*, misschien ook *vriendelijk*, *voorkomend*, *mededeelzaam* (waaruit zich de bet. van *menderscap*, nl. *deelgenootschap* geleidelijk zou laten verklaren), alsmede voor oorsprong en verwanten van *mender* (vanwaar *menderlijc*, *menderlike*, *menderheit*, *menderschap*), verwijs ik naar *Ferg.* Gloss. op menderlike. Dezer dagen vond ik het woord weder, en wel in een vorm die t. a. p. niet opgegeven wordt en waarop het des te eer noodig is de aandacht te vestigen, omdat die zoo licht met een ander woord zou kunnen worden verward, nl. *minder*. *Grimb.* II, 6592 leest men:

hi was in allen manieren
Hovesch, *minder* ende goedertieren;

var. hoeff, mindere ende g. Ook hier schijnt de beteekenis veeleer *vriendelijk*, *voorkomend* te zijn, dan *opgewekt*.

Amsterdam, Jan. 1888. J. VERDAM.

BOOS.

Onder de even kostbare als weinig talrijke overblijfselen van den Gotischen taalschat wordt dit woord niet aangetroffen. Wij ontmoeten het voor 't eerst in het Oud-hoogduitsch, en wel in eenen vorm waaruit men kan opmaken dat in deze taal de stam *bōsi* luidde; hiermede zou in 't Gotisch overeenstemmen hetzij *báusi* of *báusu*.

Wat de beteekenis betreft, leveren de plaatsen bij Graff (Sprachschatz 3, 216) de volgende voorbeelden: *pôse wiht* = *ubil wiht*, ons *booswicht*, Nhd. *bösewicht; bosa* (*sacha*), vilissimam; verder vindt men het vertaald met »frivolus, ineptus, infirmus, fragilis." Het substantief *bosa* beteekent in 't mv. *nugae*, d. i. beuzelingen. *Bôsheit* is »vanitas"; *bosilinc*, nugax, d. i. beuzelaar; *gibosi*, ineptus, frivolus; subst. *gibosi*, lichtzinnigheid, gebeuzel; het werkwoord *boson*, beuzelen; voor 'nog eenige voorbeelden verwijzen wij naar 't aangehaalde werk zelve; voor 't Mhd. naar de woordenboeken van Benecke-Müller en Lexer. Voor 't Mnl. geeft Verdam 1, 1367 als hoofdbeteekenissen op: slecht, gering; slecht, wat niet deugt; dom, onnoozel; zedelijk verdorven. *Boosachticheit* is »beuzelarij, gebeuzel, beuzelachtigheid", dus vrij wel hetzelde als Ohd. *gibosi*; vgl. verder het adj. *gebose*, bij Verdam.

In 't oudere Friesch schijnt het woord alleen voor te komen in den term *thi base feng*, d. i. dartele, wulpsche, onzedige of zooals eene Nederduitsche vertaling heeft »unhovesche" greep (zie Richthofen Afries. Wtb. 620). Reeds Grimm (Wtb. onder *bōse*) heeft de aandacht hierop gevestigd, en waarschijnlijk juist gezien. In het hedendaagsche Friesch is *bōs* een zeer gewoon woord en komt het zelfs voor in afleidingen en samenstellingen die aan 't Nederlandsch onbekend zijn, o. a. in *bōsens*, ira; alacritas ad lucra; *bōswiif*, vroedvrouw, misschien eene schertsende wijziging van 't synonieme *goedfrou*. Desniettemin blijkt uit den klinker van het woord dat het uit het Hollandsch is overgenomen (vgl. Halbertsma Lexicon Frisicum i. v. *bos*).

Uit de vormen en beteekenissen in het Ohd. en Mnl. kan men zien hoe nauw zich ons *beuzel*, *beuzelen*, enz. bij de oudere woorden aansluit. Het zou niet der moeite waard geweest zijn dit even aan te stippen, ware het niet dat Prof. J. Franck in zijn Etymologisch Woordenboek de verwantschap van *beuzelen* met *boos* — dus ook met Ohd. *bosilinc*? — als twijfelachtig voorstelt. Dat de *eu* de umlaut van *oo* kan wezen, blijkt voldoende uit *bleu* = *bloodi*, zoodat het onnoodig is te veronderstellen dat de stamklinker in *beuzel* oudtijds kort was.

Te recht maakt Grimm (D. Wtb. 1, 249) de opmerking dat het moeielijk is de oorspronkelijke, zinnelijke beteekenis van *boos* en wat daarmede samenhangt op te sporen. Dat zulke abstracte beteekenissen als »slecht, beuzelachtig" niet de oudste kunnen wezen, voelde de groote dichterlijke geleerde beter dan wellicht iemand anders. Of iets goed of slecht is, kan men niet zien, d. i. niet met de oogen alleen zien; men komt er toe te begrijpen dat iets slecht of goed is ten gevolge van een gevolgtrekking. Men kan eigenlijk niet eens zien dat iemand toornig is; wel ontwaart men dat hij beeft, of dat zijn gelaat rood wordt of dat hij schuimbekt, enz., en uit die uiterlijke kenteekenen van een toornig mensch maakt men, door de ondervinding geleerd, op, wat er in 't gemoed van zulk een persoon omgaat. Om nu de meer zinnelijke, en dus oudere beteekenis van *boos* op te sporen, moeten wij trachten andere verwante woorden te vergelijken.

De door Grimm aangehaalde Romaansche woorden *bauzar*, bedriegen, *bauzia*, bedrog; *bausios*, bedriegelijk; alle Provençaalsch; alsook Italiaansch *bugiare*, liegen; *bugiardo*, leugenaar, — ze helpen ons even weinig als wanneer men om de verklaring van Noord, Oost, Zuid, West in het Romaansch ging zoeken, omdat deze Germaansche woorden, met honderd andere in de Romaansche dialecten zijn overgegaan. Blijven wij op Germaansch gebied, dan vinden wij eenige woorden die oogenschijnlijk tot denzelfden wortel behooren als *boos*, en wel Nederl. *buis* en *verbuist*, dronken, zat; *buizen*, slampampen, »largiter potare," zegt Kiliaan.

Hiermede komen overeen in 't Hoogduitsch *baus*, volheid, »fülle und zeche;" *bausen*, zwellen, dik worden, en slampampen, »largiter potare;" zie Grimms Wtb. 1, 1197 en 1200. Ook het Engelsch heeft een *bowzy*, dronken; *bowze*, *bouse*, zuipen.

Hoe de begrippen dik, vol en dronken kunnen samenhangen, behoeft niet aangetoond te worden; ons woord *zat* zegt alles wat noodig is. Nu weet men dat voor *zat* ook *dik* gebruikt wordt van iemand die »vol zoeten wijns" is of zich aan sterken drank te buiten heeft gegaan. Hetzelfde *dik* dient ook om het begrip toornig, boos uit te drukken, vooral in de bekende spreekwijze »maak je niet dik!" Niet minder duidelijk spreekt ons woord »verbolgen." Anderzijds verbindt zich ook de zatheid, 't dronken zijn aan uitgelatenheid, razernij, dolheid, woede, boosheid, of ook aan bedwelming, gemis van helderheid des geestes, aan gewawel, dronkemanstaal, en dit laatste heeft veel gemeen met gebeuzel, hetwelk men met een anderen naam »borrelpraat" pleegt te noemen.

Al de beteekenissen die wij van *boos*, *buis*, enz. hebben leeren kennen, laten zich dus ongedwongen verklaren, indien wij uitgaan van de veronderstelling dat in den wortel waaruit zich de opgesomde woorden ontwikkeld hebben, zoo niet oorspronkelijk, dan toch oudtijds het begrip lag van zwellen, opgeblazen zijn, dik worden of zich dik maken, zich verzadigen. Doch al ware het uitgangspunt in werkelijkheid een ander, dan zou de aaneenschakeling der beteekenissen er toch niet door verbroken worden. De vraag is slechts of men dezelfde overgangen bij eene reeks van woorden uit een anderen stam gesproten kan aanwijzen. Wij zullen die vraag, dunkt mij, toestemmend beantwoorden als wij letten op de menigte van woorden die zich ontwikkeld hebben uit eenen wortel waaruit in 't Sanskrit gesproten zijn *madati*, *mâdyati*, *mandati*, enz.; Perzisch *mast*, Grieksch *μεστός*, Gotisch *matjan*, enz.

Madati, *mâdyati* vereenigt in 't Skr. de beteekenissen in zich van »zwelgen, zich bedwelmen, uitgelaten vrolijk zijn;" *matta* is »zat, dronken, bedwelmd, geil, woedend;" *mada* is »roes,

dolheid, geilheid, verwaandheid, opgeblazenheid, woede;" *madana*, minnelust; *madya*, bedwelmende drank; *madati* en *mandate*, beuzelen, dom zijn (*jâḍye* volgens de Indische omschrijving); *manda*, sullig, dom, slap, zwak, treuzelig, langzaam. Er zijn nog tal van afleidingen die wij hier kunnen laten rusten. Uit het Perzisch kent men *mast*, dronken, woedend [1]). Het Grieksche μεστός is vol; het Germaansche *matjan* is eten, en dat dit op hetzelfde neerkomt als zich verzadigen, behoeft geen betoog. In 't Ossetisch is *mastgun*, boos, toornig.

Onder de samenstellingen met *matta* in 't Skr. treft men o. a. aan *unmatta*, dol, gek; *pramatta*, beuzelachtig, zorgeloos, traag; *pramâda*, gebeuzel, gebrek aan ernst, slofheid. Doch waartoe meer voorbeelden? Het aangevoerde zal voldoende wezen om de overeenstemming tusschen de twee reeksen van woorden, uit geheel verschillenden stam gesproten, te doen uitkomen.

Met ons *boos* verwant, zoo niet identisch, is het Baktrische *baoçu*, bijvorm *baoishi*. Reeds uit dit laatste mag men opmaken dat de ç [2]) hier, gelijk in ettelijke andere woorden, voor *sh* staat; zoo ook in *içi*, ijs, voor *îshi*, in 't Ossetisch behoorlijk *yekh*, *ikh*, ons *ijs*; *içа* voor *îsha*, Skr. *îshâ*; *těrěç* voor *těrěsh*; enz. De juiste beteekenis van *baoçu*, *baoishi* komt op de weinige, tamelijk bedorven plaatsen waar het gelezen wordt niet duidelijk uit; men heeft het vertaald met »ongerechtigheid," maar daar er sprake is van tooverij zal het wel eer »maleficium" wezen.

Het zou niet onmogelijk zijn dat ook het Latijnsche *furere* met »boos" verwant is; want de voorwaarden waaronder de *s* in *r* overgaat zijn aanwezig. Doch daaruit volgt niet met zekerheid dat de *s* hier oorspronkelijk was, en daarenboven is

---

1) Hierbij behoort ook *maçti* in de Zend Avesta, dat blijkens de verbinding met *çpâna*, *çpânah* beteekenen moet volheid, overvloed, of iets dgl., in allen gevalle niet »grootte," zooals wordt opgegeven; *çpâna* is »gedijen, voorspoed," onverschillig of men het gelijkstelt met Wedisch *sphâna* in *gayasphâna* (vgl. *sphâti*, Ags. *spéd*, ons *voorspoed*) of, zooals Justi doet, afleidt van *çpan*.

2) Waarom ik ç en niet *s* schrijf, en waarom beide schrijfwijzen even verkeerd zijn, is in dit tijdschrift vroeger reeds gezegd.

men bij eene Latijnsche *f* zelden zeker of die uit *bh* voortgekomen is. Men heeft *furere* vergeleken met het Wedische *bhurati*, waaraan Roth de beteekenis toekent van »rasche und kurze Bewegungen machen, zappeln, zucken;" *fūria* heeft men gelijkgesteld met 't Slawische *bûrja*, stormwind (Litausch *būrīs*, bui); misschien te recht, misschien ten onrechte; in geen geval mag men vooralsnog den Latijnschen *furor* met de Germaansche *boosheid* etymologisch gelijkstellen, hoe verwant de begrippen ook zijn mogen.

Moet men het Latijnsche *furo* ter zijde laten wegens de onzekerheid van den ouderen vorm van dit woord, het Skr. *bhûsh* — in 't Petersburgsche Wdb. wordt tweeërlei *bhûsh* aangenomen — is daarentegen zóó afwijkend in beteekenissen, dat wij geen middel zien deze in overeenstemming te brengen met die van *boos* en verwanten. Vooralsnog moeten wij het ons dus getroosten dat de wortel niet teruggevonden is.

Indien men bij woordvergelijking alleen te letten had op de beteekenis, zou zeker niemand aarzelen ons *boos* in verband te brengen met het Litausche *baisus*, vreeselijk, gruwelijk; *baisa*, schrik: *bêsas*, duivel; Oudslawisch *bêsŭ*, Russisch *bjes*, Čechisch *běs*, duivel, booze geest; Servisch *bijes*, woede, razernij [1]). Men heeft deze woorden afgeleid van Lit. *bijoti*, vreezen, Skr. *bhî*; men had er bij kunnen voegen Skr. *bhîshma*, vreeselijk; *bhîshayati*, met schrik vervullen, bang maken; *bhîshaṇa*, vreesverwekkend, bang makend; *bhesh*, vreezen; *bhyas*, beven, en nog andere verwante woorden die alle evenals de Litausche en Slawische eene *s* in den stam vertoonen.

De overeenkomst in beteekenis, en gedeeltelijk ook in vorm, tusschen het Germaansche *boos* en de aangehaalde Baltisch-Slawische woorden is zóó treffend dat het ons niet verwonderen kan wanneer wij zien dat Grimm in zijn Woordenboek t. a. p. aangaande die overeenstemming verklaart: »die berührung scheint unabweislich." Maar welke betrekking bestaat er dan tusschen

1) Vgl verder Miklosich, Etym. Wth. der Slav. Sprachen 13; Grimm D. Wth. 1, 249.

de twee reeksen? Wat Grimm daaromtrent aanvoert is niet zeer bevredigend. Hij zegt: »übergänge des AU in AI, wie zwischen *bausis* und *baisus*, zwischen *bausiare* und *boiser*, zwischen *boos*, *boos* und *bois* [1]) erheben sich oft", doch al moge deze stelling waar zijn, — wat wij hier in 't midden willen laten —, de daarvoor aangevoerde bewijzen zijn te zwak om ons van de waarheid van 't gestelde te overtuigen. Aan nog meer bedenkingen onderhevig is hetgeen Grimm onmiddellijk laat volgen: »Eben mit rücksicht darauf möchte man auch irgend einen bezug von *bōse* auf die wurzel *beiszen*, goth. *beitan* suchen, aus welcher goth. *beist*, *ζύμη*, fermentum und altn. *beiskr*, ahd. *peiskar* amarus entsprosz." Daargelaten dat de afleiding van *beist* uit bijten hoogst gewaagd schijnt, is het moeielijk ze te rijmen met de verklaring van 't Lit. *baisus* uit *bijoti*. Dat de zoogenaamde Skr. wortels *bhid* en *bhî*, *bhyas*, en wat daaraan in de verwante talen beantwoordt, slechts verdere ontwikkelingen zouden wezen uit nog eenvoudigere elementen is onbewijsbaar; en welke zinnelijke voorstelling zou aan zulk een veronderstelden primairen wortel ten grondslag liggen, zoodat zich de welbekende beteekenissen van *bhid* en *bhî*, *bhyas* daaruit zouden laten verklaren?

Zoo onaannemelijk, op het tegenwoordig standpunt onzer kennis, het vermoeden is van een samenhang tusschen *bijten* en *boos*, zoo opmerkelijk is de schijnbare of werkelijke verwantschap tusschen *ai* en *au* in zekere stammen. Grimm drukt zich veel te sterk uit wanneer hij beweert dat zulke overgangen zich dikwijls vertoonen, doch er komen inderdaad gevallen voor waaruit men geneigd zou zijn op te maken, dat er stammen met gelijke of nauwverwante beteekenis bestaan, die zich onderscheiden alleen door den wortelklinker en daarom als varieteiten van één wortel kunnen beschouwd worden. Bij klanknabootsende woorden is het verschijnsel bekend genoeg, doch

---

2) Hiermede wordt het Nederl. *bois*, wanspelling voor *boos*, *boos* bedoeld, welks *i* niets gemeen heeft met die in 't Fransche *boisie*, evenmin als de *i* in *Oirschot* of in *kairen* met de *i* in 't Fransche *oiseau* of *aile*.

ook bij andere, die zoo zij oorspronkelijk klanknabootsend mogen geweest zijn, reeds in de oudste ons bekende tijden dat karakter hebben afgelegd, vindt men iets dergelijks. Nemen wij eens den Slawischen wortel *tūk* [1]), waartoe o. a. behoort Oudsl. *tūžьnŭ*, similis, *tūkūmŭ* aequalis; Bulgaarsch *tūkmo*, nauwkeurig; Russisch *tokma*, precies; hiervoor heeft het Litausch eenen stam met *i* in stede van *u*; dus *tikti*, *tinku* passen; *taikīti*, voegen. Bij eenen anderen Slawischen wortel *tūk* treft men een nog veel grooter afwisseling van klinkers aan. De hoofdbeteekenissen hiervan zijn steken, insteken, tegen iets aanstooten. Nu moge het waar zijn of niet, dat de woorden door Miklosich opgegeven uit verschillende wortels gesproten zijn, gelijk de groote Slawist zelf opmerkt, toch blijft het een feit dat bijv. Oudsl. *tykati*, Russisch *tykatj*, insteken, steken; Russisch *točka*, punt, moeielijk geheel te scheiden zijn van Lit. *sutinku*, *sutiktė*, te samen treffen, samenkomen; Lettisch *aiztikt*, aanraken. Zoowel hier dus als bij 't voorgaande *tūk* — vermoedelijk eigenlijk dezelfde wortel — vindt men dat de klinkers *i* en *u* wisselen. Voorbeelden van wisseling der klinkers *a* (*o*) en *i* in den wortel komen ook voor, bijv. in 't Latijn *discere*, *didici* naast *docere*; en nog vaker in reduplicaties, bijv. Skr. *dadāmi dadhāmi* naast Gr. δίδωμι, τίθημι; de voornaamwoordsstam *i*, waarvan Skr. *ayam*, Lat. *is*, enz., wisselt met Skr. *a* in *asya*, *asmāi*, enz. Skr. *sima*, al, is gelijkwaardig met *sama*. Niet minder duidelijk springt die wisseling in 't oog bij Skr. *loshṭa*, *loshṭu*, = *leshṭu*, kluit. Een aardig voorbeeld van *rip* = *rup* levert de Ṛgweda; wij lezen aldaar 3, 5, 5:

páti priyáṃ *ripó* ágraṃ padáṃ wéḥ

Doch in 4, 5, 7:

páti priyáṃ *rupó* ágraṃ padáṃ wéḥ.

Even duidelijk spreekt ons *strijken* vergeleken met On. *strjúka*.

Door de aandacht op deze en soortgelijke feiten te vestigen, neemt men nog niet de taak op zich het verschijnsel te ver-

1) Het derde *tūk* bij Miklosich, Etym. Wtb.

klaren. Alleen wachte men zich met nietszeggende phrasen voor den dag te komen, en te bezweren dat de *i* in dit of dat geval in *u* is overgegaan, of omgekeerd, tenzij men tevens de aanleiding van zulk een overgang kan aanwijzen. Wanneer iemand bijv. ziet dat het Skr. *ishu*, pijl, *ikshu*, suikerriet, enz. in sommige Prâkriṭs luidt *usu*, *ukkhu*, dan is hij alleszins gerechtigd om den overgang van eene oudere *i* in *u* in deze en soortgelijke gevallen toe te schrijven aan den invloed der *u* in de tweede lettergreep, maar waar geene aanleiding tot klankwissel bestaat of althans geen in 't oog vallende aanleiding te ontdekken is, houde men elke verklaring liever voor zich, want zelfs de geleerdste verklaring, gesteld in het alleronverkwikkelijkste geleerdenjargon, kan de onwetendheid des verklarers niet voor den deskundige verbergen.

Aangezien klinkerwissel — wij bedoelen in engeren zin de klinkers *i*, *u* en *a* — voorkomt, zoo verdient het wel eenige overweging of op Germaansch gebied woorden aangetroffen worden die eene *i* of *a* in den wortel vertoonen en tevens min of meer zinverwant schijnen met *boos*. Beginnen wij met het Ohd. *bisjan*, *bisôn*, geglosseerd met »lascivire" (van runderen); *bisindiu* met »consternans;" men vindt ook een onvertaald *bêsindiu*, en eenen vorm *brisentia calba*, consternans vacca; *biswurm*, oestrus; alles bij Graff 3, 216, die aarzelend hierbij voegt *bîsa*, boreas; vgl. bij Kiliaan Nederl. *bijse*, storm. Met *bisjan* komt overeen, behoudens de kwantiteit der stamlettergreep, Nederl. *bijsen* (naast *biesen*), aestu exagitari; insano more discurrere, bij Kiliaan; thans *bijzen*, doch in Gelderland *bizzen*. Hangt dit samen met Oudnoordsch *bisa* en *bjastra*, zich moeite geven [1])? Naast *bisa* staat het gelijkwaardige *basa*. Indien deze woorden, ons *bijzen* en 't Oudn. *bisa* en *basa*, met ons *boos* op de eene of andere wijze mochten samenhangen, dan zouden wij een voorbeeld hebben dat al de drie klinkers *i*, *u* en *a* vertegenwoordigd waren; ongelukkigerwijs loopen de beteekenissen

1) Oldnordisk Ordbog van Jonson. In Cleasby ontbreekt dit met veel andere woorden, zelfs dezulke die men telkens in IJslandsche dagbladen kan aantreffen.

te ver uiteen dan dat wij het zullen wagen de ontbrekende schakels aan te vullen, niet omdat het moeielijk is met behulp van een beetje verbeeldingskracht en handigheid eenen sierlijken krans van beteekenissen aaneen te rijgen, maar omdat men bij dergelijke vraagstukken de verbeeldingskracht aan banden moet leggen en omdat handigheden loffelijk zijn in een goochelaar of pleitbezorger, maar niet in onderzoekers. Intusschen is en blijft het opmerkelijk dat er aanrakingspunten van alle drie stammen — met *i*, *u* en *a* — schijnen te bestaan. Immers de vertaling van *biswurm* met »oestrus" herinnert ons onwillekeurig aan 't feit dat dit laatste ook razernij, woede uitdrukt, een met *boos* verwant begrip; indien 't Lat. *furor* inderdaad tot denzelfden wortel behoorde als *boos*, zou de overeenkomst nog treffender worden, want »oestrus" en »furor" komen vrijwel op hetzelfde neder. Verder zou ons *bazelen* naast *beuzelen* zich vanzelf verklaren, bijaldien het Noordsche *basa* eene variant was van een te veronderstellen *béusan* of *búsan*, of wel *busán* (in een nagotisch tijdperk *buran*, waarbij misschien 't Oudn. *byrr*, gunstige bries, behoort; vgl. Ohd. *brisentia* met *bisendia* zooeven vermeld). Natuurlijk is het denkbaar dat de overeenkomst van *bazelen* en *beuzelen* slechts een gevolg is van toeval. Reeds Grimm heeft in zijn woordenboek 1, 1148 onder *basen*, delirare, vagari, het vermoeden uitgesproken dat dit met ons *dwaas* verwant zou kunnen wezen, doch hij voegt er aan toe dat men ook op ons *verbazen* moet letten. Inderdaad, in de Prâkrits, de Iraansche talen en het Latijn is de overgang van *dw* in *b* zoo weinig zeldzaam, dat men ten minste de mogelijkheid er van ook in 't Germaansch niet boudweg mag ontkennen. Vooralsnog echter twijfel ik of de verhouding tusschen *bazelen* en *dwaas* wel zóó is als Grimm zich die schijnt voorgesteld te hebben.

Er zou nog het een en ander op te merken zijn over ons *bijster* en het Engelsche *boisterous*, doch dit opstel is reeds lang genoeg gerekt. Indien door het lezen er van bij den lezer de overtuiging gewekt of verlevendigd werd dat wij omtrent de allereenvoudigste en telkens terugkeerende verschijnselen van de

wording en ontwikkeling der zoogenaamde wortels in diepe onwetendheid verkeeren, dan zou het hoofddoel van den schrijver bereikt zijn.

H. KERN.

NOG IETS OVER *CUSTINGE*,

naar aanleiding van het opstel van prof. Verdam, in de vorige aflevering geplaatst.

Ik heb reden om mij te verheugen dat hetgeen ik in mijn verhandeling: over Waarheid, Kenning en Zeventuig, ter loops aangaande custing en custeed had gezegd, een zoo ervaren taalkundige als prof. Verdam aanleiding heeft gegeven tot een opzettelijk onderzoek naar de afkomst en de beteekenis dier woorden. Ik heb uit zijn opstel veel geleerd, waarvoor ik hem mijn dank betuig. Toen ik mijn verhandeling schreef kende ik het middel-Nederlandsche *custen* niet [1]), dat, naar ik nu vernomen heb, niet zelden met *paaien* samen wordt gevoegd en ongeveer hetzelfde als dat woord beteekent. Mijn gissing over de afkomst er van laat ik thans dan ook gaarne varen.

Maar over het gebruik van het woord *custing* heb ik nog iets in het midden te brengen, ook bij wijze van zelfverdediging, en ik doe het bij voorkeur in dit zelfde Tijdschrift, waarin Verdam's opstel een plaats heeft gevonden.

I. Ik had namelijk beweerd, dat de custing een eed met eedhelpers was. Volgens de heeren Verdam en Fockema Andreae (welke laatste door eerstgenoemde in dezen werd geraadpleegd) is dit niet geheel juist. »Ook als de beklaagde (onedelman) den eed van zuivering alleen doet, heet deze soms custinge," zeggen zij. Ik betwijfel het zeer. Mij is geen enkele plaats bekend, waar de custing aldus met het »onscoude doen" gelijk wordt

1) Ik kende slechts één plaats, waar het voorkomt, bij Matthijssen, bls. 29, en die was mij niet duidelijk.

gesteld; de plaatsen toch, waarop mijn hooggeschatte ambtgenooten zich beroepen, zijn niet in dien zin te verstaan. Het zij mij vergund dit kortelijk aan te toonen.

De hoofdplaats is art. 38 van de Latijnsche keur van Floris den Momber en luidt aldus: »Vir nobilis faciet ignobili custingam pro parentibus suis. Vir ignobilis faciet nobili custingam cum domino suo et cum parentibus domini sui. Item ignobilis faciet pro se ipso alii ignobili custingam cum parentibus suis." Er schuilt in deze plaats een schrijffout, die licht te herstellen is. Men pleegt geen custing *voor* zijn magen te doen maar *met* zijn magen. Wij verbeteren dus gerustelijk in den eersten volzin: *cum* parentibus suis. Er bestaan, zooals bekend is, slechts gebrekkige afschriften van deze keur, die hier en daar verbetering behoeven. Daarbij zijn ons de oude vertalingen in het Nederlandsch en in het Fransch van dienst. Deze nu hebben ter aangehaalde plaatse inderdaad: »*met* sinen maghe," »*par* ses parens." Zoo verbeterd, is de geheele plaats duidelijk. Moet een onedele van een edelman een custing ontvangen, dan geniet hij niettegenstaande zijn geboorte de eer, dat edelen hem den eed doen. Moet hij daarentegen een custing afleggen aan een edelman, dan kan hij met zijn onedele bloedverwanten niet volstaan, maar moet bijgestaan worden door zijn heerschap en door diens edele magen. Onder elkander doen onedelen, het behoefde nauwelijks gezegd, elkaar custing met hun eigen magen. Van een eed door aanklager of beschuldigde alleen te zweren, is hier dus geen sprake.

Hetzelfde voorschrift nu wordt herhaald in de Nederduitsche keur van Floris V, art. 107: »Een edelman mach enen onedelen man custinghe doen mit sinen maghen. Een onedelman sal enen edelman custinghe doen mit siins heren maghen. Een onedelman sal enen onedelen man custinghe doen elckerliic voer hem selven." Ook van deze keur bezitten wij het oorspronkelijke niet, en het afschrift is niet overal betrouwbaar. Misschien is hier aan het slot van dit artikel iets weggevallen. Er ontbreekt namelijk, wat in de Latijnsche keur, die blijk-

baar ten voorbeeld heeft gediend, niet gemist wordt: »mit sinen maghe." Het kan echter zijn, dat dit als overbodig en van zelf sprekend in de pen is gebleven. Hoe dit zij: ook hier is geen sprake van een eed zonder helpers. — In de steden, waar edelen en onedelen ondereen leefden is het onderscheid, dat de landkeur maakt, vervallen. In de handvest van Tolen b. v. van 1366 lezen wij art. 38: »wat .... ter custinge behoert, daerof sal elckenlic den anderen custinge doen mit sinen maghen, sijn sy edel of onedel."

De heer Verdam heeft reeds gewezen op het woord *custnote*, waarmee in een Zeeuwsche rekening de helpers in de custing worden aangeduid. In de Friesche rechten worden de zulken „kestfriondon", custvrienden, geheeten (Richthofen p. 69 (10).)

Is iemand ongelukkig genoeg om geen magen te bezitten, dan kan hij in later tijd worden toegelaten om, in hun plaats, zelf de zes eeden af te leggen. (Groote Keur, II, 41). Maar dat dit aan den aard der custing geen afbreuk doet, behoeft wel niet betoogd.

II. Ten tweede had ik als een eigenaardigheid van de custing genoemd, dat hij, die haar haalt, uit zijn magen kiezen mag degenen met wie hij den eed verlangt te doen. Ook daartegen komen mijn vrienden gezamenlijk op: »Dat men zijn eedhelpers mag kiezen", zeggen zij »is niets bijzonders; dit mag men bij elken eed met conjuratores altijd en overal." Waarlijk? Dan heb ik mij deerlijk vergist. Maar ik twijfel, of de stelling wel in zoo volstrekten zin bedoeld zal zijn als de woorden zouden doen vermoeden. Zie hier althans een paar uitzonderingen, waarop ik mijn woordverklaring had gebouwd.

In de zoo hoogst merkwaardige Utrechtsche »Coeren van den vrede", bij Mr. S. Muller, Utr. Rechtsbr. I blz. 44 art. 6, lezen wij: »Voert, tyet de raet vander stat des yemant, dat hi daer mede was mit rade of mit dade daer vrede gebroken si, so sal deghene, demen des betyet, sweren mit vier mannen, de die raet vander stat daertoe neemt van sinen vrien-

den, dat hi onsculdich was raets ende daets daer de vrede te broeken was."

Een volgeed derhalve van vrienden (dat is magen), die gekozen worden niet door den beschuldigde maar door den raad der stad. — Doch dit geschiedt te Utrecht, en wij hebben bepaaldelijk met een Zeeuwsch gebruik te doen. Daarom een tweede voorbeeld, aan de Dingtalen van Zeeland's hoofdstad ontleend.

In dat hoogst belangrijke stuk (het eerst door Mr. Pols uitgegeven in de Mededeelingen der Vereeniging tot uitg. van oud-vaderl. Recht, I blz. 321) vernemen wij, hoe een burger, die een ander aanklaagt van kracht, zijn beschuldiging sterken moet. Hij zegt het zelf: »zoo sech ic, dat deze N. (de beschuldigde) sculdich is mijn (d. i. mij) magen te geven, opdat hi se kent, mijn cracht mede te stercken, ... ende kent hi se niet, dat ic se selve nemen zal."

Dus ook hier staat het niet aan hem die den eed doet, uit zijn magen te kiezen, maar aan zijn tegenpartij, zoo die daar toe bereid is. — Geheel overeenkomstig hiermee is het, wat de Costumen van Waterland bepalen, dat iemand die beschuldigd wordt van een keurwond te hebben toegebracht, zich zal mogen ontrechten »met vijf van de koeren van sinen maghe, kiest hi die als recht is." Gold immers de regel zoo altijd en overal als de heer Andreae zegt, het ware overbodig geweest hem hier voor dit bepaalde geval nog uitdrukkelijk te vermelden.

III. Nu ik toch aan het woord ben, wil ik meteen een plaats uit het Rechtsboek van Matthijssen toelichten, waarover de heer Verdam in het onzekere verkeert. De plaats handelt alweer over de custing en luidt als volgt: »De rechter vraegt vonnes, wie A, (de aanklager) sculdich is te custen. Tvonnes wijst, als B. (de aangeklaagde) niet ten antwoirde (tegenwoordig) en is, dat die rechter sculdich is A. te custen." De plaats, op zich zelf onduidelijk, ontvangt het noodige licht uit een Zeeuwschen brief van 1321, bij Van Mieris II, 252. Daar vinden wij door

den Graaf bepaald, dat, als op den dag, daartoe aangewezen, »deghene, daer men die smerte (de kwetsuur) op brenghen soude, die custinghe niet nemen en wilde, jof dat hy niet en quame ten daghe, soe soude die Baeliu metten scepene van Middelburch die custinghe ontfaen." Custen beteekent dus bij Matthijssen wat hier in den brief het nemen, het ontvangen van de custing heet. De constructie wordt al te gewrongen, als men met Verdam aanneemt, dat custen het afleggen van den eed wil zeggen, en A. derhalve hier het onderwerp en niet het voorwerp van den zin zou zijn. Ook is het woord kwalijk anders op te vatten in de volgende plaats van alweer een Zeeuwschen brief, thans van 1342, bij Van Mieris II, 661. Er is sprake van twee partijen, die slaags zijn geweest en bij 's Graven uitspraak verplicht worden elkaar de toegebrachte wonden te vergoeden, ieder met zijn helpers of medeplichtigen. Is er onder hen die voor medeplichtig worden gehouden iemand die ontkent het te zijn en op dien grond weigert mee te betalen, »soe sullen die hoefthebbers (de hoofdpersonen), die anespreken, hem custen met hem vijften van sinen maghe tote hem, die sy kiesen sullen, dat hi .... in ghienen van al desen voirs. perlamente (vechtpartijen) geweest heeft." De hoofdpersoon dus, die iemand als een zijner medeplichtigen aanspreekt om mee te betalen, zal dengene die zich verontschuldigt op een custing vergen met de magen, die in dit geval bij uitzondering hij (en niet de beklaagde) zal aanwijzen. Custen is dus ook hier het afnemen, niet het afleggen, van een custing.

Naar het mij voorkomt, doet deze omstandigheid, dat de beschuldigde de custing doet aan zijn beschuldiger (gelijk in andere gevallen omgekeerd de beschuldiger aan den beschuldigde) en slechts bij weigering der tegenpartij aan den rechter, die ze dan voor deze in ontvangst neemt, een merkwaardig licht opgaan over haar aard en wezen. De plechtige ontkentenis van den aangeklaagde, door diens magen bekrachtigd, strekt den aanklager tot een soort van voldoening, waarmee hij te vreden kan zijn. De Fransche vertaling begrijpt dit ook aldus en laat

op het woord custing deze verklaring volgen: »qui est a dire excusance."

IV. Op blz. 4 zet prof. Verdam te recht een vraagteeken achter het »overcusten", dat in de Costumen van Waterland voorkomt en hem vreemd schijnt. »Dat nymant (heet het daar) claghen en mach om overcusten, ten si van erfcusten." Wij hebben hier alweer met een foutive lezing te doen, die Van Mieris uit een gebrekkig afschrift overnam, doch die ik uit een beter, dat mij ten dienste staat, kan herstellen. Dit heeft: »Dat nymant claghen en mach over custen". *Om* is verkeerdelijk ingevoegd, nadat even verkeerdelijk *over* en *custen* aaneen geschreven was.

Op een andere plaats zet hij daarentegen een vraagteeken zonder reden, waar aan den zin niets hapert. Ik bedoel achter »wonden .. halen mitter custinge". De zin hiervan is: wonden op hem, die ze heeft toegebracht, met een custing verhalen. Wij zouden nog zoo spreken. In een Zeeuwschen brief (bij Van Mieris II bl. 252) lezen wij: »sine smerte te verhalen op Pieter's erfnamen voer scepenen van Middelburch".

Een soortgelijke uitdrukking verklaart hij, als ik mij niet bedrieg, verkeerd. »Wonden, die te cante sijn comen, alsoe groot als tsgraven mannen of scepenen kennen, mitter custinge halen", verklaart hij namelijk met: »wonden, die van den eenen kant tot den anderen een zoodanige grootte hebben als mannen of schepenen kennen." Wonden »die te cante comen sijn" worden doorgaans kortaf »gecante wonden" genoemd, b. v. in de handvest van Tolen (bij Van Mieris III, 201); en Matthijssen leert ons (blz. 96), dat wonde eigenlijk beteekent »die quetsinghe, die ghecant is," en dat men ze onderscheidt in vleeschwonde en beenwonde. Nog duidelijker spreekt de keur van Vossemeer (bij Ermerins, Zeeuwsche Oudheden, II blz. 303). Art. 74 heeft ten opschrift: »Ghecante wonden of bolslagen" (het laatste een woord, dat zoowel bij Verdam als bij Stallaert ontbreekt) en luidt aldus: »Wye den anderen gecante wonden of bolsla-

gen geeft met stocke oft anderen ongeslepen wapen, die" enz. Hieruit zouden wij moeten opmaken, dat gekante wonden met stompe wapens worden toegebracht, en dus zijn wat wij kneuzingen noemen. Doch daar Matthijssen hiermee niet geheel instemt, durf ik dit nog niet vast stellen. Zooveel is althans zeker, dat wij onze plaats aldus moeten verstaan: wonden, die gekant zijn, mag men op hem die ze heeft toegebracht verhalen tot het bedrag, waarop 's Graven mannen of schepenen ze schatten.

V. Ook met de verklaring, die mijn ambtgenooten van custing, in den zin van ongeveer ons hedendaagsch hypotheek geven, kan ik mij niet wel vereenigen. Zij meenen, met Bogaers, dat die beteekenis zal zijn voortgevloeid uit de hoofdbeteekenis, aan custen en de daarvan afgeleide woorden eigen, van geruststelling, zekerheid. Ik ben daarentegen van gevoelen, dat het begrip van verzekering oorspronkelijk aan custing en custingbrief vreemd was, en er slechts later van ter zijde is bijgekomen. Om dit in het licht te stellen moet ik de zaak wat hooger ophalen en beginnen met iets te zeggen omtrent den verkoop van onroerend goed.

In het belang van hen die op onroerend goed renten hebben staan, wordt van ouds de onderhandsche verkoop belemmerd. Openbare verkoop is derhalve de regel. Het openlijk te koop bieden wordt meestal veilen genoemd: zoo b. v. bij Matthijssen blz. 170. Ook wel met iets »openbaerlic te love ende te bode zitten." Loven doet de kooper. In een Dordsche ordonnantie (O. R. v. Dord. II blz. 196) wordt gesproken van de penningen, die hy (de kooper) daervoor (voor het te koop gebodene) loven sall." Bieden daarentegen schijnt de verkooper te doen. Met iets »te bode zitten," is dus iets te koop bieden en afwachten dat er prijs voor geloofd wordt.

Nu vinden wij in Waterland (V. Mieris II blz. 735) daarvoor, in afwisseling met veilen, »te custbode leggen" in gebruik. In nog veel later tijd, in de 16e en 17e eeuw zijn in die streek custbode en veiling woorden van een en dezelfde be-

teekenis. [1]) Dit »te custbode leggen" zal nu wel hetzelfde zijn als het meer gebruikelijke »te bode met iets zitten." Wat het voorvoegsel cust, vóór bode, eigenlijk zeggen wil, laat ik in het midden: meer dan ooit mistrouw ik mijn taalkunde. Maar dat er tusschen dit woord en custing, waarvoor in Westfriesland kortaf ook cust wordt gezegd, een zeker verband bestaat, zal wel niet twijfelachtig zijn. Bij een verkoop van onroerend goed is het, ten gemakke van den kooper, gewoonte niet in eens en terstond den geheelen prijs te laten betalen. Er wordt betaling bedongen in eenige termijnen, met dien verstande dat bij de overdracht, doorgaans gift genoemd, de eerste termijn vervalt. Dit blijkt ten duidelijkste uit de Westfriesche Stadrechten, door prof. Pols uitgegeven. In een keur van Hoorn vinden wij ondersteld, dat een huis of erf verkocht zal zijn op drie of vier termijnen, in het eerste geval binnen twee, in het andere binnen drie jaren te verschijnen (blz. 162). De eerste betaling is in dit geval bij den koop geschied, de tweede een jaar daarna en zoo voorts. Zulk een termijn heet nu meestal »een dag van custinge." Een custingbrief is bij gevolg een schriftelijke verbintenis om den koopprijs, voor zoo ver hij niet terstond voldaan is, te betalen op vaste, aangewezen dagen.

Wanneer moet nu het goed geacht worden over te gaan in het eigendom van den kooper, bij het betalen van den eersten of van den laatsten termijn? Het was te Hoorn in gebruik, eerst bij het afbetalen van de volle som, dus bij den laatsten termijn, den eigendomsovergang te stellen. Daaruit rezen misbruiken, die het overbodig is hier nader te beschrijven, maar waartegen een nieuwe keur in 1545 voorzag door te bepalen: »dat van nu voortan van allen huysen, erfven ende

1) Wat in de Costumen van Den Haag »custbodt" moet beteekenen, is niet duidelijk. Ik gis echter, op grond van het gewone gebruik van het woord bij koop en verkoop, dat wij met een overdrachtelijk gebruik te doen hebben, en dat de zin zal zijn: de eischer biedt den eed aan den verweerder te koop: deze kan hem nemen of laten naar verkiezing.

landen .... behoerlycke briefven van quijtsceldinge [d. i. van overdracht] ende van custinge gemaickt ende gelevert sullen worden op den eersten termijn ofte dag van der custinge" enz. (blz. 136). Wat in dit voorschrift nog onduidelijk mocht zijn wordt voldoende opgehelderd door een uitvoeriger keur van Enkhuizen, van 1564 (opgenomen in de Handvesten, blz. 371), volgens welke de kooper en verkooper gehouden zullen zijn »elkander te passeeren brieven van kennisse onder scepenen zegel, te weten de kooper een kustingbrief en de verkooper quitantie [= quijtsceldinge] benevens reale traditie ende levering."

Hier wordt dus de koop gerekend voltrokken te zijn bij het betalen van den eersten termijn, en is de kustingbrief een obligatie. Of hij op het verkochte goed verzekerd is, durf ik niet beslissen. Zeker wel in zoover als alle schepenbrieven voor hypothecair worden gehouden, ook al staat dit in den brief niet uitgedrukt, gelijk men te Leiden (Kbk. van 1545, IV, 40) aanneemt. Maar oudere opstal, dat is vroeger er op gevestigde rente, gaat in alle geval voor. Ook schijnt het, dat er van het nog verschuldigde, van de custing derhalve, geen rente wordt berekend. Te Leiden althans wordt integendeel bij vervroegde betaling zooveel gekort als de rente hiervan zou bedragen (Kbk. van 1545 IV, 39 en 60).

Het was niet ongewoon, het lag zelfs in den aard der zaak, dat menig onbemiddeld kooper om aan geld te komen, terstond nadat hij bij het voldoen van den eersten termijn eigenaar geworden was, op het gekochte een rente vestigde. Het geval moest zich voordoen, dat het de verkooper was die hem hieraan hielp, en dus de custingen, die hij nog te goed had, op het pand liet staan. Dat zal dan in den custingbrief uitgedrukt zijn, en zoo zal het allengs regel zijn geworden, dat custingbrieven met lange termijnen ook rente gingen dragen en het karakter van hypothecaire schuldvorderingen aannamen. Van dien geleidelijken overgang zijn mij echter geen bewijzen bekend.

Tot verklaring van den aard der custing kan ook nog dienen de wijs, waarop zij wordt ingevorderd bij wanbetaling.

Daaromtrent vinden wij te Westwoude het volgende bepaald (Westfr. Stadr. blz. 359):

»Voorts soo wanneer yemant den anderen costen [lees custen] schuldich es van huys ofte lant, ende den dach van betalinge een maent overstreecken zijnde, soo mach dengene die custen komt, denselven custen dwarsnachts doen uytleggen by den gerechte om den minsten penninck op te veylen, elcke dach sijn ghelt vant gene datter alsdan by den richter belooft wort op dachgelt, alsoo lange deselve custen ten vollen betaelt wort."

Ik erken, dat deze verklaring zelf noodzakelijk verklaring behoeft. Men moet de beteekenis kunnen gissen, zal men er wijs uit worden. Gelukkig komt ons Matthijssen te hulp. Hij leert, (blz. 173) hoe in Den Briel de burgemeesters handelen, wanneer de pachter van accijnsen niet op den bepaalden dag het verschuldigde voldoet: »so ist recht vanden ouden costumen ende haircomen, dat die burghemeesters sullen dat gelt halen ter lomberden, nadat sy den coper of huirman [dat is den pachter] ende hair borgen voir gherecht gemaent hebben, totten steden minsten cost. Ende nader maninghe sullen sy vander stede weghen elcs daechs op elc ℔ gr. leysten een gulden halling .... totter tijt dat sy dat hoeftgelt [1]) mitter leystinge vol ende al betaelt hebben. Ende wairt dat sy niet en betaelden, so moghen die borghemeesters .... eyghenen ter steden behoef alle hair onbecommerde (d. i. onbelaste) goeden ende daertoe hairre borghen goeden."

Nu, dunkt mij, begrijpen wij de toedracht zoowel in het eene als in het andere geval. Betaalt in Den Briel de accijnsman niet op zijn tijd, dan leent de stad het verschuldigde voor zijn rekening bij de stads Lombarden, aan wie hij nu alle dagen een vaste rente verschuldigd is. Blijft hij in gebreke om dezen de voorgeschreven hoofdsom met de rente (leisting) te voldoen, dan wordt ten laatste zijn goed en zoo noodig ook dat zijner

1) Er staat in den tekst achter hooftgelt, „geven" hetgeen overbodig is en geschrapt zal moeten worden.

borgen aangesproken. Op soortgelijke wijs handelt men te Westwoud met den kooper, die zijn custen of custingen niet op den dag betaalt. Men laat hem een maand den tijd om zijn verplichting nog na te komen; daarna doet de verkooper door het gerecht een ieder die wil uitnoodigen om het verschuldigde voor te schieten, tegen genot van zekere dagelijksche rente. Wie met de laagste rente tevreden is, geniet de voorkeur. Het spreekt van zelf, al wordt het in de keur niet uitgedrukt, dat de voorschieter of uitlegger na zeker tijdsverloop zijn penningen aan het goed van den schuldenaar verhalen mag, zoo als wij dat in Den Briel verordend zagen.

Er volgt ook hier uit, dat de custing geen rente draagt. Eerst na het verstrijken van den dag der betaling gaat zij, bij wijze van boete, rente afwerpen.

Met custing vinden wij een ander woord afwisselend gebruikt, waarvan de beteekenis vast staat, »voirwairde". Althans zoo versta ik wat bij Matthijssen, blz. 114, voorkomt: »die vercoper is sculdich my [den kooper] die gifte te geven ende sijn ghelt ende voirwaerden van mi te ontfanghen". In de taal der Enkhuizer keur overgezet luidt dit, mijns inziens, aldus: de verkooper moet mij quitantie benevens reale traditie geven en van mij het geld van den eersten termijn benevens den kustingbrief ontvangen.

Ik vlei mij, dat ik in het bovenstaande het gebruik van het woord voldoende heb aangewezen. Aan heeren taalkundigen laat ik het over, dat gebruik uit de oorspronkelijke beteekenis en uit de afleiding te verklaren. R. FRUIN.

HET WOORD *VORSCHE*, IN DE GROOTE KEUR VAN ZEELAND.

In de Groote Keur van Philips den Schoone van 1495 treffen wij het woord *vorsche* herhaaldelijk aan, doch nergens in de oudere keuren van Floris den Momber en van Floris V, en

wel om reden dat de onderwerpen, waarbij het woord te pas wordt gebracht, in die vroegere keuren niet worden behandeld. Anders zouden wij door vergelijking van het Nederduitsch der Groote Keur met het Latijn van die van den Momber terstond de juiste beteekenis van het woord te weten komen. Nu moeten wij deze van elders opsporen. Wij beginnen met de plaatsen, waarin de keur het woord gebruikt, bijeen te stellen.

Cap. I art. 35. »Ist dat eenige poorters van den steden gelegen binnen der vorsche ofte uytlandtsche personen komen", om hun recht op iemand te verhalen enz.

Cap. II art. 34: Als iemand, die iets om gereed geld heeft gekocht, het gekochte wegvoert zonder te betalen, zal de verkooper »binnen der vorschen" op dat goed beslag mogen leggen.

Cap. II art. 36: »Dat men in elcke prochie sal mogen bestel doen op luyden van buyten der vorschen."

Cap. II art. 37. Als iemand in een prochie tot betalen van een schuld veroordeeld is en aldaar geen goed genoeg bezit, zal de schuldeischer »mogen gaen in een ander prochie binnen der vorsche, daer die verlieser gegoet is", om daar zijn recht te halen.

Het bijeenvoegen dezer vier plaatsen is al voldoende om de weinig overdachte verklaring van Bynkershoek te weerleggen, die, handelende over cap. II art. 34, de overige plaatsen vergeet en »binnen der vorschen" opvat als »op vorscher of heester daet" en vertaalt met *illico*. (Quaest. iur. priv. l. III c. 25, p. 497).

Van die dwaling heeft zich Appelius vrij gehouden in zijn Acad. dissertatie: Ad statuta Zelandiae anni 1495 (L. B. 1786) p. 71. Hij let op al de plaatsen te zamen en komt tot dit besluit: »Ego quidem per *vorsche* jurisdictionem intelligerem, non talem quae intra certum territorium restricta angustis continetur limitibus, sed quae sese per totam extendat Zelandiam; ut *binnen der vorsche* intra Zelandicam iurisdictionem significet, *iemand* autem *van binnen der vorsche* Zelandum, qui opponatur peregrinis seu *luyden van buyten der vorsche*."

Inderdaad het verband, waarin op de aangehaalde plaatsen het woord staat, vordert deze of een soortgelijke verklaring gebiedend. Maar hoe kan ooit *vorsche* aan de beteekenis van rechtsgebied gekomen zijn? Appelius beproeft zelfs niet dit uit te leggen. Ik wil het beproeven, en vlei mij er in te zullen slagen.

Vorsch of versch beteekent oudtijds hetzelfde als nog thans. Bij tijdsbepaling staat versch tegenover min of meer verouderd; in zake van smaak tegenover bedorven, of ook wel tegenover bezouten. Die laatste beteekenis komt in stukken, die bedijking betreffen, vaak voor: bezouten landen zijn landen, die ten gevolge van het doorbreken hunner dijken door de zee overstroomd zijn; versche landen daarentegen dezulke die tegen de zee beschut zijn gebleven. In het algemeen is het versche land het land dat bewoond en bebouwd wordt; het bezouten land het aan de zee voor goed of tijdelijk verloren land. Of met andere woorden, het versche land is binnen dijks, het bezouten land buiten dijks gelegen. Het buiten dijks gelegen land wordt niet voor land geacht. Dit zegt ons met zooveel woorden Matthijssen, blz. 118: »Item is enich lant butengesleghen buten dijcks ende yement dairof den anderen enich lant vercoopt, men sal dair geen ghifte of geven, want ten leyt niet onder enich scependom, overmits datment niet en scouwet in enigen dijckaetzen mit enich ban, ende het is geacht voir geen lant."

Opmerkelijk vooral in deze leerrijke verklaring is het zeggen van den wel ingelichten auteur, dat het buiten dijks gelegen land onder geen schependom staat. Dat dit niet slechts in Voorne, maar in gansch Zeeland het geval is en wel van ouds, blijkt uit art. 114 der keur van den Momber, waar verordend wordt, dat de keur over geheel Zeeland gelden zal, »exceptis choris de Middelburgo, de Zeerixe, de Westkapella, de Dumburg et de Soutenlande." Wel bestaat er een ambacht dat Souteland heet, en dat de uitgever hier bedoeld acht, blijkens de hoofdletter, waarmee hij het woord drukt. Ook heeft de oude Fransche vertaling »et de Zoutelandt". Maar

zeker verkeerdelijk: dat ambacht heeft niet, als de steden die voorafgaan, haar eigen keur al in zoo vroegen tijd. De Hollandsche vertaling geeft dan ook beter bescheid en zegt: »sonder die van Middelburch, van Zerixee, van Westcapelen, van Domburch ende van den zouten lande". Door »exceptis choris de Middelburch" over te zetten: »sonder *die* van Middelburg" en *choris* onvertaald te laten neemt zij het dubbelzinnige, dat den Latijnschen tekst aankleeft, geheel weg. Wij mogen dus aannemen, dat de wetten van het land niet gelden buitendijks. Dit blijkt bovendien uit een ander artikel, dat nu eerst recht verstaanbaar wordt. Ik bedoel art. 57: »omme malefactum pastoribus in terra salsa per se jacentibus in vita sua illatum et omne *reroef* nonuplum solvetur, et forefactum erit in gratia comitis." De heerden, die zich buitendijks op de schorren ophouden, worden volgens dit artikel niet door het algemeene Zeeuwsche recht, maar door een bijzondere bepaling, hun ten behoeve gesteld, tegen onrecht beschermd. De Groote Keur van 1495 verduidelijkt dit nog zeer. Zij zegt, cap. III art. 11: »Item dat alle besoute landen sullen buyten deser kuere wesen, als sy van outs geweest hebben; maer die schade, die men den herder doet, die in soute landen liggen, dat salmen hem beteren IX schatten" enz. Zoo is het dus stellig juist, wat de opvatting van Appelius onderstelde, dat de jurisdictio Zelandica zich even ver uitstrekte als de vorsche. Het laatste woord kon derhalve zonder bezwaar het eerste in de keur vervangen. Maar daarmee is zijn verklaring toch nog niet geheel gerechtvaardigd.

Herlezen wij het eerste der vier uit de Groote Keur aangehaalde artikels, dan stuiten wij al aanstonds op iets dat met zijn opvatting niet strookt. Er wordt daar onderscheiden tusschen »poorters van de steden binnen der vorsche gelegen" en »uytlantsche personen"; dat zou volgens hem hetzelfde zijn als poorters van Zeeuwsche steden en lieden van buiten Zeeland. Maar dan worden de Zeeuwen van het platteland en hun rechtspleging voorbijgegaan, wat onmogelijk de bedoeling kan wezen. Ook is de uitdrukking: steden binnen der vorsche ge-

legen, in plaats van eenvoudig: steden van Zeeland, wat al te gezocht. In de stadskeuren plegen onder uitlantschen de niet-ingezetenen in het algemeen verstaan te worden, en deze onderscheiding schijnt ook hier het best te pas te komen. Wij mogen dus ons onderzoek nog niet voor gesloten houden.

Toevallig heeft Appelius één artikel over het hoofd gezien, waarin ook nog de vorsche genoemd wordt, en dat hem van het gebrekkige zijner verklaring had kunnen overtuigen. In art. 31 van cap. I. wordt onder de vereischten voor het dijkgraafschap ook genoemd, dat de gekozene zal »wonen binnen der vorsche, daer hy dijckgraefscap bedienen sal". Het spreekt van zelf, dat iets anders van hem wordt gevergd dan dat hij in Zeeland verblijf zal houden; hij moet wonen in de nabijheid van zijn dijkgraafschap. Derhalve is de vorsche niet, gelijk Appelius stelt, de jurisdictie van geheel Zeeland, maar van een gedeelte ervan, of beter gezegd niet een jurisdictie maar een stuk lands, een district. En herinneren wij ons nu, dat bezouten land heet wat buitendijks ligt, dan komen wij van zelf tot het vermoeden, dat een vorsche hetzelfde zal zijn wat in Holland een waterschap heet: een grondgebied in zijn dijken besloten. Doorgaans zal het dus overeenkomen met eiland, voor zoover dit omdijkt is. Een welkome bevestiging van dit vermoeden levert ons de handvest, door Albrecht van Beieren aan Brouwershaven verleend (bij Van Mieris III blz. 560). Daar vinden wij (art. 3) ten opzichte van de custing verordend: »soo wie dat yemande van Brouwershaven aenspreect van eenre custinge, die sal hy hem doen met sijn magen die wonen binnen der vorsche van Scouwen, ende en hevet hy daer magen niet soo vele, soo moet hy die custinge doen met sijn selfs eede." Schouwen vormt dus in zijn ommedijk een vorsche op zich zelf, en zoo zal het ook wel met de overige eilanden gesteld zijn. Met Scarpenisseland is het zeker zoo, blijkens de Graaflijkheids rekeningen. De polders Scarpenisse, Westkerke, Poortvliet, Priestermeet en Strienpolre te zamen maken de vorsche van Scarpenisse uit. (Zie de uitgaaf van Dr. Hamaker, II, blz. 254, 330.)

Opmerkelijk is het, dat het woord, hetwelk toch zijn beteekenis aan de Zeeuwsche rechtsbegrippen ontleent, ook buiten de provincie, met name in Zuid-Holland, voorkomt. Trouwens wij vinden, dat daar nu en dan bij inpoldering het land wordt uitgegeven »ten Zeeuwschen rechte." Zoo b. v. wordt ten opzichte van Zwijndrecht door Willem III in 1332 vergund, dat men er »negheen recht en sal hanteeren, noch gheestelic noch werlic, anders dan Zeeuwsche rechten ende nae der Zeeuwsche kueren, als men recht in Zeelant" (Mieris II, 534). Waar dus het recht gelijk is, moet men ook gelijke namen verwachten. Zoo kan het ons niet verwonderen, dat Nicolaas van Putten in 1311 van de tienden gewaagt, die hij, »binnen der vorsche van Porteghale" heeft liggen (Mieris II, 120). Evenmin, dat men in de keuren van Geervliet leest van lieden »wonende buyten (de stad) binnen der vorsche van Putten." (Versl. en Meded. II blz. 85). Ja het gansche gemeeneland heet in een brief van Philips den Goede »de vorsche van Zuythollant" (Mieris IV, 998), hoewel de tegenstelling tusschen versch en bezouten land hier natuurlijk niet bestaat. Ik twijfel dan ook, of er de benaming wel ooit inheemsch is geweest. In de handvesten en keuren vinden wij er een anderen, insgelijks eigenaardigen, naam in gebruik: »de reep van Zuyt-hollant" (Oudste Rechten van Dordrecht, I 284; II, 259, 278). Reep is zooveel als hoepel, ring; welke laatste benaming nog steeds, inzonderheid bij de kerkelijke indeeling, voor een vereeniging van gemeenten gebruikelijk is.

Alles te zamen genomen zullen wij dus »vorsche" moeten gelijkstellen aan het eenvoudige »land." Beide woorden worden in denzelfden zin gebruikt, en wij hoorden het vroeger van de oude juristen: bezouten land wordt voor geen land gehouden. Naar Zeeuwschen rechte is dus alle land vorsch land.

R. FRUIN.

DIETSCHE KLEINIGHEDEN.

1.

In een HS. van 1348, dat epistel- en evangelielessen voor het geheele kerkjaar bevat, leest men:

> »De onzuvere geeste ghingen ute, ende ghinghen in die verkine, ende met groten *bedrucke* werden die verkine ghejaghet in die zee."

De plaats is naar het Middelnederl. Woordenboek van prof. Verdam meegedeeld. Uit tallooze onuitgegeven teksten worden woorden opgenomen; nog altijd komen hier bij, getuige de aan elk nieuw verschijnend deel toegevoegde lijsten van doorgespeurde werken. Toch schijnt hier alleen het »bedrucke" voortekomen; dit — overigens is de zin van het aangehaalde duidelijk — is niet helder.

Verdam merkt op de a. p. (I. 666) dan ook op: »*Bedruc* = Angst, druk; men zou eer een woord als »*bedruusch*" op deze plaats verwachten. Marc. 5, 13, heeft noch het een noch het ander." *Bedruusch* heeft de beteekenis van impetus, aandrang, onstuimigheid, vaart. En leest men »*bedruste*", een gelijkbeteekenend etymologisch verwant met het door Verdam vermoede woord, dan is ook graphisch de lezing te verklaren. Hoe licht toch kon de copiïst ck in plaats van st gelezen hebben, vooral zoo de plaats in zijn grondtekst niet te duidelijk was.

Uit hetzelfde HS. haalt Verdam ook »bedruuste," en het adv. »bedrusteleke" in den te verlangen zin aan.

Maar, in een Glossarium [1]) uit de XIV^de^ eeuw, dat Latijnsche woorden met de vertaling in een Limburgschen tongval bevat, vindt men ook opgegeven: *impetus b e d r u c.*

Dit MS. heeft veel uit kerkelijke boeken genomen; mis-

---

1) Slechts voor een klein gedeelte in de Diutisca II, 169 vv., gedrukt; dit alleen heeft ook Diefenbach in zijn Glossarium verwerkt. Vgl. ook Horae Belgicae VII dl.

schien wel diende deze glosse ter vertaling van Marc. 5, 13: »magno *impetu* grex præcipitatus est in mare."

Voor »*bedruc*" is dus de beteekenis van impetus = druk, drang, onstuimigen aandrang vasttestellen. In den laatsten zin moet het in »met grote bedrucke" worden opgevat. Misschien zullen er nog wel teksten te vinden zijn, waar ook de eerste beteekenissen worden aangetroffen.

Synoniem met dit woord wordt gevonden, behalven *bedrach*, *bedranc*, *drucht*, *druusch*, *persse*, ook druust,[1]) en druustinge, waarmede een On. *thrysta*, drukken, dringen, en *thrysting* (subst.) te vergelijken is. Ook bij het Noordsche woord neemt men den overgang van beteekenis waar, voor »bedruc" aantenemen.

2.

Een ander woord, dat slechts uit één citaat bekend schijnt, heeft in het genoemde Limburger Glossaar eenige analoga. Onder de eigenaardige uitgangen behoort ook *-ade*. Verschillende woorden, hiermede gewoonlijk, zoo niet altijd, van werkwoordelijke stammen afgeleid, worden in dit MS. aangetroffen. Eerstelijk duiden zij het voorvallen der handeling, het zijn van den toestand, en geven vervolgens het resultaat aan.

Naast »predicatio" zoowel als bij »predicamentum" voegde de glossator *predecade*, preek en prediking. Zoo wordt »mine", dat nevens »minarj, dreigen" staat, met *dreijade* weergegeven. *Scherade* is de vertaling van »ruptura"; zoo is *pissade* bij »minctura" geplaatst.

Ongetwijfeld geeft *peperade*, piperata, te kennen, »wat van peper gemaakt is, het gepeperde." In andere Glossen-verzamelingen, bij Diefenbach opgenomen, heet het »spysze von pfeffer gemacht" of »pfefer kuche, peffer koch", wat ons peperkoek is.

Zoo zal dan ook in »asscerade," in het Mndl. woordenboek

1) v. Helten, Taal- & Letterb. VI. 110.

met één voorbeeld opgenomen, de beteekenis schuilen »van asch gemaakt, aschkoek"; door andere vervaardigers van woordenlijsten wordt als vertaling van »cinericeus" opgegeven »hd. eyn ding von aschen gemacht, sim(ilis) *eyn brot von eschen gebacken.*"

Dan luidt de plaats, uit het medisch HS. van Ypermans (Mndl. Wdb. l. l.) geciteerd:

»Rou linen garen, gesteken in ene warme asscerade, ende dat geleit op die pine also heet, als hijt mag gedogen,"

als: Ruw linnen garen (pluksel?) in een warmen aschkoek gestoken, en dat, zoo heet (de patient) het kan verdragen, op de pijnlijke plaats gelegd.

Dit suffix -ade is zonder twijfel hetzelfde, dat enkele malen nog in het Mndl. voorkomt, evenals veelvuldig in het Fransch. Naast *promenade* (action de se promener) is *cavalcade* te vergelijken.

In het Ohd. bestaat een suffix *-ata*; Kluge twijfelt in de Nominale Stammbildungslehre § 130 aan den Romaanschen oorsprong van dezen uitgang. Ten onrechte, beweert von Bahder in de recensie dezer studie, vgl. Literatur Zeit. 1886. p. 484.

Eerstgenoemde plaatst dit suffix in ééne § met Germ. *ôđi*; dat in On. *dagrád*, Ags. *dægréd*, Nederl. *dageraad* voorkomt. Hij schijnt dus Ohd. *-âta* als een verschoven *-âde* te beschouwen.

Zoolang echter dit gevoelen niet op zekerder gronden steunt, valt aan identificeering van *dat*, en *ons -ade* bovengenoemd, niet te denken; gesteld dat dit aannemelijker zou zijn dan den besproken uitgang aan de taal der naburige Franschsprekende bevolking ontleend te achten. In Frankrijk drong reeds in de XIIIe eeuw dit suffix uit Italië de grenzen binnen; een honderd jaar later kan men het zeker in de Nederlanden aantreffen.

3.

Zonder twijfel geeft de mathesis menige opgave, welke een raadsel is en blijft voor velen; maar om deswege de geheele wiskunde te noemen: *retsele*, en een beoefenaar van die we-

tenschap een *redere*, gaat op zijn zachtst gezegd te ver. Toch vindt men deze opgaven in het meer genoemd Glossaar. [1])

Ons woord »raadsel" zal vroeger nog eene andere dan de hedendaagsche beteekenis gehad hebben. Het achtervoegsel *sla* vindt men in onze, zoowel als in de verwante talen. Got. heeft *skôhsl* = alf, booze geest, *þreihsl* = verdrukking bij þreihan = dringen; Hd. *wechsel* bij een stam wĭh; daarentegen het Hollandsch *baksel*, *zaagsel*, *brouwsel*, die alleen het *voortbrengsel* eener werking aanduiden.

Raadsel zal oorspronkelijk dus zijn de zaak, waarin raad gegeven of te geven is, wat geraden of wat te raden was, opgave, »schwierige Frage", vraagstuk, om niet te zeggen: raadstuk. Roept men niet juist bij zoo iets de hulp en raadslag van anderen in?

Bovendien, ook wij spreken nog altijd van »raadsels opgeven", en is een raadsel ook niet dikwijls nu nog een moeielijk optelossen vraagstuk?

Van denzelfden stam, met andere afleiding, kent het Ohd. *râtisca*, dat zoowel *œnigma* als *problema*, *propositio*, *conjectura*, *quæstio* beteekent; en »*ratiscôn* eine schwierige Frage nach Vermutung zu beantworten suchen", ontraadselen. Zoo zou ook het Limburgsche *retsele* [2]) eene opgave, moeielijke vraag zijn.

Er bestond trouwens verband tusschen de toenmalige mathesis, en zaken, die voor menigeen onbegrijpelijk waren: on n'appliqua les mathématiques qu' à l'architecture, à l'hydraulique, et à la cosmographie céleste, où l'ignorance des temps avait fait admettre les opinions les plus absurdes," aldus Le Bibliophile Jacob. En vooral die cosmographie céleste, nog meer

1) Vgl. rætsele, mathesis, Fundgr. 387ª in Grimm, Wtb. VIII, 195.

2) Uit een Haarlemmer Glossaar, in een dialect, aan dit Limburgsch grenzend: *gherede:* mathesis (Taalk. Bijdr. I. 291.)

vgl. nog *gheradenisse* = problema; gheretsel = paradigma; Kil. geraedsel.

Diefenbach heeft i. v. paradigma = hd. retsel, retniss, nd. reetsel, radelse, rede; hd seltaam rede s(ive) *furyab*; i. v. problema = eyn *raitsfrage*, ratunga, ratisca, reetsel, t.-niss; retsel, ens.

»wichelary" dan »sterrekunde", maakte vooral de mathesis tot iets verwonderlijks, iets raadselachtigs in de oogen der menigte. Daarbij hield de Mathematicus, de *redere*, zich bezig met berekeningen, met opgaven, nauw verwant aan tooverformules, raadselachtig en onbegrijpelijk.

Redere was zeker nog een onschuldige naam; meermalen toch werd hij — geen wonder — voor een *gokeler*, een *zaubernus* [1]) gehouden. Aan zulken zal menige »schwierige Frage", menig raadsel ter oplossing zijn opgegeven.

4.

Elke nieuw gevonden tekst of woordvoorraad brengt de oplossing van vroegere vragen mede, maar tevens geeft zij nieuwe »retsele" op.

Van deze zullen zeker enkele op fouten van de HSS. wijzen.

Zoo ook ons MS. Zondert men de olievlekken uit, waarmede het rijkelijk bezoedeld is, en waardoor menig blad tot onleesbaar wordens toe bedorven wordt, dan is het onze vrij goed bewaard gebleven. De woorden zijn net geschreven, zeer weinige zijn er verbeterd, of veranderd.

Onder deze laatste, waar de wijziging geen verbetering, maar verergering werd, hoort ook m. i. de vertaling van *colera* en *colericus*. Gene heet »*de bluet*", wat vrij onduidelijk is; deze *de dat blut heuet*, wat weinig opheldering geeft. Evenwel, tusschen »de dat" en »blut" schijnt iets weggekrabd; de vraag is, wat hier kan gestaan hebben.

Slaan wij andere Glossaria i. v. »colera" op, dan vinden wij bij Diefenbach een vijftal, dat ons dienen kan. Daar is er een uit Opper-Duitschland, die »colera" met »durr pluet" vertaalt; twee andere weten van »durre blut" of »durre blot", beide behooren in de streken der beneden-Moezel thuis; een vierde,

1) Vgl. Diefenbach, Glossar. Het HS. had hier waarschijnlijk *zaubern*'; hetzij het toeken in werkelijkheid groot formaat heeft, dus 9 = us, of verlezen en verwisseld met het kleinere' = *er*, men zal toch in elk geval wel »zauberner" moeten lezen.

uit de buurt van Maintz, in een Saksisch dialect geschreven, heeft: »*dorich* blut"; eene afleiding van *dor*, met ons dialectisch *drogich* gelijk komend, zoo het althans niet met *door*, krankzinnig, razend, woedend, dol, in verband moet gebracht worden; immers een vijfde Glossaar, in denzelfden tongval, leest »dul blut", en meer dan een vertaalt »colericus" met »truncken, gezornig".

Dit staat vast, dat »durr pluet" en »durre blut (blot)" *cholera* teruggeeft.

Het Limburgsch Lexicon zal iets dergelijks gehad hebben.

Men zou »de blut" kunnen veranderen in »d*o*r blut", en colericus vertalen met: »de dat *dor* blut heuet". Dit zou echter alleen noodig zijn, indien niet de *o* in het Limburgsch zoowel als in het Mndl. ook als *e* voorkwam.

Dor is Got. wel þaursus, maar Ohd. thurri, Osk. thurri, Ags. thyrr, Deensch tör. Het kan dus in het Mndl. *dŏr* geluid hebben; hiernaast staan enkele malen vormen met *i*, *e*. vgl. van Helten, Mnld. Gramm. p. 33, 35. Ook *berste* (borst) barst, Verdam, i. v.; Taalgids I. 255—259. Taalb. I. 203.

Of *e* wisselvorm is met *ŏ*. dan wel met *a* (in plaats van *o*) vóór r, is niet zeker, wel het eerste het waarschijnlijkst. Naast *dor* kan toch *dar* (vgl. Hd. *darre*, Saksisch *daer*) gestaan hebben, al komt dit als adj. niet voor.

In het Limb. MS. vindt men *resche* (scirpus); *berste*; *scheren*, *scheringe* naast *schueren* (vgl. van Helten, a. w. pag. 75), enz.

Der blut, en *de dat der blut heuet* is dus te lezen; hoogst waarschijnlijk is het weglaten der *r* of der ' aan slordigheid te wijten. Misschien danken wij de schrapping van »*de(r)*" bij den laatsten zin aan de neuswijzigheid van een lateren bezitter of lezer, die het onnoodig oordeelde aan »blut" twee lidwoorden, en dan nog wel een van het mannelijk geslacht, te laten. In het MS. is meer door lezers en schrijvers uit lateren tijd geknoeid.

Met de herstelling der ' meenen wij de ware lezing toch terug gevonden te hebben.

De vraag rest nog alleen, of een cholerisch mensch gewoonlijk dor, mager is, of zooals 't Limburgsch zeide: »der blut heuet".

Daartoe citeeren wij uit: Het groote Planeet-Boek, o. a. voor de zooveelste maal in 1801 herdrukt, III dl. p. 92:

> »Het is eenen mensche, dat de vier Complexioens, de eene voor de andere, heerschappye hebben willen....; welk het meest over de menschen regeerd..., na deselve Complexie word de mensche genaamd." De eerste hier van is »Colerici. Die syn heet ende *droog* gelyk het Vuur ende de Zomer. (Hij) drinkt meer dan hij eet, is *mager* en heeft kleyne Lidmaten.... Hij sal hem wagten voor heete ende drooge Spys; hem is gesond, wat koud ende vogt is. —"

Zwolle. F. BUITENRUST HETTEMA.

FRESISKA[1]).

SUNNA EWENDE.

Hoezeer ook von Richthofen's Altfries. Wrtb. een onmisbaar werk is voor beoefenaars dier taal, niet altijd is het evenzeer te vertrouwen. Reeds vroeger is hierop gewezen. Kern toonde in eenige opstellen (Taalk. Bijdr. II, 171) aan, dat in dit Woordenboek artikels waren opgenomen, die als zoodanig niet bestonden, waaraan beteekenissen waren toegekend, die niet in den zin pasten, waar het woord voorkwam.

Merkwaardig was het artikel »ronne", toen behandeld, dat von Richthofen poogde te illustreeren met: »vgl. das ags. vraenne (lascivus) und vraenesse (lascivia), das mnd. wrensch Grimm 3. 325, und Homeyer, reg. zum Ssp.", en dat toch niemendal anders is dan de 3. s. conj. prt. van *renna*, *ran* (ronnon); *ronnen*.

Een zelfde stukje is de »sunna ewende", in den Broekmannenbrief te vinden.

---

1) Aldus leze men ook dit woord in Tijdschr. VI. 1.

De bewerker van het woordenboek verklaart het met: »mhd. *sunnewende*, die sunna ewende (der sonne gesetzliche wende) findet am kürzten und längsten tage statt".

Als men een gerechtelijken tweekamp zal strijden — aldus heet het in dien Broekmannenbrief —

> »sa skelma tuiia kempa anda iera, a sunna ewende bifara sente Maria letera dei, and a sunna ewende bifara sente Liudgeris dei". (Rq. 169, 18)

Nu valt *dies Ludgeri* volgens l'Art de vérifier les dates op den 26sten Maart. Von Richthofen zelf bevreemdde het, hoe in rechtsstukken zulk eene onbeholpene tijdsaanduiding kon geplaatst zijn. Daar de zomer »sunna ewende" op den 22sten Juni, en de winter »sunna ewende" eind December valt, »so verstehe ich daher nicht, wie die eine sonnenwende von der andern als *vor* s. Liudgeri liegend, unterschieden werden kann".

Hadden de oude Friezen dit te onderscheiden bedoeld, zeer zeker zouden zij dat niet aldus aangeduid hebben; maar om twee halfjaarlijksche tijdstippen aan te geven, het op meer karakteristieke wijze hebben uitgedrukt.

Zij hadden ook niet met »sunna ewende" den zomer- en winter-zonnekeer op het oog. 't Woord is slechts een meer oorspronkelijke vorm van wat in het Westerlauwersch *sneuwende* voor »*sun- e(u)wende" in 't Ohd. nog *sunnûn âband*, Nhd. *sonnabend* luidt; en wel den dat. sing.

Passim komt de gewijzigde vorm bewesten den Lauwers voor. Ik zou kunnen volstaan met naar von Richthofen's Wrtb. (p. 1038) te verwijzen, ware het niet dat twee woorden, die de een den Zaterdag, de andere den Zondag aanduiden, door hem verward waren [1]).

1) sneuwendis Ch. 1464, Schw. 608; sniowndes Ch. 1460, Schw. 598, snyewnd Ch. 1479, Schw. 692; sniond Ch. 1453, Schw. 546, sniondes Ch. 1426, Schw. 469; sniondis Ch. 1478, Schw. 680; sniuns Ch. 1471, Schw. 646, waarnaast **sonnendei*, **sneudi*, *sneind(e)*, aldus: sneynd Ch. 1484, Schw. 727; sneindes Ch. 1475, Schw. 663, snaynde (dat.) Uting. Keur. 1450 (Fr. Rq. 510, 22); snayndes, ibid. (Fr. Rq. 513, 9, 26), sneind Gaast. Vischr. 1488 (Fr. Rq. 517, 5); sniandt Ch. 1478, Schw. 675 zal drukfout voor *sneandt* zijn. 't Eerste is compositum uit »sunna ewende"; vgl.

Ook *saterdei* hoort men nog in enkele streken van het tegenwoordige Friesland. De algemeene naam is *sneaun*, *snjoen* — zelden *sneun* geschreven — en veelal als *snōⁿn* uitgesproken.

»Sunna ewende" en zijn verdere vormen komt, voor zoover mij bekend, alleen in de provincie Friesland, en dan ook bij de Broekmannen voor.

De Liudgerisdey valt — zooals boven is opgemerkt — op den 26sten Maart. Welke datum echter met *Maria letera dey* is bedoeld, blijkt niet te duidelijk. De uitgever der Friesche Wetten zegt daaromtrent in zijn Wrtb.: »welcher unter den zahlreichen in l'art de vérifier p. 82 aufgezählten marientagen hier »der zweite" (letera) genannt wird, weiss ich nicht, er muss hinter eine der beiden sonnenwenden fallen, mariae heimsuchung wird den 2ten juli gefeiert".

Daar »sonnewende" niet in den tekst kan gelezen worden, sla men een anderen weg ter verklaring in.

Twee rechtsdagen in het jaar zijn vastgesteld.

Het ligt m. i. voor de hand te veronderstellen dat zij een halfjaar van elkaar verscheelden. Dan heeft men in de Septembermaand den tweeden dag voor den tweestrijd bestemd, te zoeken. En daarvoor geloof ik den »sunna ewende" vóór 8 September te kunnen vaststellen.

Wrtb. i. v. avend. De vorm *aiund* echter, die hij aldaar als Westerlauwersch opgeeft, is niets dan zijne foutieve afbreking van festa-iunde, Ch. 1390. Ook „avend" heeft hij aangeteekend uit een Ch. van 1482 (Schw. 708); maar geen Friesch is het slot van dat stuk: „*Ghescreuen int jaer ons* Heren.... op die Sonendach in den *Fastelauent*". Evenmin als dat van den Franeker Buurbrief 1417 (Schw. I, 89; Fr. Rq. 481, 22): „*Gheuen* in dat ieer *onses* herans *dusent* fior hondert ende santhiene...." In dit laatste stuk komen meer vormen voor, die twijfel aan hun Frieschheid opwekken; *copman* ééns naast het ook in dit stuk voorkomende „*caepman*"; evenzoo „*in dat oest*" en *aest*, (M-. Nfr. *east*); „*wonat*", en *wenat*, Charter en Jurispr.; „*woenhaftich*" en *wenaftich*, Jur.; M-, en Nfr. *wenje*. Daaronder hoort m. i. ook *Fastelauent*, vgl. Festa jond Ch. 1482, Schw. 709; in zuiver Fr. stukken heb ik nooit „auent" ontmoet. 't Zij dat men deze woorden te danken hebbe aan den oorspronkelijken opsteller, die misschien van geboorte geen Fries was; 't zij dat het aan den copiïst, den stads-secretaris Th. Delphus (1550), toeteschrijven zij, die ons dezen eenigen tekst in het Privilegie-boek der Stad Franeker gaf. Later hoop ik in de gelegenheid te zijn hierover meer in bizonderheden te treden.

In het Calendarium medii et novi aevi von Weidenbach (1855) p. 193. — andere soortgelijke werken heb ik nu niet bij de hand, dit kan echter volstaan — leest men: »Frauentag der jüngere, der letzte...., der hintere...., der *lassere*...., *onser frawen laterndach*,... Mariä Geburt, 8. Sept..... »Des neisten dais vnser vrowin dage dir lassere, *in crastino nativitatis b. Marie virg.* 1251." — »Dit geschage na godes geburt 1275 jair an vnser vrouwen abende der lassir den man heizit in latine Natiuitas."

Door hem werden deze opgaven genomen uit » Geschichtsquellen und Urkundenbüchern, die sich in (s)einem eigenen Büchervorrathe befinden (es sind dieses fast alle rheinischen)," zonder nadere aanwijzing. Zij bewijzen voldoende, dat niet den 2 Juli — die trouwens nooit de *letera* heet — de bedoelde was, dat daarvoor de 8 Sept. alleen kan gelden.

WRBROEDT.

Door den vervaardiger van het Afr. Wrtb. wordt dit woord in de 14de keur (Fr. Rq.: W. 23, 12) gelijkluidend geacht en verklaard met het in de Riustringer Landrechten (Fr. Rq. 69, 8) en in de Friesche Hunsingoër en Eemsgoër Keuren (Fr. Rq. 22, 10) voorkomende part. prt. *urbruden* (*urbruden*). 't Eenige verschil zou zijn: de laatste zijn sterke, het eerste een zwakke vorm van hetzelfde woord; beide zijn te vergelijken met »Nnl. *verbruyen* (part. *verbruyd*) verderben, verhudeln; im plattd. verbrüen, bremer wb. 1. 147; vielleicht ist die ursprüngliche bedeut. des wortes verschleppen, durchbringen, vgl. brida (ziehen)."

Parallel met het Riustringer »urbruden", staat in de Landrechten van de Eemsgo (Fr. Rq. 68. 19) »ofrauad"; in die van de Westerlauwersche Friezen (Fr. Rq. 69, 8) »rawet" [1]). Naast het sterke part. prt. in de Keuren van de Hunsingoërs en Eemsgoërs, in die der Riustringers: »ursella" (Rq. 23, 6). In de

1) Volgens den Ouden Druk. In het MS. Jus Municipale Fresonum (O. F. W. II. 93) ook: »ofrawath".

Westerlauwersche is het dus niet *noodzakelijk* dat een woord gelezen wordt, in vorm overeenstemmend met het slechts in een paar teksten parellel voorkomende: »urbruden."

De plaats handelt over den terugkeer van iemand, die door welken nooddwang ook, buiten 's lands geraakt is; heeft hij eene have — zoo hij zijne identiteit kan bewijzen — indien dan zijn broeder of »baelmond", of stiefvader of zwager, »syn land wrseth ief *wrbroedt* habbe" — dan is dit van geen waarde en de vorige van uit den vreemde gekomen bezitter kan zijne erve terugbekomen.

In den Ouden Druk, waarvan de tekst door von Richthofen in zijne uitgave meermalen stilzwijgend is veranderd, staat evenwel letterlijk: »*wrbrocdt*"; de uitgever las daaruit »urbroedt", en zekerlijk zijn enkele *c*'s in dien ouden incunabel als *e* te lezen. Hier is dit niet geraden; op eene andere wijze moet dit woord verbeterd.

In eene Latijnsche glosse, die in dezen O. D. op de 14e Keur volgt — in von Richthofen's werk weggelaten — leest men: »De captiuis .... infra ı tercio lādriucdt." Evenzoo in de glosse bij de achtste Keur: .... lex ... posita inda landriucdt." En nogmaals in een opschrift van de Landrechten: »(*D*)at xxiste landriucdt [1]) is. ....

Reeds voldoende voorbeelden om »*wrbrocdt*" te wijzigen in **wrbrocht**, part. praet. van *urbringa*.

Dat dit woord hier moet gelezen, kan ook worden opgemaakt uit den correspondeerenden Westerlauwerschen tekst, welke voorkomt in het MS. Jus Munic. Fres.: »ief zyn broer .... zyn land *wrbrocht* habbeth, iefta sield. ....

Het verschil van beide lezingen dezer Keur is echter te groot om *alleen* op grond van dit »wrbrocht" ook in den tekst van den O. D. dit woord te herstellen.

Wat de beteekenis betreft, *urbringa* komt in den gewenschten zin meermalen voor. In het Westerlauwersch Rudolfsboek (Fr. Rq. 429, 29) is sprake van gevallen, waarin eene we-

1) v. Richth. drukt af (Fr. Rq. 71, 14): »Dat een en twintigste landriucht".

duwe »da bihode der kinden ende dis guedis" verliezen kan; indien zij namelijk der kinderen erve »*urbrinckt* buta rede dis mondis" (zonder raad en medeweten van den voogd), of, als zij hen in een klooster wil doen gaan; hoe ook,

»ief dat eerwe *wrbrocht* is mit clasterferd iefta mit cape, als hia ierich sint, so fee hia oen hiara ayn eerue....,

indien de erve »wrbrocht" is met het gaan in een klooster of door koop — wanneer de kinderen (dan) meerderjarig zijn, — zoo hebben die *ongerechte vervreemdingen*, evenals in de 14de Keur, geen »stal"; de kinderen kunnen hun erve in bezit nemen, alsof deze niet van de hand ware gedaan.

Hij, die goed vervreemdde zonder recht, was de *wrbringer*. In eene Rechtsverzameling, in het Friesch geschreven, uit later tijd dan boven aangehaalde Keuren en Landrechten, de Jurisprudentia Frisica (edid. de Haan Hettema 1834) vindt men I. [1]) p. 234 onderscheiden tusschen den »seller" (verkooper) en den »*wrbringer*." Beiden kunnen door het nyaerrecht (het recht van het verkochte tegen den koopprijs te naasten door de dichtst-verwante familie) worden getroffen.

Dezelfde beteekenis als het werkwoord heeft ook *foerbringa*; Iurispr. I. 214:

»hweerso datter een mond onjeriga kyndena gued selt ieffta *foerbrinckt*" (d. i. waar een voogd het goed van onmondige kinderen verkoopt of vervreemt).

Bij een artikel »*urbringa*" [2]) zal dus voortaan ook W. 23, 12. gevonden moeten worden. *Urbranga*, dat ook door von Richthofen wordt opgenomen, komt niet op de door hem aangegeven plaatsen en voor zoover mij bekend, in 't geheel niet voor; wel het Riustr. »*fori* brangath" (Fr. Rq. 35, 6.) maar in den zin van »probare."

Na de verandering van wrbroedt in »wrbrocht" is geheel

1) v. Richth. Wrtb. drukt: II, 234.

2) Ook Jurispr. I, 234: wrbringe ney syn ayna willa = naar willekeur vervreemden. Vgl. ibid. 204.

en al voor dit woord de vergel
vervallen. Maar ook bij *urbrud*
ze niet. Von Richthofen laat z
weifelend uit; nadat hij de vorn
en het part. prt. *bruden* heeft a
der inf. brida zu den andern b
bedeutet brüden, oder brüen (
fallen, br. w. 1. 146; nordi
nnl. bruyen (bruit, gebruid) au
Kein anderer dialect zeigt st
brydia, bryd, bruddi, brudin
hierher zu ziehen?"

Grimm liet dit vraagteeke
aan den uitgever van het A
ags. bregdan, altn. bregda.
gere, nectere bedeuten, un
brudena swerde. Das platt

Over de andere vorm
vingerwijzing naar het N

Evenwel kent ook h
de beteekenis van *trekk*
blijkens het ags. *brē(*
Meng. geeft ons nog *l*
noemde *brēgð'a*, [1]) vl
part. prt. *brugð'inn*.

In het Oudfriesch
Met den gewonen ov
3. s. prs. ind., in d
»Hwersa ma nim
and *breit* hia inv

1) De beteekenis van
talen over in die van vle
woord = weven; Osk. *l*
zin, evenzeer als het
breiden evenzoo. Ook
dit in Friesland en ook

... dolge enda

... kluidend; zij
... *blodega eggum.*
... den" als sy-
... Vergelijkt men
... *urfa* in: »nen
... in: »thet thu
... zin *urbringa*,
... hebben van
... »verschleppen".
... als inf. in het
... [*breida*] wegens
... tongval *brîda*,

... Eemsgoërs voor,
... ringers.

... HETTEMA.

... wij dezen regel

... tijt om zijn
schulde ren,
... dag te bul-
deren.

... meervoudsvorm
... beteekenis,

... den anderen;

(d. i. waar men neemt eene vrouw met geweld en tegen haar wil, en trekt ze binnen de deur en over den drempel....)

Hetzelfde woord, maar met intransitieve beteekenis, wordt ook in de »Hunsingoër Boetereeksen" aangetroffen; een aantal verwondingen van het oog zijn strafbaar gesteld, zoo ook »Gef.... thet age.... *breit*", trekt, tengevolge eener kwetsuur [1]).

Eene eigenaardigheid, welke het Riustringer Friesch tegenover de andere dialecten kenmerkt, is de wijziging van *ei* — eigenlijk van *eg* door *ig*, *ij* — tot *î*. Waar men elders aantreft *dei* (dies) *mei* (potest) *wei* (via) *brein* (cerebrum) *neil* (unguis), luidt dit in den Riustringer tongval *dî*, *mi*, *wi*, *brin* in brinponna, en *nil* (ook *neil*). Men zal, naast *breit* in westelijker streek, hier dus »*brit*" verwachten, dat in de overeenkomstige boetebepaling ook wordt gevonden.

De Inf., die hierbij past, is *brida*. In een eenigszins afwijkende beteekenis leest men hem ééns in het vierde Landrecht. Wanneer een meisje een huwelijksgift is gegeven;

»Ac ief hiri brother tha fletiena *brida* wili and tiona, sa mot hiuse tiona and halda mith twam hondon".(Fr. Rq. 51, 6).

In de parallelle Hunsingoër en Eemsgoër Landrechten heeft men: *tetsia* de gepalatiseerde vorm van **tekia*, waarmede in het Nieuw-westerlauwersch Friesch nog *taekje* in den zin van 't Holl. kapen, wegnemen, te vergelijken is.

Verder is alleen nog enkele malen het part. praet. *bruden*, en het samengestelde *orbruden* te vinden, overigens zijn geen vormen van dit werkwoord bekend.

Het eerste leest men in de Bijvoegselen tot de Zeventiende Keur in Hunsingoër taal aldus:

»hwersa ma hemliachtes deis, and bi scinandere sunna, tuene heran somnath end tuene herefonan up riucht, end ofledene weddat, and tha tua folk mith case gader let; end hwa thena hlept *mith brudena suerde*, end mith blo-

---

1) De overeenkomstige Eemsgoër tekst heeft *breit*.

dega; al thet ther hi thenne fuchten heth an dolge enda an dadele, sa....." Fr. Rq. 32, 17.)

De Eemsgoër tekst is nagenoeg hiermede gelijkluidend; zij spelt alleen: *mith bruddene suerde*, *ieftha mith blodega eggum*.

Bij **wrbroedt* is reeds opgemerkt dat »wrbruden" als synoniem naast zich heeft: *ofraeweth*, en *ursella*. Vergelijkt men dit *wrbruden* met andere aldus samengestelde als *urfa* in: »nen fulbrother *vr fe* thene otherne", [1]) of *urswera* in: »thet thu thi nowet ne *ursuere*" [2]), of ook in boven getoonden zin *urbringa*, dan zal ook het woord in geschil de beteekenis hebben van »ten onrechte van de hand doen", het Duitsche »verschleppen".

Resumeerend stellen wij voor het Oudfriesch als inf. in het Hunsingo'sch, Eemsgo'sch en Broekman'sch [*breida*] wegens *breit*, (*bereit*). Daarnaast heeft de Riustringer tongval *brîda*, 3. s. prs. ind. *brît*.

Het part. prt. komt bij de Hunsingoërs en Eemsgoërs voor, het saamgestelde *urbruden* bij hen en de Riustringers.

Zwolle, April 1887. F. BUITENRUST HETTEMA.

WARENAR, 233 (I, 3).

In de beste uitgaven van dit blijspel lezen wij dezen regel met den onmiddellijk volgenden aldus:

'K wil gien schoonvaêr die 'er den heelen tijt om zijn schulde ren,
Noch een huis vol meisjens om den ganschen dag te bulderen.

Ieder oplettend lezer stuit op den ongewonen meervoudsvorm *schulde*, nog daargelaten de thans ongebruikelijke beteekenis,

1) Fr. Rq. 165, 21 (Broekm.) = Geen volle broeder *neme boven* den anderen; neme meer dan hij rechtens moge.

2) Fr. Rq. 342, 19 (Hunsing.) = Dat gij in niets *valeck swerest*.

die »schulden" hier heeft van »creditum" en niet van »debitum", welke beide beteekenissen Kil. evenwel opgeeft, — en op den vorm *ren* in plaats van *rent*. Natuurlijk heeft Prof. De Vries, die het eerst eene critische uitgave van den *Warenar* bezorgd heeft, deze moeilijkheid niet onbesproken gelaten. Zijne aanteekening luidt als volgt: »*Ren* staat hier voor *renn'* of *renne*. Het rijm *schŭldĕ rēn* op *bŭldĕrĕn* is dus wel eigenlijk niet juist, maar dergelijke vrijheden moet men in onze oude kluchten wel eens meer voor lief nemen. Met *schulde*, volksuitspraak voor *schulden*, wordt hier het geld bedoeld, dat men te vorderen heeft, terwijl het thans alleen negatief gebezigd wordt". 't Is volkomen juist, dat in onze oude kluchten vaak zonderling met de taal wordt omgesprongen, doch geldt dit ook voor Hooft? Zoo neen — en ik meen dat wij dit gerust mogen vaststellen — dan is dit bezwaar niet uit den weg geruimd. Bovendien, niet *renne*, doch *rent* is de hier vereischte vorm van het werkwoord, vermits toch naar den inhoud der gedachte van een subjunctivus met potentiale beteekenis hier geen sprake kan zijn. Ook geloof ik niet dat men *schulde* hier kan laten doorgaan als volksuitspraak voor *schulden*. Aangezien de sterke declinatie met *e* in het meerv. in Hooft's tijd reeds tot *en* was verloopen, zal ik er niet op wijzen, dat *schulde* eigenlijk de juiste grammatische vorm is (Hel. 3219: skuldi endi skattos). Doch wel wil ik er op wijzen, dat in het geheele blijspel slechts één voorbeeld van die volksuitspraak *e* voor *en* in het meerv. der zelfst. nww. te vinden is, nam. 901: »voor jou zijn de *gerde* reê". Op alle andere plaatsen, te vele natuurlijk om aan te halen, gebruikt Hooft den meervoudsvorm-*en*. Bij deze uitlegging van Prof. De Vries sluiten zich Prof. Verdam (Nederl. Klass. VIII) en Leendertz (Ged. van P. C. Hooft, II) aan; de laatste neemt *schulde* in de beteekenis van »debitum", hetgeen hier evenwel niet ter zake doet.

Het schijnt mij toe, dat met eene kleine verandering bovenstaande regel van alle bezwaren kan verlost worden. Ik stel namelijk voor in plaats van *schulde ren* in twee woorden te

lezen *schulderen* in één woord met de vroegere beteekenis van *schuldenaars*. Zoo vind ik het gebruikt in *Het Leven van Jezus* (Ed. Meyer) bl. 132: »Wat maghic don, want mi myn here mine meyerie nemen welt? ine can nit graven ende ic schame mi te biddene. Ic hebbe mi bepeinst wat ic don sal, dat mi myns herens *schulderen* selen ontfaen in hare herberghen, alsic van mire meyerien sal werden ghedaen. Doe ontboet hi alle sijns heren *schulderen* vor hem ende vragde den irsten, Hoe vele bestu minen here schuldech?" Oudemans (Bijdrage enz.) haalt uit *Ruusbr. Gheest. Tab. II*, bl. 170 de volgende plaats aan: »Ende verlaet ons onse scout als wi verlaten onsen *sculderen*"; en wat hier vooral veel afdoet, omdat blijkt dat korten tijd na Hooft *schulder* — zij het ook in de beteekenis van *schuldige* — nog niet in onbruik was, Brandt schrijft in zijn *Leven van De Ruyter*, bl. 522: »Doch het getal was zoo groot, dat anderen die 't wel wisten en de *schulders* kenden, hen niet dorsten beklappen". Bij Hooft zelven schijnt *schulder* elders niet voor te komen; wel komt *schuldenaar* voor in de beteekenis van *schuldeischer*, als *Hendr. de Gr.* bl. 21 (uitg. 1671) »daar was er die zich hunne *schuldenaars* quyt maakten"; *Ned. Hist*, bl. 646 (uitg. 1677) »die, bekommert van de *schuldenaars*.... allerley hoon en wederwaardigheit uitstond". — Voorts zoek ik het praedicaatsverbum, nu *ren* vervallen is, in *tijt*, als 3e p. enk. van *tyen* of *tien*, dat herhaaldelijk in den *Warenar* voorkomt, als 64, »Al is 't dat ik door dwangh van zijnent *ty*": 84, »ik *ty* je tans wel met ien kneppel op 't lijf"; 244, »Nu *ty* ik weêr nae huis"; 359, »ik *ty* op de been"; 458, »En doen hy nu begon an 't eeten te *tyen*"; 567, »ik zal 'er after her *tyen*"; 959, »zoo *teegen* (togen) we weêr mit mekaâr op de bien"; 1129, »ik *ty* nae de schout". Wel staat nu »den heelen" zonder substantief, doch juist doordien het daarbij behoorende substantief *tijt* — hoe dan ook — uitgevallen was, heeft de zetter of corrector uit het reeds verouderde *schulderen* een verbum *ren* gedistilleerd, aan welke handelwijze wij de tot dus ver gevolgde lezing te wijten hebben. Hoe licht kon van twee op-

eenvolgende gelijkluidende woorden een wegvallen, en hoe bekend is het dat onze vroegere schrijvers dergelijke uitdrukkingen gaarne bezigden! Hooft zelf gebruikt in den *Warenar* twee malen *om niet niet*; 177, »dit ken veur *niet niet* komen"; 248, »As de rijke d'arme zoo toe spreeken, dat is om *niet niet*". Het geslacht van *tijt* kan geen zwarigheid wezen; tegen twee malen het vrouw. geslacht staat ook twee malen het mann. geslacht; 435, »Alsewe te nacht niet slaopen gaen, zoo hebben we 't an *de tijt*"; 489 »Ook en dienen wij *de tijt* niet te laeten verloopen"; 43, »alle tijt heeft *zijn* bestek"; 1480, »z'is kloek nae *den tijt*".

Uit het bovenstaande meen ik derhalve met eenige reden als slotsom te mogen trekken, dat Hooft geschreven heeft:

'K wil gien schoonvaêr, die 'er den heelen tijt tyt om zijn schulderen,
Noch een huis vol meisjens om den ganschen dag te bulderen.

Wij zijn dan tevens het onzuivere rijm kwijt en de gedachte is veel duidelijker uitgedrukt. De beteekenis van *tyen* als *gaan*, *op de been zijn*, *in de weer zijn*, blijkt reeds voldoende uit de boven aangehaalde zinnen, en dat het voorzetsel *om* ook die heeft van het doel der handeling aan te duiden, is genoegzaam bekend.

Utrecht. P. H. VAN MOERKERKEN.

BLADVULLING.

Het Latijnsche *lēvis* is eene zwarigheid geworden sinds de leerstellingen omtrent Indogermaansche vocalen zijn verrijkt met de theorie der *nasalis sonans*. Vóór dien tijd zag men in de *ē* van *lēvis* eene wijziging van de oorspronkelijke *a*, die men in skr. *laghu*, gr. ἐλαχύς nog bewaard achtte, en die in slav. *lьguku* tot *ь* was verzwakt. Uit die verwante vormen bleek, dat in *levis* eene gutturaal was verdwenen: vandaar dat men het

afleidde hetzij uit *legvis* (Schleicher, *Compend.* § 153), hetzij uit *lehuis* (Ascoli, *Studj Crit.* 2, 143). De geleerden die later om bekende redenen de *a* van *laghu* en *ἐλαχύς* uit eene nasalis sonans hebben verklaard, wilden ook in het Latijn de sporen daarvan ontdekken: aan *laghu* moest beantwoorden *lenhuis*, evenals b. v. aan skr. *tata* lat. *tentus*. Dit is de redeneering van de Saussure (*Syst. prim.* p. 24), maar zij is niet overtuigend. Vooreerst is het niet aannemelijk, dat in het Latijn de nasaal en de daarop volgende gutturaal beide zouden wegvallen, en bovendien is het mogelijk dat het Latijnsche woord, hoezeer met *laghu* verwant, is afgeleid van een wortelvorm zonder nasaal. Dat een zoodanige vorm eens moet hebben bestaan, blijkt uit slav. *lĭgŭkŭ*. In de stamlettergreep van dit woord is geen spoor van eene nasaal te vinden. De oudsl. *ĭ* vertegenwoordigt regelmatig eene oorspronkelijke *ĭ*, doch somtijds moet zij als eene verzwakking van *ĕ* worden aangemerkt, en dit zal ook hier het geval wezen: immers de verwante vormen verbieden nagenoeg stellig aan een wortel van de *i*-klasse te denken. Vandaar dan ook, dat *lĭgŭkŭ* door Miklosich wordt gerekend tot een wortel *leg* (*Etym. Wtb.* 163). Daarnevens staat de genasaleerde wortel *lengh*, die zich in zijne zwakste gedaante vertoont in het Skr. en het Grieksch, in eene sterke in lit. *lengvas* en goth. *leichts*, indien althans dit laatste, naar men wil, tot dezelfde groep behoort. Kan *lĕvis* niet in dit opzicht met *lĭgŭkŭ* overeenkomen, dat het ook tot den niet genasaleerden wortelvorm behoort? In dat geval zou de klinker geen andere behoeven te zijn dan idg. *ĕ*.

A. K.

PLAUTUS OP ONS TOONEEL.

Voor een paar jaren gaf de Leipziger hoogleeraar Carl von Reinhardstoettner een hoogst belangrijk werk uit, dat tot titel heeft: *Plautus. Spätere Bearbeitungen plautinischer Lustspiele. Ein Beitrag zur vergleichenden Literaturgeschichte.* [1]) Terwijl van zijne hand reeds vroeger eene studie was verschenen over de navolgingen en bewerkingen van de *Amphitruo*, [2]) legde de geleerde schrijver thans in een omvangrijk boekdeel de resultaten neer van zijn onderzoek over den invloed van al de blijspelen van Plautus op de Spaansche, Italiaansche, Portugeesche, Fransche, Engelsche, Duitsche, Nederlandsche en Deensche letterkunde. Het was waarlijk eene reuzentaak. En toch zullen nu nog zes deelen volgen, waarin de invloed zal worden aangetoond van Terentius en Aristophanes, van de Grieksche tragici, Seneca, de Grieksche en Romeinsche epici, lierdichters, didactici, enz., en van de prozaschrijvers der oudheid. Het is een wetenschappelijk plan, zoo groot, zoo vermetel, zou men bijna zeggen, als slechts een Duitsch geleerde kan opvatten. Reinhardstoettner wil door deze studiën bewijzen, hoe onberekenbaar groot de invloed der classieken is geweest op de letterkunde van alle beschaafde volken.

Het boek over Plautus getuigt van eene verbazende belezenheid. Na eene inleiding over den invloed van Plautus en Terentius op de latere letterkunde worden de comedies van Plautus ontleed en dan de vertalingen en bewerkingen in tal van talen besproken. Onze letterkunde neemt in het werk een hoogst bescheiden plaatsje in; alleen de *Warenar* wordt ontleed en een paar andere stukken even genoemd. Toch heeft in ons land de

1) *Leipzig, Verlag von Wilhelm Friedrich*, 1886, XVI en 793 blz.

2) *Die plautinischen Lustspiele in späterer Bearbeitungen. I. Amphitruo. Leipzig* 1880 (*W. Friedrich*).

studie van het Latijn zoo hoog gestaan en waren de Latijnsche blijspeldichters zoo bekend, dat het wel de moeite waard is de vertalingen en bewerkingen van Plautus in het Nederlandsch eens aan een nader onderzoek te onderwerpen. In zekeren zin sluit zich dus dit opstel bij het werk van Reinhardstoettner aan. De Nederlandsche bewerkingen naar Plautus zullen worden besproken, terwijl tevens enkele Nederlandsche vertalingen van nieuwere blijspelen, die hunne verwikkeling aan den Latijnschen dichter danken, zullen worden opgenoemd. Op volledigheid kan eene studie als deze natuurlijk geene aanspraak maken [1]). De vertalingen naar Plautus, die elders reeds zijn besproken, zullen niet weder op nieuw worden behandeld.

I. Amphitrvo.

In 1617 gaf Isaac van Damme, een Haagsch dokter, eene vertaling uit van de *Amphitrvo* [2]); het is de eerste van een stuk van Plautus in onze taal. Van Damme vertaalde vrij nauwkeurig en bracht ook de »Supposita" over, die door den Italiaan Hermolaus Barbarus (1464—1493) in de comedie zijn ingelascht. Als voorbeeld van de wijze, waarop van Damme zijne taak opvatte, volgt hier het begin van het 2de bedrijf [3]).

Amphitruo. Com flocx dicht achter my.
Sosia. ick ben u aen de hielen.
Am. Ick achte u te sijn den meesten aller fielen.
So. Wel doch, wel waerom dat? *Am.* om dat ghy my segt an
Dat noyt ghebeurt en is, noch oock ghebeuren can.

---

1) Reinhardstoettner vermeldt (blz. V), dat hij tusschen het drukken van zijn werkje over de *Amphitrvo* en het verschijnen eener critiek, waarin hem werd verweten, dat hij een paar bewerkingen niet had genoemd, zelf ongeveer 30 nieuwe had opgespoord.

2) *M. Accii Plavti Amphitrvo. Overgheset in de Nederduytsche tale Door Isaacvs van Damme. Tot Leyden, voor Bartholomeus Jacobsz. de Vries*, enz., *Anno* 1617.

3) Aangehaald naar *T. Macci Plavti Comoedias. Ex recognitione Alfredi Fleckeisenii.* (*Teubner*), 1869, I.

vs. 551: »*Am.* Age i tu secundum. *So.* Sequor, supsequor te.
Am. Scelestissumum te arbitror. *So.* Nam quamobrem?
Am. Quia id quod neque est neque fuit neque futurumst

So. Siet doch daer gaet ghy weer op uwe ouwe sporen,
Dat ghy noyt van u volck en wilt de waerheyt hooren.
Am. Wat? schelm, hoe can dat sijn? ick sal wel eens terstont
Die valsche vuyle tong u snijden uyt den mont.
So. Seer wel, ick ben u slaef, doet al nae u begeeren
Ghy sult nochtans van dat te segghen my niet weeren.
Am. Ghy stouten hanghebast, derft ghy op desen tijt
V segghen t'huys te sijn, daer ghy by my hier zijt?
So. Ick seg u waer nochtans. *Am.* De Duyvel moet u halen.
Ick sal u met een stock den kop in stucken malen.
So. Dat kunt ghy al wel doen want ick ben uwen knecht.
Am. Begeckt ghy my scharluyn? dat ghy die dinghen secht
Die noyt en sijn gheschiet, daer noyt is van ghelesen,
Dat een den selven mensch sou op twee plaetsen wesen?
So. Voorwaer tis als ick seg. *Am.* Dat u Godt schenden moet.
So. Waer mee heb ick verdient dat ghy dien wensch my doet?
Am. Ghy schelm spot ghy met my, en derft my dat noch vraghen?
So. Soo dat was waer, met recht sou ick het dan verdraghen.

Mihi praedicas. *So.* Eccere, iam tuatim
Facis tu, ut tuis nulla aput te fides sit.
Am. Quid est? quo modo? iam quidem hercle ego tibi istam
Scelestam, scelus, linguam apecidam. *So.* Tuus sum
Proinde ut commodumst et lubet, quicque facias.
Tamen quin loquar haec uti facta sunt hic,
Numquam ullo modo me potes deterrere.
Am. Scelestissume, audes mihi praedicare id,
Domi te esse nunc, qui hic ades. *So.* Vera dico.
Am. Malum quod tibi di dabunt atque ego hodie
Dabo. *So.* Istuc tibist in manu: nam tuus sum.
Am. Tun me, uerbero, audes erum ludificari?
Tune id dicere audes, quod nemo umquam homo antehac
Vidit nec potest fieri, tempore uno
Homo idem duobus locis ut semul sit?
So. Profecto, ut loquor, res itast. *Am.* Iuppiter te
Perdat. *So* Quid mali sum, ere, tua ex re promeritus?
Am. Rogasne, improbe, etiam qui ludos facis me?
So. Merito maledicas mi, si (non) id ita factumst.

Ick seg soo 't is ghebeurt, en ick en lieghe niet.
Am. Dien fiel moet dronken sijn. *So.* Oh oft dat was gheschiet!"

Van Damme had genoegen van zijn werk; in 1635 werd zijne vertaling herdrukt [1]) en in hetzelfde jaar werd het stuk te Amsterdam opgevoerd. Die tweede druk wijkt van den eersten af; met recht kon de schrijver hem »vermeerdert" noemen, want het begin is geheel veranderd. Jupiter en Mercurius houden in den hemel een gesprek in tegenwoordigheid van eenige andere goden; Amphitruo neemt afscheid van Alcumena en Jupiter ziet haar. Na een »groot ghedruys en allarrem achter het Toonneel," veroorzaakt door het gevecht tusschen de Thelebanen en de Thebanen, spreekt Mercurius den Prologvs (vs. 1—148) uit. Weder volgt een gevecht; Amphitruo verschijnt als overwinnaar en zendt Sosia met een brief naar zijne vrouw. Nu begint de vertaling, die verder geregeld doorloopt tot het einde van het 4de bedrijf, waar Van Damme de »Supposita" met ongeveer 90 verzen heeft verrijkt. Zij hadden best gemist kunnen worden. Maar misschien moest de vertooning van Hercules in eene wieg liggend en met pap gevoed door Bromia en Sosia, en Juno's alleenspraak over het gebrek aan huwelijkstrouw van Jupiter de goe gemeente naar de voorstelling der rederijkerskamer lokken.

De meest bekende navolging der comedie van Plautus is zeker wel Molière's *Amphitryon* (1668). Hiervan bestaan twee vertalingen in het Nederlandsch [2]), van welke de oudste aan A. Peys wordt toegeschreven. En Buysero gaf in 1679 eene

---

Verum hau mentior resque uti factast dico.
Am. Homo hic ebriust, ut (ego) opino. *So.* Egone? *Am.* Tu istic.
So. Vtinam essem ita."

1) *Den tweeden Druck, vermeerdert ende verbetert door den Autheur. Ende ghespeelt op de Amsterdamsche Camer, op Kermis, Anno* 1635. *T'Amsterdam, Voor Dirck Cornelisz Houthaeck, Boeck-vercooper*, enz., 1635.

2) *Amphitrion Bly-eynde Spel. In 't Fransz gestelt door Molliere. Ende nu in 't Nederlandts vertaelt. Anno* 1670.
Jupiter en Amphitrion, of de twee gelyke Sosiaas. Blyspel. t'Amsteldam, By David Ruarus, enz., 1730. *Met Privilegie.*

veel verkorte bewerking van Molière's stuk uit; zijn *Amphytrvo*[1]) telt slechts één bedrijf.

II. Avlvlaria.

Hooft's *Cluchtighe Comedy van Ware-nar, dat is, Aulularia van Plautus, nae 's lants gelegentheit verduitscht* (1617) sluit zich nauw bij het oorspronkelijke aan. Het stuk is overbekend. Reinhardstoettner heeft het in zijn werk ontleed en met het oorspronkelijke vergeleken[2]).

Van Molière's *Avare* (1669), de meest bekende navolging der *Avlvlaria*, verscheen in 1685 eene Nederlandsche vertaling[3]), die aan Joan Pluimer wordt toegeschreven. Zij werd in 1756 herdrukt[4]). In 1806 vertaalde J. S. van Esveldt Holtrop het stuk op nieuw naar de Duitsche vertaling van Zschokke[5]).

III. Cvrcvlio.

Van deze comedie van Plautus, die zeer weinig navolgingen heeft uitgelokt, bezitten wij er eene in *De Onberaaden Minnaar gelukkig door 't geval*[6]). Zij is van de hand van Hendrik van Halmael, die in het begin der vorige eeuw meer dan 30 tooneelstukken heeft geschreven onder de zinspreuk: Purgat et ornat, welke spreuk hij door de afbeelding van eene kam opluisterde. Wij zullen den dichter nog verscheidene keeren aantreffen. De inhoud van zijne bewerking is aldus:

1*ste Bedrijf.* (1) Jochem (Cappadox), »een Roffiaen," klaagt

---

1) *Blyspel. Door D. B. Vertoont op de Amsterdamsche Schouwburg. Te Amsterdam, By Jacob Lescailje*, enz., 1679.

2) blz. 298—306.

3) *De Vrek, Blyspel, Uit het Fransch van Monsr. Molliere* (vignet: *Voor in liefd bloejende*) *T'Amsterdam, By Albert Magnus*, enz., 1685. *Met Privilegie.*

4) *Te Amsteldam, By Isaak Duim*, enz., 1756. *Met Privilegie.*

5) *De Vrek, Blijspel in vijf Bedrijven. Volgende Zschokkes nieuwe overzetting van Molière, door J. S. van Esveldt Holtrop. Amsterdam, bij W. Holtrop*, 1806.
Een 2de druk hiervan zag in 1870 het licht.

6) *Gevolgd uit Curculio. Weleer in Latynsche Verzen beschreeven door den vermaarden Poëet Plautus. Blyspel.* (Vignet: *Purgat et ornat*). *Te Amsterdam, Gedruckt voor den Autheur, en syn te bekomen by Hendrik vande Gaete*, enz., 1713.

over zijne gezondheid, en Margo, »eene Roffianin," die bij hem in dienst is, raadt als geneesmiddel brandewijn, veel brandewijn aan. Zij gebruikt zelve het middel altijd en weet, dat het uitstekend werkt. De kosten komen er niet op aan, want zij heeft gisteren op den Dam aan drie heeren medegedeeld, dat zij een allerliefst meisje aan huis hebben, en één van hen heeft beloofd te zullen komen. Dit meisje heet Kaatje (Planesivm) en is voor jaren door het lieve paar opgenomen of gestolen. (2) Als Jochem is uitgegaan, beveelt Margo aan hare dochter Jannetje, om op krediet brandewijn te gaan halen, maar het arme kind, dat ten gevolge van het gedrag harer moeder geene fatsoenlijke kleederen meer aan het lijf heeft en niets heeft mogen leeren, weigert. (3) Als Margo het meisje wil slaan, komt Lubbert, de kok, tusschen beiden en verwijt de moeder, dat zij hare dochter voor niet veel bijzonders opvoedt. (5) Krispyn (Palinvrvs), de knecht van den jongen Ferdinand (Phaedromvs), treedt op en deelt Lubbert mee, dat zijn meester dol is op het meisje (Kaatje), dat bij Jochem inwoont, hoewel hij haar slechts eens heeft gezien. Hij wil haar trouwen, en, daar Margo heeft gezegd, dat hij het meisje voor 1000 rijksdaalders kan krijgen, heeft hij zijn tafelschuimer naar den Haag gezonden, om hem dat geld te bezorgen. Lubbert vindt dat plan heel dwaas; waarom wil Ferdinand zulk eene vrouw trouwen; die plechtigheid is overbodig. De oude Margo is aan den drank; hij kan haar met eenige glazen wijn omkoopen en het meisje gemakkelijk te spreken krijgen. (6) Krispyn luistert naar dien raad, belt al vast bij Jochem aan en (7) belooft aan Margo een vaatje wijn, als zij hem het meisje, waarop zijn meester verliefd is, eens wil laten zien. (8) Aan Jochem, die te huis komt, doet hij hetzelfde verzoek — Margo heeft geweigerd — maar ook deze slaat het af; als hij geld brengt, zal de zaak veranderen. (9) Krispyn gaat nu aan zijn meester zeggen, dat de eerste onderhandelingen mislukt zijn.

2*de* *Bedrijf.* (3) Ferdinand en Krispyn naderen het huis van Jochem; de knecht is beladen met flesschen en glazen. Krispyn

tracht zijn meester nog het plan uit het hoofd te praten, om zooveel geld voor het meisje te geven, maar te vergeefs. (4) Op hun kloppen verschijnt Margo, verheugd bij het zien van al de flesschen; zij geven haar te drinken en, als zij bijna dronken is, staat zij toe, dat Ferdinand het meisje spreekt. (6) Kaatje komt nu op en vertelt aan Ferdinand, dat zij als kind van hare ouders is weggevoerd; zij spoort hem aan, om haar niet van liefde te spreken, voordat hij weet, wie hare ouders zijn. Krispyn, die bij dit gesprek tegenwoordig is, is lang niet zoo opgetogen als zijn meester en vertrouwt de zaak volstrekt niet. (8) Als Kaatje weer in huis is gegaan, verschijnt Tys (Cvrcvlio) de »Panlicker," die naar den Haag is geweest en nu met erg veel drukte terugkomt [1]):

„Ik bezwyk van honger, laat ik eerst myn buik vullen.
Ferd. Dat zal van vermoeidheid zyn, gy hebt schielyk gegaan.
Tys. Och! hou my vast, ik kan niet langer op myn beenen staan.
Een duisterheid stort over myn gezicht, ik tuimel needer.
. . . . . .
Ferd. Ik kan hem niet langer houwen, leen in de buurd een stoel,
Hy word bleek, haal waater, men moet hem besproeijen.
Tys. Al was het maar een korst roggenbrood, ik bid wilt u spoeijen."

Bij slot van rekening heeft hij geen geld meegebracht, want de vriend, aan wien Ferdinand hem gezonden had, kon hem onmogelijk helpen. Maar Tys is toch niet in alles ongelukkig geweest [2]):

»Ik ging bedroefd weg van die vent,
En ging wat wandelen op het Buitenhof, of daar omtrent,

---

1) Aangehaald naar Fleckeisen, II, 1871, vs. 309:
„*Cvrcvlio.* Tenebrae oboriuntur, genua inedia succidunt.
Phaedromus. Lassitudine herele credo. *Cv.* Retine, retine me, opsecro.
Ph. Vide ut expalluit: datin isti sellam ubi adsidat cito
Et aqualem cum aqua? properatin ocius? *Cv.* Animo malest.
Ph. Vin aquam? *Cv.* Si frustulentast, da opsecro hercle, opsorbeam."

2) vs. 336: „Postquam mihi responsum est, abeo ab illo maestus ad forum,
Me illo frustra deuenisse. forte aspicio militem:

Daar ik een Officier vond, breed, en weits uitgestreeken,
Hy maakte de mine, of hy my zocht te spreeken,
Maar ik kwam hem voor, met een beleefd compliment,
Hy groete my weêr, of wy den and're lang hadden gekend."

De krijgsman heeft Tys ten eten genoodigd, heeft hem daarna meegenomen naar zijne kamer en is toen in slaap gevallen. Tys heeft van de gelegenheid gebruik gemaakt en is met een ring en eene obligatie van 500 pond op den Amsterdamschen kassier Judas (Lvco) op den loop gegaan. (9) Juist komt Judas er aan en Tys stelt zich aan hem voor als de knecht van den officier Alexander (Therapontigonvs), die het geld komt halen. De kassier zegt, dat hij het aan zijn huis kan krijgen.

3de *Bedrijf.* Na tal van kleine tooneeltjes, die weinig tot de verwikkeling afdoen, treedt (11) Ferdinand op en poogt met Jochem te onderhandelen over het meisje, maar de koppelaar wil er niets van hooren. (13) Tys heeft het geld van de obligatie gebeurd en geeft het aan Ferdinand, maar (14) nu komt plotseling Alexander met zijn knecht, Robbert, te Amsterdam om den dief op te sporen. (16) Judas vertelt hem, dat de knecht het geld al gehaald heeft, en hij begrijpt, dat hij den dief het best kan vinden in huizen als dat van Jochem. Hij treedt hier dus eerst binnen. (19) Na hem klopt Ferdinand bij Jochem aan; hij is vergezeld van Krispyn, Tys en een paar dienders, die echter allen op den achtergrond blijven. (20) Nadat hij bij Jochem weder vergeefsche pogingen heeft aangewend, om hem Kaatje voor een bepaalde som af te staan, beveelt hij de politie om het meisje uit het huis te halen, omdat menschenhandel verboden is. (22) Onder deze opschudding treedt ook Alexander uit het huis, herkent Tys en laat hem gevangen nemen. Daar ziet Kaatje den gestolen ring, dien Alexander's vader vroeger heeft gedragen, en die juist zoo is als de ring, dien de vrouw, welke haar als kind heeft gestolen, haar heeft na-

---

Adgredior hominem, saluto adueniens: „salue" inquit mihi,
Praendit dexteram, seducit," caet.

gelaten. Het blijkt, dat zij eene zuster is van Alexander; hare ouders zijn dus bekend en zij heeft niets meer tegen een huwelijk met Ferdinand, die zijn aanstaanden zwager terstond bepraat om aan Tys vergiffenis te schenken.

Van Halmael heeft bijna niets uit de *Corcvlio* vertaald, maar er slechts de verwikkeling aan ontleend. Hij is er volstrekt niet in geslaagd om het stuk op onzen bodem over te planten. Dit behoeft na de ontleding er van niet te worden aangetoond.

IV. Casina.

Het is een gevaarlijk onderwerp, dat Plautus in zijne *Casina* behandelt, en niet te verwonderen, dat latere dichters van zijn blijspel weinig partij hebben getrokken. Wij bezitten er eene navolging van in *De Verliefde Grysaard Betrapt* [1]), door van Halmael geschreven.

1ste *Bedrijf.* (1) Kees (Olumpio), een pachter, en Robbert (Chalinus), de knecht van Rombout (Stalino), krijgen twist over Katryn (Casina), eene dienstbode van hun meester, naar welke zij beide vrijen. Kees beweert, dat zijn meester hem het meisje heeft beloofd en dat hij haar nog dezen avond zal trouwen. (3) Adelgond (Cleostrata) klaagt, dat haar echtgenoot, de oude Rombout, die reeds over de zestig is, de meid Katryn achterna loopt. Deze mededeeling wekt natuurlijk de verontwaardiging op van hare buurvrouw Cornelia (Murrhina), bij wie zij hare klachten uitstort. (4) Rombout treedt op; hij ziet er uit als een jonge fat; zijn haar is netjes gepoeierd en zijne kleederen zijn naar den laatsten smaak. Hij voelt zich nog krachtig en gezond, trouwens:

„Onze Katryn kan een oud mensch weer jong maaken."

Hij zal haar uithuwelijken aan zijn pachter Kees en heeft met hem afgesproken, dat deze voor den eersten nacht zijne

1) *Blyspel. Gevolgt na de Casina, wel eer in Latynse Vaerzen beschreeven door den vermaarden Poëet Plautus.* (Vignet: *Puryat et ornat*). *t' Amsterdam, Gedrukt voor den Autheur, en by den selven te bekoomen, als ook by Hendrik van de Gaete*, enz., 1709.

rechten aan zijn meester zal afstaan. Adelgond, die in de deur heeft gestaan en iets van de alleenspraak van haren man heeft opgevangen, treedt naar voren en houdt Rombout voor den gek, omdat hij er zoo opgeschikt en dwaas uitziet [1]):

„Maar die mantel, wat hangt die vol misselyke plooijen?
't Is of gy uit een nest komt van luizen en vlooijen,
Wat hebje gedronken, in wat Mothuis zyt gy geweest?
Romb. Heb ik van daag wyn gedronken, zoo ben ik een beest.
. . . . . .
Adelg. Ja eet en drinkt, en verbruid al uw goed,
't Is doch even veel, wat een zot mensch doet.
Romb. 't Is al hoog genoeg Vrouw, 't was beeter dit te staaken."

Het huwelijk van Katryn komt ter sprake; Rombout wil hebben, dat Kees haar trouwt, en Adelgond geeft de voorkeur aan Robbert. Wat heeft Rombout ook eigenlijk met de zaak te maken;

„Het is vrouwe werk, meiden te besteeden,
Ik weet niet wat gy u bekommert met de meid" [2]).

(5) Rombout vreest, dat zijne vrouw iets van zijn plan heeft gemerkt. (6) Hij tracht nu Robbert door geld te bewegen, dat deze van Katryn afziet, maar de knecht heeft daar geene ooren naar. (8) Gelukkig voor hem houdt ook Kees vol, in weerwil dat Adelgond getracht heeft hem over te halen, en Rombout besluit dus om het huwelijk van zijn pachter met Katryn door te zetten.

---

1) Vgl. *Plavti .... Comoediae .... ex recencione Ioh. Frederici Gronovi .... cum praefatione Io. Avgvsti Ernesti. Lipsiae ....* 1760, dl. I, A. III, Sc. III, vs. 29; *Cleostrata.* „Vnde is nihili? vbi fuisti? vbi lustratus? vbi bibisti?
Id est mecastor: vide palliolum vt rugat. *Stalino.* Di me et te infelicitent,
Si ego in os meum hodie vini guttam indidi. *Cl.* imo age, vt lubet,
Bibe, es, disperde rem. *St.* ohe, iam satis vxor est: comprime te: nimium tinnis."

2) l. l., vs. 42: „*Cl.* quia, si facias recte aut commode,
Me sinas curare ancillas, quae mea est curatio."

2de *Bedrijf.* (2) Daar Kees en Robbert bij hun plan blijven om naar de hand van Katryn te dingen, wordt er door hun meester en meesteres besloten, dat zij er om zullen loten. Dit geschiedt niet zonder twist, want, terwijl beiden het eerst willen trekken, willen Rombout en Adelgond beide den hoed vasthouden, waarin de loten zijn geworpen. En als de loting heeft plaats gehad, blijkt het, dat Rombout met de papiertjes heeft geknoeid. (4) De buren, Jasper en Cornelia, komen nu tusschen beiden; er wordt weder geloot, nu eerlijk, en Kees is de gelukkige winnaar. (6) Maar Adelgond geeft haar plan nog niet op; zij overreedt Robbert om zich als Katryn te verkleeden en zoo haar man er in te laten loopen. (7) Intusschen maakt Rombout met Kees de noodige afspraak voor het huwelijk; dit zal nog heden avond plaats hebben en Kees zal zijne jonge vrouw meenemen naar de hofstede, die hij thans in pacht heeft, maar nu van zijn meester ten geschenke krijgt. Dit gesprek wordt echter beluisterd door Adelgond en Robbert, die (8) dan hun plan verder uitwerken. Robbert stelt er zich veel genoegen van voor om zijne medeminnaar eens stevig in zijne armen te drukken.

3de *Bedrijf.* (1. 2. 3.) Er worden allerlei toebereidselen gemaakt voor den maaltijd ter eere van het jonge paar, maar Rombout, die zelf alles bestuurt, slaat tegen den kok zulk een toon aan, dat deze verontwaardigd wegloopt en hem tusschen de potten en pannen laat staan. (4) Kees, die intusschen is verschenen als bruidegom gekleed, tracht hem te troosten, maar hij is door de teleurstelling en het oponthoud zenuwachtig geworden. (6) Daar komt Angniet (Pardalisca), de meid, op het tooneel vliegen met het bericht, dat Katryn plotseling krankzinnig is geworden en haar zelfs heeft gewond [1]):

„Myn Heer, myn heer, hou my wat vast, of ik val neer
op de straat

. . . . . .

1) III, 5, vs. 13: *„Pardalisca.* ne cadam, amabo, tene me. *Stalino.* quicquid est,

Romb. Waar schort het u dan? Wie heeft het u gedaan?

. . . . . .

Angn. Myn Heer, maak wat wind met uw hoed, ik word zoo benaauwt."

Katryn loopt als dol door huis, vertelt de meid, die daarmede natuurlijk slechts een bevel van Adelgond opvolgt [1]):

»Zy heeft dier gezwooren, d'eerste die met haar derft nad'ren de spond,
Dat zy die zo gerust zal doorstooten als een hond.

Romb. Zy zweert dan dat zy my als d'eerste zal doorsteeken?

Angn. Waarom jouw Sinjeur, of zout gy haar op die plaats eerst spreeken?

Romb. Ik verzin my, 'k wil zeggen, de Boer loopt groot gevaar.

Angn. Wel Meester, dat is al fyn verzonnen, is het niet waar."

(7) Adelgond en Cornelia komen het nieuws bevestigen, maar Rombout verdenkt zijne vrouw, dat zij den kok heeft omgekocht en Katryn iets heeft ingegeven. (10) Nadat de buren zich vroolijk hebben gemaakt over den dwazen streek, die wordt uitgevoerd, (12) wordt aan Rombout bericht, dat Katryn weder bij haar verstand is, (12) en aan Kees, dat zijne bruid ten gevolge van hare korte razernij geheel is veranderd. (13) Het lieve bruidje verschijnt nu zelve; zij is zoo dik, dat Kees er geheel verbaasd over is, en drukt haren bruidegom zoo krachtig in hare armen en kust hem zoo hard, dat Kees het uitschreeuwt van de pijn. Thans komt Rombout aan de beurt, wien het niet veel beter gaat. Hij krijgt echter vermoeden, hoe de vork in den steel zit; de bruid neemt haar masker af en vertoont zich als Robbert. De oude heer bekent schuld en ver-

---

Eloquere mihi cito. *Pa.* contine pectus, face ventulum, amabo, Pallio."

1) T. a. p., vs. 36: „*Pa.* audi: per omnes deos et deas Deiuravit, occisurum eum hac nocte, quicum cubaret. *St.* Me occidet? *Pa* an quippiam ad te attinet? *St.* vah.! *Pa.* quid cum ea negotii Tibi est? *St.* peccavi: illuc dicere villicum volebam. *Pa.* sciens De via in semitam degredere."

zoent zich met zijne vrouw, terwijl Katryn aan Robbert wordt toegezegd.

Van vertaling kan men eigenlijk niet spreken, want slechts enkele verzen zijn in het Nederlandsch overgebracht. Het laatste gedeelte van de Latijnsche comedie is geheel weggelaten; met recht, want dit is volstrekt niet geschikt, om het op onze tijden en zeden toe te passen.

V. Mostellaria.

De eerste bewerking der *Mostellaria* in onze taal werd gegeven door Pieter Bernagie (1656—1699) onder den titel *De Debauchant* [1]) (1686). Deze bewerking, die reeds vroeger door mij werd besproken [2]), wijkt nog al van het oorspronkelijke af. In hetzelfde jaar, dat Bernagie zijn stuk in de wereld zond, gaf Ludolph Smids (1649—1720) ook eene navolging van de *Mostellaria* uit en koos denzelfden titel: *De Deboosjant* [3]). In een woord vooraf „Aan den redelyken lezer" deelt de dichter mede, dat hij zijn blijspel reeds lang geleden heeft geschreven, dat hij den titel van Bernagie heeft overgenomen en de comedie van Plautus »ten eenemaal op onze tyden en zeden gepast, en naar de hedendaagsche *Tooneelwetten* verschikt" heeft. Met de »Spookery" heeft hij wat in de maag gezeten, daar »die (voornaamlyk by onze Nederlanders) zo niet meêr aan de man vvil, als in verleedene tyden." Hij heeft er een oogenblik aan gedacht, om er eene besmettelijke ziekte voor in de plaats te stellen, »doch" gaat hij voort, »met *ziekten* (*Gods* geezelzvveepen) en *zieken*, de gek te scheeren, meen ik ten eenemaal ons on-

1) *Blyspel.* (Vignet: *Latet quoque utilitas*). *Te Amsterdam, By Albert Magnus*, enz, 1686. *Met Privilegie.*

2) Vgl den 3den jaargang van dit tijdschrift, blz. 134—140.

3) *Of de Mostellaria van Plautus; Blyspel: vertaald, verschikt, en berymd, door Ludolph Smids. M. D. Juvenal. 1. Satyr.*

Stulta est clementia, cum tot ubique
Vatibus occurras, perituras parcere chartas.

tot Amsterdam, Gedrukt voor den Autheur, en te bekoomen By Jan Klaasen ten Hoorn, enz., 1686.

geoorloofd te zyn. Derhalven docht het my betaamlykst te vvezen van myn lichtgeloovigen gryzaard een *Duytscher Deen* of *Sweed* te maaken; dewyl deze volkeren noch ten eenemaal naar *Geesten*, Spooken, Toovenaars, Bezweerders, en diergelyke bygeloovige zotternyen, haar ooren neigen."

De vaderlandslievende dokter heeft het Latijnsche blijspel, vooral in het begin, heel wat verkort.

1ste *Bedrijf.* Gerrit (Grvmio) verwijt Robbert (Tranio), den »pedagoog" van zijn jongen meester, dat hij dezen geheel op het verkeerde pad brengt:

»Hoe kan een mensch zo ras verkeeren!
Oh! komt dat van Latijn te leeren
Zo vloek ik het Latyn voortaen."

De jonge Gustavus (Philolaches) houdt inderdaad, terwijl zijn vader Erik, een Zweedsch zeekapitein, buiten 's lands is om eene erfenis te halen, raar huis en is steeds met zijne vrienden aan het feestvieren. Als zijn vader het eens zag!

»zou hy wel droomen
Van dit gewoel, en dit gedruys?
Van zulk een leven in zyn huys?
Van zo veel vrienden die hier drinken
En rooken, speelen en rinkinken,
Als of het altyd kermis waer?"

(7) Daar komt plotseling het bericht, dat Erik (Theopropides) terug is. Goede raad is duur. Één der vrienden, Lodewijk (Callidamates), is bovendien zoo dronken, dat men hem niets aan het verstand kan brengen [1]):

Gustavus. »Zammel
Niet langer; Vader komt, op!
Lodewijk. Rammel

1) Vgl. *Mostellaria*, uitgegeven door Lorenz, Weidmann, 1866, vs. 361: *Delphium.* »Vigila: pater aduenit peregre Philolachae. *Callid.* Valeat pater.

Wat heen van vader; hy vaar wel.
Gust. Hy vaart niet qualyk, myn gezel,
Maar ik, ik ben geheel verlooren.
. . . . . .
Waak op, waak op, daar is myn vader!
Lod. Help my; myn degen! die verrader."

(9) Robbert weet echter raad; hij doet allen in huis gaan, beveelt hun zich stil te houden, sluit de deur en (13) gaat Erik te gemoet, die aan de deur klopt zonder gehoor te krijgen. Robbert doet, alsof hij het verschrikkelijk vindt, dat Erik heeft aangeklopt, want — het spookt in huis. Vroeger is er iemand vermoord en men heeft zijne schim gezien, die zeide [1]):

»Myn waard heeft my de nek gebrooken,
Betoverd door een zak met goud,
Die 'k hem zoo deugdlyk had vertrouwd.
Het lyk is in een put gesmeeten,
Ik ben verlooren en vergeeten:
Maar gy, wil uit het moordhol gaan.
Wegh! sluyt het! laat het ledig staan."

Erik schrikt geweldig, maar Robbert ook, omdat hij in huis leven hoort maken en er dus gevaar is, dat het geheele bedrog uitkomt. Erik moet daarom niet zoo dicht bij het huis staan [2]):

Rob. »Ik bid u, met gevouwen handen,
Van hier! van hier! gy raakt in schanden.

Philol. Valet ille quidem atque *ego* disperii."
vs. 370: *Philol.* »Etiam vigilas? pater, inquam, aderit iam hic meus. *Callid.* Ain tu pater?
Solens cedo mi, ut arma capiam: iam pol ego occidam patrem."
1) vs. 486: »hospes me hic necauit, isque me
Defodit insepultum clam in hisce aedibus,
Scelestus, auri causa. nunc tu hinc emigra:
Scelestae haec aedes, impiae habitatio."
2) vs. 497: *Trunio.* »Apscede ab ianua:
Fuge, opsecro hercle. *Theopr.* Quo fugiam? etiam tu fuge.

Er. Tut, tut, waarom ga jy niet vliên?
Rob. Ik mag wel spookerije zien.
Er. Hou Robbert!
Rob. Stelje weer de pypen,
O geest gy moet naar my niet grijpen,
Ik heb de deur niet aangeraakt."

Erik verwijdert zich en zoo is voorloopig de zaak gered.

2*de* *Bedrijf.* (1) Erik vertelt aan Robbert, dat hij den man, van wien hij het huis heeft gekocht, gevraagd heeft naar dat spoken, maar deze ontkent, dat hij er vroeger iets van bemerkt heeft. Wybrand (Misargvrides) treedt nu op; het is een woekeraar, die aan Gustavus geld heeft geleend en dit komt terugeischen. Robbert weet hem wat ter zijde te trekken en poogt van hem uitstel te verkrijgen, maar de ander staat op zijn stuk. Erik hoort iets van den twist, die tusschen hen ontstaat; hij belooft de schuld van zijn zoon te betalen, maar vraagt, waarvoor dat geld heeft gediend. Robbert, die eerst verlegen is om een antwoord, vertelt hem eindelijk, dat zijn zoon er een fraai huis voor heeft gekocht. De oude heer is tevreden, maar (2) wil dat huis nu ook bezichtigen. Robbert wijst het huis aan van Erik's buurvrouw, de jonge weduwe Sibylle, en (3) gaat haar vragen, of zijn heer haar huis wel eens mag zien; hij is van plan om juist zulk een huis te laten bouwen. (4) Aan Erik zegt hij, dat Sibylle erg berouw heeft over den verkoop, en dat hij dus volstrekt niet moet toonen, dat hij thans de eigenaar is van het huis. (5) Beiden bezichtigen het nu en prijzen om strijd alle bijzonderheden. In de laatste tooneelen van dit bedrijf is veel naar het Latijn vertaald.

3*de* *Bedrijf.* (1) Erik en Robbert komen uit het huis van Sibylle; de oude heer heeft alles nauwkeurig bekeken en is erg in zijn schik; wat een koopje voor 13000 gulden! Robbert

---

Tran. Nihil ego formido: pax mihist cum mortuis.
Istvs. Heus, Tranio. *Tran.* Non me appellabis, si sapis.
Nihil ego commerui, neque istas percussi foris."

moet Gustavus, die den koop zoo mooi tot stand heeft gebracht, nu spoedig in de stad brengen. De knecht heeft Erik nl. verteld, dat de jonge man buiten was. (2) Nu verschijnt de knecht van Lodewijk; hij klopt aan bij Erik's huis en verwondert zich, dat hem niet wordt opengedaan. Erik wil hem wegjagen uit angst voor het spook, maar de jonge man lacht daarmede en vertelt, dat er gewoonlijk heel ander rumoer in huis is dan van een spook. Dit tooneeltje is vrij nauwkeurig naar Plautus gevolgd. (4) Erik begint nu te vreezen, dat hij bedrogen is; hij klopt bij Sibylle aan en spreekt met haar voor het eerst over den verkoop van haar huis; het verhaal van Robbert blijkt gelogen te zijn. (5) Daar komt deze zelf, maar hij bemerkt terstond, dat alles ontdekt is, en klimt op eene schutting — deze is in de plaats van het altaar bij Plautus gekomen — om de wraak van zijn ouden meester te ontgaan. En nu hij zich veilig voelt, bekent hij alles. (6) De vrienden van Gustavus verlaten thans het huis, (7) en Gustavus zelf weet van zijn vader vergiffenis te verkrijgen. Intusschen geeft Robbert op de schutting allerlei aardigheden ten beste. Als Gustavus voor zijn vader knielt, maakt hij de opmerking:

„'T is of men hier de Cinna speeld."

(8) De woekeraar brengt de verpande meubelen terug en eindelijk ziet Erik van zijne wraak af en roept Robbert toe [1]):

„Weg! ga, waar 't u lust."

Robbert klimt af, maar vervalt nu in de handen van zijn ouden vijand Gerrit, die hem een duchtig pak slaag toedient.

Smids heeft hier en daar veel vertaald; overigens wijkt zijn blijspel vooral hierdoor van dat van Plautus af, dat de vrouwenrollen, Philematium, Scapha en Delphium zijn weggelaten. Zijn de „meretrices" misschien weggebleven, omdat het stuk in ons land speelt en eene beschrijving van deze dames „(voornaamlyk by onze Nederlanders) zo niet meêr aan de man vvil, als in verleedene tyden?"

1) vs 1165: „Age abi, abi impune. en huis habeto gratiam."

Eene derde navolging der *Mostellaria* treffen wij aan in Van Halmael's *De Herstelde Zoon*[1]). Het stuk staat verder van het Latijnsche af dan *de Deboosjant* van Smids.

Het 1*ste Bedrijf* begint met een hevig gevecht tusschen Krispyn (Tranio) en Kees (Grvmio), een landbouwer van den ouden Zimon (Theopropides), die klaagt, dat men in de afwezigheid van zijn ouden meester zijne beesten laat verhongeren. (4) Ferdinand (Philolaches), de zoon, treedt op en ontleent eene ontboezeming aan die van Philolaches (vs. 95, vlgg.):

„Indien myn oordeel nog iets nuttelyks doet blyken,
Zo mogt ik my wel by een deftig huis gelyken,
Dat door de meester net en konstig is volboud.
Zo lang dit wort bewoond, van menschen die nog goud
Nog arbeid spaaren, om daar handen aan te houwen,
Zo zal men 't binnen digt, van buiten hegt beschouwen;
Maar word het eens verhuurt aan vuil en gierig zoort,
Men merkt van dag tot dag verval, 't verderf kruipt voort,
Het dak vervalt allengs, de muuren zelf verstuiven,
De Regen en de wind begint 'er door te snuiven.
Dat eerst het voorwerp was van ieders lust en zin,
Daar walgt nu ieder af, daar wil nu niemand in.
Zo is het even met myn eigen zelf geleegen,
Myn vader heeft my schoon en goed genoeg verkreegen;
Al wat ook dienen kon tot opbouw van myn jeugt,
Dat heeft hy niet gespaard, maar aangeleid met vreugt.
Zo lang ik d'eer en pligt myn boezem liet bewoonen,
Was elk geneegen om my gonst en dienst te toonen.
Ik was vernoegt, zo ver een wel gestelt gemoed,
Met 't geen hem 't lot verstrekt, zig kittelt en voldoet.
Maar 't zeedert dat ik heb de deugden uitgestooten,
En ingenomen vuile, en slaafze huisgenooten,
Is al myn vastigheid, en aanzien weg, vergaan.

---

1) *Gevolgt uit Mostelaria, van den Beroemden Latynschen Poëet Plautus. Blyspel.* (Vignet: *Purgat et ornat*). *t'Amsteldam, By. Hendrik van de Gaete*, enz., 1711.

De winden van gebrek beginnen door te slaan.
De vensters van het licht zyn rot en uit geslagen,
En niets blyft over, om de muuren t'onderschragen;
't Zal alles storten, zo door 't gunstige geval
Niets op daagt, dat myn val gelukkig weeren zal."

(5) Leonoor (Philemativm), de beminde van Ferdinand, en Catryn (Scapha), hare meid, houden een gesprek, dat in den aanvang veel heeft van dat bij Plautus (vs. 149, vlgg.); Catryn raadt Leonoor aan om Ferdinand te laten loopen, daar deze alles verkwist, maar het meisje wil niet luisteren naar dien raad. Ferdinand heeft dit gesprek gehoord, (6) en is dus niet zeer vriendelijk gezind jegens Catryn. (9) Terwijl er in het huis van den ouden Zimon weder feest wordt gevierd, komen de schuldeischers Volkert en Jasper hun geld eischen. Crispyn houdt hen voor den gek.

2*de Bedrijf.* (1) De bagage van Zimon, die terug is, wordt aan zijn huis bezorgd; (4) Ferdinand schrikt geweldig, als hij dit hoort, (5) maar Crispyn bedenkt eene list, nu men den dronken Fredrik (Callidamates) niet het huis kan uitkrijgen, en sluit de deur. (7) Zimon klopt aan — hier en daar vertaling van Plautus — en Crispyn verhaalt hem van het spook. (9) Kees, de pachter, heeft gehoord, dat zijn oude meester terug is, en wil zich nu wreken op Crispyn; beiden schelden elkander uit.

3*de Bedrijf.* (2) Mardochay (Misargvrides), een wisselaar, komt het geld terugvragen, dat hij aan Ferdinand heeft geleend; Crispyn tracht eerst uitstel te verkrijgen, en jaagt hem, als dat niet gelukt, met dreigementen en met een bezemsteel weg. (6) Hij komt echter spoedig terug en Zimon hoort, dat zijn zoon geld heeft geleend. Crispyn zegt, dat hij daarvoor een huis heeft gekocht. (7) Zimon wil het bezien en (8) Crispyn klopt bij buurman Rombout (Simo) aan en vertelt hem, dat Ferdinand gaat trouwen. Zijn vader wil een huis voor hem zetten naar het model van dat van Rombout; mag de oude

heer dit eens bezichtigen? Het verzoek wordt toegestaan. (12) Intusschen zijn de vrienden van Ferdinand uit het huis van Zimon vertrokken en gaat Ferdinand naar Rombout om deszn te verzoeken een goed woordje voor hem te doen bij zijn vader. (15) Nadat Zimon en Crispyn het huis van den buurman hebben bekeken en hebben geprezen — hier is één en ander naar het Latijn vertaald — (16) komt Kees klagen bij Zimon. Deze, die van Crispyn allerlei slechts over Kees heeft gehoord en met Crispyn is ingenomen, gelooft hem niet. (17) Doch daar treden de schuldeischers Volkert en Jasper op en komt het geheele bedrog aan het licht. (18) Rombout vraagt en krijgt vergiffenis voor Ferdinand, en (19) Crispyn houdt zijne rol in zooverre vol, dat hij Kees steeds blijft beschuldigen. Zijne straf blijft achterwege.

De Herstelde Zoon is eene vrije bewerking der Latijnsche comedie; Van Halmael heeft weinig vertaald en dan nog meest enkele versregels.

Eéne der meest bekende navolgingen van de *Mostellaria* in de latere letterkunde is Holberg's *Huus-Spögelse, eller Abracadabra.* In 1768 zag eene Nederlandsche vertaling van dit stuk het licht onder den titel: *Het huis-spook of Abracadabra* [1]).

VI. Menaechmi.

Evenals de *Mostellaria* heeft ook de *Menaechmi* in onze taal eenige navolgingen in het leven geroepen. De oudste is het blijspel *Dubbel en Enkkel* [2]) (1670) van Mr. Joan Blasius (1639—1672?). Het stuk, dat eigenlijk eene vertaling der *Menaechmi* is, werd reeds elders besproken [3]).

In hetzelfde jaar gaf het kunstgenootschap „Nil Volentibus

---

1) *Blyspel. In drie Bedryven. Zonder Vrouwsperzonen.* Opgenomen in dl. VI der werken van Holberg. *Te Amsterdam, By Steven van Esveldt*, enz., 1768.

2) *Jok- en Ernst-Spel, door Mr. Joan Blasius, Rechts-Geleerde. Gespeelt op d'Amsterdamse Schouwburg. Duo, cum faciunt idem, non sunt idem. t'Amsterdam, By Jacob Lescailje*, enz., 1670.

3) Vgl. Dr. Jan te Winkel, *Bladzijden uit de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. I. Mr. Joan Blasius als vertegenwoordiger van de romantische richting*

Arduum" eene bewerking van het Latijnsche blijspel uit onder den titel *De gelyke Twélingen* [1]). Zij zag in 1677, 1682 en 1715 op nieuw het licht. Het is eene der beste bewerkingen eener Plautinische comedie, die wij bezitten, en verdient eenigszins uitvoerig ontleed te worden.

1*ste Bedrijf.* (1) Tys Tafelbezem (Penicvlvs), een »Panlikker", raadpleegt Dokter Polifemus over zijne maag, die nog niet goed genoeg is naar zijn zin:

»Die tafelstrikken, die tafelstrikken zyn te lydig valsch;
O! ik ontliep ze niet, al kósten 't me men hals;
Want hoe dat je ze vérder ontloopt, én ze mient te rekken,
Hoe veel te naauwer dat z'er gewend zyn toe te trékken,
En daarom wacht ik hier na onze buurman Kwieryn [2])."

(2) Kwieryn (Menaechmvs I) treedt juist uit zijn huis, kijvende op zijne vrouw Belie, die altijd vraagt, waar hij heen gaat. (3) Kwieryn's schoonvader, Jorden, bemoeit zich met den twist en beweegt Belie om weder in huis te gaan en op de zaak te passen — Kwieryn drijft nl. handel in tabak. (4) Kwieryn heeft nu gelegenheid om aan Tafelbezem zijne plannen mee te deelen [3]):

Kw. »Wil je wat raars zien, Amise? *T. T.* By wat veur een kók is 't gebraên?
Laat me maar eens ruiken: 'k zél het daadelyk wél raên,
Of ik zél 't aen 't gezicht wel zéggen, laet me maer kyken.

---

onzer letterkunde in de zeventiende eeuw. Haarlem, de erven F. Bohn. 1881, blz. 98—106.

1) *Blyspél. Uit de Menechmen van Plautus getrokken.*

Hier wordt aangehaald naar den 2den druk van het blijspel, opgenomen in de *Dichtkonstige Werken van het Konstgenootschap, Nil. Volentibus. Arduum. Te Amsterdam, By Albert Magnus*, enz., 1677. *Met Privilegie.*

2) Vgl. de uitgave der *Menaechmi* van Brix, Teubner, 1873.

vs. 94: »Ita istaec nimis lenta uincla sunt escaria:
Quam magis extendas, tanto adstringunt artius.
Nam ego ad Menaechmum hunc *nunc* eo."

3) vs. 145: *Me.* »Vin tu facinus lasciuentum inspicere? *Pe.* Quis id coxit coquos? Iam sciam, si quid titubatumst, ubi reliquias uidero.

Kw. Héb je in een schildery Ganimédes wel zien pryken?
Of Vénus met Adonis in zyn kérmispak aan 'er zy?
T. T. Ik loof wel ja, óf neen; maar wat raakt myn die schildery.
Kw. Gelyk ik niet wél zo een mooije jongen? *T. T.* Ja, had je wat te eeten.
Kw. Zie my eens aan. *T. T.* Een fulpe Rok? wel kaerel, bin je bezeeten?"

Hij heeft nl. onder zijne kleeren een rok van zijne vrouw verstopt en gaat dien nu aan Lievyntje (Erotivm), eene lichte juffer, brengen. Kwieryn noodigt Tys uit om met hem bij Lievyntje te gaan eten, en vertelt hem:

»Maar, Tysje, ik was nóch al anders in myn jonge tyd,
Gelyk ik je wél vertéld héb; ik raakte myn broêr vroeg kwyt,
Die érgens veur den drommel om raapzaad is gevaaren.
Toen bleef ik 't eenigste Zeuntje, en was vry groot na myn jaaren,
En, gelyk ik nóg bén, Tys, een réchte ligtmis in myn huid."

(5) Lievyntje treedt uit haar huis en begroet Kwieryn, terwijl Tys geheel vergeten wordt [1]):

T. T. »Kyk! ze vergeet myn te groeten.
Liev. Jy bént maar een ootje in 't syffer, je geldt' er niet, man."

Kwieryn overhandigt haar den rok als geschenk, klaagt over zijne vrouw en verzoekt Lievyntje een maaltijd te doen gereed maken, waaraan zij met hun drieën zullen deelnemen.

Me. Dic mi, en umquam tu uidisti tabulam pictam in pariete,
Vbi aquila Catameitum raperet, aut ubi Venus Adoneum?
Pe. Saepe. sed quid istae picturae ad me attinent? *Me.* Age me aspice.
Ecquid adsimulo similiter? *Pe.* Qui istic ornatus tuost?"

1) vs. 185: „*Pe.* Quid ego? *Er.* Extra numerum es mihi."

(6) Zij geeft dus aan hare meid Kniertje en aan Joost Smuiger (Cylindrvs) de noodige bevelen en geld [1]):

„Daer zijn drie achtentwintigen."

Sm. „Maar wat gasten zél je trakteeren? dat diende ik te weeten.

Liev. Sieur Kwieryn, én Tafelbézem, weet je nou wie ik mien?

Sm. En jy de darde; de droes nóch toe, dat zijn ér wél tien; Want Tafelbézem kan allien teugen acht man vretten."

2*de Bedrijf.* (1) De oudste Kwieryn (Menaechmvs II) treedt op met zijn »Faktoor", den Portugees Antonio (Messenio). Hij verhaalt, dat hij 26 jaren geleden met zijn vader de Amsterdamsche kermis bezocht en zijn geleider kwijt raakte. Hij dwaalde rond en werd meegenomen door een kerel, die hem beloofde, dat hij hem naar de schuit op Amersfoort, waar zijn vader woonde, zou brengen. Maar hij werd op een ander schip gebracht, naar Nieuw-Spanje gevoerd, daar als slaaf verkocht, maar later vrijgelaten. Hij zette zich als tabaksplanter in Brazilië neer, heeft een aardig vermogen verzameld en komt nu naar Nederland om te Amersfoort zijne famielje te bezoeken. (2) Joost Smuiger keert intusschen met de gekochte visch van de markt terug en spreekt Kwieryn bij zijn naam aan, die natuurlijk verbaasd is, dat men hem, die pas uit Brazilië komt, te Amsterdam kent [2]):

Kw. Van wat Gasten reutel je, kaerel? *Sm.* Wél kén je heur naamen

Niet zó wel, als ik? Ik mien jou linkermand, Tys, jou groote maat.

Kw. Mijn groote maat? wél hey, deeze Vént lykt wél gék an zen praat.

1) vs. 220: »*Er.* ecce tris nummos habes."
vs. 222: »*Cy.* Quoius modi i homines erunt?
Er. Ego, Menaechmus et parasitus eius. *Cy.* Iam isti sunt decem. Nam parasitus octo hominum manus facile fangitar."

2) vs. 282: *Me.* Quos tu conuivas quaeris? *Cy.* Parasitum teum. *Me.* Meum parasitum? certo hic insanust homo.

Antonio. Zey ik 't je niet, dat [illegible] zou steeken.
Kw. Maar, kameraad, [illegible]t veur linkermand wil je spreeken?

Sm. Van Tys Tafelbeuzem."
Kwieryn begrijpt er niets van en Smuyger wordt boos [1]):
„Wél hey, kén je me niet? Ik bén Joost Smuiger,
de waerd van Bommel.
Joost Smuiger, óf Joost Ruiger, loop veur den drommel.
. . . . . .
Sm. Weet je niet, wie ik bén? wél, ik ben ommers niet dronken?
Héb ik je niet zo dikwils van den ouden hond ingeschonken.
Als je tot onzent vrolyk bént, én vaak overzit tót den dag.
Ant. Diablos, dat ik déze guit niet bastonneeren mag.
Kw. Jy my dikwils wyn ingeschonken, die in zo veel' jaaren
Hier niet in 't land geweest bén! Wat zél me nóch wédervaaren?
Sm. Ontkén je dat? *Kw.* Zou ik 't niet ontkénnen? Wél dat komt zéker schoon.
Sm. Kwam jy veurleeden May, in dat gintse huis niet mét 'er woon?
Kw. Wie? ik daar woonen? 'k wou liever, dat ik 't huis in brand zag steeken.

Messenio. Dixin tibi esse hic sycophantas plurumos?
Me. Quem tu parasitum quaeris, adulescens, meum?
Cy. Peniculum."

1) vs 300: *Cy.* Culindrus ego sum: non nosti nomen meum?
Me. Seu tu Culindru's seu Colindrus, perieris.
vs. 303: *Cy.* Non scis quis ego sim, qui tibi saepissume
Cyathisso apud nos, quando potas? *Mes.* Hei mihi,
Quom nihil est, qui illic homini dimminuam caput.
Me. Tun cyathissare mihi soles, qui ante hunc diem
Epidamnum numquam uidi neque ueni? *Cy.* Negas?
Me. Nego hercle uero. *Cy.* Non tu in illisce aedibus
Habitas? *Me.* Di homones, qui illic habitant, perduint.

Sm. Zen zélf kwaed wénschen; wie hét zen leeven zo mal hooren spreeken.
Maar hoor eens Sinjeur Kwieryn. *Kw.* Wat is 't?
Sm. Ik zou jou raeden, als men vriend,
Dat je jou zélven van jou angebooden daalder dient", enz.

Zij houden elkander voor den gek, (4) terwijl Antonio meent, dat het eene list is, om hen in het net te lokken. (5) Hij wordt in deze meening versterkt door het optreden van Lievyntje, die (6) den oudsten Kwieryn voor haren minnaar aanziet [1]):

„Wél hartje, hoe hébben we 't mit mekaar?
Blyf je veur de deur staen? Wat schort je? Wil je niet in komen?
Om wiens wil zou je 't laeten, óf veur wie héb je te schroomen?
Je bint ommers doen en laeten 't 'onzent, en ten minsten zo vry,
Als in jou eigen huis."

Kwieryn meent daarentegen [2]):

„Zéker, Antonio, dit Vrouwménsch is dol, óf dronken.
Wat óf ze in 't zin heeft, dat ze de vreemdelingen zo vleit."

Hij is verbaasd, dat zij zijn naam kent, weet niets van het bestelde maal, evenmin als van het fulpen jak en van Tys Tafelbezem, en begrijpt niet, dat zij de woonplaats en het vak

Cy. Insanit hic quidem, qui ipsus male dicit sibi.
Audin, Menaechme? *Me.* quid uis? *Cy.* Si me consulas,
Nummum illum quem mihi dudum pollicitu's dare,
Jubeas, si sapias, porculum adferri tibi."

1) vs. 361: „Animule mi, mihi mira uidentur
Te hic stare foris, fores quoi pateant
Magis, quam domus tua, domus quom haec tua sit."

2) vs. 373: „Certo haec mulier aut insana aut ebriast, Menaenio,
Quae hominem ignotum compellet me tam familiariter."

zijn ·] t. Hij wil ɔchter trachten de zaak te
, (t n ı aar gaat met haar in huis,
(7) nı hij zijn bı ɣgezonden.
. : (1) ' ' t aan den ouden Jorden,
ıoonzoon] ɔeft gevraagd, maar dat hij
(ı t is kw ge t. Daar ziet hij den oudsten
eryn, die uit t huis vı L ; ıtje komt; hij spreekt hem
, hij ı t hem in den steek te zijn
M lijk] (vieryn hem volstrekt niet [1]):

„Wél kaerél, wie moeit je! héb ik je ooit van men leeven
Gezien? ik zég laat me gaan, óf ik zélje een oorvyg geeven.
T. Zo kén je me niet, fijn man; én je weet niet, wie dat
ik bén?
Kw. Wél, zou 'k het zéggen, als 't niet waar was; 'k zweer,
dat ik je niet kén.
T. Kwieryn, zie toe, pas op. *Kw.* Wat valt ér veul op te
passen?
Ik zel me van jou wél wachten, jy zélt me niet verrassen.
T. Wél, kén je Tys Tafelbeuzem niet, jou ouwe groote maat?
Kw. Je raaskalt, vryer; me dunkt, dat je niet wél mét je
zinnen staat."

Het wordt er niet beter op, als Tafelbezem Kwieryn beschuldigt, dat hij het jak van zijne vrouw heeft gestolen. (3) Kwieryn is gedurende den maaltijd met Lievyntje niet veel wijzer geworden, maar hij heeft zich alles laten aanleunen. En als Kniertje, de meid, hem verzoekt om voor hare meesteres den nieuwen rok te laten veranderen, een sieraad naar den goud-

---

1) vs. 499: „Non edepol ego te, quod sciam, umquam ante hunc diem
Vidi neque noui: uerum certo, quisquis es,
Aequom si facias, mihi odiosus ne sies.
Pe. Non me nouisti? *Me.* Non negem, si nouerim.
Pe. Menaechme, uigila. *Me.* Vigilo hercle equidem, quod sciam.
Pe. Tuom parasitum non nouisti? *Me.* Non tibi
Sanum est, adulescens, sinciput, *ut* intellego."

smid te brengen en voor haar zelve iets te koopen, neemt hij dat welwillend op zich. Zij spoort hem aan om spoedig heen te gaan, want (5) Belie verschijnt in de deur. (6) Dan komt de jongste Kwieryn op, die van plan is naar Lievyntje te gaan. Maar aangehitst door Tys Tafelbezem [1]):

„Zét jy me weer een dag' scheer, als ik by je te gast zél komen:
Nou, Bélitje, wakker, kyf, én doet hém van den duivel droomen",

leest Belie haren man duchtig de les, terwijl Kwieryn niet begrijpt, waarom Tafelbezem zijne partij niet neemt. Vooral het wegnemen van het jak en van een „goud yzertje" — hetzelfde, dat Lievyntje aan den oudsten Kwieryn heeft meegegeven — speelt bij deze verwijten eene groote rol. (7) Als Belie is weggegaan, treedt Lievyntje op, en de jongste Kwieryn wil van haar die beide dingen terughebben [2]):

„Ik héb je flus een jak, én korts een goud yzertje gegeeven,
Geef me dat eens weêr, want men wyf weet het allegaâr,
Hoe 't toegegaan is: Ei békje, geef het me maar;
Ik zél je daar na wél eens zo veul mooijigheid koopen."

Lievyntje zegt, dat zij hem een oogenblik geleden die beide dingen reeds ter hand heeft gesteld; Kwieryn ontkent dit en zoo ontstaat er een twist tusschen hen.

4*de* *Bedrijf.* (1) De oudste Kwieryn heeft gedurende zijn tocht door de stad te diep in het glaasje gekeken en (2) wordt in dien toestand gezien door Belie en Tafelbezem.

Belie, die meent haar man voor zich te zien, leest hem duchtig de les, maar de ander begrijpt niet met welk recht de vrouw hem uitscheldt. Bovendien wil zij het jak terug hebben,

1) vs. 617: „At tu ne clam me comessis prandium. perge in uirum."
2) vs. 678: „Immo edepol pallam illam, amabo te, quam tibi dudum dedi,
Mihi eam redde: uxor resciuit rem omnem, ut facturust, ordine.
Ego tibi redimam bis tanto pluris pallam, quom uolet."

dat hij bij zich heeft, Kw[illegible] wil niet alleen geven aan
Lievyntje, die het hem [illegible]stelde. (4) Thans treedt de
oude Jorden, de vader [illegible]op; hij is door Tafelbezem
gehaald en tracht den vr[illegible]e [illegible]tellen [1]):

»Hoe kyk je zo bedroefd? wat schort hém, dat hy zoo
toornig ziet?
Héb je kwéstie mit mekaâr ehad? spreek, wat is 'er 'eschied?
Wie hét schult? allebey? zég 't me, maar zonder veul'
woorden."

Belie brengt haar beklag in; Jorden vermaant tot zachtmoedigheid, Tafelbezem stookt het vuurtje aan, en Kwieryn ontkent alles [2]):

»Héb ik men voeten over heur drempel gehad, ik zweer je,
Dat ik nooit mag komen, daar ik gaeren weezen zou."

Men houdt hem nu voor krankzinnig en Tafelbezem wordt gezonden om een dokter te halen. (5) Kwieryn houdt zich nu werkelijk, of hij krankzinnig is, doet Belie uit angst vluchten, (6) dreigt Jorden, die vergeefsche pogingen aanwendt om hem tot bedaren te brengen, en (7) gaat eindelijk heen. Dokter Polyfemus verschijnt en de zaak wordt hem uitgelegd. (9) Hij neemt terstond den jongsten Kwieryn, die nu optreedt en tracht zich met zijne vrouw te verzoenen, onder handen. Polyfemus vraagt naar zijne leefwijze; drinkt Kwieryn roode of witte wijn? »binnenbier of Wezeper?" Kwieryn is verontwaardigd [3]):

»Wil je met eenen niet weeten,
Of ik men géld mét tarwe, rógge, óf witte brood te eeten,

---

1) vs. 779: „Quid tu tristis es? quid ille autem abs te iratus destitit?
Nescio quid uos uelitati estis inter uos duo
Loquere, uter meruistis culpam, paucis: non longos logos."
2) vs. 817: „Si ego intra aedis huius umquam, ubi habitat, penetraui *pedem*,
Omnium hominum exopto ut fiam miserorum miserrumus."
3) vs. 917: „Quin tu rogas,
Purpureum panem an puniceum soleam ego esse an luteum?

Of in geveêrde visschen, óf geschobde vogels verteer?
Jórden. Nou raakt hy hiel buiten wésten: hoor je 't niet? ay, ordonneer
Hém een reséptje, eer hy doller wordt. *Pol.* Laat my betyen,
'k Moet hém noch wat vraagen. *Jor.* Je zélt mit vraagen niet bedyen:
Je moordt hem mit al dat vraagen. *Pol.* Zég, voelt gy uw gezicht,
Of uw' oogen niet dikwils styf staan? *Kw.* Je ziet me licht
Veur een puistebyter óf sprinkhaan an," enz.

Kwieryn houdt op zijne beurt Jorden en den dokter voor krankzinnig, die (11) intusschen besluiten hem op te sluiten.

5*de* *Bedrijf.* (1) Antonio, de knecht van den oudsten Kwieryn, is in een gesprek gewikkeld met den schipper Kees Koenen, als (2) Jorden met »vier Arbeiders" verschijnt en den verbaasden Antonio meedeelt, dat Kwieryn gek is geworden en men hem zal binden. (3) Nu de jongste Kwieryn opkomt, wordt dit voornemen ten uitvoer gebracht, maar Antonio en de schipper komen te hulp en bevrijden hun gewaanden principaal. Antonio vraagt als belooning — bij Plautus vraagt Messenio zijne vrijheid (vs. 1030) —

»Schénk me men vracht van men tabak, én twé kisten moskovaden,
Die je me toegelaaten hébt in jou bevrachting te laaden."

Kwieryn staat dit verzoek, waarvan hij niets begrijpt, toe, maar hij kent Antonio niet en weet niet, waarom deze hem geholpen heeft, en hoe hij zijn naam kent:

Soleamne esse auis squamosas, piscis pennatos? *Senex.* Papae,
Audin tu, ut deliramenta loquitur? quid cessas dare
Potionis aliquid, prius quam percipit insania?
Medicus Mane modo: etiam percontabor alia. *Se.* Occidis fabulans.
Med. Dic mihi hoc: solent tibi umquam oculi duri fieri?
Me. Quid? tu me lucustam censes esse, homo ignauissume?"

» ól, maar hélp me te récht,
Hoe kén je me? zo 'k dol bén, dat zal me doen bedaaren.

Kees Koenen. Bin je mit ons niet van Lissabon na Téssel toe gevaaren?

Ant. Bén ik jou faktoor in Brazil niet vyf jaaren geweest?

Kw. Jy myn faktoor, vrind? zou ik ook gék weezen? ik vrees't.
Ik weet nérgens van; maar vaar voort. *Koenen.* **Heb je me niet**
Met boomolie, tabak, blankos, en moskevaden ófelaaden?

Ant. **Héb je my in jou bevrachting geen twé last goed toegestaan,**
Die je me straks franco gegeeven hébt? *Kw.* Hoe zal 't nóch gaan?

Koen. **Héb je me niet beloofd de boômery van drie duizend gulden,**
Die op veertien dagen zigt was, als jou eigen' schulden
An te neemen? bin je niet met de Bodemers verakkerdeerd,
Dat j'er kontant betaalen zoud",.....

Antonio spreekt nu van geld, dat zijn meester hem heeft overhandigd, voordat hij het huis van Lievyntje binnentrad, en Kwieryn doet, alsof hij alles begrijpt, maar zich onnoozel heeft gehouden om daardoor eene weddenschap te winnen. Hij neemt het geld van Antonio aan en gaat heen. (6) De oudste Kwieryn verschijnt; als Antonio zinspeelt op zijne bevrijding uit de handen der vier kerels en op het geld, dat hij teruggekregen heeft, heet hij het liegen en wordt woedend. Antonio en de schipper houden hem voor krankzinnig en grijpen hem

aan, terwijl Kwieryn om hulp roept. (7) Jorden, Belie en Tafelbezem verschijnen; de eerste wil hem

»in zen huis
By zen wyf draagen laaten",

wat weer aanleiding geeft tot nieuwe verwarring en bij Antonio de verdenking opwekt, dat het alles met Lievyntje, Jorden en Belie doorgestoken werk is om zijn meester af te zetten. Hij wil hem dus weder met behulp van den schipper bevrijden. (8) Dokter Polyfemus heeft den jongsten Kwieryn in zijn huis achtergelaten; hij laat hem halen, en (9) nadat men den oudsten Kwieryn heeft losgelaten, die terstond Antonio te lijf wil, verschijnt (10) ook de jongste Kwieryn. Algemeene verwondering. Belie weet niet, wie van beiden haar man is, en de twee Kwierynen zijn niet slim genoeg om dadelijk de toedracht der zaak te vatten. De dokter — bij Plautus is het de slaaf Messenio — komt hun te hulp:

»En zég, wie heet Kwieryn?
De Oudste, én De Jongste Kwieryn, te gelyk.
Ik.
Kees Koenen. Alle bey Kwieryn, dat is nuuwlyk.
Pol. Ik meen Kwieryn Stoffelsen?
De Oudste, én De Jongste Kwieryn, te gelyk.
Dat bén ik.
Pol. Dat is een gruuwlyk,
En wonderlyk wérk; hóe! naam, én toenaam bey évenééns?
Wie is van beiden de tabakkooper?
De Oudste, én De Jongste Kwieryn, te gelyk.
Ik.
Pol. Dat is wat ongemeens!
Maar die meen ik, wiens Vader in tabakplanten gedaan heeft,
En te Amersfoord altyd in de Katolyke Kérk gegaan heeft.
De Oudste, én De Jongste Kwieryn, te gelyk.
Ik."

Er komt licht in de duisternis. De jongste Kwieryn bekent, dat hij het jak van zijne vrouw heeft weggenomen, en wordt als de echtgenoot erkend. Jorden geeft den goeden raad: »Houdt ze nou van mekaâr", Polifemus wordt voor zijne moeite beloond; Belie belooft niet meer zoo als vroeger op haar man te zullen kijven, en haar echtgenoot zal zich niet meer met Lievyntje inlaten; Tafelbezem wordt met een pak slaag gedreigd en zoo eindigt het stuk.

De Gelyke Twelingen is eene verdienstelijke bewerking der *Menaechmi*. Er is veel partij getrokken van het origineel, waaruit tal van aardige gezegden zijn overgenomen. Hier en daar is een tooneeltje ingelascht. Het stuk kan in Amsterdam spelen; de toestanden zijn niet waarschijnlijk, maar toch mogelijk. De slaven zijn er uit gewerkt en alleen de panlikker van beroep is een produkt van vreemden bodem.

In 1675 zag te Antwerpen eene andere bewerking der comedie van Plautus het licht. De schrijver, A. F. Wouthers, gaf aan zijn stuk den titel: *De tvvee ghelycke Schippers* [1]). De klucht heeft den volgenden inhoud.

1*ste* *Bedrijf*. Sander G. Van Bal (Menaechmvs I), »ghehouden Schipper", verlaat zijn huis en vertelt aan zijne vrouw Griet, dat hij een pak moet bezorgen bij Signor Pauwels en dan naar Lillo moet varen. Het echtpaar krijgt twist, die hiermede afloopt, dat Sander met voldoening zegt:

»Ick heb haer even-wel nu fraey in huys ghekeven."

Hij ontmoet Steven (Penicvlvs), een »Tafel-Gast", en nu blijkt, dat het pak voor Signor Pauwels niets anders inhoudt dan den zondagschen rok van zijne vrouw. Hij zal dit kleedingstuk vereeren aan de »Waerdin" Catryn (Erotivm), en

»Des Rock moet desen dagh eens swemmen in den wijn:
Ick wil dat ghy hiertoe mijn tafel-gast sult zijn:

---

1) *Clucht naer-ghebootst uyt den Menaechmus van Plautus Door A. F. Wouthers. J. C. Vertoont op het Antwerpsche Schouwborgh, den* 31. *November* 1674. *Quinquus*

Want Jouffrouw Tryn mach wel de Spit eens braef doen keeren
Als ick haer desen Rock com voor den Brom vereeren."

Zij vinden Catryn, die voor den rok eten en drinken wil verschaffen, drinken vooral, want Sander

»wil eens uyt de borst soo sat sijn als een swyn",

maar zij wil niet tevens voor Steven opdisschen, die »schranst voor seven", en dat gaat niet aan, want

»soo veel cost, en wijn,
En dat voor eenen Rock? ick heb de maet ghenomen
'k Sie dat 'k met desen Rock niet toe souw connen comen."

Sander belooft een gouden keten van Catryn, waaraan een paar schakels ontbreken, te zullen laten herstellen, en nu mag Steven aan het maal deelnemen. Deze is dus voor van daag weer geborgen:

»Mijn leven hanght daer aen, soo 'k smorghens souw vergeten,
Waer dat ick 's noenens ben gedachvaert om te eten.
'k Heb mijn ghedachten hier soo gonstigh als mijn maegh,
Want dat is al mijn sorgh, daer ick alleen naer vraegh:
Ick leef maer om den Brom, als my die sal ontbreken
Dan laet ick om een duijt my wel de keel af steken."

Thans treedt Joris (Messenio), de »knecht van den onghehouden Sander", op met een valies en wordt spoedig door zijn meester (Menaechmvs II) gevolgd. Deze is met zijn schip te Antwerpen gekomen:

»Jae was 't niet fraey daerom tot Lillo te vernachten
Om dat 't den Tollenaer noch niet en quam te pas
Toen ick quamp met mijn schip, als hy al slapen was.

---

dicta de se credit, dicta de simillimo. t'Antwerpen, By Ianbaptista vande Cruijs, op de Keese-roij in de Dorne-Croon. 1675.

Jor. De Klock hadt toen al ses. *Sand.* Die sulcken Rijckdom maecken
Behoorden d'halven nacht tot jders dienst te waecken.
Het is hier al beleeft selfs tot een' Tollenaer.
Jor. Dat wert men hier best aen de maeghdekens gewaer.
Sand. Jae, die tot Amsterdam soo stuer als katten proncken
Sijn hier heel vrindelick."

En zoo komt het gesprek op het gevaarlijke van Antwerpen en op de beruchte Lepelstraat. Joris waarschuwt zijn meester en schrikt, als Catryn uit haar huis treedt en Sander bij zijn naam aanspreekt.

Jor. »O Baes, dat isser een, Sie dat gy voor u siet.
Die roode stricken in die op gecrolde locken,
En dat wit Passament op incarnate rocken
Siet al wat op sijn hoers, dat craem staet my niet aen."

Sander is vooral verwonderd, dat Catryn zijne afkomst kent:

»Ghy sijt tot Amsterdam gheboren, en uw' Vader
Was Herreman van Bal. *Sand.* Dat 's waer, dan segh noch nader.
Cat. Uw Moeder Truyken Biest, die was van Rotterdam.
Sand. Ick speur wel dat ghy my ghekent hebt t' Amsterdam.
Cat. Ik heb noch Amsterdam, noch Hollandt oyt bekeken.
Sand. Hoe weet ghy dan soo wel van mijn geslacht te spreken?
Cat. Wel hebt ghy my dat niet by wijlen uyt gheleyt?"

Joris waarschuwt nog eens en meent [1]):

»Die Verckens weten stracx naer yder saeck te taelen,
Als sy maer cans en sien om baer daer by te halen,
Sy seynden Jonghers, en doortrapte Meijsens uyt

---

1) vs. 338: »morem hunc meretrices habent:
Ad portum mittunt seruolos, ancillulas:
Si quae peregrina nauis in portum aduenit,

Om 't ondersoecken wat voor Volck sit op het schuyt."

Maar zijn meester zendt hem weg met het valies, verklaart aan Catryn, dat hij niet op Steven wil wachten [1]):

»Ik treck my hem niet aen.
En schoon oft hy al quam, 'k wil hem niet binnen laeten;"

dreigt dezen, nu hij verschijnt, met slagen en gaat met Catryn binnen. Steven is woedend en vertelt terstond aan Griet, dat haar man haar beroofd heeft. Griet slaat in hare boosheid taal uit, die aan Steven de woorden ontlokt:

»Sus Grietien swijght men moght dit hier in kennis legghen,
Men weet by wijlen niet, wat m'op het straet al seydt.
Griet. Wat brilt my dat, ick segh't maer uyt een haestigheydt.
Sten. Men deed' u light daerom op de Peijs-Camer daeghen."

De getrouwde Sander komt nu t'huis:

»'k Com om mijn onder-lijf, het is te grooten couw
Om soo op 't schuijt te sijn."

Nadat zijne vrouw hem op niet malsche wijze de waarheid heeft gezegd, moet hij nog bovendien heel wat van Steven hooren.

2de Bedrijf. De ongetrouwde Sander verlaat het huis van Catryn; hij heeft rok en keten bij zich om ze te doen herstellen, en is zeer in zijn schik:

»Ja, ja, dit is spijs en drancken
In dese stadt voor niet ghecregen, en dan noch
Deês keten met dees rock voor giften van 't bedrogh.
Jae Joffrouw, Sander sal by u we'er t'avont comen.
Neen, 'k heb al ionst ghenogh van dees sottin becomen".

Rogitant quoiatis sit, quid ei nomen siet."

1) vs 422: „Neque ego illum maneo neque flocci facio, neque si venerit,
Eum volo intro mitti."

Catryn ziet in, dat zij n wat onvoorzichtig is geweest
met hem die dingen mee ge

»Ba seker Sander heeft van (egh my fraey gehadt.
Hy heeft den Rock we'erom, sijn darmen vol ghegheten
En daer by heeft hy noch v: my mijn goude keten,
Die hy light elders voor 't g agh verpassen souw."

Nu komt de getrouwde Sander haar den rok weerom vragen, maar Catryn eischt van hem rok en keten terug en dreigt hem:

»Ghy schelm! ghy Dief! ick sweer soo ghy my niet terstont
Mijn Keten gheeft, dat ick u sal doen als een' hont
Met twee Dief-leijders naer den swerten Arent sleuren
Al souwt ghy 't met een strop om uwen hals betreuren".

Joris spreekt den gehuwden Sander als zijn meester aan, en als Catryn met twee »Diefleijers" optreedt, om hem te doen vatten, helpt hij Sander, en de beide kerels gaan op de vlucht. Joris houdt Sander, die hem niet kent, voor dronken; voor zijne hulp in het gevecht verzoekt hij hem:

»Soo schenck my dan het recht,
Waer op ick ben verhuert by u, om noch ses jaeren
Op uw schip met u naer Oost-Indiën te vaeren.
Sand. Sijt vry, wanneer ghy wilt, ick wil u wel ontslaen.
Jor. Soo wil ick desen dagh noch naer mijn' Ooms toe gaen,
Die dient op 't Brussels sas, ick sal sijn plaets licht crijghen."

Joris overhandigt aan Sander het valies, en deze is daar zeer mede in zijn schik:

»'k Gae t'huys, nu ick iets heb dat mijn Wijf paeyen sal."

3*de* *Bedrijf.* De ongetrouwde Sander komt met den rok en krijgt twist met Griet, die den rok terugeischt; Joris tracht te vergeefs tusschen beide te komen. Als Griet zegt, dat zij zeven jaar met hem getrouwd is, ontlokt dit aan Sander de woorden:

»'t Is vreemt den eersten dagh dat ick hier com in stadt
Vindt ick de Borgherij tot eenen toe soo sat,
Dat sy den eenen mensch voor d'anderen niet kennen,
In Hollandt souw men hun die parten wel af-wennen."

Hij krijgt nu ook ruzie met Joris, die in zijn nieuwen dienst wil gaan, en van wien Sander het valies opeischt. Thans treedt de gehuwde Sander op met het valies; zij zien elkander en de famielje-betrekking komt uit. De gehuwde Sander doet daarna het volgende verhaal:

»Wel ick sal u dat eens gaen klaer voor ooghen stellen,
Soo my mijn Mo'er dat wist voor desen te vertellen.
Wy waeren in de Zee, ghenegen met ons schip
Naer Groen-landt toe te gaen: wanneer het nae een klip
Door eenen dollen wint ghewislijck wiert ghedraghen.
Daer was gheen helpen aen, het Roer was af-gheslaghen,
Den Mast was over-midts, wy wachten maer den stoot,
Wanneer mijn Moeder met my af-spronck in de Boot.
Hier by quamp noch een' knecht, mijn Va'er wouw hier by comen
Die u al weenende hadt in den arm gheuomen,
Om u aen Moeder oock te gheven in des' noot.
Dan midts hy stont aen 't boort, soo vloegh de Touw van 't boot
In stucken, en de boot in 't midden van de baeren,
Maer wy sijn met geluck dit ongevaer ontvaeren,
Door 't riemen van dees knecht: wy raeckten aen het lant
En kreghen daer den cost een half jaer, als het strant
Wierdt van een Hollantsch schip bevaeren, die ons naemen
In Hollandt, en van daer naer dese stadt, daer ick
Mijn Moeder haest verloor door droefheydt, en door schrick
Van dry jaer lanck naer het gheval van onsen Vader
Vergheefts te taelen: ick was twaelf jaer out."

Hij is te Antwerpen blijven wonen, is schipper geworden en is getrouwd. De ongetrouwde Sander verhaalt dan verder:

»Het Schip schoot naer de klip, en 't waer gnewis in stucken
Dan eenen dwarel wint quamp soo op 't schip te drucken
Dat het besijden vloogh en soo 't ghevaer ontschoot."

Eenige jaren later is zijn vader zee gevallen en verdronken:

»Want hy hadt wat te veel g brande-wijn ghedroncken."

Alles is dus thans opgehelc de klucht ten einde.
Zij is eene vrije bewerk ; *Menaechmi* en veel korter dan het oorspronkelijke. V taling is slechts op enkele plaatsen sprake.

In onzen tijd werd het blijspel van Plautus nagevolgd in *De Tweelingbroeders* [1]) van M. J. Gillesen. Het stukje speelt te New-York. Charles Stephenson woonde als kind te Londen. Hij herinnert zich, dat hij een tweelingbroeder had, dat zijn vader hem, toen hij zeven jaren oud was, medenam naar een kroningsfeest, en dat hij toen verdwaalde. Een heer vond hem, deed alle moeite om hem te recht te brengen, en nam hem, toen dat niet gelukte, mede naar Amerika. De man had geene kinderen; hij nam den jongen in zijne zaken en maakte hem tot zijn erfgenaam, onder voorwaarde, dat hij de dochter van een boezemvriend van hem zou huwen. Charles Stephenson voldeed aan die voorwaarde, hoewel hij sedert eenige jaren met een ander meisje verloofd was. Aan deze vertelt hij niet, dat hij gehuwd is, maar blijft steeds met haar in betrekking en brengt haar, in gezelschap van zijn ongehuwden vriend Borstelman, den mantel zijner vrouw! De tweelingbroeder komt in Amerika, en nu vinden wij in het kort dezelfde verwikkeling als in de *Menaechmi*. Natuurlijk trouwt de broeder met het meisje. — Het stukje is door het elimineeren der »meretrix" wel fatsoenlijker, maar veel onmogelijker geworden dan

---

1) *Blijspel met Zang in één Bedrijf, vrij gevolgd naar het Romeinsche blijspel van Plautus, in uittreksel voorkomende in Streckfuss' »Wereldgeschiedenis," deel III, blz. 216, door M. J. Gillesen. Amsterdam, G. Theod. Bom.* 1876.

Plautus' blijspel. Zooals reeds uit den titel blijkt, is alleen de verwikkeling der *Menaechmi* nagevolgd.

Ook in andere talen dan in het Nederlandsch riep de *Menaechmi* eene menigte bewerkingen en navolgingen in het licht. Eenige daarvan zijn weer in onze taal overgebracht. Pietro Aretino (1492—1547) schreef *Lo Hipocrito*; Hooft vertaalde dit blijspel in proza onder den titel *Schijnheiligh*. Hij gaf het niet uit [1]), maar een ander berijmde het proza van Hooft en in 1624 zag deze bewerking op naam van Bredero het licht [2]).

Een ander Italiaansch blijspel *Gl' Inganni* (1562) van Nicolo Secco werd door Dr. Bernard Fonteyn in 1633 op ons tooneel gebracht onder den titel: *Tranquilli de Mont Droef Bly-Eyndent-Spel, en Fortunati Geluck en Ongeluck* [3]).

Van Shakespeare's *Comedy of Errors* gaven A. S. Kok en Dr. Burgersdijk ons beide eene vertaling onder den titel *De klucht der vergissingen.* [4])

VII. Miles Gloriosus.

Ludolph Smids heeft in *De Geschaakte Cinthia* [5]) (1688) eene Nederlandsche bewerking gegeven van de *Miles.*

1*ste Bedrijf.* (1) »Don Alcides Polimacheroplacides, Ridder van de zeven zwaarden, leggende binnen Messina in guarnizoen"

1) Dr. van Vloten gaf het stuk van Hooft uit in de *Dietsche Warande*, 1856, blz. 213, vlgg., ook als Bijlage achter dl III van *Hoofts Brieven*, 1857, blz. 389, vlgg. en in n°. 99 van het *Klassiek Letterkundig Pantheon.*

2) *G. A. Brederoods Schyn-Heyligh. Op den Regel: Ouder een schijn van Heylicheyt, Soo wort den mensch veeltijts verleyt. t'Amstelredam, Voor Lodewijkxs. vander Plasse*, enz., *Anno* 1624. *Met Privilegie voor seven Jaren.*

3) *Gespeelt op de Amsterdamsche Camer. Anno* M.DC.XXXIII. *T'Amstelredam, voor Direck Cornelisz. Houthaeck*, enz., *Anno* 1633.

Vgl. over dit stuk mijn opstel over Bernard Fonteyn in *Oud-Holland*, 2de jaarg., 1884, blz. 145, 146.

4) Vgl *W. Shakespeares Dramatische werken. Vertaald door A. S. Kok. Amsterdam*, 1880, dl. V, en *De werken van William Shakespeare vertaald door Dr. L. A. J. Burgersdijk Leiden, E. J. Brill.* 1886, dl. I.

5) *Kluchtspel, Getrokken uit de Verwaande Krygsman Van Plautus. Amp. by Stobaeus:*

Οὐκ ἔστιν οὐδὲν ἀτυχίας αὐτρεπίνης
Παραμύθιον γλυκύτερον ἐν βίῳ τέχνης.

t'Amsterdam, By de Erv: van J. Lescailje, enz., 1688. *Met Privilegie.*

(Pvrgopolinices), heeft ver … heldenfeiten verricht. Als hij er
zelf niet van ove… igd … zij … lienaar Kapitano (Artotrogvs
en Palaestrio … …t de overtuiging brengen [1]):

»van den rinoceros wilje spreeken,
Op wiens schubben en schilden men u die zeven zwaarden in stukken zag breeken.

Alc. Daar draag ik myn naam af; Polimacheroplacides. *Kap.*
'T is waar, gy braakt hem de voorste poot,
En had gy uw best gedaan, gy had hem met een vuistslag gedood:
Ja was uw voet niet uitgeschooten,
Gy had het beest door de ribben, en dwars door zyn darmen heen gestooten."

Natuurlijk zijn alle vrouwen dol op hem [2]):

Kap. »In de waereld was nooit ontzaggelyker kryger:
Daar by niet lomp of scheef; maar wel gemaakt van lyf en leên.
O schoone! gy word bemind en aangebeeden van yder een:
Binnen Messina, byzonderlyk, van de allergrootste mevrouwen,
Die, spyt die Cinthia van Napels, met held Alcides wenschen te trouwen.
Noch gisteren hielden my drie Sinjoraas by de mantel vast.

---

1) Aangehaald naar de uitgave van Lorenz, Weidmann, 1869.
vs. 25: *Artotrogvs.* „Eccum. edepol uel elephanto in India
Quo pacto pugno praefregisti bracchium.
Pvrgopolinices. Quid? bracchium? *Art.* Illut dicere uolui, femur.
Pvrg. At indiligenter iceram. *Art.* Pol si quidem
Conisus esses, per corium, per uiscera
Perque os elephanti transmineret bracchium."

2) vs. 51: *Art.* „Quid ego dicam, quod omnes mortales sciunt,
Te, Purgopolinicem, unum in terra uiuere
Virtute et forma et factis inuictissumum?
Amant te*d* omnes mulieres, neque iniuria,
Qui sis tam pulcer. uel illae, quae here pallio
Me reprehenderunt. *Pvrg.* Quid *eae* dixerunt tibi?

Alc. En wat zeidenze? *Kap.* Zy hadden wel zes dagen op my gepast.
Zy vroegen, of je niet Alcides waard, uit het geslacht der helden:
'k Zei ja; en dat je vader tegen Atlas heeft gevochten in de Hesperische velden.
Och, sprak de jongste, dat ik hem eens omermen mogt!
Alc. Wenschte ze dat, zeker? *Kap.* Ik ben van haar beiden omgekocht.
Alc. Waar toe, Kapitano, waar toe toch? *Kap.* Om heden u verby haar wooning te leijen.
Alc. Ja, zo plaagtme my! laat een ander zich met zyn sterkte of schoonheid vleijen,
Voorwaar, ik ben ze moê."

Alcides wordt niet alleen door zijn knecht voor den gek gehouden, maar ook bedrogen. Hij heeft niet lang geleden te Napels een meisje, Cinthia (Philocomasivm), weten te lokken en is met haar weggereisd, terwijl haar minnaar, Horatio (Plevsicles), afwezig was. Nu is Kapitano de knecht van Horatio; hij is Alcides nagereisd, heeft hem te Messina gevonden en is in zijn dienst getreden. Zoodra hij aan Horatio het bericht had gezonden, dat Cinthia gevonden was, is deze naar Messina gegaan en is nu gehuisvest bij een »Doktoor" (Periplecomenvs), die naast den ridder woont en die in den muur tusschen de beide huizen een gat heeft laten maken, waardoor de twee gelieven bij elkander kunnen komen, als Alcides niet te huis is. (4) Ongelukkig is Zakkanino (Sceledrvs), een andere dienaar van den ridder, op het dak geklommen, om een weggevlogen

Art. Rogitabant: »hicin' Achilles est" inquit mihi.
»Immo eiust frater" inquam. annuit altera:
»Ergo mecastor pulcer est" inquit mihi
»Et liberalis. uide, caesaries quam decet.
»Ne illae sunt fortunatae, quae cum illo cubant."
Pory. Itane aibat tandem? *Art.* Quis me ambae opsecranuerunt,
Vt te hodie quasi pompam illam praeterlucerem.
Pory. Nimiust miseria, nimis pulcrum esse hominem."

papegaai weer te vangen, en l ft Horatio en Cinthia elkander in het huis van den l zien omhelzen. (6) Er is dus gevaar, dat alles aan het l komen, maar Kapitano weet raad [1]):

»De Ridder van de zeven zwaarden laat zich heel licht ooren aannaajen;
Hy heeft geen meêr v l als een braadharing; ik l hem leiden als een kind.
Zyn ongeregelde o heid maakt hem zo doof als blind.

Doktoor. Ik ken zyn dwaasheid: maar gy houd my in verlangen.

Kap. Heer Doktoor, zie dus meen ik myn zaaken aan te vangen.
'k Zal hem wys maaken dat de zuster van Cinthia hier is gebragt,
Door zeker jongeling die op haar huwelyk wagt:
Dat zy en Cinthia zyn gelyk van gelaat, ja van lyf en leeden,
Als waar des eenen aangezicht uit des anderen gesneeden:
Dat gy die twee gelieven in uw huis hebt gelogeerd.

Dokt. Puik! het gevaltme. *Kap.* Zo nu iemand Cinthia blameerd,
En haar by den Ridder van oneerbaarheid durfd betichten,
Zo zal ik daar een schot voor schieten, hem beter onderrichten,

---

1) vs. 233: *Palaestrio.* »Erus meus elephanti corio circumtentust, non suo,
Neque habet plus sapientiae quam lapis. *Periplecomenus.*
Istuc egomet scio.
Pal. Nunc sic rationem incipissam, hanc instituam astutiam:
Ad Philocomasium huc sororem geminam germanam alteram
Dicam Athenis aduenisse cum amatore aliquo suo,
Tam similem quam lacte lactist: aput *te* eos hic deuortier
Dicam hospitio. *Peripl.* Euge, euge, lepide: laudo commentum tuom.
Pal. Vt, si illanc concriminatus sit aduorsum militem
Meus conseruos, *se* eam uidisse hic cum alieno auscultar*ier*,

En zeggen dat hy slechts twee vreemdelingen vond."

(7) Kapitano moet zijn plan terstond uitvoeren, want Zakkanino komt, angstig voor straf, hem meedeelen, wat hij heeft gezien. (9) Kapitano wijst hem Cinthia, die gewaarschuwd is en voor een raam van het huis van Alcides verschijnt. Zakkanino vertrouwt de zaak echter nog niet. (11) Nu treedt Cinthia uit het huis van den ridder, scheldt Zakkanino uit en gaat dan weer naar binnen. (13) Een oogenblik later komt zij in andere kleeding uit het huis van den dokter; zij laat zich Diana noemen en geeft voor Kapitano en Zakkanino volstrekt niet te kennen. Zakkanino, die nog niet overtuigd is, grijpt haar aan, maar krijgt een oorvijg. (14) Zij gaat het huis van den dokter binnen en verschijnt een oogenblik later als Cinthia voor één der vensters van den ridder. (16) Nu komt de dokter op, woedend, omdat Zakkanino zijne nicht, die bij hem logeert, heeft lastig gevallen. Hij stuurt Zakkanino in zijn (des dokters) huis, om daar Diana te zien. De knecht is overtuigd en vraagt den dokter vergiffenis voor zijne vergissing.

2de *Bedrijf*. (1) Kapitano, Horatio en de dokter beramen plannen om Cinthia uit de handen van den krijgsman te bevrijden, nadat de beide laatsten eerst het vóór en tegen van het huwelijk hebben behandeld. Horatio is een vurig minnaar en de dokter is niet gehuwd; hij vreest eene lastige, kijvende vrouw, en op kinderen is hij niet gesteld [1]):

»Die heb ik genoeg, amice: nichtjes en neefjes; vrienden en maagen:
Die, dagelyks, voor dag en dou, na myn gezondheid koomen vraagen;
Die op myn huis passen; die my naar myn oogen zien;

Arguam *haec* uidisse apud te contra conseruom meum
Cum suo amatore amplexantem atque osculantem."

1) vs 698: »Quando habeo multos cognatos, quid opus mihi sit liberis?
Nunc bene uiuo et fortunate atque ut uolo atque animo ut lubet.
Bona mea in morte cognatis dicam, inter eos partiam.
Ei aput me sunt, ei me curant: uisunt quid agam, ecquid uelim:

Die des nachts praktizeeren watze my, by daag, aan zullen biên;
Die my ter maaltyd roepen, of toezenden gebraaden en gezooden;
Oordeel eens, sinjoor Horatio, of ik kinderen heb van nooden.
Zy twisten om de rang; elk is graag de grootste man;
Hy schat zich geruineerd te zyn, die 't minste geeven kan.
Terwyl ik lacchen moet, haar ziende zo gereed om met de hand in het meel te weezen."

Intusschen heeft Kapitano zijn plan gereed: eene jonge, knappe vrouw moet den ridder van de zeven zwaarden heel erg het hof maken, dan zal hij Cinthia wel laten gaan. De dokter kent eene operazangeres, Laura (Acrotelevtivm), die deze rol wel op zich zal willen nemen. Kapitano zal haar

»opschikken met een helm op het hoofd, gelyk een Amazoon,
Een boog in de vuist, een koker op de rug, en broozen aan de beenen,
En brengen ze tot uwent, als of ze by u te huis lag."

Hare meid zal voor schildknaap van de Amazone spelen en de dokter zal heeten tot de famielje der vreemde prinses te behooren. Het plan wordt goedgekeurd en aan Kapitano een ring ter hand gesteld, om daarvan bij zijne list een passend gebruik te maken. (5) Laura en hare meid verschijnen in Amazonenkostuum en krijgen van Kapitano de laatste aanwijzingen. (9) En spoedig treedt nu Don Alcides op; hij heeft zijn grooten invloed aangewend tegen het gebruiken van buskruit:

Priusquam lucet, adsunt: rogitant, noctu ut somnum ceperim.
Sacrificant: dant inde partem mihi maiorem quam sibi,
Abducunt me ad exta, me ad se ad prandium, ad cenam uocant.
Ille miserrumum se retur, minumum qui misit mihi.
Illi inter se certant donis: egomet mecum musito:
Bona mea inhiant: *me* certatim nutricant et muneran*t*."

»De zaak is vast gesteld: nu zal de sterkheid weêr te pas
koomen in het stry'en:
Weg dan, pistool en musket! weg klein en grof geschut!
Geen moed noch dapperheid heeft ooit uw geweld gestut!
Kleene jongens en tengere wyven hebben, met u, de braafste
generaalen neêr doen vallen.
Neen: nu zal me weêr met zeisenkoetzen de legers ver-
nielen, met muurrammen beuken de wallen,
En, met de zabel in de vuist, onder een verdek van schilden,
beklimmen een vest.
Want dat duivelsche buskruid dat haat ik meerder als de pest;
Om dat het zo meenigen krygsheld benam het leeven.
Benje daar, Kapitano? wees nu blyde, daar is een plakkaat
tegens het kanon geschreeven."

Kapitano geeft hem den ring, dien de schoone Amazone, welke bij den dokter haar intrek heeft genomen, hem voor Don Alcides ter hand heeft gesteld; de Amazone heeft door den roep van zijne heldendaden liefde voor hem opgevat. De ridder van de zeven zwaarden loopt terstond in den val en gelooft alles, wat zijn dienaar hem op de mouw speldt. Nu staat echter voor eene nieuwe liefdesbetrekking Cinthia in den weg [1]):

»Maar, wat doen ik met Cinthia? die zal ik toch nimmer
trouwen.
Kap. Maak ze je quit; je behoeft ze nu niet een oogenblik meêr
te houwen.
Haar moeder Olimpia, en zuster Diana, zyn hier in de stad;
Die kan je ze weêr overleveren. *Alc.* Wat zeg je, Kapitano,
hoe versta ik dat?
Haar moeder in Messina? *Kap.* Zoo hoorde ik van die
haar hebben gesprooken.

---

1) vs. 965 *Perry.* »Quid illa faciemus concubina quae domist?
Pal Quin tu illam iube ape te abire quo lubet: sicut soror
Eius *huc* gemina venit Ephesum et mater accersuntque eam.

Kyk! hoe gemakkel[illegible] n de banden, die je aan
C ıia binden, nu verbrooken.

Alc. Nu zal ik me, zonder m[illegible] van dat spytig mensch niet konnen ontslaan.

Kap. Is het my geoorloofd jou aan te wyzen hoe ge dit aan moet gaan?

Alc. Vryelyk; wel, wie zou ik anders, Kapitano, als jou consuleeren?

Kap. Hoor: het komt 'er jou niet op aan: laat ze behouden de gegeevene kleêren,
Goud en zilver, juweelen, en alle kostelykheid;
Mits dat ze, dus geregeleerd, zo dadelyk van je scheid.

Alc. Al goed: maar zo de Amazone ook aerzelde, zo was ik deerelyk bedroogen.

Kap. Antiopa? *Alc.* Heetze zo? *Kap.* Ja; die? die heeft u zo lief als den appel van haar oogen."

(10). Rosetta, de meid der o[illegible] ıngeres, komt als Amazone gekleed; zij knielt voor A[illegible] en brengt hem de liefdesbetuigingen van hare meester[illegible] :s Antiopa, over. De ridder is in de wolken; (11) zi[illegible] sluit staat vast om Cinthia te laten gaan en hij treedt zijn huis binnen om haar dat mee te deelen. (12) De samengezworenen v[illegible] :ugen zich over het gelukken van hunne list en beramen nu verdere plannen. Laura en Rosetta zullen den ridder nog meer opw[illegible] n, en dan [1]):

Kap. Als Laura en Rosetta hebben gedaan,
Dan zul jy, gelyk een schipper, by den Ridder gaan.

Prrg. Eho tu, aduenit*ne* Ephesum mater eius? *Pal.* Aiunt qui sciunt.
Prrg. Hercle occasionem lepidam, ut mulierem excludam foras.
Pal. Immo uin tu lepide facere? *Prrg.* Loquere et consilium cedo.
Pal. Vin tu illam actutum amouere, a te ut abeat per gratiam?
Prrg. Cupio. *Pal.* Tum te hoc facere oportet. tibi diuitiarum adfatimst: Iube sibi aurum atque ornamenta, quae illi instruxti mulieri, *Omnia* dono habere auferre*que* apa te quo lubeat sibi.
Prrg. Placet ut dicis. set *enim* ne istam amittam et haec mutet fidem, Vide modo. *Pal.* Vah delicatu's: quae te tamquam oculos amet."

1) vs. 1166: *Pal.* „Quom extemplo erit hoc factum, u*t* intro haec abierit, ibi tu ilico

Verzie je dan van een pikbroekjen, een hemdrok, een muts, een paar wanten,
En laarsjes: en fin, stel je toe gelyk een zeeman, aan alle kanten.
By den Doktoor zel je dat tuig vinden; alzo die veel visschers heeft in zen dienst.
Hang ook een wollen lapjen over dit oog, om of op 't onverzienst . . . .

Horatio. 'T is wel: maar wat moet ik doen, na dat ik me dus heb gaan transformeeren?

Kap. Cinthia, uit de naam van haar vergramde moeder, begeeren:
Kom haar eischen, als hebbende zy verstaan dat hy 'er dochter hoond,
Het trouwen opschort, en haar eer tegenzin als liefde betoond;
Dat zy te vreeden is hem daadelyk te ontslaan, en haar wederom te ontfangen.
Indien het hem heden mag beuren de scheiding aan te vangen,
Terwyl de wind uit een hoek komt, die de stuurman keurd voor goed."

3de *Bedrijf.* De ridder van de zeven zwaarden is zeer in zijn schik. Hij heeft aan Cinthia zijn voornemen te kennen gegeven om haar te laten gaan; zij heeft eindelijk er in toegestemd

---

Facito uti venias *ornatu* ornatus huc nauclerico.
Causiam habeas ferrugineam, scutulam ob oculos laneam;
Palliolum habeas ferrugineum, nam is colos thalassicust:
Id conexum in umero laevo, expapillato bracchio,
Praecinctus aliqui: adsimulato quasi gubernator sies.
Atque apud hunc senem omnia haec sunt: nam is piscatores habet.
Pleusicles. Quid? ubi ero exornatus, quin tu dicis quid facturus sum?
Pal Huc venito et matris verbis Philocomasium accersito,
Vt, si itura sit Athenas, eas tecum ad portum cito,
Atque *ut* iubeat ferri in navim: si quid imponi velit.
Nisi est, te soluturum esse navim: ventum operam dare."

hem te verlaten, maar dan moet Kapitano haar begeleiden. Deze doet, alsof hij dat vreeselijk vindt [1]):

»Je meend dat immers niet; ik kan niet zonder u leeven."

(2) De beide Amazonen treden op, doen, alsof zij Don Alcides en Kapitano niet zien, en beginnen een gesprek, waarin de ridder zeer wordt geprezen en ook de heldendaden van Antiopa worden vermeld. Eindelijk zien de vrouwen hem, maar de prinses geraakt door dien aanblik zoo in de war, dat zij niet spreken kan. (3) Horatio komt, als schipper gekleed, om Cinthia te halen, en (6) deze verlaat met hare bagage het huis van Alcides. Zij doet, alsof zij erg bedroefd is, dat zij van den ridder van de zeven zwaarden moet scheiden, en ook Kapitano is zichtbaar aangedaan. Cinthia valt in zwijm en Horatio vangt haar op, maar hij komt uit zijne rol en geeft haar een kus. Dit dreigt de geheele komedie te bederven; Kapitano waarschuwt ernstig en Horatio verzint den leugen [2]):

»Ik heb, of 'er adem noch ging, aan 'er mondeken eens onderzocht."

Eindelijk vertrekken zij, maar (7) Kapitano heeft nog niet genoeg van de grap; hij kan er niet toe besluiten om heen te gaan en zijn meester vaarwel te zeggen [3]):

»Ik wil liever altyd by je woonen, ja zelf voor niet,
. Als elders een vry man weezen. *Alc.* Ik geloof het, en het heeft zyn reden.
Kap. Nu zal ik een heerschap verlaaten! by een zomber vrouwmensch my besteeden!
Het plaizierige soldaaten leeven afwennen! och! och! ik gryp me noch zelven aan."

---

1) vs. 1195: „Etiam me? quo modo ego uiuam sine te?"
2) vs. 1329: „Temptabam, spiraret an non."
3) vs. 1344: „tibi seruire maxelim
Multo quam alii libertus esse. *Perg.* Habe animum bonum.
Pal. Heu me, quom uenit mi in mentem, ut mores mutandi sient,
Muliebres mores discendi, obliuiscendi stratiotici."

Hij maakt het nu zoo mooi, dat Alcides op het punt is om hem in zijn dienst te houden, en nog juist bij tijds komt hij weg. (8) Alcides is wel eenigszins getroffen door de trouw en gehechtheid van Kapitano, die hij vroeger nooit zoo had opgemerkt. (9) Rosetta stoort hem in zijne overpeinzingen om hem naar hare meesteres in het huis van den dokter te geleiden, doch (10) een knecht van dezen treedt haastig op:

»Rosetta! Rosetta! je moet zo daadlyk in de Opera koomen,
Daar is een post geweest; sinjoora Laura heeft 'er afscheid
al genoomen.
Weet je niet dat jou klok geslagen heeft? *Ros.* Zeker, is het
al zo laat myn vriend?
Ik zal me noch moeten verkleeden; het Amazoontjen heeft
uitgediend".

(11) Don Alcides valt uit de lucht, nu de knecht hem vertelt, dat de Amazonenprinses eene operazangeres is, die zoo dadelijk in de *Pomo d'Oro* moet optreden, (12) en Zakkanino komt hem meedeelen, dat hij een gat in den muur tusschen de beide huizen heeft ontdekt. De ridder van de zeven zwaarden ontsteekt in woede, trekt zijn degen en roept zijne trawanten, maar (13) als de dokter verschijnt, »met een houwertjen" gewapend, steekt hij zijn degen op, vertrekt, en ontlokt den dokter de woorden:

»Hy heeft zyn eigen rapier eens bloot gezien; nu zou hy
van schrik wel in het aardryk kruipen".

Een groot gedeelte van het stuk is naar Plautus vertaald. Maar dit had op vele plaatsen veel aardiger kunnen geschieden. Het bluffen van Alcides en de leugens van Kapitano staan ver achter bij het gezwets van Pvrgopolinices en bij de aardigheden van Artotrogvs, den parasiet, die zoo uitstekend rekent en zulk een verbazingwekkend geheugen heeft, en van Palaestrio. Waarom heeft Alcides den naam Pvrgopolinices niet liever behouden, als hij een langen en vreemden naam moest hebben?

Pvrgopolinices is toch zeker i minder vreemd dan Pole-
macheroplacides, die in de *I* *olvs* van Plautus voorkomt.
De verwikkeling der comedie h i bij de bewerking zeer ge-
leden door de onmogelijke *A* nenprinses. Waarom Laura
niet liever, evenals Acrotelevti lij Plautus, doen spelen voor
de vrouw van den dokter? E tste erg grappige tooneeltje
van de *Miles* had dan toch kui worden weggelaten. Ook de
verhouding van Cinthia tot idder is vreemd; het is de
slavin uit de Latijnsche comedie bleven.

Reeds eenige jaren, voordat *De Geschaakte Cinthia* het licht zag, had een ander dichter partij getrokken van de *Miles*. Andries Pels liet bij zijn dood in 1681 drie bedrijven na van een blijspel, dat door het kunstgenootschap »Nil Volentibus Arduum" werd voltooid en in 1684 uitgegeven onder den titel: *De verwaande Hollandsche Franschman* [1]).

Pels heeft voor dit blijspel een stukje van de verwikkeling aan de comedie van Plautus ontleend. François heeft lang te Parijs vertoefd, er schulden gemaakt, lichtzinnig geleefd, en komt nu vol aanmatiging en Fransche woorden in Nederland terug. Zijne »moei", Kristine, die dweept met alles, wat Fransch is, zal hem koppelen aan een eenvoudig, maar zeer rijk nichtje uit Zeeland, dat bij haar logeert. Maar het meisje is verliefd op Eelhart en vindt François belachelijk. Om het huwelijk met François te beletten, heeft Reinhart, een vriend van Eelhart, eene list bedacht. Hij verhuurt zich als lakei bij François en huurt een huis naast dat van Kristine. Daarin plaatst hij een kerel, Stoffel, »bygenaamd à tout faire", met zijne dochter Jakomyn: beiden geven voor van Duitschen adel en zeer rijk te zijn. Aan hen wordt opgedragen om François aan te lokken en hem het hoofd op hol te brengen. Verder wordt in den muur tusschen de beide huizen een gat gemaakt, dat in de

---

1) *Blyspél* (Vignet: *Nil Volentibus Arduum.*) *Te Amsterdam, By Albert Magnus,* enz., 1684. *Met Privilegie.*

Een 2de druk »op nieuws naauwkeurig verschikt én veel verbéterd" is van 1717.

kamer van het nichtje uitkomt. Evenals bij Plautus wordt het nichtje verraden, doordat een aap, die wegloopt over den tuinmuur, weer gevangen moet worden. Zoo ziet Meinsje, de oude dienstmeid, het nichtje Konstantia in de armen van Eelhart. Nu heeft met de meid hetzelfde spel plaats als met Sceledrvs bij Plautus, maar het wordt minder fijn uitgesponnen. Evenals Pvrgopolinices loopt François in den val; hij maakt het hof aan de gewaande gravin Jakomyn en wordt met haar verloofd, waarbij een ring, evenals bij Plautus, dienst doet. De verloving met Konstantia raakt af en, terwijl François om zijne schulden te Parijs gemaakt wordt aangesproken, treden Reinhart, Stoffel en Jakomyn in hunne ware gedaante op. Eelhart wordt verloofd met Konstantia en de verwaande Hollandsche Franschman is geheel zonder bruid.

Het stukje is dus eene verre navolging van de *Miles*, maar staat er zeker veel dichter bij dan Bredero's *Spaansche Brabander* (1618) en Langendijk's *De Zwetser* (1702), die, wegens het karakter van den hoofdpersoon met Plautus' comedie in een, zij het dan ook zeer los, verband worden gebracht [1]). Het schijnt mij te gewaagd om voor elken bluffenden krijgsman in een blijspel den Pvrgopolinices van Plautus of den Thraso van Terentius als prototype aan te nemen.

Evenals de *Menaechmi* telt de *Miles* eene menigte navolkingen in verschillende talen. Eenige daarvan zijn weer in het Nederlandsch vertaald. Zoo zag eene vertaling, van *L'illusion comique* (1636) van Pierre Corneille in 1691 het licht als *De waarschynelyke tovery* [2]); Fallee's *De misleide voogd, of het bedrog door gelykenis* [3]) is eene vertaling van Cailhava's *Le tuteur*

---

1) Vgl. Reinhardstoettner, blz. 688.

2) *Blyspel Uit het Fransch van de heer P. Corneille Te Amsterdam, by de Erfg: van J. Lescailje*, enz., 1691. *Met Privilegie.*

3) *Blyspel in vyf bedryven, Naar het Fransch van M. de Cailhava, door B. A. Fallee* (Opgenomen in *Thalia en Melpomene. VII Deel. Amsterdam, bij J. S. Van Esveldt-Holtrop*, 1808.)

dupé (1765), en *Bramarbas of de snoevende officier* [1]) van Holberg's *Jacob von Tyboe, eller den tortalende Soldat.*

VIII. Pseudvlvs.

In 1709 [illegible] blijspel uit, dat tot titel heeft De [illegible], *Bedroogen* [2]); het is eene bewerking [illegible] de *Pseudvlvs.*

1ste [illegible] (1) [illegible] van de Latijnsche comedie h[illegible] [illegible] over Phenicia (Phoenicivm), » [illegible]. Hij toebereidselen om zijn ver- [illegible]lijk [illegible] en (4) [illegible]eelt, voordat hij uitgaat, zi[illegible] [illegible] [illegible] voor [illegible]en, dat Phenicia zich voor de [illegible]t:

»Licht komt deezen dagh haar Bruigom, daarz' aan is besteed,
Of anders zyn knegt met de rest van de bedonge schyven,
En zonder dat zalze de myne blyven.
Was de beurs nog ryklyk van Jonker Ferdinand,
Daar was voor haar geen beeter Borst in het land.
Die, had hy geld, zou my wel eens zoo veel geeven".

Gerrit zal de bevelen van zijn meester opvolgen, maar,

»Maar Sinjeur, myn courtagie, dat ik verdient heb met eeren,
Word ook hoog tyt, om eens te liquideeren.
Ik heb altyd de beste Vrouwluy in de Stadt opgezogt,
En haar met goet genoegen en voordeel aan de Man gebrogt.
Bloed! wat is 'er meenig partytje in ons huis geslooten!
En wat heb ik ook meer van u, als belofte, genooten".

(5) Ferdinand (Calvdorvs) is diep ongelukkig en klaagt bij zijn

---

1) *Blyspel. In vyf Bedryven* (dl. V der *Blyspelen* van Holberg. *Te Amsterdam, By Steven van Esveldt*, enz., 1768).

2) *Gevolgt uyt Pseudolus, Wel eer in Latynse Veersen beschreeven door den vermaarden Poëet Plautus. Blyspel.* (Vignet: *Purgat et ornat.*) *t'Amsterdam, Gedrukt voor den Autheur, en by den zelven te bekoomen, als ook by Hendrik van de Gaete, Boekverkooper*, enz., 1709.

knecht Robbert (Psevdvlvs). Hij heeft een briefje van zijne geliefde Phenicia ontvangen, die o. a. schrijft [1]):

»Myn voogt heeft myn aan een Haags Heer Leander verlooft of verkogt.
En alzoo myn bederf, en zyn voordeel gezogt.
Hy heeft tot een vereering al twee duyzent gulden genooten,
En die my komt afhaalen zal dat met vyf hondert vergrooten,
Den dagh van morgen is 'er toe gesteld,
Dat er iemand met een brief zal koomen, en de rest van het geld.
Denk nu op midd'len om myn voogt om te zetten,
Hy is gierig, door geld sult gy dit konnen beletten".

Helaas! Ferdinand heeft volstrekt geen geld [2]):

»Leen my een stuyver Robbert, ik zal s'u morgen weder langen.

Rob. Om wat 'er meê te doen? *Ferd.* Voor een touwtje, om my meê te hangen.

Rob. Waar kryg ik dan myn geld morgen weerom?
Of is het zimpel om my te berooven van deeze groote zom."

Doch in weerwil van deze aardigheid krijgt Robbert mede-

1) Aangehaald naar *Plauti Comoediae*, ed. Fleckeisen, II, 1871.
vs. 51. »Leno me peregre militi Macedonio
Minis uiginti, mea uoluptas, uendidit.
Ei prius quam hinc abiit quindecim miles minas
Dederat: nunc unae quinque remorantur minae."
vs 58: »ei rei dies
Haec praestitutast proxuma (ad) Dionusia."

2) vs 84 *Ca.* »Actum hodie de mest. set potes nunc mutuam
Drachumam mihi unam dare, quam eras reddam tibi?
Ps Vix hercle opino, etsi me opponam pignori.
Set quid ea drachuma facere uis? *Ca.* Restim uolo
Mihi emere *Ps.* Quam ob rem? *Ca.* Qui me faciam pensilem:
Certumst mihi ante tenebras tenebras persequi.
Ps Quis mi igitur drachumam reddet, ***?
An tu ea te causea uis sciens suspendere,
Vt me defraudes drachuma, si dederim tibi?"

lijden met zijn ı : t, dat hij hem het geld zal verschaffen om ɜı te l . (6) Daar treedt Ferdinands vader, Simon (Simo), ı : ı bı :man Anselmus (Callipho en tevens Charinvs bij I (deze tracht het gedrag van den jongen man te verı ld ı, maar Simon meent:

»Zeg 'er niet af, ik mag niet hooren tot zyn verschooning.
Ik verzeker u, hy wagt op zyn tyt belooning
Van dit lichtmissen, te lang is te lang,
En wat ik hem afraade of niet, hy gaat zyn gang,
Hy wil met geweld de Nicht van de befaamde Ballio trouwen,
En my is verzeekert aldaar van een slegt huyshouwen.
Deeze Ballio heeft onder de menschen de naam en is geagt
Voor een stille Vrouwe-bederver, en een pest van zyn eige geslagt.
Daar worden schandlyke dingen in zyn huys bedreeven.
En ik zou aan een verdagt vroumensch myn zoon geeven?"

Anselmus voert hier tegen aan, dat op het meisje zelf niets te zeggen is; de vader wordt wel een weinig verteederd en spreekt Ballio aan, om te weten te komen, hoe het eigenlijk tusschen zijn zoon en Phenicia staat. (9) Ballio vertelt hem, dat het meisje aan een ander is verloofd, en dat staat Simon goed aan. (11) Robert treedt op; hij wil aan geld zien te komen voor Ferdinand, maar Simon is op zijne hoede [1]):

»Let 'er op, nu sal hy iets, dat deugdlyk schynt, verzinnen.
Gy zult niet meenen, dat Robbert, maar Cicero zal beginnen".

Robbert hangt een droevig tafereel op van den toestand van Ferdinand, maar Simon laat zich niet vermurwen en geeft geen geld. (15) Robbert geeft echter zijn plan nog niet op en, als hij twist met Ballio krijgt, verzekert hij dezen, dat hij nog heden zijne nicht zal schaken. Ballio lacht hem hartelijk uit.

2*de* *Bedrijf.* (2) Ballio heeft een gesprek met den kok Lub-

1) vs. 464: »Conficiet iam te hic uerbis, ut tu censeas
Non Pseudulum, set Socratem tecum loqui."

bert, die, evenals zijn collega bij Plautus, erg opsnijdt en aan Ballio dan ook de woorden ontlokt:

»Deeze Lubbert zal de regte Broer van die Kok weezen,
Daar wy by de vermaarde Poëet Plautus in zyn Pzeudolus van leezen,
Die, als hy kookte, al het Godendom dwong
Dat het om een snofje malkander om de beste plaats ververdrong," enz.

(4) Robbert deelt aan Ferdinand mede, dat Simon thans niet tegen zijn huwelijk met Phenicia is, maar dat hij geen geld wil geven; Anselmus heeft daarentegen beloofd te zullen bijspringen. (5) Hij stuurt zijn meester naar de herberg en zoekt naar een middel om Ballio te bedriegen:

»Ik zal deeze Ballio eens leeren, met my te balleteeren [1]),
Hy is myn party, ik zal hem wakker af smeeren".

(6). Daar treedt Rappert (Harpax), de knecht van den verloofde van Phenicia op; hij heeft het geld en een brief voor Ballio bij zich en komt het meisje halen. Als hij bij Ballio wil aankloppen, nadert Robbert; hij weet Rappert te vertellen, van wien hij komt en wat zijne boodschap is, en verzoekt hem het geld en den brief te overhandigen, daar hij de dienaar van Ballio is. De ander is echter te voorzichtig om hem het geld ter hand te stellen, maar geeft na lang praten wel den brief aan Robbert. (7) Deze is in de wolken over dit fortuintje, en (8) nog meer, als Anselmus 500 gulden wil leenen. En Anselmus staat bovendien zijn nieuwen knecht, dien niemand in Amsterdam kent, af voor de list, die Robbert in den zin heeft.

3de *Bedrijf*. (1) Ballio wenscht, dat Phenicia goed en wel zijn huis uit was; hij is steeds bevreesd, dat Robbert zijne bedreiging ten uitvoer zal brengen. En met recht. (3) Want Robbert maakt kennis met den nieuwen knecht van Anselmus,

---

1) vs. 585 „Ballionem exballistabo lepide."

Crispyn (Simmia), en v gen makker.
Zij spreken af, dat (ı et huis van Ballio zal gaan,
de rol van Rappert geld en den brief zal over-
handigen en het m n (4) Dit plan wordt uitge-
voerd, terwijl Ballio vo zijn hı staat.

Bal. »Ik dagt dat die Kok al meer dief was, hy heeft niet veel gestoolen.
Een tinne Beeker mis ik, met een paar kousse zoolen.
Crisp. Het sesde huis is het gezegt van de Brouwers gragt.
Daar moet hy woonen, ik ben verleegen met de vragt.
Bal. Dit lykt een vreemdeling: by wie of hy moet weezen?
Hy schynt het opschrift van een Brief t' overleezen.
Crisp. Hier ontrent moet het zyn, zoo ik niet mis.
Maar wie maakt my in 't onzeeker gewis?
Bal. Hy gaat na my toe: wat of hier zal gebeuren?
Crisp. Myn Heer, met oorlof, laat ik u niet versteuren,
Eenen Heer Ballio, woont die ook hier ontrent?
Bal. Ja Vryer, ik ben de Man zelfs, hy is my wel bekent.
Crisp. Gy hebt u vroeg tot hooge zaaken moeten gewennen,
Daar zyn er geen' tien in Amsterdam, die haar zelven kennen."

---

1) vs. 956: *Ba.* »Minus malum hunc hominem esse opinor quam esse censebam coquom:
Nam nihil etiam dum harpagauit praeter cuathum et cantharum.
. . . . . .
vs. 960: *Simmia.* Habui numerum sedulo: hoc est sextum a porta proxumum
Angiportum: in id angiportum me deuorti iusserat.
Quotumas aedis dixerit, id ego ad modum incerto scio.
Ba. Quis hic homo chlamudatus est? aut undest? aut quem quaeritat?
Peregrina facies uidetur hominis atque ignobilis.
Si. Set eccum qui ex incerto faciet mihi quod quaero certius.
Ba. Ad me adit recta. unde ego hominem hunc esse dicam gentium?
Si. Heus tu qui cum hirquina barba astas, responde (hoc) quod rogo.
. . . . . .
vs. 971. *Si.* Ecquem in angiporto hoc hominem tu nouisti, te rogo.
Ba. Egomet me. *Si.* Pauci istuc faciunt homines quod tu praedicas:
Nam in foro uix decumus quisquest, qui ipsus sese nouerit."

Bijna was de list nog mislukt, want Crispyn kent den naam niet van zijn voorgewenden meester, en Ballio vraagt [1]):

»Wie zend u hier? dit is Robbert zyn onderwinden.
Crisp. Breek op: als gy leest, zult gy dat wel vinden.
Bal. Wy zyn behouwen, 't is Leander, ik ben verblyd.
Crisp. Ik ook: nu weet ik, dat gy de regte Ballio zyt.
Leander is myn Heers naam, lees dog wat hy heeft geschreeven."

(6) Het geld wordt betaald en Phenicia aan Crispyn meegegeven, die haar terstond meedeelt, dat hij haar naar Ferdinand zal brengen. (8) Hoewel Ballio juist geld heeft ontvangen, weigert hij nogmaals om zijn knecht Gerrit te betalen. (9) Aan Simon deelt hij mede, dat hij Phenicia veilig heeft afgeleverd. (11) Intusschen tracht Robbert zijn meester nog een anderen dienst te bewijzen; hij zoekt Gerrit met geld voor zich te winnen, en deze, die boos is op zijn gierigen heer, biecht op:

»Phenicia is al een zoete stuiver nagelaaten,
Zoo in Obligatien als Contanten, omtrent zes duizent ducaaten.
Rob. Is 'er bewys, waar in dit Capitaal bestaat?
Ger. Ik heb 'er boek van gehouwen, en weet alles op een draat.
Rob. Dan kont gy ons, en uw zelve verryken,
Ik beloof u hondert ducaten, op den dag als dat zal blyken".

(12) De echte Rappert heeft in de herberg gegeten en een dutje gedaan en komt nu met het geld om Phenicia te halen. (14) Hij spreekt Ballio aan en het bedrog wordt ontdekt.

1) vs 985. *Ba.* »Quem hanc misisse ad me autumas?
Si. Nosce imaginem: tute eius nomen memorato mihi,
Vt sciam te Ballionem esse ipsum. *Ba.* Cedo mi epistulam.
Si. Accipe et cognosce signum. *Ba.* Eho, Polumachaeroplagides
Parus putus est ipsus: noui. heus, Polumachaeroplagides
Nomen est. *Si.* Scio iam tibi me recte dedisse epistulam,
Postquam Polumachaeroplagidem elocutus nomen es."

(16) Robbert, die l ... van hun gesprek heeft beluisterd, wordt door I ... nd. Ballio is woedend, dat de list van zijn tegen ... gelukt is, en zijne stemming wordt niet beter, als hij a ... t de 2000 gulden voor zijn meester weer moet overh ... het vermogen van Phenicia aan Ferdinand ter hand s ... e vraagt en krijgt natuurlijk van zijn vader de to ... ning om het meisje te trouwen.

Evenals in de andere be ... rk ... en van Van Halmael naar Plautus, is ook in dit bl ... ig vertaald en veel veranderd, zelfs in de volgorde ... oneelen. Maar het is eene der best geslaagde bewerkingen v ... zijne hand.

Een veel aardiger gebruik ... le *Psevdvlvs* maakte echter in onzen tijd de heer Huf v ... Bu ... n bij het schrijven van een stukje voor rederijkers, dat ... am draagt: *Jager en Patrijshond* [1]) (1871). Het ... hier met succes door een jachthond vervangen.

1*ste* *Bedrijf.* (1) Jonker Flip (Calvdorvs), een hartstochtelijk jager, zou dol graag in het bezit zijn van den hond Hektor, die toebehoort aan den hondenkoopman Kees Ketel (Ballio). Maar deze vraagt 200 gulden voor het dier, en de jonker heeft geen geld op het oogenblik, want zijn vader vindt, dat hij in den laatsten tijd veel gekke dingen heeft gedaan en te zeer aan de jacht is verslaafd. En nu heeft jonker Flip juist heden met den hond gejaagd en is verzot op het dier. (2) Kees Ketel wordt dus nog eens aangeklampt, maar hij wil geld bij de visch. Een majoor, die Hektor de vorige week heeft gezien, heeft hem reeds *f* 150 gegeven en zal van daag zijn oppasser sturen met een briefje en de ontbrekende *f* 50. (3) Nu is Flowijn (Psevdvlvs), de jager van den jonker, even erg op den hond gesteld als zijn heer, en hij belooft hem den hond of 200 gulden te zullen verschaffen. (4) Zij trachten eerst nog Ketel te vermurwen, en als dit niet gelukt, loopt het op

---

1) *Blijspel in drie bedrijven. Gevolgd naar den Pseudolus van Plautus. Door J. Huf van Buren. Purmerende, J. Schuitemaker.* (1871).

schelden uit, waartoe jonker Flip het sein geeft met de woorden [1]): »Flowijn, help eens een handje! scheld den vent eens uit." Wij vinden ditzelfde tooneeltje bij Plautus, vs. 360, vlgg. Baron Darmstadt (Simo), de vader van Flip, spreekt met zijn vriend Fiedel (Callipho) over zijn zoon, en daar hij iets van de kwestie over Hektor heeft gehoord, vraagt hij er Flowijn naar, terwijl hij verzekert iedereen te zullen waarschuwen om den jonker geen geld te leenen. Flowijn zegt [2]): »We hebben het van een ander ook niet noodig. Zoo lang als er een baron Darmstadt bestaat, zullen wij er geen vreemde om lastig vallen.

Darmstadt. Dus je denkt het toch van mij te krijgen?

Fl. Ja; baron Darmstadt zal ons *f* 200 geven, en heel binnen kort.

Darmst. Ik gooi ze nog liever in het water.

Fl. Dan hebben wij een goeden waterhond noodig, om ze weer op te halen. Neen, baron Darmstadt zal mij *f* 200 in handen geven; dat zeg ik hem vooruit, dan kan hij op zijn tellen passen.

Darm. Als je dat kunt, Flowijn, dan ben je knap".

Flowijn beweert, dat hij van daag nog Ketel zijn hond afhandig zal maken en hem zal betalen met de *f* 200, die hij van den baron zal krijgen. Deze belooft hem die som, als hij den hond in handen krijgt.

2*de Bedrijf.* (2) Grijp (Harpax), de oppasser van majoor Hartman, wil bij Ketel aankloppen, maar Flowijn vangt hem op [3]):

Fl. Ik zou maar niet kloppen; 't zal je niet veel helpen. De man die op 't huis past, staat voor je.

---

1) vs. 357 „Pseudule, adsiste altrim secus atque onera hunc male dictis."

2) vs. 507 *Ps.* „Numquam edepol quoiquam supplicabo, dum quidem
Tu (uiuos) uiues: tu mi hercle argentum dabis:
Aps te equidem sumam. *Simo.* Tu a me sumes? *Ps.* Strenue.
Si. Exlidito mi hercle oculum, si dedero. *Ps.* Dabis.
Iam dico ut a me caueas. *Si.* Certe edepol scio:
Si apstuleris, mirum et magnum facinus feceris."

3) vs. 605 *Ps.* Quisquis es, compendium ego te facere paltandi uolo:
Nam ego precator et patronus foribus processi foras.

Gr. K

Fl. , ik Ketel.

Gr. W n t

Fl. wil dat zijn zaken waarneem: ik b u z , en alles waarin ik hem m

Gr. ht ik wel; want om zelf baas te zijn, daar zie je 'er niet uit.

. . . . . .

Fl. (*ter zijde*). Een mooi aambeeld! Daar zal ik mijn plannen wel op uitsmeden!

Gr. (*ter zijde*) Wat staat ie toch in zen zelven te mummelen!

Fl. Hm hm! zei je iets?

Gr. Wat blief je, man?

Fl. Maar zeg eens, — ik sta daar al te praktizeeren — ik geloof dat ik je ken.

Gr. Mij?

Fl. Ja; ben je 't, of ben je 't niet? Kom jij hier niet namens majoor Hartman, om den hond te halen? Jij brengt een briefje mee, en *f* 50 aan geld, hè?"

Zoo is het geheele tooneeltje naar Plautus bewerkt. Flowijn krijgt het briefje in handen. (3) Intusschen heeft jonker Flip bondgenooten opgedaan, nl. zijn vriend, jonker Pothof (Charinvs) en diens knecht Wezel (Simmia), »Driekus Wezel, gepensioneerd korporaal van het Oost-Indische leger, oud matroos

---

Ha. Tune es Ballio? *Ps.* Immo uero ego eius sum Subballio.
Ha. Quid istuc uerbist? *Ps.* Condus promus sum, procurator peni.

. . . . . .

vs. 611: *Ha.* Ita uidere: et non uidere dignus qui liber sies.

. . . . . .

vs. 614: *Ps* Nam haec mihi incus est: procudam ego hinc hodie multos dolos.
Ha Quid illic secum loquitur? *Ps.* Quid ais tu, adulescens? *Ha.* Quid est?
Ps. Esne tu an non es ab illo milite (e) Macedonia?
Seruos eius qui hinc a nobis est mercatus mulierem,
Qui argenti meo ero lenoni quindecim dederat minas,
Quinque debibet?"

en schoenmakerszoon". Pothof heeft 37 gulden bij zich; Flip en Flowijn leggen er eenige guldens bij, zoodat de som tot *f* 50 aangroeit, en nu zal Wezel op den hondenkoopman afgaan. Na een praatje tusschen de beide slimme knechts (4), wordt aan dat voornemen gevolg gegeven. Ketel vermoedt eerst, dat de ander door Flowijn is gezonden (dit tooneeltje is grootendeels vertaald), maar Flowijn smeekt Ketel om zijn hond toch niet aan den knecht van den majoor over te geven. (6) Dit geschiedt echter, en de beide knechts gaan met den hond naar de herberg, waar de beide jonkers op hen wachten.

3*de* *Bedrijf*. (1) Ketel wenscht baron Darmstadt geluk, dat hij de *f* 200 in zijn zak kan houden, die hij aan Flowijn heeft beloofd. Als Flowijn den hond van hem weet machtig te worden, geeft hij, Kees Ketel, *f* 200. (2) Grijp treedt op om den hond te halen en wordt erg voor den gek gehouden door den hondenkoopman, die meent, dat het een kerel is, door Flowijn in een soldatenpak gestoken om hem te bedriegen. Doch de waarheid komt uit en Kees Ketel moet niet alleen aan den majoor zijne 150 gulden terug betalen, maar ook nog 200 aan den baron. (3) Daar verschijnen de overwinnaars met den hond op eene groen gemaakte horde, voorafgegaan door eenige muziekanten. Darmstadt schenkt aan Ketel de 200 gulden, en het blijkt, dat de hond gestolen is en eigenlijk aan jonker Pothof behoort.

Het is niet te betreuren, dat in *Jager en Patrijshond* geene vrouwenrollen voorkomen. Phoenicivm is toch in de *Psevdvlvs* de eenige, en dan nog zwijgende, vrouwenrol. En hare metamorphose in Hektor maakt de verwikkeling in onzen tijd heel wat waarschijnlijker.

Als Nederlandsche vertaling van eene latere bewerking van de *Pserdvlvs* moet genoemd worden: *De verstoorde serenade* [1]) (1708) naar Regnard's *La sérénade* (1695). Holberg heeft het

1) *Kluchtspel.* (Vignet: *Constantia et Labore*). *Te Amsterdam, By de Erfgen: van J. Lescailje*, enz., 1708, *Met Privilegie.*

Latijnsche blijspel nagevol l in *Duerwn Menschen-Skrāk.* Wij bezitten hiervan eene aling, als *Dirk Menschenschrik* [1]) onder zijne werken omen, maar ook eene bewerking op rijm. Zij werd in 1761 door H. van Elvervelt uitgegeven onder den titel: *De gen officier* [2]). Het is grappig om Elvervelt in de voor hooren beweeren, dat hij in Holberg's blijspel zooveel oeten veranderen, om het, »ten opzichte der schikking, ens en onwaarschynlykheden, daar in voorkomende, l te maaken voor ons Nederduitsch Tooneel, dat zo onmaatigheden en onwaarschynlykheden wil dulden".

IX. Trinvmmvs.

Van Halmael bewerkte naar deze comedie zijn blijspel *De edelmoedige vrinden* [1]) (1711), dat den volgenden inhoud heeft.

1ste *Bedrijf.* (1) Jasje, de tafelschuimer, beklaagt zich:

»Dit gebouw is de wooning van een Cordiaal Borst geweest,
Maar nu is het die van een Gierigaard, en een Oud stinkend beest,
Die het voor een klein stuk geld myn broodgever half heeft ontstolen.
Deze Vrek was de zorg voor myn jongen Heer bevolen,
Zyn Vader, wanneer hy voor zyn geluk een reis bedogt,
Heeft hem tot een beschermer voor zyn huisgezin verzogt.
Wel, ik beken, hy heeft een vroom harder voor zyn schaapen verkoren.
Als hy weêrkomt, hoe zindelyk zal hy zyn lamren vinden geschooren".

(2) Robbert (Stasimvs), de knecht van den jongen Lodewyk (Lesbonicvs), is er niet veel beter aan toe dan de tafelschui-

---

1) *Blyspel. In een Bedrijf* in dl. IV der Blyspelen, 1767, blz. 160.

2) *Blyspel. Door H. van Elvervelt. Te Amsteldam, By Isaak Duim*, enz., 1761. *Met Privilegie.*

3) *Gevolgt na de Trinummus van Plautus. Blyspel* (Vignet: *Purgat et Ornat*). *t'Amsteldam, By Hendrik van de Gaete*, enz., 1711.

mer. Zijn meester heeft alles doorgebracht, en, terwijl de meeste zijner vroegere vrienden hem nauwelijks meer aanzien, heeft hij moeite om aan den kost te komen. (4) Vol verontwaardiging verwijt Jas den ouden Laurens (Callicles), dat hij het huis van zijne pupillen voor eene schandelijk kleine som heeft gekocht. (5) Maar Laurens zelf weet, welk geheim daarachter steekt, en is zich geen kwaad bewust. (6) Hij kan het trouwens beter met zijn geweten vinden dan met zijne vrouw, eene helleveeg, die altijd aan het schoonmaken is:

»Een goed man moet zig met het vrouwen werk niet moeyen.
Van dit schoon maken is my al zo dikmaal gevraagt,
Dat my dit gedurig talmen niet meer behaagt,
En al zouden wy in drie maanden niet klaar raaken,
Zo wil ik na myn zin schoon laaten maaken".

(8) Evenals Laurens is ook zijn vriend Anzelmus (Megaronides) met eene lastige vrouw geplaagd. Beiden spreken over hun huwelijksgeluk en dan komt Anzelmus met zijne boodschap voor den dag. Er loopen allerlei praatjes over Laurens, dat hij Rudolphus (Charmides) zou hebben benadeeld, en was deze zijn vriend niet [1])?

Laurens. Gewis, myn boezem vriend van lichaam en van geest.
En op dat u daar af het minst niet blyft verholen,
Heeft hy zyn huis en hof, en kindren my bevolen,
Zyn Dogter heeft hy my gelaaten tot een pand,
Om in zyn afzyn haar te zyn een regterhand.
De zoon heb ik genoeg zyn pligten voorgeschreeven,

1) Aangehaald naar Fleckeisen, I, 1869.
vs. 106 *Megaronides.* »Fuitne hic tibi amicus Charmides? *Callicles.* Est et fuit.
Id ita esse ut credas, rem tibi auctorem dabo.
Nam postquam hic eius rem confregit filius
Videtque ipse ad pauperiem protractum esse se
Suamque filiam esse adultam uirginem,
Semul eius matrem suamque uxorem mortuam:
Quoniam hinc iturust ipsus in Seleuciam,
Mihi commendauit uirginem gnatam suam

Maar die schept meer vermaak in een ontugtig leeven.
Was ik zyn vrind niet, hy had my dit niet betrouwt".

En toch hebt gij, gedurende de afwezigheid van Rudolphus, van zijn zoon het huis voor een geringen prijs gekocht, zegt Anzelmus. Nu komt door dit geld de jonge man nog veel meer op het slechte pad. Het is schande. Thans vertelt Laurens zijn geheim. Rudolphus heeft hem, toen hij op reis ging, meegedeeld, dat in het huis een schat was begraven, en heeft hem opgedragen om, als de zoon het huis mocht willen verkoopen, het zelf te koopen. De jonge losbol had geld noodig en wilde het huis van de hand doen; Laurens kocht het. Hoe minder geld hij er voor gaf, hoe beter; des te minder kon Lodewyk op maken. Zoodra Rudolphus terugkeert, zal Laurens hem het huis weer overdoen voor dezelfde som, waarvoor hij het thans heeft gekocht. (9) Anzelmus is getroffen door dit verhaal; hij bewondert Laurens, die, terwijl hij goed handelt, zich de verachting der menschen getroost, en vaart hevig tegen praatjes uit. (10) Lodewyk en zijn knecht treden op. De 9000 gulden, voor het huis ontvangen, zijn bijna al weer verdwenen en het ziet er voor den lichtmis niet best uit.

2*de* *Bedrijf.* (1) De oude heer Zimon (Philto) heeft een gesprek met zijn zoon Fredrik (Lysiteles) [1]):

Frederik. »Een zeeker jongeling
Van goeden huize, die 't niet te voorspoedig ging,
Wenste ik verbeetring (door myn welstand) in de zyne.
Zimon. Van 't uwe? *Fr.* Neen van 't uw: want 't uwe is dog het myne.
En 't myne is weêr het uw. *Zi.* Wat heeft hy dan gebrek.

Et rem suam omnem et illum corrumptum filium.
Haec, si mi inimicus esset, credo haut crederet."

1) vs. 326: *Ly.* Adulescenti hinc genere summo, amico atque aequali meo,
Minus qui caute et cogitate suam rem tractauit, pater,
Bene uolo illi facere ego, nisi tu nouis. *Ph.* Nempe de tuo?
Ly. De meo: nam quod tuumst meumst, omne autem meum tuumst.

Fr. Te veel. *Zi.* Heeft hy geen goet gehad? *Fr.* 't Gesprek
Zeid zo. *Zi.* Hoe wierd hy arm? laat ons de reeden hooren.
Heeft hy zyn goed in 't land, of wel ter Zee verlooren?
Fr. Zyn miltheid is wel meest daar oorzaak van geweest.
Hy was te gastvry, en beminlyk om zyn geest".

Zimon is niet terstond overtuigd, maar Fredrik openbaar nu de reden zijner hulpvaardigheid [1]):

»Ten minste staâ my toe, om iets van hem t'ontfangen.
Zi. Van hem ontfangen, daar g' een gift voor hem begeerd!
Fr. Van hem, indien zyn gonst my met die schat vereerd.
Zi. Gy revelt. welke schat staat u van hem te wagten?
Fr. Het eenig voorwerp, en het wit van myn gedagten.
Zi. 't Is dwaasheid, spreek my klaar. *Fr.* Terwyl gy 't zo gebied,
Kent gy zyn vroom geslagt, kent gy zyn Vader niet?
Zi. Zeer wel, een wakker man, van onbesprooke zeeden.
Fr. Dees heeft een Dogter, die zo vol bekoorlykheeden,
De braafste man verdiend, die ooit na 't huwlyk dong.
Wat dunkt u, dat ik deeze uit broeders hand ontfong?
Zim. Hoe, zonder huwlyks goed, een kale Meid te trouwen.
Fr. Ja, zonder huwlyks goed, een paerel van de vrouwen".

De oude heer laat zich eindelijk overreden om het meisje aan

Pâ. Quid is? egestne? *Le.* Egst. *Pâ.* Habuitne rem? *Le.* Habuit.
Pâ. Qui eam perdidit?
Pupliciene adfinis fuit an maritumis negotiis?
Mercaturamne an venalis habuit, ubi rem perdidit?
Le. Nihil istorum. *Pâ.* Quid igitur? *Le.* Per comitatem edepol, pater:
Praeterea aliquantum animi causa in deliciis disperdidit."

1) vs. 870: *Le.* »Tu modo ne me prohibeas accipere, siquid det mihi.
Pâ. An eo egestatem ei tolerabis, siquid ab illo acceperis?
Le. Eo, pater. *Pâ.* Pol ego istam nolo me rationem edocuas. *Le.* Licet.
Scin tu illum quo genere gnatus sit? *Pâ.* Scio, adprime probo.
Le. Soror illist adulta virgo grandis: eam cupio, pater,
Ducere uxorem sine dote. *Pâ.* Sine dote (autem) uxorem? *Le.* Ita,
Tua re salua."

haren broeder ten ht vragen voor zijn zoon. (3) Lodewyk heeft berouw over : manier van leven; men heeft hem in een koffiehuis beleedi ; hij werd woedend, maar begreep, dat hij ongelijk had, (ı verwijt nu aan zijn knecht, dat deze hem tot verkeerde d en heeft gebracht. Daar treedt Zimon op hem toe en draagt : ı verzoek voor, maar Lodewyk meent, dat de ander hem voor len gek houdt [1]):

»Gaa, zoek uw Soon aan zyns gelyke te verpanden".

Hij weigert, want hij kan aan zijne zuster geene huwelijksgift meegeven. Zimon dringt aan, en nu herinnert Lodewyk zich, dat hij nog een stuk grond bezit. Het is het eenige, dat hij van zijn vermogen heeft overgehouden, en hij wil dit schenken. Robbert komt hier tegen op [2]):

»Wat rept gy van dien Hof, die wy niet konnen derven?
Wy moeten ommers, was die weg, van honger sterven".

Als Lodewyk niet naar zijn raad luisteren wil, vertelt Robbert aan Zimon, dat op dien akker geene dieren kunnen leven, dat hij onvruchtbaar is, dat er eene hooge belasting op ligt, enz. (vgl. Plautus, vs. 523, sqq.). Natuurlijk ziet Zimon van het aanvaarden van dit geschenk af, maar gaat vroolijk naar huis, nu hij de toestemming van Lodewyk heeft gekregen. En deze klopt bij Laurens aan, om over het huwelijk van zijne zuster te spreken. (6) Hij verzoekt Laurens, om den akker over te nemen en de waarde er van in geld aan zijne zuster ter hand te stellen. Laurens ziet hierin een bewijs van beterschap en zegt, dat hij zelf nog eene huwelijksgift voor het meisje heeft. (7) Daar verschijnt de kijvende en schoonmakende Cornelia, die den jongen man terstond het huis uitdrijft. (9) Hij

---

1) vs. 452: „Cum uostris nostra non est aequa factio.
Adfinitatem uobis aliam quaerite."

2) vs. 512: *Stasimus.* „Nostramne, ere, uis nutricem, quae nos educat,
Abalienare a nobis? caue sis feceris:
Quid edemus nosmet postea."

ontmoet Fredrik, die, evenals zijn vader, weigert den akker van Lodewyk aan te nemen, en de jongelieden worden groote vrienden.

Derde Bedrijf. (5) Laurens en Anzelmus spreken er over, hoe de dochter van Rudolphus zal worden uitgehuwelijkt. Laurens is van plan haar een gedeelte van den verborgen schat als huwelijksgift te geven. Nu is er echter eene moeilijkheid.

Laur. »Nu weet ik nauwlyks hoe men zig daar in dragen moet.
Zal ik het de Dogter als van haar eigen geeven,
Of als van het myne? . . . . . .
. . . . . .

Anz. Ik zou liever uitstrooyen, dat de Vader van de bruid
U eenig geld geremiteerd had, dat beeter luid;
Om, of de dogter met uw zin in 't huwlyk kwam te treeden,
Dat gy haar dan met een eerlyke Bruidschat uit zou besteeden".

Anders zou dit geval maar weder aanleiding tot nieuwe praatjes geven. (8) Daar treedt Rudolphus, de vader van Lodewyk, op; hij is van zijne tweejarige reis teruggekeerd en (9) beluistert Robbert, die er hardop over peinst, dat voor zijn jongen meester en voor hem Oost-Indië nu spoedig het voorland zal zijn. Hij schrikt, als hij Rudolphus herkent, en vertelt hem dan, dat zijne dochter de bruid is en dat zijn zoon:

»Uw zoon is het hair uitgevallen, en dat kaalt zoo wat".

(11) Rudolphus belt aan bij het huis, dat vroeger het zijne was, en vraagt naar zijne dochter, maar de meid, die hem niet kent, laat hem staan. (13) Het wordt niet beter voor hem, wanneer de razende Cornelia verschijnt; als hij van *zijn* huis spreekt, wordt hij door haar uitgescholden. (16) Eindelijk komen Laurens, Anzelmus, Zimon en Fredrik; Laurens ontdekt aan hen het geheim, waardoor hij in zijn goeden naam benadeeld is, en dat zijn gedrag volkomen opheldert. Fredrik krijgt

zijn meisje en een bruidschat van Rudolphus, en (21) aan Lodewyk wordt door zijn vader vergiffenis geschonken.

In dit blijspel heeft van Halmael zich, evenals in zijne overige stukken, die hij aan Plautus ontleende, niet zeer nauw aan het origineel gehouden. Hij heeft tooneeltjes weggelaten en ingevoegd en slechts op enkele plaatsen den Latijnschen tekst vertaald.

Van Lessing's *Der Schatz* (1755), eene bewerking van *Trinvmmvs*, bestaan twee Nederlandsche vertalingen, die van de jaren 1786 [1]) en 1867 [2]) dagteekenen.

X. Trvcvlentvs.

Ook naar dit blijspel heeft Van Halmael een stuk bewerkt, nl. *De Listige Juffer Betrapt* [3]) (1713).

1*ste* *Bedrijf*. (1) Jaap, een boer, is in de stad komen wonen, maar het bevalt hem volstrekt niet. Zelfs zijne dienstmeid Tryn brutaliseert hem, en (2) zijn zoon Kees (Strabaw) komt op het verkeerde pad. (3) Welke gevaren de jonge boer loopt, blijkt uit een gesprek tusschen Isabel (Phronesivm) en Agniet (Astaphivm), hare meid. Hoe velen heeft de listige Isabel reeds geplukt! Thans moet de boerenkinkel, die naast haar woont, er aan gelooven. Maar, daar het nuttig is om meer pezen op zijn boog te hebben, heeft Isabel aan een anderen minnaar, den officier Alexander, geschreven, dat zij zwanger bij hem is. Agniet moet nu hier of daar een pas geboren kind zien te leenen, dan zal men den krijgsman eens aardig beetnemen. Want, zegt Isabel:

---

1) *De Schat, Tooneelspel. Gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heere G. E. Lessing. Te Amsterdam, By T. van Harrevelt.* 1786.

2) *De Schat, Blijspel in één bedrijf, naar het Hoogduitsch van G. E. Lessing* (in *Verscheidenheid. Bundel dramatische werken, in Proza en Poëzij. Amsterdam, L. F. J. Hassels.* 1867, I, blz. 71).

3) *Blyspel Gevolgt na Truculentus uit den vermaarden Poëet Plautus.* (Vignet: *Purgat et Ornat*). *Te Amsterdam, Gedrukt voor den Autheur, en zijn te bekomen by Hendrik van de Gaete*, enz., 1713.

»dan zal ik voor een uur of twee kraamvrouw weezen. Ondertusschen zal hy opdokken meer als je meend".

(5) Bouwe (Stratvlax), de knecht van Kees, tracht zijn jongen meester af te houden van een losbandig leven. Hij prijst hun vroeger leven in het dorp, maar Kees wordt boos en geeft hem zijn afscheid. (7) Zoo komt Kees bij zijn ouden meester, Jaap, terug en vertelt hem, wat er is voorgevallen. De oude boer wil met zijn zoon en knecht naar het land terugkeeren. (8) Bouwe juicht dat plan toe:

»De Vader, schoon het een boer is, heeft verstand.
Hy ziet zyn abuis, en het verschil tusschen Stad en Land.
Veele verslyten de boeren voor onnoos'le en domme krengen,
Maar die een boer wil bedriegen, moet 'er een meê brengen".

(9) Nu treedt Karel (Diniarchvs), een derde minnaar van Isabel, op gevolgd door zijn knecht Robbert (Cvamvs). Beiden zijn juist van Rotterdam gekomen, om aan Isabel een bezoek te brengen, en Robbert, die wijzer is dan zijn meester, waarschuwt dezen, om zich toch niet door Isabel te laten bedriegen. (10) Agniet is intusschen geslaagd en heeft een klein kind geleend; Karel, die haar daarover hoort praten, meent, dat Isabel bevallen is, doch (11) daar treedt zij zelve uit haar huis en deelt hem mede, dat er gesproken wordt over een kind van eene buurvrouw, dat juist is geboren. Karel verwijdert zich om geschenken voor Isabel te koopen.

2*de* *Bedrijf.* (3) Agniet tracht Bouwe voor zich te winnen, maar zij slaagt hierin volstrekt niet[1]):

Bo. Begin jy weêr, zal ik jou al deeze prullen van de kop rukken.
Verwonder u niet, al vallen 'er jou harssenen by.

1) Aangehaald naar de uitgave van Schoell in de Plautus-editie van Ritschl, 1881. vs. 286: *Stratvlax.* »Abire hinc ni properas grandi gradu,
Iam hercle ego istos fictos comptos crispos cincinnos taos
Vagosentatos usque ex cerebro exuellam. *Astaphium.* Quanam gratia?

Agn. Wel waarom dat? *Bo.* Om jou onbeschaamde zotterny.
Agn. Ik word 'er beschaamd of, om zulk onverstandig tieren.
Bo. Jy beschaamd! is dat waar? zo hakt my aan vieren.
Het wil noch lyken, of zy rood worden kost,
't Is in uw magt niet, gy zyt van die zwakheid verlost."

(5) Jaap krijgt twist met zijne meid Tryn en zegt haar de huur op. (6) Als hij is uitgegaan, komt zijn zoon Kees te huis, spoedig gevolgd door den slager Hans, die van Jaap twintig ossen heeft gekocht, welke hij nu komt betalen. De panlikker Smul woont dit tooneeltje bij; (10) hij belooft aan Agniet den jongen boer bij hare meesteres te brengen:

»'k Weet een haas voor jou, hy is zo vet, zo gelardeert.
Agn. Gy zult er een bout af hebben, word hy gefrikasseert".

(14) Smul weet Kees te bepraten om met hem mee te gaan, en de jonge boer steekt een gedeelte van het pas ontvangen geld bij zich en sluit de rest in zijn koffer. (18) De oude Jaap komt te huis; hij heeft zijn zoon overal gezocht, maar niet gevonden. (20) Ook Bouwe heeft gezocht en heeft den slager gesproken, die hem heeft verteld, dat hij juist het geld aan den jongen boer heeft overhandigd. (22) Jaap zoekt echter overal te vergeefs naar dat geld. (23) Thans treedt Robbert, de knecht van Karel, op met een zakje met geld, dat hij namens zijn meester aan Isabel als een geschenk moet ter hand stellen. De knecht is niet ingenomen met de klasse van vrouwen, tot welke Isabel behoort [1]):

»Zy slachten de zee, die niet in 't minste deel

Str. Quia ad foris nostras unguentis uncta's ausa accedere
Quiaque bucculas tam belle purporissatas habes.
Ast. Erubui mercator misera propter clamorem tuom.
Str. Itane? erubuisti? quasi uero corpori reliqueris
Tuo potestatem coloris ulli capiendi, mala."

1) vs. 568: *Coamvs.* „Meretricem ego item esse reor mare ut est:
Quod des deuorat nec datis unquam abundat;
Hoc saltem seruat."

Grooter, of hooger word, al zwelgt ze een gantsche vloot
door haar keel,
Alleen, dat zy verkrygt, kan zy noch bewaaren".

Hij is dan ook zoo vrij om eenige geldstukken uit het zakje te nemen en brengt het overschot aan Isabel. (26) De knecht van den officier Alexander (Stratophanes) bericht, dat zijn meester in de stad is gekomen, en (27) dadelijk wordt Agniet uitgezonden om het kind te halen. (29) Kees maakt kennis met Isabel en treedt haar huis binnen, terwijl (31) een oogenblik later zijn diefstal door zijn vader wordt ontdekt. (32) De oude Jaap en Bouwe, die te weten zijn gekomen, waar de jonge man zich bevindt, bellen aan bij Isabel, maar zij worden uitgescholden. Zij begeven zich nu naar den »Officier" en mengen de justitie in de zaak.

3*de* *Bedrijf*. Dit speelt in »een gemeubileerde kraamkamer". (1) Smul en Kees zijn in het huis van Isabel, de jonge boer met een zak geld onder den arm; de klaplooper zal hem eens wat van de wereld laten zien. (3) Maar Agniet sluit beiden, nadat zij een maaltijd hebben besteld, in een ander vertrek op, en (4) overlegt met hare meesteres, hoe zij den boer het best kunnen plukken. (5) Isabel gaat in bed liggen, om zoo aanstonds Alexander te bedriegen. Nadat Karel is verschenen, (8) treedt ook de krijgsman op; het is een echte Bramarbas, die allerlei heldenfeiten heeft verricht. Hij munt ver uit boven anderen:

»And're vechten met 'er bek, op den Dam, of in de kroeg,
En als zy maar babb'len, dat dunkt 'er genoeg.
Noch zyn 'er, die zulke kakelaars pryzen,
En houden die Snappers voor dapp'ren, en wyzen.
De zotten vertrouwen haar op het gehoor.
Eén ooggetuig geld meer, als tien van het oor [1]).
. . . . . .

1) vs. 490: »Pluris est oculatus testis unus quam auriti decem."

Ik verhaal niet, of ik deed, en zag het in 't veld.
Dit is wat anders, als dat me verteld".

Thans treedt hij nader en begroet Isabel, waarna Agniet hem het kind toont met de woorden [1]):

»Hy is een Soldaat, en een Krygsman van aart.
Hy zag pas het licht, of hy riep om een zwaard.
Al. Hy is de myne, 'k moet het gelooven".

Natuurlijk moet Alexander al zijn geld en zijne kostbaarheden aan Isabel afstaan. (9) Kees en Smul verschijnen in de kraamkamer, (10) gevolgd door muziekanten, en met dansen en muziek wordt het kandeelmaal gevierd. Onder het dansen heeft Smul den boer zijn zak met geld afgenomen en wil er mede verdwijnen, maar de deur is gesloten. (13) Robbert komt berichten, dat de politie voor de deur staat; dit verstoort de feestvreugde. (15) De »Officier" treedt binnen met eenige dienders en met Jaap en Bouwe. Niemand mag het huis verlaten, Kees en Smul worden gevangen genomen, Isabel wordt van het bed gesleurd, de geschenken van Alexander in beslag genomen en de gevangenen weggevoerd. (16) Alexander, die eerst nog wat praats had, houdt zich nu heel kalm en wordt om zijne vrees uitgelachen. Tot troost wordt hem echter meegedeeld, dat het kind, waarvan hij een oogenblik te voren de vader heette, geleend was.

Deze bewerking van de *Trvcvlentvs* is zeer vrij. Slechts hier en daar zijn een paar regels uit het Latijn vertaald, en de ontknooping van het blijspel is geheel anders. Bij Plautus toch komt Phronesivm er goed af en kan aan het slot van het stuk de woorden spreken (vs. 967):

„Veneris causa plaudite: eius haec in tutelast fabula".

Toen Van Halmael in 1713 zijne bewerking van de *Cvrcvlio*

1) vs. 506: *Ast.* „Quine ubi natust ma- ma- machaeram et clupeum poscebat sibi? *Stratophanes.* Meus est: scio iam de argumentis."

het licht deed zien, schreef hij in de voorrede: »Dit ons 29ste Tooneelspel, onder het opschrift van *de Onberaden Minnaar gelukkig door 't geval*, is het Laatste dat wy U. E. uit den Bloemhof van Plautus op een duitsche Tafel zullen opdissen. Was onze Eeuw Lettergierieger geweest, wy zouden het overschot van alle zyne Tooneel en Zeeden-spellen licht (en met weinig moeite) in onze Taal verplant hebben. Het restant zullen wy kloeker geesten overlaaten. Dien Latyn (hoe weinig zich tot noch zyner bekommerd hebben) is de geleerdste arbeiders wel waardig".

Dit laatste behoefde niet door Van Halmael verzekerd te worden. Maar waarom hebben dan hij en anderen, die zich tot het vertalen en bewerken der Plautinische comedies zetten, zich niet veel nauwer aan het origineel aangesloten? Vele dier bewerkingen zijn niet best geslaagd. En dit wekt geene verwondering. Niet ieder mensch kan naar Corinthe gaan en niet ieder dichter een Latijnsch blijspel van ingewikkelde intrigue, vol geest, en waarin eigenaardige toestanden worden geschetst, een Nederlandsch kleed aantrekken, dat goed past en goed staat. Daarvoor moet men een Molière, Holberg of Hooft zijn. Van vele der bewerkingen in onze taal naar Plautus zou men de woorden van Huygens over de vertalingen der Latijnsche verzen van Barlacus kunnen bezigen: »maar die 't zedert sijn kinderen in 't Nederlandsch kleed hebben willen steken, zijn de rechte snijders niet geweest". Zonder twijfel zijn er verzachtende omstandigheden te pleiten. Het is moeilijk, zoo niet ondoenlijk, eene Romeinsche »meretrix" in eene Amsterdamsche »snol" te metamorphoseeren. De slaaf wordt knecht, maar de slavin? Op deze klip moeten de navolgingen van de *Corcvlio*, *Casina*, *Miles* en *Pseudolus* stranden. Waar die figuur gemist wordt, of niet op den voorgrond treedt, zooals in de *Aulularia*, *Mostellaria*, *Menaechmi* en *Trinummus*, vermeerdert de kans van slagen. Verder heeft het verlangen, om op eigen wieken te drijven, ons menig aardig tooneeltje doen missen, en de zucht om te localiseeren dikwijls veel doen inlasschen, dat best gemist had kunnen worden.

Zonder twijfel zullen er in onze letterkunde nog tal van navolgingen van Plautus zijn, die boven niet werden besproken. Maar deze komen eerst langzamerhand voor den dag, want ook hier bemoeilijkt de eigenaardige wijze, waarop onze voorouders door geheel veranderde titels hunne plagiaten aan het oog der wereld poogden te onttrekken, een onderzoek ten zeerste. De blijspelen, waarvan de titel maar eenigszins het vermoeden kon opwekken, dat zij naar Plautus werden genomen, zijn door mij gelezen. Toch was het resultaat klein. Maar in elk geval zijn de bewerkingen van 10 van de 20 Plautinische blijspelen groot genoeg in getal om er het besluit uit te kunnen trekken, dat ook op het Nederlandsch tooneel de invloed van den Latijnschen dichter zich heeft doen gevoelen.

Groningen. J. A. WORP.

HUIG DE GROOT'S SONNET.

Sedert ik in 1883 in dit tijdschrift een artikel over het Sonnet plaatste, is de litteratuur over dat onderwerp weêr heel wat toegenomen.

Op twee bundeltjes vestig ik hier de aandacht van hen, wien de geschiedenis van dezen dichtvorm belangstelling inboezemt. Een keurig boekdeeltje verscheen te London bij Walter Scott in de serie: »The Canterbury Poets"; het is getiteld: Sonnets of this Century, Edited and arranged with a critical introduction on the Sonnet, by William Sharp". Eene prachtuitgave van dezen bundel heeft eene nog uitgebreider inleiding over de Geschiedenis van het Sonnet.

Het andere deeltje, bij denzelfden uitgever verschenen, draagt tot titel: »The Sonnets of Europe, a volume of transla-

tions, with Notes, by Samuel Waddington." Dit bundeltje geeft de geschiedenis van het Sonnet in voorbeelden. Het bevat, behalve nog enkele in de aanteekeningen verspreid, twee honderd twee-en-veertig Sonnetten uit verschillende tijdperken en landen, nam. uit het Italiaansch, Spaansch, Portugeesch, Fransch, Duitsch, Zweedsch, Poolsch, Nieuw-Grieksch en het Hollandsch. De verzamelaar heeft er verschillende zeer vloeiend en getrouw (voor zoo ver ik heb kunnen nagaan) vertaald; verreweg de meesten echter heeft hij uit vroeger en later tijd en uit de verspreide Engelsche dichtwerken bijeengebracht. Natuurlijk worden in zijne rijke verzameling toch nog vele Sonnetten vermist, die men gaarne zou zien opgenomen. Doch ook vele voorbeelden, die niet zoo algemeen bekend zijn worden hier aangetroffen. Het is jammer, dat de Verzamelaar tegenover de vertalingen niet doorloopend de oorspronkelijke geplaatst heeft.

Zal dit bundeltje velen welkom zijn, voor ons Nederlanders biedt het nog eene wezenlijke verrassing aan; ik vermoed althans dat er genoeg landgenooten zullen zijn, die geen kennis droegen van een hier opnieuw gedrukt Sonnet, dat de geheele verzameling voor ons van belang maakt. Ik bedoel een Sonnet van Hugo de Groot en dat nog wel in het Latijn! Tot heden heb ik in geen enkele letterkunde de weêrga gevonden van een Latijnsch Sonnet. Ook Waddington noemt het unique en deelt het in zijne verzameling als Curiositeit mede. Dit sonnet is bij wijze van lofdicht geplaatst voor Thomas Farnabie's uitgave van de Treurspelen van Seneca, 1624 te Leiden en te Londen verschenen. Thomas Farnabie werd in 1575 te Londen geboren en wordt door een zijner landgenooten de eerste taalgeleerde, redenaar, dichter en latinist" van zijn tijd genoemd. Hij leverde uitgaven van Juvenalis, Persius, Seneca, Ovidius, Terentius en Lucianus, waarop in den vijfden regel van het Sonnet gezinspeeld wordt. Hij was ook de dichter van het Latijnsche gedicht, voorkomende in den bundel In Memoriam, gewijd aan de nagedachtenis

van Edward King, in welken bundel Milton's welbekend treurdicht Lycidas voorkomt.

Ziehier het oorspronkelijke, gelijk het door Waddington als nauwkeurige copie wordt medegedeeld.

»Literatissimo, amicissimo, candidissimoque pectori, Thomas Farnabio, sonulum hendeca-syllabicum sacro".

Vitae Scena magistra singularis,
Scenae vita Tragaedus; in tragaedis
Lux primae Seneca est suprema sedis;
Quâ TV lux Senecae simul locaris.
Das Stellis supereminere claris,
Tanquam ardentibus undecunque tedis,
Et mendis Tragici medere foedis;
Nostris unde nepotibus canaris.
Lugdunum néq: te modò Batavis,
Londinumve suis legat Britannis,
Urbem Aeternus utram tenere mavis:
Cunctis quin legitor locis & annis;
Nec linguis hominum ferire pravis,
Et cedat tibi temporum tyrannis.

Hugo Hollandius.

Ziehier tevens de vertaling van Waddington; zij verdient evenzeer vermeld te worden na de mededeeling van het oorspronkelijke.

HUGO GROTIUS.

To Thomas Farnabie.

(On editing the Tragedies of Seneca).

Life 's mirror, and our teacher, is the Stage, —
And to the Stage life the Tragedian gives;
Throned 'mid tragedians Seneca still lives,
And thou, whose light here gleams upon his page:

Each star pre-eminent, each classic sage,
That shines supreme, from thee his light derives;
By thee restored the Tragic Muse revives,
Whence may thy praise be sung from age to age.

Nor Leyden nor let London claim, entailed
For their sole heritage, thy treasured store, —
Whiche'er thou chooseest as thy home to be, —
But read in every town for evermore,
By sland'rous tongues untouched, by none assailed,
May Time 's dread tyranny now yield to thee.

Nu wij Waddington's vertaling van Hugo de Groot's Latijnsch Sonnet hebben meegedeeld moeten wij nog op een ander sonnet uit dezelfde verzameling wijzen, waarvan de vertaling door Edmund Gosse, den welbekenden beoefenaar onzer letterkunde, geleverd is. Het is het schoone Sonnet door Hooft aan Hugo de Groot gericht, een klinkdicht dat in het oorspronkelijke zich bovendien door een bijzonderen vorm onderscheidt, daar slechts twee rijmen over het geheel verdeeld zijn. Het dagteekent van 1616.

AAN MIJN HEER HUIGH DE GROOTE.

Weldige ziel, die met uw scherp gezicht
Neemt wisse maet van dingen die genaken,
En al den sleur der overleden zaken
Begrepen houdt met ieders reén en wicht:

Vermogende uit te breén, in dierbaar dicht,
Wat raed oft recht ooit God oft menschen spraken:
Zulks Holland eegt, als Zeeman op een baken
In sterloos weêr, op uw verheven licht:

O, groote Zon, wat zal ik van U maken?
Een adem Gods, die uit den Hemel laken
Komt, in een hart wel keurig toegericht?

Oft een vernuft in top van 's Hemels daken
Verhelderd, om op Aard te komen blaken,
Daar 't land en liên met leer en leven sticht?

Dit Sonnet, vòor de Groot's P o e m a t a geplaatst, is door Edmund Gosse onder de »Sonnets of Enrope" eene plaats waardig gekeurd; hij geeft er de volgende vertaling van, die zoo wel niet geheel overeenkomstig den vorm van het oorspronkelijke toch eene keurige vertaling kan heeten. Wij brengen, wat het Hollandsch betreft, nog in herinnering dat »overleden" bij Hooft in den zin van „verleden", — »laken" in dien van »lekken" of dalen gebezigd wordt. De vertaling luidt aldus:

PIETER CORNELISZOON HOOFT

TO HUGO GROTIUS.

(*By Edmund Gosse*).

Great soul, that with the keenness of clear sight
Just measure takest of approaching things,
Yet by the wisdom that high memory brings
Dost hold full judgment of all past years' flight;

What God or man in counsel or of right
May speak, thou canst expound; from thee light springs;
Thou art the eye of Holland; when storm rings
In starless weather, thou dost lift thy light.

Sun of our sphere, how shall I liken you?
Art thou a blast that God from heaven out-blew
Come to our hearts, to find them well prepared?

Or, from the roofs of Paradise, a spirit,
Dowered with all skill that sons of light inherit,
Whose wit and power our Earth with heaven hath shared?

Behalve deze Sonnetten zijn nog in den bundel opgenomen een tweede van Hooft, getiteld »Friendship", èvenzeer door Edmund Gosse vertaald, en een van Jan van Broekhuizen ontleend aan Sir John Bowring's welbekend bundeltje over Holland en zijne letterkunde.

Breda, Sept. 1887. A. S. KOK.

PROGNOSTICA.

In een hs (980) te Gotha uit de 15e eeuw, dat verschillende zaken bevat, leest men op blz. 143 v. het volgende:

Januario eyn kynt geboren wert dat scal wesen van kolder naturen. In Februario eyn kynt geboren wert dat wert gerne eyn dēf. In Marcio eyn kint geboren wert dat scal wesen kone unde klok van synnen unde men schal id vortheren unde id schal to male unstedich sijn. In Aprili eyn kint geboren wert dat schal syn weldich unde kusch. In Junio eyn kint geboren wert dat schal sin unblide unde schal nicht weten unde schal nycht achten wat it deyt. In Julio eyn kint geboren dat schal syn gerich unde tornech. In Augusto eyn geboren wert dat schal wesen kusch unde getruwe unde weldich. In Septembre eyn kynt geboren wert dat wert van guden sinne unde sedich unde rechte richtende. In Octobris eyn kint geboren wert dat is van bozer nature unde schal quade wort spreken tegen gode. In Novembre eyn kint geboren wert dat schal werden eyn klok schutte, klok unde getruwe unde eyn meyster van arstedye. In Decembre eyn kynt geboren wert, dat wert eyn recht richter unde geweldich unde kusch.

April 1888. I. H. G.

GRANJE. (*Warenar* 1029).

Prof. De Vries heeft op bl. 277 vlgg. Taal- en Letterb. II overtuigend aangetoond, hoe uit drie vreemde woorden *garandia*, *creantum* en *gratum* door wederkeerigen invloed de beteekenis van het vroeger misverstane *granje* ontstaan is. Tot dusver kent men *drie* plaatsen, waar het voorkomt, en wel in verband met *zoeken*, *geven* of *krijgen*. In de volkstaal, zegt de Jager, Arch. IV, 489, hoort men *zijn grant halen*. Dit *grant* is *grantum*, *crantum*, *creantum* van het Lat. *credentia*. Onlangs trof ik dat woord *grant*, gespeld met *d grand*, aan op bl. 303, 1e deel van den *Vermakelyken Avanturier* (Amst. 1695). Een schoenlapper vertelt, dat hij voor eene meid (Tryntje Pypen) de schoenen gelapt had en goedgevonden, dat haar aanstaande (Bram) voor haar zou betalen, op voorwaarde dat »hy my twee blanken aan gereed geld geven sou, en dat ik na d'overige ses stuivers en een half (want agt stuivers was de som, voor twee halve solen, en twee achterlapjes) drie maanden wagten zou. Nouw, Sinjeur, daar was ik wel meê te vreên; want Bram ken 't wel doen, als je weet, en daar by heeft syn Beste-vaar nog drie pot-huisen in dese stad; so dat ik, so te rekenen, verstaeje wel? myn GRAND wel van hem sou gekregen hebben, indien »Tryntje Pypers sulke bruiery niet had begost", enz. Blijkbaar beteekent *grand* hier »hetgeen mij toekomt", »hetgeen ik gecrediteerd had".

Utrecht. P. H. VAN MOERKERKEN.

HET BRUSSELSCHE HANDSCHRIFT
VAN
HEIN VAN AKEN'S LIMBORCH.

Gelijk ik in de Januari-zitting (van 1888) der Koninklijke Academie heb medegedeeld, ben ik in staat geweest het Brusselsche handschrift van den Limborch op nieuw te onderzoeken. Door het bestuur der Bourgondische bibliotheek is met de meeste heuschheid mijn, door bemiddeling van het Ministerie van Buitenl. Zaken gedaan, verzoek toegestaan, om het hs. te leen te mogen ontvangen: dat een hernieuwd onderzoek, ook na het gebruik, door Van den Bergh er van gemaakt, niet onnoodig was, zal uit de volgende bladzijden blijken. Wel was het niet te verwachten, wanneer men den tijd der uitgave in aanmerking neemt [1]), dat het handschrift op streng wetenschappelijke wijze aan de uitgave van den Limborch zou zijn dienstbaar gemaakt — ook was en bleef de uitgever in de taalwetenschap een dilettant, van wien men geen wetenschappelijke methode kon verwachten —, doch de noodige zekerheid, om in dezen een oordeel uit te spreken, ontbrak ons tot heden. Thans is die onzekerheid weggenomen, en kunnen de volgende bladzijden, behalve voor het mededeelen van allerlei nieuwe lezingen, waardoor de Limborch op zeer vele plaatsen (tusschen de drie- en vierhonderd) kan worden verbeterd, ook dienen ter beoordeeling der uitgave van Van den Bergh, welke eerlang door eene nieuwe moge worden vervangen, hetzij van mijne hand, hetzij van

1) 1846, toen de middelnederlandsche taalwetenschap nog in hare windselen lag.

een mijner jongere vakgenooten. De tijd daarvoor is thans gekomen: het spreekt vanzelf, dat daarvoor ook eene hernieuwde collatie van hs. *A* zal noodig zijn, en dat de door mij uit *B* opgezamelde bouwstof voor den aanstaanden uitgever van den nieuwen tekst ter beschikking is.

Het Handschrift is door Van den Bergh in zijne uitgave, bl. xxxv vlgg. beschreven, en munt wat het uiterlijk betreft door niets uit; van zooveel te meer belang is het voor den inhoud; het is eigenlijk eene vertaling van den Limborch in een aan Nederland grenzend dialect, half hoogduitsch, half nederduitsch, dus in een middelduitsch dialect, niet ver van onze grenzen gesproken, — indien althans de middelnederlandsche tint niet is toe te schrijven aan den vertaler zelven, die zich zoo veel mogelijk heeft gehouden aan den oorspronkelijken tekst. Voor *buten* b. v. vindt men nu eens *buyssen*, dan weder *busen*, elders *buten*; voor *moedernaect* schrijft hij *modernacht*; hij schrijft nu eens *slapen*, dan weder *slafen* (*sloeffen*); nu eens *lieff getal*, dan weder *lieff getzal*; enz. Ik laat het onderzoek aangaande de plaats, waar het dialect van den vertaler te huis behoort, voorloopig rusten en wijs op enkele andere eigenaardigheden van dat dialect en van den vertaler. Sommige woorden, b. v. *beten*, *porren*, *stappans*, *vollike*, *haestelike*, *altenen*, *ginder*, *verwoet*, komen in zijn dialect, althans in zijne vertaling, niet voor, en worden geregeld of althans in den regel overgezet door *afstain*, *riden*, *gerade*, *gerenkliche* (d. i. *geringelike*), *snellich*, *allet*, *hinwart* (ook *gindartz*), *rasende* (*rosende*). Voor allerlei aan het fransch ontleende woorden, welke in zijn tongval niet voorkwamen en dus niet verstaan zouden zijn, gebruikt hij zuiver nederlandsche (misschien ook is deze eigenaardigheid aan een streven naar purisme toe te schrijven); voor *maiseniede* gebruikt de vertaler *gesende* (*gesinde*), voor *vernoy*: *ruwe* (*rouwe*); voor *arriveren*: *komen*; voor *peinsen*: *denken*; voor *creature*: *mensche*; voor *peinsteren*: *weiden*. Enkele woorden, die hij niet begreep, verknoeide hij in zijne vertaling, zoo b. v. *achterban*, *custen*, *civetein* (dat hij bijna overal door *burger* weer-

geeft), *verstoren* (in *B vertroosten*), *geninden* (in *B geminde*). Eigenaardige woorden, die in het middelnederlandsch elders bijna niet voorkomen, zijn *onden* (hd. *unten*) voor *onder*, *sich touwen* (hd. *sich zäuen*) en *sich ilen* voor *hem haesten*; *vorten* (hd. *fürchten*) voor *duchten*; *begenen* (hd. *begegnen*) voor *ontmoeten*; *geradeheit* voor *haesticheit*; *stuckelen* voor *stoken*; *eyn kijt* en *nijrgen kijt* (dat ook in den door Pfaff uitgegeven *Renout* herhaalde malen voorkomt, en mij nog niet helder is) voor *twint*; *norke* (ndl. *nurks*, *Noord en Zuid* 11, 359 vlgg.) voor *norts*; *helmaex* voor *hantaex*; *berispelen* voor *berispen*; *lispelen* naast *lispen*, enz.

De vertaler is geen man van groot talent geweest; dit blijkt vooral uit de moeite, die hij heeft gehad om de noodige rijmwoorden te vinden, wanneer de eigenaardigheden van zijn dialect de keus van andere woorden noodzakelijk maakten; op de wonderlijkste wijze springt hij om met het rijm en zeer vaak is het onder zijne hand geheel verdwenen; men vindt b. v. herhaalde malen, ja geregeld het rijm *verstonde : muyt* (mnl. *verstoet : moet*); II 65 *wilt : nyet*; 247 *beiden : perde*; 174 *stonde : woude*; 287 *voert* (mnl. *vrucht*) *: vlucht*; 842 *berichten : gebruken*; 1061 *kop : beloeke*; 1171 *cone : lewe*; 1351 *verstonde : guet*; enz. Doch in dezelfde mate als zijne verdiensten als vertaler kleiner worden, stijgt het belang der vertaling zelve, want nu het rijm is opgegeven in »the struggle for poetry", behoefde de vertaler geen enkelen regel te veranderen en was hij dus vrij van het aanbrengen van veranderingen, die hier en daar de hand van den oorspronkelijken dichter en den mnl. tekst onkenbaar zouden hebben gemaakt; en daaraan danken wij eene vertaling, die zóó betrouwbaar en letterlijk is, dat wij daaraan bijna de waarde van een handschrift kunnen toekennen. Wanneer wij d e z e vertaling b. v. vergelijken met die van den *Renout*, uitg. door Pfaff in de Werken van den »Litterarischen Verein te Stuttgart", n°. 174, blijkt eerst duidelijk de waarde der vertaling van den *Limborch*; de vertaler van den *Renout* heeft zich zooveel vrijheden en veranderingen veroorloofd, dat men den oorspronkelijken tekst er slechts gedeeltelijk in herkent, en

het eene onmogelijkheid is, er den mnl. tekst uit te reconstrueeren; had hij eene wijze van vertalen gevolgd, als met den Limborch is geschied, dan zou onze mnl. taal zich in de aanwinst van een dichtstuk of althans rijmwerk van meer dan 15000 verzen mogen verheugen. De oogst, voor het mnl. taaleigen uit den *Renout* verzameld, is nu hiermede niet te vergelijken, al is hij ook niet geheel onbelangrijk te noemen.

Welke is nu de verhouding van den tekst, waarnaar *B* is vertaald tot *A*, en is *B* wellicht eene vertaling van *A*? Het laatste is eene onmogelijkheid, daar *B* veel volledіger is dan *A*, waarin vooral in de laatste boeken zijn uitgelaten tallooze passages van grooteren en kleineren omvang, welke in den oorspronkelijken tekst moeten hebben gestaan. Daaruit volgt nog niet onmiddellijk, dat *B* ouder moet zijn: zooals men uit Van den Bergh's inleiding weet, is dit hs. van 1474 en dus ongetwijfeld jonger dan *A*. Doch het kan eene jongere bewerking zijn naar eene oudere en betere redactie, dan het Leidsche handschrift. Voor het beantwoorden der vraag naar de verhouding der hss. zijn vooral die gedeelten van den Limborch van gewicht, waar wij een derde hs. ter vergelijking kunnen bijbrengen, nl. de door Van den Bergh in zijne inleiding *C* en *D* genoemde fragmenten, waarvan het eerste door hem, hoewel onvolledig en onnauwkeurig, bij zijne uitgave is gebruikt, terwijl het tweede, dat langen tijd verloren geacht was, te Parijs is teruggevonden en uitgegeven door De Vries, in *Tijdschr.* 3, 52 vlgg. Ik heb die gedeelten onderling vergeleken, en bevonden, dat de overeenkomst tusschen *B* en *C* veel grooter is, dan die tusschen *B* en *A*, m. a. w. dat *BC* veel meer voorkomt dan *AB*, en dat *AC*, of overeenkomst tusschen *A* en *C* tegenover *B*, slechts dáár voorkomt, waar *B* zich eene willekeurige verandering heeft veroorloofd. Ook verscheidene der plaatsen *AB* tegenover *C* zijn veroorzaakt door willekeurige wijzigingen van *C*; hetzelfde kan gezegd worden van *BC* tegenover *A*, zoodat alle drie de handschriften ieder op zijne beurt zich aan hetzelfde kwaad heeft schuldig ge-

maakt. Het oorspronkelijk van *B* kan evenzoo gedaan hebben, en hoe meer ruimte men voor deze mogelijkheid moet openlaten, des te moeilijker wordt de te beantwoorden vraag. Doch dit staat vast, in weerwil der willekeurige veranderingen, waaraan ook *C* zich heeft schuldig gemaakt, is de verwantschap van *B* en *C* onmiskenbaar. Zoo is het ook gelegen met *B* en *D*, die tot eene en dezelfde handschriftenfamilie behooren; zoo is het ook met *B* en *E* (de Heidelbergsche bewerking), gelijk uit een opstel van een mijner leerlingen in dit tijdschrift blijken zal, zoodat *A* tegenover al de andere teksten alleen blijft staan, en eene afzonderlijke familie vertegenwoordigt, welke verder van het oorspronkelijke hs. afstaat, dan al de andere hss. Te recht heeft Franck in zijne beoordeeling van Verwijs' uitgave der Strophische Gedichten er over geklaagd, dat het veld der handschriftenstudie in ons land tot heden zoogoed als braak gelegen heeft: het is wenschelijk, dat ook dit veld der wetenschap bij ons te lande meer worde bearbeid, en dat de hier vooropgestelde beweringen later door een opzettelijk onderzoek nader worden bewezen en toegelicht.

Ik ga thans over tot het mededeelen der uitkomsten van de vergelijking van *B* met den door Van den Bergh uitgegeven tekst van het Leidsche hs.

Ten einde zoo volledig mogelijk te zijn, zal ik ook de vroegere door De Vries, Te Winkel, Cosijn en mij zelven op den *Limburch* uitgeoefende critiek ter sprake brengen, eene kleine inlichting geven daar waar de vrees bestaat van, door het verkeerd opvatten van een woord, den zin niet goed te begrijpen, en geene gelegenheid laten voorbijgaan tot het vermeerderen onzer kennis van het middelnederlandsch, zoowel in nauwkeurigheid als in omvang.

I, 6, 8. Zie *T. en L(etterb.)* 4, 237 vlg.

I, 21. **Dat ic tenen goeden ende bringhe**

l. ict. *B* icht.

I, 41. **Sine coenheit, sine vromicheit...**
Maectene bekint over al

Ende daer soo liefghetal.

l. Ende *daertoe* soo liefghetal.

B dar tzu. Over liefgetal, zie *Tijdschr.* 8, 10.

42. Sine crachticheit. *l.* Sine erachticheit. Zie *T. en Lettb.* 1, 243.

60. *B*: Ein dat schoinste kint dat man in tlant,
Ende dat vroemste van synen tzijde
Dat man vant verre off wijde.

Men moet dus in vs. 60 in *A* niet *dat* uitwerpen, waartoe men licht geneigd zou zijn, maar den gebrekkigen zinsbouw (Dat man in tlant dat man vant) stellen op rekening van den dichter. Vgl. met deze beschouwing het *T. en Letterb.* 4, 238 door Te Winkel opgemerkte.

74. Alle doget was hem ane,

l. »*wies* hem ane"; gelijk V. d. B. met een vraagteeken in den tekst heeft opgenomen. *B* wuyss hon ain.

110. Die herten vloen na haren zede
Ten woude wert, soo si *meest* mochten.

B: so sy dat diepste mochten. De opvatting van *B* is niet juist. De bedoeling is »zoo snel als zij konden". Vgl. *Ferg.* 4842:

Hi spranc stappans op Pennevaren
Ende liet lopen *alremeest*
Ten castele wert int foreest.

114 *l.* Soo verre dat sine wisten waer
Deen den andren *hadde* verloren.

B . . . . dat man en wyst war
Der eyn den anderen hadde verloren.

vgl. *T. en Lettb.* 4, 241.

142. Men vulle aan, om het rijm te herstellen, *benomen*. Zie *Mnl. Wdb.* op benemen, en vgl. *T. en Lettb.* 4, 241.

160 *l.* Ende *aets* wats hem was bequame.

B: atz watz. Vgl. *T. en Lettb.* 4, 242.

215. Die man diese van verren sach,
Peinster.

l. peinsde. In *B* wordt dit woord gemist, doch de verbetering is, ook zonder een aan dit hs. ontleend bewijs, zoogoed als zeker.

223. Mi es meer miin armoede dan iet el,
Ende miin vernoy dan miin spel.

Volgens deze lezing zegt de koopman tot Margriete: »Meer dan iets anders word ik gedrukt door armoede; en mijne rampen zijn vrij wat grooter dan mijn genoegen, mijne vreugde." Dit is op zich zelf eene goede lezing, doch in *B* staat iets anders, nl.:

Mich is me mijn armoede dan yet el
En mijn verluys dan *ure* spel.

d. i. »Mijn verlies is zoo groot, dat uwe nabijheid, uw gezelschap mij daarvoor niet kan schadeloos stellen". Aan deze opvatting sluit zich dan geleidelijk het antwoord van Margriete aan in vs. 228 vlg.

260 *l.* Wel magic*t* segghen, te minen leide.

B mag icht.

261. Ic volgede *den andre* op miin paert;

l. den honden, zooals *B* heeft.

267 *l.* Swarre dan*t* te voren was.

B heeft: Swore dan *id* tzu voerentz was.

269 *l.* Dat was wonder; ic was *vervaert*.

B ich was *orveirt*, niet *onweirt*, gelijk V. d. B. las; zie de var. Te Winkel, in *T. en L.* 4, 242 vlg., wil lezen: »in was vervaert", doch er is geen afdoende reden om van de lezing van *B* af te wijken en de gedachte met het volgende te verbinden. Voorbeelden van ww., samengesteld met *or-*, gewoon mnl. *er-*, zie men *Taalk. Bijdr.* 1, 295.

286. Dat ic mi selven niet en meshandele,
Dat es wonder al te groot.

Hem meshandelen beteekent *de handen aan zich zelf slaan*, *zich toetakelen*, van angst of wanhoop. Misschien heeft het woord hier de tegenwoordige beteekenis van *de handen aan zich zelf slaan*, nl. die van *zich van kant maken.*

290. Inne dar te lande niet wederkeren,
Dies willic met u te lande gaen.

Den onzin in deze regels verbetere men door, in overeenstemming met de lezing van *B* (vijss den lande), het tweede *te lande* te veranderen in *uten lande.*

350. mettesen
Hebben si vernomen, dat stallicht waren,
Ende daer stoet bi ene bare,
Daer twee doode boven laghen.

B heeft »*schelcke*... de daer stonden by eynre baren". De lezing van *A* is zeer goed te verklaren: »zij zagen dat dat licht kwam van kaarsen, die bij eene lijkbaar stonden te branden". Doch de lezing van *B* is merkwaardig door het gebruik van *schalc*, mv. *schelcke*, in de bet. van *schraag.* Lübben »*schalk*, die kleine stütze worauf ein sparren oder balken ruhet", daarnaast *schalkhout* en *overschelken*, d. i. *uitbouwen*, *een uitbouw maken* (zu *schalk*, träger, hervorragender balkenkopf). Deze benaming is ontleend aan de oorspronkelijke bet. van *schalk*, nl. *knecht.* Op dezelfde wijze worden de woorden *knecht* en *knaap* op voorwerpen, die den eenen of anderen dienst verrichten, overgedragen in *laarzeknecht* en *kleederknaap*, kapstok; mhd. *der pfannen schalk*, treeft, drievoet; hd. *stiefelknecht*; *lichtknecht*, profijtertje, enz. Zie verder Grimm, *Wtb.* 5, 1396, *c* op knecht.

366. *Ic* hebben hongher herde groot,

l. »*wi* hebben". *B*: wir haven den honger.

367. Al eist dat wi siin tonrasten,
Altoos en moghen wi niet vasten:
Het heeft ons verwijst onse here,

d. i. »God zelf heeft ons, door ons hier eten te doen vinden, te kennen gegeven, dat wij niet altijd moeten vasten". In denzelfden zin spreken wij van *Gods vinger*, of *den vinger Gods*. *B* heeft:

Her haet uns *gewijst* unse here,

d. i. „Onze Heer heeft ons hierheen geleid of gebracht; *eig.* den weg gewezen". *Verwisen* in *A* heeft de bet. van ons *verwijzen* in de uitdr. »iemand naar een ander *verwijzen* of iemand naar het eene of andere boek *verwijzen*". Hetzelfde ongeveer beteekent *gewisen*, vs. 436, nl. *geleiden*.

380. Daer die *tafele* was doen maken,

l. die capelle, als in *B*.

I, 403. Die clercke soeken, die hem waren
Wten lande al ontfaren,

l. uten handen. *B* uyss honnen henden altzu moel untfaren. Vgl. *T. en L.* 4, 243.

423. Dat werkelijk in »Hadden wine van hemelrike" het enclitische *-ne God* beteekent (zie *T. en L.* 4, 183), blijkt duidelijk uit de lezing van *B* »hedden wir got van hymmelrich".

429. Dit sijn quadiên mordenaren.

Men kan aarzelen tusschen twee wijzen van verbetering van den foutieven regel, nl. »dit sijn quadien ende m." of »dit sijn quade mordenaren". Het laatste is in overeenstemming met de lezing van *B* »dit sijn quode mordeneiren". Vgl. I, 657: »het (goed) namen hem *quade mordenaren*".

436. Dat hise te lande ghewise,

l. »te lande waert". *B* tzu lande wart.

437. Doe ghingen si met groten geclage
Sanders dages toten daghe.

l. toten *sconen* dage. *B*: bijs tzen schonen dage. Over de uitdr. *scone dach*, d. i. *helder dag*, *klaarlichte dag*, *volle dag*, zie *Tijdschr.* 3, 115, en vgl. *Limb.* I, 833:

Des avons bleef in den scepe
Die verman, ...
Tote sanders dages ten *sconen* dage.

456. verden ons scaden ende scanden,

l. scade ende scande (: lande). *Ons* zal wel zijn de 3de nv. mv. van *wi*, niet geapocopeerde vorm van het bezitt. vnw. *Verden ons* bet. dan *ons vrijwaren* of *bewaren voor*, eig. *voor ons* of *in ons belang verre houden*. *B* heeft: »behueden vur schade ind schande".

463. (hi) sacher met comen riddren vele
Een cnape met groten spele.

l. ende cnapen. *B*: ende knapen. Zie *T. en L.* 4, 244.

469. die vrouwen quamen totem gevaren,

l. »die vrouwe quam". *B*: »die vrouwe quam al tzu hon gevaren".

475. *l.* met *B*: Van Limborch sertoghen *Otten* dochter.

483. Heeft hi u ghedaen eneghe *ere*,

l. onere. *B*: eynge unere. Zie *T. en L.* 4, 244.

502. »ligt met goede
Ende slaept ties wi thuus comen".
Die jonfrouwe hadt *daer* goet vernomen,
Ende sliep.

De derde regel is onbegrijpelijk: immers »si hadt daer goet vernomen" kan niet hetzelfde beteekenen als »zij had het daar goed". Men leze naar *B* (durch guet): »doer goet". De beteekenis is: »zij had het opgevat als in ernst of met een goed doel gesproken; zij had het voor goede munt opgenomen."

Voor voorbeelden van de uitdr. zie men *Mnl. Wdb.* op d o r e en op g o e t. Eene soortgelijke verbetering moet gemaakt worden I, 1180:

Twee ghewonnen *daer* ene verloren.

Men leze: »doer ene verloren". De bedoeling kan niet zijn »terwijl er slechts eene bij verliezen zou", want dan zou er moeten staan *verlore*. De zin is »twee personen (nl. gij en uwe aanstaande) zouden door het verlies (verderf) van eene (nl. van mijzelve) slechts winnen kunnen". Men vergelijke de uitdrukking met eene latijnsche constructie als: »duo quaestum facerent per unam perditam".

506. entie vrouwe dede
Den waghen sere henen varen,
Snelre vele dan enich raven.

B heeft: ind die vrouwe dede
Den wagenman hennen varen
Snelre vele dan eynge karen.

Voor *wagen* moet men met *B* lezen *wagenman*. Daarentegen moet men uit *A* in *B* invullen *sere*. De assonance, die in *A* voorkomt, kan men verwijderen, door voor *varen* te lezen *draven*. Zie *Mnl. Wdb.* op d r a v e n. Daar evenwel ook *B varen* heeft, wordt de zaak bedenkelijk, en zou men eer vermoeden, dat de fout in den volgenden regel zit. Doch wat is *karen* uit *B*? Misschien is het woord hetzelfde als mnl. *carijn* met toonverspringing en daarmede gepaard gaanden overgang van *-ijn* in *-en*, als *orden(e)* uit *ordine*, *metten* uit *mettine*. *Carijn* (*carine*) heeft wel gewoonlijk in 't mnl. de beteekenis van een collectief, nl. *bagagewagens*, *wagenburcht*, doch het komt ook voor als voorwerpsnaam, b. v. *Cron. v. Vlaend.* 2, 158: »Met eenen *carijne* ende sommier al overdekt met groenen lakenen". Maar vooreerst komt de vorm *caren* nergens voor, en ten tweede is er dan geene vergelijking. »Een wagen, die sneller loopt dan een (de snelste) kar" is geen taal. Voorloopig blijf ik dus bij *draven : raven*, doch dan mag men de lezing *wagenman* uit *B* niet overnemen.

517. Hadden gheweest. Te Winkel, *T. en L.* 4, 244, verbetert »hadde geweest". Doch ook *B* heeft *hadden*. Als ondw. moet men dus beschouwen Margriete en de koopman. Hiermede te vergelijken is I, 825, waar *A* heeft:

Dus *voer hi* soo verre henen,

en *B*: Sus *vueren sy* verre henen.

Ook de t. a. p. in vs. 529 vlgg. voorgeslagen veranderingen worden door *B* niet bevestigd. Men leest daar, in overeenstemming met *A*:

dat mijn here
Mijn vader wilt, begerric sere,
Mer anders sijns en dede ichz nyet.

532. Jonfrouwe, wine willen ooc anders niet
Beiden, dat sal marghen siin.

Deze regels bevatten het antwoord van de aan Margriete verschenen dame (die, onder den schijn van bekendheid met haar, haar allerlei beleefdheden bewijst en ten slotte blijkt eene duivelin te zijn) op een gezegde van Margriete, dat zij met den zoon dier dame in het huwelijk wil treden, als haar vader, dien zij den volgenden dag hoopt te zien, daarmede genoegen neemt. »Jonkvrouw", zegt daarop de door den duivel gezonden verschijning, »wij willen volkomen hetzelfde: laten wij wachten: morgen, als gij uwen vader ziet, zult gij eene beslissing nemen". Men ziet dus, dat de leesteekens van den uitgever den zin in de war hebben gebracht. Na *niet* plaatse men een komma-punt, en *beiden* vatte men op als 1en pers. mv. van den adhortatieven conjunctief. Sluit men zich, ten einde het rijm *niet : niet* te vermijden, bij de lezing van *B* aan, waarvoor iets te zeggen is (*T. en L.* 4, 245), dan is *beiden* natuurlijk inf., afhangende van *willen*.

Een soortgelijk voorbeeld der weglating van het pron. voor een 1en pers. mv. vindt men *Bloeml.* 3^2, 22, 216:

Swighen best: lopen wi draien!

Voor den 1en pers. conj. vgl. men *Rein.* I, 3177:

Ghedoe, hoe ic ghedoe!

en 1404: Ghenese, oft ic mach ghenesen!

Voor de weglating van het voorn. bij den 3den pers. praes. conj. vgl. men *Tekster.* 21. Voorbeelden van hetzelfde verschijnsel bij den 3den pers. conj. praeteriti vindt men *Vad. Mus.* 1, 384, 30:

Al waert dat sake dat si hoorden
Die dinc, die hem niet goet en dochten,
Ghebaerden, of sijs niet en rochten;

d. i. »zij moesten zich houden, of het hun niet schelen kon". *Kerk. Cl.* 312:

Sine willen niet sterven maertelaer,
Leefden doch alse confessoren!

d. i. »indien zij dan ten minste maar als confessoren leefden". *Limb.* VII, 588:

ware dat si saghen dat
Dat wi te sere waren verladen,
Soo quamen ons dan ten staden.

d. i. »dan moesten zij ons te hulp snellen".

569 vlg. De (geoorloofde) assonance *doe : soo* heeft ook *B.*

Jonffrouwe, sade der jonchere due,
Ich wolde dat uch stonde int hertze also.

571. Dat ghi mi begheret tenen man,
Die bliidste soudic wesen dan,

l. manne : danne. *B* tzu eynen manne : dan.

579. ene maget,
Die mi alsoo alse ghi behaget,

l. alsoo wel. *B* also wael.

585. Ghi siit scone, edel ende rike,
Ghi selt wel comen u ghelike.

l. comen an u ghelike, d. i. »gij zult wel een jongeling van

798. Men kan de ontkennende partikel *ne* invullen, hoewel het niet strikt noodig is: zij wordt meer weggelaten; doch als men haar invult, moet men dit niet doen op de wijze, voorgesteld door Te Winkel, *T. en L.* 4, 249, maar aldus lezen:

Ende hi die (*of* der) maghet niet en (*of* niene) vernam.

B heeft:

Ende hi der maget nyet en vernam.

825. Zie bij 517.

842. Scepper van der werelt wijt,
Ende (*d. i.* die) van ere maget waert geboren.
Dien bleef si alsi was te voren.

l. Die bleef si. *B*:

Die bleyff as sy was tzu voere.

Onze taal vereischt in een dergelijk geval: »Dat bleef zij".

858. Soo dat ict noch te bi sele al
Vertrecken.

l. te bispele sal vertrecken. Zie *T. en L.* 4, 249, en vgl. I, 2198 en var., en 2210.

878. dan stont elc ende viseerde
Wat sine here hebben moghe;
Nu saghen si die jonfrouwe, die hem doghe
Scoonre vele dan ene godinne.

Men leze *mochte : dochte*, voor *moghe : doghe*, dat onzin is, daar het laatste geen vorm van het hier vereischte *dunken* zijn kan. *B* heeft eene eenigszins andere lezing, doch de rijmwoorden *dochte : mochte* zijn er ook in te vinden.

924. Ende wt wat lande ende van wien
Si ware gheboren, datsi seide.

l. dat sijt hem seide. *B*: dat sy id hoem sede. Ook in vs. 923 moet eene kleine verandering gemaakt worden. Men vulle *en* en *maer* in, en leze daar:

Hare *en* soude *maer* al goet ghescien.

waar *B* heeft *ter eren*. Ook hier is de beteekenis der beide uitdrukkingen wezenlijk verschillend.

667. Men leze:

Hare dochte, *t*zilveren facelment
Ende *t*gulden al omtrent
En souden niet half die hertoghen
Van der werelt verleisten moghen.

Vgl. de varr. uit *B* en *C*, aan den voet der bladzijde vermeld.

677. Doe sach si ghinder een ghestuuf,
Van ghenen duvelen groot geruusch.

Het assoneerend rijm, hetwelk door *C* ter kwader ure werd verwijderd door *geruusch* te veranderen in *geruuf*, dat niet bestaan heeft (zie *Segh.* Gloss. op geruuf), is te recht door Te Winkel verbeterd door de verandering van *geruuf* in *gescuuf*. Zie *T. en L.* 4, 246. De lezing van *B*:

(Doe) Sach sy hynwart eyn groes *geschuff*,
Ende dat allet henen *stoeff*,

bevestigt deze verbetering.

718 *l.* Hi seide: *In weet*, ende binnen desen
Sien si weder ten lande waert,

in overeenstemming met *B*. Zie *T. en L.* 4, 247.

737. Gheseilt. *B* verseilt. Dit woord is juister, daar het de bet. heeft van *uit zijn koers gezeild* of *geraakt*. Zie V. Lennep, *Zeemanswdb.* 242. Ook in overdr. opvatting; b. v. Hoe komt gij hier *verzeild*? d. i. *hier, waar men u niet zou verwacht hebben.*

743 vlgg. in *B*:

Dat schijff quam mit den zeebaren
Ende mit den wende so sere gevaren,
Id seylde sere mit vollen wynde.
Die maget was hoem so gehinde
Ende dat lant, dat sy sie soegen (*sagen*).

In overeenstemming hiermede leze men vs. 746 vlg. aldus:

Die maghet was *hem* soo gehinde
Ende dlant, dat sise saghen.

798. Men kan de ontkennende partikel *ne* invullen, hoewel het niet strikt noodig is: zij wordt meer weggelaten; doch als men haar invult, moet men dit niet doen op de wijze, voorgesteld door Te Winkel, *T. en L.* 4, 249, maar aldus lezen:

Ende hi die (*of* der) maghet niet en (*of* niene) vernam.

B heeft:

Ende hi der maget nyet en vernam.

825. Zie bij 517.

842. Scepper van der werelt wijt,
Ende (*d. i.* die) van ere maget waert geboren.
Dien bleef si alsi was te voren.

l. Die bleef si. *B*:

Die bleyff as sy was tzu voere.

Onze taal vereischt in een dergelijk geval: »Dat bleef zij".

858. Soo dat ict noch te bi sele al
Vertrecken.

l. te bispele sal vertrecken. Zie *T. en L.* 4, 249, en vgl. I, 2198 en var., en 2210.

878. dan stont elc ende viseerde
Wat sine here hebben moghe;
Nu saghen si die jonfrouwe, die hem doghe
Scoonre vele dan ene godinne.

Men leze *mochte : dochte*, voor *moghe : doghe*, dat onzin is, daar het laatste geen vorm van het hier vereischte *dunken* zijn kan. *B* heeft eene eenigszins andere lezing, doch de rijmwoorden *dochte : mochte* zijn er ook in te vinden.

924. Ende wt wat lande ende van wien
Si ware gheboren, datsi seide.

l. dat sijt hem seide. *B*: dat sy id hoem sede. Ook in vs. 923 moet eene kleine verandering gemaakt worden. Men vulle *en* en *maer* in, en leze daar:

Hare *en* soude *maer* al goet ghescien.

B Want haer en sulde dan alle guyt geschien.

Deze versregel komt meer voor in het mnl.; zie b. v. *Flor.* 831, en *Mnl. Wdb.* op gescien.

1002. dat onder der sonnen
Soo wel gheraecter wijf en ware.

Men leze: »Soo wel gheraect". *B* So wael geracht wijff en were.

1041. Versmelt. *l.* versmalt, d. i. *verkropte.* Zie V, 1757, en *Kon. Acad.* (*Afd. Lett.*) 1887, bl. 331 vlg.

1052. Dies mochte te bat hars willen gescien
Die ridders, die bi den mageden saten.

Men leze: Dies mochten te bat horen wille sien
Die ridders.

(*of* »haer wille gescien den ridders"). *B* heeft: »Dat mocht bat hoers willen sien". *Dat* en *dies* hebben hier de bet. van *zoodat.* Zie voorbeelden in *Mnl. Wdb.* Het eenige wat door deze verandering niet geheel wordt opgehelderd, is het feit, dat *A* en *B* beide den gen. *haers willen* hebben.

1061. Lieden *l.* liden. — 1066. Sweech *l.* sweech hi. Zie *T. en L.* 4, 249 vlg. Deze verbetering wordt bevestigd door *B*, waar men leest:

Sus sweich *he* eyne kurte ure.

Voor den eersten regel (1061) leest men in *B*:

Doch dacht he: »ich en laytz *huden* alsus".

De vraag is, of men niet, in overeenstemming hiermede, in *A* lezen moet: »in laets *heden* (*hieden*, *huden*?) dus".

1071. Es u herte dus hoghe verseinst,
Dat ghi hebt gheleit vaste?
Dat mi lief si, god geve u raste.

Men leze: Dat ghijt hebt geleit vaste?
Dats mi lief. God gheves u raste.

B »Dat irt gelait hait vaste; datz mich lieff. Got geves uch raste".

1110. Seidic hare, *l.* seidict hare. *B* secht icht hoer. — 1113. Dore die minnen. *l.* minne. *B* menne. — 1115. Hebbic, *l.* hebbict. Hoewel men in 't mnl. zoowel *hebben* als *het hebben* gebruikt vindt in de intr. opvatting, welke gelijk staat met ons *het hebben*, zoo zal hier toch wel gestaan hebben *hebbict*, in overeenstemming met *B*: »hain icht". — 1121. De beteekenis der woorden *tuwen besten*, welke men licht geneigd zou zijn te veranderen in *te minen besten*, doch te onrechte, blijkt duidelijk uit de lezing van *B*: »na uren besten", d. i. *zoo goed gij kunt*. — 1130. So quaemt, *l.* so quamic. *B* so queme ich tzen anderen mael. — 1141 vlgg. Hier heeft de vertaler eene fout gemaakt, welke het niet zonder belang is op te merken. Hij vergiste zich door het tweemalen voorkomen van *jonfrouwe* in 41 en 44, en schreef in 1141:

Jonffrouwe, sade de jonchere, *dort al ain staet* (uit 44);

zijne fout ontdekkende, ging hij aan het schrappen, doch nu schrapte hij te veel, zoodat alleen het eerste woord van den regel bleef staan. Om de hierdoor ontstaande leemte aan te vullen, begon nu de volgende regel met »sprach der jonchere", en door deze woorden, die ook 1145 voorkomen, dwaalde hij af tot dezen regel, dien hij met »ind dor ure doegt" aanvulde. Doch toen hij zag, dat *ind* in dezen geen reden van bestaan had, schrapte hij ook dit weder uit. — 1165. Uwes wijf, *l.* uwes wijfs. *B* urs wijfs. Zie vs. 1239, en vooral *T. en L.* 2, 151 vlg.

1180. Zie bij vs. 504. — 1206. die tafelen spreden. Dit zal wel geen goede uitdrukking zijn. *Spreiden* beteekent *verspreiden*, *uitspreiden*, *uitbreiden*, über eine fläche von einander breiten (Weigand). Dit begrip kan kwalijk met een obj. als *tafel* worden verbonden. Men leze dus met *B* »die *dischlaken*", of zette daarvoor het gewone mnl. *ammelaken* in de plaats, of leze *scolaken* (*scoonlaken*), welke woorden voor *tafellaken* of *servet* in het mnl. gebruikelijk waren. Het eenvoudigste is, voor *tafelen* te lezen *tafellaken*. Er is hiertegen geen bezwaar, daar het woord

herhaalde malen in het mnl. (vooral in de noordelijke Nederlanden) voorkomt. Zoo b. v. *Oorl. v. Albr.* 173; 219; *Jacobik.* 217; 227; *O. Geld. Maalt.* 4; *R. v. Vollenh.* 164. De uitdr. *tafelen spreiden* komt nog eens in *B* voor, nl. V, 275: »Due dede man die tayffellen *spreyden*", doch daar het rijmt op *sachen*, zal het hier ook wel niet de ware lezing zijn. Slechts in één geval zou de uitdr. *tafelen spreiden* kunnen worden verdedigd, nl. indien men er door verstond »*hier en daar tafels neerzetten*", maar dit schijnt mij de bet. der uitdrukking niet te zijn, wel die van *tafels opslaan*, *in elkander zetten*; of kan de uitdr. *tafelen spreiden* dit ook beteekenen?

1255. »Hi saelt teer laten ende scuwens mi te meer". *B* heeft »scuwen mich tzu me". Men merkt hier het gebruik op van *des te meer* in *A*, waarop ook in het *Mnl. Wdb.* op deste (2, 141) de aandacht gevestigd is.

1312. Moeder, het ware beter bleven
Dan ghise mi onwillicht hebt.

C (Leidsche fragment): »ongewillich hebt". *B* »Moder, were besser bleven, dan yr sy mich ontwildert haet". De bedoeling der woorden moet zijn: »Het zoude beter zijn, als het niet zoo was dat gij (gelijk nu het geval is) liever niet hebt, dat zij mijne vrouw wordt." Doch men zou verwachten *u onwillich* of *ongewillich*, in plaats van *mi onwillich*. *U on(ge)willich* beteekent hetzelfde als *u te onwille* of *tondanke*. Vgl. mnd. *unwillendes*, widerwillig, en *unwillinges*, wider willen. De bedoeling van den zin is dan in overeenstemming met de woorden, die beteekenen: »dat gij haar beschouwt of behandelt als iemand, die u niet naar den zin (d. i. die u gehaat) is". Beide *A* en *B* hebben *mi* (*mich*) en niet *u*, doch reeds het voorbeeld van *A* kan de fout gehad hebben, welke door het verkeerd verstaan van den zin moet zijn veroorzaakt. De lezing *ontwildert* van *B* kan tegenover die van *A* en *C* geen gewicht in de schaal leggen. — Voor *scept* in vs. 1314 lezе men *hem scept*; zie *Tijdschr.* 4, 241.

1335. (Si) segt, opdat si u verliest,
Dat si nemmeer en kiest,
Lieve kint, si mint u soo sere,

De door mij, *T. én L.* 2, 14 vlg., voorgestelde invoeging van *man* in 1336 is niet de ware manier om den tekst te verbeteren, zooals blijkt uit *B*, waar men leest:

Ende saet, off sy uch verliest,
Dat sy nummer en kiest
Lieff, sy mynt uch so sere.

De fout zit in den laatsten regel, en in de interpunctie van den uitgever. *Lief* is het voorwerp van *kiesen.*

1341. »Mine waerheit ende mine trouwe, *die* ic ben schuldich di", verandere men niet (met Te Winkel, *T. en L.* 4, 250) in »*dier* ic ben sculdich". *Sculdich* wordt in het mnl. met een 2den nv. verbonden, wanneer het beteekent *tot betaling van iets verplicht, het verbeurd hebbende.* Zoo b. v. in de uitdr. *des doods* (eig. *des levens*) *schuldich*; zie *Tijdschrift* 1, 159. Met den 4den nv. beteekent het *tot iets verplicht* of *verbonden.* In dezen zin staat het op de besproken plaats en *Rein.* I (uitg. Martin), 3118: »bi der trauwe, *die* ic bem sculdich u". Zie ook *Limb.* I, bl. 49 noot, vs. 7, vergeleken met I, 1655 en 2458.

1369. omdat, *l.* opdat ghiis u wilt ghenenden. Aldus verbetert te recht Te Winkel. Vgl. *B* »Up dat yrs wilt genenden".

1408. L. »der joncfrouwen (*datief*)". Zie *T. en L.* 2, 15.

1436. Te hem, *l.* met *B*: te hem waert. Zie bij vs. 436.

1482. Miin oom die coninc ende miin moye
Moghen wel met haesten beiden.

De bedoeling is, zooals duidelijk uit het volgende blijkt: »zij hebben den tijd wel; zij moeten nog maar een poosje wachten". Doch *beiden* en *met haesten* sluiten elkander uit. En het verwondert mij, dat ik zelf of iemand anders deze »contradictio in terminis" niet eerder heeft opgemerkt. *B* heeft de ware lezing

bewaard, nl. *met staden*, d. i. *op hun gemak*, *rustig*, *kalm*. Zie *Tekster*. 9. De fout is veroorzaakt door het bijw. *haestelec* in den volgenden regel. Dat de verbinding van *beiden met staden* gewoon was, leert *Lanc.* IV, 9759: »(Artur) hiet die heren beiden met staden" (= *Sp.* III^{5}, 50, 89).

1510. Ooc radic, alse ghise ziet,
Dat ghi keert alse ghi begheert.

De woorden »alse ghise ziet" zijn onverstaanbaar. *B* heeft iets anders, doch ook dit geeft geen gezonden zin, nl. »dat yr en siet". Men leze: »dat ghi siet dat ghi keert", d. i. *dat gij zorgt* (*maakt*), *dat gij terugkeert*. Vgl. onze uitdr. *zie dat gij komt*, *het voor mij doet*, enz.

1540. Nu modi, vrouwe, u miins verlaten,
Wildi, ende doen in eren leven.

Men leze »*mi* doen in eren leven" met *B*. In vs. 1545 heeft *B* in plaats van »Soo *ben* ic hier arm keytiif" de betere lezing »Soo blive ic". De verandering van *vrie* en *mie* (in vs. 1551 vlg.) in *vri* en *mi*, voorgesteld door Te Winkel, *T. en L.* 4, 251, wordt bevestigd door hs. *B*, dat *vry : my* leest.

1619. ic ben lichtelec te bestierne,
Want in ben niet groets ghewoene.

B leest: Want ich en ben nyet *guetz* gewone.

Dienovereenkomstig wijzige men *A*. De bedoeling der woorden is: »Men kan met mij licht doen wat men wil; men kan mij misleiden en behandelen zooals men wil, want ik ben toch aan geen goeden toestand gewoon, ik word door het ongeluk achtervolgd", en, gelijk het mnl. spreekwoord zegt: »Over hem so willet al (*Rein.*)".

1638. Alsoe verre. Duidelijker is de lezing van *B* »als sy (*l.* is) soo verre comen eynre jonffrouwen". — Voor 1642 vlg. lezen wij in *B*:

Dan haet he guet yrs tzu untberren,
Ende sy dar van trecken tzen besten.

Daaruit volgt voor *A* de verbeterde lezing van vs. 1643:

Ende *si darf* (of *dar*) aftrecken ten besten,

d. i. zij mag een goed heenkomen zoeken.

1652. »Met uwen goeden". *B* leest »mit uren gude". In *A* zal dus ook wel *goede* gestaan hebben. Over *verstoren*, d. i. *vergoeden*, *schadeloosstellen*, van lat. *restaurare*, fr. *restorer*, zie *T. en L.* 5, 131 en 137.

1657. »Eer iet lanc". Ten einde het rijm te herstellen (: vant), leze men *al te hant*. — Bij vs. 1678 moet ik opmerken, dat de verklaring, door mij van deze plaats gegeven in *Kon. Acad.* (1887), bl. 332, in zooverre onvolledig is, dat ik daar alleen plaatsen medegedeeld heb, waarin *hebben* met het voorz. *ane* wordt verbonden, terwijl het hier eene bep. met *in* bij zich heeft. Bewijzen van *hebben in* = *hebben ane* zijn mij niet bekend, maar de eene zoowel als de andere uitdr. moet oorspronkelijk de beteekenis gehad hebben van *part* (of *deel*) *aan iets hebben*. En nu zeggen ook wij *deel in iets* en *aan iets hebben*, met een uiterst gering verschil van beteekenis. Op dezelfde wijze hebben in het Mnl. de beide uitdr. *hebben ane* en *hebben in* naast elkaar bestaan met de beteekenis *deel aan eene misdaad hebben*, *er in betrokken zijn*, dus *schuld aan iets hebben*.

1715. Morpeleke, *l.* met *B* dorpeleke. Zie *T. en L.* 4, 252 vlg. — Vs. 1718 leze men »en doet *sijs* niet", voor »en doet *sijt* niet", overeenkomstig het mnl. taalgebruik en de lezing van *B*: »en deyt sy *is* nyet". — Vs. 1740 leest *B*: »Ende morgen mit hoer uyswert gaet". Dienovereenkomstig vulle men in *A* na *met* het vnw. *hare* in. Misschien zou men ook *hare* wel kunnen missen; vgl. Franck. Aant. op *Alex.*, bl. 411, doch nu *B* het vnw. heeft, schijnt het niet raadzaam, den door Franck gestelden regel hier toe te passen. Zie ook *Mnl. Wdb.* op daer (2, 22). Ook zou men in dat geval eerder *mede* verwachten dan *met*; vgl. vs. 1770: »ende onsen sone mede (*met die tooverij*) hebt verleit", doch ik erken, dat ook *met* als bijw.

in 't mnl. gebruikt werd, even als nog heden in ndl. tongvallen gezegd wordt: *Ga je met?*

1773. Dat *hi* in *hem* moet worden veranderd, is door mij aangetoond, *T. en L.* 5, 132. — Vs. 1792 leest *B* »ende en (*d. i.* in) den ich gelouve" terwijl *A* heeft: »Ende dien (*dat.*) ic gheloove". De lezing van *B* is even goed als die van *A*. Zie ook *Mnl. Wdb.* op geloven (2, 1287). — Vs. 1796 vlg. is de lezing van *B*:

Ich en dede den son den yr druegt
Nye toverye e geyne,

als duidelijker, te verkiezen boven die van *A*:

Ende den sone dien ghi droughet
En dedic nie toverie ghene.

Zie ook *T. en L.* 4, 255.

1815. Zie *T. en L.* 2, 16. *B* heeft »Leve ich, e mergen none", en ook dit geeft een goeden zin, doch als er de 3de nv. *hare* bij staat, kan *levic* niet goed zijn: dit moet dan in *lovic* worden veranderd. — Vs. 1881: »nu sijt blide", is door Te Winkel, *T. en L.* 4, 256, te onrechte in »ne sijt blide" veranderd. Ook *B* heeft *nu*. De bedoeling is: »Wees nu blijde, Maria! weldra zullen de dagen komen, waarin uwe blijdschap in rouw zal verkeeren".

1891. Ente vele heves ghewesen
Songhevals, ane mi ghelesen,
Ende heeft gheweest langhen tijt.

B heeft: Ende tzu vele havetz gewesen.
Dit ungeval is an mich gelesen,
Ende haet gewest lange tzijt.

Deze lezing is te verkiezen, mits men voor *dit ungeval* leze *dat o.*, d. i. *het ongeluk*. Over de beteekenis van den tweeden regel zie men *Mnl. Wdb.* op aen (1, 72). — Over vs. 1904, zie *Mnl. Wdb.* op gereinen. — Vs. 1907 leze men: »(Ic en peinsde) om ghene toverie *no* en dachte". De oorspronkelijke lezing is door *B* bewaard:

Also geweirlich als ich ben
Des unschuldich, inde mijn sen
Nye umb toverye en dachte.

1950. Ik doe opmerken, dat het mnl. *hangdief* zoowel de bet. heeft van *beul*, als van *een misdadiger die gehangen wordt*. In het eerste geval is het eene samenstelling met den stam van een trans. ww. in het eerste deel en het obj. daarvan als tweede lid, zooals *brekespel*, *woelwater*, *smijtegeld*, *kwistegoed*, *bedilal*, *bemoeial*, *spilpenning*, *stokebrand*, *dwingeland*, *weetniet*, *doeniet*; mnl. *gadergout*, *gierbesant*; in het tweede geval is het woord gelijk aan *hangende dief*, en is het gevormd als *hangebast*, *hangslot*, *hangmat* [1]), *hangijzer*, enz.

1954. dat hare ane die huut
Nemmer dan dat hemde en bleef.

Men leze *nemmeer* of *nemmee*, en vatte dit op als znw. in de bet. *niet meer*. *B* heeft *niet me*. — Vs. 2005 en 6 moeten van plaats wisselen. *B* heeft:

Gloriose maget sy ryep,
Die uren eynygen son bracht
Jhegen der naturen kracht
Sonder smet ind sonder blame.

Men ziet tevens uit deze regels, dat er nog eene andere verbetering in *A* moet gemaakt worden, door nl. »uwen *eyghenen* sone" te veranderen in »uwen *enigen* sone". Eene soortgelijke verwarring van *eygen* en *enich* vindt men *Tekstcr.* 87.

2055. In plaats van *quaetheit : baraetheit* heeft *B quaet : baraet*, eene lezing, die de voorkeur verdient, omdat *baraetheit* een eenigszins vreemd gevormd woord is. Men vormt wel abstracta op *heit* van andere abstracta, b. v. *dogetheit*, doch het schijnt niet raadzaam, het aantal van dergelijke afleidingen noodeloos te vermeerderen.

---

1) Eig. door volksetymologie aldus opgevat; vgl. fr. *hamac*.

2075. Die maget seide: Dits vremde!
Dor dere van alle wiven,
Laet mi miin hemde an bliven.

Te Winkel heeft zich, *T. en L.* 4, 257, wel wat sterk tegen de uitdr. »dits vremde" uitgelaten, immers het blijkt nu, dat ook *B* dezelfde lezing heeft; wij (want ook ik begreep tot heden *vremde* niet) moeten dus tot de slotsom komen, dat het aan ons ligt. dat het woord een vreemden indruk op ons maakte. Men vatte *vremde* eenvoudig op als *ongehoord*, *ongepast in hooge mate*, en men is ontslagen van de moeite, om een ander rijmwoord op *hemde* te zoeken.

2087. In plaats van »noode liet hem die knecht", heeft *B* »node liet (*d. i.* liet het) der knecht". Ook dit is eene goede lezing, doch die van *A* verdient de voorkeur. *Hem laten* beteekent *zich onderwerpen*, *het er bij laten*, *in iets berusten*. Zie talrijke voorbeelden dezer oorspronkelijk mystieke uitdr. in *Ndl. Wdb.* op g e l a t e n, dat van dit wederk. ww. het deelw. bnw. is.

2109. Het rijm is niet in orde (cracht: maget). *B* doet ons ook hier weder de ware lezing aan de hand. Daar staat:

Echites sluych mit sporen
Wat he mocht mit groter jaegt,
Ende quam recht als man die magt
Geworpen soude haven in dat vure.

Men leze dus voor *cracht* het znw. *jaget*, d. i. *jacht*, *haast*, *spoed*. Vgl. *Ferg.* 1529:

Morgen vroe alst daget,
Soo willic ooc varen *ter jaget*
Te minen vader.

Ter jaget bet. hier hetzelfde als *ter vaert*, *metter spoet*, *metter haest*. Zie ook *Ferg.* Gloss. op j a c h t, j a g e t.

2127 vlg. luidt in *B*:

Alle (*l.* Al) haint wir unss geckelich versumpt,
Noch is die maget unverdoempt.

Naar deze lezing moeten de verzen van *A* gewijzigd en aangevuld worden. Dat voor *onversont* gelezen moet worden *onverdoemt* is reeds opgemerkt door De Vries, *Taalzuiv.* 132. *Versoemen* is een niet ongewone bijvorm van *versumen*. Zie *Christ.* 933; *Rincl.* 921; *Melib.* 1702 (= verwaarloozen); *Wrake* III, 1253 (den tijt sotteliken versoemen); *Mask.* 1122. Het wederk. ww. *hem versoemen* vindt men *Teest.* 2055:

Die anders segghen, si hen versoemen.

Vgl. *Warenar* 451.

2148. Sal enich ende mijns rouwen
Hier worden tenegher tijt!

Uit *B* blijkt, dat *hier* het ware woord niet is. Men kan het natuurlijk opvatten als *hier beneden, hier op aarde.* Doch *B* heeft *iet*, en dit is eene betere lezing, indien men het opvat als bijw. in den zin van *wellicht, misschien, wel* (als uitdr. van twijfel). Men vertale: »Zal er wel ooit een einde komen aan mijne rampen!" In *A* zal gestaan hebben *hiet.*

2164. Eer ic u noch droefheide
Alsoe hebben liete.

Aan den tweeden regel ontbreekt iets, zoowel uit het oogpunt van den zin als van het metrum. Men leze »droefheide *alsosulke*", *B* »druffheide also sullich". Zie *Mnl. Wdb.* op alsosulc.

2253. dat hi neme
Dese jonfrouwe dat hi gheteme.

Men leze: »dat hi geteme — dat hi neme". Zie *Kon. Acad.* (1887), bl. 335. — Vs. 2262: »soo siere wi al verlaten", d. i. *zoo zijn wij geheel* of *voorgoed van haar af.* Deze regel is een zeer goed middel om hen te genezen, die nog altijd meenen, dat *Rein.* I, 430: »God moeter (*nl.* der sielen) al gewouden" bedorven is. Er ontbreekt niets aan het vers, waarvan de zin is: »God doe met haar (*de ziel*) geheel zooals hij wil". — Vs. 2288: »grote feeste" *l.* grote werelt (met *B*). Zie Te Winkel in *T. en L.* 4, 259 vlgg. — Vs. 2304: thuus,

l. thuus waert. *B* tzu huysswart. — Vs. 2312: »niemen en weet *wat* si si". Beter in *B* »nyman en weys *wanne* sy (*l.* sy sy)", d. i. *waar zij vandaan komt.*

2332. Ic salse onthouden, want ic beghert
Hebben, sint icse ierst sach.

Men leze: want ic*s* beghert
Hebbe, sint icse ierst*werf* sach,

in overeenstemming met *B* »want ichs begerre (*l.* begert: wert) Hain sent ich sy eirstwerff sach". — Voor *neen*, in vs. 2364, moet overeenkomstig het mnl. spraakgebruik gelezen worden *neensi*, gelijk ook *B* heeft (*Neyn sy*). Zie Huyd. op Stoke VI, 878; *Bloeml.*[2] 3, bl. 211.

2374. Ic ben blide, sprac die jonchere,
Dat si hier met u sal sijn
Dan si ware metter moeder miin.

Het ligt voor de hand *blider* te lezen in plaats van *blide*. Zie *T. en L.* 4, 261. Doch *B* doet ons in den eersten regel eene andere lezing aan de hand. Wij lezen daar:

So hain ich sy liever, sprach der jonchere.

Dienovereenkomstig zou men ook in *A* kunnen lezen: »Ick heb liever". — Vs. 2390 leze men »si*ne* vloetoghede" voor »si vloetoghede". *B* »sy en schre". — Vs. 2408. Indien men daar voor *haddiis* met *A* leest *hads*, verbetert men de constructie. Dit is niet altijd mogelijk, want Hein van Aken heeft zich allerlei afwijkingen in den zinsbouw veroorloofd, maar het is nooit uit te maken, in hoeverre deze onregelmatigheden aan den dichter dan wel aan een afschrijver moeten worden toegeschreven, en waar één der hss. ze niet heeft, moet men het er voor houden, dat het in dezen het naast aan de oorspronkelijke redactie staat. — Vs. 2412 zijn de woorden »holps iet verdient", die ook *B* heeft, niet bedorven, gelijk ik vroeger meende. Zij beteekenen: »Zou het misschien (wellicht, soms) mij baten, als ik aan u ver-

diende, dat gij ook voor mij eene getrouwe vriendin waart?" — Vs. 2417 ontbr. *ende* in *B*. Doch dit staat in *A* op eene verkeerde plaats. Men leze

Ic hebbe leets soovele ontfaen
Ende van u gehadt selc doghen.

2458. »Trouwe ic ben sculdich onser vrouwen". Men leze met *B* »Trouwe ic sculdich ben". Het is eene elliptische uitdr. voor »bi der trouwen, die (*vgl. vs.* 1341) ic onser Vrouwen sculdich ben." Vgl. boven bl. 180. — Vs. 2517 leze men met *B*:

Ghi moghet *ons dienen ende* varen mede.

Dat dit de ware lezing is, blijkt uit vs. 2530: »die hem gouden" (*nl.* sinen dienst). — Vs. 2523 vulle men *vroech* in na *Porrede*. *B*: »inde vueren vroich van daer." — Vs. 2579 voor *sinder daer* leze men met *B*: »sinder dat ic." — Vs. 2624: »In groten wenen ende in geclage." Men leze *wene*, datief van *ween*. *B*: »Mit groesen weyne inde geclage." — Vs. 2629: »Die vrouwen kinden ... ende seiden." Men make enkv. van het mv. in overeenstemming met *B*:

Die vrouwe kinde mijn ionffrouwe
Ende sade hoer.

Vgl. vs. 469 vlgg., waar hetzelfde verhaald wordt als hier. — Vs. 2685 leze men *seder*, om het rijm te herstellen.

2703. Wi vingense, daer mense verdede,
Namense enz.

Men leze met *B*: »ende, daer mense verdede." *Nemen op sine kerstenhede* beteekent *bij zijn kristelijk geloof bezweren*. Zie *Tijdschr.* I, 142. — Vs. 2711 staat in *B* het woord *kare* (in *A*: *kerre*), dat wij ook in 508 aantroffen; z. ald. — *Men*, dat in vs. 2748 overtollig is, komt ook niet voor in *B* en moet dus worden geschrapt. Voor »na sine begherte" in vs. 2755 heeft *B* »na sinen beginne," hetgeen wel de ware lezing zal zijn.

TWEEDE BOEK [1]).

Vs. 1—3. De vrij onduidelijke regels van *A* worden voldoende opgehelderd door de lezing van *B*, die evenwel weder niet aan den voet der bladzijde is opgegeven. Men vraagt zich af, volgens welke methode een uitgever te werk gaat, die ongeveer een tiende deel opheldert van hetgeen hij ophelderen kan en moet. Indien men eene moeielijkheid moet voelen, om behoefte te hebben aan opheldering, dan heeft Van den Bergh van den tekst van den Limborch al heel weinig begrepen. De regels luiden bij *B*:

> Alse alle crude begennen tzu spruytten
> Ende die lewerke hait hoer muten
> Gelaysse van troyst, dat sy wael weys,
> Dat der schone somer intsteit.

Deze verzen heffen alle moeielijkheden op. In vs. 2 voege men *hevet* in. *Gelaten* is deelw. van *laten*, en niet van *gelaten* (zie *Mnl. Wdb.* op gelaten). *Van trouwen* staat met *van troost* gelijk, en beteekent *in het vertrouwen*. *Ontfeet* = *intsteit* = *begint*. — Vs. 33. Ende ben, *l.* Al ben. — 109. *l.* Gaet gerne. — 124. Gedincken doen, *l.* gedincken, d. i. *heugen*. — 147. *l.* gevinden. — 212. *l.* het haddem. *B* hoem wonderde. — 219. *A* claen. *B* claeuwen. — 229. Wege, *l.* enwege. — 266. ende *ontbr.* — 269. omme *ontbr.* — 283. *B* Man sal kume vinden die krude Die ertzedien (*A* vergaderen, *heel maken*) sullen ure hude. — 315. *l.* hier noch. *B* hier *ontbr.* — 317. *l.* mouwe. — 340 vlgg. moet men aldus lezen:

> Ende die goede vremde here
> Slouch enen doe daer neder,
> Dat hi meer en rechte weder.

1) Ten einde mijn opstel niet overmatig lang te maken, zal ik mij verder bepalen tot het opgeven van de plaatsen, die door de vergelijking met *B* kunnen worden verbeterd. Als ik er dus niets bij zeg, is de verbetering de lezing van *B*. Alleen als er iets bijzonders te vermelden is, zal ik iets uitvoeriger moeten zijn.

Her Heinrijc hi verdrouch
Tswert, daer hi met noch enen sloech
Den hals met den arme ave;

voor een goed deel aldus naar *B*. — 376 *l.* Selt *u* onthouden. — 474 vlgg. *l.*

en leeft
Man, die meer enighe sake
Begeert, ware [1]) te gemake
Mijn pert, dan ic nu te slapene doe.

533 vlgg. *l.*

Die ridder sendet (*het goed*) met ghenint
(Want hine begherets twint)
Thuuswaert mit *enen* garsoen.

627 *l.* boven enweghe. — 656 baesscen *l.* vaesscen (*B*). Zie *Taalz.* 13 vlg. — 704 Dies *l.* ten wapen doe. — 745 doet *l.* anesouct. De bedoeling is: »gij weet niets van de onrechtmatige eischen, die men tegen ons instelt; de onrechtvaardige wijze waarop men ons behandelt". Het ww. *anesoeken* in deze beteekenis (ook vs. 953), behoort in het *Mnl. Wdb.* bij de bet. 6), terwijl het te onrechte onder 3) staat opgegeven.

748. Ghelovet *l.* ghelovic (*B* gelouve ich, *niet* geloube). — 780 *l.* Daer wi qualic moghen weder (: neder). — 834 ment *l.* men. — 835 ongerentert *l.* ongereimert, *zonder losprijs*. Zie *Taalzuiv.* 130. — 851 mijn gevanckenes *l.* mijns g. — 905 Sidi *l.* Ende seide. — 959 couds *l.* coude. — 1002 ongestaedt *l.* ongescaedt. Zie *Taalzuiv.* 109 en vgl. *Limb.* I, 999 en 1004. *B* heeft ongeschat (= ongereimert, vs. 835), dat insgelijks een goeden zin geeft. — 1113 slougheren *l.* slougher (*B* sluech). — 1130 ontflaen *l.* ontgaen. Zie ook *Kon. Acad.* (1887) bl. 338. — 1040 Men leze: »Hine piinde hem niet te varne *slem* (d. i. *slim*, schuin, langs een omweg), maer recht hi henen vloe". *B*: *tzu varne slemp*. Uitvoeriger is deze verbetering besproken

1) *B* were ich.

en met voorbeelden van *slem* en *slim* toegelicht, *Kon. Acad.* (1888), *Afd. Lett.* bl. 141. — 1210 Die hertoge seide enz. *l.* »Her hertoghe, ghi sijt nu tam". — 1240 Conster *B* consts. Beide lezingen zijn te verdedigen. — 1255 De door mij *Kon. Acad.* (1887) bl. 338 voorgestelde invoeging van *varen* wordt door het hs. niet bevestigd. Men zal dus een anacoluthon hebben aan te nemen en als ww. bij *wi* moeten aanvullen *bestaen* (uit vs. 1257). — 1387 Ende *l.* Dat. Hoewel misschien *ende* te verdedigen zou zijn (zie *Taalk. Bijdr.* 1, 131, en *Mnl. Wdb.* op ende (2, 642)), zoo is toch ongetwijfeld *dat* natuurlijker en ongedwongener. — 1388 Ane tsiene *l.* ane tsine, d. i. *aan zijne zijde*. *B* heeft gedeeltelijk dezelfde fout als *A*, nl. »Ain tzu sijn". — 1530 u *ontbr.* — 1582 lietic *l.* liets. — 1639 quaets *d. i.* quaetst. *B* »dat quaetste gedue". — 1640 *l.* Die hertoge van Oostrike. — 1689 vlg. Men leze òf naar *A* »Lant, dorpe ende castele Ghevic u ende riicheden vele", òf naar *B* »Lant, borge, dorpe ende stede Ghevic u ende riichede". — 1698 *Verdringen* moet niet in *verdingen* veranderd worden, gelijk *Taalzuiv.* 169 vlg. is voorgesteld. Zie *Tijdschr.* 5, 104 vlgg. — 1707 beghere *l.* begheers. — 1720 tsinen tormente *l.* sine tormente. — 1773 Hi hietse wapenen *l.* Hi hietse (*de knapen*) hem (*Heinric*) wapenen. *B* En wapende sich heymelich. — 1825 Doren *l.* Dore. — 1829 Laten *l.* Laet. — 1833 mach *l.* en mach. — 1885 Doe halp *l.* Soe halp. — 1893 te ghemake *l.* tonghemake. Er heeft waarschijnlijk onduidelijk gestaan *tenghemake* (*tègemake*), dat o. a. ook voorkomt I, 1354.

DERDE BOEK.

58 *l.* Dat niemen en dar in een parc Jeghen hem comen te crite. — 64 niet *ontbr.* — 91 emmer een. *B* »emmer dat een", dat hier niet te pas komt. Vgl. over de uitdr. *Tijdschr.* 4, 225. — 175 sonden *l.* hebben souden. — 186 En *l.* ende. — 200 *l.* Want sine dinc dinct hare al doghet. — 209 an *ontbr.* — 210 Ende *ontbr.* — 223 seider *l.* seide. — 227 *l.*: »In Gods

namen". — Dan *l.* Dat. — 242 dat ic dan hebbe gedaen *l.* dat ic hebbe den camp g. — 255 guetwerder *l.* grietwerder. Zie *Gloss.* en *Mnl. Wdb.* — 267 vlgg. Men vatte *verspilt* op als een tijd van *verspellen*, d. i. *mededeelen* (vgl. *stillen* voor *stellen*, VII, 1018; *bestillen* voor *bestellen*, XII, 131) en verandere de interpunctie van den uitgever. *B* heeft voor 268: »En sij ons anders ertzilt". In overeenstemming daarmede leze men in *A*: »en si ons anderssins verspilt," en verklare aldus: »Gij wilt beiden (*B beyde* voor *weder*) om het land strijden, maar gij moet eerst van beide zijden uwe eischen duidelijk vooropstellen, want indien gij ons die niet mededeelt, weten wij er niets van, en kunnen er dus niet over oordeelen." Vgl. *Kon. Acad.* (1888), bl. 142. — 304 *l.* Die kivitein (mv., waarvoor *B* geregeld *burger* heeft) ende deden met vlite. — 368 *l.* Ende dat swert scoot. — 388 *l.* »Die veighe den doot stappans nam." Voor *stappans*, dat *B* niet kent, heeft hij in den regel *gerade*, ook *geringe* (*gerenge*) en *geringelike* (*gerenklike*). — 403 valscelike *l.* vastelike. — 415 dach *l.* doch (: noch). — 422 met eren *l.* ter eren. Vgl. boven I, 660. — 441 ghinghen *l.* ghinghen si *of* ghincsi. — 447. Vgl. XII, 1048. — 469 Dats *l.* Dat (*d i.* dat het). — 470 vlgg. *l.*:

> Nu en weet wat mijn jonffrouwe vrie
> U doen te eren en te lieve,
> Dan (*B* dar umb) — waert, here, van uwen gerieve, —
> Dat si u maect here ende voget
> Van al desen goede.

Deze lezing komt overeen met de door mij, *Kon. Acad.* (1887) bl. 338 vlg., voorgestelde. — 488 ghi *ontbr.* — 495 te male *l.* te dien male. — 572 noemen, *d. i.* roemen. Zie *Kon. Acad.* bl. 339. Vgl. VII, 1628. — 587 *l.* Dat mijn lief is in minen lande (*of naar A*: Dat ic hebbe *mijn lief* in mijnen lande) Ende in mijn huus, ende in dar *dore scande* Jeghen hem *niet* spreken gaen. — 596 Ic sal *l.* Sal ic. — 608 soude *l.* soude nemen. — 639 soeken ic *l.* sie icken. — 642 wel *l.* wel hadde. — 652 u *l.* bi u. —

697 tier stede *l.* teenre stede. — 725 Ontboet *l.* Ontbiet. — 792 diere bi *l.* diere waren bi. — 845 heeft vercoren *l.* heeft mee vercoren. — 848 *l.* Daer wouden dat si nu ware. — 855 *l.* Ende sijn Moeder (*nl.* de moedermaagd). — 862 die *l.* dien. — 904 In wandelingen of in werken *l.* of in woorden. — 930 Hebbet u *l.* Wapent u. — 1002 *Nu striden* is eene vergissing van den uitgever, die meende dat in *B nu* staat, doch er staat *an*. De uitdr. *connen aen iet*, d. i. *verstand van iets hebben*, is bekend. Zie *Mnl. Wdb.* op aen (1, 68); *T. en L.* 5, 115; *Kon. Acad.* (1888), bl. 143. — 1022 Sal ligghen *l.* Leghen. — 1037 onrecht *l.* mijn recht. — 1054 soudi *l.* soudic. — 1084 vlgg. *B* Ich en wille nyet syns smeikens (: gebruych), Off ben ich dar icht mach erlengen, so en wille ich nyet layssen verdringen. — 1087 In die stat *l.* in dien dat. — 1088 In haren troost *l.* in hare raste ende. — 1150 De, *Kon. Acad.* (1887), bl. 340, voorgestelde verandering is de ware niet. Men leze: »So ware dat ic sochte al tenen quaden ende comen". — 1159 vlg. H. die dore den wout Reet, peinsede menichfout *Ende* reet meer dan twee milen. Doe sach hi *in* corter wilen. — 1206 gehinden *l.* geninden. *B* heeft hier en bijna overal verkeerdelijk *geminden*. — 1233 De door De Vries, *Taalzuiv.* 72, voorgestelde verandering van *gevort* in *gevloert* wordt helaas door hs. *B* niet bevestigd. *B* heeft ook hier, als in vs. 1233: *ghemuirt* (en fijnen golde —); vgl. *Kon. Acad.* (1888) bl. 131 vlg. Ook het voorz. *in* wijst er op, dat hier alleen van een (ingelegden) vloer sprake kan zijn, en dat dus De Vries gelijk heeft. — 1273: O wi, wat maken die! Si pinen ende corens mi. *l.* Wat maken die Mi pinen. Zie *T. en L.* 1, 163. Wat *corens* betreft, dat door De Vries (t. a. p. 164) opgevat wordt als 2de nv. van de als znw. gebruikte onb. wijs *coren*, dus *leed*, *kwelling*, het is mogelijk, dat het hier bedoeld is, doch wel zoo eenvoudig schijnt het mij toe, de lezing van *B* over te nemen, die *toren* heeft. Zou niet ook aldus gelezen moeten worden op de door De Vries (t. a. p. bl. 163) uit *Hs. I* van den *Lap.* aangehaalde plaats? Vgl. *Kon. Acad.* (1888), bl. 132. — 1284 De door

mij, *Kon. Acad.* (1887) bl. 340, voorgestelde verandering »Die nie en was wert gehuwet", waaraan men zou gezegd hebben dat geen twijfel kon zijn, wordt niet door hs. *B* bevestigd. Daar leest men (hetgeen ook een zeer goeden zin geeft):

Dat si nie (*ooit*) en wert ghehuwet,
Dat sal mi al miin leven rouwen.

Vgl. *Kon. Acad.* (1888) bl. 132. — 1286 moetsi *l.* moesti. — 1292 *l.* Ende al dat *can* liede maken. Ook in *B* ontbreekt *can*. — 1323 maken *l.* magede(n). — 1347 »Uwer suster" als ondw. Zie *Kon. Acad.* (1887) bl. 341. Dezelfde opmerking was reeds gemaakt door Franck op *Alex.* bl. 410.

VIERDE BOEK.

10 *l.* Mine herte es diese ontsiet, *of* Mine herte datse ontsiet. — 11—14 ontbr. in *B*. — 14 herte *l.* mine herte. — 15 Dit en ben ic *l.* Des en ben ic, d. i. *in dat geval ben ik niet alleen*. Zie een tweede voorbeeld VI, 1492, en vgl. *T. en L.* 2, 152. — 46 Dat hare *l.* Dedi hare. — 90 *Verspien* d. i. *verspiën* (: *castiën*), hetzelfde als *verspuwen* (*Limb.* I, 1541); hier in den zin van *iemand zijne minachting te kennen geven, hem onder handen nemen*. De in het Gloss. opgegeven beteekenis *verspien* (= *verspieden*), d. i. *gadeslaan*, past hier volstrekt niet. — 94 vlgg. De door mij, *Kon. Acad.* bl. 341, voorgestelde verandering van *En constene niement* in *En conste u niemen*, wordt niet bevestigd door hs. *B*, dat heeft »En kousten nyet gemachen vroder". Hiervan is het ondw. de gedachte in de beide vorige regels: »Al het leed dat hij zijn ouders aandeed, kon hem niet tot inkeer brengen". Vgl. *Kon. Acad.* (1888) bl. 133. — 100 Men leze: »Niemen in al des vader lant En conste *gheseghen* sinen *scant*". *B*: en konde hoem gelasteren dat were schande". Zie *Kon. Acad.* (1888) bl. 144. — 125 hadde *l.* hadden. — 170 *B* Ende syet widder by hoer (*niet* hoem) erkrigen. Men vulle uit *A mochte* aan en verandere *syet* in *hyet*. De zin is

dan: »indien hij door haar weder terugkreeg hetgeen zij hem ontnomen had, nl. zijne bezinning en zijne macht over zich zelven, dan zouden zij steeds hare onderdanige dienaars blijven". Misschien in *A* te lezen: »Ende mochti sine sinne bi hare gecrigen". — 203 *l.* willen. — 204 *l.* mach ic nochtan, ic sal stillen. — 230 grote *l.* groette. — 284 ment *l.* men. — 311 *A* Jaes (*d. i.* ja des; zie Bloeml.[2] 3, bl. 211); *B* jae sy. — 322 Men kan *minnen van* omzetten, en lezen: »of van minnen hebben gewout", d. i. *volop minne smaken*, doch ook *B* heeft eene goede lezing, nl. »of minne van hen hebben wout". — 340 Dat *l.* die. — 369 Hem *l.* haer. — 398 selc al, *l.* selc: (nl. *het volgende bewijs*) al enz. — 692 wi *l.* wie. — 788 so verbliit .... dan *l.* so sere verblijt .... dat. — 910 Ic wane *l.* in wane; vgl. ook 1074. — 970 niet *l.* niet mere. — 1012 *l.* E. seide: *Die* u gave een haer .... te soenen (*B* tzu schouen *of* schonen), *hi* hadde den duvel inne. — 1024 De door mij, *T. en L.* 6, 16 vlgg., voorgestelde verandering van *slach* in *scach* wordt door hs. *B* niet bevestigd. Toch moet *scach* de ware lezing zijn; *B* heeft waarschijnlijk de fout reeds in *A* gevonden of *scach* verkeerd gelezen. — 1036 Gi beteret mi soo sere. Zie over het ww. *beteren*, dat ik ook meen te vinden *Wap. Roq.* 1831, *Kon. Acad.* bl. 343. De Vries wilde lezen *beseren* (*Mnl. Wdb.* op beseren; *T. en L.* 1, 159). *B* heeft hier »Id muedt mich nu so sere", welke lezing in geen geval de door mij voorgestelde bestrijdt. — 1071 Cavene *l.* caneve. Zie *Ferg.* Gloss. op caenbeen en *Kon. Acad.* 1887, bl. 344. *B* heeft kinne. — 1140 of ic u wederhoude. De, *T. en L.* 1, 158, door De Vries voorgestelde verandering in »of iet u wederhonde" wordt door hs. *B* niet bevestigd. Daar staat »e ich uch widder houwe". Men verklare dus: »Zeg het! of anders rijd ik u (stoot ik u al rijdende) deze speer door het hart, liever dan dat ik u in het leven laat". *Wederhouden* heeft ook in het mhd. de beteekenis van *redden, in het leven houden*, hd. *erhalten*. Zie Lexer 3, 837 en *Kon. Acad.* (1888) bl. 134. — 1217 levende *l.* leveden. —

1268 die *ontbr.* — 1297 Lach ende sliep *l.* Lach hi ende sliep. *B* ende *ontbr.* — 1397 Wat *l.* wat dingen. — 1446 Een en darf *l.* Echites en darf (*B* E. en darff). — 1464 herde wel *l.* utermaten wel. — 1475 en 76 moeten worden omgezet. — 1485 an dit wout *l.* in d. w. — respijt *l.* despijt (*B* noe mijne despijt). — 1498 nu liever *l.* mi liever. — 1555 scine *l.* sine. — 1650 opdat ic siin moeder ware *l. niet* siin moeder ware, d. i. »ik zou het wel durven zeggen, als ik maar niet zijn eigen moeder was". — 1642 *B* Darna bleyft so vergoen. — 1675 *verdreven* verandere men niet (*T. en L.* I, 243) in *verdorven.* Zie *Kon. Acad.* t. a. p. bl. 344 vlg. — 1777 graven *l.* grave. — 1787. In het *Mnl. Wdb.* is *gederinge* opgevat als *gaderinge* in vijandelijken zin. *B* doet eene andere en betere lezing aan de hand, nl. *in den gedringe.* — 1828 *l.* »Ende voerdet (*B* voert id) ter selver stont Der moeder, die es (of was) sere blide des". Aldus reeds in hoofdzaak voorgesteld *Kon. Acad.* t. a. p. bl. 346. — 1863 vromelike *l.* hovescelike. — 1391 daer hi *l.* daer an hi. — 1970 willic *l.* willicken. — 1980 ten inde *l.* ter werelt inde. Vgl. vs. 1989. — 1991 vlg. Vgl. *Rein.* I, 283 vlg. — 2034 Doch. *B* doe.

VIJFDE BOEK.

41 vele *l.* so vele. — 78 riddere *l.* rovere. Zie *T. en L.* 2, 19. — 103 daer wederstoet *l.* eert wederstoet, d. i. *stuitte, ophield door te dringen. B ê id widderstonde.* Zie VII, 217: *eert wederhelt*; *Lanc.* III, 22944: *eert wederstoet*; *Lorr.* II, 454: eerst (*l.* eert) wederstoet. Vgl. *Kon. Acad.* (1888) bl. 145. — 133 ridder *l.* rover. Zie *T. en L.* 2, 19. — 170 op wouden *l.* in wouden. — 185 In *inganc*, *B levenganc*, zal wel eene plaatsnaam verscholen zitten. — 207 en dorsti niet *l.* en dorste nieman. — 215 daer gheen here *l.* doer. — 268 ontboetten *l.* groetten. — senden weder *l.* sende enweghe. — 332 De, *Kon. Acad.* bl. 346, voorgestelde verandering van *overdrage* in *onverdrage* wordt niet door *B* bevestigd. Toch is zij de ware. *B*

heeft dezelfde fout als *A*. Vgl. VI, 731 *in verdrage nemen*. VIII, 1253, waar *A* de goede lezing heeft, is *B* weder in dezelfde fout vervallen. — 360 settent *l.* settet. — 375 Die *l.* Nie. *B* ie. — 471 van ghenen ridders *l.* ghenen ridder (*datief*). *B* geyn ridder. — 543 Hem harde sere *l.* Hem *uwes* harde sere. — 578 Daer *l* Daer na. — 663 hare *moet geschrapt*. — 690 dit *l.* diet. *B* heeft ook *dit*, doch daar wordt ook in 691 *si* gemist. Vgl. *T. en L.* 1, 244. — 696 *l.* »Si was so wetende, dat gerief wale mijns heren des keysers was". Daardoor zijn wij bevrijd van de verklaring van het bnw. *gerief*. — 706 ic sie *l.* ic siese. — 746 een *l.* eens. — 827 gecloven *l.* gecleven, d. i *geklommen*, van *cliven*. *B* geclommen. — 864 *l.* Nu hebben si miin here met harre macht Gedreven in de stad te Vansecuer. — 896 nu liever *l.* mi liever. — 1017 neder, *ook in B*. — 1022 leide *l.* verceinde. Zie I, 1070; VI, 468. — 1023 Alse *l.* Ane. *B* Ain. Zie *T. en L.* I, 244. — 1033 vlgg. *B* heeft:

Ende schossen enwart sere (vgl. 1065),
Sy soegen hon komen ind hon keren
Ende hon groes hoverdicheide.
Sy mirkden de gelegenheit van der stede
Hon ussvaren ind hon enkeren.
Due versagen die heren
Niet verre van danne ein buschgijn.

Hiernaar verbetere men den tekst van *A*. Men ziet, dat de over deze plaats in *Kon. Acad.*, t. a. p. 347 medegedeelde gissingen niet worden bevestigd. Vgl. *Kon. Acad.* (1888) bl. 134. — 1072 die de noet *l.* die *hem* de noet. *B en*. — 1102 den riddre *l.* die kersten (*of* der riddre?). *B* die kersten. — 1119 *l.* Antiochine. — 1121 Waren si *l.* warens. — 1150 sneeuwe *l.* seeuwe. Zie *Taalzuiv.* 147 vlgg. — 1321 vlgg. In *B* »dat he is eyn arm riddere Und ungeboren, dat is cleir, Dies en mach he nyet ain haer gewynnen Dan lyden en leyt en allen synnen, Ende he vertrost sich noch Up Venus, of sy eynich

sins noch Mochte untfarmen off hoer son Cupido die hare bringen (*l.* bringet) scone Den getrouwen minnare vore dogen He sal sich so vele pynen ind poupen (*l.* pougen) En volmodigeiden ind en volmachigeiden". Hiernaar wijzige men den tekst van *A*, 1325 »Ende hi troost hem doch" en 1330 »In volmoedichede, in volmachtichede" d. i. »met opgewektheid en zooveel als in zijn vermogen is". Zie over deze woorden, die tot heden in het mnl. niet waren aangetroffen, de opmerkingen in *Kon. Acad.* (1888), bl. 146. Met *volmachigeiden* zou ook kunnen bedoeld zijn *volmaectheiden*; vgl 1, 1068: »Here in *volmaectheden*", *B* en *wolmachtichheiden*, doch deze beteekenis komt hier minder goed te pas. *Verleden* in vs. 1332 heeft hier de niet gewone trans. opvatting van *beschuldigen, zich ongunstig over iemand uitlaten.* Vgl. mhd. *verleiden*, trans. anklagen, denuncieren, verleumden. Zie ook *Kon. Acad.* t. a. p. — 1435 *l.* Des ic te minen groten onvromen, God en doet, moet ave comen. Vgl. *B* in dl. 1, bl. 48: »En fremden lande, dar ich eysnesse mengerhande haven sal, yer (*l. met het hs.* Got) en duet". — 1457 Ende *moet geschrapt.* — 1464 ghewapent *B* geharnist. — 1496 Evax ware *l.* E. en ware. — 1508 *l.* Die coninc bequam, dien sine sake qualic dochte gaen ter cure. In hoofdzaak aldus voorgesteld, *Kon. Acad.* (1887), bl. 348. — 1548 der stad *l.* ter stad. — 1584 groeten *l.* groete. — 1604 wel saen *B* wel gedaen. — 1625 hoghen *l.* hoghe. — 1730 There *l.* Thare (dat hare). *B* haer dinc. — 1748 belove *l.* belovede. *B* Dat en loefde. — 1750 *l.* Dat hi (h)al Alder werelt; so sere ontsach hi der vrouwen ere". *B* »Dat he all al der werelt". Aldus in hoofdzaak voorgesteld, *Kon. Acad.* (1887) bl. 348. — 1827 *Maer* moet geschrapt. — 1847 Toneffeningen, *in vijandschap. B* tzu aventuren, *in gevaar.* — 1959 ontboot *l.* boot. — 1989 dit wort wtbringhen *l.* dit vortbringhen. — 2021 Dits *l.* Dits emmer. — 2037 na u *l.* die na u. — 2078 Gheset *l.* gheseet, *d. i.* gesedet. Zie *Kon. Acad.* (1888) bl. 148. — 2082 wel helen *l.* wel helende; doch ook *B* heeft »wael helen". Kan dit ooit als bnw. voorkomen? Ik betwijfel het. De fout

in *A* moet dus oud zijn. — 2137 Gheven *l.* gheven te wive. — 2146 late *l.* laten.

ZESDE BOEK.

59 al naect *l.* al moedernaect. — 62 gerecht, bijw. d. i. *juist*, *precies*. *B* bevestigt de *Kon. Acad.* bl. 349 aangaande deze plaats geuite meening: daar leest men *recht*. — 210 Waert *l.* waert u. — 215 wistic *l.* hoorde ic. — 240 Dat hi wt hadde ende ane *l.* om hadde ende ane. — 247 hoe es dit comen *l.* Ocharmen, hoe es comen. — 294 Doe woudene *l.* Die wouden. — 298 Wat wetti. De *Kon. Acad.* bl. 350, voorgestelde verbetering (wat mecti) wordt door hs. *B* niet bevestigd. Daar lezen wij: »Wat weiss ichs?" Men kan dus lezen: »Berecht mi watter buten es. Die knecht seide: Wat wetic des". Doch dan volgt daarop vrij vreemd vs. 301: »ic segt u". Mij dunkt, de lezing *wat mecti*, d. i. *wat bedoelt*, *wat meent gij*? verdient, ondanks *B*, de voorkeur. Vgl. *Kon. Acad.* (1888) bl. 295. — 321 dit niet doen *l.* dit *dor mi* niet doen. — 329 U te bindene *l.* Ende laet u binden. — 373 *l.* Wat waendi *datti* den banden weet met bitene met tanden (*B* mit den bissenden tzanden). — 433 *l.* Want *te* cleincameren ende stallen poenten si die kerke alle. *B* heeft omgekeerd »die cleyn kameren inde die stalle machen sy tzu kirchen all (!)". Vgl. *Lorr.* II, 159: »te cleinen cameren ende te stallen so maecti die kerken alle (deze plaats zal Van Aken voor den geest gestaan hebben)"; 213: »te cleinen cameren ende te stalle so voegt hi die kerke alle". 468 Of *l.* Of es. — 550 in selken rade *l.* in goeden rade. 553 hopen *l.* hopic. — 578 *l.* Want hem die selve zake Hadde vele goets gedaen. *B* Want die selve sachen Had eme voel guetz gedaen. — 658 *l.* Dies begonste tfolc te *rinnen* Na. *B* rennen. — 696 Doren *l.* dore. — 738 Vrouch here es langhe knecht, *l.* es *gerne* langhe knecht. — 749 Salne *l.* sal mi. 754 Ghi selens *l.* selets. — 777 (Dat) Evax weder comen si *l.* weder hercomen. — 796 die here *l.* alleen die

here. — 896 In die stat daer si sien. *B* als *A*: **dar sy syn.** De, *Kon. Acad.* bl. 350, voorgestelde lezing »**dat si tien**" **wordt** dus door *B* niet bevestigd en toch moet ik haar voor **de ware** houden. — 925 ten kempe *l.* te campe. — 1008 **Ende latu** *l.* God latu. — 1074 *l.* Ende lieten hem beiden **sciere striden** *ende* allene staen int crijt. — 1102 Dat es di ene **ere groot** *l.* Emmer ene ere groot. — 1132 wi bevelen u *l.* **bevelene u.** — 1162 waerliic *l.* haesteliic. *B* gerade. — 1224 *l.* **om mine minne** Hebdi u sere geaventuert. — 1251 **wat wit** *l.* **wat wit** ***mi.*** — 1310 mach *l.* macht. — 1319 Lief *moet geschrapt.* — **1366** goets an *l.* wel goets an. — 1392 wetic *l.* winnic. — **1399** ghi doget mesbaer ende verdriet *l.* gi doet mi swaer verdriet. — 1413 op wat sake *l.* bi. — 1420 sonder met meren **rade** *l.* sonder merren drade. — 1478 vlede *l.* ulede *d. i.* uutlede. **Zie** *Taalzuiv.* 172 en *Limb.* IX, 876; VIII, 999 vindt men dezelfde fout, doch als het woord daar moet gelezen worden, vormt het eene assonance. — 1521 Ic maget *l.* ic mach (*of* mages?). — 1653 *l.* Ende leidet ten boorde *so bi*, Dat sijt daerin hurte. — 1797 Al omme tomme *l.* omme en tomme. *B* al omb ind II ioer. — 1807 een hof *l.* een monnichof. — 1833 En was oit *l.* En was dit niet. — 1904 bi minnen rade *l.* bi minen rade. — 1906 soo gheciste *l.* so houde (*of* boude?) gheciste. *B* balde. — 1927 Liefghetal van haren ghebueren *l.* naghebueren. Over de uitdr. *liefgetal van*, zie *Tijdschr.* 8, 7 vlgg., waar ook de oorsprong van *liefgetal* wordt besproken. — 1969 Keert uwer straten *l.* Keert van mi uter straten. — 1994 die wel *l.* was wel. — 2011 Soe liep hi *l.* Doe liep hi. — 2150 Die scade es *l.* Dat scade es. — 2171 willecome *l.* groot willecome. — 2201. Eene merkwaardige tekstverandering, door den uitgever noodig geacht, omdat hij de plaats niet begreep. *A* en *B* hebben beide »her Evax wert", en V. d. Bergh bracht in den tekst »een ridder wert". Hij begreep niet, dat de hier bedoelde persoon, die voor het opdragen der koninklijke waardigheid komt pleiten, dezelfde is als die, welke in vs. 2103 genoemd is, »die goede man (*de aanzienlijke man*), die siin *wert* was (*bij wien hij*

woonde) en die in *B Wilbrecht* gedoopt is (Tzu heren Wilbrechtz sijns wertz huys was); vgl. 2105: »Tierst datten die *wert* sach" en *B* »datten her Wilbrecht sach". In weerwil dezer beide voorafgaande plaatsen vatte de uitgever *wert* op als het bnw., als vereerende toevoeging gebruikt, vond dit onzin (gelijk het dan ook is), en meende, dat de schuld lag aan den tekst, waarin hij, tegen het gezag der beide hss. in, eene willekeurige verandering maakte. Vgl. *Kon. Acad.* (1888) bl. 143 vlg. Voor de eerlijkheid moet ik er bijvoegen, dat hetzelfde mij overkomen is in *Segh.* 10308, waar de hss. hebben: »een decsel van *spise* goet", d. i. *van goed metaal* (vgl. *klokkespijs*), en dat door mij willekeurig in het weinig beduidende »van *prise* goet" is veranderd. — 2206 *l.* Wisti dat *in* dese pine Her Evax soude ons ontfaren". — 2236 es vergaen *l.* viel. — 2243 Entie sine *l.* Ende tsine. *B* dat sijn. — 2259 Hi *moet geschrapt.* — 2306 Ghesent Met II graven een prosent *l. van* II graven, nl. »die ons een geschenk van twee graven gezonden heeft, ons twee graven in handen gespeeld heeft". Zie vs. 2251 vlgg. Zoo wisselen ook *met* en *van* (doch met minder schade) af in vs. 2073 (*A* beleghen *met*, *B van*). Vs. 2331 en 2 moeten worden omgezet. — 2334 siet *l.* versiet. — 2344 bevint *l.* bevinc. — 2358 *l.* Den coninc . . ., dies (*d. i.* die des) mochte sijn worden erre. *B* des mocht he sijn worden erre". — 2395 *l.* Manscap *ende* hulde. — Vs. 2416 en 7 moeten worden omgezet. — 2441 Allene *l.* Allendich. — 2447 vlgg. De door mij, *Kon. Acad.* bl. 333, voorgestelde veranderingen worden door hs. *B* niet bevestigd. Daar leest men:

»Ir haet so over schone lyff"
Sprach der jonffrouwe, »hedt yr yet ain
Mich, en lies uch geyn man:
Man sulde mich tzu allen tzijden
Umb ure menne uprijden".

Hier is evenwel nog ééne fout bijgekomen, nl. dat hier de woorden der jonkvrouw en niet de Venetiaansche vrouw in den

mond worden gelegd. In eene dergelijke vergissing moet, dunkt mij, de gemeenschappelijke fout van *B* en *A* worden gezocht. 2483 dat ghi *moet geschrapt*. Vgl. *Kon. Acad.* (1888) bl. 136. — 2628 *l.* diere *na* ghewacht hadden. — 2673 dan dit si *l.* dan ic si. — 2708 *l.* weder tsi met dancke of overdade. — 2722 ontcreghen *l.* ontdreghen. Zie *Kon. Acad.* (1887), bl. 352. — 2726 niet ave ghelaten *l.* niet *ane* g. — 2734 ontseiden *l.* ontseide. *B* entsacht. — 2750 Dat moetic toghen, dat ic was vrouwe van Arragoen. De, *Kon. Acad.* (1887) bl. 353, voorgestelde wijziging (D. m. *doghen*, *die* ic was v.) wordt door hs. *B* niet bevestigd. *B* leest: »Dat muys ich gode tounen (: ougen), dat ic was vrouwe v. A". In weerwil van deze overeenstemming komt mij ook hier weder de door mij voorgeslagen verbetering juist voor. — 2761 Loefden *l.* toefden, d. i. *bewezen zij haar eer*, *complimenteerden zij haar*. Vgl. *B* in dl. 2, bl. 250: »her Evax... festierde jouffrouwe Margrieten sere, die widder sere *toeffde* den here". Zie de beteekenis van toeven uitvoeriger toegelicht, *Kon. Acad.* (1888) bl. 149. — 2802 Die *l.* Daer, *nl.* in Grieken. — 2803 sere *d. i.* seerre.

ZEVENDE BOEK.

68 Ghewoest. Zie de opmerkingen over dit woord in *Kon. Acad.* (1887), bl. 353 en over gewoest balline, t. a. p. bl. 82 vlgg. — 77 dore hare *l.* dore thare (*d. i.* dat here). — 107 onder vieren *l.* onder ons vieren. — 125 u ghelijc *l.* uwe gelucke. — 198 waren *l.* ware. — 285 enen stert ghesplet *l.* met enen stert g. Vgl. gesplitstert (IV, 1906). — 295 wet dat ic wane *l.* dien ic wane. — 386 lieten dat hare stormen *l.* lieten dor dat h. s. — 469 dat si hem seide *l.* dat hi h. s. — 474 groet *l.* getrouwet. — 476 Ende *moet geschrapt*. — 521 waert dat si *l.* waer dat si. — 616 menich *l.* menich ander. — 678 Dat *l.* Dan. — 735 *l.* Waer dat mens gewoeghe. — 814 Die soudens (*d. i.* soudaens) sere meshaken *l.* messaecten. Zie *T. en L.* 1, 58. — 837 moeste *l.* moest (*nl.* dat swaert). — 865

wanic *l.* want. — 874 *l.* Dat hi hem niet en ontginc. — 895 *l.* Der heyden conroot, dat overtallic groot, datter bleef..., hine leeft niet die*t* u telde (*of* vertelde). — 904 ten tenten *l.* uten t. *B* tzen tenten. Vgl. *Kon. Acad.* (1887), bl. 353. De fout moet dus oud zijn. — 915 boden *l.* bereiden. — 920 diene becande *l.* die hi becande. Zie *Kon. Acad.* t. a. p. bl. 342. Voor *prijs* heeft *B* de duidelijker lezing *gichten*. — 924 wecten *l.* wecte. — Vs. 951 en 52 moeten van plaats verwisseld. — 998 *l.* Waren den kerstinen alsoo fel Dander heren. *B* heeft dezelfde fout, doch de regel is niet af. Er staat: »waren die kersten also". — 1018 stillen *d. i.* stellen. *B* bestellen. — 1020 si hem tien *l.* si henen tien. — 1091 staende groot *l.* staende (*d. i.* hachelijk) *ende* groot. *B* heeft dezelfde fout. Vgl. dl. 2, bl. 227, vs. 15. — 1117 Daer meneghe vele *l.* Felre vele. De *T. en L.* 2, 15 geuite gissing komt hierdoor te vervallen. — 1119 *l.* Sere te comen ten coninc wert. — 1120 Die *l.* Diene. — 1121 sere onderslaen *l.* hem sere onderslaen. — 1144 ghelijc *l.* deghe(n)like. *B* hertelike. — 1186 Nilo *l.* van Nilo. — 1248 tote *l.* totem. — 1251 vromelike *l.* herde vromelike. — 1256 wel gheliken *l.* wel te rechte gheliken. — 1290 Diene *l.* dien hi. — 1366 niet *l.* nie. — 1462 Enten *l.* ent. — 1483 gheslachte *l.* gheslechte. — 1548 en sparen nemmer dach *l.* en spare nacht noch dach. — 1594 Wtvoeren *moet vóór aan* 1595 staan. — 1628 dan ic vrome *l* dan ic u nome. Indien men kon bewijzen dat *roemen* (*romen*) ook in dezen zin werd gebruikt, dan zou men niets behoeven te veranderen en kon men lezen »dan ic u rome". — 1720 Duchtic nochtan *l.* nochtan dunet mi. — 1725 Maer duchtic u *l.* maer *doch biddic* u. *Kon. Acad.* bl. 354 was voorgesteld te lezen »maer doch radic u". — 1735 Dies *l.* dus. *B* sus. — 1812 dat hi doe *l.* wat hijs doe. *B* wat he is due. — 1814 altoos ende *l.* altoos. — 1844 bleef *l.* blijft. — 1858 dede *l.* dede nu. — 1867 si *l.* is. *B* is. — 1898 *l.* Hets vele dincs *on*ghedaen *Dat* noch wale mocht ghescien, *d. i.* »wat niet is, kan komen". *Vele dincs* = *veeltijds*, *veelal*. Vgl. *Mnl. Wdb.* bij dinc, en *Kon. Acad.* (1888), bl. 150.

28 Die *l.* Doe. — 46 *l.* Want man en was onder der sonnen. — 52 Ie *l.* ic. — 94 clein *l.* cleine. — 125 *l.* Sine zien u, moghen *si*, daer. — 135 Onraste *l.* Uwe onraste. — 143 Nu moet ic hebben els te doene *l.* In mochte, ic hebbe els te d. — 145 hebben wi *l.* hebben si. — 153 Syten *l.* die sien. — 173 Dat wi selve *l.* (*na een punt*) Ende wi. — 191 bereidem *l.* beriedem. — 198 dats waer *l.* dat daer. — 202 wansoen *l.* warisoen. Zie *Teksterit.* 17. — 220 dat *l.* dat hi. — 222 Betren mochten ende ontladen *l.* Betren mochte ende *hem* ontladen. — 247 *l.* Her Demophon ende ic, wi twee (twie?), Duncket u goet, nadat ict sie (?). Vgl. de noot. In elk geval verdwijnen de drie rijmregels op *-aren*. — 345 biddic *l.* bereit. — 362 ic *l.* is. — 384 Ende nu *l.* hu *of* hoe. *B* wie. — 421 wettich noch *l.* w. noech, *d. i.* genoech. — 423 ende ooc goet *l.* ende dlant goet. — 473 wantrouwen *l.* wantrouden. — 475 Dies en ontsculdich icken niet *l.* Des en ontsach hi heme niet (*daarvoor had hij geene vrees*). — 492 comen *l.* tonen. Zie *Kon. Acad.* t. a. p. bl. 354. *B* heeft hier eene geheel verkeerde lezing, nl. »Laet ons noch tot her houden (: streden). — 496 sere. Ook in *B*. Men zou verwachten *sciere*. Of kan *sere* de bet. van *sciere* hebben? — 542 dat beiden *l.* dat lange beiden. — 557 In u bloet *l.* Met u bloet. — 600 te riden *l.* te striden. *B* die strijt. — 601 hem begheven *l.* begheven. — 612 clager *l.* clage. — 621 herde vele *l.* volx herde vele. — 654 die doe *l.* doe dat. — 655 seide *l.* seide hi. — 665 ende *moet geschrapt*. Bij *ondergeven* is het obj. verzwegen. — 670 ongeloevigen lieden *l.* ongeloven (: ongelovigen?) riesen (: verliesen). — 673 in uwen slane so en moeti mi twint *l.* so en modi (= mogedi twint (*gij kunt met uw slaan niets uitrichten*). De *Kon. Acad.* t. a. p. 354 geuite gissing komt daardoor te vervallen. — 801 Nu *l.* No. — 884 Met hem vele haven *l.* met werde (*B* mit horen werde) met vele haven. — 934 M« (d. i. een millioen!) *l.* XX«. — 964 waect *l.* vacht. — 980 ten *l.* daer. — 981 te verbeteren

naar de var. in de noot. — 999 vlede *l.* ulede (uutlede). Het woord vormt met *spele* eene assonance; de overeenkomstige plaats in *B* ontbreekt. Zie *Taalzuiv.* 172 en VI, 1478. Nog op ééne plaats staat in *B* dit woord of is het althans bedoeld, nl. X, 1359: »na dat ussleiden", waar *A* heeft »na donlede". Men leze »na duutlede". — 1019 vechten *l.* vechten dicke. — 1033 ten here *l.* tenen here (*als een nieuw leger*). — 1102 vele meer *l.* meer. — 1143 Ende *moet geschrapt.* — 1155 daer *l.* en was daer. — 1174 const *l.* en const. — 1230 dat si *l.* doe si. — 1268 te *moet geschrapt.* — 1383 vechten here *l.* vechten camp (ook in 1384 staat *here*). — 1456 werde *B* wedde. — 1503 gheraecti *l.* gheraectem. — 1507 stoeden si op *l.* scoten si op. — 1556 daer ic blide af *t.* daer ic was blide af. *B* dar ich blijden was aff. — 1611 Met hem *l.* met hare (*niet* met mi, *Kon. Acad.* t. a. p. 342). — 1673 radiit *l.* radi. — 1682 gheweet *l.* ghemeet. Zie *Kon. Acad.* bl. 355. — 1694 keren *l.* gerne keren. Ook *B* keren. — 1760 reden *l.* reden henen.

NEGENDE BOEK.

49 hi *l.* hi haer. — 50 dore hare *l.* tote hare. — 78 sal *l.* sal hi. — 119 siin *l.* siin si. — 122 Die niet en core die sonne *l.* Die niet (*niets*) en core *onder* die sonne. Vgl. *Kon. Acad.* (1888) bl. 151. — 126 Die hem dede *l.* Die minne dedem. — 127 Doe *l.* Dicke. — 133 Scuwen is *uit B* ontleend. Het bet. hier *eeren, ontzien.* Zie *Kon. Acad.* t. a. p. bl. 355. — 140 Enichsins *l.* Hare eerst. — 152 dade goet *l.* dade groot goet. — 167 Maer *l.* Want. — 190 mochtic *l.* mochtijt. — 209 volghens *l.* volx. — 232 U ridderscap an onse scare *l.* U vrientscap aen *die* onse gewaer. — 265 Dus *l.* Doe. — 339 willic *l.* willich. — 367 wtnemende *l.* wtnemenste. *B* der vroemste. — 369 ontfaert *l.* vervaert. — 381 uwe daghe *l.* alle daghe. *B* al dage. — 398 Ende *moet geschrapt.* — 418 Macidonien *l.* van M. — 514 Na dit vers volgen in *B* nog deze twee:

Off mit kracht afigedreven
Ende alre eyrst is dit orloch bleven.

518 van hem *l.* van henen. — 544 die heren wert *l.* eer dat there utevért. — 552 hare coninege *l.* drie der c. — 567 die buten *l.* die van b. — 588 daer hi sat *l.* dat hi brac (:). — 592 vorwaer *l.* voer daernaer. — 638 lettel *l.* lettel goet. — 677 geraecte *l.* geraecten. — 710 sere *l.* so sere. — *Tijdschr.* 3, 53, 48 (*Limb.-fragm.*) . . . escelike *l.* haestelike. *B* gerade. — 722 liden *l.* riden (*B* en *Tijdschr.* 3, 57). Ook de twee in *B* voorafgaande verzen (zie noot op 720) staan *Tijdschr.* (*Limb.-fragm.*). — 734 quammer toe *l.* quam hem toe. *B* de quam tzu; *Limb.-fr.* hem quam toe. — 748 Dat ware *l.* Emmer waert. *B* Ommers weirt. *Limb.-fr.* Emmer waert. — 810 wi moghen *l.* si (*de kinderen*) moghen. — 815 keren *l.* leren.

TIENDE BOEK.

80 En alse *l.* Ende alse. *B* ende due. — 151 ghemingt *l.* ghemuurt. — 229 te doene wel *l.* te doene el. Zie *Kon. Acad.* (1887) bl. 355. — 332 in dien gelate *l.* die in gelate. — 395 Weelde *zonder hoofdletter.* — 475 hare een kint *l.* hare eerste kint. — 525 ende omme gebonden *l.* ende die hande gebonden. — 660 Ende dan *l.* Ende te lesten. — 728 ghene weelde en es dan vrouwen *l.* dan met vrouwen. — 929 vlg. begonnen : commen *l.* genomen : comen. — 993 *l.* Sprac die maget, die sere wenede. — 1112 Ende ooc *l.* Ende ooc benemen. — 1186 soude *l.* soude mi. — 1210 *l.* Van den gelove dat hi gaf. — 1228 vruchte *l.* wachte. Zie *Kon. Acad.* t. a. p. bl. 356. — 1242 God die maecte hemel ende heyde Hi moet u, here, minnen *l.* God die hemel ende erde beide Maecte, moet u, here, minnen. Vgl. *Kon. Acad.* (1888), bl. 151. — 1300 na sinen live *l.* te sinen live. — 1359 donlede *l.* duutlede. Zie bij VIII, 999.

ELFDE BOEK.

16 Gheset *l.* gheseit. — 73 onderbinden *l.* ondervinden. Zie vooral *Kon. Acad.* (1888) bl. 152. — 121 vlg. *l.* Ende coninc

sal heten tspel, daer elc sal berechten wel. — 163 *l.* hine wist antwerden hoe. — 184 *l.* Wat ic diene of wat ic nighe. — 195 *l.* met steke of met slage. — 898 *l.* die waerheit seghen. — 205 cure *l.* scure (*B*). Zie *T. en L.* 1, 162 noot. — 264 theer *l.* te eer. — 296 *l.* Noch*tan* es hi welna af. *B* vele na d. i. (*maar nu is het schild zoogoed als op*). — 297 wiselec *l.* willich. — 311 al say *l.* alse say. — 330 hets goets wert *l.* hope es gouts wert. — 343 ware scarp gecomen *l.* waret. — 345 Enne *l.* En. — 405 wint wayt west *l.* wint van west. — 414 om *l.* in. — 441 Al eist. De, *Kon. Acad.* t. a. p. bl. 356, voorgestelde verandering in *alrierst* wordt door *B* niet bevestigd. *B* Al ist). De fout moet dus gemeenschappelijk zijn. — 466 gewinnen *l.* gedwingen. — 495 eens margens *l.* een smargens. — 509 vlg. *l.* Soude vore hem staen ende hebben met Haren enen voet op dbedde geset. — Vs. 515 vlg. moeten worden omgezet. — 528 daer si minne *l.* daer sine minne. — 555 versoent *l.* verscoont. — 558 met enen wanne niet. *B* ich en wene nyet. De bedoeling zal zijn. »Al doelt dit ook niet op een werkelijk geval". Misschien te lezen: Al en ist, ic en wane, niet. *Ic en wane* beteekent dan *waaraan ik niet twijfel.* — 567 mi *l.* dat mi. — 579 telken tiit wel *l.* S. t. wille. — 582 gi verstaen *l.* gi hebt verstaen. — 596 Neen *l.* Neen, vrouwe. — 633 onder tuette *l.* onder die voete. — 660 maken goet *l.* swigen doet. — 688 Ic ben ghewacht *l.* ic ben in gewat. — 736 Ghi hebt *l.* ghi legt. — 741 vlg. bande: becande *l.* bant: becant. — Na vs. 762 volgt nog in *B*:

Nu versteit mich, jonfrouwe, wale.
Id velt wale dat tzu den selven moel
Ende up die selve ure mede
Wert ein ander kint tzer selver stede
Geboren off tzer ander stat,
Ja tzien off tzwelff, gelouft mich *dat*
Ende alle haven sy, wilt yet verstoen,
Nature van den planeten ontfaen,
Ende dar umb is hen yngeboren

Dat sy sijn van eynre naturen
Ende man saet sicherlich,
Dat gelich treckt [na hoem] sijn **gelich**
Alwege na hoem woe id mach.
Man siet id geschien al den dach.
Ende dar by müyssen die kinder eir
Mennen ind voel meir
Dat hon treckt nature tzu;
Ende dat sijt (*d. i.* siet) man spode **ind vruich**,
Dat lude de van naturen mennen
Al vordel nyet en versennen
Noch en suken yre gelich,
Mer sy nemen haestlich
Dar hon hon nature an hengt.
Id mendt eyn arm knecht
Sulche tzyt eyn coninx kint
Dar umb heist man die menne blent:
Etz schertz, mer id deit nature,
Die sich vermaint up ygeliche ure.
De is ouch vrouwen laster sait,
He en weys nyet wale wat he plegt,
Off saist ouch duet hon onkuyscheide.
Were yman de dat seede,
He doelde ind misegt sere!
Man hait vernomen wilnere,
Dat eyn vrouwe mynde eynen man,
Den sy nye mit ougen ain-
Gesien en had noch he hoere,
Anders dan he nuwe mere
Van hoere dogt had vernomen,
Ende ouch weir vur hoer komen
Syne dogt ind syne affre (*l.* affere).
Dan wirt hon wille ind hon gerre
Alleyn, nochtan dat sy en sagen
Der eyn den anderen in mengen jaeren

Ende mynde darna sonder loes
Wat deit dit dan altoes
Dat dat hertz wirt altoes getreckt,
Dar sy hon nature tzu weckt,
Die altoes suecht yr gelich:
Dit duncken mich reden sicherlich,

an vs. 763 van den tekst. — 830 besegen *d. i.* beségen, *gebruik benemen*. Zie over het woord en deze beteekenis, *Acad.* t. a. p. 356 vlg. *B* heeft een woord, dat althans aar verdedigde opvatting bevestigt, nl. *besluten*. — 862 V. strale *l.* der V. s. — 905 moest *l.* moet. — 926 *l.* si pinen in onspoet. — 1036 si niet *moet geschrapt*. — vast *l.* vaster. — 1069 Nu *l.* Doe. — 1072 andren *moet rapt*. — 1086 in dat *l.* int dac. — Vs. 1085 en 86 *moe-mgezet*. — 1138 steet over mi *l.* keert over mi. — 1196 *l.* men.

TWAALFDE BOEK.

Den vrienden die smenschen leven *l.* Den viant, die in ven. — 67 minst *l.* moyst (*B*). — 177 Den heydenen men wt doe *l.* Den keiser halp men op doe. — 254 e *l.* men. — 369 *l.* *Hem* gaf enen slach *die* jongelinc. — diere om ververt *l.* die degen onververt. — 396 verwach sach. — 417 vallen *l.* neder vallen. — Na vs. 496 heeft g:

Heeft mit den anderen heren.
Dat dunckt mich die schoenste ere.

Wie *l.* Wi. — 676 hem riden daer *l.* hem riden naer. — verscoet *l.* verstoet. *Hem verstaen* d. i. *zijne bewustheid* , *bij zijn zinnen zijn*; dezelfde verbetering moet gemaakt n vs. 747. Zie *Kon. Acad.* (1888) bl. 152. — 748 latic c liggen. — 768 Haddi. *B* hadde hem. — 802 dongeval eval. — 834 Clagen *l.* clagende sere. — 858 dat *l.* 865 dade *l.* daden. — 895 coenst *l.* gonstich. — oet *geschrapt*. — 995 *l.* Celedonien geven woude,

Want hise gerne nemen soude. Zie *T. L.* 1, 244; *Kon. Acad.* (1887) bl. 337. — 1040 i iet spreken ane *l.* hem niet s. a. — 1048 goet bode en mach lichte niet messeggen *l.* niet seggen. Zie III, 447 en *Kon. Acad.* t. a. p. 359. *B* leest: »Guet bode, here, en mach nyet Sagen lichtlich dar hoem of mischiet". — 1077 wenen *l.* wanen. — 1085 om mijn sceden. *B* om mi mede. — 1086 hovessceden *l.* hovesscede. — 1121 sidermeer Opdat *l.* sidermeer Dat. — 1125 Ie *l.* ic. — Na 1154 heeft *B* nog: Due sade he id der keyserennen,

Die is blyde was en allen sennen,
Ende ontboet den coninc dar
Ende Echites offenboer
Ende truweden hoem die magt (vs. 1155 in *A*).

1168 hem *l.* hare ere. — 1197 sonder beide *l.* al sonder b. — 1201 Dat wi *l.* Want wi. — 1211 coninc *l.* keiserinne. Zoo staat in *A* en *B*. De uitgever heeft den samenhang niet gevat. — 1230 alder *l.* alden. — 1236. Al hebbense *l.* Nu h. — 1337 dede *l.* leide (vgl. de noot). — 1354 vlg. *l.* Ende worden vor den hoghen outaer In sente Sophien kerke begraven. — 1356 Ende in ene scone tomme si beide laghen *l.* E. in ene scone tomme verhaven (:). — 1392 vlg. Over de tijdsbepaling van het werk, waarin ook fouten zijn ingeslopen, zie Jonckbloet, *Ndl. Lett.* (6 dln.), dl. 2, bl. 225 vlg.

Amsterdam, Maart 1888. J. VERDAM.

HET HEIDELBERGSCHE HANDSCHRIFT VAN DEN LIMBORCH.

Het Heidelbergsche Hs. van den Limborch, n°. 87 van de Palatijnsche Bibliotheek, in de door Bartsch in 1885 uitgegeven beschrijving der oudduitsche Hss. te Heidelberg n°. 51, ben ik onlangs in de gelegenheid geweest met den middelnederlandschen tekst te vergelijken. De uitslag heeft, helaas, aan

de verwachtingen, door V. d. Bergh in zijne inleiding op den Limborch en nog kort geleden door Prof. Verdam uitgesproken, dat ook dit Hs. het een en ander zou leveren tot verbetering van den mnl. text, niet beantwoord.

Reeds V. d. Bergh, die de bewerking alleen kende uit de uitvoerige behandeling van Mone (Anz. f. K. der teutschen Vorzeit, 1835 pag. 164), spreekt van een »zeer vrije vertaling". Te recht, naar mij gebleken is; en die groote vrijheid van de overzetting is het, die haar voor ons doel zoo goed als onbruikbaar maakt. De voorstelling der gebeurtenissen, de gang van het verhaal zijn niet overal dezelfde als in 't Mnl., de geest van het gedicht is hier en daar sterk gewijzigd, maar wat den vorm aangaat, heeft de vertaler over 't algemeen nog onafhankelijker gewerkt. Niet de woorden, maar den zin, en zelfs dien niet altijd, heeft hij weergegeven.

Met dat al zou er voor verschillende plaatsen in den Limborch uit ons Hs. nog wel nut te trekken zijn, indien niet eene andere omstandigheid de hulp daar gewoonlijk overbodig maakte. Die omstandigheid bestaat hierin, dat textverbeteringen, die uit *E* — onder die letter wordt ons Handschrift door V. d. Bergh besproken — te gissen waren, mij later bleken bijna altijd met grooter zekerheid aan de andere bewerking, ons in het Bourgondische Handschrift (*B*) bewaard, ontleend te kunnen worden. Hiervan enkele voorbeelden (alleen van plaatsen, waar V. d. B. de lezing van *B* niet had opgegeven):

II, 1892 heeft *E*: Und forchten doch den rytter ser
Dywyl er noch ym leben wer.

In *A* is daar dus te veranderen: »te gemake" in »te ongemake". *B* schrijft: »Worens sy is tzu me zu ungemake".

III, 1150. *E*: Ryt ich furbass villicht sturb ich
So wer myn offsatz gantz verloren,

waaruit gemakkelijk in *A* verbeterd kan worden: »so ware dat ic sochte". *B* heeft: »so were al dat ic suchte".

VI, 175. *E*: So wolt sy yn da omb nyt smeken
Und sweig deβ still vernufftichlich.

In *A* te schrijven: »Des sweech si" enz. *B*: »Dar umb sweech si stille".

VII, 35. *E*: Nit was dem Keyser also gut
Dan daβ syn lant wass wol behut
Und starck besetzt mit allen dinghen.

Lees dus in *A*: »Ende dat lant beset sere", wat *B* juist heeft.

XII, 176. *E*: Ee er (*Demoph*) dan wyder strytten kont
Sus sass der Keyser ouververt
Dy wyl flucs wyder off syn pfert.

Hieruit kan men voor *A* gissen: »Den Keyser halp men up doe", wat weer in *B* staat.

De overeenkomst in de bovenstaande plaatsen tusschen *E* en *B* staat niet op zich zelf, ook is zij niet toevallig. Vergis ik mij niet, dan ligt aan beide bewerkingen eenzelfde origineel ten grondslag. Verschillende overwegingen leiden tot die conclusie.

Dat *E* verder van *A* dan van *B* afstaat, blijkt al uit het bovenstaande; het blijkt ook daaruit, dat *E* in geen enkele minder goede lezing met *A* tegenover *B* staat. Met enkele betere lezingen is dat wèl het geval, maar de fout in *B* is dan gemakkelijk te verklaren als eene vergissing van den bewerker. Zoo heeft *B V*, 665: »Helpt dat sy weder kome tzu lande", *E* als *A*: »Durch gotz wiln komt ir wyder dar" enz.; maar *B* heeft bij vergissing 67 voor 65 vertaald, zoodat vers 67 dan ook daar, waar het staan moet, ontbreekt. Evenzoo IX, 187 *E*: »Sust ist myn bruder gantz on erben", wat zeer juist weergeeft, hetgeen *A* heeft. Bij *B* daarentegen lezen we: »want he en kint noch raet"; deze lezing is echter vrij dwaas, en bewijst dus alleen, dat de vertaler de uitdrukking »kint no craet" niet kende [1]).

1) Minder gemakkelijk te verklaren zijn plaatsen als de volgende: VIII, 824, waar *B* schrijft: *hon liefste frunt*, *E* als *A*: *frawen*, en X, 287, waar *B*: *jonchere*, *E* als *A* *juncfraw* heeft. In 't eerste geval is *B*'s lezing blijkbaar uit 883 ingeslopen, in het tweede uit 284.

Intusschen is uit dit alles zeker nog niet veel af te leiden voor de nadere verwantschap van *E* en *B*. Dat op plaatsen, waar *A* bepaald in de war is, twee andere Hss. beide de goede lezing aan de hand doen, is zoo vreemd niet, en doet tot hun onderlinge verhouding weinig af. Maar anders wordt het, wanneer die twee Hss. tegenover het andere staan met onverschillige, althans door de dichters als zoodanig behandelde, zaken, bijv. spelling van namen enz.; of met lezingen, die noch beter noch slechter zijn te noemen dan die in *A*; of zelfs met bepaald foutieve lezingen. Al die drie gevallen doen zich voor. Van de beide eerste geef ik de volgende voorbeelden:

I, 53 *A*: *sestien*, B: XVII, E: *sybentzehen*. — 58 *A*: XIII, *B*: XVI, *E*: *sechstzehen*. — 222 *A*: »joncfrouwe mi en constu niet vervroyen", *B*: »ich en kan uch nyet ervrouwen", *E*: »ich en kan uch nit erfrawen". — 261 *A*: »Ic volgede den andre op mijn paert", *B*: *den honden*, *E*: »Und als dy hont lyffen tzu walt Dan volgd ick yn snellichlich balt".

II, 160 *A*: *Enghene dinc*, *B*: *gene ere*, *E*: *keyn eer*. — 1033 *A*: *henengaen*, *B*: *vechten goin*, *E*: *striten gon*. — 1788 *A*: »ja hi" enz., *B*: By gode here neyn hie", *E*: Sy sprachen neyn her nit tzu vest.

IV, 1629 *A*: »Want helpen hebbic te doene sere", *B*: »want goetz ind urs hain ich tzu doin", *E*: »Ach her ich bedorff ewer wol". — 2006: *E* spreekt als *B* van een broeder, *A* niet.

V, 781 *A*: »Ic woude vor enen .d. dats waer, Gherne een pont senden daer", *B* 781: *penninc*, 782: XX *penninc*, *E*: »Ich wil fur sy betzalen schon, Fur eynen pfenning XX geben". — 1095 *A*: *Brando*, *B* en *E*: *Blando*. — 1850 *A*: *bi behendicheden*, *B*: *by bloetheden*, *E*: *durch vochten*.

VI, 955 A: »Her ridder hine ontfliet u niet", *B*: »Her rydder yr en ontsiet uch nyet", *E*: »Ir syt gar keck its in der wer".

VIII, 92 *A*: *Theramus*, *B* en *E*: *Coratinos*. — 873 *A*: *Edine*, *B* en *E*: *Corinc*. — 895 *A*: *Boddal*, *B* en *E*:

Yboddal. — 942, 45 *A*: *Nifiis* en *Nilus*, *B* en *E*: *Ysis* en *Tylus*. — 946: *Eber* in *B* en *E*. — 984 *A*: *wegheseten*, *B*: *Massageten*, *E* (die dat volk blijkbaar niet kende): »*von Massa geheyssen*".

IX, 414 *A*: *Elioenen*, *B* en *E*: *Esyonen*.

Hier tegenover staat, dat ook niet zelden alle drie de Hss. eene andere spelling van een naam geven, maar bij de slordigheid, waarmee de dichters en afschrijvers die zaken plachten te behandelen, is dat niet te verwonderen, en ook in die gevallen vertoont *E* n o o i t overeenkomst met *A*.

Gemeenschappelijke fouten in *B* en *E* vinden wij o. a. op de volgende plaatsen:

III, 802 wordt van Olivier, Heinric's en Europa's zoon, gezegd, dat hij in Spanje koning werd »ende woende metten coninc Rioene". Rioen komt in den Limborch herhaaldelijk als koning van Spanje voor. *B*'s lezing: »coninc van Troyoen" daarentegen heeft geen zin. Toch heeft ook *E*: »Den troyanern den was er by". Hoe zouden *B* en *E* aan die lezing komen, indien niet uit eene gemeenschappelijke bron?

V, 796 *A*: »Bleven een deel vertroest van sinne", *B*: »even verstoîrt". Na het bericht, dat Margriete nog leefde, zullen de ouders toch wel een weinig vertroost zijn geweest. *E* vond in zijn origineel echter ook »verstoert", want hij vertaalt: »Hatten onru in yrem syn". De dichter vond het zelf wat vreemd, want hij voegt er bij: »Und doch gar ser erfrewet wörn. Van echites dem hogeborn" enz.

VI, 421 *A*: *Therus*, *B* en *E*: *Corus*. Dezelfde man heet V, 977 bij *B*: *Tereus*, bij *E*: *Teres*. In VI, 421 zal de spelling dus verkeerd zijn.

VIII, 78 spelt *B* Polifemus: »Polismus". Dezelfde spelling geeft *E*, terwijl later beide Hss. den naam herhaaldelijk schrijven, zooals hij zijn moet (bijv. *E* 509, *B* 654).

XI, 150 heeft *B* een regel, die alleen staat; »Tzworen here id is vernoy". Het is mogelijk dat een bijbehoorend vers ontbreekt; zeker is, dat *E* den regel van *B* teruggeeft, en ook

niet meer: »Sy sprach tzworn her daß ist gar schwer, Nu her bericht mych" enz. Zou dus ook niet beider origineel dat alleen staande vers gehad hebben?

XI, 849 wordt gezinspeeld op den roman van Amadas en Ydoine. A geeft den naam juist: *Amedas*, *B* daarentegen schrijft: *Adamas*, *E* evenzoo.

Deze lijst kon grooter zijn, indien *E* niet de gewoonte had, om als hij iets vindt, wat hij niet begrijpt of, wat hij ziet dat in de war is, eenvoudig te schrijven, wat hem goed dunkt.

Van belang is eindelijk nog de volgende omstandigheid. *E* verkort en verandert zeer veel. Toch komen de zoo talrijke plaatsen, die *B* heeft, zonder dat *A* ze kent, bijna altijd in *E* voor òf geheel, òf zoo, dat men duidelijk kan zien, dat *E* ze in haar geheel gekend heeft. Waar dat niet het geval is — en dat is zeldzaam —, ontbreekt er altijd nog meer, zoodat het blijkt, dat *E* aan het verkorten is geweest. Aan den andéren kant hebben we plaatsen, van veel minder omvang en van veel minder beteekenis, die wèl in *A* en niet in *B* staan. Ik noem: I, 88. 141—146. 1654—57. III, 273—85. IV, 1689—93. 1954. V, 2066, 67. 2105, 6. VI, 897. 1288, 89. 1881, 82. VIII, 995—1008. IX, 631—34. XII, 647, 48. Ik stem toe, dat ze meerendeels van weinig belang zijn, dat een vrij bewerker ze alle zonder gewetenswroeging kon overslaan, maar het is toch zonderling, dat dan bijv. op plaatsen, waar in *B* namen ontbreken, die in *A* staan, ook in *E* daarvan nooit een spoor te vinden is. Zoo op de plaats V, 2105, 6. *E* heeft veel verschil, maar hij begint als *B*: »Der koning van den roten meer", terwijl de koningen van India en Orient, waarmee *A* zijne opsomming aanvangt, niet voorkomen.

Na dit alles mag ik het, geloof ik, waarschijnlijk noemen, dat *B* en *E* uit hetzelfde Hs. van den Limborch vertaald zijn. De geschiedenis van hunne wording althans legt aan die opvatting geene hinderpalen in den weg, integendeel: tijd en plaats der beide vertalingen laten een zoodanig verloop der

dingen zeer goed toe. *B* is vervaardigd in 1484 voor »Com [1]) jonggrave zu manderscheit grave zu Blanckenheim", *E* is voltooid een zestal jaren later [2]) te Heidelberg, en de bewerking hiervan was ondernomen op bevel van den Paltsgraaf, Filips den Oprechten. Het Hs. kan gemakkelijk uit het bezit van den eerste in dat van den laatste zijn overgegaan: de plaatsen liggen daartoe dicht genoeg bij elkander, en het verschil in tijd is ongeveer zoo groot, als men verwachten kan.

Is mijne meening juist, dan is het ontegenzeglijk het Heidelbergsche Hs. van belang kunnen zijn, om *B*, dat eene zeer getrouwe, maar toch niet geheel nauwkeurige, overzetting van een uitnemenden grondtext schijnt te zijn, te controleeren. Wel geloof ik niet, dat *E*'s hulp in dat opzicht van groote beteekenis zou zijn, maar eerst eene onderlinge vergelijking der beide Hss. kan daarover voldoende doen oordeelen. Een voorbeeld van eene emendatie in *B* door middel van *E* is misschien:

VIII, 884 *A*: Dat si haren liefsten vrient graven
Met hem vele haven.

B heeft 885: Mit horen werde mit vele haven

E: Mit allen yrn varende have.

Het zou me niet verwonderen, als de mnl. text die »varende have" al gehad had, en *B* er, die uitdrukking niet kennende, zijn »werde" van gemaakt had.

Het Heidelbergsche Hs. is op papier geschreven, duidelijk

1) V. d. Bergh vermoedt dat er Coin had moeten staan d. i. Coenraad, en haalt een Cuno van Manderscheid aan, die in dezen tijd leefde (Inl. xxxvi).

2) Johannes deelt aan het einde van zijne vertaling mee, dat zij voltooid is „off wynacht abent" van het jaar 1470. Boven de teekening voor in het boek, waarop Johannes wordt voorgesteld zijne vertaling aan Filips overhandigende, staat het jaartal 1480. Het is echter niet waarschijnlijk dat onze dichter 10 jaren zal hebben gewacht met het aanbieden van een werk, dat hem besteld was. Bovendien bevond Johannes zich in 1470 nog niet eens aan het hof te Heidelberg, en ten slotte volgde Filips, die in het gedicht voortdurend als „Pfaltzgraff und Kurfurst" wordt aangesproken, zijn oom, Frederik I, eerst in 1476 in die waardigheden op. Het eerste jaartal moet dus foutief zijn.

van letter en zonder veel verschrijvingen. Of het de vertaling is, zooals zij is neergeschreven, zou ik niet durven bepalen. De omstandigheid, dat er zeer weinig in veranderd of uitgekrabd is, doet vermoeden, dat we met een afschrift te doen hebben. Ééne vergissing versterkt dat vermoeden, nl.: dat XI, 1120 eene nieuwe afdeeling een vers te laat aanvangt, zoodat we lezen: »Van lymburg was ye leng ye bas", waarbij natuurlijk »der hertzog", die in het vorige vers staat, niet gemist kan worden. Als vertaler noemt zich aan het einde van het werk Johannes Sust of van Soest, aldus genoemd naar zijne geboorteplaats — zijn eigenlijke naam was Grumelkut —, een man ook van elders als dichter bekend. Zijne bewerking van den Lymborch wordt, zoowel door Mone als door V. d. Bergh, zeer ongunstig beoordeeld. De eerste noemt het werk kortweg slecht (Uebers., blz. 86), de andere flauw en mislukt.

Ik stem toe, dat Johannes langdradig is en de levendigheid der voorstelling gewoonlijk bederft. Bovendien heeft hij eene onverdraaglijke neiging tot moraliseeren, waaraan hij vaak tot in het belachelijke toegeeft. Wanneer bijv. Europa van Milaan haar nachtelijk bezoek bij Heinric aflegt, vindt Johannes noodig er alle dames tegen te waarschuwen, des nachts heeren in hun slaapkamer op te zoeken; in de geschiedenis van Evax en Sybille gebeurt bijna niets, of de dichter houdt eene zedekundige bespiegeling, waarbij hij dan allerlei voorbeelden uit de gewijde en uit de klassieke geschiedenis aanvoert; als bij het koningspel in het elfde boek koning Rioen op Margriete's vraag »welc dat meeste genoechte si" zijn wel wat gewaagd, maar toch niet onaardig antwoord geeft, vertelt Johannes kort en stijf, wat wat hij in zijn origineel vindt, en valt dan terstond in met eene bede aan den lezer, om zich toch niet tot onkuischheid te laten verleiden.

Maar niettegenstaande dat alles heeft Johannes zijne verdiensten. Hij is nauwkeurig en verstaat zijn werk. Zijne verzen mogen eentonig zijn, ze zijn niet slecht gemaakt, naar het mij voorkomt. Zijn verhaal is nergens onbegrijpelijk; eene enkele

maal werkt hij eene passage niet ongelukkig om (XI, 957 vlg.); smakelooze uitweidingen laat hij soms weg (I, 2006 vlg.). Dat hij let op wat hij vertelt bewijst zijne behandeling van Heinric's wapenbroeder Arnout van Ardennen. In den mnl. text (II, 627 vlg.) scheiden de vrienden voor Trier, om ieder langs een eigen weg in de stad te komen. Wij hooren dan niets meer van den ridder uit de Ardennen, totdat hij plotseling in het vijandelijk leger weer te voorschijn komt, om Heinric uit de handen zijner vijanden te redden. In *E* daarentegen lezen we, hoe Arnout eerst te Trier komt en zijne diensten aanbiedt en vervolgens, aldaar afgewezen, zich naar de belegeraars begeeft, waar hij bekenden vindt, die hem in soldij nemen.

Karakteristiek voor de manier van onzen dichter en kenschetsend voor de opvatting, die hij van zijne taak had, is de groote uitbreiding, die Johannes gegeven heeft aan de toespraak van de Wijsheid in het tiende boek. Die rede, die in het Mnl. ongeveer 150 verzen telt, beslaat er bij hem omstreeks 470. Hij neemt daarin de gelegenheid waar tot zijn heer, Paltsgraaf Filips, allerlei waarschuwingen en raadgevingen te richten, verschillende plaatselijke belangen te bespreken en onder andere een krachtig woord te doen hooren over het nut van zijn werk — hij was »syngermeister" — aan het hof van den graaf.

Als eene proeve van Johannes' stijl en wijze van vertalen laat ik hier den aanvang van het verhaal (I, 51 vlg.), zooals die in *E* is, volgen:

Eyn mol eyn richer hertzog sas
Tzu Limburg, der geheyssen was
Otto, den al dy welt erkant,
Gar lyp hat yn syn eyghen lant,
Und al dy welt sus wyt und ver,
Dan er hat yn ym tzucht und eer,
Gelauben — warheit — menlicheit.
Keyns fursten rom gyng ny so wyt
Als syn rom, den men ym tzu gab,
Und furt den mit ym yn syn grab.

Syn menlicheit, gar duck bewesen,
Mocht nummer mensche uss gelesen
Und nummer gentzlichen verston;
Er was da aller fursten kron
Tzwey kynd hat er und auch nit me
Mit syner frawen in der ee,
Usbundig hubsch uber natur,
Wy blut und mylch vermischet pur.
Daß eyn daß waß eyn knebelyn,
Daß ander was eyn megdelyn.
Daß kneblyn hat sybentzehen jar,
Daß megdlyn sechtstzehen gantz furwar.
Der knab der waß henrich genant,
Daß megdlyn margrete wass erkant;
Ja beyd so ussermassen schön,
Daß al dy welt gyng eyn gedön
Von yn, und trug men yn tzu meern,
Wy sy dy schonsten kynde weern,
Dy ye beschynen het dy son;
So ussbundig sy warent schon.
Dar tzu wuchs yn al toghend an,
Daß offenbar sprach yderman,
Und durch dy welt gantz wart ertzelt,
Wy daß sy got het usserwelt,
Ja sonderling fur allen kynden.
In yn gentzlich kont men nit vynden,
Daß bosheit oder ubels weer:
So volmacht hat sy got der her. enz.

Op deze wijze ongeveer gaat onze dichter voort, zooals men ziet, zich niet al te streng aan zijn voorbeeld houdende, meermalen er zich zelfs nog veel verder van verwijderende dan hier het geval is. Heeft ook deze vrije behandeling niet altijd gestrekt om het verhaal boeiender, of de voorstelling der gebeurtenissen levendiger te maken, Johannes heeft althans behoorlijk werk geleverd, en heeft zich ten minste niet tevreden gesteld met

maar klakkeloos en slaafsch na te schrijven, hetgeen hij in den mnl. text vond.

Alleen reeds in dat opzicht is het onderscheid tusschen deze vertaling en die van den Renout van Montalbaen (uitgeg. door Dr. Fr. Pfaff, Tübingen, 1885) zoo groot, dat er al zeer sterke bewijsgronden moeten worden gevonden, eer men aan de gissing kan geloof slaan, dat beide vertalingen van eene en dezelfde hand zijn. Er is te groot verschil in de kunstvaardigheid van Johannes van Soest en den onbekenden bewerker van den Renout, die grootendeels woordelijk weergeeft, wat de mnl. text biedt, en zelfs dikwijls de moeite niet neemt de rijmwoorden in dier voege te veranderen, dat ze in zijn dialekt iets meer dan assonancen zijn, dan dat dit uit de weinige jaren, die tusschen de beide vertalingen in liggen, zou kunnen worden verklaard. Ieder, die van de beide werken kennis heeft genomen, zal wel instemmen met de woorden van Gervinus (door Pfaff aangehaald, blz. 475): »dass der verfasser dieser übersetzung mit den bearbeitern des Reinald, Malagis und Ogier Eine person sei, wie Hoffmann will und wie sogar Jonckbloet unbedacht nachschreibt, ist ganz unmöglich" [1]).

Amsterdam, Maart 1888. K. T. KUIPER.

VERBETERING.

(Tijdschrift, 8ste Jaarg., Dietsche Kleinigheden n°. 3 en 4).

Blz. 64, reg. 1 van onder, en blz. 65. reg. 7 van onder: *retsele*, lees: *raetsele*.

Blz. 65, reg. 1 van boven, en blz. 66, reg. 6 van boven: *redere*, lees: *raedere*.

Blz. 66, reg. 7 van onder: *de dat*, lees: *dat*.
» » » 9 » » *bluet*, lees: *blut*.
» 67, » 7 » » laatsten zin, *lees*: eersten zin.
» » » 10 » » *dat der blut*, lees: *dat blut*.

F. B. H.

---

1) Tot deze conclusie is ook Dr. Pfaff gekomen; vlg. zijne bovengenoemde uitgave, blz. 678. Dezelfde heeft later in de Allgemeine conservative Monatschrift van 1887 eene monographie over Van Soest geleverd.

MIDDELNEDERLANDSCHE KLEINIGHEDEN.

I. ALEXANDER IV, 876.

In »Alexanders Geesten" vinden we in het vierde boek eene bedorven plaats, waarvoor Dr. Franck in zijn uitgave eene emendatie geeft, die hem zelven niet voldoet, zoodat hij de lezing nog zeer twijfelachtig blijft noemen.

Van vers 391 af verhaalt Maerlant »met overslaghender rimen" (veel uitvoeriger dan Gautier de Chatillon in zijne Alexandreis), wat Apelles »screef ant graf van prise", dat Alexander in eene rots had doen uithouwen voor Darius' gemalin, die als gevangene van Alexander gestorven was.

Tal van uitgebreide tafereelen, aan de Joodsche geschiedenis ontleend, toovert Apelles den toeschouwer voor oogen: de schepping, zooals zij in zes dagen tot stand kwam; het paradijs; Adams en Eva's verdrijving daaruit; hun leven, »doe Yeve sat ende span", en »Adam pijnde om die spise"; verder de geschiedenis van Kaïn en Abel, Enoch, Lamech, Noach, den Zondvloed, de Aartsvaders, enz. Maar voor het overige schijnt er geen plaats meer te zijn; immers de profeten worden in de verzen 875—6

> Die propheten stonden daeran
> Elkerlijc met sinen sichte.

zeer stiefmoederlijk bedeeld. Op de voorgaande tafereelen beeldde Apelles alles zeer uitvoerig af; de personen plaatste hij in eene omgeving, waaruit men hunne geschiedenis kon opmaken, en nu voor de profeten niets dan hun portret! Immers »sichte" kan slechts voor »gesichte", d. i. »gezicht, gelaat" staan (zie Francks aant.).

Maar van die profeten wordt dadelijk daarna verteld, dat zij respectievelijk spreken, weenen, voorspellen, staan, enz. Hoe zou Maerlant dat hebben kunnen schrijven, zoo hij zich

hun gezicht alleen had voor[illegible]n gelaat, dat voorspelt, is eenvoudig belachelijk. [illegible], e aangezichten moeten uit den tekst verdwijnen, zoo [illegible] »de propheten stonden daeran" onbesnoeid blijft.

»Sichte" emendeerde Dr. Franck voor »richte", dat het Hs. heeft. We moeten dus in »Elkerlijc met sinen richte" met eene graphisch liefst kleine verandering, eene gedachte brengen, die in het verband past.

»Elkerlijc met sinen....." brengt ons op het denkbeeld, dat die profeten iets bij zich hebben, dat hun toebehoort of bij hen behoort. En wat zouden zij nu eerder bij zich hebben, dan een attribuut, waardoor de kunstenaar de beelden stempelt tot dat, wat hij hen wil laten voorstellen, nl. profeten. Geef hun dan eene rol in de hand, en wij hebben, wat wij wenschen. Lees derhalve: »Elkerlijc met sinen scrichte"; d. i. Elk met zijn geschrift, zijne rol in de hand.

»Scricht" is een wisselvorm van »scrift", die bij Maerlant voorkomt, evenals »vychte" = »vijfte"; »drecht" = »drift.

Oorspronkelijk wilde ik lezen: »Elkerlijc met sinen ghescrichte", hetgeen, wat de beteekenis en de scansie betreft, heel goed zou kunnen. Evenwel, omdat de verandering eenvoudiger was, wilde Prof. Verdam, wiens gevoelen ik vroeg, liever »scrichte" lezen, waarbij ik mij gaarne aansluit. Ook uit de uitgave van Snellaert mogen we opmaken, dat eene graphisch zoo klein mogelijke verandering de voorkeur verdient. De woorden sluiten aan elkaar, zoodat de fout niet ontstaan is door het onleesbaar zijn van enkele letters; het waarschijnlijkst is dus, dat eene enkele letter den afschrijver in de pen is gebleven.

Nu »scricht" voorafgaat, is het ook te begrijpen, dat er in vers 880 over »bouke" gesproken wordt, als over iets, dat bekend is.

Over het Latijn, dat met deze plaats overeenkomt, zou ik kunnen zwijgen, daar Maerlant daarin geene aanleiding kan gevonden hebben, het besproken vers te schrijven.

Het heeft slechts de twee verzen:

Ecce prophetarum, quo rege et tempore quisque
Scripserit, effigies habet altior ordo locatas.

Dit werkt Maerlant uit tot:

Die propheten stonden daeran
Elkerlijc met sinen scrichte
Die Apelles, die vroede man,
Met goude beleide lichte.
In wat tiden dat si screven
Hare bouke, dat stoet daer
Ende in wat einde dat si bleven
Ende hare namen oec daernaer.

II. REINAERT II, 5048 en 5049.

Tot de plaatsen in den Reinaert, die nog niet volkomen helder zijn, behoort ook deze:

»Si (Isengr. e. Bruun) connen wel bulen met hoi slaen
Ende scone boffen ende blasen;"

De Proza-bewerking heeft hier volgens Martin: »Si connen wel bulen met hoi slaen ende covel timpen met vlocken vullen".

Er wordt over deze plaats gesproken in de aanteekeningen in Martins uitgave en in het Mnl. Woordenb. I, 1475. Daar de verklaring niet vaststaat, heb ik uit het aldaar meegedeelde eene uitnoodiging gelezen, eigen krachten daaraan te beproeven. Gaarne maak ik van die uitnoodiging gebruik. Bij

»*Si connen wel bulen met hoi slaen*".

vgl. men Halbertsma, pag. 30, aangeh. bij Harrebomée op »buil":

»Hij slaat builen met oorkussens",

en De Brune, *Spreekw.* pag. 466 aangeh. t. a. p.:

»Hij slaet met kussens groote buylen".

Op geene van beide plaatsen dt s verklaard. Het komt mij voor, dat »buil" l beteekent »bult, gezwel." »Buylen slaen" = slaan, zoodat l uilen van komen. Nu kan men alleen builen slaan met iets l s, niet met kussens, oorkussens, zakken met hooi, of ho ien, evenmin als men kan geeselen met een' vossestaart. Ev als nu »geeselen met een' vossestaart" »vleien" beteekent, k »bulen met hoi slaen" dat ook doen. Vers 5048 zou dan enen: »Isengrijn en Bruun kunnen (den koning) wel g vleien". —

»*Covel tim* *cken vullen*".

Voor deze toevoeging in Pr bewerking vergelijke men:

Harrebomée: »Hi stopt u de kaper vol hoi."

De Brune pag. 467: »Hi vult hem sijn caproen mit hoi."

en vooral Van der Venne »Tafereel der Belachende Wereld" pag. 186:

»Hoor! hoe wordt men hier verheven
't Schijnt, dat wij als Heeren leven!"
Antwoord: »Och de Waart *volt ongs de kap!*
Looft geen *Vleijers* tongh gesnap".

Uit dit laatste blijkt duidelijk, dat »de kap vullen" beteekent »vleien", »honing om den mond smeren", »misleiden".

Blijkbaar wisselen in de genoemde voorbeelden verschillende soorten van hoofddeksels elkaar af, zonder aan de spreekwijze eene andere beteekenis te geven.

Derhalve: »Covel timpen met vlocken vullen" = vleien.
»Bulen met hoi slaen" kan zijn = vleien.

Zoo zou dus waar kunnen blijken, wat Martin vermoedde, nl. dat de toevoeging in de Proza-bewerking de verklaring bevatte van »bulen met hoi slaen".

Maar iets anders is ook mogelijk. »Bulen met hoi slaen" beteekent letterlijk »builen slaan met iets, waarmee het onmogelijk is builen te slaan", dus: »het onmogelijke kunnen"

of ironisch: »zoogenaamd, naar eigen zeggen, het onmogelijke kunnen"; »den mond vol hebben van eigen voortreffelijkheid".

Ook deze beteekenis zou hier goed passen. De verzen 5048 en 5049 zouden dan dezelfde gedachte in tweeërlei vorm teruggeven.

Welke van de beide beteekenissen »buleu met hoi slaen" gehad hebbe, het is duidelijk, hoe het die heeft kunnen aannemen.

Dat »de kap (caproen, kaper, covel-timp [1]) vullen" de beteekenis »vleien" heeft gekregen, zal de mode wel op hare rekening hebben. Heet bijv. een goed gevulde kap iets moois, of is die een bewijs van voornaamheid of hoogen stand, zoo kan »iemand de kap vullen" beteekenen: »iemand iets aangenaams aandoen of zeggen", of althans: »willen aandoen of zeggen"; »iemand in de hoogte steken", »vleien". Zit het zwaartepunt van de spreekwijze niet in het *vullen*, maar in het *met iets zachts vullen* (nl. met »hoi" of »vlocken"), zoo zou de ontwikkelingsgang anders moeten geweest zijn. Doch dat is niet waarschijnlijk, omdat het toch vreemd, alhoewel niet onmogelijk, zou zijn, dat in den korteren vorm: »de kap vullen" zonder toevoeging van datgene, waarmede men vult, juist dat, waarop het aankomt, zou zijn weggelaten. —

III. CLAUSULE 346.

Gaarne zou ik bovenstaande plaats even bespreken; ik geloof, aannemelijk te kunnen maken, dat daarin eene, graphisch zeer kleine fout, schuilt, tengevolge waarvan eene andere

1) Nog bij Staring komt „coveltimp" voor in eene beteekenis, die niet veel van „kap" verschilt. Er zal wel met het woord het een of ander mutsje bedoeld zijn in de volgende regels (uitg. v. Beets, dl. II blz. 136):

Was effen Grijs heur dragt, haar bleek een dragt te kleeden,
Die 't zachte van heur blos onoverschitterd liet.
De zwarte Keuveltimp, zich op heur voorhoofd krullend,
Verhief heur blank nog meer.

gedachte er uit gelezen wordt, dan er door Maerlant in is gelegd. —

Met de 25ste strophe, vers 313, begint de lofrede op Maria. Van vers 313 tot 325 wordt in algemeene bewoordingen over Maria's volmaakte schoonheid gesproken. In de 26ste strophe wordt aan elk onderdeel van het hoofd een of twee verzen gewijd: aan het goudblonde haar, het effen, lelieblanke voorhoofd; de fijne ooren; de weergalooze, bruine wenkbrauwen; de van een' liefelijken gloed stralende oogen; de onovertroffen en onovertrefbare gelaatskleur. Dit wordt in de 27ste strophe voortgezet: Geen schoonere neus, geen liefelijker lippen waren ooit aanschouwd. Hagelwitte tanden sierden haren mond (v. 345). En daarna lezen we, vers 346 en vlg.:

Noyt was man die kints figure
So scone gevisieren conde.
Soeter no saliger creature
En wart nie moeder te sure
Sint die werelt eerst begonde,
No hier no in gere stonde.

Bij eene nauwkeurige lezing van deze zes verzen stuiten we op iets onnatuurlijks. Tot nog toe stond Maria Maerlant stellig als volwassen vrouw voor den geest; dien indruk krijgen we onder het lezen der lofrede. In vers 313 bijv. noemt hij haar »vrouwe", »maget"; in vers 342—44 spreekt hij over haar als de voorsprake der menschen bij Jezus. Zoo moet het ons wel treffen, dat er in vers 346 plotseling over Maria als kind wordt gesproken: »Noyt was man, die kints figure So scone gevisieren conde". Maar wij zijn in Maerlants Strophische Gedichten aan snelle overgangen gewoon; 't is dus misschien onnoodig eene fout in de woorden te veronderstellen. Ontegenzeglijk echter zou het ons beter voldoen, zoo het woord k i n t hier uit den tekst bleek te moeten verdwijnen.

En, me dunkt, dat moet het, zoo wij deze plaats vergelijken met Velthems Spiegel Historiael VIII, 34, 86 vlg., waar

eene lofrede op Maria wordt gehouden, die herhaaldelijk aan die in de Clausule doet denken. Velthem zegt, na neus, mond en lippen te hebben geprezen, in vs. 100—101:

»Ront u *kinne*, een dal daer inne
Oft van yvore war gedrait."

De kin alleen is door Maerlant niet genoemd. Ligt het nu niet voor de hand, in plaats van »kints figure", »kins figure" te lezen? Zeer natuurlijk worden dan achtereenvolgens geprezen de neus, de mond, de tanden, de lippen, de kin. Daarop volgt: »Geen liefelijker schepsel heeft ooit het levenslicht aanschouwd", de gedachte, vervat in de laatste vier verzen der 27ste strophe. »Moeder" in vs. 349 is dus op te vatten, evenals in: »Geen schooner kind is ooit van moeder geboren." Dit toepassende op het bijzonder geval, dat wij voor ons hebben, zien we, dat de moeder natuurlijk Maria's moeder en niet Maria zelve is. De vermelding van Maria's moeder kan aanleiding geweest zijn, dat het kind Maria in den tekst is gekomen. Of zou *kints* oorspronkelijk bedoeld zijn als *kin-ts* en niet als *kint-s* (*ts* eene spelling voor scherpe *s*; vgl. »*ts*hertogen" voor *s*hertogen")? Doch dit is vooral zoo aan het begin der woorden. Vgl. evenwel Matthijsz. 207: *uutgancts* en *ingancts*.

Blijft nog te verklaren de vorm »kins"; want »kin" is tegenwoordig vrouwelijk. Gesteld »kin" was in het Mnl. ook uitsluitend vrouwelijk, dan nog zou de vorm »kins" niet onmogelijk zijn (zie Dr. W. L. van Helten, »Vondels Taal" § 65). Maar hiertoe, tot verkeerde analogie, behoeven wij onze toevlucht niet te nemen. Het woord »kin" heeft verschillende geslachten (zie Kluge); in het Gotisch is het vrouwelijk; in het Oud-, Middel- en Nieuwhoogduitsch steeds onzijdig. Een Mnl. onz. »kin" zou dus niet onmogelijk zijn. Toch ligt het, dunkt me, voor de hand, hier aan een manl. »kin" te denken. In de Clausule staat »kin" alleen hier; in den Tweeden Martijn echter komt het tweemaal voor en wel manlijk; nl. vers 11: »Hef up dijn hovet ende dinen kin" (D. en F. echter: »dijn kin"), en vers 205: »Die fierlike haren kin te miwaert draget."

Het blijkt dus voldoende, dat de vorm »kins geen bezwaar is, en daar »kin" hier eene natuurlijke, »kind" slechts eene gewrongen verklaring toelaat, geloof ik, dat mijne verandering zal blijken eene verbetering te zijn.

Een voorbeeld van de tegenovergestelde fout, of althans van eene schrijfwijze, die aan de tegenovergestelde fout zou doen denken, vindt men Velth. II, 40, 33: Ende alsi des kins genesen ware, Soude men rechten over hare.

IV. BESTAAT ER WEL EENE FOUT IN DEN INNERLIJKEN SAMENHANG VAN DEN TWEEDEN MARTIJN?

In de volgende regels hoop ik eene beschuldiging tegen Maerlant te ontzenuwen, als zou hij in den geheelen opzet van den Tweeden Martijn eene logische fout hebben gemaakt; ik bedoel de opvatting van de 7de strophe.

Het zij mij vergund, hier de woorden te herhalen, waarmede Prof. Jonckbloet (in zijne Gesch. der Nederl. Letterk., 3e uitg., 2de deel, bladz. 38—39) in het kort den inhoud van de 5de tot de 7de strophe weergeeft: »Jacob verhaalt nu, dat hij eene vrouw liefheeft, die in het geheel niets van hem wil weten" (5de strophe); »eene andere bemint hem, maar hij is voor haar geheel onverschillig, hoewel zij de schoonste aller vrouwen is" (6de strophe). Aan welke moet hij zich nu houden?" (7de strophe).

Zoover mij bekend is, heeft nooit iemand zijne stem verheven tegen de wijze, waarop Jonckbloet (nog in 1885) de 7de strophe aan de 5de en de 6de verbindt. Ik mag derhalve besluiten, dat algemeen in zijn gevoelen gedeeld wordt en dat men de 7de strophe onmiddellijk met de beide voorgaande in verband meent te moeten beschouwen.

Doch door dit laatste aan te nemen, treden wij als beschuldigers tegen Maerlant op. Immers reeds bij het begin der 7de strophe: »Martijn, nu hore ende verstant:
Dese twee sijn in een bewant,
Dat costen moet seens leven."

zouden wij moeten zeggen: »Neen, Maerlant, dat hebt gij mis; uwe verhouding tot elk van die beide vrouwen maakt het volstrekt niet noodzakelijk, dat één van haar sterft. Integendeel; gij maakt òf beiden gelukkig, òf beiden ongelukkig; want trouwt gij haar, die u liefheeft, zoo maakt gij niet alleen deze gelukkig, maar ook de andere, die daardoor van uwe vervolgingen ontslagen is. Blijft gij daarentegen deze laatste lastig vallen, zoo hindert gij niet alleen deze, maar kwelt ook de andere, die het moet aanzien, hoe aan iemand de voorkeur boven haar wordt gegeven. Gij vergist u ook, als gij voortgaat:

»Nu hebbic de macht in mine hant
Welker ic wille breke ic den bant
Ende mach hare al vergeven.
Emmer moet dene laten den pant,
Den liefsten die God ie vant:
Hier toe sijn si verdreven."

De fout, waarop wij Maerlant hier hebben meenen te betrappen, hindert ons telkens weer bij de verdere lezing van den Tweeden Martijn; ja, wat nog erger is, op die zonderlinge vergissing berust het geheele gedicht.

Het is onbegrijpelijk, dat Maerlant zelf dat niet gevoeld en, indien hij de fout bemerkt heeft, die niet hersteld zou hebben. Ik kon dan ook niet nalaten te onderzoeken, of Maerlant ook iets anders bedoeld heeft, of de fout niet ligt aan ons, aan onze opvatting van wat hij geschreven heeft. En werkelijk geloof ik zoo gelukkig te zijn, eene opvatting te kunnen voordragen, waarbij aan den innerlijken samenhang van den Tweeden Martijn niets ontbreekt.

Mij dunkt, we moeten de 7de strophe afscheiden van wat voorafgaat. Nadat Maerlant zijne verhouding tot elk van die beide vrouwen aan Martijn heeft medegedeeld, gaat hij voort in vers 79 en vlg.: »Luister nu eens goed, Martijn. Daar brengt het lot mij weer met die beide vrouwen in aanraking; zij verkeeren in gevaar; één van beiden moet sterven; slechts

ééne kan gered worden, en in mij is de macht staat het, te beslissen, wie dat zijn zal." Bij deze verklaring is het volkomen in orde, wanneer Maerlant zegt, dat het geluk van de eene het ongeluk van de andere met zich sleept, en omgekeerd. We verstaan nl. onder »geluk" niets anders dan het gered worden uit gevaar; uit welk gevaar wordt door Maerlant in het midden gelaten; dit slechts vermeldt hij, dat hij er slechts ééne kan redden. Daarop vraagt hij aan Martijn, wat die in zulk een geval zou doen. Maar Martijn begrijpt Jacobs vraag niet. Jacob wil weten, hoe hij als een edel, rein christen te handelen heeft: Martijn antwoordde, als had hij hem als hartstochtelijk minnaar om raad gevraagd. Daaruit ontspint zich eene samenspraak, waarin het Jacob onmogelijk is, zich bij de uitspraak van Martijn neer te leggen. Eerst ergert hij zich, dat Martijn het gedrag van heidense als Medea en Narcissus als voorbeeld stelt. Daarna, als Martijn voorbeelden aan den Bijbel ontleent, antwoordt Jacob (21ste strophe en vlg.): »Maar, Martijn, woudt gij nu de verkeerdheden van wijze menschen als een goed voorbeeld stellen, terwijl God juist wil, dat die voor ons eene waarschuwing zijn, waardoor wij leeren de zonde te haten en het oog te vestigen op heilige liefde? Kom, Martijn, laten wij onze liefde louteren en God en zijne liefde navolgen. God is liefde; Hij beloont liefde; Hij haat niets, zelfs den duivel niet, die zijne hellepijn alleen aan zich zelven, aan zijne liefdeloosheid, niet aan Gods haat te wijten heeft. Evenals God nu slechts hun, die hem liefhebben, het eeuwige leven schenkt, zoo wil ik ook haar het leven redden, die mij zoo standvastig heeft liefgehad." En Martijn erkent dat Jacobs opvatting van de liefde edeler is dan de zijne: »Jacob, gij hebt mij overtuigd; zelf zou ik die oplossing nooit gevonden hebben; maar nu zie ik het in, uwe liefde is rein, zondig de mijne."

Er ontbreekt bij deze verklaring, dunkt me, niets aan den logischen gedachtengang in het gedicht, terwijl de verklaring zelve natuurlijk mag heeten. Ik hoop daarom, dat zij zal blij-

ken de ware te zijn en dat Maerlant voorgoed is gezuiverd van de blaam, eene logische fout te hebben gemaakt, dat is eene fout, die niet is te verschoonen, die niet kan worden gesteld op rekening van tijd en omstandigheden, maar die in de dertiende eeuw even sterk als in de negentiende moet afgekeurd worden.

Haarlem. CORNELIA VAN DE WATER.

PLAGIAAT IN DE 16DE EEUW.

(Houwaert als Tooneeldichter).

Tot dusver werd Houwaert beschouwd als de dichter van vier »Poetische Spelen", welke o. a. in 1621 te Rotterdam zijn uitgegeven onder den titel van »den Handel der Amoureusheyt" [1]).

De kennismaking met een paar handschriften der Kon. Bibl. te Brussel stelt mij in staat aan te toonen: dat het aandeel van Houwaert in het dichten van twee dezer stukken uiterst gering is; dat men mag twijfelen of het derde door hem werd vervaardigd; dat men mag vragen of ook soms het vierde door een ander werd gedicht.

De twee stukken, waaraan H. slechts de hand heeft gelegd, die hij desniettemin voor eigen werk uitgaf, zijn: het spel *van Aeneas en Dido* en dat *van Mars en Venus*.

1°. Ter Kon. Bibl. te Brussel bevindt zich een handschrift (n°. 369, 1 vol. 4°), waarin zich hetzelfde bevindt als hetgeen door Houwaert op zijn naam is uitgegeven. Alleen vindt men hier vóór elk stuk een proloog, die in de uitgave van Houwaert niet voorkomt.

1) Eene vroegere uitgave van 1583 vind ik vermeld in het Biographisch Woordenboek der N. en Z. N. Lett. bl. 234. Ook daar staan die stukken op Houwaerts naam en hijzelf leefde in 1583 nog.

Onder het e[illegible] sj [illegible] t [illegible]k [illegible]it twee afdeelingen, elk [illegible] l) en: »laet wroeten den mol fecit"; onder l twe[illegible]: »L[illegible] wroeten den mol composuit a° Dñi. 1552 ende is t[illegible] wer[illegible] gl espeeldt in mayo int selfde iaer. Reyer ghörtz scri[illegible]t a° 1553.

In het slot van t[illegible] eede spel is eene kleine, maar gewichtige verandering b[illegible]ht. In het door mij genoemde handschrift lezen wij:

Eerweerdighe heeren, hier mee wij cesseeren,
Wij goudtbloemkens gruyende in döchden;
Blijft Marien Soon bevoolen, de rust in vröchden.

In de uitgave van Houwaert:

Eerweerdighe Heeren, hier met wy cesseren,
Wy bidden u *Houdt middelmate* in deuchden;
Bevolen blijft de Heere, die rijst in vreuchden.

Gesteld nu, dat Houwaert werkelijk de maker van dit stuk zij geweest, dan zou hij dit op zijn 19de jaar moeten hebben geschreven; op zichzelf is dit reeds onwaarschijnlijk, want een jong rederijker begon niet met het dichten van zinnespelen, door De Casteleyn als het moeilijkste in de kunst beschouwd. Maar bovendien, de laatste regels van beide stukken vertoonen slechts geringe afwijkingen. Het Brusselsche hs. wijst erop, dat het stuk voortkwam uit de Kamer de »Goudsbloemkens" te Antwerpen; bij Houwaert vinden wij in den voorlaatsten regel zijne spreuk: »Houdt middelmate" al past die in dit verband weinig. Of de Antwerpsche rederijker zou dus Houwaerts werk moeten hebben gemaakt tot het zijne òf deze heeft een letterkundige diefstal begaan aan een lid van de Kamer der Goudsbloemkens. In het eeerste geval zou het stuk van Houwaert nog vóór 1552 door dezen moeten geschreven zijn, wat niet aan te nemen is. Waarschijnlijk is dus, dat Houwaert het werk van een ander eenigszins wijzigde en voor het zijne uitgaf. Wanneer wij er nu nog op letten, dat beide stukken zijn onderteekend door

een dichter, wiens spreuk luidde: »laet wroeten den mol" en dat zekere Jacob de Mol in de 16de eeuw onder de Antwerpsche Rederijkers werd geteld, dan mag men als vrij zeker aannemen, dat Houwaert hier plagiaat heeft gepleegd.

2°. Op het titelblad van een ander hs. ter Kon. Bibl. te B. (n°. 368. 1 vol. 4°) leest men: »Hue Mars en Venus tsaemen bueleerden, lanck 1128 reghelen. Smeecken fecit." Aan het slot: »Smeeken fecit Reyer gheurtsz. scripsit a° 1551 in novembri."

Dat de beide stukken ondanks sommige punten van verschil — waarover later — letterlijk overeenstemmen, ziet men al zeer spoedig. Ook hier hebben wij weer dezelfde vraag. Heeft Smeecken Houwaert bestolen, dan moet de laatste dit stuk vóór 1551, d. i. vóór zijn 18de jaar geschreven hebben: op zichzelf reeds zeer onwaarschijnlijk.

Is deze Smeecken dezelfde, die »Van den Sacramente Van der Nyeuwervaert" dichtte, dan wordt dat nog onwaarschijnlijker.

Indien Houwaert het stuk had geschreven, dan zou dat toch onmogelijk vóór 1550 kunnen zijn geweest. Smeecken, die c. 1500 zijn Sacramentaspel dichtte en toen toch waarschijnlijk minstens 20 jaar oud was, zou dan op zijn 70ste jaar zulk een Amourens stuk hebben uitgegeven als het bovengenoemde, terwijl de eigenlijke schrijver nog leefde.

Naar alle waarschijnlijkheid heeft Houwert ook hier plagiaat gepleegd.

In de slotregels van beide stukken merken wij een dergelijk verschil op als in het spel van Aeneas en Dido. Smeekens spel eindigt met deze regels:

> Huedt u wel, schuwt vrouwen blamacie,
> Bevoolen blijft de Godlijcke gratie.

In de slotregels van Houwaerts stuk lezen wij zijne spreuk weer:

> Houdt middelmate, schout Vrouwen blamatie,
> En blijft bevolen de Goddelijcke gratie.

Houwaert nam het geheele stuk van Smeecken over, doch voegde er hier en daar het een en ander bij of in. Wat hij toevoegde, is het volgende:

1°. De Prologhen der vier Spelen (dit spel is in vier onderdeelen verdeeld) 2° den dialoog tusschen den »Gheest van Amoureusheden" en »Aert van Edelheden" (op het eind van het eerste spel). 3° den dialoog tusschen »Meer hopen dan twijfelen" en »Meer twijfelen dan hopen".

Ofschoon H. toch anders waarlijk niet bang is voor eene kleinigheid, zien wij hem op een paar plaatsen eene uitdrukking van zijn voorganger wijzigen of weglaten, als hij die al te kras vindt. Zoo b. v. waar de beide »Sinnekens, met elkander over *Venus* sprekende, zeggen: »hör vörportaelken ontstect van hitten". Houwaert wijzigde dezen regel aldus: »Haer herte dunct haer smelten van hitten". »Ghepeys v. M." besluit dit gesprek door te zeggen:

> Tquaetste, dat coomt van sulken ghebrasse,
> Es, datmen theylichdom crijgt in die casse.

Bij Houwaert:

> 't Quaetste, dat komt van zulck ghebrasse,
> Ist, datmen den Voghel krijcht inde kasse.

De lezing van Smeecken is veel schilderachtiger, vooral in een Katholiek land, waar men voortdurend een »heilichdom in de kasse" zag ronddragen; daarentegen is zij ook profaner; ik vermoed, dat dit Houwaert te kras is geweest, wat dan ook wel te begrijpen is.

Ook elders (in het 3de Spel) heeft H. eenige regels weggelaten, die dan ook tot de platste behooren; — evenzoo heeft hij in de beschrijving der samenkomst van het minnende paar, die door de twee »Sinnekens" bespied wordt, de kleuren minder schril gemaakt, wat waarlijk niet onnoodig was. Terecht heeft Houwaert *Phebus* en *Apollo* vereenigd, zoodat alleen de eerste in zijn stuk voorkomt.

3°. In »Verhand. over de Ned. Dichtkunst in België" zegt Snellaert op bl. 169, dat hij in een aan Prof. Serrure toebehoorend handschrift de volgende stukken las: » *Van Eneas ende Dido* (de Mol); *Hue Mars en Venus* (Smeeken); *Van Narcissus ende Echo* ghemaeckt by den Amorösen Colijn". Aan het slot noemt de schrijver zich: Colijn Keyaert; hij schreef zijn stuk in 1553. Het laatste stuk kwam, mijns wetens, niet tot ons; wij kunnen het dus niet met het stuk van H. vergelijken.

Zijn wij al te argwanend, indien wij — wetende, dat ook Houwaert een stuk *Van Narcissus en Echo* op zijn naam uitgaf, en ziende dat hier drie stukken bijeen voorkomen, waarvan Houwaert er zich twee toeeigende — gaan twijfelen, of hij ook hier plagiaat bedreef?

4°. Mogelijk is het zeker, dat H. het vierde stuk » *Van Leander ende Hero*" werkelijk zelf »poetelijck gheinventeert ende retorijckelijck ghecomponeert" hebbe, gelijk op het titelblad van »den Handel der Amoureusheyt" van alle vier de stukken beweerd wordt. Nu echter sommige posten op de litteraire rekening van den »Meester Ordinaris van de Rekeninghen des Hertochdoms van Brabant" niet »accoord" zijn bevonden, zou hijzelf het ons niet euvel kunnen duiden, indien wij hier het vermoeden uitspraken, dat ook het vierde stuk onrechtmatig verkregen goed is en, evenals de drie andere, in de eerste helft der 16de eeuw thuis behoort.

In het »Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche Letterkunde" wordt nog vermeld een andere bundel tooneelstukken, getiteld: »Den handel der Amoureusheyt ..... in dry boecken", waarin zich 3 spelen bevinden, een van Jupiter en Yo. Dit werk kwam in 1583 te Brussel uit.

Daar deze bundel niet onder mijne oogen kwam, kan ik niet beoordeelen, in hoever hier nieuwe gegevens liggen voor de oplossing der door mij gestelde vragen.

Het kan echter zijn nut hebben ook op dien bundel de aandacht op te hebben gevestigd. G. KALFF.

VEELDERHANDE GENEUCHLICKE ĐICHTEN ETC.

Den titel van deze merkwaardige verzameling volksdichten en volksverhalen vindt men benevens eene inhoudsopgaaf uitvoeriglijk vermeld in Petit's Catalogus der Bibl. v. d. Mij der Ned. Lett. I, 213—214.

De Antwerpsche uitgever, Jan van Ghelen, deed deze verzameling in 1600 het licht zien; de stukken, waaruit zij bestaat, zijn echter naar alle waarschijnlijkheid alle van veel vroegeren datum.

Van sommige stukken blijkt dat duidelijk.

Aan het slot van het »genoechelic Gedicht van den Abt van Amfra" leest men: »Duysent vijfhondert int jaer ons Heeren" (1500). Het gedicht »Van 't Luye lecker landt.... is ghevonden int Jaer doemen schreef duysent Zuyckerkoecken, vijf hondert Eyer vladen ende ses en veertich gebraden Hoenderen" (1546). »Der Vrouwen Pater Noster" werd ook door Hoffmann v. Fallersleben uitgegeven in zijn boek: »In Dulci Jubilo" p. 83; hij schreef het af van een los blad uit den aanvang der 16de eeuw. »Een Boeren Vastenavonds Spel" is de vertaling van een Duitsch tooneelstukje, dat waarschijnlijk c. 1522—1535 geschreven werd. (zie: Mittelnied. Fastnachtspiele von W. Seelmann p. XXIX). De Klucht »van Moorkens-Vel" wordt reeds vermeld in de »Gemeene Duytsche Spreekwoorden..... Campen 1550. In »een beklaechlic Refereyn van dat arme bier" wordt gezegd, dat het bier vooral slechter geworden is »sint dat *Marten van Rossen* quam". Waren de overige stukken in de laatste helft der 16de eeuw gedicht, dan zou het toch zeer vreemd zijn, dat er ook niet eene enkele politieke toespeling in voorkomt. Ook herinnert de geest dier stukken ons aan de eerste helft der 16de misschien het laatst der 15de eeuw. Een enkel »Van de Mey en Van de schoone Vrouwen" behoort zeker nog tot de 15de eeuw.

G. KALFF.

ZU WOUTER VERHEE'S HANDSCHRIFT.

In Band 5, S. 137—186 dieser Zeitschrift hat G. Kalff eine der Hamburger Stadtbibliothek gehörige Sammlung von Schauspielen und Liedern, welche i. J. 1609 von dem Goudaer Wouter Verhee angelegt wurde, ausführlich beschrieben und teilweise abgedruckt. Da ich, durch diese Arbeit angeregt, vor kurzem selbst die Handschrift einzusehen Veranlassung nahm, so vermag ich hier durch den Hinweis auf einige von Kalff übersehene Nummern einen kleinen Nachtrag zu jenem dankenswerten Aufsatze zu bieten. Dieselben gehören sämtlich dem zweiten Abschnitte der Sammlung (S. 131—252) an, welcher die Lieder umfasst. Ein paar bei Kalff schon erwähnte Stücke, zu denen ich noch Bemerkungen hinzufüge, bezeichne ich durch ein vorgesetztes Sternchen.

S. 132. Buert op v hooffden schier.
Ueberschrift: Een ander nieuwe Jaer.

133. Looff nu den heer. 4 Strophen.
Ueberschrift: Een ander nieuwe Jaer.

135. V lieffde quelt mij toter doot. 5 Str.
Ueberschrift: Een ander Liet.

156. Ick vint eijlaes mij in noot. 8 Str.

142. Heijlacie lieff wanneer salt sijn en dat. 4 Str.
Op de Wyse: Gillemette. — Die Melodie bei Land, Tijdschrift voor Noord-Nederlandsche Muziekgeschiedenis 1, 250.

*143. Ceres en Pomones gaerden. 7 Str.
Op de Wyse: Si cet [l. c'est] pour mon pucellagie. — Diese Melodie wird auch in dem von Hoffmann von Fallersleben, Niederländische Volkslieder² 1856 S. XVII f. beschriebenen Amsterdamer Liederbuche 2, 59 citiert. Hoffmanns Exemplar befindet sich jetzt auf der Königlichen Bibliothek zu Berlin, sign. Zf. 7788: 't Dubbelt verbetert | Amsterdamse

I | b(:, w(in)egrepen | **zijn veelderley**
Li ‖ *A*)de, **het Nieu Amsterdams**
L | Vo Vr s en Vrysters seer **genoeghlijck.** | □ | **[t'***A* 1 **, Gedruckt by Jan Jacobsz** Bou[man.] | 110 + 110 S. + 1 Bl. quer 8° **zweispaltig.** Ohne Melodien. Der Columnentitel des **1. Teiles ist:** Het Oudt Amsterdams L)dt-Boeck; **der des 2: Het** Nieu Amsterdams Liedt-Boeck.

S. 145. Tot laudacij mijns lieffs wilt beginnen. 4 Str.

146. Weest al verzuecht [? verhuegt] stelt druck ter sijden. 4 Str. Nae die voeis: Damoselle.

148. Cupidoos felle strael. 4 Str.

149. Mijn sinnen syn mijn ontstelt gequelt met fantasien. 5 Str.

150. Fortuyn favoreseert hem die v troest begeert. 6 Str.

151. Al waer ick halff doot jae met fenijn vergeuen. 5 Str. Vgl. S. 184.

152. Dat ickse nu moet laten, daer alle mijn troest aen staet. 4 Str.

*158. Een Venus dierken hout mij in haer bestier. 5 Str.
Op de Wyse Soot begint. — Der Text steht im Antwerpener Liederbuche 1544 Nr. 36 = 212, die Melodie bei Land, Tijdschrift voor Noord-Nederl. Muziekgeschiedenis 1, 172 Nr. 18 aus dem um 1600 zu Leiden niedergeschriebenen Lautenbuche des Johannes Thysius.

*166. Van achtenachtich het nieuwe Jaer, dat is waerachtich. 4 Str.
Op de Wyse: Lief wtvercoren, Lief triumphant. — Die Melodie teilt Land a. a. O. 1, 183 Nr. 43 mit.

*167. Alarm alram [!] alarme, vrou Venus trom die gaet. 4 Str.
Ueberschrift: Maey Lydecken op de wyse: Moecht ick geluck verweruen al nae. — Dasselbe Lied steht auch in dem obengenannten 'Dubbelt verbetert Amsterdamse Liedboeck' 1, 104.

S.* 170. Mijn oochgens weenen. 14 Str.

Op die wyse: Bedroefde herteken. — Den Text habe ich im Jahrbuche für niederdeutsche Sprachforschung 13, 62 f. zusammen mit einer hochdeutschen Uebersetzung aus dem Liederbuche des Petrus Fabricius, das von 1603—1608 zu Rostock niedergeschrieben ist, abdrucken lassen. Eine niederdeutsche Fassung steht in den Niederdeutschen Volksliedern, Hamburg 1883 Nr. 37. Die Melodie findet sich bei Bäumker, Das katholische deutsche Kirchenlied 2, 289; bei Land, Tijdschrift voor Noord-Nederl. Muziekgeschiedenis 1, 185 Nr. 45 und im Jahrbuche für nd. Sprachforschung a. a. O. Eine verwandte Weise 'Bedroevet harteken' bei Land a. a. O. 1, 161 Nr. 5.

* 173. Lieff int secreet mijn jonckheet krencken doet. 8 Str.

Die Weise 'Engelsche Fortuyn', welche auch S. 225 und 227 citiert wird, findet man bei Land, Tijdschr. voor Noord-Nederl. Muziekgesch. 1, 214 Nr. 18.

* 179. Den tijt is hier. 4 Str.

Op die wyse: Tribulatie ende verdriet. — Der Text, welcher S. 214 und 241 noch zweimal angeführt wird, steht nach Lands Angabe (Tijdschr. 1, 169 Nr. 14) auch in: 't Groot Hoorns Liede-Boek, Amsterdam o. J., S. 34. Die Melodie giebt derselbe Gelehrte aus Thysius' Lautenbuch. Das Lied 'Tribulatie ende verdriet' steht im Antwerpener Liederbuch 1544 Nr. 173.

181. Schoon liefgen ient. 4 Str.

Weiter unten S. 241 abgedruckt.

184. Vrou Venus, wat beduijt de strael van uwe crachten. 6 Str.

Opte wyse: Al waer ick half doodt. — Vgl. S. 151.

185. Adieu nu vreucht, den tijdt vereijst het scheijden. 5 Str.

Opte wyse: Geen last noch pijn. — Das von Kalff 140 und 144 angeführte Lied S. 187: 'Oorloff

dan t'saem..' ist die e Strophe dieses Stückes. Zur Melodie vgl. S. 191.

S. 189. Een edel godin, die ick bemin. 4 Str.
Opte wyse: Bransle v Ierlandt.

*191. Niet langh gheleen heijmelijck bij gevalle. 5 Str.
Opte wyse: Geen last noch pyn.

208. Harderinnen siert u soete reij. 4 Str.
Op de weyse: Al hebben den prinsen haven [?haeren] wens. — Die Melodie wird auch S. 205 citiert.

*241. Laet ons Godt louen, en nu die gracij sijngen. 5 Str.
Opte wyse: Den tyt is hyer dat.

*249. Door liefden reijn. 6 Str.
Op die voys van Soet Robbergen. — Ueber die weit verbreitete Melodie vgl. Land, Tijdschr. voor Noord-Nederl. Muziekgeschiedenis 1, 223 Nr. 78 und Bolte, Jahrbuch für niederdeutsche Sprachforschung 13, 64—68. 160. Zwei weitere Aufzeichnungen derselben finden sich bei P. Fabricius und in Hainhofers Lautenbüchern 4, 36*a*.

Der Abdruck des nachfolgenden Liedes möchte sich weniger durch seinen poetischen Wert als durch seine einstige Beliebtheit rechtfertigen. Ausser Verhee's Aufzeichnung kenne ich noch zwei andre Ueberlieferungen; die eine ist in dem Mscr. germ. quart 612 der Berliner königlichen Bibliothek [1]) erhalten, einem prächtig gebundenen Liederbuche, das auf der Vorderseite die Initialen: H. B. A. M. Z. G. | H. E. S. W. G. M. H. H. G. H. und auf der Rückseite die Jahreszahl 1574 trägt. Die Sprache der zierlich geschriebenen Texte trägt z. T. niederrheinische Färbung; mit Verhee's Sammlung ist ihm noch eine schon im Antwerpener Liederbuche von 1544 Nr. 98 begegnende Nummer (Bl. 26*b* Nr. 13): 'Ich hatte ein stedig medickenn' (7 Str.) gemeinsam.

1) Eine Abschrift von der Hand Hoffmanns von Fallersleben enthält das Mscr. germ. quart 716.

Die andre Fassung ist aus den beiden nd. Liederbüchern Uhlands und De Boucks (Anfang des 17. Jahrh.) in den Niederdeutschen Volksliedern, Hamburg 1883 Nr. 79 abgedruckt, enthält aber nur 3 Strophen. — Die Melodie 'Schoon lieffgen ient seer excellent' oder 'Schoon bloemken jent' teilt Land, Tijdschr. voor Noord-Nederl. Muziekgesch. 1, 188 Nr. 52 aus Thysius' Lautenbuche mit; zu den drei dort beigebrachten Citaten kann man hinzufügen: Den nieuwen Lust-hof. t'Amsterdam, by Hans Mathysz 1602 S. 4.

Niederrheinisches Liederbuch v. J. 1574 Bl. 100a Nr. 49.

1.

Schoen blomgen gent,
Ins hertz geprent,
Vmb iu leidt ich torment,
Das ich absent
So lang von iu mues wesenn.
Ich wolt das wer ein endt,
O roesgen roet,
sehr excellent,
O weisheitt schoenn;
Mein hertzghen verblendt,
O Auchkenn schoenn,
Stat ghey zo loin,
Gleich wie die Meyenn tornenn,
Lieb im himmels throenn.

3.

Scheudt neiders rath
Die mich thuendt qwadt versehrenn,

W. Verhee's Handschrift 1609 S. 181.

Een Ander opde wyse: Alemange de moer [1]).

1.

Schoon liefken ient,
In hert geprent gepresen,
Om v lijdt ick torment,
Dat ick absent
Van v dus lang moet wesen.
Ick wonde het waer en ent,
O Roosken root,
seer exelent,
V wesen bloot
Brenckt mijn herteken in torment,
V oochkens schoon,
Staet mij to toon
Gelijck de morgen sterre
ins hemels troon.

2.

Schout nijders quaet,
die altijt quaet vercieren,

1) Wohl = Allemande d'Amour. Diese beliebte Tanzweise, welche Fischart 1575 in der Geschichtklitterung Kap. 25 (Scheibles Kloster 8, 307) anführt und auch der oben genannte Petrus Fabricius aufbewahrt hat, lernt man jetzt bequem aus Lands Mitteilung in der Tijdschr. voor Noord-Nederl. Muziekgesch. 2, 285 Nr. 298 kennen.

Vnnd sein alzeit ir saet
Durch kunst vnd hat,
Daruf sey dominieren,
Vnd sprechen nit dan quadt,
Schewt ir gequell,
Fleht ir gebraidt,
O reine stettige magdt,
Kumpt mir zu badt,
So mag ich iu beliebenn,
Lieb ins himmels graedt.

2.

Eslast discordt,
Wilt ghi all vf my wrechenn,
In liebtenn ich verschmaeht,
Mucht ich recht fort
Mein liebgen noch eins thuen sprechen,
So were meine frewde an hort,
O roesgen roedt,
Gib mir Confort,
All mit ein groedt,
Mein bitt erhortt,
O pleibente jugt,
Meines hertzenn ein freudt.
Ich sall euch nicht bgebenn,
Lieb dencken an mich,
Wz ir mucht.

4.

Pinderliche kroen,
Auf euch steht mein vertrawenn,
Die liebste seidt ir alleine,
Die liebste sartein,
Vnnd bouen allen Jungkfrawen
Seidt ir mein hertzen ein kroenn,
O schoene Person,
Der liebde gemein,
West nu getrewe,

En saeijen oock haer saet
Duer twist en haet,
daer sij en [l. in] domineren,
En spreken niet dan quaet,
Vliet haar gequel,
schout haer gepraet,
Dat haer opstel
mach comen to laet,
Reijn maechdelick saet,
Comt mij te baet,
Soo mach ick domineeren
Na swerels raet.

3.

Eijlaes discoort,
En wilt op mij niet wreken,
In lijden blijff ick versmoort,
Maer dat ik rechte voort,
Mijn soete lieff moecht spreken,
Soo quam mij vreucht aen boort,
O lieueken soet,
mijn bed aenhoort,
Al door den groet
geeft mij confoort,
O bloeijende jeucht,
Mijns hertsten genuecht,
Ick sal v niet begeuen,
lieff, Peijnst om mij
Als ghij meucht.

4.

Princelicke greijn,
Wilt mij compassij toonen
Wt lieffden sertejn,
Ghij sijt die liefste allejn
Bouen alle vrouwen
Al in des werelts plejn.
O Edel cersou,
Daer ick allejn op bou,
O Reijne Jonckurou,

Das bit ich euch allein,	Die ick allejn betrou,
O roesgen roet,	O Roosken root,
Meines hertzen gnadt,	troost mij, tis noot,
Ich soll euch nicht begebenn,	Ick sal v niet verlaeten,
Lieben bis in den todt.	lieff tot inder doot.

Berlin. JOHANNES BOLTE.

NIEL, WIEL.

Naar aanleiding van een tamelijk levendigen pennestrijd in *The Academy* van 8 December '88 en 19 Jan. '89 tusschen de heeren Stevenson en Cook over het ags. *neowol*, wensch ik een en ander in het midden te brengen over de vorming van dit bnw., dat, gelijk men weet, identisch is met mnl. *niel*. Gelijk *men* weet, is eigenlijk te veel gezegd: immers de beoefenaars van het Ags., die zich over *niel* hebben uitgelaten, blijken het mnl. woord niet te kennen. Maar onze philologen zullen zich ongetwijfeld herinneren, dat reeds jaren geleden Verwijs in den Taal- en Letterbode, V, 109, over *Niel* gehandeld en twee plaatsen geciteerd heeft, de eene uit Jan Praet's *Speghel der Wijsheit*, de andere uit den Parthonopeus. In genoemden *Speghel* lezen we vs. 2986:

Die Scalchede
sloech Edelhede
met haren zwerde,
so dat soe viel
ende lach al *niel*
plat up die erde.

Verwijs vergelijkt zeer juist ags. *néol*, *neowol* en verklaart het met *pronus* »voorover". In den Parth. 4670 wordt gesproken van iemand, die

van sinen orse viel
... ende bleef int *niel*
ligghende int groene gras.

Dit is volgens Verwijs »op den grond, voorover", juister gezegd »in de diepte of laagte, op den grond". Misschien heeft Verdam meer voorbeelden te zijner beschikking om de beteekenissen van het woord beter te doen uitkomen en mijn betoog aan te vullen. Ik vergenoeg me met de (reeds door Verwijs aangewezen) overeenstemming te doen uitkomen tusschen mnl. *hi lach niel plat up die erde* en ags. *ârîs nû Jôsue! hwî list þu neowol on eorðan*, Josua 7, 10. In de door Grein geciteerde plaatsen, die voor mijn doel voldoende zijn, beteekent het ags. adjectief »voorover, hals over kop, nederhellende, diep"; *neowolnes* is »diepte, afgrond". Sievers houdt het woord voor een samenstelling van *ni* »(naar) beneden" en *heald* »hellende": de oude vorm *nihold* der Corpusglossen zou dus eene gelijke *o* hebben als *twifold* [1]), die in een niet-behoofdtoonde lettergreep dezelfde waarde heeft als de *a* van het simplex: vgl. nl. (*twee*)*vuldig* uit (*twee*)*voldig* met umlaut, in stede van (*twee*)*veldig*, waarover Franck in zijn Mnl. Gramm. juist geoordeeld heeft. Ongelukkigerwijze komt *nihold* »pronus" slechts op ééne plaats in de Corpusglossen voor: Epinal en Erfurt geven daarvoor *nihol*, alle overige plaatsen kennen alleen òf *niól* òf *ni*(*o*)*wol*, *neowol*. Moet men nu aannemen, dat de schrijver van het Corpusglossarium geen fout begaan heeft òf wel dat de andere *d*-looze vormen meer vertrouwen verdienen? Aan een derde mogelijkheid dat we met twee verschillende woorden te doen hebben, valt niet te denken. Laat ons aannemen, dat de corpuscopiïst naar waarheid zijn dialect heeft weergegeven, dan nog kan ik in *nihold* niets anders zien dan een soort van volksetymologie, die het woord met *healdl* in verband bracht: de spraakmakende gemeent' der zevende eeuw en de taalgeleerde van onze dagen

1) Altoos volgens Sievers; ik ken dezen vorm niet: het citaat (*Beitr.* 9, 200) *untwiefoldre* Cur. Past. 359, 17 is onjuist. Beide handschriften hebben *-faldre*.

geven elkander dan in vernuft weinig of niets toe. Maar vreemd blijft het, dat van deze vervorming verder geen enkel spoor wordt aangetroffen. Daarom acht ik het waarschijnlijker, dat we hier werkelijk met een schrijffout te doen hebben: immers dat de *d*-looze vorm verbasterd zoude zijn, laat zich uit de tot nog toe bekende taalwetten niet bewijzen: een *d* valt in 't Ags. na de *l* zoo maar niet weg, en de getuigenis van Epinal-Erfurt, die beide *nihol* hebben en volstrekt niet jonger zijn dan Corpus, weegt, ook in verband gebracht met mnl. *niel* zonder *d*, bijzonder zwaar. Dat het Corpusglossarium volstrekt niet feilloos is, bewijst het zondenregister, dat Sweet OET. pg. 29 heeft opgesteld. Men voere hiertegen niet aan, dat mnl. *niel* zonder *d* gesteund wordt door *hellen* uit *halþjan:* in *hellen* staat de dentaal midden in het woord; de mogelijkheid van een mnl. *-hol* voor *-hout*, verg. *boud* uit *balþ*, betwist ik. Voorts pleit tegen een vermoedelijk *nihalþ* de omstandigheid, dat van de indogerm. partikel *ni-* geen composita in het Oudgermaansch bekend zijn. *Niþar* en *niþana* zijn afleidsels, die zelve weer in compositie werden aangewend: wilde men ags. *heald* met een woord, dat »neder" beteekende, vereenigen, dan bezigde men *niðerheald*, niet *niheald*. Ook de overige composita van *heald* behouden de *a* en laten die niet in *o* overgaan: dit laatste heeft alleen plaats na labialen: *Grimbold*, *hlâford* cet.; daarentegen *scyteheald*, *tóhald* en met umlaut *óhaeldi*, (*-ði*), waaruit *óheldi*. Een der zonderlingste vergissingen van Sweet is wel deze, dat hij in zijn standaardwerk *neólnes* van *neól*, *nihol* scheidt: Sievers' afleiding heeft hem van den goeden weg afgeleid. De *h* in *nihol* is een van de weinige overblijfsels der spirans, waarover Sievers in zijn Gramm. § 218, Anm. 3, en Dieter pg. 66 gehandeld hebben. Met Cook de *h* als hiatusdelgster op te vatten is zuiver willekeur: het beroep op *gihiodum* doet niets af, zie Dieter pg. 65 en vgl. den vorm *heóde* = *eóde* in latere bronnen. Samengetrokken luidt de vorm *nihol* natuurlijk *niól*, evenals onl. **nihol* tot mnl. *niel* verliep. Met de *w* in *neowol* handelt Cook even wonderlijk: deze letter zou moeten worden beschouwd als

»ending the first syllable ı as beginning the second": als bewijs wordt aangev(*niwan*, *néowan*, *néon!* men vergelijke ohd. *niuwanes* ı ı ɜns" en oordeele! De *w* in *neowol* kan kwalijk iets ı zı , dan de og. *w* uit *gw*, m. a. w. het adjectief was oı v aan de zoogenaamde grammatische wisseling van h le ı ıchte spirans naar Verner's wet. Evenwel weten we t ɲ zekerheid of *niól* inderdaad direkt uit *nihol* ontstaan ook uit *niwulo-* kan zich een *niolo-* ontwikkelen; h(f geldt van mnl. *niel*. Een tegenhanger hiervan is (*wiel*, ags. *hweól*. Dit substantief komt voor in de vo *hweól*, *l veówol* en *hweógol:* de gen. *hweóhles* heeft O , r. 8, 260, verkeerdelijk een nom. *hweóhl* doen cons ıee , dat hij met on. *hwél* uit *hwehl* vergelijkt: maar deze *h* l ı (in een jongeren tekst) alleen uit *g* ontstaan zijn, want in o h en voor *l* valt *h* geregeld uit. Alleen blijkt da ıit ve ıging van den tweeklank, die klaarblijkelijk (: invlo v het samengetrokkene *hweól* plaats had. Laa emde v n is evenals mnl. en nl. *wiel* dubbelzinnig: hij kan uit een geparaxytoneerd *qéqlo* ontstaan zijn, maar evengoed het product zijn der contractie *hwewul*. Natuurlijk is *hwewul* geen organische vorm, omdat »lautgesetzlich" alleen *hwegul* mogelijk is, maar nevens *hwegwulo-* kan een vorm *hwegwolo-* bestaan hebben, dat in het Gotisch *hwiwal* geluid zou hebben (vgl. *saiwala*). Uit *hwegwol* komt alleen *hwewol*, ags. *hweówol*. Osthoff's *hwehl* met »*l*-sonans", waaruit *hwewul* verwerp ik, omdat zich hier evenmin zulk een *l* ontwikkelen kon als b.v. een *n*-sonans in *onsién* mogelijk zou zijn. Nevens *hwewol* kon dan naar analogie van *hwegul* een nieuw *hwewul* ontstaan zijn, dat na syncope der *w* een gecontraheerden vorm moest opleveren. Derhalve zijn ags. *hweól* en mnl. *wiel* ook niet volkomen duidelijk. Eindelijk merk ik op dat een ags. *hwehol* niet voorkomt: reeds de oudste bronnen bezigen het eenlettergrepige *hweól*. Ik keer terug tot *niel:* vanwaar dit woord? Uppström dacht in ı *Decem folia* pg. 98 aan got. *naiw*: maar wie durft op (w derlijke *naiw*, *naiwor* ver-

trouwen? Eerder komt in aanmerking oudbulgaarsch *nič* »pronus", waarover zie Miklosich, *Lex. Palaeoslov.* 452 en *Etym. Wört.* pg. 215, die tal van afleidsels (ongelukkig geen enkel met een *l*-suffix) vermeldt. Maar ik weet niet of het Slavisch geen keelklank vóór de *n* verloren kan hebben: is dit zoo, dan moeten got. *hneiwan* en verwanten daaruit zijn gesproten. Mijn kennis van het Slavisch is te gering om in dezen meer dan een bescheiden vermoeden te uiten: alleen een grondig kenner der Slavische talen kan dit tot zekerheid verheffen. Dat van mnl. *niel* ons *vernielen* komt, zal wel niemand onbekend zijn.

Leiden, 15 Febr. '89. P. J. COSIJN.

LEIDENER BRUCHSTÜCK DES FLANDRIJS.

Dr. Sc. G. De Vries hat vom einbande einer früher Bonaventura Vulcanius gehörigen, jetzt Vulc. 54 bezeichneten, Leidener hs. (Agathiae historia de Justiniani regno) ein pergamentblatt losgelöst und mir freundlichst zur benutzung übersandt, welches eine anzahl neuer verse aus dem »Flandrijs" [1]) enthält. Das blatt ist an einer seite abgeschnitten und auch sonst vielfach verletzt. Es enthält 42 zeilen auf der spalte. Die hs., welcher es angehörte, war demnach nicht dieselbe, der die grösseren von mir veröffentlichten fragmente entstammen; sie übertraf die letztere beträchtlich an sorgfalt. Der hier bewahrte teil der erzählung, der zu Köln bei Aligorant spielt, muss zwischen die früheren fragmente III und IV fallen; in III befindet der held sich noch auf dem wege nach Köln, die ereignisse von IV und V spielen nach dem siege über Aligorant. Hierbei kann allerdings auffallen dass der »Centauroen",

1) Flandrijs, Fragmente eines mnl. rittergedichtes hg. von Johannes Franck, Strassburg 1876

den Flandrijs in III gewinnt und der in IV V noch in seiner begleitung ist, in dem neuen fragment — welches ich mit III[a] bezeichne — nicht auftritt. Indes war er vielleicht in den verstümmelten vss. 149 ff. erwähnt.

Das neue bruchstück bietet leider nur geringes interesse. Im zusammenhange mit den erörterungen meiner einleitung s. 41 ff. sei erwähnt dass das hier vorkommende wort *gheroer* »aufruhr, lärm" (vs. 75) im Mnl. wörterb. nur aus brabantischen texten, auch *bedranc* (vs. 123) meist aus solchen belegt ist.

Im folgenden abdruck sind die aufgelösten abkürzungen cursiv, das durch conjectur ergänzte in [ ] gesetzt und interpunctionen hinzugefügt.

III[a].

. . . . . here Flandr*ijs* 1[a]
. . . . . er sat
. . . . . n*de* at
. . . . . niet *een* wort
. . . . . ene vort
. . . . . ijt gedaen
. . . . . em staen
. . . . . auenture
. . . . . den mure
. . . . . n manlic wese*n*
. . . . . f lesen
. . . . . e di*e*re en*de* scone
. . . . . van sine*n* zone
. . . . . in de*n* woude
. . . . . so houde
. . . . . e gaen
. . . . . *en* si uut zae*n*

6. ijt *oder* ilt. 11. f *nicht sicher, vielleicht* tr.
12. e diere *vielleicht zusammengeschrieben.*

. . . . . portier slouch
. . . . . t tongevoech
. . . . . en de tale
. . . . . zale
. . . . . lict
. . . . . [b]enedict
. . . . . sech mi
. . . . . anic di
. . . . . quam
. . . . . e ic nam
. . . . . mi boot
. . . . . s gifte groot
. . . . . t
. . . . . ut seriant
. . . . . ijn gelaet
. . . . . ire daet
. . . . . nden leet
. . . . . n wreet
. . . . . [d]e
. . . . . stinede
. . . . . nt weten
. . . . . ddic geten
. . . . singen
. . . . . spisen bringen
. . . . . i brochte

Een cnape liep al dat hi mochte 1b
En*de* haede mee spisen dan te voren.
Flandr*ijs* die r*idder* wel geboren
At en*de* dranc te sinen behoeve,
Wie dats erre was of droeve.
Nu hort vanden knapen viere,

---

25 *vol* [m]anic.

40. *vor* singen *noch* 7 (= et?) *und ein wort von drei zeichen*: q? (*und darüber vielleicht noch ein zeichen*, e?), t.

44 haede (*lies* haelde) mee *ziemlich sicher*.

Die Aligorant die fiere
Om sinen zone adden gesent,
Dien si sochten al omtrent;
So datsine hebben vonden.
Sere te ... ne si begonden,
A....e s...n liggen versleghen.
Uten bussche hebs[ine] gedreghen
Tote Cuelne binder port.
Si riepen lude »hier es vermort
Gadoliant, ons heren zone".
Die heydine weenden zere omt gone
Ende volchden toter porte naer.
Den portier vonden si daer
Versleghen bachten wikette.
Si vloucten haren god mamette
Ende riepen »wie heift dit beraden?
D.....dese zware scaden
Heift ghedaen die ridder groot,
Die voer inden alsberch bloot
Ende uptie hant droech ene valke".
Dus quamen vor de zale de scalke,
Daer si vonden gebonden tpart.
Nu eerst was geopenbaert
Dat Flandrijs die manheit wrochte.
Den doden men inde zale brochte
Ende leidene neder upten vloer.
Die heidine maecten groot gheroer
Ende riepen »Aligorant, here!
Met rechte mogedi [droe]ven z[er]e
Om uwen zone die hie[r lecht doot]".
Aligorant van vare up sco[ot]
Ende riep »wie hevet dit gedae[n]?"

---

50. *lies* adde.
53. *wol* weene.
54. *wol* alsine sagen; liggen ver *nicht ganz sicher*.
77. met rechte *bis auf* m *nicht ganz deutlich*.

Sine hande ghinc hi slaen
End*e* vel neder in o*m*macht;
End*e* doe hi gewan sine cracht
Riep hi »zone, lieve zone
Gadoliant, die w*aers* ghewone 2ª
Alre doghet, bestu v*ers*leghen?"
Ov*er* hem es [hi] gheleghen
End*e* custe ..... t*er* zelv*er* stonde,
Dat hem tbloet brac ut*en* monde.
Doe weend*en* alle die dat saghen.
Hi riep »ghevrienden end*e* maghen,
Wreict dit up diet heift gedaen!"
Alle die heidin*en* riep*en* zaen
Dattie selve r*idder* dede,
Die gewapent reet d.....e
»Want hi ree .... ors e... valke
Den portier ....ch die zelve scalke;
D*us* weten wi dat hi es hier binnen".
Die heidine riepen in allen zinn*en*
»Dat was die [ker]stijn di*er*e quam".
End*e* alse Fl[and*rijs*] dit v*er*nam,
Spranc hi up van d*aer* hi sat
End*e* trac sijn zw*er*d t*er* zelv*er* stat
End*e* riep ic was die h*em* dit dede
Dor sine dorp*er*hede,
Die hi mi dede sond*er* scout".
Elc der heidine die riep bout
»Vanc ons o.. sla den keitijf!"

---

88 *fünf bis sechs buchstaben, wahrscheinlich* thouet.

95 *wahrscheinlich* dor de stede.

96 *zwischen* ree *und* ors, *die ziemlich deutlich sind, etwa 4 buchstaben, deren letzte* yn *scheinen (der buchstabe davor ist nicht* s); *zwischen* e *und* valke *raum für* 2—3 *buchstaben.*

97 *vielleicht* slouch, *doch scheint der erste buchstabe fast eher* t.

108 *nach* o *etwa 2 buchstaben, ziemlich sicher* ors.

Tharen wapinen liepen si stijf,
En*de* Flandrijs liep in den tas.
Hi hadde den helm, die goet was,
Gheset boven den beckinele.
D*aer* toghedi van sinen spele
Dien die in de zale waren.
Si gingen hem wapen bi scaren,
Die eerstwerf waren bloot.
D*er* zale dure men vaste sloot
Om dat si duchten sijn [ontgaen],
. . . . . d*rijs* die ginc vaste slaen
. . . . . ne diene d*aer* versochten
. . . at hi geraken mochte
. . . ter erde an sinen danc.
. ie heidinen daden hem sterc bedranc
Bede van voren en*de* van besiden;
En*de* Flandrijs, die in dat striden
Die vroomste was die doe levede
Slouch d*aer* sulke . . . . . .
En*de* hem die bit . . . . . .
M*aer* daer quam . . . . . .
An allen zid*en* . . . . . .
In soude t. en . . . . . .
Die r*idder* si[c?] . . . . . .
En*de* dattie [f?] . . . . . .
Van achter dat . . . . . .
Dies warp hem . . . . . .
An enen mue . . . . . .
Recht als ene . . . . . .
Dien hare jon . . . . . .
Ghinc hi slae . . . . . .
Scaerde bulen . . . . . .

120. *vor* ne *am ersten* o [die gone?]. *Die anzahl der buchstaben am anfange dieser verse ist nicht sicher.*

131. *vielleicht* tyen.

Die heidine [w?] . . . . . .
Crachteliken [j?] . . . . . .
Sinen halsberch . . . . . .
Datter die ma . . . . . .
End*e* Flandrijs he . . . . . .
Grote slagen . . . . . .
Doe quam m . . . . . .
Aligorant d . . . . . .
Doe ruumde [w?] . . . . . .
End*e* licten de h . . . . . .
Aligorant ri . . . . . .
Vanget mi . . . . . .
Die mi beraden . . . . . .
Van minen ki . . . . . .
Doe liepen toe . . . . . .
Met zwerden m . . . . . .
Die gode bat . . . . . .
Dat hine . . . . . .
Al dedi were m . . . . . .
Dat was di . . . . . .
So menegen . . . . . .
Sine mochten . . . . . .
Den edelen r . . . . . .
End*e* bonden he . . . . . .
So onsochte . . . . . .
Dat hem t[bl?] . . . . . .
Men ghinc daer dr . . . . . .
Die heidinen d . . . . . .

143 halsberch *ganz deutlich zu sehen, aber nicht ganz deutlich zu lesen.*

Bonn, februar 1889. JOHANNES FRANCK.

HLAIFS.

De etymologie van het Germaansche *hlaifs* en de betrekking van dit woord tot het Slavische *chlêbŭ* is een bekend, men kan zeggen een berucht vraagstuk. Het betreft een van die woorden, wier juiste verklaring voor de oudste geschiedenis der Slaven en Germanen van groot belang moet wezen; vandaar dat men het telkens weer heeft opgevat, al ware het slechts om duidelijk te leeren inzien, dat de beschikbare gegevens onvoldoende zijn.

Aanvankelijk achtte men *hlaifs* en *chlêbŭ* gelijk in rang, zoodat het eene volk zijn woord niet aan de taal van het andere had ontleend [1]), sommigen Slavisten viel het ook later nog moeilijk dat denkbeeld te laten varen [2]), en zelfs in den allerjongsten tijd is de gelijkstelling der beide vormen verdedigd, maar door iemand die, naar het schijnt, met het Germaansch niet genoegzaam vertrouwd is [3]). Doch aldra zag men in, dat germ. *h* en slav. *ch* niet wel beide aan een zelfden Indogermaanschen klank konden beantwoorden, en dat derhalve of *hlaifs* of *chlêbŭ* een overgenomen woord moest zijn. De voorrang moest onwillekeurig aan het Germaansch worden toegekend, doch het is niet te verwonderen, dat men de uitheemsche afkomst van het Slavische woord voor kwalijk bewezen hield, zoolang de afleiding van het Germaansche niet boven allen twijfel was verheven. Heyne vermeldt (*D. Wtb.* 6, 590), dat een op *hlaifs* gelijkend woord in de Slavische talen voorkomt, en voegt er bij: »wird aber dort als entlehnt angesehen", en in de vroegere uitgaven van het woordenboek van Kluge leest men, dat *chlêbŭ* »auffälligerweise" uit het Germaansch is overgenomen.

Het is te begrijpen, dat men zich eenig geweld moest aandoen om in die voorstelling te berusten: *chlêbŭ* in het Slavisch

---

1) Grimm, *D. Wtb.* 1, 1053: »dem *hlaifs* aber entspricht Sl. *chlebŭ*"; verg ook Miklosich, *Lexic. Palaeosl.* 1092.

2) Zie Krek, *Einleitung in die Slav. Literaturgesch.* (2de dr.), 118.

3) Kozlowski, in *Archiv f. Slav. Phil.* XI, 386.

is veel tieriger dan *hlaifs* in het Germaansch; het beteekent niet alleen *brood*, als stofnaam en voorwerpsnaam, maar ook *koorn* en *levensonderhoud* in ruimeren zin, en indien gebruikelijkheid stellig kon pleiten voor oorspronkelijkheid, zou men veeleer geneigd moeten zijn het Germaansche woord voor uitheemsch te verklaren. In den vorm *hlaifs* op zich zelven is niets dat die onderstelling begunstigt, maar is dan ook soms aan *chlěbŭ* het merk van eene niet-Slavische afkomst te onderkennen?

Men heeft het beweerd, doch al te stout. De *ch* in het Slavisch is een klank, wiens geschiedenis nog niet volledig in het licht is gesteld. Brugmann zegt (*Grundriss* 1, § 588), dat idg. *s*, waaruit in andere gevallen *ch* kon ontstaan, althans aan het begin der woorden *s* is gebleven, en vandaar dat hij ook niet wil hooren van de gebruikelijke gelijkstelling van slav. *chodŭ* met gr. ὁδός. Woorden die met *ch* beginnen vindt hij »etymologisch unklar", en vele houdt hij voor overgenomen. Een vermaard Slavist echter heeft opgemerkt, dat Brugmann zich de zaak te eenvoudig heeft voorgesteld, en dat althans in enkele gevallen eene Slavische *ch* is ontstaan, zelfs uit die Slavische *s*, die aan skr. ç beantwoordt [1]). Men heeft verder eenig recht te vragen, of ook *sl* aan het begin van een woord niet soms *chl* is geworden. Het Russische *chlĕbovo* is een bekend woord voor *lepelkost*, *half vloeibare spijs*. Het moet nauw verwant zijn met *chlebati*, slurpen, slobberen. Miklosich (*Etym. Wtb.* 87) brengt die vormen tot één zelfden stam met oslav. *chleptŭtati*, dat met *avide bibere* wordt vertaald. Die laatstgenoemde vorm is in het Poolsch geworden *chleptać*, *slobberen*, daarnevens staat echter *leptać* in denzelfden zin. Vergelijkt men deze en andere daarbij behoorende woorden, dan denkt men onwillekeurig aan het beurtelings voorkomen en wegblijven van *s* aan het begin van Indogermaansche stammen, zooals bv. bij ons in *labberen* en *slabberen* (zie Kiliaan), en er is allesbehalve reden om zulke woorden voor niet-Slavisch te houden: al behooren zij misschien niet tot de

1) Jagić, in *Archiv f. Slav. Phil.* X, 194.

oudste en eerwaardigste, zij doen toch onderstellen, dat het laatste woord omtrent slav. *ch* nog niet is gesproken.

Groot is het aantal der met *chl* beginnende stammen niet, en ware *chlěbŭ* oorspronkelijk Slavisch, dan heeft men bij het opsporen van verwante woorden haast geene andere keus dan juist dit *chlěbovo* en wat daarmede in verband staat. Men kan een oogenblik gissen, dat *chlěbŭ* oorspronkelijk eene soort van *lepelkost*, *brij*, *polenta* heeft aangeduid, en dat het later bij verandering van levenswijze eene benaming voor *brood* is geworden. Die onderstelling moge op zich zelve niet ongerijmd wezen, zij is zoogoed als stellig onjuist: bij die groep van woorden, waartoe *chlebatĭ* en *chlěbovo* behooren, is tot nu toe het begrip *slurpen*, *slobberen* duidelijk bewaard gebleven; *chlěbovo* moet men niet vertalen met *polenta*, maar met *sorbitio*, *sorbitiuncula*: het is ondenkbaar, dat het eerwaardige *chlěbŭ* uit zulk eene onaanzienlijke familie zou zijn voortgekomen. Wil men voorzichtig redeneeren, dan moet men erkennen dat de vorm *chlěbŭ* Slavisch zou *kunnen* zijn, en dat het niet volstrekt onmogelijk mag worden geacht, dat *chlěbŭ* door de Germanen als *hlaifs* ware overgenomen, maar wanneer de twee vormen elk in hun gebied even moeilijk zijn te verklaren, dan is het veel waarschijnlijker, de algemeene geschiedenis van Slaven en Germanen in aanmerking genomen, dat het woord bij de laatstgenoemden thuis behoorde.

Een tijdlang meende men dit te kunnen bewijzen, en het daartoe strekkende betoog werd door Hehn nog in 1887 met instemming overgenomen [1]). Steunende op gr. *κλίβανος*, een oven, hield men lat. *libum*, eene soort van koek, voor ontstaan uit *clibum*. Nevens *κλίβανος* komt voor *κρίβανος*, en daarmede moeten verwant zijn *κριβανωτός*, *κριβάνη*, *κρίβανον*, die als gelijkstaande met *πλακοῦς* worden vermeld. De kleine zwarigheid in den medeklinker (gr.-lat. *b* tegenover germ. spirans) werd niet voor overwegend gehouden, en *hlaifs* kon goedschiks tot die zelfde groep worden gerekend.

---

1) *Kulturpfl. u. Hausthiere* (5e dr.), 456.

Doch het oog is gevallen op eene andere zwarigheid, die deze etymologie heeft verijdeld. De λ van *κλίβανος* moet minder oud zijn dan de *ρ*: de wortel die in het Skr. als *çrī* of *çrā* wordt opgegeven, heeft in Europeesche afleidingen regelmatig eene *r*: *κρίβανος* wordt gerekend tot dezelfde familie als lat. *carbo* [1]), *cremare*, got. *hauri*, en waarschijnlijk behoort daartoe ook *haard*, focus. In het Oudslav. Wdb. wordt ook *koeriti*, rooken, er bij genomen, doch in het *Etym. Wtb.* is daarvan geen gewag: waarschijnlijk was de *k*, die in 't algemeen niet met skr. *ç* overeenkomt, voor Miklosich eene genoegzame reden om die etymologie te verwerpen. *Libum* kan dus niet van denzelfden stam zijn als *κλίβανος*, en daarmede is alle steun ontnomen aan de bewering, dat *libum* oorspronkelijk *clibum* is geweest. Is dit onzeker, dan wordt het hachelijk tusschen *libum* en *hlaifs* eenige gemeenschap te onderstellen, en in jongere geschriften is dan ook van *libum* geen sprake meer.

Er bestaat nog eene andere, eene treffende hypothese omtrent den oorsprong van *hlaifs*, die door Prof. Kern in dit *Tijdschrift* is uitgesproken [2]). *Hlaifs* gelijkt formeel op goth. *hleibjan*, onr. *hlífa*, beschermen, sparen, en, daarmede in verband staande, zou het kunnen beteekenen: datgene waarmede men zijn leven spaart, onderhoudt. Het zou dan evenals b. v. lat. *panis* een woord zijn, welks oorspronkelijk ruime opvatting later was beperkt tot de toepassing op één bepaald levensmiddel, het brood. Kan men met volkomen gerustheid die gissing aannemen? Het zij vergund een bescheiden twijfel te opperen. Er is een sterk ww., dat in het Onr. alleen is bewaard in het verl. deelw. *ó-hlífenn*, vermetel (zie Noreen, *Altn. Gr.* § 400), *hlífa* wordt anders zwak verbogen, en komt overeen met goth. *hleibjan*; van denzelfden stam is ook gevormd onr. *hlíf*, vr., bescherming, schild. In die woorden ligt het begrip: iemand beschermen, beschutten, zich over hem ontfermen, hem protegeeren.

1) Gustav Meyer, *Griech. Gr.* § 161.
2) V, 55.

Dat een hierbij behoorend substantief zou beteekenen *schild*, *scherm*, *schut*, *geweer*, zou volkomen duidelijk wezen, het begrip *voedingsmiddel* echter schijnt wel tot eene eenigszins andere orde te behooren, en er zijn helaas geene gegevens waardoor de overgang van het eene denkbeeld tot het andere wordt toegelicht. En is het wel waarschijnlijk, dat *hlaifs* oorspronkelijk die ruime beteekenis van *voedingsmiddel*, *levensmiddel* heeft gehad? De jongere Slavische talen zouden het doen denken, maar het Oudslavisch pleit er tegen. In het Oudslav. Wdb. beteekent *chlêbŭ* alleen ἄρτος of ψωμός, en datzelfde geldt nagenoeg ook voor de talrijke composita; *chlêboprodavĭtsĭ* komt voor als vertaling van σιτοκάπηλος, *propola frumenti*. Het eigenlijke woord voor *frumentum* daarentegen is in het Oudslavisch *žito*, en dit moet, als afleiding van *žiti*, leven, die algemeene beteekenis hebben gehad van *voedingsmiddel*: het is niet te verwonderen, dat die naam werd gegeven aan het graan. Het woord *žito* echter is later, op soortgelijke wijze als het Germaansche *koorn*, de benaming geworden voor verschillende graansoorten, al naar de streek waar de eene of de andere soort het meest werd gebouwd, en evenals *graan* bij ons die algemeenere opvatting van *koorn* heeft overgenomen, evenzoo is *žito* in dien zin langzamerhand vervangen door *chlêbŭ*. Misschien gaat de gelijkenis nog verder: *graan* is een Latijnsch woord, dat bij ons eene beteekenis heeft gekregen die het oorspronkelijk niet had: kan het met *chlêbŭ* niet evenzoo zijn gegaan? Is het niet het allerwaarschijnlijkst, dat de Slaven het in den zin van *brood* hebben overgenomen, en dat de thans bij hen gebruikelijke beteekenissen bij het onderzoek naar de afleiding buiten rekening moeten blijven?

Niet zelden wordt *hlaifs* beschouwd als ouder dan *brood* [1]: men houdt *hlaifs* voor den ouden, echten term, wiens hooge ouderdom door een paar Angelsaksische composita wordt bewezen, en die later door *brood* is vervangen. Doch is dit zeker?

1) Zie de woordenboeken van Kluge en Franck.

Het is waar, dat *brood* in het Gotisch niet voorkomt, doch hieruit is weinig of niets af te leiden, en de Angelsaksische samenstelling *beóbreád*, honigraat, weegt ongeveer op tegen *hláford*. De etymologie van *hlaifs* is allesbehalve duidelijk, *brood* daarentegen is blijkbaar eene participiale afleiding van hoogen ouderdom, en hetzij men dat woord, in verband met lat. *fruor*, verklaart als: hetgeen men (door koken of bakken) genietbaar heeft gemaakt, hetzij men het afleidt van denzelfden wortel als *brouwen*, in elk geval mag men aannemen, dat het woord bestond lang vóórdat de Germanen een afzonderlijk volk uitmaakten. Waarschijnlijk hebben de Germanen het woord *brood* gekend vóórdat zij nog brood aten. In tijden van barbaarschheid is dit gebak nog geen alledaagsche kost. Zelfs bij de Grieken van Aristophanes is »het dagelijksch brood" geen brood, maar eene minder zorgvuldig toebereide spijs uit gerstemeel, τὰ ἄλφιτα. Uit zulke gerstepap werd eene soort van deeg gekneed [1]) dat men liet drogen, en zulk een gemeene gerstekoek heette μᾶζα. Zou *brood* niet oorspronkelijk iets dergelijks hebben beteekend? In een ouder tijdperk misschien eene gekookte pap van al of niet gepelde of gestampte graankorrels, en eerst later een baksel.

De oorsprong van *hlaifs* is niet bekend, doch waarschijnlijk was het de naam voor eene soort van broodkoek, dien men eerst later leerde bakken. In den historischen tijd althans is *hlaifs* bij voorkeur één enkel brood, *ein laib*, *a loaf;* het Onr. heeft zelfs het compositum *braudhhleifr* (Cleasby 270). Is die onderstelling juist, dan kan *hlaifs*, evenals *ploeg* b. v., een »Culturwort" geweest zijn, dat de Germanen hebben overgenomen van een thans onbekend volk, Indogermaansch of niet; dat *hlaifs* in zijn uiterlijk niet van oorspronkelijk oudgermaansche woorden is te onderscheiden, bewijst alleen, dat het reeds zeer lang bij de Germanen in gebruik is geweest.

A. KLUYVER.

1) Μᾶζα. ἄλφιτα πεφυρμένα ὕδατι καὶ ἐλαίῳ, Hesych. — Verg. ook: C. G. Heyne *Opuscula Academica*, 1, 370 vlg.

TRAWANT.

Wanneer een zelfde woord gebruikt wordt bij zeer verschillende Europeesche volken, dan is het nogal dikwijls mogelijk bij benadering althans te bepalen, waar zijn vaderland moet worden gezocht. Meer nog dan de vorm, wijst de beteekenis ons den weg. Tallooze voortbrengselen van kunst en natuur zijn door het eene volk van het andere overgenomen, doch blijven herinneren aan hun oorsprong. Wie van eene welbekende bloem kent de namen *tulp*, *tulipe*, *tulipan*, *tulipano*, en in het Grieksch en Latijn geen spoor daarvan ontdekt, zal aanstonds denken aan het Oosten; wie met vormen als *calèche* en *cravache* niets weet te beginnen, zal gaan zoeken in de talen van Slavische of Turksche volken.

Doch soms geraakt men het spoor bijster, en dit is het geval bij het hierboven genoemde *trawant*. Vreemde woorden pleegt men te verminken, en zij hebben daardoor in eene zelfde taal vaak meer dan ééne gedaante. Nevens *trawant* staan de bij Plantijn en Kiliaan bewaarde vormen *travant*, *drabant*, *dravant*, *trouwant*, *trauwant*. Bij de twee laatstgenoemde moet de volksetymologie in rekening worden gebracht, vooreerst de gedachte aan *trouw*, die bij een woord dat *lijfwacht* beteekende, allicht kon opkomen, en ook verwarring met *truwant*, landlooper, tafelschuimer, dat aan fr. *truand* is ontleend (zie Kiliaan). In het Fransch was *traban* al vroeg in gebruik; bij Roquefort staat (2, 641): *Trabans, soldats armés de hallebardes.* Men gevoelde evenwel dat het van elders kwam; La Curne vertaalt het met *soldat suisse ou allemand*, en de *Dictionnaire de l'Académie* heeft: »Mot qui, en allemand, signifie Garde, et qu'on a quelquefois employé pour désigner des militaires armés de hallebardes, et chargés d'un service particulier." Halma geeft deze verklaring: »Nom de certains soldats ou sousofficiers dans la compagnie des Cent Suisses à la Cour de France." In het Italiaansch is *trabante* niet volstrekt onbekend, Littré vermeldt het b. v., maar in de woordenboeken vindt men het bijna nooit

opgegeven: fr. *traban* wordt gewoonlijk vertaald met *lanzo o soldato nella Guardia Imperiale in Germania*; ook Diez vermeldt het niet. Alvorens het woord in nog andere talen te zoeken, kan men zeggen dat de Franschen, Italianen en Nederlanders hunne vormen uit Duitschland hebben gekregen, en in het Hoog- en Nederduitsch bestond *drabant*, *trabant* dan ook in de middeleeuwen. [1]) In het Romaansch moet de etymologie dus stellig niet worden gezocht, en de vraag van Littré: »le *traban* serait-il le porteur d'une *trabe*, bâton de bannière?" kan men gerust ontkennend beantwoorden.

In de jongste uitgave van Kluge's woordenboek wordt eene reeds lang bestaande en zeer eenvoudige verklaring gehandhaafd: »mit roman. partizipialbildung ist nhd. *Trabant* aus *traben* abgeleitet." Terstond overtuigend is die verklaring niet; noch de wijze van afleiding, noch de beteekenis van het grondwoord maken haar waarschijnlijk. Het achterv. *ant* dient wel om van vreemde, Romaansche ww. nieuwe substantiva af te leiden (verg. b. v. *speculant*, bij ons gevormd van *speculeeren*, naast fr. *spéculateur* en derg.), maar bij zuiver inheemsche woorden pleegt het niet te worden gebruikt. Diez maakt van de verklaring uit *traben* dan ook slechts aarzelend gewag, en Grimm zegt (*Gramm*[3]. 2, 325): »nhd. *trabant* scheint fremd."

Eene geheel andere gissing werd in 1865 uitgesproken door Dr. E. R. Rösler, in zijn opstel »Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romänischen." [2]) In het Rumeensch, dat zooveel uit het Turksch heeft overgenomen, hield hij ook *dorobant* (nevens *daraban*, *doroban*) voor hetzelfde als *derbân*, dat door het Turksch aan het Perzisch is ontleend, en, bij Zenker althans, alleen *portier* beteekent. Uit het Turksch, meende Rösler, is het woord in de Oost-Europeesche talen, en vandaar westwaarts doorgedrongen. Die verklaring ontving den krachtigsten steun dien haar uitvinder kon verlangen, dien van Miklosich.

1) Zie Lexer, en Diefenbach, *Glosss.*, op *Speculator*.
2) *Sitzungsberichte* der K. A. te Weenen, X, 891.

Doch deze heeft de stelling alleen overgenomen, geen nader bewijs heeft hij er aan toegevoegd [1]); en als men tracht zich van hare juistheid nauwere rekenschap te geven, dan wordt men toch niet volkomen gerustgesteld, ondanks het gezag van zulk een meester. In de beteekenis van het Turksche woord is geen bezwaar gelegen: een woord dat eigenlijk *portier* aanduidde, kon, elders overgenomen, licht voor *hellebardier*, *lijfwacht* worden gebruikt. Maar kan het Rumeensch zijn vorm niet uit eene Europeesche taal hebben gekregen? Dit wordt beweerd door de Cihac, die het Rumeensche *daraban* ontleend acht aan het Hongaarsch, waar het luidt *darabant.* [2]) Ook hij laat het bij de bewering, doch ook wie van zich zelf erkennen moet dat hij een vreemdeling is in het Hongaarsch, kan toch gemakkelijk eenigen steun vinden voor deze opvatting. Een welbekend, echt Slavisch woord voor *een stukje van iets*, ook *schroot, gruis*, *scherven* en derg. is *drobĭ* of *drob*, dat in het Rumeensch in dien zelfden vorm is overgenomen. De Hongaarsche woordenboeken vermelden in dien zin *darab*, dat toch wel geen ander woord kan zijn dan het Slavische *drob*, gewijzigd naar eene behoefte van de Hongaarsche uitspraak. Is dit het geval, dan kan ook hong. *darabant* allicht zijn ontleend aan eene taal die *drabant* kende, zooals b. v. het Poolsch of het Boheemsch, en dan zou *daraban* in het Rumeensch uit het Westen in plaats van uit het Oosten moeten gekomen zijn.

Is *drabant* dan uit het Slavisch op te helderen? Ware dit mogelijk, dan zou Miklosich het zonder twijfel reeds lang hebben gedaan. Neen, *drabant* heeft, in zijn geheel genomen, niet het voorkomen van een Slavisch woord; is de tweede lettergreep niet door *derbân* te verklaren, dan kan *-ant* niet anders zijn dan de gewone Romaansche uitgang: *drabant* in het Poolsch en Boheemsch is stellig van Duitschen oorsprong, en uit Duitschland moeten alle vormen zijn gekomen die in de verschillende talen van Europa worden gevonden.

1) Die türkischen Elemente in den südost-und osteuropäischen Sprachen. 1884.
2) Dictionnaire d'étymologie daco-romane. 1879 (bl. 495).

Toch heeft het Slavisch een woord, dat ernstige overweging verdient, nl. *drab*, dat althans in het Poolsch en Boheemsch voorkomt, en welks etymologie niet bekend is, maar dat in elk geval niet eene verkorting van *drabant* kan wezen. Voor poolsch *drab*, boh. *dráb* worden te zamen deze beteekenissen opgegeven: infanterist, gendarme, slotbewaarder, heyduk, landlooper, boerenpummel, pion in het schaakspel. Die reeks van begrippen komt geheel of gedeeltelijk ook voor bij geheel andere woorden. Mhd. *vende* b. v. is: jonge man, voetganger, soldaat te voet, pion; it. *fante*, fr. *fantassin* en de daarmede gelijkstaande vormen drukken eigenlijk uit: een jonge borst, een kerel. Andere beteekenissen komen meer uit bij *heyduk*, in het Turksch *hajdud*, dat oorspronkelijk de naam is voor zekere soort van Hongaarsche infanteristen, en dat in de verschillende talen, waarin het is overgenomen, ook wordt gebruikt voor: struikroover, lijfknecht, diender enz.; met *kozak* is het bijna evenzoo.

Met dit *drab* heeft *drabant* groote gelijkenis in vorm en beteekenis; Lexer verklaart *drabant* met *fusssoldat*, *vuozgengel*, en het had dus oudtijds een ruimer begrip dan dat van *lijfwacht*. Zou de *drabant* niet een Duitsche *heyduk* wezen: eigenlijk een voetknecht, een huurling van de eene of andere vreemde nationaliteit, die, juist als vreemdeling, als »Zwitser", voor lijfwacht werd gebruikt? En indien, wat zeker is, het Slavische *drab* niet uit *drabant* kan zijn ontstaan, kan het dan niet omgekeerd tot het ontstaan van *drabant* hebben aanleiding gegeven? Men kan hiertegen aanvoeren, dat dit *drab* of *trab* op zich zelf in het Duitsch niet bekend is; immers uit *drabeknecht*, dat bij Lexer éénmaal voorkomt in den zin van *trabant*, mag men niet te veel afleiden: het is daar figuurlijk, dichterlijk gebruikt, en misschien gevormd naar analogie van *drabehunt* (zie Weinhold, *Mhd. Gr.* bl. 243). Men zou moeten aannemen, dat *drab*, overgenomen in het Duitsch, werd voorzien van het overbodige achtervoegsel *ant*. Dit schijnt zonderling, doch is het in het Romaansch anders gegaan met *admiraal* en de daarmede

verwante vormen? Er wordt onder de geleerden niet meer aan getwijfeld, dat dit woord is arab. *amīr*, verlengd met allerlei Romaansche suffixen, *al*, *aut*, *ant* enz., waardoor het in uiterlijk voorkomen aan andere woorden van soortgelijke beteekenis werd gelijkgemaakt: van *amīr* zonder eenig suffix is niets te bespeuren. Kan ook *drab* niet op dergelijke wijze zijn vervormd tot *drabant*, waardoor dit overeenkwam met woorden als b. v. *wîgant* en vooral *sarjant*? Ware *drab* een Duitsch woord, dat men volkomen begreep, dan zou zulk eene verlenging hoogst onwaarschijnlijk wezen, maar bij uitheemsche vormen wordt de regelmatigheid der afleiding niet meer streng in het oog gehouden.

A. KLUYVER.

GERIJT POTTER VAN DER LOO EN ZIJNE VERTALING VAN FROISSART.

Onlangs werd op de Universiteits-bibliotheek alhier mijne aandacht getrokken door den naam *Gerijt Potter van der Loo* aan het slot van een handschrift. Bij nader onderzoek bleek mij dat het hs. eene, zoover ik weet, nagenoeg onbekende [1]) vertaling der kronieken van Froissart bevatte, en dat zich onder de schatten, die onlangs gelukkig uit de bibliotheek van Sir Thomas Phillips te Cheltenham in hun vaderland zijn teruggekeerd, een tweede hs. dier vertaling bevond, dat mij uit de voorloopige bewaarplaats te Utrecht met machtiging van den Minister van Binnenlandsche Zaken welwillend voor eenigen tijd ten gebruike hierheen werd gezonden. Het scheen mij niet onbelangrijk een en ander aangaande en uit dat werk te dezer plaatse mede te deelen.

1) Buchon maakt echter in zijne uitgave reeds melding van „une traduction en langue flamande de Guerrit Potters van der Loo, mais qui ne paraît pas avoir jamais été imprimée" (I, vij).

Het thans te Utrecht berustende handschrift, luidens mededeeling van Mr. S. Muller Fz. bestemd voor de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage en daarom door mij H genoemd, is bijzonder fraai van uitvoering. De lijvige foliant bevat 376 bladen papier, op elke bladzijde 2 kolommen van 36 regels, benevens 8 bladen vóóraan, behelzende een register van de titels der hoofdstukken met bladwijzer; daarvóór ontbreken naar gissing 1 of 2 bladen [1]): jammer genoeg, daar deze ons allicht den oorspronkelijken eigenaar van het kostbare stuk zouden gemeld hebben. Vóór dit register staat op een enkel blad perkament (misschien den ouden omslag) met eene hand van de zestiende eeuw geschreven: *Claes van bronchorst canonik te voirne anno XVc vier ende zestich naert gemeen scryuen* [2]) *Amor vincit oia* (omnia). Het handschrift is met groote, duidelijke, fraaie letters geschreven; naar het schrift te oordeelen, dagteekent het van omstreeks 1430. Het begin van elk hoofdstuk is met eene groote blauwe [3]), elke alinea met eene roode initiaal versierd. In het hs. bevinden zich acht ongemeen groote en fraaie miniaturen, die telkens eene halve bladzijde beslaan [4]).

Onder het excipit staat met eene hand van de achttiende eeuw eene aanteekening geschreven over de hofstede van der Loo [5]).

1) Op de overgebleven 8 bladen worden namelijk de titels van 108 hoofdstukken opgegeven: de titels der eerste 19 hoofdstukken, die in den bladwijzer ontbreken, kunnen dus 1 blad hebben ingenomen, waaraan wellicht nog 1 blad voorafging (met den titel van het werk, of met den naam of het wapen van den oorspronkelijken eigenaar?). Zijn deze eerste bladen misschien uit het hs. gescheurd om de herkomst te verduisteren?

2) Hiermede is waarschijnlijk de oude stijl bedoeld.

3) In de krullen en versieringen hiervan vindt men, bij aandachtige beschouwing, allerlei geestig geteekende kopjes en karikaturen verscholen; hetzelfde is o. a. het geval in het Brusselsche hs. van Reinaert II.

4) T. w. op f. 1ro, 62ro, 88ro, 282vo, 296vo, 315vo, 349vo, 359ro. De onderwerpen dier miniaturen verspreiden, voor zoover ik kon nagaan, geen licht over den persoon van den oorspronkelijken eigenaar: zij schijnen door den „verluchter" willekeurig of alleen met het oog op de schilderachtige voorstelling gekozen.

5) Naar ik meen, die van een bekenden verzamelaar. De ter Koninklijke Bi-

Het Leidsche handschrift (L) is [illegible] ai en kostbaar, doch het is vollediger. Het bestaat uit twee folianten (Ms. Bibl. Publ. 3, I en II). I [illegible] 176, II 263 bladen, elke bladzijde van 2 kolommen; [illegible] etal regels van elke kolom wisselt tusschen 47 en 64, e[illegible] volg van de omstandigheid, dat het hs. door verschillende [illegible] anden is geschreven; het schrift is nergens zoo gelijkm[illegible] groot, duidelijk en fraai als dat van H. Blijkens de s[illegible] iptie is het hs. voltooid in 1470. De aanvang van elk [illegible] k en elke alinea is met eene groote of kleine roode, [illegible] dl. I met eene groote blauwe initiaal versierd; talrijke o[illegible] en kleinere miniaturen, waarvoor in I en II telkens [illegible] ats [illegible] opengelaten, zijn achterwege gebleven.

Ongelukkig vullen de twee hss. elkander niet aan: H bevat hetzelfde als L II, zooals blijkt uit het volgende overzicht van hunnen inhoud.

L I bevat vol. II a van Potter's werk, de vertaling van hetgeen in het origineel gevonden wordt: in ed. Sauvage (Paris 1574) vol. II, 39—287 incl., Livre II, ch. 28—178 incl. (waarop bij S. nog een ch. 179 volgt); in ed. Buchon (Paris 1824—26) vol. VII, 161 — IX, 193, Livre II, ch. 43 — in 239; in ed. Kervyn de Lettenhove (Brux. 1870—76) vol. IX, 116 — X, 438.

H = L II bevat vol. II b van Potter's werk, de vertaling van Sauvage vol. III, 1—333, Livre III, ch. 1—142 incl. (behalve het slot bij P.); Buchon vol. IX, 217 — XI, 495, Livre III, ch. 1—134 incl. (slot van Livre III); Kervyn vol. XI, 1 — XIII, 319.

Heeft Potter den geheelen Froissart vertaald, en welke der

---

bliotheek berustende catalogus der verzameling van Sir Thomas Phillips vermeldt alleen, dat het hs gekocht is van den bekenden boekhandelaar Thorpe, en brengt ons dus niet op het spoor van den vroegeren eigenaar. Ik neem deze gelegenheid te baat om hier mijn dank uit te spreken voor de inlichtingen, mij door Dr. Campbell, Mr. S. Muller Fz. en Dr. S. G. de Vries met de meeste welwillendheid verstrekt.

talrijke redactiën van den Franschen tekst heeft hij voor zich gehad? De volgende opmerkingen kunnen wellicht bijdragen tot beantwoording dezer vragen. Zooals uit den aanvang van L I en het slot van L II (= H) blijkt, bevatten deze beide deelen te zamen het geheele »anderde volumen". Dit »volumen" kan hier natuurlijk niet beteekenen »band"; blijkbaar komt deze indeeling in »volumens" overeen met die van het Fransche origineel in »volumes" of »livres": immers in de hss. 8329 en 8333 en ook in het »ms. de Saint-Vincent" begint »le second volume" op dezelfde plaats als hier »dat anderde volumen" (zie Buchon VII, 161, noot 2); en ook in het door Kervyn van IX, 116 af gevolgde hs. der Leidsche Universiteits-Bibliotheek vangt juist hier het 2e deel aan (verg. Buchon I, xlviij). Blijkens hetgeen Kervyn XXIII, 464 zegt van een hs., waarin het 2e boek eveneens op deze plaats begint, behooren bovengenoemde hss., volgens hem, tot „la première série de la première redaction du Livre II". Naar een hs. van deze redactie zal dus Potter vertaald hebben. Hiermede schijnt in overeenstemming te zijn, dat het slot van H (= L II) [1]) niet voorkomt in de uitgave van Sauvage, doch wel in het hs. 8328 (zie Buchon I, xlix), dat met het bovengenoemde hs. 8329 één geheel uitmaakt, en ook in de uitgaven van Buchon en van Kervyn [2]).

Uit de woorden „anderde volumen" en „in den anderden boeke des eersten volumens" [3]) in het opschrift en in den aan-

1) Zie beneden, blz. 295.

2) Bij het zoeken naar den weg in den doolhof van hss. en redactiën van het origineel heb ik mij bijna alleen kunnen bedienen van de niet altijd even duidelijke opgaven van Buchon: deel I, b en c der uitgave van Kervyn, waarin over de hss. wordt gehandeld, ontbreken, vreemd genoeg, zoowel aan het ex. der Univ.-Bibl. als aan dat van de Maatsch. der Nederl. Letterk., en de uitgave van Siméon Luce i nog pas tot het slot van het 1e boek gevorderd, terwijl in diens Introduction alleen de hss. van dat boek worden besproken.

1) De bedoelde passage betreffende den overgang van den heer van Mucident is te vinden bij Sauvage vol. II, 6, Livre II, ch. 3, bij Buchon VII, 20, Livre II, ch. 8, bij Kervyn IX, 13.

hef van L I mogen wij verder wel afleiden, dat zoo al niet het geheele werk, althans het voorafgaande 1e „volumen" of „livre" vertaald, maar later verloren gegaan is. Men kan toch niet aannemen, dat Potter, wanneer hij alleen dit gedeelte vertaald had (wat op zich zelf zeer goed denkbaar ware), deze woorden slaafs uit het Fransch overgenomen, en zijn geheele werk niet van een anderen hoofdtitel voorzien zou hebben. In het Fransch staat op de tweede plaats bovendien in alle uitg. alleen „ci-dessus": „inden anderden boeke des eersten volumens" schijnt dus van Potter's hand te zijn.

Wordt met „dat iiije boecke in duytsche" aan het slot van H (= L II) bedoeld het 4e boek van „dat anderde volumen", of wel het 4e boek van het geheele werk? Vermoedelijk het laatste: immers in het eerste geval zou het uitdrukkelijk aldus (»het 4e boek van het 2e deel") genoemd, en zou niet, zooals nu, afzonderlijk achteraan vermeld zijn: »*ende* is dat iiije b. in d.": *ende* kan hier alleen terugslaan op »volumen". Bovendien heb ik van begin of slot van een 2e of 3e boek niets kunnen bespeuren. Maar dan moet met „dat eerste boeck van den anderden volumene" aan het slot (en evenzoo met „inden anderden boeke des eersten volumens" in den aanhef) van L I eene andere indeeling bedoeld zijn, en is dáármede alleen gemeend: 1e band of helft van het 2e volumen. De vertaler heeft dan de Fransche indeeling in »livres" of „volumes" behouden, deze naar den omvang der banden in „boeken" verdeeld, doch daarnaast eene eigene indeeling zijner vertaling in „boeken in duytsche" geplaatst: zijn „4e boecke in duytsche" valt dus samen met het „anderde volumen", d. w. z. beide zijn vervat in L I + II. Het eerste „volume" of „livre" van Froissart moet dan door Potter in 3 „boeken in duytsche" verdeeld zijn, hetgeen niet al te ongelijkmatig schijnt, wanneer men bedenkt, dat L I en II de vertaling behelzen van $4^1/_2$ deel van Kervyn's uitgave, terwijl het voorafgaande $7^1/_2$ deel daarvan beslaat.

Een eigenaardig belang ontleent deze vertaling aan den persoon des vertalers. Deze kan toch wel niemand anders zijn dan de zoon van Dirc Potter, den dichter van Der Minnen Loop [1]). In een artikel over Dirc Potter en zijn werk [2]) verwijst Prof. Ten Brink naar de belangrijke bijzonderheden omtrent de Potter's, na Leendertz' uitgave aan het licht gebracht door Mr. L. Ph. C. (van den) B(ergh) [3]), welke, naar het schijnt, zoowel door Jonckbloet als door Te Winkel over het hoofd zijn gezien. Aldaar wordt gewag gemaakt van verschillende leden van dit geslacht met den naam Gerrit. De eerste, Dirc's vader, komt hier niet in aanmerking: het feit, dat Dirc Potter de eerste is geweest, die met „die hofstat ende woninge ter Loo" verleid is geworden [4]) en dus den naam Potter van der Loo mocht voeren, is hier afdoende. De tweede Gerrit Potter, Dirc's zoon, is zonder twijfel de persoon, dien wij hier noodig hebben: de naam, de tijd enz. stemmen te goed overeen, dan dat men redelijkerwijze aan de identiteit zou kunnen twijfelen. Omtrent dezen deelt Van den Bergh het volgende mede, dat ik, verscholen als het is in een bijna vergeten tijdschrift, dat slechts een half jaar bestaan heeft, hier opnieuw doe afdrukken.

„Onze Dirc heeft bij zijne vrouw eenen, of misschien wel twee zonen nagelaten: *Gerrit Potter van der Loo* en *Jacob P. van der Loo* .... *Gerrit* Potter was in 1440 baljuw van 's Gravezande en van 1438 tot 1454 tevens raad in den hove van Holland. Hij bezat meer dan eene hofstede in het ambacht van Voorburg en werd den 13^{en} Augustus 1428 na zijns vaders dood met de hofstede ter Loo beleend. Hij had den titel van doctor in de

---

1) Zie over hem Te Winkel, Gesch. d. Ned. Lett. I, 498 vlgg., Beuken Huet, Het Land van Rembrand I, 250—272 enz

2) Middeleeuwsche liefdesgeschiedenissen, in: Nederland 1858, II, 357—404, inzonderheid 362—366.

3) Nieuwe berigten over Dirc Potter en zijn geslacht, in: Nederlandsch Athenaeum, 1e (eenige) jaarg. (1853) n°. 19, blz. 149—150.

4) Den 25^{en} Maart 1415, zie Van Mieris, Charterboek IV, 223.

regten, dien hij misschien te Parijs verworven had; althans in 1425 verkreeg hij van den hertog van Braband vrijgeleide in zijn rijk, welligt voor zijne reis naar Frankrijk. Hij huwde in 1431 met Kerstijne Jansdochter van der Meije, wier lijftogt van 40 wilhelmusschilden 's jaars tevens door vrouwe Jacoba bevestigd werd; het jaar van zijnen dood is onbekend en blijkt niet uit de leenregisters, die zelfs bijna tot het vermoeden zouden brengen, dat hij reeds in 1435 overleden en door eenen zoon *Gerrit* is opgevolgd, die weder een zoon van gelijken naam had. Men ziet echter niet hoe dit met de andere berigten strookt en het kan eer aan eene onnaauwkeurige uitdrukking haperen [1]..... Gerrit Potter van der Loo verwekte vier zonen bij zijne huisvrouw, namelijk *Dirc*, *Gerrit*, *Jan de Oude* en *Jan de Jonge*" enz.

Voorts weten wij nog, dat Gerrit Potter met zijne erven 13 Jan. 1432 van vrouwe Jacoba „vijftiendhalve morgen veens", grenzende aan het goed van der Loo ontving „te besitten, gebruiken ende oirbaeren tot horen besten oirbaer ende profijte, tot horen wille ende gelijc hun dat genoegen sal" alleen met verbod om er turf te delven [2]). Daar zijn zoon Dirc hem reeds vóór 1478 als bezitter eener heerlijkheid was opgevolgd [3]) moet hij tusschen 1454 en 1478 overleden zijn. In verband met hetgeen wij van zijnen vader en zijne kinderen weten, mogen wij zijne geboorte dan omstreeks 1395 stellen [4]). Indien het hs. H inderdaad niet jonger is dan van omstreeks 1430, moet hij

---

1) Waarop dit ziet is mij niet recht duidelijk: Gerrit jr. kan in elk geval in 1435 pas omstreeks twee jaar geweest zijn, en dus onmogelijk toen zijn vader opgevolgd zijn; tenzij hij uit een vroeger huwelijk dan dat van 1431 gesproten ware.

2) Van Mieris, Charterb. IV, 997, aangehaald door Te Winkel I, 503. Verg. over de hofstede van der Loo nog: S. v. Leeuwen, Coet. v. Rijnland, bl. 28ro.

3) Zie bij V. d. Bergh, t. a. p. 149 b, een vonnis des hofs van 25 Nov. 1478, waarin worden vermeld „die verlydingen voirtijts gedaen wijlen Dirc Potter van der Loo, Gerijt Potter synen soen ende noch die verlydinge gedaen Dirc Potter van der Loo Gerijtsoen."

4) Wanneer Dirc Potter sr. met Lysbeth van der Does huwde is, zoover ik weet, niet bekend; in 1414 was hij reeds getrouwd.

de vertaling van Froissart's reuzenwerk reeds vroeg op zich genomen hebben, nog voordat hij zijne rechterlijke ambten bekleedde.

Of er eene bijzondere aanleiding voor Potter bestond, om Froissart te vertalen, is mij onbekend [1]). Doch dit was ook niet noodig. Dirc Potter, wiens zwervend en trekkend leven in dienst zijner vorsten niet weinig overeenkomst vertoont met

1) Onwillekeurig vraagt men zich af, of er verband kan bestaan tusschen de volgende feiten. Froissart stelde zijne gedenkschriften samen volgens opdracht van Gwy van Blois, in wiens dienst hij zich van 1373 tot aan diens dood in 1397, eerst als pastoor van Les Estinnes, later als kapelaan en kanunnik van Chimay, bevond (zie Luce I, Introd. XXIII en LI vlgg.). Jan en Gwy van Blois waren na elkander heer van Gouda en Schoonhoven: wel stierf met den laatste in 1397 het wettig mannelijk oir uit, doch beiden lieten tal van bastaarden na, en daaronder verscheidene, die den naam van Blois droegen en een daarbij passenden staat voerden, zoodat b.v. Jan's oudste bastaardzoon, jonkheer Jan van Blois, behalve de heerlijkheid Treslong, in Zuid-Holland de heerlijkheden Cabau en Benthuizen, benevens tienden enz. te Gouderak, Stein, Kalvereabroek en Gravenbroek (alle in de buurt van Gouda of Schoonhoven gelegen) bezat, en bovendien raad van het hof in Den Haag, en in 1419 en 1425 kastelein van het slot ter Goude was; zie over hen beneden blz. 291 en de noot, en verder: De Lange van Wijngaerden, Gesch. d. Heeren van der Goude I, 104 vlgg. (inzonderheid 172—173) en de hieraan ontleende pikante schildering van Busken Huet, Het Land van Rembrand, I, 2de Hoofdst. (inzonderheid blz. 193). Wanneer men nu bedenkt, dat Gerrit Potter als oudste zoon waarschijnlijk behalve de hofstede van der Loo ook wel het Hubrechtsambacht, en „dat Ambocht van Snedelwijck in der prochien van Wadinsveen" (zie Te Winkel I, 502), beide nabij Gouda gelegen, heeft geërfd, en dat hij bovendien door het hofambt zijns vaders allicht reeds vroeg in betrekking is gekomen tot het aan het Beiersche huis vermaagschapte geslacht van Blois, dan schijnt de gissing niet geheel uit de lucht gegrepen, dat Gerrit Potter de vertaling van Froissart's kroniecken misschien heeft ondernomen op last of verzoek van een hem bekenden (en wellicht belenden) bloedverwant (wellicht een der bastaarden) van Jan of Gwy van Blois, die in dat werk den roem zijner vaderen besongen en dus door de vertaling zijne eigenliefde gestreeld zag, en die bovendien zoodoende handelde in den geest van Jan van Blois, „die die tale van duytscher sprake bereetste in den mont hadde" (ben. blz. 291). Het ms. H ware dan misschien een gedeelte van het voor dezen edelman bestemde prachtexemplaar, en zou b.v. uit het bezit van Jasper van Blois van Treslong, baljuw van Brielle in de eerste helft der 16de eeuw, in dat van den Voorschen kanunnik kunnen geraakt zijn. Doch dit zijn, ik erken het, niet meer dan vermoedens, die slechts op een zekeren graad van waarschijnlijkheid aanspraak kunnen maken.

dat F [1]), al ıezen geboren Henegouwer,
d n daarenboven dienaar van
h ede n, alleen bij geruchte gekend;
verwonderen, dat zijn zoon,
hier le do er, hetzij misschien tijdens
zi ijf F krijk [2]) t geraakt met dit »epos der
rid ", h opgewekt gevoelde aan de
taling v k l beproeven. Doch hoe dit
het is b ıng, te weten dat de zoon
Dirc P zi letterkundigen arbeid heeft
ıt.

E nneren het ambt, de levensloop en de woonplaats van Dirc Potter ons soms aan Constantijn Huygens, ongelukkig schijnt er ook tusschen beider zoons althans in zooverre overeenkomst te bestaan, dat Gerrit Potter evenmin als Constantijn Huygens de jonge de erfgenaam der talenten zijns vaders is geweest. Immers zijn werk kan op geene hooge waarde aanspraak maken. Niet alleen dat hij slechts eene getrouwe vertaling geeft, voor den geschiedschrijver zonder belang, ook de stijl is middelmatig. Van eene uitgave der twee lijvige folianten zal dan ook wel nimmer sprake kunnen zijn. Juist om die reden echter meende ik hier enkele proeven te mogen mededeelen uit een tot nog toe onbekend werk, dat als omvangrijk prozaverhaal uit de latere Middeleeuwen, geschreven door den zoon van een verdienstelijk dichter, onze belangstelling verdient. Ik heb daartoe vooreerst de merkwaardige en tevens vermakelijke Middeleeuwsche spookgeschiedenis gekozen van den boozen geest Horton, („den Geest der Couranten", gelijk Prof. Fruin hem indertijd genoemd heeft) [3]), omdat dit ver-

---

1) Toute la vie de Froissart ne fut qu'un voyage, zegt P. Paris, aangeh. d. Kervyn I, 313, noot.

2) Naar V. d. Bergh's gissing, zie boven, blz. 270.

3) Over de oudste couranten in Nederland, in: Volksalmanak, uitg. d. de Maatsch. t. Nut v. 't Alg. voor 1863, blz. 86 vlgg.

haal op zichzelf een aardig geheel vormt en een goed denkbeeld geeft van het talent des vertalers [1]). Daarnaast een paar stukjes, waarin van Nederlandsche personen en toestanden, inzonderheid van de Heeren Jan en Gwy van Blois, wordt melding gemaakt; uit het ontbreken van alle toevoegsels of wijzigingen te dezer plaatse, waar men ze het eerst zou verwachten, blijkt op afdoende wijze, hoe stipt Potter zich aan Froissart heeft gehouden. Voorts heb ik den aanvang en het slot van den tekst der beide afdeelingen mede afgedrukt. Wanneer men het recht heeft, uit eene aandachtige vergelijking dezer passages met het origineel en uit eene vluchtige inzage op andere plaatsen tot het karakter van het geheel te besluiten, dan blijkt hieruit het volgende.

Historische waarde bezit het werk, eene woordelijke vertaling, voor ons natuurlijk niet. Voor eene juiste beoordeeling zou men eigenlijk nauwkeurig moeten weten, welk hs. of welke redactie de vertaler gevolgd heeft; maar zooveel blijkt wel, dat zijne vertaling het meest overeenkomt met den uitvoerigsten Franschen tekst [2]), gewoonlijk, bij verschil tusschen Buchon en Kervyn, met dien van den laatste. Aan dezen tekst nu wijzigt hij, wat den inhoud betreft, nagenoeg niets, ook niet waar personen en toestanden ter sprake komen, waaromtrent de vertaler allicht betere of andere berichten kon hebben vernomen. Dit hier in bijzonderheden aan te toonen, zou te veel plaats eischen: de onderstaande wijzigingen, waarvan enkele misschien nog op rekening van den gevolgden Franschen tekst komen, zijn de voornaamste [3]).

1) Het behoort tot de reeks van verhalen, door Froissart tijdens zijn verblijf bij den graaf van Foix vernomen van Espaing de Lyon, „le chef-d'oeuvre des dialogues de Froissart" (Stecher in: Biogr. Nat. 7, 331).

2) Waarschijnlijk dus een *jonger handschrift* van de *eerste redactie*.

3) Blz. 277: *bastaertbroeder* (Fr. alleen: *frère*); 278 en elders: *Here Jan* (Fr. niets); 283: *Brabant, Hollant, Vlaenderen* (Fr. *Flandre, Brabant* [volgens K.'s tekst: *Flandres, Bretaigne*] *ou en autre pays*), evenzoo 289: *grave van Henegouwen, van Hollant ende van Zeelant* bijgevoegd (Fr. alleen: *duc Aubert*). De oudere zuster

Evenmin kan men de letterkundige waarde der vertaling zeer hoog aanslaan. Aan den reeds vrij uitvoerigen, door hem vertaalden tekst van het origineel heeft Potter waarschijnlijk nog veel toegevoegd: telkens stuit men op herhalingen, opeenstapelingen van meest synonieme woorden [1]) enz., kortom zijn stijl is langdradig en mat. Men vergelijke slechts op enkele plaatsen de vertaling met het oorspronkelijke, om tot de overtuiging te komen, dat de Franschman het van den Hollander zeer verre wint in helderheid, lenigheid en levendigheid van uitdrukking. Dagteekende de vertaling uit een later tijdperk van Potter's leven, dan zou men haast denken, dat de gewezen rechter zoo verslaafd was geraakt aan den omslachtigen, breedsprakigen kanselarijstijl met zijne herhalingen en bastaardwoorden, dat hij dien ook hier niet kon laten varen. Dat over 't geheel het verhaal en de dialoog b. v. in het verhaal van Horton niettemin tamelijk los en ongedwongen is, komt zeker niet zoozeer op rekening van Gerrit Potter als van Froissart, wiens gemoedelijke vertellingen en kleurige schilderingen van het ridderleven een „charme vraiment irrésistible" bezitten [2]).

Wat ten slotte de taal betreft, het is het gewone Hollandsch van dien tijd, gelijk wij het van Dirc Potter kennen. Eene zorgvuldige doorlezing van het geheel zou zeker nog een niet onaanzienlijken oogst van opmerkelijke woorden en vormen der 15e eeuw opleveren. Niet nieuw en onbekend, maar in meer-

---

van Reinald III en Eduard van Gelre, wier naam in het Fransch (althans in de teksten van B. en K.) niet genoemd wordt, heet hier (290) *Johanna*: in werkelijkheid heette zij *Maria*. Niet beter is de toevoeging: *die hertoge Willem van Gulix wijf geweest was*; in 1371, toen de Geldersche erfenis openviel, leefde Maria's gemaal nog, hij stierf eerst in 1393. *Languefride* wordt behoorlijk vertaald met *lantvrede* (293), doch de daarop volgende verklaring: *een die* enz. verbetert die van Fr. niet. Waarom *Linfars* (K. var.: *Huffars*) met *Zwitsen* (293) vertaald wordt, is mij niet duidelijk geworden.

1) Zooals b.v. *onsienlijke invysijble* 281, *veryfieren ende bewairheden* 289, *handelijker noch tractabelre* 294 enz., zie verder de noten onder den tekst.

2) Luce, I. Introd. CXXVI.

dere of mindere mate kenmerkend voor den tijd of de woonplaats des vertalers zijn b.v. vormen als: *seeghde*, *geseecht* passim, *vreent*, *duch* (imper. sg. van *doen*), *getruwede*, *verdruyghde*; *Ernolt*, *Reynalt*, *twiesschen*; 3 ps. sg. ind. praet. op *-e*: *worde*, *sliepe*; 2 ps. sg. op *-ste*: *moichste*, *mesdoeste*, *coomste*, *soudste*, *spronghste*; nom., voc. of acc. sg. op *-e*: *hertzeere*, *meystere*, *Pietere*, *riddere*, *onrechte*, *dancke*, *machte*, *zustere*, *hertogedomme*, *dochtere*; bijw. en bnw. op *-lijken*; oudere vormen als *kennede*, *makede*, *minnede*, *gekennet*, *wanen spreken* naast jongere vormen, enz.

Wat de woorden betreft wijs ik, behalve op de menigte van bastaardwoorden, o. a. op *toichde* 280 (maar *verthoont* 286), *vrijlijken* 280, *onnairdeliken* 281, *gevairdt*, *-de* 281, 285, *laet*, *en eens sijn*, *wael heen* 282, *hele*, *des*, *boerten* 284, *ghedaente* 285, 286, *geboirte* 291, *vairnissen*, *vro* 289, meerendeels woorden, die vooral in later tijd of in bepaalde streken voorkomen; verg. Verdam en Gl. Mlp.

De nu volgende tekst is, behoudens oplossing der verkortingen, verandering van *v*, *w* in *u*, *uu* en omgekeerd, en toevoeging van hoofdletters en leestekens, letterlijk afgedrukt naar H; de uiterst geringe varianten van L zijn onderaan opgegeven. Enkele noten dienen ter opheldering of ter vergelijking van de vertaling met het origineel (naar de uitgave van Kervyn).

Leiden, Maart 1889. J. W. MULLER.

Begin van L I f. 1ro a (*Verg. Froissart ed. Buchon VII, 161, ed. Kervyn IX, 116*).

Hier beginnet dat anderde volumen heren Jan Frotsairts canoninc ende tresorier des colegies tot Symays in Henegouwen, dat inhout ende begrijpt van die nyewe oirloge gevallen in Vranckrijc, in Engelant, in Scotlant, in Spangen, in Vlaenderen, in Ytalien, in Romen, ende in Romenyen, in Neapels, in Poelgen,

in Calabren, in Sevylgen, in Poirtegael ende in anderen landen ende hoeken des werelts gelegen, gelijken gij dat bijden nageschriften hier in desen buec vinden sult.

Ghij hebt wael hier voir gehoirt inden anderden boeke des eersten volumens heren Jan Frotssairts, hoe die here van Mucident hem keerde ende wert Fransoys, ende hoe hij quam biden coninc van Vranckrijc spelen *enz.*

Slot van L I f. 176ro b. (Buchon IX, 192, Kervyn X, 438).

..... ende in getugenisse des wairheyts van allen dingen, punten ende articulen hebben elc onse voirs. zegelen ende die zegelen onser voirs. steden an dese jegenwoirdige zoenebrieve doen hangen, die gemaict ende gegeven sijn binnen der stede van Doirnicke den xviij dach der maent Decembrijs in jair ons Heren duysent driehondert vive ende tachtich.

Hier nemt eynde dat eerste boeck vanden anderden volumene heren Jan Frossairts cronyke getranslateert uten Franssoyse in duytscher tale bij Gerijt Potter vander Loo.

Begin van H f. 1ro a (L II f. 1ro a) (Buchon IX, 217, Kervyn XI, 1).

Hoe hem here Jan Froissairt nairntstelicken dede informeren ende onderzochte hoe die oirlogen, spruytende uut der cronen van Franckrijke, ghevoert ende gehantiert hadden geweest.

Ic hebbe zere lange gerust ende getoeft te scriven ende te openbaren vanden saken ende hantieringen vanden verden landen, welke gedaen heeft, dat my die na gelegene ende gesciede dinghen so versch, so nyew ende so genuechelijken voir ogen stonden, dat ic dese verde geschiede saken tot noch toe te meer gerecket ende vertoeft hebbe *enz.*

H f. lxvijvo b (L II f. 53ro b). (Buchon IX, 427, Kervyn XI, 189).

Hoe een quaet geest, geheten Horton, enen langen tijt den here van Corasse diende ende plach hem invysibilijken tijdingen over te bringen uut allen hoeken des werelts binnen des dages of sdages dairan na dattie dingen gesciet waren.

(f. 53vo a) Ic moet u ymmers scriven van eenre zake, die zere wonderlijken is te be(f. lxvijro a)grijpen ende te verstaen, ende

my in des graven hof van Fois mede geseecht was, terwijlen ic dair bij hem lach tot Orcais [1]), vanden genen, die my van alle dese hantieringe van Juberot [2]) informeerde ende wijs maicte ende van alle dat uptie reyse geschiede, ende die materie was dese, dair ic sint den tijt, dat my den goeden man dit seechde, menich gepeyns up gehadt hebbe ende noch up deincken sal alle mijn leven.

Tghebuerde, na dat my dese persoon zeeghde, dat des anderen dages na dat tot Juberot gestreden was, vernamt ende wiste dat die grave van Fois, dair elc zere af verwonderde, hoe hijt weten mochte. Dese grave hilt hem des sonnendages, des manendages ende des dijnxdages na dat den voirscreven strijt geschiet was also stille ende in also droevygen gelate, dat nyemant een woirt van hem gecrijgen en konde. Oic en wilde hij nye binnen desen dryen dagen uut sijnre cameren comen, noch tegens ridder of goetman, hoe groot of nadebelanck hij hem was, spreken of woirde hebben, ten was dat hij selve hem tot hem in sijnre cameren ontboden hadde. Ja dat meer was, hij ontboot wael enyge binnen desen iij dagen bij hem te comen in sijnre cameren, mer en sprack nochtans hem luden niet een woirdt toe. Des dinxdages een stuck in den avont ontboit hij sinen bastairt broeder bij hem, here Arnolt Willem, in sijnre cameren ende sprac tot hem in heymelicheden, dat nyemant en hoirde, seggende: „Onse lude in Spangen hebben te vele (f. LXviijro b) te lijden gehadt; des ic zere tonvreden bin ende bedruct, ende ten scheelt niet of zere weynich, ten is hem luden vergangen, als ict hem te voren spelde, doe sij van my schyeden". Here Ernolt Willem, dat een alte vromen ridder is ende zere wijs ende voirsichtich, ende wael sijns heren ende broeders manyeren ende condicien kennede, zweech met wille [3]) ende en sprac dair niet up. Die grave, dit merckende, die

1) Zoo in H en L; lees: *Ort(h)ais*; K.: Orthez (dép. des Basses-Pyrenées).

2) De slag van Aljubarota (1385).

3) K: ung petit; moet men dus lezen: *ene wile*? *Met wille* (met opzet) past hier op zichzelf zeer goed.

zwairmoedich was (f. 53vo b) ende zere begeerde sijn herte te verlichten wat ende te ontdecken, also hij zere lange verzweegen hadde sijn heymelijke hertzeere, hieff weder sine woirden an wat luyder dan hij te voren gedaen hadde, seggende: »Here Ernolt, voirwair tis also als ic u geseecht hebbe, ende wy sullen zere cort tijdingen van dair hebben, ende ic segge u so vele meer, dat dat lant van Bairne nye so groot verlyes en hadde in hondert jaren up enen dach, alst dair nu gecregen heeft in thrijke van Poirtingale". Die andere ridderen ende edele mannen, die dair mede inder kameren stonden ende hoirden dese woirde vanden grave, verstondense ende noteerdense zere merckelijken, ende ymagyneerden dair zere up. Alst quam upten xden dach dair na, quam dair die waire tijdinge bijden genen, die selve mede vanden strijde gecomen waren, diet doe eerst den grave alle vertelden hoet dair tot Juberot vergangen was, hoere manyeren, ende hoet toe gegaen was, ende na alle die gene diet horen of weten wouden. Dair vernyewede doe weder des graven druck ende voirt alle die van Bairne [1]), den enen van sinen vadere (f. LXviijvo a), ende den anderen van sinen broedere of zone of neve of speciael ende goede vreent *, die sij dair verloren hadden. »Help God" sprack ick totten jonckere, doe hij my dit vertelde, „wat seghdy my, ende hoe mocht die grave van Fois dat also geringe vernemen als des anderen dages naden strijde? Dit lust my alte zere te weten." »Voirwair" sprac weder tot my dese goede man »hij wistet ymmers, als na wael scheen." „Ja" sprack ic weder „so moet hij konnen wair seggen, off hij moet boden hebben, die doir die lucht konnen rijden; want hij moet enyge konste hebben over hem, dair hijt mede weet." Doe begonde dese goede man up mij te lachen, seggende: „Here Jan, ic houde oic voirwair, dat hijt bij enyge wegen van nygromancien weet; mer hier en is nyemant in dit lant, die weet wair mede hijt doet, dan

* vrient.

1) Bearn.

bij nygromancien of vermoeden". Ic sprac weder: „So biddic u, mijn lieve vreent, dat ghij my doch seggen ende verclaren wilt die ymagynacie, die ghij dair af vermoet, ende ic wils u vreendelijken dancken. Ende ist oic so, dat ghijt gezweegen wilt hebben, (f. 54ro a) ic love u dat ic dat tegens nymmermeer mensche, so lange ic hier int lant sal wesen, een woirdt dair af openbaren of te kennen geven sal". Die jonckere sprack: »Here Jan, dat biddic u, want ic en hadde niet gairne, datment wiste, dat ict geseecht hadde, hoe wael dat dair die zommyge behalven ic wael wat af weten te spreken, als sij sijn dair sy vry of onbesorcht wanen spreken". Ende met desen toich hij (f. LXviijvo b) my an een zijde inder cappellen vanden castele tot Orcais, ende begonde my doe hieraf te seggen dat hier na vollicht.

„Het mach wesen geleden omtrint xx jair, dat hier in tlant een groot baroen was regnerende, geheten Raymon, here van Corasse. Dit Corasse, up dat ghijt weten moight, is een casteel met ene * stede, gelegen vij mylen van hier. Dese here van Corasse hadde indien tijden dat ic u spreke eens een pleyt ende gedinge staande tot Avingoen voirden paews omme die thienden van sine stede tegens een clerck uut Castelongen [1]), welk clerck zere wael in cleergien gefondeert was, sustinerende vele ende groit recht tot desen thienden van Corasse te hebben, gedragende wael tot c gulden tsiairs wairdich wesende [2]). Dese clerck bewees sine rechten so notabelijken, ende probeerde ende betuychde sijn vermeten so wael, dat bij paews Urbaen die vijfte in volle ende generale consistorie hieraf getermyneert ende sentencie diffinitive gegeven wert ten prophyte vanden clercke, ende die ridder gecondempneert. Dese clerck nam van sijnre laetster ende uterste sentencie brieve vanden paews, ende

* een.

1) Cataloniê.

2) K.: clamoit avoir — qui bie

of samenkoppeling van twee zegswij

reedt so lange, tot dat hij quam int lant van Bairne, dair hij doe sine brieve ende bullen van den paews toichde, ende dede hem uut crachte van dien in die possessie van desen thiende setten. Dese here van Corasse creech desen clerck in groter indignacien ende onwairden, ende quam tot eenre tijt tot hem, seggende: „Meystere * Pietere of meystere (f. LXIX^ro a) Mertijn" also hij genoemt was „wat is uwes sinnes? hoe meendy oic dat ic om uwer brieven wille mijn (f. 54ro b) goet of oudere erve soude willen verliesen? Ic en houde u dair niet coen genoech toe, enen penninck te ontfangen van mijn goet; want doet ghijt, het sal u tlijf costen, des sijt zeker. Mer wilde wijselijken doen, so gaet ende inpetreert anderswair beneficien, want mijn ouder erve en suldy seker niet gecrijgen, ende ic segt ende verbiedet u nu ende dese reyse voir al". Als dese clerck dit hoirde, was hij bezorcht, ende en dorste niet meer persevereren noch voirt varen in sinen saken, want hij wiste ende kennede desen riddere wail voir een ontsichelick here te wesen, mer liet af, ende dachte, dat hij weder na Avingoen hem pijnen wilde, als hij dede. Mer doe hij van dair scheyden wilde, ghinck hij eerst tot desen here van Corasse, seggende tot hem: »Here, gij neemt my myne goeden, die tot myne kercke horen, met crafte ende niet met enygen rechte, dat ghij dair toe hebt; daer ghij uwe consiencie zere mede besmett ende mesdoet. Ende ic en bin so starc hier int lant niet, als ghij sijt, mer weet voirwair, dat ic u, als ic alre eerst sal mogen, seynden sal een campyoen, dien ghij vrylijken wael meer ontsien sult, dan gij my doet". Dese here van Corasse, die om des clercken dreygingen niet en ghaf, sprack weder tot hem, seggende: „Loop, loop, in Goids name! duch alle datstu moichste! ic ontsye dy so zere doot als levendich. Ic en sal nymmermeer om dijns (f. LXIX^ro b) snappens wille mijn erve verlyesen". Ende hier mede schiet dese clerck vanden riddere ende toich en weet wair in Castelongen of in Avingoen, niet vergetende die woirde, die hij den here van

* meyster

Corasse in sijn scheyden toe geseecht ende beloift hadde; want omtrint drye maenden hier na, doe dese riddere hier alre minste up dachte of vermoede, quamen tot Corasse upten slote dair hi woinde ende lach ende sliep in sijn bedde bij sinen wive, onsienlijke invysijble boden, ende begonden dair te stoten ende te rommelen ende alle dat upten slote was so onnairdeliken te verwerpen, dat een hier, dat ander dair, dat scheen, of sijt alle verdorven ende gebroken souden hebben; ende sloegen so grote ende so vreeselijke slagen (f. 54$^{vo\,a}$) voir die camer doir van sijnre cameren, dat sine vrouwe dair zere af verscricket ende vervairt wert. Dese riddere hoirde dit gevairdt alle waeil, mer hij en wilde een woirdt niet spreken, also hij niet en wilde openbaren, dat hij verslagen of vervairt waere; oic so wast so wael gemoeden man, dat hij stout genoech was, alle te verwachten, dat hem gemoeten mochte. Dit wonderlijke gevairde ende grote gerufte duerde alle dit casteel doir ene goede lange wijle, ende doe hildt dit van selfs up. Des mergens *, doet upten dach quam, vergaderden alle tghesinne vanden slote ende quamen te samen voir horen here, doe hij upgestaen was, ende spraken tot hem: „Here, en hebdy niet gehoirt omtrint uwer cameren taelve, dat wij alle dit casteel doir gehoirt hebben". Dese here van Corasse gebairde of (f. LXIX$^{vo\,a}$) hij nyewers af geweten en hadde, ende seeghde: „Neen ic; wat ist, dat ghij gehoirt hebt?" Dair hieven sij doe alle an, seggende wat rumoir ende gevairde binnen dien nachte alle sijn casteel doir geregneert ende geweest hadde, ende hoe alle die vaten vander kokene verworpen geweest waren. Met desen begonde dese riddere te lachen, seggende dat hem luden gedroomt waere; ten wair niet anders dan wint geweest. „Ende in Goidsname" sprack sijn vrouwe „ten was geen wints spel, want ic hoirdet mede." Doet weder quam anden anderden nachte dair an, quam noch weder dit gerufte veel meerre ende zwairre, dant des nachts te voren geweest hadde, ende sonderlinge an die dore ende veynsteren vandes ridders camere.

* *H en L:* m'gens en soe altijd.

So dat dese riddere spronck recht up in sijn bedde staende, ende en woude noch en mochte hem des niet langer verbijten te vragen wat dair waere, seggende: „Wie is dair, die so voir mijn camere clopt dus laet inder nachte?" Ter stont wert hem geantwoirt: „Ic bindt, ic bindt". Die riddere sprac: „Wie zeindt dij hier?" Hem wert geantwoirt: „Die clerck uut Castelongen, dien du dat grote onrechte doeste". [1]) Die riddere vraechde: „Ende hoe is dynen name, die dus goeden bode biste?" „Men heet my" sprac dair een weder „Horton [2])." „Horton" sprac die riddere „wat soudstu met eens clercken dienste doen? Die en is dy niets wairdt*. hij sal dy alte vele moe(f. 54vo b)yenessen an doen, wiltu hem geloven. Ic bidde dij, late** hem (f. LXIXvo b) varen, ende dyene my, ende ic sal dy dancke weten." Horton was terstont beraden dair te antwoirden, want hij verliefde up desen riddere terstont, ende seechde: „Wildijt also hebben?" „Ja ick" sprac die here van Corasse „behoudelijken datstu hier nyemant van mynen volke in minen huyse en mesdoeste, so willix my voirt an dy gedragen, ende sullens dan wael en eens sijn." Horton sprac: „Neen ic, want ic en hebbe genen*** machte anders yemant quaet te doen, dan dy aldus te wecken en te stueren uut dinen slape, of andere, alstu of sij gairne souden slapen". „Wat" sprac die riddere „so duch dan dat ic dy segge, ende wij sullens wael te vreden ende eendrachtich wesen. Ende laet desen clerck, dat een katijf ende wanhopich onzalich is [3]), varen. Want dair en is niet goets in dan alle moeyenisse voir dy, mer blijf my dyenende." Horton sprac weder: „Wael heen, na datstuut aldus hebben wilste, so willict mede also". Doe

* waerdich. ** laet. *** gene.

1) K.: «à qui tu fais grand tort, car tu luy tols le droit de son héritaige. Si te ne lairay en paix tant et si longuement que tu luy auras fait bon compte et qu'il soit de toy content." Alors dist le chevalier: «Comment t'appelle-l'on" *etc.*

2) Zoo (hier en in 't vervolg) in H en L, en evenzoo bij K., B. daarentegen: Orton.

3) K.: ce mescheant désespéré clerc.

verliefde dese Horton so zere up desen riddere, dat hij dick wijle tot hem quam, dair hij lach ende sliep in sijn bedde, ende plach sijn oircussen so herde te schudden, of so herde an sijn camerdore off veysteren* te slaen, dat dese riddere ontwaken worde, die hem dan te bidden plach, seggende: „Och Horton, laet my doch slapen: ic hebbe so grote vake!" Dair Horton up te verantwoirden** plach: Ic en does niet, voir ic dy nyewe tijdingen geseecht sal hebben". Dair des*** ridders vrouwe, die bij hem upt bedde lach, int eerste so zere af vervairt te wesen plach, dat an elk hair van haren (f. LXX$^{ro\,a}$) hoifde dick wijle bij na een droppel zweets hinck, of dair van te beven plach ende toich hair hoift onder haere dekenen van groten anxte. Dan plach dese ridder te seggen: „Ja wat tijdingen bringstu my? Nu segge up: uut wat contrate coomste nu?" Horton andwoirde: „Ic come uut Engelant, uut Almangen, uut Ongheren, of uut dit, of uut dat lant" dair hij geweest hadde „ende ghisteren schiet ic van dair, ende dat of dit of dat is dair geschiet". So dat dese here van Corasse bij desen Horton alle die tijdingen van ghesciede dingen, die in alle die werelt gevyelen ter stont wiste. Welke (f. 55$^{ro\,a}$) verboden zake ende dolinge dese here van Corasse wail v of vj jair lanck hantierde, eermen hier of wiste; mer hy en kondet selve niet verzwygen noch heymelijken houden, ende gaft den grave van Fois te kennen, in manyeren die**** ic u seggen sal. Up teerste jair dat dese here van Corasse quam bij den grave van Fois, na dat hij Horton gecregen hadde, sprac hij totten grave van Fois, seggende: „Here, dese zake is ghisteren of binnen enen dage of twee hier of dair geschiet, so in Engelant, in Scotlant, in Duytslant, of anderswair in Brabant, in Hollant, of in Vlaenderen". Ende altijt vant die grave dair ene wijle na dese tijdinge vervolligende ende wair wesende [1]); twelke desen

* veysteren. ** antwoirden. *** die. **** dat.

1) K.: qui depuis trouvoit tout ce en vérité (B.: en voir). *Vervolgen* kan het:

grave alte zere te verwonderen plach, waen desen riddere dit mochte comen te weten; so dat hij den here van Corasse dair so lange om examyneerde ende vraechde, dat int laetste hij hem al seeghde hoe ende bij wyen hijt altijt wiste, ende hoe hi eerst (f. LXX$^{ro\,b}$) dair an gecomen was. Doe die grave dit hoirde, was hem dair lieve toe, seggende: „Here van Corasse, hout uwen dienre ymmers te vreden! Ic name herde danckelijken sulken raschen bode, ende hij en cost u niet, ende gij weet wairachtelijken bij hem alle dat in die hele werelt geschiedt!" Die riddere sprac: „Here, so sal ic oic doen". Aldus was dese here van Corasse van desen Horton gedient ene zere lange wijle. Mer ic en weet niet of dese Horton der meysteren meer dan een hadde of niet. Mer ymmers quam hij alle weke ij of iij werven bij nachte vysitieren sinen meystere den here van Corasse met niewer tijdingen uut dat een lant of uut dat andere; welke tijdingen hij dan ter stont den grave van Fois over te scriven plach, diese zere gairne hoirde ende wiste; want sijns gelijke en leefde dair af niet up airden, die liever tot nyewe tijdingen te horen was, dan hem, ende sonderlinge uut verden, vreemden landen. Des gebuerdet dat tot eenre tijt dese here van Corasse bijden grave van Fois gecomen was ende boerten met malkanderen te samen in genuechten van desen Horton, ende quam also te punte inden woirden, dattie grave van Fois zeeghde: (f. 55$^{ro\,b}$) „Here van Corasse, en hebdy noch nye uwen bode gesien?" Die riddere antwoirde: „Voirwair here, neen ic! Oic en hebbe icx dair niet omme ghemoeyet noch gebeden". „Neen?" sprac die grave „dats vreemde; want wair hij my also bereyt, als hij u is, ic hadt hem lange gebeden, dat hij hem eens voir my in sijn rechte wesen verthoont hadde. Ende (f. LXX$^{vo\,a}$) ic biddes u, wilt dair doch omme uut wesen hem eens in sijn rechte forme ende ghedaente te mogen sien, up dat ghijt my sult mogen

---

zich verbreiden (van geruchten, zoo b. v. Brab. Y. 7, 15255), doch wellicht heeft men hier weder eene verwarring van twee constructies.

weten te seggen hoe hij gescapen is. Ghij segt my dat hij so goet Gasscons spreect als ghij of ic selve." Die here van Corasse sprac: „Here, tis ymmers wair: hij spreect so schoon Gascons, als ghijt of ic spreken mogen; ende nu ghijt my raedt, sal icker zeker omme uut wesen om hem te mogen sien in sijn gedaente ende forme, mach ic". Tghebuerde onlanx hier na up eenre nachte, dat die here van Corasse in sijn bedde lach bij sijnre vrouwen, die doe Hortons gevairde alle wael gewone geworden was, so dat sij voirtmeer hair niet van hem en plach te vervaren [1]), ende toich hij des ridders oircussen, die zere vaste lach ende sliepe, so herde, dat hij dair af wert ontwake ende vraeghde: „Wie is dair?" Horton sprac: „Ic bindt". „Horton, bistu dair" sprac die here van Corasse „waen coomstu nu?" „Ic come van Prage in Beme. Die keyserinne [2]) van Romen is doot" sprack Horton. „Ende wanneer starf sij?" „Sij starf eerghisteren." „Ende hoe verde ist wael van hier?" „Wael lx dachreysen." „Ende bistu hier dus rasche van daer gecomen?" „Bij wairheden ja ick, want ic reyse ymmer also vairdich als die windt of vairdiger." „Hebstu oic vlogelen?" „Voirwair neen ick." „Hoe mooghstu dan so rasche vlyegen?" Horton sprac: „Dair en leecht u gheen belanck an te weten". „Neen" sprac die riddere „ic soude dy nochtans alte gairne eens sien ende weten van wat faetsoen ende (f. LXX$^{vo\,b}$) gedaente du biste." Horton sprac: „Ende ic segge u dat u dair niet an en leecht te weten; schict u te vreden met dat ghij my hoirt, ende ic bringe u doch altijt certeyne ende wairachtige tijdingen". „Zekere, Horton" sprac die riddere „ic soude dy vele te liever hebben, (f. 55$^{vo\,a}$) haddic dy eens gesien." Horton sprac: „Nadien gij so groit begeren hebt my te besien, so neemt des waere mergen uchtent *: dat eerste dat ghij dan sien ende gemoeten sult, als

* uchten.

1) K.: et n'avoit mais paour. Lors vint Horton, et tire l'oreiller *etc.*
2) K.: empereur; B.: emperière; verder bij K. en ook bij B.: il.

ghij uut uwen bedde eerst up sult gestaen wesen, dat sal ic sijn." „Tis genoech" sprack die here van Corasse. „Nu ganck" sprac hij „ende geve dy oirlof te nachte meer." Alst quam des mergens bestont die here van Coorasse up uut sinen bedde te rijsen, mer sijn wijf hadde dit gehoirt ende en dorftes * niet sien, so dat sy hoir zieck makede ende bleef in hair bedde liggen, seggende dat sij dair alle dien dach int bedde bliven woude, want sij en wilde, oft God wilde, Horton sien noch gemoeten. „Ende ic willen sien" sprac die here van Corasse, ende spranc mettien uut sinen bedde ende ghinck sitten uptie sponde van sinen bedde in meninge Horton in sijn eygen forme gesien te hebben, mer hij en zach niet, daer hij af seggen mochte yet** van Horton gesien te hebben [1]). Desen dach leedt over ende den nacht quam weder an. Doe die here van Corasse in sijn bedde gelegen was, quam Horton weder tot hem ende sprack hem toe als hij gewoon was te doen. Die riddere antwoirde weder, seggende: „Ghanck henen***, du Horton, want du en biste niet dan (f. LXXI^ro a) een logenair! Du soudste dy my ghisteren so wael verthoont hebben, hadstu my belooft; ende du en hebste dat niet gedaen". Horton sprac: „Neen? ende ic doe ymmer" [2]). „Mer du en daetste" **** sprack die riddere. „Hoe?" sprac Horton „en zaeghstu niet wat, doestu uut dinen bedde spronghste?" Die here bedachte hem dair wat up ende sprac doe: „Ja ic: doe ic up mijn bedde zat ende dacht omme dy, sach ic twee lange strodekijns [3]) voir my uptie vloer liggen wentelen over een ende te samen spelen". „Ja" sprac Horton „dat was ic: in dier gedaente hadde ic my dair verscepen." Die here van Corasse sprac: „Horton, dair en

* dorstes. ** nyet. *** hene. **** doeste.

1) K.: se print à seoir sur le calis (B.: l'esponde de son lit) et cuidoit lors bien veoir en propre fourme Horton, mais il ne vyt riens. Adont vint-il as fenestres et les ouvry pour veoir plur cler en sa chambre, mais il ne vyt chose nulle que il peust dire: „Vecy Horton".

2) K.: Non?" dist-il, „certes sy ay".

3) K.: deux longs festus.

genuecht my niet an; ic bidde dy dattu dy settes in ene andere forme, sulke dat ic dy sien moge ende kennen". Horton sprac: „Ghij sults so vele maken, dat gij mij verliesen sult, ende dat ic u begeven sal; want (f. 55vo b) gij begeert te veel van my te sien!" Die riddere sprac: „Ic en sal dy niet verlyesen, ende du en sulte mijnre niet moede werden noch van my scheyden! Ende niet dan ic dy eens gesien hebbe, ic en saldy nymmermeer meer willen sien [1])". „Nu wael heen" sprac Horton „gij sult my mergen sien, ende siet dat ghijs wair neemt; want dat eerste dinck, dat ghij sien sult, als ghij uut uwer cameren treedt, sal ic wesen." „Nu dan, het is genoech; ic geve dy nu voirt goeden oirlof: ic wil wat slapen" sprac die here van Corasse. Horton schiet van dair. Des mergens omtrent tercie tijt, als die here van Corasse upgestaen ende bereyt was als hem toebehoirde, tradt hij uut sijnre ca- (f. LXXIro b) meren ende quam dair ene gaelrye stondt, dair men uutsach alle dat hof ende die plaetse dair binnen over. Dair hij dus uutsiende wert neder in die plaetse vielen sijn oghen, ende was teerste dinck dat hij sach up ene zueghe [2]), die meeste, die hij ye gesien hadde, ende was also maghre, datmen dair niet an en sach dan die beenre ende dat vel dair over, hebbende grote, lange, hangende, verdruyghde [3]), slappe oren met enen lelijken, langen, smalen, scarpen, verhongerden muyle. Als die here van Corasse die overlelijke zueghe zach, verwonderde hem dair zere af, ende zachse node, alsoit ene hatelijke beeste

1) K.: Se je t'avoie veu en ta propre figure une seule fois, jamais je ne te vouldroie plus pryer, ne veoir. De vertaling drukt, veel omslachtiger, inderdaad hetselfde uit, *dan* „absorbeert" hier het in de gedachte volgende *als*: *niet dan* bet. hier dus: „als (ik) maar", evenals b.v. Rein. 2,5383; verg. Franck, Aant. op Alex., blz. 405.

2) K.: Il jette sa veue, et la première chose, que il vyt, c'estoit que en sa court avoyt une truye *etc.* Moet men lesen: *Dair hij dus uutsiende was, vielen sijn oghen nederwaert in die plaetse, ende was teerste dinck, dair hij up sach, ene zueghe*? Of is dit alleen een staaltje van P.'s onbeholpen wijze van uitdrukking?

3) K.: toutes deschirées (B.: écartées). Hoewel niet de letterlijke vertaling hiervan, is *verdruyght* toch niet ongepast: het bet.: droog, verschrompeld; vgl. Verdam in: Tijdschr. IV, 205 vlgg.

was an te sien. Dair beval hij sine dienren, die dair bij hem waren, datmen ter stont die honden uut laten soude, seggende: »Ic wil dat dese lelijke zueghe van den honden verschuert ende verslonden worde". De knechten waren bereyt tot des heren gebodt: sy deden terstont dat honde huys up, ende lieten die honde ende winden uut lopen ende springen an dese zueghe. Dese zueghe, aldus besprongen wesende, gaf enen alte groten gecrij, slaende hair hooft upwairt, ende zach den here van Corasse an, die dair voir sine camere stont ende leende up ene stake. Ende met desen wertmen dese zueghe quijt, so datmense nye sint en zach, want sij vertoich hair in also cort als in een moment, dat nyemant en wiste wair sy bleef, ende bleef ewelijc wech na dien (f. 56ro a) tijt. Die here van Corasse tradt weder in sine camere al melancolyserende, ende begonde te deincken up Horton, seggende: »Ic vermoede dat ic huyden mynen (f. LXXIvo a) bode gesien hebbe. My is leedt dat ic myne honden huyden up hem liet hessen. Het sal gescepen wesen, dat ics dair nymmermeer meer* wederomme sien en sal; want hij heeft my wael tot anderen tijden geseecht, dat so wanneer ic hem eens verthorende soude ic hem verlyesen, ende en soude after dien tijt niet meer by my comen". Ende hy seeghde oic wair; want nye en quam Horton weder na dien dach upten huyse tot Corasse of dair die riddere was. Ende dese riddere starf cort dair na al binnen siairs. Nu hebbic u van Hortons hantieringe gezeecht, ende hoe hij desen here van Corasse een deel jaren diende van nyeuwe tijdingen hem bij te bringen" sprac dese jonckere. Ic sprac weder: »Tis wair. Mer ten propose te comen, dair up ghij my dit begondet te seggen, vermoet ghij dan of die grave van Fois oic mede van sulken bode gedient is?" Dese goede man antwoirde my: »Ic segge u, here Jan, inder wairhede dat die ymaginacie van hoirre vele hier int lant van Bairne is: ja, ende houden dat wair te wesen; want prueft selve: dair en kan hier in alle dit lant van Bairne niet gheschien, noch oic in vremden landen,

* meer *ontbreekt*.

ist dat hy dair nairnstich in wesen wille te weten, hij wetet ter stont alle die vairenissen * dair af [1]). Ende dair bij datment sonderlinge eerst ende beste gewaere wert, was doe dese edele mannen uut desen lande in Poirtingale doot gebleven ende verslagen waren inden strijt tot Juberot, dair hij die tijdingen so vro af wiste te seggen [2]). Ende ic segge u noch vorder dat hij bij den (f. LXXI$^{vo\,b}$) gerufte, dat hieraf heeft after rugghe, binnen sinen hove ende over alle hier omtrint zere ontsien is; want datmen hier int hof goudt sleepte [3]), ende dair die wairde van ene lepele af verloren worde, hij soudt ter stont weten wair twair. Ende hier omme en wert hier nymmermeer yet verloren". Met welken woirden ic doe van desen goeden man schyet, ende vyel in een ander geselscap (f. 56$^{ro\,b}$) van mannen, die dair stonden ende spraken van anderen saken; mer doch ic en verghat die woirde ende materye niet te teykenen, als ghij nu dat hier wael gesien hebt. Nu willic my wat abstyneren vandie Poirtingaelse ende Spaense zake ** te spreken, ende keren ene wijle weder in die geschiede zaken ende hantieringen van Langedocke ende van Franckrijcke.

II f. CCLXXIIJ$^{vo\,b}$ *(L II f. 196$^{ro\,a}$). (Buchon XI, 146, Kervyn XIII, 11).*

Ende om onse begonnen materie te veryfieren ende te bewairheden doe ic u onderwijs, hoe dair die hertoge van Gelre Reynalt, zustere zone van desen coninc Eduwairt aflivich wert sonder kindere after te laten. Doe nam Eduwairt sijn broedere uptien tijt dat hertogedomme, ende die oudste dochtere van hertoge Aelbrecht, grave van Henegouwen, van Hollant ende van Zee-

* wairenissen. ** zaken.

1) K.: que tantost il ne le sace, et quant on se s'en donne le moins (B.: le mieux) de garde. *Vairnesse* is zeker hetzelfde als *gewarnesse*, gebeurtenis, wat er is voorgevallen, verg. b.v. Cod. Dipl. U. 2^{1}, 172.

2) K.: Ainsi fut-il au vray adverty des nouvelles *etc.*

3) K.: perdroit. *Sleepen* bet. hier blijkbaar: stelen; te Amsterdam wordt nog, evenals hier, van dienstboden gezegd, dat zij *sleepen* of *dragen* d. i. heimelijk eetwaren enz. uit het huis hunner meesters meenemen en weggeven.

lant; mer dese dochtere was so jonck van jaren, datse here* Eduwairt nye vleyschelijken en bekende. Ende starf dese Eduwairt van Gelre mede, twelke een zere vroom riddere was sijns lijfs, want hij was die ghene die inden strijt voir Gulicke, die hij tegens hertoge Wenselijn van Brabant hadde, met eens airdsiers straele doot geschoten wert. Dese Eduwairt en liet oic gene kinderen after, mer liet sine zustere Johanna in levenden live, die hertoge Willem van Gulix wijf geweest was, ende dese hadde kinderen; welke vrouwe sustyneerde ende drang doir dat sij sculdich wair bij rechter orye ende sucsessie van horen broedere gerechte vrouwe van Gelre te wesen, ende up hair sculdich waere te erven, ende bewants hair hier up in tlant ende herelichede te treden [1]). Ende so dede oic (f. CCLXXIIIJ$^{ro\,a}$) hair outste zustere, die van Bertolts dochtere van Mechelen gebleven was, want hair wert gezeecht dat beyde hoir broederen sonder kindere after te laten gestorven waren, ende dat mits dien dat lant van Gelre van rechts wegen an hair gecomen waere [2]).

Aldus quam eerst dat geschille toe twisschen desen tween zusteren ende dat lantt, dats hem wilde bewinden [3]), want die enyge wilden die ene hebben, ende andere wilden die andere hebben. Nu wert geraden der eerster ende outste zustere, die van Bertolt [4]) van Mechelen gebleven was, wederzake der vrou(f. 196$^{ro\,b}$)wen van Gulick, hertoge Reynalt ende Eduwairts zustere, als dat sij huwelijken soude an enen die groot ende machtich van magen waere ende die hair mochte helpen bescudden

* here *ontbreekt*.

---

1) K.: et ce mettoit avant; B.: et se mit avant.

2) Er is hier sprake van den bekenden Gelderschen successie-oorlog, na den dood van Eduard van Gelre in 1371, tusschen diens beide halve zusters, dochters van Reinald III en Sophia, dochter van Floris Berthout van Mechelen.

3) K.: entre les deux suers et le pays, car l'un voulait l'une *etc.* Lees: *dat si* of *das si* (?).

4) Lees: Bertolts *dochtere*. K. heeft voor deze geheele, onnoodig duidelijke persoonsaanwijzing alleen: la fille ains née.

ende bewaeren haere herelicheden ende goedt. Dese goede vrouwe vollichde raeds ende dede tractieren bij enen, doe ter tijt airdsbisscop van Colne wesende, an grave Jan van Bloys (die doe ter tijt noch geen grave van Bloys en was, want grave Lodewijck van Bloys sijn broedere leefde doe noch) [1]), als dat hij na hair horen wilde: sij woude hem hertoge van Gelre maken, want bij besterfte van hare twee halve broederen, die geen blijkende getruwede geboirte van hoirre beyder live after gelaten en hadden, ende sij hoir beyder outste zustere waere, so was van rechts wegen dat hertogedomme van Gelre up hair alleen bestorven, ende nyemant, man ofte wijf, en hadde accie of toeseggen, na uitwijsinge hairre brieven, boven hair an dese herelichede. Dese here Jan van Bloys (die altijt upgevoet geweest hadde van (f. CCLXXIIIJ$^{ro\,b}$) sijnre jonckheden up in Hollant of in Zeelant, also hij dair schone goeden inne hadde, ende oic die tale van duytscher sprake bereetste inden mont hadde, ende dair toe en had mens dair nye konnen toe bringen, dat hij hadde willen huwelijken in Frankrijcke) als hij van desen huwelijke hoirde spreken, ghaf hij dair goet gehoir toe, ende liet hem duncken dat hij een groot here dair bij soude werden van lude ende landen dair ende omtrint die landen, dair hij meeste minne toe hadde. Oic mede die heren van synen rade in Hollant ryedent hem alle gelijck; so dat hij dese zake ende dit huwelick accepteerde ende an wilde gaen. Mer eer hij dit dus an nam, reedt hij over, metter alremeester haeste dat hij mochte, in Henegouwen bij sinen neve, hertoge Aelbrecht, die tot Caynoyt [2]) doe ter tijt lach, ende ghaf hem hier af te kennen om te horen wat hij dair toe af of an raden soude. Omder wairhede te spreken, hertoge Aelbrecht en wiste hem van desen zake

---

1) Jan van Châtillon, 2e soon van Lodewijk van Châtillon, Blois en Soissons en van Johanna, dochter van Jan van Beaumont (den jongeren soon van Jan van Henegouwen en Holland), huwde in 1372 met Machteld van Gelre, en werd in 1378 graaf van Blois; zijn jongere broeder Gwy, van 1381 tot 1397 graaf van Blois, was Froissart's beschermer. Zie boven, blz. 271, noot 2.

2) Quesnoy; evenzoo geschreven o. a. bij Te Winkel, Gesch. I, 500.

wat raden, of wiste hij hem wael te raden, so en liet hijs niet schijnen, mer liet al of hij hem dair bet up bedeincken wilde, eer hij hem dair in woude raden; ende maicte dat so lange, dats desen here Jan van Bloys verdroit, ende zat up te pairde ende reedt weder van dair, nemende sinen wech ten naesten dat hij mochte na tlant van Gelre, ende truwede dair dese vrouwe, dair ic u af roere, ende stack hem selven int besitte vanden lande (f. 196$^{vo\,a}$) van Gelre. Mer trouwen sij alle van dien lande en wildens niet ontfaen tot horen here, noch oic sijn wijf tot hairre vrouwen, mer bleef dat meeste deel vanden edelen (f. CCLXXiiij$^{vo\,a}$) luden ende oic vanden steden bijder hertoghinnen van Gulick, want dese hadde twee schone kinderen, dair sijse alle vele te liever tot hoirre vrouwe om behilden. Aldus creech here Jan van Bloys dair een wijf ende oirloghes ghenoech dair toe, dat hem groot goet coste, want grave Lodewijck van Bloys, sijn broeder, wert aflivich, so dat hij doe grave van Bloys ende here van Avennes in Henegouwen wert; dairenboven hadde hij noch grote herelicheden ende goeden binnen den landen van Hollant ende Zeelant, aldus was hij wael van sijns selfs wegen gerent om enen heerlijken state te mogen houden; mer neen, sine raden rieden hem dat hij altijt sijns wijfs rechtt onderhouden soude ende scarpelijken vervolligen om dat lant van Gelre te crijgen, als hij oic met alle sijnre machten dede. Mer also die Almans zere ghierich sijn, en conde hij genen dienste verder van hem crijgen, dan sinen penning strecken en * mochte. Binnen desen tijt dat dit calange van dit hertoghedomme van Ghelre stont, dair hij nye profijt af en creech dan overgroten coste ende afterdeel, starf dese edel riddere binnen synen castele vander goeder stede van Schoonhoven in Hollant int** jair ons Heren MCCCLXXXj inder maent van Junio, ende wert gevoert in Henegouwen inder stede van Valenchynes totten Minrebroederen aldaer, dair hij begraven wert bij minen here grave Jan van Henegouwen sijn oudevadere. Nu wert doe na hem here Gwy van Bloys grave van Bloys***,

* en *ontbreekt*. ** in. *** grave van Bloys *ontbreekt*.

ende nam alle sine after gelaten herelicheden ende landen van synen broedere te erven, ende oic van sinen anderen broedere. Aldus hilt hij allene dat bey(f. CCLXXiiij$^{vo\ b}$)de sijn broederen so in Franckrijcke, in Pickairdien, in Henegouwen, in Hollant ende in Zeelant te hebben plaghen.

H f. CCLXXV$^{vo\ b}$ *(L II f. 197$^{ro\ b}$). (Buchon XI, 153, Kervyn XIII, 17).*

In dit selve jair institueerde Kairle van Beme, coninc van Almangen ende keysere van Rome wesende doe ter tijt, sijns broeders zone, desen hertoge Winselijn * [1]), te wesen een overste regierre naest hem van een groot bedrijf, datmen heet in Duytslant die lantvrede, ende beteykent so vele te verstaen als een die die wegen ende repassen [2]) open ende veylich hout, dat die coopman ende gemene lude varen ende keren mogen veylich vander eenre plaetse totter andere. Ende ghaf dese keysere noch den voirs. hertoge Winselijn, sinen neve, in bewairnisse ende voochdien tmeeste deel van dat lant van Elzaten an beyden zijden van den Rijn om dat te (f. 197$^{ro\ a}$) beschudden tegens die Zwitsen, dat een alte wreden, vreselijken

* Wenselijn *en zoo steeds.*

1) K.: son nepveu le duc Wincelant de Boesme (B. alleen: le duc W.). Bedoeld is Wenceslaus, (jongere zoon van koning Jan van Boheme, en dus *broeder*, niet *neef* van Karel IV), hertog van Luxemburg, gehuwd met hertogin Johanna van Brabant, en gestorven in 1383. Froissart, die uit zijn dienst in dien van Gwy van Bloys overging, houdt hier dus eene lofrede op zijn vroegeren en zijn tegenwoordigen heer.

2) K. alleen: les chemins. Verg. MLoep 2, 146, en ook Arch. v. Buren 350: datsi die beeste ende dat goet updreven ende vuerden duer den lande van Gelre tot Tyel toe . . . ende dair toe verteerden (?) si een mery, toebehorende H., ende drevense so voirt tot allen *repassen*. Daar ook Kil. het woord opgeeft, is het noodig noch geraden het met Leendertz (Gl. MLoep) in *trepas* te veranderen. *Repas* zou aan een Rom. woord Mlat. * *repassus*, Ofra. * *repas* ontleend moeten zijn. In de plaats uit den MLoep. en denkelijk ook in bovenstaande uit het Arch. v. Buren beteekent het: veer. Hier schijnt de beteekenis echter eer: weg of pas (zie de var. MLoep 2, 146). Kil. daarentegen geeft op: pagus, vicus, viculus.

Deze en enkele andere opgaven ben ik verschuldigd aan Prof. Verdam, die altijd met de grootste welwillendheid de schatkamers van zijn Mnl. Wdb. ook voor anderen openstelt.

ende wederspanygen volke is, die gene genade en hebben over die gene dair sij over mogen. Voirt ghaf hij hem dat overste bewint vander heerlijker, rijker ende goeder stadt van Straesburch, hij maicten merckgrave des heyligen rijkes om sinen state te eerlijker te mogen onderhouden. Ende voirwair hij en conde hem niet so (f. CCLXXVJ$^{ro\,a}$) vele geven, hij en was dies alle wael wairdich; want hij was edel, milde, zaftmoedich, vreendelick, huesch, ende die die hanttieringe ter wapene zere minnede, ende het soude een groot man, tot dat hij van selfs groot was [1]), geworden hebben, hadde hij te live gebleven; mer neen, hij starf in dat bloeysem sijns juechts. Dair [2]) ic, die dese historie geset hebbe, desen voirs. hertoge Winselijn alte zere beclaghe, dat hij niet langer en leefde tot sijn LXXX jaeren of meer, want ic houde voirwair dat hij binnen sinen tijden veel goets gedaen soude hebben, indien hij te live gebleven hadde. Dat weet ic oic wael, hij hadde vele goeder zaken ten zinne toe te bringen, ende hadde oic groit onghenuechte in dat scisma, dat inder heyliger kerken doe stont, als hij my wael selve zeeghde; want ic was zere wael gesien ende heymelijken bij hem. Ende ic segge u dat wairachtelijken dat ic binnen mynen levene over ij^{c} princen ende groter lantsheren gekennet hebbe, mer sijn oitmoediger, goedertierenre, noch handelijker of tractabelre en hebbic nye gesien of dair af horen seggen; ende met hem mijn goede here ende meystere grave Gwy van Bloys, die my dese hystorie beval te setten. Dese twee waren die twee ootmoedichste, zaftmoedichste, mildste ende duechdelixte heren, sonder enyge quaethede of ondeughde over hem te hebben, die ic gesien of gekennet hebbe, want sij leefden eerbairlijken ende mildelijken vanden horen, sonder hoere onderzaten te belasten of enyge nyewe quade ordynancien of custuymen up te bringen in hoere landen. (f. CCLXXVJ$^{ro\,b}$) Dit willic al laten waren [3]), mer keren weder totten rechten propose, dair ic dit om begonnen hebbe.

1) K. alleen: se il eust longuement vescu.
2) K.: dont; lees: *dairom* of *dairvan* (?). 3) Lees: *varen*.

Slot van beide hss.: H f. CCCLXXVj$^{vo\ b}$ *(L II f. 263*$^{ro\ a}$*). (Buchon XI, 494, Kervyn XIII, 318).*

Van welker feeste ende hoochtijt ic noch int navolligende boecke wael spreken sal, ende oic mede vandat inhoudt der brieven ende serters vanden voirs. bestande ende vrede, die dair af gemaict ende hoochelijken bescreven ende bezegelt worden van beyden zijden. Mer want ic upten tijt des sluytens van dit volumen ende boeke [1]) niet wael noch wairachtelijken die geschiedenissen * te rechte dair af en wiste, mostic dair mede van nu hier yet af te setten verthoeven; mer ist dattet mynen lieven heren geduchtigen here, grave Gwy van Bloys, doir wiens begeerte, genuechte ende bede ic in dese hoge ende edele hystorie te samen te voegen ende bescreven gearbeyt hebbe, belieft, salt my alle wael int lange seggen, ende so sal ict hem te lieve ende ter eren gairne horen, onthouden ende u allen voirt te voirschijn bringen, ende voirt alle andere geschiede dingen ende materien die van my int wair vernomen sullen worden zeder dat slot van desen iiij^{en} boeke ** gemaict ende gesloten wesende [2]), dair ic my gairne toe geven will om dat alle ten besten te vernemen.

(f. 263$^{ro\ b}$) Hier nimt eynde dat anderde volumene meyster Jan Froissairts cronyke, getranslateert uten Franssoyse in onser duytscher tongen bij Gerijt Potter vander Loo, ende is dat iiij^{e} boecke in duytsche [3]).

Hierachter volgt in L II nog:

Dit boecke is gescreven bij handen Jan Heynrick Paedssenz., ende is geeyndet in jair ons Heren xiiij^{c} ende lxx, upten xxvj^{en} dach in Januario.

* geschiedenisse. ** vier boeke.

---

1) K. alleen: ce présent livre.

2) K. (en B.): depuis ce tiers livre clos; verg. boven blz. 268.

3) In L zijn eenige woorden weggescheurd.

LOSSE AANTEEKENINGEN OP HOOFT'S WARENAR.

De volgende bladzijden bevatten de uitkomst eener aandachtige herlezing van Hooft's Warenar. Ik bediende mij daarbij hoofdzakelijk van de laatste uitgave, bezorgd door Prof. Verdam in de *Ned. Klassieken*, 1885. Dat ik, waar het pas gaf, de Standaard-editie van De Vries en die van Leendertz raadpleegde, behoeft geen betoog en blijkt ten overvloede uit de aanteekeningen zelve. De uitgave van den Heer G. Velderman, in de *Bibliotheek der Ned. Klassieken* 1883, is mij eerst in handen gekomen, toen ik met mijnen arbeid gereed was: ik heb er echter geene aanleiding in gevonden, om het geschrevene te wijzigen. Alleen moet ik opmerken, dat ook hij bij het woord *vilt*, ofschoon aan de afleiding van *vilis* en *vilain* vasthoudende, reeds gewag maakt van het hgd. *filz*, zonder het echter met *vilt*, de bekende stof, in verband te brengen.

Verder hoop ik, dat mijne vrijmoedige op- en aanmerkingen niet zullen aangemerkt worden, als aan betweterij of vitzucht ontsproten: tegenover mannen, als De Vries en Verdam, zou zoo iets eenvoudig belachelijk zijn. Neen, verbetering aan te brengen, waar ik meende, dat onjuiste verklaringen waren gegeven, en licht te ontsteken, waar de genoemde uitgaven den lezer in den steek laten, was mijne eenige bedoeling. Dat ik in het een of het andere gedwaald heb, is licht mogelijk: wie de moeite neemt mij daarvan te overtuigen, kan op mijne erkentelijkheid rekenen.

Bl. 2, vs. 6, vlg.

Ik ben uw meê-poortres, de ruimschottelde Miltheit,
Die niet, als een *vilt*, leidt arm leven van groot goet,

V(erdam): „*Vilt*, vrek, gierigaard. Verg. vs. 1078. In hoever het woord verwant is met *fielt* (dat vroeger fiel luidde), of met lat. *vilis*, laag, gemeen, of met fr. *vilain*, lat. *villanus*, is moeilijk uit te maken." — De Vries. „Dit woord, dat met het Lat. *vilis*,

het Gr. φαῦλος, het Eng. *foul*, ons *vuil*, *fielt* en anderen nauw verwant is, drukt eigenlijk iemand van een laag verachtelijk karakter uit, maar is door het gebruik bepaaldelijk op den *vrek* of *gierigaard* toegepast." — Leendertz. „*Vilt*, smeerlap." —

Behalve in de door V. aangehaalde plaats bezigt Hooft het woord nog in den *Schijn-Heyl.* bl. 31.

Staet af segh ick noch eens, of dat gater door, jou *vilt!*

Het bijv. nw. *vils*, *viltsch of viltz*, *viltich* komt resp. voor bij Cats, in het Const. Juweel, en bij Van der Veen; volgens Oud. telkens in de beteekenis van *karig*, *vrekkig*, *gierig*.

Dat de beteekenis door Verdam en De Vries aan *vilt* toegekend dan ook juist is, lijdt geen den minsten twijfel; even stellig is het echter, dat het woord niets met *vilis*, *villanus*, φαῦλος, enz. te maken heeft. Het is oorspronk. een met *vilt*, de bekende ruigharige stof. Dit is gemakkelijk te bewijzen uit het Hgd.

Volgens Grimm, *Wrtb.* is *Filz*, lana coacta, verwant met *pilus*, haar, en gaat van de beteekenis *ruige*, *harige stof* over »in die vorstellung eines bäurischen, ungeschliffenen kerls u. wird zur schelte, weil bauern sich mit grobem, rauhem Filz bekleiden. Neithart spricht zu den bauern:

ir dorper und ir *vilz* (fastn. 428. 4)
da Kam ein grober *filz* und wolt zerstörn den tanz.
Schade *bergreim* 108, Uhland 648.

Hieruit heeft zich de beteekenis tot *vrekkig*, *gierig* gewijzigd, wat Grimm aldus verklaart:

Filz ist »zähe", der grobian ist zugleich karg u. geizig; milde u. freigebigkeit sind ihm fremd:

den kargen heiszt die welt ein *filz* u. wimer (*meisterl.* f. 23, n° 245).

der alte M. ist ein geiziger, ranziger *filz* (Göthe, *Werth.* 3de uitg. In die van 1774, 75 staat in plaats van *filz* »hund".)

Grimm geeft ook als bijv. nw. op: *filzicht*, sordidus, avarus, en *filzig*: filziger Geizhals, filzige habzucht.

Bl. 6, vs. 74. (Slotregel van den Proloog).

Niemand trek hem iet aen, 't zyn maer *hoofdeloze* praetjens.

V. »*Hoofdeloos*, zonder rechtstreeksche bedoeling, losweg daarheen geworpen". —

Ik geloof mij niet te bedriegen, wanneer ik in *hoofdeloos* eene woordspeling zie van Hooft met zijn eigen naam, zoo dat het dus te gelijker tijd moet opgevat worden als *looze* d. i. losse, praatjes van *Hooft*. Hoe gaarne de schrijvers dier dagen op dergelijke wijze met hunnen naam schuilevinkje speelden, behoef ik hier wel niet te vertellen, en onze dichter, een lief hebber van woordspelingen, gelijk genoegzaam uit zijne Brieven blijkt, had eene bijzondere reden om het hier te doen. Hoogstwaarschijnlijk (zie Leendertz, I Inl. LXVIII en LIX) wilde hij het stuk *zonder zijnen naam* uitgeven. Door het ongewone woord *hoofdeloos* te gebruiken aan het slot van den proloog, zorgde hij er echter voor, dat het »gewaarmerkt" was.

Bl. 26, vs. 296.

Ik weet niet waer 't hem *lieght*, maer hy heeft de pot gerooken.

V. *Lieght*, d. i. ligt. Vgl. hgd. *liegen*. —

Ofschoon 't voor de *beteekenis* van den zin geen bezwaar oplevert, zoo men *lieght* aan *ligt* gelijk stelt, hoede men zich de gelijkstelling ook tot de *etymologie* dezer beide ww. uit te strekken. Etymologisch bestaat er tusschen hen geen de minste verwantschap. Ik wees hier reeds op in mijne aanteek. op *Hofwijck* bl. 61, vs. 1619 vlg.

Al krimpt de dageraed van 't Oosterpunt naer 't Zuyen
Wij weten *waer 't hem lieght* (zit). Zie aldaar.

De uitdrukking komt veelvuldig voor. *Korenbl.* I, X, 1586.

't Schijnt datter wat aen *lieght* (schort, hapert),
Als Joncker niet en lieght.

Bredero, *Sp. Brab.* vs. 251 vlg.

Een bientjen daer een pont vleys vyf ses an is,
Dat *liechter* ook niet om.

Ibid. vs. 1585 vlg.

Dat heb je wel, Baas, van kleyn bier krijght men Luysen in
[de maegh;
Een goe tooch en *liechter niet om*, neen se trouwen.

liechter niet om = is geen *onverschillige* zaak, is niet te versmaden.

Hooft bezigt dit *liegen* dikwijls, *Ged.* 261, 40:

Ik weet niet waer 't hem *lieght.*

N. H. 35. 44: alzoo 't hun hier alleen niet *loogh.* Zie verder *U. Wdb.* op Hooft.

Deze beteekenis van *liegen* = *schelen*, *schorten*, *haperen* laat zich gevoegelijk daaruit verklaren, dat *liegen* vaak = *bedriegen* is. Zoo b. v. De Bo, *West. Vl. Idiot.*

Ydelheydt heeft ons *gelogen* (bedrogen)
De joden waenden den naem Christi uutplanen
Hem *looch* haer waenen.

Eene verwachting die ons *bedriegt*, heeft ons immers iets valschelijk voorgespiegeld, heeft ons *belogen.*

Lezen wij dus *Inf.* bl. 476: »dat de voorn. kercke v. Schiedamme waert, (d. i. waarborgt) 40 L groten, dat hem jaerlicx wel *liecht* omtrent 4 L groten" dan kunnen wij dat weergeven met: dat de gestelde verwachting met 4 L gr. *bedroog*, d. i. waaraan 4 L *te kort kwamen*, *haperden*, *scheelden* of *ontbraken.* In het West-Vlaamsch is deze uitdr. nog zeer gewoon, gelijk men uit het *Idioticon* van De Bo gemakkelijk zien kan.

Bl. 37, vs. 449 vlgg.

Eer hij 's aevonts zijn hooft neêrleit op de sloopen.
Stopt hij de pijp van de blaesbalk, dat 'er gien wint uit
[zou loopen,
Op avontuer of ze *haer verzuimde*, terwijl dat ze sliep.

V. „*Zich verzuimen*, een ongelukje hebben, lat. crepitum ventris emittere. Vgl. vs. 452." — De Vries. „*Zich verzuimen* is *zich verwaarloozen.* De vrek was namelijk beducht, dat de blaasbalg des nachts de lucht zou laten ontsnappen." —

De eerste sluit zich dus aan bij Leendertz, die *zich verzuimen* gelijk stelt met het gezegde van Teeuwes in het volgende vers:

Hij mocht hem selfs ook wel stoppen dat'er geen wijnt uit liep,

met dit verschil alleen, dat Lecker, de knecht van een aanzienlijk man zich welvoegelijker uitdrukt dan de koksmaat.

Ik geef de voorkeur aan De Vries' verklaring, niet zoozeer wijl *sich versuymen* nergens elders in de door V. en L. aangegeven bet. voorkomt — in bovenstaand verband zou het die gevoeglijk kunnen aannemen — als wel, omdat volgens hunne verklaring tweemaal hetzelfde gezegd wordt en alzoo Teeuwes' aardigheid in het water valt. Deze heeft m. i. maar recht van bestaan, zoo men *sich versuymen* in letterlijken zin, nl. als *zich verwaarloozen*, *nalatig* of *slof in iets zijn*, *zijnen plicht niet doen*, opvat. Naar mijne bescheiden meening dient ook bij Plautus het gezegde „*ne quid animae forte amittat dormiens*" eerst in letterlijken, vervolgens in figuurlijken zin opgevat te worden.

Bl. 38, vs. 462. Lekker vertelt, dat Warenar bij gelegenheid eener bruiloft 3 dagen gevast en zich toen zoò te goed gedaan heeft, dat hij daarna drie dagen voor de digestie noodig had. Hij besluit aldus:

Zoo was hij uit te gast voor volle zeven daegen.

Daarop antwoordt Teeuwes:

As een man, *hael in, Klaes Lou!* maer kon 't zijn maegh verdragen?

V. „*Hael in*, *Klaes Lou*; eene in de 17de eeuw gangbare uitdrukking om een inhaligen vent te kenschetsen. Waaraan de spreekwijze ontleend is, is niet met zekerheid bekend."

Mij dunkt, dat de uitdrukking zeer goed verklaarbaar is, wanneer men ze maar in letterlijken zin opvat, gelijk hier vooral dient te geschieden. Teeuwes zal bij zijne woorden de hand met een sprekend gebaar herhaaldelijk aan den mond gebracht hebben, ongeveer op de wijze, alsof hij een touw inpalmde, ten einde daardoor te kennen te geven, dat Warenar zich letterlijk volstopte. Dit is te waarschijnlijker, omdat *inhalen* ook in het *mnl. inslokken*, *schrokken* beteekent. Vgl. Nat. Bl. II, 119:

Die dieren die niet vermalen
Hare spise, die si *inhalen*
En hebben lib noch groot no cleen.

Zie Kiliaen: *inhalen: haurire, glutire*, en vgl. met dit laatste het fr. *glouton*.

Bl. 44, vs. 546 vlg.

Jae wel, alle dingh is zoo duur dat er een mensch of grout,
'T en is niet an te halen, ziet, daer valt niemier te zeggen.

V. „*Aenhalen*, beginnen. Zie *Ned. Wdb.* 1. 159. De uitdr. *er is geen aanhalen aan* beteekent *er is geen beginnen aan*, d. i. *als men begint, weet men het einde niet, dan is er altijd meer noodig.*"—

Ik betwijfel, of *'t en is niet an te halen* hier gelijk moet gesteld worden met *er is geen aanhalen aan*. Blijkens den voorafgaanden regel eischt het zinsverband eene uitdr. als: *daar is niet bij te komen, daar is geen bijkomen aan*, d. w. z. 't is zoo duur, dat men het onmogelijk koopen kan. Aldus kan *aanhalen* blijkens zijne grondbeteekenis *naar zich toe halen* hier zeer goed verstaan worden. Vgl. ook *aanhalen*: beslag op iets leggen.

Ibid. vs. 562 vlg.

Speulnoot, deze pot is te klein, lient ergens ien grooter by de [buert.
Suiker en kruit *bij den bak*, dat ken hem niet krenken.

V. »*Speulnoot*, in de algemeene bet. van makker, kameraad, kornuit". —

Speulnoot kan deze beteekenis zeker hebben, vgl. v. 840:

Ten lesten zey my ien van zijn *speulnoots*, hy was in de Libry.

De vraag is maar, tot wien is die aanspraak gericht. Het Latijn geeft geen licht. Bij Plautus gaat de kok zelf den pot leenen: »Ego hinc artoptam ex proxumo utendum peto a Congrione." Zijn jongen heeft Teeuwes (zie de voorg. verzen) reeds met eene boodschap weggestuurd. Nu rest nog Casper; maar blijkens vs. 496 vgl., is deze zeer op zijn *point d'honneur* gesteld: hij, de hofmeester, zou zich niet door den kok als loop-

jongen laten gebruiken. Deze overwegingen brengen mij tot het vermoeden, dat met *Speulnoot* Reym bedoeld zal zijn. Het woord wordt stellig nog meer van meisjes en vrouwen gezegd, dan van mannen, en kan dus hier staan voor het zoo gebruikelijke *vrijster*. Dat zij gestuurd wordt, om iets bij de buren te leenen is ook natuurlijker, dan dat er een vreemde mee wordt belast.

Suiker en kruit bij den Bak.

V. »*Bak*, schotel. Nog heden spreekt het volk van een b a k j e (*kommetje*) *koffie* voor *een kopje*". Leendertz. »*back*, de schaftbak aan boord. *Bij den bak* is dus *bij het eten*". De Vries. »In engere bet. werd dit woord vroeger voor den *schotel* genomen, in welken men de spijs opdischte". —

Eene lastige plaats, welke meer dan ééne verklaring toelaat. De aannemelijkste zijn m. i. deze twee: a) vat men *bak* als *schotel, kom* op, dan kan het de in het voorgaande genoemde pot zijn, en vult men verder regelmatig *lient* aan, dan krijgt men den zin: »leen ook maar wat suyker en kruid bij den pot, dat kan geen kwaad". Bij Warenar, waar noch turf, noch hout, noch spit in huis is en het lang niet meer zoo grof toegaat, als toen zijne vrouw nog leefde, zal de »schapraai" wel niet goed voorzien zijn geweest van de noodige ingredienten. De *punt* achter *buert* moet dan echter door *kommapunt* vervangen worden.

b) *Bak* heeft ook de beteekenis van *baksel*; zie Kil. *i. v.* En dan zou de opvatting deze kunnen zijn: Teeuwes wil een »beslag" maken, b. v. voor eene pastei of voor een koek; hij neemt nu suiker en kruiderijen en zegt tot zichzelven: »Zie zoo, suiker en kruid bij het gebak, dat zal er geen kwaad aan doen".

Bl. 46, vs. 569.

Ik bin, by gort! de leste, het is al op de *biên*.

V. „*bien*: been." —

De beteekenis der uitdrukking is hiermede niet verklaard; men

zou zich zeer vergissen, zoo men hier *op de bien* nam in gelijke beteekenis als in *troepen op de been brengen*. Het beteekent: *op den loop, aan den haal.*

Dit wordt uitdrukkelijk geëischt door het volgende:

Heeft er iemand meester Casper oft myn jongen gezien, enz.

Deze bet. wordt opgehelderd door vs. 958 vlg.

Doen we nou zaegen, dat et noch te vroegh was om binnen
Zoo teegen we weer met mekaer *op de bien*. [te komen,

D. i. we begaven ons weer *op weg, op den tril.*

Vgl. J. Vos. *Oene*, ed. 1726 Dl. II, 222:

Want men wijf is *op te bien* met ien Venus priester.

Vgl. ook onze uitdrukking *beenen maken* = het op een loopen zetten.

Bl. 47, vs. 587.

De zaek is blijkelijk, gij hoeft er gien *tuigh of te beleggen.*

V. *Tuigh beleggen*, getuigenis bijbrengen. *Tuigh* bet. *getuigenis*, niet *getuige. Beleggen* bet. *in orde brengen*, Kil. componere, ordinare. Vgl. *Mnl. Wdb.* I. 830". —

M. i. beteekent *tuigh* getuige. In die beteekenis (Hgd. zeuge) komt het woord vaak voor; zie Kil. *i. v.*, Bredero, *Ang.* v. 665:

Een *tuyg* die wert gewraakt

waar het eveneens deze bet. heeft en niet die van *tuighje* = sleutelreeks, zooals ten Brink zegt (Bredero, *Tragi-Com.* 139).

Mloep B. 1 vs. 2450 vlg.

Dat woert spreec ic mit droeven sinne:
Te *tughe* neme ic die coninghinne.

In den zin van *getuigenis* heb ik het woord slechts gevonden bij Kil. (ed. v. Hasselt) bl. 686: Pro *testimonio* venit in J. Le Long, Boekz. der N. B. bl. 303: du en salste niet valsche *tuge* geven.

Wat *beleggen* aangaat, hierbij dient m. i. vergeleken de uitdr. *eene vergadering beleggen* voor bijeenroepen, d. i. de leden ter vergadering *oproepen*; alsmede het gebruikelijke *in kennis leggen* voor iemand tot getuige nemen.

Vgl. Bredero, *Sp. Brab.* vs. 2102:

Dat *lechic in kennis*, ick neem u tot *tuygh*, Mijn Heer.

Langendijk, *Wisk.* Tooneel 28.

Ik leg 't in kennis. Hoort wat hij daar heeft verklaard.

Terecht wijst dan ook de Vries op de overeenkomstige plaats bij Plautus; die bij Hooft is er de bijna letterlijke vertaling van:

... palam id quidem 'st: res ipsa testis est.

Bl. 48, vs. 599. vlg.

Wat roert jou wat ik eeten wil, 't zij raeuw of gaer?

Ik zegh je dat het veel is, gij zijt mijn vooght, jae trouwen.

Ik zegh je dat het veel is. Deze zegswijze, door geen der vroegere uitgevers verklaard, moet niet met *eeten* in verband gebracht worden, maar met *gij zijt mijn vooght, enz.* Zij zal dus beteekenen: ik zeg je, dat het veel is, wat jij je durft veroorloven. Vgl. het hgd. *du nimmst dir viel heraus* = gij matigt U veel aan.

Ibid. vs. 604 vlg.

Vraeghje dat, stukke schelms? wat hebje te wroeten
De kamer, *de binnenhaert*, en 't hiele huis deur?

V. „*Binnenhaert.* Haard bet. *stookplaats*, lat. *focus.* Het komt mij daarom waarschijnlijk voor, dat met binnenhaard bedoeld worden zal *de binnenzijde van den schoorsteen.*" —

Bij Gramsbergen, *Hartogh v. Pierlepon*, zegt de kastelein:

Wat, we plegen niet een dag te wesen, of wij hadden te [minsten onse *haart* vol.
Dikwils comperiesses van groote kooplui en brooddronke [studenten.

Hieruit blijkt, dat met *haard* niet alleen de *stookplaats*, maar bij uitbreiding ook het geheele *vertrek* bedoeld wordt. Met *stoof*, hgd. *stube*, is het eveneens gesteld. Vgl. bierstube, weinstube. Op de Veluwe is „den heerd" nog thans het *woonvertrek.*

In de ouderwetsche huizen trad men van de straat gewoonlijk onmiddellijk in het voorhuis; dit kan dus gevoegelijk de *haard* of de *voorkamer* genoemd worden en het daarachter ge-

legene de *binnenhaard* of de *achterkamer*. Dat V's verklaring niet de juiste is, blijkt ook uit de Aulularia, waar men leest:

qui angulos hic omnis
Mearum *aedium*, et *conclavium* mihi perviam facitis.

Bl. 50, vs. 627.

'T hooft doet my zoo zeer dat ik *me niet weet te laeten*.

V. „*zich laeten*, ongeveer hetzelfde als het mnl. *hem gelaten* nl. zich goed houden, zijne houding (mnl. *gelaet*) bewaren, en het 17de eeuwsche *hem lijden*, o. a. uit het *Wilhelmus* bekend. Het mnl. *hem laten* beteekende zich onderwerpen, zich inhouden, berusten, waarvan ons bnw. *gelaten* eig. het deelw. is. Zie vooral *Ned. Wdb.* op *gelaten*." —

Ik geloof, dat wij hier aan een ander *laeten* te denken hebben, nl. *laten* = bergen. In Z. Limburg is de uitdrukking *ik weet my niet te laten van pijn* voor: *ik weet niet, waar te blijven van pijn*, heel gewoon. Vgl. verder: *Waar heb je dat gelaten*, en *Ik weet niet, waar die jongen het eten laat.*

Bl. 56, vs. 697 vlg.

Dit 's een nieuw werkjen, ik heb 't eerst met houtskool gemorst,
Dat aer heeft Grietjen Goossens *af*, het is haer bruitsborst.

Mij dunkt, dat hij het woordje *af* wel eene verklaring mag staan. Zijne beteekenis wordt duidelijk, wanneer men bedenkt dat het eene tegenstelling bevat met het voorafgaande: ik heb 't eerst, d. i. *pas = nog slechts*, met houtskool geschetst; maar dat andere is voor Grietjen G. *klaar* gemaakt, het is haar bruidsborst.

Bl. 57, vs. 718 vlg.

Ze hebben vier Burgemeesters en een hiele raet
Mit zulken *ordonnancy* dat je 't nimmermeer vol loven zoudt.

V. »*Ordonnancy*, reglement van orde". —

Vergelijken wij deze plaats met vs. 420:

Daer moeten we al de spijs met haere *ordonnancy* bezorgen,

dan is het duidelijk, dat *ordonnancy* zooveel beteekent, als *wat bij iets behoort, toebehooren.* Dit woord, opgevat in den zin van *stoet, gevolg, sleep,* past hier uitnemend. Er volgt immers onmiddellijk:

Lijs Labbekacx is *ongder-* en haer snaer *boven-schout,*
Wijbrigh Weetwel *penzenaris,* wat mienje bylo?
Reimrigh Kaekels *procureur,* en Niesjen Neuswijs *steébo.*

de genoemde waardigheidsbekleeders toch vormen het noodzakelijk *complement* van den raad. In navolging der Franschen noemen wij immers ook nog *ordonnansen* de officieren of onderofficieren, die aan een bevelhebber toegevoegd zijn, om zijne orders over te brengen.

Bl. 58, vs. 728.

Daer hoorje wie dat *broets* is.

V. en L. »*broets*, zwanger." —

Om de onjuistheid dezer verklaring aan te toonen, zou het voldoende zijn te wijzen op het twee regels lager volgende:

Dat Heimetjen een stortingh gehat heeft *en Dibberigh swaer is.*

Zwaer beteekent *zwanger*, gelijk iedereen weet, en dus zou Hooft in eene herhaling gevallen zijn, die hier volstrekt vermeden moest worden.

Broets is echter *tochtig, hitsig, manziek*, h. l. *graag getrouwd.*

Vgl. Bredero, *Gr. Lietb.* XI 237.

Moertjen, as de man is geck,
Broets en groots en onbescheyen,
De Vrouw die krijght oock dat gebreck
In die kyeren worden keyen.

Ibid. XI, 251, alwaar eene vrouw, welke met eenen man gehuwd is,

Die nimmermier en doet
't Gheen hy hoort te bestellen.

getuigt:

As my de lieden quellen
Of praten van wat soets,

Mijn aderen die swellen
Ick wordt schier tjats en *broets.*

Op de uitdr. *waar Harmen bot gevangen heeft*, door V. stilzwijgend voorbijgegaan, maar door de De Vries uitnemend verklaard, vestig ik slechts de aandacht om er op te wijzen, dat in Z. Limb. de uitdr. nog bestaat in den zin van *repulsam ferre* en daar luidt *bots* of *boets loopen.* Wel een bewijs, dat *bot* eigenlijk niets met den visch van dien naam heeft uit te staan.

Wie dat de wurp zel krijgen, en wie dat de vaêr is.

Wurp wordt door Verdam niet, door De Vries en Leendertz verklaard met *worp* of *wulp*, het kind, dat zij baren zal.

Ik ben het volstrekt niet met hen eens. Uit al het voorgaande blijkt, dat de dames voorgesteld worden als bezig met de *chronique scandaleuse.* De zwangere Dibbrigh is dus een *ongehuwde* persoon — trouwens, was zij dat niet, dan kon het geen vraag zijn, wie het kind te zijnen laste zou hebben: dat kon geen ander dan de bedrogen echtgenoot wezen — die, naar het schijnt, naast haren *amant en titre* er nog een ander op nahield. De eerste zal nu den *worp* d. i. de *betichting* van het misdrijf naar het hoofd krijgen, de tweede echter is de wezenlijke vader. Vgl. *den steen op iemand werpen* = iemand beschuldigen, zegswijze ontleend aan Christus' woorden: wie uwer zonder zonden is, die werpe den eersten steen.

Bl. 60, vs. 760.

'K heb daer een grofgraine kasjak leggen, mit een paer *verzette* [mouwen.

V. „*Verzet*, versteld." L. *idem.* —

Hoe gierig Warenar ook zijn moge, hij zou zich toch waarschijnlijk wel schamen, om met een paar *verstelde* mouwen op de bruiloft van zijn dochter te verschijnen. *Verzet* beteekent hier geheel iets anders dan *versteld*, gelijk het best kan blijken uit de vergelijking met Bredero, *Kl. v. d. Mol.* v. 329: »En in jou blau *versetten* rock, met die stootkant van fluwiel", waar er van

een »paaschbest" kleed sprake is. Zie nog andere plaatsen bij Oud. *Wdb. op Bred.* bl. 442, die aangeeft, dat *verzet* of *ferset* (eig. *furset*) de naam is eener zachte, zijden stof.

Bl. 62, vs. 774 vlg.

Een hiele galgh mit koks en drie vier hondert krauwels
Al eerlooze schelmen *overgeven* en stout.

V. »*Overgeven*, overgegeven (nl. aan alle kwaad), doortrapt."— Dat *overgeven* = *overgegeven* is, zal niemand betwisten. De toevoeging *aan alle kwaad* is echter geheel overbodig. *Overgeven* beteekent absoluté *doortrapt*, *goddeloos*, *godvergeten*, b.v. een *overgegeven* lichtmis, evenals het lat. *perditus* in: *homo perditus*, waarvan het de letterlijke vertaling is. Immers *perdere* = *per dare* letterl. *over geven*. Vgl. het fr. une femme perdue; les enfants perdus de la troupe.

Ibid. vs. 784.

Hoe geefje 'r wat after?

V. *Hoe geefje 'r wat after*, eig. *geef je iets er na*, d. i. *hebt ge nog meer te vertellen*, *komt er nog meer*, d. i. *weet je nog meer kwaad van hen?* Vgl. onze uitdr. *iemand iets* n a g e v e n.— »Pourquoi chercher midi à quatorze heures?" ben ik hier geneigd te vragen. De zin is eenvoudig: Hoe geef je er hun van langs! Letterlijker: Hoe geef je hun wat achterna! *Hoe* staat hier eig. voor ons *wat*. *Wat* geef je hun *wat* achterna, zou echter niet goed klinken, daarom wordt het eerste door *hoe* vervangen.

Bl. 63, vs. 788.

Wat dunkje van de wijn? heeft de kraen al iens gelekt?

Het kan misschien geen kwaad aan te stippen, dat de tweede vraag beteekent: heb je de kraan van 't vat al eens laten lekken, m. a. w. heb je al eens geproefd?

Bl. 65, 810.

Waer schuil ik de Pot nou best? laet eens zien: in 't *knielsvat*.

V. *Knielsvat*, knekelhuis, knekelvat, waaruit het woord is ontstaan. Vgl. *tien* uit *tehen*, hgd. *zehn;* got. taihun. Dit knekelhuis was bijzonder merkwaardig. Zie De Vries, bl. 181." —

Dat deze afleiding, volgens welke *kniel* uit *knekel* zou samengetrokken zijn, onjuist is, en 't woord uit *bekkeneelsvat* is ontstaan, met afwerping der eerste lettergreep, heeft Verdam zelf aangetoond hier ter plaatse, Jaarg. V. 108.

Vgl. Hooft *N. H.* 175. 7. Thans, thans.... zult gij.... uw steeden tot kerkhooven, uw slooten tot *bekkeneelsvaten* zien maaken.

Briev. 142. 12... gelijk de beenen uit de *knielsvaten* geraapt.

Misschien doelt R. Visscher, *Quicken*, 6, 53 op de oorspronkelijke engere beteekenis van *knielsvat* = *doodshoofdenvat*, waar hij, van eene dikke en eene magere vrouw sprekende, heel aardig zegt:

Maer als ick aen een van beyen moest *soenen* sat,
Soo waer ick liever in 't Vleyshuys als in 't *knielsvat.*

Aangaande *vat* = huis, tempel, etc. Vgl. Huydecoper, *Proeve* I, 160 en Kil. *i. v.*

Bl. 66, vs. 827.

daer was 't: toovenaester!
Toovenaester! van roepen en mit goyen *in 't til.*

V. »*In 't til*, op het punt". L. »en meteen was het goien op handen, maakten zij zich gereed om (met steenen) te gooien".—

M. i. verschilt *in 't til* van *op til.* Het laatste beteekent inderdaad: *aanstaande*, *op handen*; het eerste: *aan den gang.* Dit eischt vooreerst de samenhang. Want in 't volgende vers wordt gezegd:

Somma, ze had' et zoo quaet as 't diende dat ze 't lijf behil.

De jongens moeten het dus niet bij het voornemen gelaten hebben, maar tot dadelijkheden zijn overgegaan. Trouwens, wie den aard van de straatjeugd kent, zou zich verwonderen, zoo dit niet het geval ware geweest. Deze beteekenis van *in 't til* wordt bevestigd door Bredero, *Groot Lietb.* XI 242:

Fytjen hettet spul verloren,
Mar hy (Michieltje) doeter wat hy wil:
Al het hy Jaepjen hooch gesworen,
Daer is al wat aers *in 't til.*
Deynckt, of sy niet kloekjes spint,
Dat s'hem kost en bier-gelt wint!

In 't til, ook hier = aan den gang. Michieltje houdt het nl. toch met Fijtjen.

Ibid. vs. 832.

Die ongder heur hangden komt, *daer is toch al veur ebeên.*

V. „*Daer is toch al veur ebeên*, die is opgegeven, met hem is het gedaan. Men vergelijke lat. *supplicium*, eig. *de smeekgebeden voor een ter dood veroordeelde;* later *de terechtstelling zelve.*" —

De opmerking aangaande *supplicium* is juist; doch ik geloof niet, dat Hooft daaraan hier gedacht heeft. Het is de gewoonte in de Katholieke kerk, om openlijk voor diegenen te bidden, welke ten volle bediend zijn, d. i. op hun uiterste liggen. Wanneer het zoover met iemand gekomen is, bestaat er weinig kans meer voor zijn behoud.

Bl. 70, vs. 887.

Ik zegh je, *bij gans honden!* je zelt me laeten gaen.

V. „*Gans honden.* Basterdvloek, voor *Gans hondert* (De Vries bl. 98) en dit eene comische wijziging voor *Gans duizend* (t. a. p.), waarin *duizend* staat voor *duivel.*" —

Mij komt het eenvoudiger voor dit op te vatten als *Gods wonden*, waarop De Vries eveneens wijst. Niet alleen toch komt de uitdrukking *Gods wonden* werkelijk voor (De Vries, bl. 100), maar ook *Gans vijven*, waarmede ook wel niets anders kan bedoeld zijn dan *Gods vijf wonden.*

Bl. 71, vs. 898.

Of de kay leutert je, of je hebt jou hoofd verhuert tot een rosmeulen.

Aan de verklaring van de uitdr. *de kay leutert je* voegt V. de woorden toe: Vgl. ook ons »ergens *bekaaid* afkomen."

Hij schijnt dus der meening toegedaan, dat de oorsprong van *bekaaid* in *kay* of *kei* te zoeken is. Ik veroorloof mij hierin met hem van meening te verschillen en acht het woord ontstaan uit mnl. *begaden* in de bet. van *slecht behandelen*, *mishandelen*, *toetakelen*. Zie Verdam, *Mnl. Wb.* bl. 686*b*.

Mijne meening is hierop gegrond, dat in het Zuid-Limburgsch dialect de uitdrukking „ergens *bekaaid* afkomen" wordt weergegeven met: hij heeft zich daar leelijk *begaaid*.

Verscherping van *g* tot *k* komt herhaaldelijk voor. Vgl. *brudecom* voor *brudegom*, *erscat* voor *ersgat*. Zoo laat Huygens eene boerin zeggen, Korenbl. I: „*Kerstienten* in den tuyt" voor (edel) *gesteenten* en bezigt Hooft, volgens het *U. W.* bl. 207, het woord *dakschaar* voor *dagschaar*.

Bl. 74, vs. 931 vlg.

Maer nu hy ze (de pot) t' huis niet verzekert houdt, denk
Dat hy ze noch *ergens al* versteeken zel. [ik evenwel

V. „Zoo ver mij bekend is hebben alle uitgaven *ergens al*. Verwijs heeft in zijn hs. *al* in *el* veranderd, doch waarop steunende, kan ik niet zeggen. Velderman verklaart *ergens al*, alsof er stond *ergens el* d. i. ergens anders (elders), en dit is ook werkelijk de zin, dien men hier verwacht. Moet men *el* lezen voor *al*? Indien dit niet zoo is, wordt de zin veel gewrongener en moet men *al* verklaren als *geheel en al*, *goed en wel*. Kil. kent *el* nog in den zin van *elders*. Men merke nog op, dat het woord *al* in den regel meer klemtoon heeft, dan het eigenlijk hebben kan". —

Ik ben van meening, dat de lezing *ergens al* boven bedenking is en dat zij zich zeer gevoegelijk laat rechtvaardigen, wanneer men *noch ergens al* beschouwt als eene tmesis voor *noch al ergens*. Vgl. *of hij schoon* = *ofschoon hij*. *Al* bet. dan *wel*, gelijk in den zin: En ik dacht *nog al* (nog wel), dat ik hem een pleizier gedaan had. Vgl. ook: Ik twijfel, of hij, *al* dan niet, komen

zal. Na *ergens* hoeft *elders* of *anders* niet uitgedrukt. De zin luidt dan met nadruk op *nog*: Ik denk echter, dat hij hem nòg wel ergens verstoppen zal.

Bl. 75, vs. 944.

»Maar hoe dorst je het te doen?" zegt Geertruid, als haar zoon bekent, dat hij Klaartje verkracht heeft. Deze antwoordt daarop:

Het quam al anders by, ziet dus is 't geschiet.

Geen der vroegere commentatoren verklaart de uitdr. *het quam al anders bij*. En toch verdient zij stellig eene bespreking. *Anders* moet hier gelijk gesteld worden met *aers* in vs. 1349.

Heer 't had zulke grepen, ien mensch worde schier *aers*.

D. i. anders dan gewoonlijk, zonderling (te moede). Dit past hier uitnemend. »Ja", zegt Ritsert, »dat heeft zich *anders*, dan gewoonlijk, d. i. *raar*, *zonderling* toe gedragen." En dan vertelt hij de inderdaad vreemde wijze, waarop het geschied is.

Omtrent de versterkende beteekenis van *al* bij bijwoorden raadplege men het *Ned. Wdb.* Dl. 2, 63. Zoo zegt o. a Vondel 5, 301: Toen ze de groote schepen zagen *al* stil komen aanroeien.

Bl. 78, vs. 992.

'T is een dingh daer klaegen gien deught in en doet:
De persoon is eerlijk, 't is noch niet van 't *booste*.

V. en L. verklaren *boos* door *gering*. Zij meenen dus, dat Ritsert wil zeggen, dat Klaartje van fatsoenlijke afkomst is.

Dat dit stellig verkeerd is, valt gemakkelijk te bewijzen. Want, wat antwoordt Geertruid?

Dat 's waer, men moet hem altijt met een *arger* troosten. d. i. men moet denken, het had nog erger kunnen zijn. 't Voorgaande moet dus ook beteekenen: 't is nog zoo slim niet; het ongeluk is nog zoo groot niet.

Bl. 88, vs. 1124 vlg.

Ritsert. Omdat ik dat niet en deê, is 't reên dat ik ze veur de mijn hou.

Aan de verklaring van de uitdr. *de kay leutert je* voegt V. de woorden toe: Vgl. ook ons »ergens *bekaaid* afkomen."

Hij schijnt dus der meening toegedaan, dat de oorsprong van *bekaaid* in *kay* of *kei* te zoeken is. Ik veroorloof mij hierin met hem van meening te verschillen en acht het woord ontstaan uit mnl. *begaden* in de bet. van *slecht behandelen*, *mishandelen*, *toetakelen*. Zie Verdam, *Mnl. Wb.* bl. 686*b*.

Mijne meening is hierop gegrond, dat in het Zuid-Limburgsch dialect de uitdrukking „ergens *bekaaid* afkomen" wordt weergegeven met: hij heeft zich daar leelijk *begaaid*.

Verscherping van *g* tot *k* komt herhaaldelijk voor. Vgl. *brudecom* voor *brudegom*, *erscat* voor *ersgat*. Zoo laat Huygens eene boerin zeggen, Korenbl. I: „*Kerstienten* in den tuyt" voor (edel) *gesteenten* en bezigt Hooft, volgens het *U. W.* bl. 207, het woord *dakschaar* voor *dagschaar*.

Bl. 74, vs. 931 vlg.

Maer nu hy ze (de pot) t' huis niet verzekert houdt, denk
Dat hy ze noch *ergens al* versteeken zel. [ik evenwel

V. „Zoo ver mij bekend is hebben alle uitgaven *ergens al*. Verwijs heeft in zijn hs. *al* in *el* veranderd, doch waarop steunende, kan ik niet zeggen. Velderman verklaart *ergens al*, alsof er stond *ergens el* d. i. ergens anders (elders), en dit is ook werkelijk de zin, dien men hier verwacht. Moet men *el* lezen voor *al*? Indien dit niet zoo is, wordt de zin veel gewrongener en moet men *al* verklaren als *geheel en al*, *goed en wèl*. Kil. kent *el* nog in den zin van *elders*. Men merke nog op, dat het woord *al* in den regel meer klemtoon heeft, dan het eigenlijk hebben kan". —

Ik ben van meening, dat de lezing *ergens al* boven bedenking is en dat zij zich zeer gevoegelijk laat rechtvaardigen, wanneer men *noch ergens al* beschouwt als eene tmesis voor *noch al ergens*. Vgl. *of hij schoon* = *ofschoon hij*. *Al* bet. dan *wel*, gelijk in den zin: En ik dacht *nog al* (nog wel), dat ik hem een pleizier gedaan had. Vgl. ook: Ik twijfel, of hij, *al* dan niet, komen

dier dagen mêedoet, l kt verhaal aan Geertruyd, vs. 944 vlgg. en uit l n in den aanvang van het 4de bedrijf, waar hij v t, hij zijnen meester heeft loopen zoeken:

Tot Peteweinen, tot Heermans, tot de *waert* in de Luit,
Op de danskaemer, op 't schermschool, kaetsbaen in, kaetsbaen uit.

Dat hij dus bij *de waerden* nog al rekeningen had te betalen, valt ligt te begrijpen.

Ibid. vs. 1250.

Ritsert. Je hebt ien doosjen evonden, denk ik, daer ien juweeltjen, 'k mien ien *jouwetjen* in is.

Lekker. Ik zegh er ien *jouwetjen* teugen, 't is niet qualyk *ejout*.

De Vries: „*Jouwetjen. Jouw* (io!) is een uitroep van bespotting, van daar *jouwen*, *uitjouwen*. Ritsert bezigt hier eene woordspeling met *juweeltjen* en *jouwetjen*, om te kennen te geven, dat Lekker zotte praat uitslaat en hem schijnt te bespotten. Waarop deze antwoordt:

Ik zegh er ien *jouwetjen* teugen, 't is niet qualyk *ejout*." —

Verdam, die deze woorden in hoofdzaak weergeeft, begrijpt niet goed, „hoe men zeggen kan, een doosje met een hoongelach" en wat ons het recht zou geven aan dit woord *jouw* de beteekenis van een *niemendalletje* toe te kennen. Hij gelooft, dat wij aan een ander woord moeten denken nl. het friesche *jouwe:* lijfgift, en vraagt, of dit hier niet een kapitaaltje, iets waardoor men voor zijn leven geborgen is, zou kunnen beteekenen. —

De uitdrukking kan m. i. op eene zeer eenvoudige wijze verklaard worden. Te Amsterdam zal het vroeger, precies als tegenwoordig nog, wel eene gewone jongensaardigheid geweest zijn, doosjes of peperhuisjes, met de eene of andere, meestal vuile, aardigheid er in, op straat te leggen, als of die daar verloren waren, om er de voorbijgangers in te laten loopen. Lukte hun dit, dan zullen de oolijkers, die stellig om den hoek van de straat stonden te kijken, het slachtoffer hunner plaagzucht dapper *uitgejouwd* hebben.

Zulk eene *surprise* kon zeer gevoegelijk den naam van *jouwetje* dragen.

Ritsert bedoelt dus: Zoo, jij hebt een schat gevonden, ja, dat zal wel een *jouwetje* in plaats van een *juweel* wezen.

Ja, antwoordt Lekker, noem jij het maar een *jouwetje* en spot maar met mij, ik heb den buit en lach op mijn beurt om jou: dan kunnen we mekaar uitjouwen.

Bl. 104, vs. 1306.

O! 't zel ien dubbelde feest zyn, bruiloft en *kyerman*.

V. „*Kyerman*, kinderman, kraamheer." —

Alle commentatoren geven deze verklaring op gezag van Bilderdijk. Ik wenschte wel, dat deze ons eene enkele plaats had aan de hand gedaan, waaruit blijken kon dat de *kraamheer* ook *kinderman* wordt genoemd. Dat ware inderdaad geene overdadige weelde geweest; want de benaming komt mij nog al vreemd voor. Verder vind ik het zonderling van Reym, dat zij van den *feestvierende* een *feest* maakt; nog zonderlinger, dat zij den naam van een *feest* (bruiloft) koppelt aan een *feestvierend persoon* (kinderman). Zij had toch zoo gemakkelijk het eerste woord door *bruigom* kunnen vervangen.

Deze overwegingen deden bij mij de vraag rijzen, of onder *kinderman* niet het woord *kindermand* kon schuilen. Elk een die weet, welk eene gewichtige rol de *luiermand* (ook wel *luer-* of *vuermand* geheeten [1])) in de kraamkamer speelde zal toegeven, dat daardoor even gevoegelijk het *kraamfeest* of *doopmaal* kan aangeduid worden, als het *huwelijksfeest* door *bruiloft*, dat toch ook eigenlijk wel niets anders dan *bruidloop* zal geweest zijn. En de *luiermand* werd ook wel *kindermand* of *kindskorf* genoemd; in het Hgd. nog *Kindskorb*.

Uit *kindermand* is dan *kinderman* ontstaan door apocope der *d*.

Deze is bij ons zeer gewoon in de ww.; vgl. zij *nemen*, *leven* goth. *nimand*, *liband*; hij *hiel* en hij *hil* = hij *hield*; ik *vin* = ik *vind*, (Zie J. te Winkel, Gram. Fig. 112 vlg.).

---

1) Schotel, *Oud holl. Huisy.* bl. 19.

dier dagen mêedoet, blijkt uit zijn verhaal aan Geertruyd, vs. 944 vlgg. en uit Lekkers woorden in den aanvang van het 4de bedrijf, waar hij vertelt, dat hij zijnen meester heeft loopen zoeken:

Tot Peteweinen, tot Heermans, tot de *waert* in de Luit,
Op de danskaemer, op 't schermschool, kaetsbaen in, kaetsbaen uit.

Dat hij dus bij *de waerden* nog al rekeningen had te betalen, valt ligt te begrijpen.

Ibid. vs. 1250.

Ritsert. Je hebt ien doosjen evonden, denk ik, daer ien juweeltjen, 'k mien ien *jouwetjen* in is.

Lekker. Ik zegh er ien *jouwetjen* teugen, 't is niet qualyk *ejout*.

De Vries: „*Jouwetjen. Jouw* (io!) is een uitroep van bespotting, van daar *jouwen*, *uitjouwen*. Ritsert bezigt hier eene woordspeling met *juweeltjen* en *jouwetjen*, om te kennen te geven, dat Lekker zotte praat uitslaat en hem schijnt te bespotten. Waarop deze antwoordt:

Ik zegh er ien *jouwetjen* teugen, 't is niet qualyk *ejout*." —

Verdam, die deze woorden in hoofdzaak weergeeft, begrijpt niet goed, „hoe men zeggen kan, een doosje met een hoongelach" en wat ons het recht zou geven aan dit woord *jouw* de beteekenis van een *niemendalletje* toe te kennen. Hij gelooft, dat wij aan een ander woord moeten denken nl. het friesche *jouwe:* lijfgift, en vraagt, of dit hier niet een kapitaaltje, iets waardoor men voor zijn leven geborgen is, zou kunnen beteekenen. —

De uitdrukking kan m. i. op eene zeer eenvoudige wijze verklaard worden. Te Amsterdam zal het vroeger, precies als tegenwoordig nog, wel eene gewone jongensaardigheid geweest zijn, doosjes of peperhuisjes, met de eene of andere, meestal vuile, aardigheid er in, op straat te leggen, als of die daar verloren waren, om er de voorbijgangers in te laten loopen. Lukte hun dit, dan zullen de oolijkers, die stellig om den hoek van de straat stonden te kijken, het slachtoffer hunner plaagzucht dapper *uitgejouwd* hebben.

Zulk eene *surprise* kon zeer gevoegelijk den naam van *jouwetje* dragen.

Ritsert bedoelt dus: Zoo, jij hebt een schat gevonden, ja, dat zal wel een *jouwetje* in plaats van een *juweel* wezen.

Ja, antwoordt Lekker, noem jij het maar een *jouwetje* en spot maar met mij, ik heb den buit en lach op mijn beurt om jou: dan kunnen we mekaar uitjouwen.

Bl. 104, vs. 1306.

O! 't zel ien dubbelde feest zyn, bruiloft en *kyerman*.

V. „*Kyerman*, kinderman, kraamheer." —

Alle commentatoren geven deze verklaring op gezag van Bilderdijk. Ik wenschte wel, dat deze ons eene enkele plaats had aan de hand gedaan, waaruit blijken kon dat de *kraamheer* ook *kinderman* wordt genoemd. Dat ware inderdaad geene overdadige weelde geweest; want de benaming komt mij nog al vreemd voor. Verder vind ik het zonderling van Reym, dat zij van den *feestvierende* een *feest* maakt; nog zonderlinger, dat zij den naam van een *feest* (bruiloft) koppelt aan een *feestvierend persoon* (kinderman). Zij had toch zoo gemakkelijk het eerste woord door *bruigom* kunnen vervangen.

Deze overwegingen deden bij mij de vraag rijzen, of onder *kinderman* niet het woord *kindermand* kon schuilen. Elk een die weet, welk eene gewichtige rol de *luiermand* (ook wel *luer-* of *vuermand* geheeten [1])) in de kraamkamer speelde zal toegeven, dat daardoor even gevoegelijk het *kraamfeest* of *doopmaal* kan aangeduid worden, als het *huwelijksfeest* door *bruiloft*, dat toch ook eigenlijk wel niets anders dan *bruidloop* zal geweest zijn. En de *luiermand* werd ook wel *kindermand* of *kindskorf* genoemd; in het Hgd. nog *Kindskorb*.

Uit *kindermand* is dan *kinderman* ontstaan door apocope der *d*.

Deze is bij ons zeer gewoon in de ww.; vgl. zij *nemen*, *leven* goth. *nimand*, *liband*; hij *hiel* en hij *hil* = hij *hield*; ik *vin* = ik *vind*, (Zie J. te Winkel, Gram. Fig. 112 vlg.).

---

1) Schotel, *Oud holl. Huisg.* bl. 19.

In het Zuid-Limb. heet dan ook *de mand* nu eens *mangel*, dan weer *mang* of *man*. In 't Friesch eveneens *man*.

En dat de vorm *man* in het *Mnl.* voorkomt, kan blijken uit de volgende citaten, mij door Prof. Verdam verstrekt.

Mnl. Wrb. op *gellecone:* „Dat elc man sal wol betalen den wagenkerln, ghelleconen, ... ende *manlaghen* (die de turf in de mand leggen?) bi derselver pene .... als vorscr. is." — *K. v. Brielle*, bl. 115, 8. Ende men en sal niet meer teffens vercopen dan drie *mans* (korven) harinc ende dan weder nederwaert gaan. — Nadat het bovenstaande geschreven was, ben ik zoo gelukkig geweest in Schotel, *Oude Zed. en Gew.* bl. 29, 30 een artikeltje over *kindermanstick* aan te treffen, waarin o. a. voorkomt: „Volgens Keur. van Leiden 23 Dec. 1445, mogt „eene vrouwe, die van kinde bevalt, binnen twee uuren, nadat het kind geboren is, een redelic en hoffelijc *kindermanstick*, gemaakt van eyeren en butter en kase na ouder gewoonte geven zonder verbueren." Dat hiermede een *feestje* bedoeld is, dunkt mij zoo goed als zeker, vooral wanneer ik het hgd. *frühstück* daarmede vergelijk. Dit *kindermanstick* nu acht Ant. de Rooy, die in de laatste helft der 18de eeuw leefde, uit *kindermandstuk* ontstaan. Misschien is uit deze samenstelling wel de wegvalling van de *d* in *kinderman* te verklaren. In het samengestelde woord kon zij gemakkelijker verdwijnen dan op het einde, vgl. *handschoen* en *hanschoen*. Volmaakt op gelijke wijze toch sprak men destijds over den *Van* of *Van-tijd* d. i. *Van*de-*tijd* = de tijd der kraamvisites.

Bl. 108, vs. 1351.

As je 't *askat* op zijn zier tradt, het wist je zoo drae te [grauwen.

V. „*Askat*, eig. aschgat, een kleuter, dat bij den haard kruipt."

Omtrent mijn vermoeden, dat *askat* wel uit *aarsgat* kan verbasterd zijn, verwijs ik naar dit *Tijdschrift*, VI, 93.

Hiermede ben ik eigenlijk aan het einde mijner op- en aan-

merkingen gekomen. Alvorens echter de pen neder te leggen, wil ik met een enkel woord mijne meening zeggen omtrent de conjectuur, welke de Heer van Moerkerken in de eerste aflevering Jaarg. 1888 van dit Tijdschrift geopperd heeft.

Hij stelt voor vs. 233:

'k Wil gien schoonvaer die er den heelen tijt om zijn [schulde ren.

aldus te lezen:

'k Wil gien schoonvaer die er den heelen tijt *tyt* om zijn [*schulderen.*

De heer v. M. verdedigt zijne hypothese op eene uiterst schrandere wijze; toch heeft mij zijn scherpzinnig betoog niet van de noodzakelijkheid dezer wijziging overtuigd. Ziehier mijne bezwaren.

Emendaties, wij weten het allen, moeten steeds met de uiterste behoedzaamheid worden aangebracht. Geldt deze stelregel bij de uitgave onzer, dikwijls zoo jammerlijk bedorven, mnl. *handschriften*, hoeveel te meer dient hij in acht genomen, waar er sprake is van een *gedrukt* werk der 17de eeuw, vooral, wanneer dit overigens een nagenoeg zuiveren tekst te lezen geeft. Van groot gewicht is hierbij, dat de latere drukken de zelfde lezing hebben. Hiervan verschenen er tijdens 's Dichters leven stellig vier; zou hij, die van enkele dezer toch wel niet geheel onkundig zal gebleven zijn, er niet voor gezorgd hebben, dat eene zoo ergerlijke misstelling in de eene of andere verbeterd werd? Wat nu de gronden aangaat, waarop de heer v. M. zijne meening steunt, deze zijn alle voor tegenspraak vatbaar.

1°. Door het voorkomen van den meervoudsverm *gerde* is het bewijs geleverd, dat ook bij Hooft de verbuiging der substantieven wel eens spaak liep.

2°. De conjunctivus *ren* kan hier m. i. zeer goed verdedigd worden. Dat van deze wijs in de 17de eeuw een veel ruimer gebruik gemaakt werd dan thans, weet ieder. Zoodra de afh. zin slechts iets twijfelachtigs of onbepaalds in zich sluit, vindt men bij de beste schrijvers de aanvoegende wijs gebezigd. En niets belet, dunkt mij, in bovenstaand vers te lezen: Ik wil

geen schoonvader heb , (ı *hien* (*mogelijk*) den ganschen dag om zijne schuld : ; m. . w. geen schoonvader, van wien het te vreezen ı (hij den ganschen dag heen en weer drave om zijne vor i ı innen.

3°. De (i · t : m doet m. i. hier te minder af, omdat c ı t j laardoor nog verhoogd wordt. Trouwens ı heel v co *he rijmen* bezigt Hooft ook vs. 205 v

Wel ık ben te vreên, doet me morgen ëen brūit ŏp
Mits bevoorwarend' dat ik ze overmorgen 't gāt tŭitschŏp.

en vs. 217 vlg.:

En steurt je niet, al lijkt het wat nae gūitĕnspĕl,
'T is huidendaeghs de werelt, zij vaert van de dūitĕn wēl.

4°. *Tijen* wordt stellig dikwijls door Hooft in de bet. van *loopen* of *gaan* gebezigd; toch lijkt mij *tijen om zijn schulderen* eene heel wat vreemder uitdrukking dan *rennen om zijn schulden*, dat juist ons *draven en loopen om iets* weergeeft.

5°. Het zelfst. nw. *schulderen* komt elders bij Hooft niet voor.

Dit alles overwegende, kom ik tot de slotsom, dat er vooralsnog geen grond is, om van Moerkerkens lezing, die hij trouwens ook slechts als conjectuur wil aangemerkt zien, als de ware aan te nemen en houd ik mij aan den traditioneelen en door zoovele uitgaven gewaarborgden tekst.

Amsterdam, Maart 1889. H. J. Eymael.

SCHORRIMORRIE EN FLUITEN!

Een groot aantal woorden van de onderlinge taal der Duitsche Joden, waarvan eenige in de gewone taal zijn doorgedrongen, kan men vinden in het boekske *Sem und Japheth*, *die Hebräischen Worte der Jüdisch-Deutschen Umgangssprache* u. s. w.

(Leipzig, Gloeckner, 1882). Ook voor onze taal is hieruit zeker iets te leeren.

De twee hierboven opgegeven woorden zijn hierin niet te vinden.

Schorrimorrie is waarschijnlijk ontleend aan Deut. 21 : 18 vv. »De moedwillige en weerspannige" zoon heet er, op het Duitsch-Joodsch uitgesproken, *Sourreremorrie*, en dit woord is in Joodsche kringen gebruikelijk voor een deugniet. Wij kunnen aannemen, dat het de collectieve beteekenis gaandeweg gekregen heeft bij hen die het niet verstonden.

Fluiten! d. i. Weg is het! heeft waarschijnlijk niets uitstaande met ons werkwoord *fluiten*, al is ook door de vereenzelviging hiermede de uitdrukking *er naar fluiten* ontstaan. Het kan het Hebreeuwsche woord *fleito* (Portug. Hebr. *feleta*) zijn, dat *ontsnapt* beteekent en in de verkeerstaal der Joden in den vorm *pleite gaan*, d. i. op den loop gaan, bankroet gaan, gebruikt wordt. Maar juist dat het in dezen vorm voorkomt, doet mij aarzelen, dat het ook aan ons *fluiten!* het aanzijn geschonken heeft; hoewel het verschil van *p* en *f* niets beduidt: voor beide heeft het Hebreeuwsch dezelfde letter. Wat echter vóór de afleiding spreekt is het feit, dat de Duitschers *flöten machen* zeggen, welk *machen* meer naast een uit het Hebreeuwsch overgenomen woord gebruikt wordt. Zoo noemt men in Joodsche kringen het maken van toebereidselen voor een feest »*sjechijonen* maken." Dit is ontleend aan de zegenspreuk, die bij zulk eene gelegenheid wordt gebezigd: Gezegend zijt gij, Heer, onze God, Koning der wereld, *die ons in het leven hebt gehouden* enz. De onderstreepte woorden luiden *sjehechejonoe*, dat natuurlijk waar men het niet verstaat op vele wijzen verminkt wordt.

Leiden. H. Oort.

AMAND I, 66.

»Wi bidden Gode, die es goedertiere,
Up dat hu salicheit mach sijn
Ende sijn heere (*d. i. eere*) in den fijn
Niet gheflankiert bi mach wesen,
Dats hu wille ghescie van desen."

Over die plaats geeft het Mdnl. Wdb. onder Flankieren het volgende: »De bedoeling moet zijn: Opdat noch zijne [1]) zaligheid noch uwe [2]) eer ten slotte *verminderd*, *verkort*, *verzwakt* worde. Streng genomen, maken de woorden »up dat hu salicheit mach sijn" eenen afzonderlijken zin uit en de bedoeling is »opdat zaligheid u moge te beurt vallen."

Op flankieren zelf wordt aangemerkt dat het ww. slechts op deze plaats voorkomt. Ofschoon de waarschijnlijke afleiding van dat flankieren door Dr. Verdam nog al uitvoerig behandeld wordt, schijnt het raadzamer aan te nemen dat de uitgever van den Amand verkeerd gelezen heeft: bij de niet zelden voorkomende verwisseling van *s* en *f* mogen wij gerust *gheslankiert* schrijven; immers, het bestaan daarvan wordt door Kil. betuigd: »Slankéren, laxare, solvere" en die woorden sluiten uitnemend op de uitlegging van Dr. Verdam.

Antwerpen. EM. SPANOGHE.

1) L. *uwe*. 2) L. *zijne*.

TWEEDE MARTIJN, VS. 79—91.

Eerst na het afdrukken mijner beschouwing over de 7de strophe van den Tweeden Martijn (in dezen Jaargang blz. 228—231), bespeurde ik, dat Dr. J. te Winkel reeds in 1887 dezelfde meening had te boek gesteld (Gesch. der Nederl. Letterk., Deel I, blz. 326—327). Met groot genoegen zie ik mijne opvatting door zijn gezag bevestigd.

Haarlem. CORNELIA VAN DE WATER.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

7de JAARGANG.
1ste, 2de en 3de AFLEVERING.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1887.

☞ Zie binnenzijde van het omslag.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

J. TEN BRINK.

P. J. COSIJN.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

7de JAARGANG.
4de AFLEVERING.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1887.

☞ Zie binnenzijde van het omslag.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

INHOUD.

	Bladz
J. H. GALLÉE, Saksische namen van planten en delfstoffen . .	261.
M. DE VRIES, Een fragment van de tweede vertaling der Rose.	282.
H. E. MOLTZER, Over woeker. Middelnederlandsch fragment . .	292.
J. VERDAM, Custinge	302.
A. K., Bladvulling	319.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt in vier driemaandelijksche afleveringen, elke ongeveer 5 vel druks.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriessc, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VI. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* ƒ **4.90.**

Aryabhatiya (The). A manual of astronomy, with the commentary Bhatadîpikâ of Paramâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . ƒ **4.40.**

Beerhgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. ƒ **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . ƒ **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. ƒ **3.40.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . ƒ **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aantcekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). ƒ **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaclas, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII. 336). Met bijvoegsel. (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . ƒ **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (XXIV. 152. 122). 8°. . ƒ **2.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . ƒ **0.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1874. (XLIV. 148). 8°. . . . . ƒ **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . ƒ **6.25.**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184). gr. 8°. . . . . ƒ **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . ƒ **3.75.**

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. ƒ **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800—1837. 1880. (XVI. 584). 8°. . . . . ƒ **2.90.**

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. ƒ **2.50.**

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . ƒ **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . ƒ **0.40.**

Wap, J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8°. . . . . ƒ **2.90.**

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

INHOUD.

Blads.

W. MULLER, De taalvormen van Reinaert I en II . . . . 1.
I. Vocalen . . . . . 5.
II. Consonanten . . . . . 41.
III. Conjugatie . . . . . 44.
IV. Declinatie; A. Substantiva . . . . . 57.
B. Adjectiva . . . . . 75.
C. Pronomina . . . . . 78.
BUSKEN HUET, Van Sinte Brandane, vs. 137—260 . . . . 85.
A. WORP, Apollo's Harp (1658) . . . . . 92.
DE VRIES, Van den Borchgrave van Couchi. Fragmenten . . 97.
Inleiding . . . . . 97.
I. Fragment uit Atrecht . . . . . 134.
II. Fragmenten uit Heeswijk. Eerste fragment . . . . 161.
Tweede fragment . . . 186.
Bijlage: I. Scavote . . . . . 237.
II. Imbare . . . . . 240.
III. Zimperlijc . . . . . 247.
IV. Nog een fragment van Couchi . . . . . 248.
W. MULLER, Mr. Henric van Alcmaer . . . . . 251.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt in vier driemaandelijksche afleveringen, elke ongeveer 5 vel druks.

spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°.

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen v onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°.

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvalle leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ond gen. 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—546).

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den sch voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Holland ende Vrie daen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876 336). Met bijvoegsel. (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°.

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus li latis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glando zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen deling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (xxiv. 152. 122). 8°.

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°.

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrif geven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel (XLIV. 148). 8°.

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door Vloten. (XIX. 408). roy. 8°.

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden d wege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (X gr. 8°.

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°.

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching, with n examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°.

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°.

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°.

—— Course of English literature. Part III., English poetry 1800—1837. 1880 584). 8°.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

8ste JAARGANG.
1ste AFLEVERING.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1888.

☛ Zie binnenzijde van het omslag.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

8ste JAARGANG.
2de AFLEVERING.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1888.

☞ Zie binnenzijde van het omslag.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

8ste JAARGANG.
3de AFLEVERING.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1889.

☞ Zie binnenzijde van het omslag.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

8ste JAARGANG.
3de AFLEVERING.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1889.

☞ Zie binnenzijde van het omslag.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

8ste JAARGANG.
4de AFLEVERING.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1889.

☞ Zie binnenzijde van het omslag.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES

INHOUD.

Blads.

JOHANNES BOLTE. Zu Wouter Verhee's Handschrift . . . . . 237.

P. J. COSIJN. Niel, Wiel . . . . . 243.

JOHANNES FRANCK. Leidener Bruchstück des Flandrijs . . . 247.

A. KLUYVER. Hlaifs . . . . . 254.

A. KLUYVER. Trawant . . . . . 260.

J. W. MULLER. Gerijt Potter van der Loo en zijne vertaling van Froissart. . . . . 264.

R. J. SYMAEL. Losse aanteekeningen op Hooft's Warenar . . 290.

H. OORT. Schorrimorrie en Fluiten! 318

EM. SPANOGHE. Amand I, 66. . . . . 320.

C. W. G. WATER, Tweede Martijn, vs. 79—91. . . . . 320.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt in vier driemaandelijksche afleveringen, elke ongeveer 5 vel druks.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehouden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* f **4.90.**

Aryabhatiya (The). A manual of astronomy, with the commentary Bhatadîpikâ of Parameśvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit tekst*). 4°. . . . f **4.40.**

Berchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14de eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. f **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . f **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. f **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . f **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aantekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). f **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1498. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel. (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . f **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (XXIV. 152. 122). 8°. . . f **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . f **6.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . f **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . f **6.25.**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184). gr. 8°. . . . . f **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . f **3.75.**

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. f **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . f **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . f **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800—1837. 1880. (XVI. 384). 8°. . . . . f **2.90.**

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. f **2.50.**

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . f **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . f **0.40.**

Wap J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8°. . . . . f **2.90.**

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

INHOUD.

Bladz.

J. VERDAM. Het Brusselsche Handschrift van Hein van Aken's Limborch. 161.
Tweede boek . . . . . 189.
Derde boek . . . . . 191.
Vierde boek . . . . . 194.
Vijfde boek . . . . . 196.
Zesde boek . . . . . 199.
Zevende boek . . . . . 202.
Achtste boek . . . . . 204.
Negende boek . . . . . 205.
Tiende boek . . . . . 206.
Elfde boek . . . . . 206.
Twaalfde boek . . . . . 209.
F. T. KUHLER. Het Heidelbergsche Handschrift van den Limborch . 210.
F. B. H. Verbetering (Tijdschr. 8, bl. 64, 65, 66, 67 220
CORNELIA VAN DE WALLE. Middelnederlandsche Kleingroepen. . . 221.
I. Alexander IV, 876 . . . . . 221.
II. Reinaert II, 5048 en 5049 223
III. Character 346. . . . . 225.
IV. Bestaat er wel eene fout in den innerlijken samenhang van den Tweeden Martijn? . . . . . 228.
G. KALFF. Proziaat in de 16de Eeuw. (Houwaert als Tooneeldichter). 231
G. KALFF. Verscheidene geestelijke Dichten etc. . . . . 236.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt in vier driemaandelijksche afleveringen, elke ongeveer 5 vel druks.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriessen, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* ƒ **4.90.**

Aryabhattya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhatadîpikâ of Paramâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . ƒ **4.40.**

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14de eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. ƒ **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . ƒ **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. ƒ **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . ƒ **2.75.**

Drosie, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in sijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. *2e druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). ƒ **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stock van der reductie ende reformatie van den schiltaedsen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1492. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel. (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . ƒ **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche distichа als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (XXIV. 152. 122). 8°. . ƒ **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . ƒ **4.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . ƒ **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . ƒ **6.25.**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184). gr. 8°. . . . . ƒ **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . ƒ **3.75.**

Tiel, C. van. English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. ƒ **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800—1837. 1880. (XVI. 364). 8°. . . . . ƒ **2.90.**

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. ƒ **2.50.**

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . ƒ **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . ƒ **0.40.**

Wap, J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8°. . . . . ƒ **2.90.**

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

INHOUD.

	Bladz.
J. A. WORP, Plautus op ons Tooneel	81.
I. Amphitryo	82.
II. Aulularia	85.
III. Curculio	85.
IV. Casina	89.
V. Mostellaria	93.
VI. Menaechmi	100.
VII. Miles Gloriosus	119.
VIII. Pseudulus	132.
IX. Trinummus	142.
X. Truculentus	148.
A. S. KOK, Huig de Groot's Sonnet	154.
I. H. G., Prognostica	159.
F. H. VAN MOERKERKEN, Granje. (Warenar 1029)	160.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt in vier driemaandelijksche afleveringen, elke ongeveer 5 vel druks.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* ƒ **4.90.**

Aryabhatîya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhatadîpikâ of Parameśvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . ƒ **4.40.**

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14de eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 54). 8°. ƒ **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . ƒ **3.00.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. ƒ **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . ƒ **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slangen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aantekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). ƒ **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltzalm, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel. (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . ƒ **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius is zijne Latijnsche distichа als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (XXIV. 152. 122). 8°. . ƒ **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . ƒ **6.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . ƒ **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . ƒ **6.25.**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Herlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184). gr. 8°. . . . . ƒ **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . ƒ **3.75.**

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. ƒ **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800–1837. 1880. (XVI. 384). 8°. . . . . ƒ **2.90.**

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. ƒ **2.50.**

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . ƒ **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . ƒ **0.40.**

Wap J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 180. 3 platen). 8°. . . . . ƒ **2.90.**

LEIDEN, DRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

INHOUD.

		Blads.
H. E. MOLTZER,	Van ons Heren wonden	1.
J. VERDAM,	Dietsche Verscheidenheden	7.
LXXXVIII.	Lieftallig	7.
LXXXIX.	Rechtenesse	10.
XC.	Gevoech	20.
XCI.	Gewillich	23.
XCII.	Goort	26.
XCIII.	Wijd en zijd	29.
XCIV.	Pluimstrijken	32.
XCV.	Schrander	34.
XCVI.	Mender	36.
H. KERN,	Boos	37.
R. FRUIN,	Nog iets over Custinge	46.
——	Het woord Vorsche, in de Groote Keur van Zeeland	56.
F. BUITENRUST HETTEMA,	Dietsche Kleinigheden	62.
——	Fresiska	68.
	Sunna ewende	68.
	Wrbroedt	71.
P. H. VAN MOERKERKEN,	Warenar, 233 (I, 3)	76.
A. S.,	Bladvulling	79.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt in vier driemaandelijksche afleveringen, elke ongeveer 5 vel druks.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8° *In linnen band.* ƒ **4.90.**

Aryabhatîya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhatadîpikâ of Paramâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . ƒ **4.40.**

Burchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. ƒ **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . ƒ **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. ƒ **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . ƒ **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). ƒ **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltasien, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel. (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . ƒ **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche distichа als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (XXIV. 152. 122). 8°. . ƒ **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . ƒ **6.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . ƒ **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . ƒ **6.25.**

Segheltijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 154). gr. 8°. . . . . ƒ **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . ƒ **3.75.**

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. ƒ **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800—1837. 1880. (XVI. 284). 8°. . . . . ƒ **2.90.**

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. ƒ **2.50.**

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . ƒ **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . ƒ **0.40.**

Wap J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8°. . . . . ƒ **2.90.**

LEIDEN, BOEKHANDELAAR VAN E. J. BRILL.

3 9015 06047 0989